

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра економіки підприємства

***СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ***

Колективна монографія

Херсон – 2017

УДК 338.26/27:338.43

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного вищого навчального закладу
«Херсонський державний аграрний університет»
Протокол № 11 від 29 травня 2017 р.

Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України: [Колективна монографія] / За заг. редакцією А.В. Руснак. – Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. – 432 с.

Колективна монографія є узагальнюючим результатом досліджень науковців. У монографії розглянуто теоретичні, методичні та практичні аспекти ефективного функціонування аграрного сектору економіки України, досліджено сучасний стан та перспективи його розвитку.

Призначено для науковців, докторантів, аспірантів та магістрантів вищих навчальних закладів, фахівців-практиків, а також становить науковий інтерес для всіх, кого цікавить окреслене коло проблем.

Рецензенти:

Єрмаков Олександр Юхимович – доктор економічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування, м Київ

Сарапіна Ольга Андріївна – доктор економічних наук, професор, Херсонський національний технічний університет

Сохнич Анатолій Якович – доктор економічних наук, професор, Львівський національний аграрний університет

@ Колектив авторів, 2017

ПЕРЕДМОВА

Стратегічне значення аграрного сектору економіки України зумовлено його місцем у системі виробничих зв'язків, потужним експортним потенціалом, внеском у формування продовольчої безпеки та певною мірою – економічної, екологічної та енергетичної безпеки. Безперечним є також вирішальний вплив стану аграрної сфери на соціально-економічні підвалини розвитку сільських територій.

Ефективне функціонування аграрного сектору, зміцнення його конкурентних позицій на світовому ринку вимагає розробки і реалізації науковообґрунтованих заходів аграрної політики. Необхідно враховувати підвищення рівня нестабільності сучасних умов функціонування та посилення асиметрії інформації, що ускладнює процес прийняття управлінських рішень на мікро- та макрорівні, урізноманітнює ризики діяльності в аграрній сфері, може створювати додаткові перешкоди для розвитку агропромислового виробництва тощо. Вирішальне значення при цьому належить стратегічному підходу, що враховує вплив та значення сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників економічного, політичного й соціального характеру на функціонування суб'єктів господарювання. Саме такий підхід реалізовано при підготовці даної монографії. У науковій праці висвітлено методологічні та теоретичні засади функціонування аграрного сектору, оцінювання його ефективності, аналіз інституційних, облікових, фінансових чинників аграрного підприємництва, а також визначено і обґрунтовано напрями соціально-економічного розвитку.

Сподіваємося, що пропонована монографія зацікавить дослідників висвітленої тематики, а також стане гідним внеском до наукового доробку у цій сфері.

З повагою, А.В. Руснак

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Кирилов Ю.Є. – д.е.н., доцент
Стукан Т.М. - аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНЕ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ»

Діяльність та конкурентоспроможне функціонування підприємства в сучасних умовах потребує його динамічного розвитку, раціонального використання наявного ресурсного потенціалу, впровадження новітніх технологій та світових методик ведення виробництва. Досягнення зазначених характеристик можливе в діяльності підприємства лише за рахунок здійснення ефективного економічного управління суб'єктом господарювання. Дослідження теоретичної основи даної категорії дозволить максимально повно використовувати підходи до визначення, враховувати складові та чинники впливу при формуванні механізму управління підприємством. У результаті формуються напрями впровадження сучасних, прогресивних, інтенсивних систем управління підприємствами аграрного сектору.

Мета статті – розкрити теоретичний зміст та сформулювати підходи до трактування сутності категорії «економічне управління», визначити основні задачі, напрями і показники, щодо підвищення економічного управління підприємствами.

Аналіз публікацій зі вказаної тематики свідчить про те, що дослідженням питання, щодо теоретичного визначення поняття «економічне управління» займалися ряд провідних вчених, фахівців та науковців. Серед вітчизняних вчених, які спробували розкрити суть даної категорії, слід назвати таких, як Гончаров А. Б., Денисов А. Ю., Дядечко Л. П., Євдокимова Н. М., Жданов С. А., Колосов А. М., Мочерний С. В. Олейникова Н. М., Цибульська Е. І. та інші. Вивченню цієї тематики також присвятили свої роботи і іноземні вчені: Безрідний О.Ю., Друкер П.Ф., Єфімова В. В., Каплан Р., Нортон Д.Т., Панагушин В.П., Хомутова Ю.В.

Реалії сьогодення спонукають підприємство бути більш конкурентоспроможним суб'єктом в сфері внутрішнього та зовнішнього середовища. Сучасна система управління підприємством, де економічне управління має найширший спектр питань, дозволяє вийти суб'єкту господарювання на новий рівень господарювання. Але перш за все нам слід розкрити і визначити головну суть категорії «економічне управління», яка

допоможе більш ґрунтовно підійти до питання здійснення результативного управління господарською діяльністю підприємства.

Поняття «економічне управління» почали застосовувати в науковій літературі на початку ХХІ століття. Серед вчених-економістів ще не має остаточно узгодженої думки з приводу точного формулювання визначення даної категорії, тому вона потребує подальшого, більш детального дослідження та вивчення.

Багато хто з вчених-економістів поняття «економічне управління» співставляє з такими категоріями як «економіка підприємства» чи «ділове управління» [7, с. 15-16]. Зумовлюючи те, що головним результатом діяльності кожного суб'єкта господарювання є результативність їх діяльності, а саме максимізація прибутку, мінімізація витрат, збереження ресурсів, збільшення капіталовкладень, то ключову роль у досягненні бажаних ефекту в управлінні підприємством зіграє саме економічне управління.

Вперше використав термін «економічне управління» Денисов А. Ю. [3, с. 15] як один із видів управління, який охоплює широкий спектр завдань та питань, які пов'язані із забезпеченням високоефективної діяльності підприємства. Євдокимова Н. М. [7, с. 15] у широкому розумінні розглядає економічне управління, як управління об'єктами економічної природи і зводить суть поняття до визначення потрібного стану підприємства, оцінювання його фактичної діяльності порівнюючи з конкурентами і здійснюючи управлінський вплив згідно з наявними ресурсами. Дядечко Л. П. [1, с. 28] трактує економічне управління як стратегічне, поточне та оперативне планування, а також організацію і контроль за виконанням планів. Цибульська Е. І. [5, с. 7] розглядає економічне управління підприємством як науку ведення бізнесу, яка направлена на досягнення стратегічних і тактичних цілей його фінансово-господарської діяльності. Колосов А. М. [8, с. 27] стверджує, що економічне управління це багаторівнева, багатофункціональна система, яка включає в себе встановлення цілей, планування, організацію, мотивацію, облік, контроль та регулювання процесів фінансово-господарської діяльності підприємства, що призводить до здійснення ефективної політики у сфері бюджетування, управління грошовими потоками та фінансового забезпечення суб'єкта господарювання. Виходячи з даного визначення можна сказати, що економічне управління – це управління діяльністю підприємства і досягнення позитивних результатів виключно економічними методами [8, с. 28].

В свою чергу економічна енциклопедія [6] розглядає економічне управління як спосіб дії на процес суспільної праці відповідно до законів розвитку суспільства включаючи управління виробничою та невиробничою сферою. Натомість Гончаров А. Б. та Олейникова Н. М. [2] надають визначення економічному управлінню як науці, яка спрямована на досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства, що обумовлені потребами сучасного етапу розвитку ринкової економіки. За їхньою концепцією економічне управління підприємством об'єднує методи, напрацьовані ринковою цивілізацією, дає змогу досягти компромісу інтересів у питаннях планування та регулювання

прибутку, збільшення майна акціонерів, контролю за курсовою вартістю акцій, дивідендної політики, підвищення вартості підприємства.

Вище наведені трактування сутності поняття економічне управління приводять до формулювання його основного завдання, яке полягає у раціональному використанні наявних ресурсів та у налагодженні бізнес-відносин з зовнішніми партнерами, які функціонують в однаковому ринковому сегменті. Головне місце в економічному управлінні належить досягненню й підтримці збалансованості ключових кількісних (абсолютних) параметрів у діяльності підприємства: обсягу випуску продукції, витрат, ціни, прибутку. Але забувати про відносні показники діяльності підприємства до яких відносить рентабельність продукції, рентабельність власного капіталу, рентабельність виробничих фондів, норма прибутку також не треба. Тому якщо виконується умова збалансованості по зазначеним показникам, то можна з впевненістю говорити про те, що суб'єкт управління функціонує ефективно.

Для того, щоб більш повно розкрити суть категорії «економічне управління, вчені-економісти пропонують розглянути основні підходи до його тлумачення (табл.1).

Таблиця 1

Підходи до трактування сутності поняття «економічне управління»

Підходи	Економічне управління – це
Системний	сукупність поєднаних та взаємодіючих між собою економічних елементів з метою досягнення поставлених стратегічних цілей, що характеризується зростанням прибутку, приростом заробітної плати, заощадженням сировини, енергії та матеріалів.
Процесний	сукупність економічних принципів, форм, методів, прийомів та засобів, які здатні впливати на суб'єкт управління та взаємодіяти між собою у часовому просторі.
Ситуативний	виокремлення певної частини розглянутої системи або процесу з метою розгляду у конкретних умовах.

Джерело: сформовано за даними [8, с. 71-72, 74-75].

Узагальнюючи представлені підходи можна сказати, що економічне управління як категорія розкривається за рахунок найтіснішої взаємодії основних функцій до управління суб'єктом господарювання: встановлення цілей, планування, організація, мотивація, регулювання та контроль і при їх чіткому, послідовному виконанні можна сформулювати раціональній процес управління. Таким чином, зміст економічного управління можна визначити як комплекс системно розроблених, економічно обґрунтованих управлінських рішень, які ґрунтуються на правильно взаємоузгоджених ключових параметрах ефективної діяльності економіки підприємства.

Сьогодні підприємства різних сфер економіки перебувають у досить складних умовах ведення бізнесу. Тому вони повинні вміти досягати найвищих поставлених цілей за рахунок вирішення наступних задач [8, с. 26-25]: ефективно керувати масою та динамікою прибутку; проводити постійний моніторинг стану виконання економічних показників, наявних резервів їх

підтримки й своєчасне їх запровадження; розподіл повноважень з економічного управління серед всіх підрозділів підприємства; розробка напрямів підвищення ринкову вартість суб'єкта господарювання; здійснення заходів, щодо ефективного управління розподілом ресурсів і витрат; впровадження передового інноваційного розвитку на всіх етапах виробничого процесу.

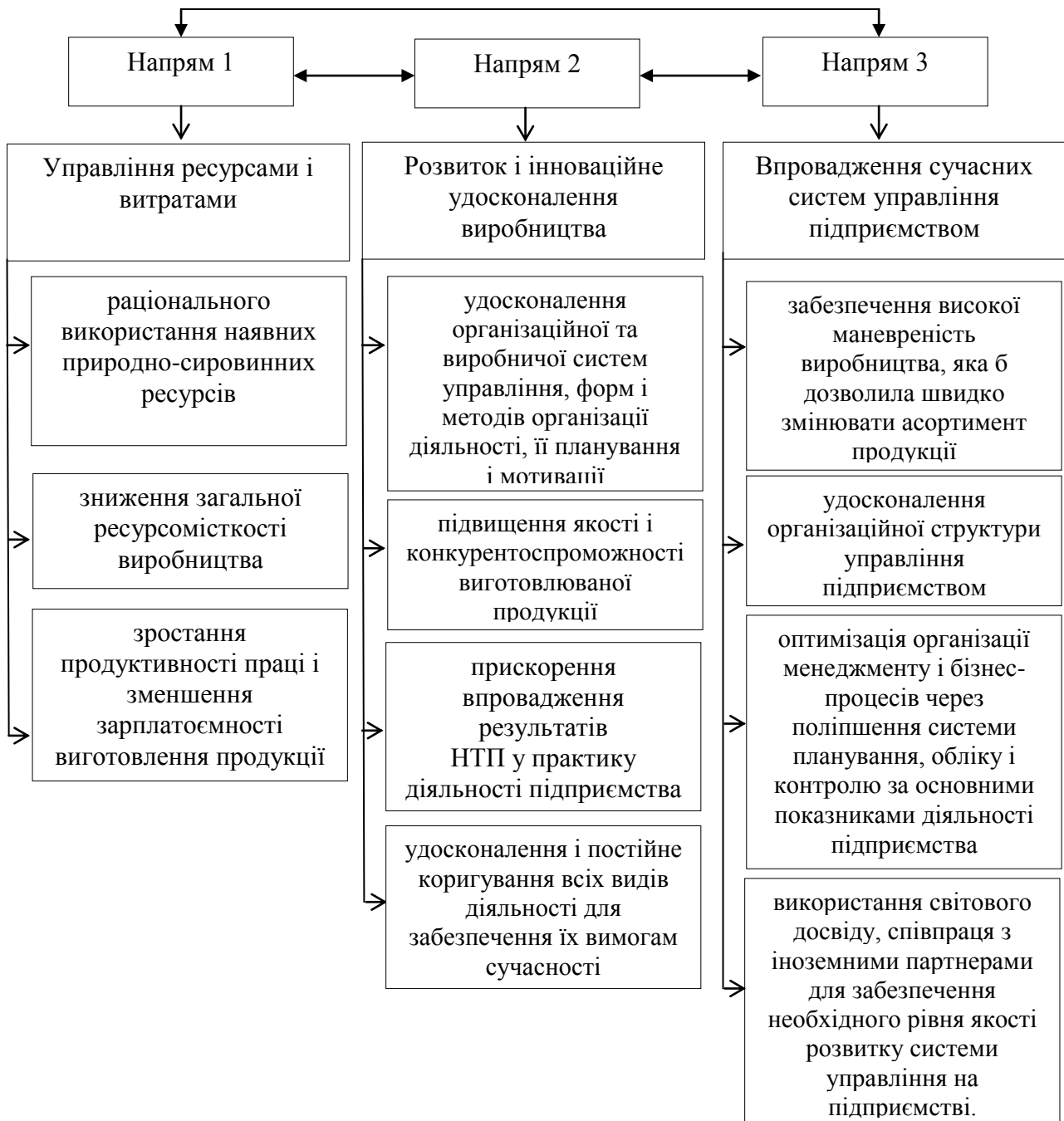

Рис. 1 – Напрями підвищення економічного управління підприємствами
Джерело: сформовано за даними [5]

За рахунок ведення ефективної управлінської політики, яка буде впроваджуватися систематично та динамічно підприємство зможе вийти на новий рівень та поступово стати конкурентоздатним суб'єктом як на внутрішньому так і на зовнішньому ринку. Даних результатів можливо досягти

за рахунок здійснення та впровадження сучасних напрямів, які сприятимуть стимулюванню та підвищенню рівня ефективного економічного управління на підприємстві (рис. 1).

З рис. 1 видно, що всі основні напрями, які сприяють підвищенню економічного управління підприємством вони взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємодоповнені. Реалізація одного із заходів того чи іншого напрямку не можлива без взаємоузгодження із іншим. Це все обумовлює формування системи, яка повинна функціонувати як одне ціле для того, щоб суб'єкт підприємницької діяльності міг здійснювати ефективний виробничий процес з метою отримання новоствореної вартості (чистої продукції) та фінансових результатів у вигляді чистого прибутку (прибутковості).

На нашу думку, безпосередній вплив і значення має третя група чинників, а саме впровадження новітніх систем управління, які спроможні забезпечити високу маневреність виробництва і здатність підприємства переорієнтуватися на той вид продукції, який є більш конкурентоспроможним на ринку тієї галузі економіки в якій функціонує суб'єкт господарювання. В свою чергу удосконалена організаційна структура управління забезпечить стабільне функціонування управлінської системи в середині підприємства, що дозволить йому ритмічно, динамічно працювати та швидко пристосовуватись до мінливих умов діяльності, сприятиме оптимізації організації менеджменту і бізнес-процесів через покращення системи планування, обліку і контролю за основними показниками роботи підприємства. Також не останнім має стати вивчення та впровадження світового управлінського досвіду, що сприятиме забезпеченню необхідного рівня якості розвитку системи управління, яка дасть змогу сформувати високорентабельне виробництво та вдалу логістично-збутову систему закритого циклу, за рахунок чого підприємства будуть незалежними від посередників і швидко зможуть реалізовувати продукцію за ціною виробника і за схемою «склад-покупець». На сьогодні ключовою проблемою для кожного суб'єкта господарювання особливо аграрного сектору є бути економічно рентабельним, реалізовувати сучасні логістичні стратегії.

Це сприятиме [12, 16]: утворенню ефективної системи допродажного та післяпродажного обслуговування; дотриманню високих стандартів якості реалізації продукції; вибору оптимальної кількості посередників в каналах збуту продукції; оптимізації логістичної інфраструктури; зменшенню витрат на складське обслуговування через впровадження прямої доставки; скороченню загальних операційних витрат; створенню економічно ефективних каналів збуту продукції. І в кінцевому етапі вдало впроваджена і логічно вистроєна логістична стратегія призведе до скорочення витрат та капіталовкладень, підвищення рівня обслуговування, збільшення прибутків та задоволення потреб споживача і виходу на новий рівень конкурентоздатного функціонування суб'єкта господарювання.

Важливу роль в оцінці ефективності впровадження напрямів по підвищенню економічного управління підприємствами відіграють і основні показники, які допомагають якісно та кількісно визначити рентабельність управлінських рішень, або оцінити їх неефективність. Ми виділили основні

показник, які на нашу думку можуть більш точно охарактеризувати стан фінансово-господарської діяльності та ефективності запровадження управлінських рішень.2).

Нами виділено дві групи показників фінансові та стратегічні (нефінансові). Фінансові показники показують наскільки надійне підприємство як партнер у фінансовому відношенні, для того щоб прийняти рішення про економічну доцільність встановлення або продовження з ним відносин; дають змогу власнику оцінити потенційні можливості керованого суб'єкта, щоб швидко прийняти виважене рішення щодо подальшого виробничого нарощування потенціалу чи його скорочення. Тому фінансові показники у більшості своєї суті відображають ефективність прийнятих рішень, у минулому, і не направлені на чинники, які здатні забезпечити ефективність діяльності підприємства у майбутньому. Але це не говорить про те, що ми їх повинні менше враховувати, тому як це та категорія стимулює короткострокове отримання прибутків, що сприятиме налагодженню довгострокових перспектив. Що стосується стратегічних (нефінансових) показників, то вони сприяють забезпеченню ефективності діяльності підприємства у майбутньому; створюють систему цілеорієнтації; забезпечують привабливість та конкурентоспроможність на ринку як самого товаровиробника та і тієї продукції, що ним постачається на ринки. Отже, виходячи з вище сказаного потрібно не лише формувати набір ключових показників, а й передбачати механізм визначення їх цільових значень.

Здійснений огляд та вивчення багатьох трактувань поняття економічне управління дає змогу нам сформулювати твердження, що дана категорія стає більш розповсюдженою та вживаною у економічній практиці та охоплює поєднання економічних інструментів (методів і прийомів), які спроможні забезпечити впровадження та виконання планів, щодо вискоефективного розвитку підприємства та досягнення ним як тактичних так і стратегічних цілей. Нами було визначено, що «економічне управління» – це спеціалізований вид управлінської діяльності, який включає систему показників, сучасну систему контролінгу центрів доходів, прибутків і витрат усередині підприємства й визначає їх рівні відповідальності, які відображають фінансово-економічні результати, аналіз яких призводить до здійснення більш точного планування подальшої діяльності суб'єкта господарювання та досягнення поставлених цілей та завдань.

Головним завданням економічного управління є забезпечення координації, взаємоузгодження та загальної спрямованості усіх видів діяльності на досягнення балансу у всіх сферах економічних відносин, що формуються в процесі здійснення фінансово-господарської діяльності, як у внутрішньому середовищі, так і із суб'єктами зовнішнього середовища.

Основними напрямами, щодо економічного управління підприємством нами було виділено наступні підвищення технологічного рівня, впровадження сучасних більш ефективних організаційних структур, сприяння систематичному впровадженню новітніх, інноваційних розробок та постійний

моніторинг науково-технічної, інноваційної діяльності в тій сфері, в якій функціонує підприємство.

Показників діяльності підприємства мають відображати найважливішу інформацію, яка потрібна для відстеження ситуації, для того, щоб її можна було б з діагностувати, з прогнозувати та в подальшому розробити точні, дієві управлінські рішення. Для різних підприємств такі показники будуть різними і повинні бути інтегровані у всі основні управлінські процеси. Для того, щоб показники були більш дієвими, то слід визначити їх пріоритетність і змінювати їх по мірі внутрішнього розвитку підприємства та змін в зовнішньому середовищі і це допоможе більш точно спрогнозувати стан та подальші шляхи для нарощення, розширення та удосконалення виробничого потенціалу.

Список використаних джерел

1. Батюк Б. Б. Управлінські рішення в організаційних формах аграрного виробництва / Б. Б. Батюк, Т. Г. Пенцак // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Ґжицького. – 2013. – Т. 15, № 1(5). – С. 3-11. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnu_2013_15_1\(5\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnu_2013_15_1(5)_3).
2. Гончаров А. Б. Економічне управління підприємством : конспект лекцій / А. Б. Гончаров, Н. М. Олейникова // Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. – 366 с.
3. Денисов А.Ю. Экономическое управление предприятием и корпорацией / А Ю. Денисов, С.А. Жданов. – М. : Дело и Сервис, 2002. – 416 с.
4. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу / Л. П. Дядечко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
5. Економіка підприємства: підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – [вид. 2-ге, перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2011. – 528 с.
6. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 2 / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. центр «Академія». – 2001. – 846 с.
7. Економічне управління підприємством : навч. посіб. / [Н. М. Євдокимова, Л. П. Батенко, В. А. Верба О. О. Кизенко та ін.]; за заг. ред. Н. М. Євдокимової. – К.: КНЕУ, 2011. – 327с.
8. Економічне управління підприємством: навч. посіб. / [А. М. Колосов, О. В. Коваленко, С. К. Кучеренко, В. Г. Бикова]; за заг. ред. А. М. Колосова. – Старобільськ : Вид-во держ. закл. «Луган. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка», 2015. – 352 с.
9. Коваль П.В. Особливості управління аграрними підприємствами за концепцією ощадного виробництва. / П.В. Коваль // Економіка АПК. – 2012. – № 5 – С. 91-98.
10. Лігоненко Л. О. Обґрунтування теоретичних засад економічного управління підприємством з позиції теорії фірми / Л. О. Лігоненко // Бізнес Інформ. – 2013р. – № 5. – С. 227– 231.
11. Лігоненко Л. О. Систематизація трактувань змісту поняття «економічне управління підприємством» / Л. О. Лігоненко // Економіка і

управління. – 2012. – № 3. – С. 61-66. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2012_3_13.

12. Пальчик І. М. Формування логістичної стратегії підприємства у сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] / І. М. Пальчик // Ефективна економіка. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3575>.

13. Стратегия и планирование в логистике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://logistclub.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=105&Itemid=122.

14. Экономическое управление предприятием : пособие для студентов, обучающихся по специальности 7.03050401, 8.03050401 – Экономика предприятия (для всех форм обучения) / Э. И. Цыбульская; Нар. укр. акад. [каф. економіки підприємства]. – Х. : Изд-во НУА, 2014. – 240 с.

15. Яркіна Н. М. Управління підприємством як економічна категорія (теоретичні аспекти) / Н. М. Яркіна // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. – 2014. – № 1. – С. 130-136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_1_26.

16. Cerheev V. Y. Most widespread logistic strategies / V. Y. Cerheev // Accessed. – 27 Oct. 2014. – Режим доступу: http://www.elitarium.ru/2007/12/11/logisticheskie_strategii.html.

*Кривець Ю.М., Постол А.А - к.е.н., докторанти
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ІННОВАЦІЙНІ ТА КОРПОРАТИВНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

В сучасних умовах господарювання ефективність підприємництва в агробізнесі визначається не тільки доступом до природних ресурсів, скільки впровадженням розробок новітніх технологій, своєчасного отримання необхідної інформації, продукування нових ідей. Прибутковість і стабільність діяльності аграрних формувань в умовах постіндустріального суспільства залежить від використання в процесі виробництва інформації і знань. Таким чином, для підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, досягнення зростання виробництва та мотивації збільшення продуктивності праці, розвитку сільських територій, закріплення молоді на селі об'єктивною необхідністю є перехід аграрної сфери економіки на інноваційний шлях розвитку.

Виходячи з цього, важливим завданням стає створення ефективної інноваційної системи з участю держави, наукових установ та інноваційного бізнесу. Аграрна сфера економіки України опинилася перед системними викликами необхідності збільшення обсягів виробництва. Це визначає

необхідність оновлення науково-інформаційної, технічної, технологічної бази агросфери на якісно новій основі, перед необхідністю переходу до якісно нового інноваційного типу розвитку [1, с. 90]. Характер і якість системних викликів визначаються поєднанням впливу наступних зовнішніх і внутрішніх чинників.

Перший чинник – посилення глобальної конкуренції в агропродовольчій економіці, яка охоплює ринки товарів, послуг і капіталу, інших складових економічного розвитку сільськогосподарського виробництва. Загострюється конкурентна боротьба на ринках аграрної та агропромислової продукції та продовольства. У зв'язку зі світовим зростанням кількості населення та споживання сільськогосподарської продукції вони зазнають значних змін. Наростають процеси придбання зарубіжними інвесторами земель у тих країнах, де населення й уряди не поспішають самі розвивати своє сільськогосподарське виробництво. Подібна загроза існує і в Україні.

Другий чинник – низька продуктивність праці в аграрній сфері економіки України, нераціональне використання факторів виробництва. Це обумовлює низьку ефективність функціонування більшості суб'єктів господарської діяльності в агросфері і навіть стагнацію виробництва на рівні малих та середніх підприємств.

Третій чинник – недостатній рівень розвитку людського капіталу у сільській місцевості. Пов'язано це з невирішеністю проблем соціально-економічного розвитку села, з монопрофільним характером розвитку сільських територій. Сучасні технології істотно підвищили вимоги до кваліфікації праці в агробізнесі і скоротили зайнятість у ньому. За кордоном на селі інтенсивно розвивається суміжний і альтернативний бізнес, наприклад, сільський зелений туризм. Село стає постачальником готових до вживання продовольчих і навіть промислових товарів. Завдяки цьому підвищується рівень доходів сільських жителів, нарощується людський потенціал. У світовій практиці навіть намітилися тенденції зворотного характеру – відтоку населення з великих міст у малі, де розміщуються високотехнологічні виробництва, в сільську місцевість, розвиваючу альтернативні види діяльності.

Четвертий чинник – неможливість вирішення проблеми забезпечення населення доступним і якісним вітчизняним продовольством в обсягах і структурі, відповідних раціональним науково-обґрунтованим нормам харчування, при збереженні сформованих тенденцій у розвитку сільського господарства і діючих механізмах його державної підтримки.

П'ятий чинник – доцільність розвитку органічного аграрного виробництва; подолання загроз продовольчої безпеки країни.

Необхідний повсюдний перехід до прогресивних технологій і форм ведення агробізнесу, прискорене наближення до світових досягнень у цій галузі. Коли мова йде про інноваційний процес, виникає питання про його головних носіїв, про господарюючих суб'єктів, які здійснюють реальне оновлення виробництва [2]. Своєрідність економічного розвитку ринкової

економіки в останні роки висунуло на передній план у науково-технічному прогресі дрібні капітали, малий бізнес. Так, наприклад, в останнє десятиліття більше половини всіх нововведень в аграрній економіці США забезпечувалося невеликими венчурними фірмами, підприємствами.

Дрібні капітали і фірми, більш рухливі і гнучкі, успішно виконують функцію розробки науково-технічних ідей, доведення їх до прийнятних для впровадження та рентабельності технологій. На цих перших стадіях інноваційного процесу роль дрібних і середніх підприємств дуже значна. Загальновідомо, що перехід від однієї якості до другої потребує витрат ресурсів. Процес переходу винаходів у нововведення (інновації) також потребує витрат різноманітних ресурсів, головними з яких є інвестиції, мотивація і час. В умовах ринку як система економічних відносин купівлі-продажу товарів, у рамках якої формуються попит, пропозиція і ціна, головними компонентами інноваційної діяльності виступають винаходи, інвестиції і нововведення. Винаходи формують ринок новацій, інвестиції – ринок капіталу (інвестицій), нововведення (інновації) – ринок чистої конкуренції нововведень. Ці три основних компоненти й утворюють інноваційну інфраструктуру загалом та агросфери зокрема.

Для забезпечення ефективності інноваційного процесу в цілому першорядне значення мають такі форми його організації, при яких результат кожної стадії міг би служити основою для поступального руху на наступний. Особливої важливості набуває стиковка стадій, що забезпечує безперервність, гнучкість і динамізм всього процесу, який неможливий без системи його стимулювання. Таким чином, механізм інноваційного процесу буде ефективним тоді, коли забезпечить інтеграцію всіх його стадій, швидкість розробки нововведень, швидке їх впровадження в сфери суспільного аграрного виробництва. Враховуючи специфіку розвитку вітчизняного агропромислового комплексу та особливості функціонування і розташування аграрних наукових установ, виділяється проблема детальної розробки концепції створення та розвитку інноваційних структур, сферою інтересів яких буде сільське господарство.

Організаційно-управлінський чинник при цьому ефективно діє в тому випадку, коли фірми інтегруються з науковими установами, центрами, університетами тощо. Внаслідок цього виникають нові організаційні форми, які забезпечують розвиток інноваційної діяльності [3]. До них відносяться: технопарки, техно-поліси, бізнес-інкубатори, регіональні науково-промислові комплекси, науково-технічні центри, спеціалізовані підрозділи фірми (творчі бригади, проектні групи), венчурні фірми тощо. Технологічна багатоукладність агробізнесу України, переважання в ряді сфер і галузей первинних відсталих укладів стає сьогодні одним з головних факторів, що негативно впливають на розвиток агросфери, де поряд з новітніми виробництвами продовжують існувати виробництва застарілих технологічних укладів, давно витіснених із сільського господарства розвинених країн.

Серед сільськогосподарських товаровиробників лише невелику питому

вагу займають господарства, виробництво яких засноване на інноваціях і належить до п'ятого технологічного укладу. В основному, це великі агрохолдинги, підприємства свинарського, птахівничого напрямку, овочівництва закритого ґрунту. На іншому полюсі – особисті підсобні господарства і дрібні фермерські господарства, що використовують в основному ручну працю, примітивні відсталі технології і які не вийшли ще з другого укладу. Між ними — різноманітні сільськогосподарські організації і великі селянські (фермерські) господарства, що відносяться, в основному, до третіх-четвертих укладів, та вимагають модернізації.

Проте, на думку багатьох учених, сучасне суспільство характеризується як перехідне у передових країнах світу до освоєння шостого технологічного укладу, характерними рисами якого є ресурсозберігаючі нанотехнології, нанобіотехнології, унікальні інформаційні системи. Отже, освоєння і подальше широке поширення інновацій стають ключовими чинниками зростання виробництва та зайнятості в сільському господарстві. Саме тут криються найбільш істотні резерви поліпшення якості продовольчої продукції; економії трудових і матеріальних витрат, зростання продуктивності праці на селі; вдосконалення організації виробництва і підвищення його ефективності; відродження та розвитку соціальної інфраструктури, загалом сільських територій; покращення демовітворювальної структури сільського населення, рівня його зайнятості, добробуту, життєдіяльності; вирішення екологічних проблем довкілля.

Все це, в кінцевому рахунку, зумовлює конкурентоспроможність підприємств і продукції, що випускається ними на внутрішньому і світовому ринках, поліпшення соціально-економічної ситуації в аграрній сфері господарювання. Трактуючи сучасний стан і тенденції розвитку світової економіки, у тому числі й агробізнесу, наукове співтовариство приходить до висновку про те, що кризи в економіці пов'язані з закономірним історичним процесом зміни технологічних укладів [4]. У цій ситуації особлива роль для подальшого розвитку агробізнесу і всієї економіки відводяться знову ж таки використанню інновацій.

Відзначаючи позиції України в сучасному світі і подальші шляхи її розвитку, багато дослідників приходять до висновку про те, що в період зміни укладів у "наздоганяючих" країнах з'являються додаткові шанси наблизитися до лідерів науково-технічного прогресу, оскільки при формуванні контурів нового укладу вони можуть використовувати накопичений інвестиційно-технологічний досвід розвинених держав. У цих умовах багаторазово посилюється роль довгострокового прогнозування, планування, вибору та обґрунтування макроекономічних пріоритетів як на рівні національних економік, так і їх провідних сегментів і секторів. У цій ситуації довгострокова стратегія зростання агросфери України, на наш погляд, повинна бути заснована на пріоритетах інноваційного розвитку.

На нашу думку, сьогоденна кризова ситуація є, разом з тим, історичним шансом, вчасно перегрупувавши сили і засоби, вбудуватися в нову довгу хвилю технологічного циклу, що зароджується на теренах

світової економіки. Поки вона знаходиться в турбулентній стадії зміни технологічних формацій, потенційні інвестори ще не бачать виразних обрисів і контурів нового укладу. У зв'язку з цим необхідно зараз розробляти довгострокові прогнози науково-технічного та соціально-економічного розвитку, безперервно уточнювати їх показники, виходячи з реальних подій, що відбуваються у світовій і національній економіках. Основними недоліками у формуванні національної інноваційної системи господарювання є:

- відсутність стратегії переходу України до інноваційної моделі розвитку, неналежне використання методів планування на всіх рівнях управління (системного аналізу, прогнозування, оптимізації, програмно-цільових методів управління), недостатній рівень інноваційної культури працівників органів державної влади;

- недосконалість нормативно-правової бази регулювання інноваційної діяльності, поширення практики ігнорування законодавства або зупинення дії статей законів, які стосуються фінансування та стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності;

- неефективність адміністративно-організаційної структури управління науково-технічною та інноваційною діяльністю;

- відсутність державного фінансового аудиту як складової системи державного фінансового контролю, яка б виключала дублювання контрольних функцій в органах виконавчої влади, недостатній рівень фінансового забезпечення реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики;

- неефективне використання наявних фінансових та інвестиційних ресурсів для реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики, невідповідність корпоративної структури, яка формується, вимогам інноваційного розвитку;

- повільне формування сучасного і масштабного ринку інноваційної продукції, інфраструктури інноваційної діяльності.

Не викликає сумніву, що для реалізації інноваційної діяльності потрібні великі інвестиції. На жаль, більшість сільськогосподарських товаровиробників, не маючи власних ресурсів, не можуть скористатися кредитами. Механізм інвестиційного забезпечення інновацій на рівні окремих підприємств реалізується за трьома основними напрямками: мобілізація власних джерел фінансування інновацій; державна підтримка інноваційних ініціатив; створення привабливих умов для приходу в галузь приватних інвесторів [5, с. 34]. Загалом державне регулювання у сфері інвестування здійснюється з урахуванням економічних чинників, що вміщують елементи формування джерел інвестицій; методичне забезпечення державного регулювання інвестицій; формування джерел інвестицій; стимулювання залучення інвестиційних ресурсів і формування умов здійснення інвестування.

Реалізація середньострокових інноваційних пріоритетів регіонального рівня здійснюється на конкурсних засадах через регіональні інноваційні

програми і інноваційні проекти, інноваційні проекти технологічних парків. Джерелами інформації аналізу є законодавчі акти з інвестиційної діяльності, планування і фінансування капітальних вкладень та нової техніки, розробки проектно-кошторисної документації, нормативно-планова документація, а також первинні документи, облікові реєстри і звітність з інвестиційної діяльності, виконання планів капітальних вкладень і введення в дію об'єктів і виробничих потужностей та інша фактографічна інформація. Для цього необхідно використовувати вітчизняні й зарубіжні методики, враховуючи особливості України: рівень рентабельності; паралельне використання вільноконвертованої валюти і гривні; структурні зміни у ціноутворенні; затримання взаємних платежів; нестабільність поставок та ін. Результатом проведення експертно-аналітичних функцій аналізу суб'єктам інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів може бути надана фінансова підтримка шляхом: а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) за рахунок коштів Державного бюджету України; б) часткового (50 %) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) за рахунок коштів Державного бюджету України; в) повної чи часткової компенсації за рахунок Державного бюджету України; г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів; д) майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до закону «Про страхування».

Інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, а також проекти, замовниками яких є органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, підлягають обов'язковій державній експертизі відповідно до законодавства. Інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок інших джерел, підлягають обов'язковій державній експертизі з питань додержання екологічних, містобудівних та санітарно-гігієнічних вимог. У разі необхідності експертиза окремих інноваційних проектів, що мають важливе господарське значення, може здійснюватися за рішенням Кабінету Міністрів України.

Для активізації інноваційної діяльності країні, передусім, слід задіяти широкий спектр економічних регуляторів – податкових, кредитно-фінансових тощо [6, с. 249]. Мається на увазі система податків, їхні ставки та пільги; порядок та норми амортизаційних відрахувань; система фінансування, кредитування й ціноутворення; фінансові дотації, субсидії, бюджетні позики; антимонопольні заходи; система експертизи, контролю інвестицій; приватизація державної власності тощо. Саме така політика має на меті розвиток необхідних галузей економіки України та доцільне фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. Для цього потрібно досліджувати світові тенденції, які спостерігаються в процесі розробки інноваційних ідей.

Як свідчить досвід економічно розвинутих країн, національна влада повинна запроваджувати механізми створення розгалуженої корпоративної структури, яка здійснюватиме всебічне стимулювання і підтримку наукових

досліджень та розробок шляхом їхньої комерціалізації. У світовій практиці підтримки інноваційної діяльності вироблено значну кількість інструментів, за допомогою яких держава реалізує необхідні функції у цій сфері. Держава може використовувати різні форми активізації розвитку інноваційної сфери: від програм сприяння поширенню знань до стимулювання трансферу новітніх технологій. Напрацювання розвинутих країн у цій сфері передбачають підтримку інноваційного розвитку за різними сценаріями і напрямами.

Зокрема, у Південній Кореї та Японії основними агентами економічного зростання вважають великі промислові групи. Тому держава активно підтримує їх прагнення диверсифікувати свою діяльність на основі наукомістких технологій, щоб підвищити частку експорту в загальному обсязі своєї продукції. Ця підтримка особливо відчутна у сфері технічної освіти, для чого розробляють і реалізують різноманітні державні програми, в тому числі ініційовані місцевими органами управління. Так створюють умови для підвищення інтелектуального і креативного рівня працівників, що зумовлює їх зацікавленість у реалізації власних можливостей. Як правило, найкращі умови для цього створені в потужних корпораціях, де акумулюється значний науково-технічний потенціал країни.

Це сприяє, з одного боку, технологічному прориву на важливих напрямках науково-технічної діяльності, а з іншого — наступній диверсифікації вдалих і потенційно продуктивних ідей, на яких ґрунтуються інновації. Таку модель інноваційного розвитку можна з успіхом застосовувати і в Україні, в регіонах, де створені потужні науково-технічні комплекси (Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Харків). Дещо інший підхід у формуванні умов для інноваційного розвитку використовують в Ізраїлі, де ставку в державній економічній політиці роблять на малий високотехнологічний експортоорієнтований бізнес. Основними агентами економічного зростання вважаються комерційні високотехнологічні фірми, тому державна підтримка зосереджена у сфері їх інкубування і створення фондів початкових інвестицій для фінансування їхньої діяльності.

Бізнес-інкубатори тут надають не лише стандартні офісні послуги, а й широкий спектр маркетингового, інформацій-но-технічного консультування та форм фінансової підтримки підприємців, які мають потенційно привабливу науково-технічну ідею [7, с. 201]. Тим самим створюються умови для виведення перспективних новацій на новий рівень, підвищення їх наукомісткості і конкурентоспроможності. Це забезпечує формування випереджувальної моделі інноваційного розвитку країни загалом. В Україні така модель інноваційного розвитку могла б сприяти виникненню так званих «точок кристалізації» інновацій в усіх регіонах. Однак для поширення практики «інкубування інновацій» необхідна суттєва фінансова підтримка регіональних органів влади.

У Китаї підтримка економічного розвитку сільських територій здійснюється приблизно за таким самим сценарієм, проте умовою надання підтримки (найчастіше у формі початкових інвестицій, які надаються

селищною радою) є не вимога високотехнологічності бізнесу, а вміння ефективно використовувати природні ресурси. На так званих сільських підприємствах Китаю зростання обсягів промислового виробництва у 90-ті роки ХХ ст. було в 3-3,5 рази вищим, ніж на великих державних підприємствах. Отже, йдеться про модель інноваційного розвитку, орієнтовану на використання ресурсної бази певного регіону. В Україні її можна застосовувати в регіонах, що мають специфічні природні ресурси, наприклад рекреаційні, кліматичні чи видобувні.

Заслугує на увагу і досвід Чилі. Наприкінці 70-х років ХХ ст. у країні було створено Фонд Чилі, що мав на меті сприяння процесу формування нових агропереробних ланцюжків «приросту вартості», спрямованих «знизу вгору», тобто від виробника сільськогосподарської продукції до її кінцевого переробника. Водночас Фонд Чилі підтримував проектну діяльність (виявлення перспективних напрямів на світовому ринку) і сприяв розвитку технологій (адаптував перспективні агропромислові технології і створював фірми для їх впровадження). Чилійська модель інноваційного розвитку приваблива для сільськогосподарських областей України, де «ланцюжки приросту вартості» створюються з ініціативи самих агропереробних комбінатів.

Однак формування агропромислових груп лише за ознакою технологічної спорідненості не є самоціллю. Мотивом такого об'єднання має бути змога його учасників залучати сучасні агротехнології, що забезпечувало б конкурентоспроможність кінцевої продукції. Якщо ж поширити такі ланцюжки «приросту вартості» і на інші галузі, в тому числі машинобудівного комплексу, то можна створити базу для технологічного поштовху, залучивши у цей ланцюжок наукомісткі технології [8, с. 45]. Отже, використання світового досвіду управління інноваційним розвитком могло б активізувати інноваційні процеси в Україні. При виборі напрямів і моделей інноваційного розвитку слід враховувати особливості та науково-технічний і ресурсний потенціал агросфери на рівні регіонів розміщення її суб'єктів.

Особливу увагу слід приділити формуванню регіональних фінансово-агропромислових комплексів, які мають не лише орієнтуватися на ресурсні можливості регіону, а й бути джерелом його інноваційного розвитку. Нинішню ситуацію, що склалася в аграрній економіці України, відрізняє той факт, що за наявності в країні значних фундаментальних і технологічних розробок, відбувається зниження активності інноваційної діяльності, пов'язаної, передусім, із браком власних коштів у сільськогосподарських підприємств і обмеженістю бюджетного фінансування. Вирішення наявної на сьогодні проблеми збільшення обсягів вітчизняного аграрного виробництва можна зумовити двома чинниками: збільшенням купівельної спроможності підприємств і населення і зростанням конкурентоспроможності продовольчих товарів вітчизняного виробника на внутрішньому і зовнішньому аграрних ринках.

Інноваційний шлях розвитку аграрної сфери економіки якраз і

забезпечує цю конкурентоспроможність шляхом постійного оновлення технологій, товарів і послуг різноманітного призначення, стабілізацією і розширенням ринків збуту, ефективним використанням науково-технічного потенціалу і стимулюванням його зростання. В активізації інноваційної діяльності дуже зацікавлений підприємець, адже це випуск нових і конкурентоспроможних видів товарів, який дає йому гарантований прибуток, швидке повернення вкладених коштів, накопичення вільного капіталу і можливість його вкладення у розширення виробництва. Для аграрних працівників це – нові робочі місця, гарантована і своєчасно здійснена виплата заробітної плати. Споживач отримує доступ до нових видів товарів із кращими споживчими якостями; і нарешті – держава, оскільки розвиток інноваційної діяльності означає збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, надходження в агросферу іноземного капіталу у вигляді прямих інвестицій.

Список використаних джерел

1. Кукарських А. Л. Аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств України / А. Л. Кукарських // Маркетинг у ХХІ столітті 2008. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених “Маркетинг у ХХІ столітті”, секція “Механізми управління інноваціями”. – Донецьк, ДонНТУ – 2008. – С. 88-91.
2. Беліков О. Інвестування в інноваційну діяльність. Проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / О. Беліков // Юридичний журнал. – 2008. – № 9. – [http : // www.justinian.com.ua/article.php?id=3025](http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3025)
3. Поліщук Н. В. Державна підтримка активізації інноваційної діяльності суб’єктів підприємництва [Електронний ресурс] / Н. В. Поліщук // Інвестиції та інновації в економіці. – [http: // www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vchtei/2009_2/NV-2009-V2_37.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vchtei/2009_2/NV-2009-V2_37.pdf).
4. Державне агентство України з інвестицій та інновацій [Електронний ресурс]. – [http : // www.in.gov.ua/ index.php?get=211](http://www.in.gov.ua/index.php?get=211)
5. Кіктенко О. В. Механізми державного регулювання інноваційного розвитку національної економіки України / О. В. Кіктенко // Фондовий ринок. – 2007. – № 5. – С. 32-36.
6. Економіка та організація інноваційної діяльності: [підручник] / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан; за ред. О.І. Волкова та М.П. Денисенка. – К. : Професіонал, 2004. – 960 с.
7. Никифоров А. Е. Організаційно-економічний механізм державного регулювання інноваційної діяльності в Україні / А.Е. Никифоров // Прометей: Регион. сб. науч. тр. по экономике. – Донецьк, 2003. – № 2 (11). – С.196-207.
8. Пугачов М.В. Тенденції української економіки очима керівників підприємств: (аналітичний огляд). Дослідження інвестиційної політики українських підприємств / М.В. Пугачов // Статистика України. – 2009. – № 1. – С. 41-49.

*Крикунова В.М. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон
Фомішина В.М. - д.е.н., професор
Херсонський національний технічний університет, м. Херсон*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

Концепція ризику широко використовується в різних галузях діяльності: в економіці, праві, страхуванні, медицині тощо. Методичну основу визначення ризиків складають математична статистика і теорія імовірності. У сучасній економічній літературі поняття ризику має різні трактування: ризик розглядають як дію, подію, ситуацію, невизначеність, вірогідність. Відповідно, розрізняють три ступені визначення ризику:

- як розподіл ймовірностей результатів дій суб'єкта господарювання;
- як відхилення фактичних результатів від їх планових очікувань;
- як розподіл ймовірностей отримання несприятливих результатів.

Чуприна І.В. розглядає ризик як ймовірність відхилення фактичного результату від очікуваного і як дію за інтуїцією, сподіваючись на позитивний результат, як невпевненість у можливому результаті або атрибут прийняття рішення у ситуації невизначеності. Берлач А.І. пов'язує ризик з можливою втратою (повною або частковою) ресурсів, що є у розпорядженні підприємця. Це можуть бути матеріальні, фінансові, інтелектуальні та інші ресурси.

Вишняков Я.Д., Радаев Н.Н. визначають ризик як кількісну міру здатності підприємця використовувати елемент невизначеності в процесі відтворення або окремих його моментах для отримання додаткової вартості. Бондар О.В. вважає, що ризик виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних із виробництвом продукції, товарів, послуг і характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на оптимальне використання ресурсів.

Шепеленко О.В. розглядає ризик як спосіб господарювання в непередбачених умовах (обставинах), при якому створюються завдяки особливим здібностям підприємця можливості і необхідність запобігати, зменшувати несприятливу дію умов і одержувати підприємницький дохід.

Таким чином, більшість визначень підприємницького ризику зводиться до невизначеності отримання очікуваного доходу від вкладених ресурсів. Ризик можна розглядати як діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити вірогідність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від мети, що містяться у вірогідних альтернативах.

Елементами ризику є:

об'єкт – керована економічна система, ефективність і умови функціонування якої наперед не відомі (господарська операція, вид продукції, технологія, фірма, галузь, населення певної території, країна, регіон тощо);

суб'єкт – особа, компетентна ухвалювати рішення щодо об'єкта й зацікавлена в результатах управління. На мікрорівні суб'єктами ризику виступають окремі особи (підприємець, менеджер, керівник); для мезо- та макрорівнів характерними є прийняття колективних рішень;

джерело – фактори (явища, процеси, предмети), які породжують невизначеність результату прийнятих рішень, зумовлену певними змінами внутрішнього чи зовнішнього характеру діяльності підприємства або діями суб'єктів ризику.

Групування ризиків можна проводити за різними класифікаційними ознаками (причини і сфери виникнення; етапи господарювання; масштаби; ступінь допустимості; види господарської діяльності; тривалість дії; можливість страхування і т.д.). За характером дії ризику поділяють на статичні (чисті) і динамічні (спекулятивні). Статичні ризики – це ризики втрати активів внаслідок завдання збитків власності, а також втрат доходу через недієздатність суб'єкта господарювання. В залежності від причини втрат статичні ризики підрозділяються у свою чергу на такі групи: ймовірні втрати в результаті негативного впливу на активи фірми стихійних лих; ймовірні втрати в результаті злочинних дій; внаслідок прийняття несприятливого для підприємницької фірми законодавства тощо. Динамічний ризик – це ризик непередбачених змін вартості капіталу внаслідок прийняття управлінських рішень чи непередбачуваних змін ринкових або політичних обставин. Він несе в собі або втрати, або прибуток і є важким для управління. До них відносять різні види політичних ризиків, економічних ризиків, галузевих ризиків.

За терміном дії розглядають ретроспективні ризики (пов'язані з рішеннями, що були прийняті у минулому, але реалізуються тепер), поточні (співвідносяться з поточною діяльністю, змінюються під впливом постійно діючих факторів ризику), перспективні (пов'язані з можливими змінами умов функціонування суб'єкту ризику нині, що в майбутньому може змінити ризикову ситуацію).

За факторами виникнення розглядають, зокрема, політичні і економічні ризики. Економічні ризики зумовлюються змінами в економічній діяльності підприємства, країни, кон'юктурі ринку, рівнях управління тощо. Своєю чергою, економічний ризик має певні складові: комерційний, виробничий, фінансовий (рис. 1).

Комерційний ризик – це ризик, що виникає в процесі реалізації товарів і послуг, що зроблені чи куплені підприємцем. Комерційний ризик містить у собі такі різновиди: ризики, що зв'язані з реалізацією товару (послуг) на ринку; ризики, що зв'язані з транспортуванням товару (транспортний); ризики, що зв'язані з прийманням товару (послуг) покупцем; ризики, що зв'язані з платоспроможністю покупця; ризики, що зв'язані з форс-мажорними обставинами.

Виробничий ризик – це ймовірність збитків чи додаткових витрат, які

пов'язані з перебоями чи зупинкою виробничих процесів, порушенням технології виконання операцій, низькою якістю сировини чи роботи персоналу і т.п.

Фінансовий ризик – це ризик, що виникає при здійсненні фінансового підприємництва чи фінансових угод, виходячи з того, що у фінансовому підприємстві в ролі товару виступають або валюта, або цінні папери, або кошти.

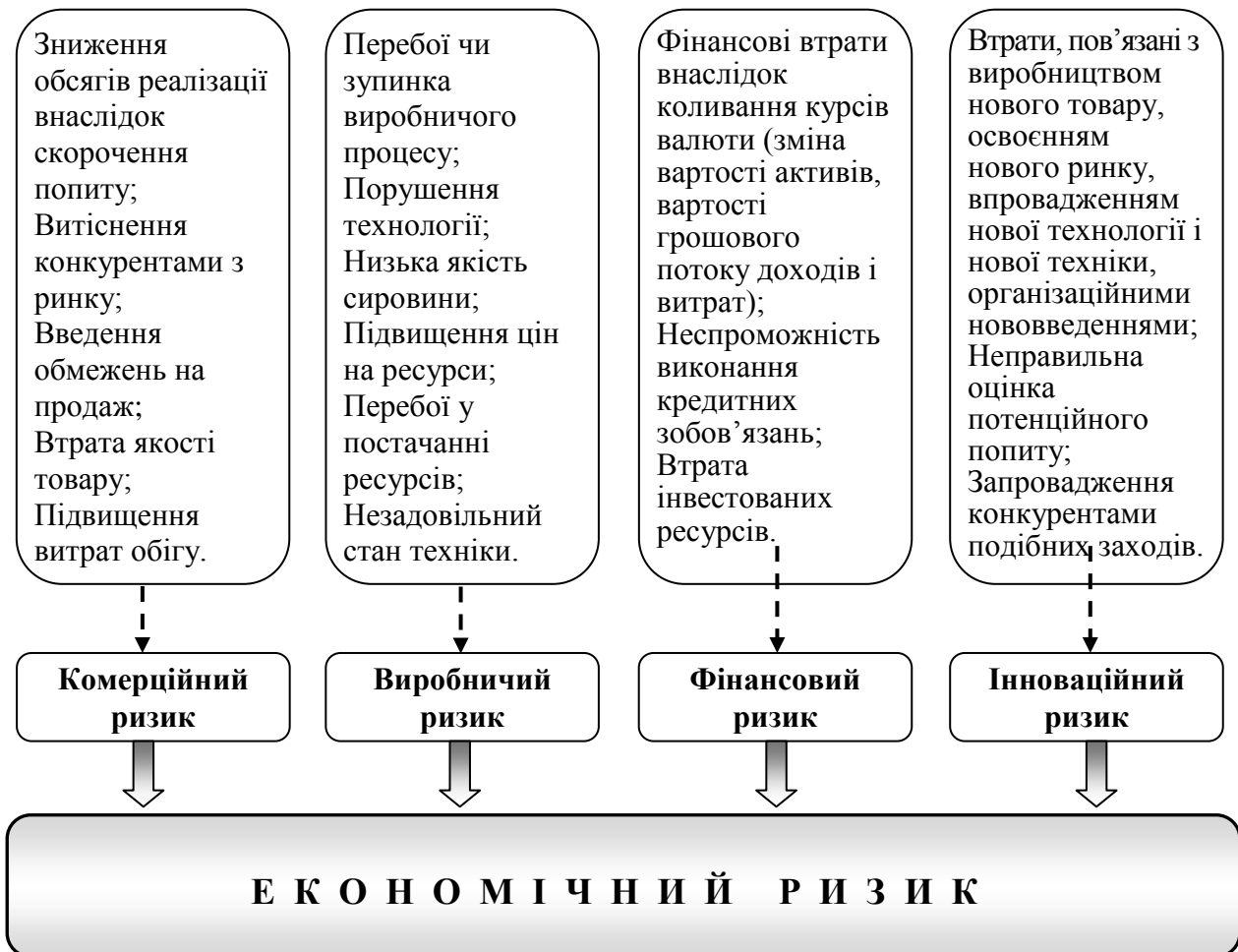

Рис. 1 – Причини та елементи економічного ризику

До фінансових ризиків відносяться валютний ризик, кредитний ризик, інвестиційний ризик. Валютний ризик – це імовірність фінансових втрат у результаті курсу валют у період між зміною курсу валют у період між змінами контракту з фізичними особами та виробництвом і розрахунків по ньому. Кредитний ризик пов'язаний з можливістю невиконання підприємством своїх фінансових зобов'язань перед інвестором у результаті використання для фінансування діяльності підприємства зовнішньої позики. Процентний ризик виникає через коливання процентних ставок, що приводить до зміни витрат на виплату чи відсотків доходів на інвестиції, а відтак, – до зміни величини прибутку (чи втрат) у порівнянні з очікуваним.

Сутність інвестиційного ризику полягає в ризику втрати вкладеного

капіталу й очікуваного доходу. Інноваційний ризик – це ймовірність втрат, що виникають при вкладанні підприємством коштів у впровадження інновацій.

Отже, ризик притаманний підприємству і є невід’ємною частиною економічного життя. Об’єктивність ризику пов’язана з наявністю факторів, існування яких у кінцевому рахунку не залежить від дії підприємців. Однак сприйняття ризику залежить від кожної конкретної людини з її характером, складом розуму, психологічними особливостями, рівнем знань.

Зміст ризику як економічної категорії обумовлює його основні функції, що виконуються в процесі підприємницької діяльності: інноваційна; регулятивна; захисна; аналітична (рис. 2)

Рис. 2 – Зміст функцій економічного ризику

Інноваційна функція ризику стимулює пошук нетрадиційних рішень проблем, що стоять перед підприємцем. Регулятивна функція має суперечливий характер і виступає в двох формах: конструктивній і деструктивній. У першому випадку – коли властивість ризикувати – один зі шляхів успішної діяльності. Однак ризик може стати проявом авантюризму, суб’єктивізму, якщо рішення приймається в умовах неповної інформації, без належного урахування закономірностей розвитку явища. У цьому випадку ризик виступає як дестабілізуючий фактор.

Захисна функція полягає в наступному. Якщо для підприємця ризик – це природний стан, то нормальним повинне бути і терпиме відношення до невдач. Ініціативним підприємцям потрібний спеціальний захист, правові, політичні й економічні гарантії, що виключають покарання і стимулюють виправданий ризик. Аналітична функція ризику зв’язана з тим, що наявність ризику передбачає необхідність вибору одного з можливих варіантів рішення, у зв’язку з чим підприємець у процесі прийняття рішення аналізує усі можливі альтернативи, вибираючи найбільш рентабельні (прибуткові) і найменш ризиковані.

Отже, ризик є обов’язковим елементом бізнесу. Підприємницький ризик – це діяльність суб’єктів господарювання, пов’язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити вірогідність досягнення бажаного результату, невдачі і відхилення від мети, що містяться у

вибраних альтернативах всіх видів підприємницької діяльності.

Управління підприємницьким ризиком – необхідна частина економічної роботи підприємства, оскільки в її рамках виявляються передумови для прийняття управлінських рішень. Головне завдання управління ризиками підприємства – встановити оптимальний рівень ризику на основі врахування факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

У світовій практиці існує безліч різних шляхів та способів зниження ризику. Вибір інструментарію впливу на ступінь господарських ризиків є важливим етапом процесу управління.

Після виявлення ризиків, з якими може зштовхнутися керівництво підприємства в процесі виробничої діяльності, визначення факторів, що впливають на рівень ризику, і проведення оцінки ризиків, а також виявлення зв'язаних з ними потенційних втрат, перед керівництвом підприємством стоїть завдання щодо мінімізації виявлених ризиків.

Вибір засобів впливу на ризик має на меті мінімізувати можливий збиток у майбутньому. Це здійснюється вибором раціонального способу зменшення ризику (рис. 3).

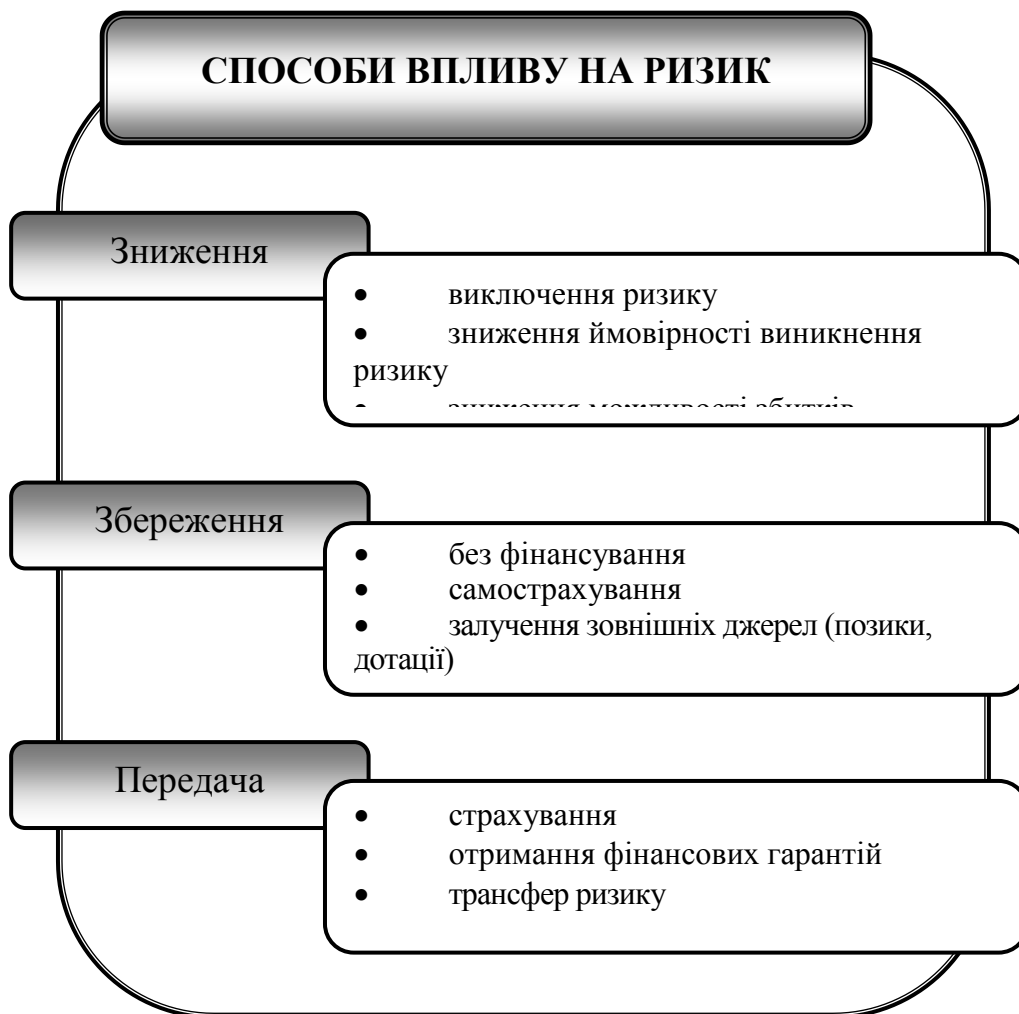

Рис. 3 – Способи впливу на ризик

Зниження ризику передбачає зменшення розмірів можливого збитку чи ймовірності настання несприятливих подій. Збереження ризику – найчастіше це відмова від дій, що спрямовані на компенсацію збитку, чи його компенсація зі спеціальних джерел (фонд ризику, фонд самострахування, кредити і т.д.). Це може бути, наприклад, залишення ризику за інвестором, тобто на його відповідальності. До внутрішніх способів зниження ступеню ризику відносяться: диверсифікація, лімітування, резервування, здобуття додаткової інформації, захист комерційної таємниці, підбір персоналу, перевірка партнерів по бізнесу, створення венчурних підприємств.

Передача ризику – передача відповідальності за нього третім особам (часто за винагороду) при збереженні існуючого рівня ризику. Це означає, що підприємець передає відповідальність за ризик комусь іншому, наприклад, страховій компанії. У цьому випадку передача ризику здійснюється шляхом страхування ризику. Виділяють три причини, за яких передача ризику вигідна як для сторони передаючої (трансферу), так і для приймаючої (трансфері): це втрати, що великі для сторони, яка передає ризик, можуть бути незначні для сторони, що приймає на себе цей ризик. По-друге, трансфері може знати кращі способи і мати кращі можливості для скорочення можливих втрат, ніж трансфер. По-третє, трансфері можуть знаходитися в кращій позиції для скорочення втрат чи контролю за господарським ризиком.

Відхилення ризику означає відмову від реалізації заходу (проекту), що зв'язаний з ризиком. Уникнення ризиків є найбільш ефективним способом їхньої профілактики. Воно полягає в розробці таких заходів, що цілком виключають конкретний вид підприємницького ризику. Запобігання ризику для особи, що приймає рішення, найчастіше означає відмову від прибутку. Цей метод допускає здійснення підприємством певних заходів і дій, що спрямовані на недопущення ризикових ситуацій. Недопущення ризикових ситуацій може бути досягнуте за рахунок: підвищення обґрунтованості підготовки і реалізації управлінських рішень; одержання додаткової інформації; розробки схем ділової активності, що уникають найбільшій зони збитків.

Прийняття ризику означає залишення всього ризику чи його частини на відповідальності підприємця. У цьому випадку приймається рішення про покриття можливих втрат власними засобами.

Можна сказати, що найбільш важливим і найбільш розповсюдженим прийомом зниження ступеня ризику є страхування ризику, оскільки найсерйозніші економічні ризики страхуються за допомогою зовнішнього страхування. Страховий захист таких ризиків забезпечують спеціальні страхові компанії, що залучають кошти страхувальників і використовують їх для відшкодування понесених ними збитків при виникненні певних обставин. Сутність страхування виражається в тому, що підприємець готовий відмовитися від частини своїх доходів, аби уникнути ризику, тобто він готовий заплатити за зведення ступеня ризику до мінімуму.

Здійснення операцій «хеджування» (засіб зменшення ризику шляхом укладання протилежної угоди; форма страхування вартості товару або прибутку, валютного ризику при здійсненні ф'ючерсних угод у банківській,

страховій, біржовій та комерційній практиці) дозволяє уникнути цінового й інфляційного ризиків при здійсненні підприємством угод на товарних чи фондових біржах. Принцип операції «хеджування» полягає в тому, що, купуючи товар з постачанням у майбутньому періоді, підприємство одночасно здійснює продаж ф'ючерсних контрактів на аналогічну кількість товарів. Якщо воно понесе фінансові втрати через зміну ринкових цін як покупець реального товару, то воно одержить виграш у таких же розмірах, як продавець ф'ючерсних контрактів на нього. Інструментом хеджування є інструменти строкового ринку (деривативи) – форвардні контракти, опціони та ф'ючерсні контракти. Дериватив – це стандартний документ, що засвідчує право придбати або продати базовий актив на визначених ним умовах у майбутньому.

Важливим методом зниження економічного ризику є об'єднання (злиття) підприємств, особливістю якого є, крім зниження основних ризиків, зменшення ризику невикористаних можливостей за рахунок: синергитичного ефекту, коли вартість і результат діяльності об'єднаної організації стають більшими, ніж проста сума вартостей і результатів діяльності двох окремих підприємств. Підприємство має можливість зменшити рівень власного ризику, залучивши до вирішення спільних проблем в ролі партнерів інші організації.

Необхідність виявлення можливих взаємозв'язків ризиків у сучасних умовах зумовлена тим, що українська економіка розвивається в напрямі створення нових і водночас руйнування багатьох старих причинно-наслідкових зв'язків. Внаслідок цього виникає довгий ланцюжок з міцно поєднаних старих та нових ланок ризиків, тому, застосовуючи обраний метод зниження одного з ризиків, слід прослідкувати, як це позначиться на інших суттєвих ризиках. Наприклад, часто мінімізація фінансових ризиків спричинює зростання ризиків невикористаних можливостей.

Обираючи конкретний метод управління ризиком, керівник повинен пам'ятати про те, що економічний ризик є багатофакторним явищем, і комплексне використання різних способів і шляхів мінімізації ризиків у системі менеджменту підприємства дасть змогу досягти найефективнішого результату.

Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості, які зумовлюють певну специфіку в прояві ризиків у ньому. До факторів, що спричиняють ризикованість сільського господарства, зокрема галузі рослинництва, належать: природно-кліматичні умови, сезонність, обмеженість технологічного процесу в часових межах, залежність технологічного процесу від біологічних особливостей рослин.

Ризики сільськогосподарських підприємств мають характерні властивості, характерні тільки аграрним товаровиробникам. Так, наприклад, до звичайних функціональних ризиків (виробничих, цінових, фінансових, персональних) додаються загрози, зумовлені особливостями аграрної галузі як економіко-біологічної системи, які полягають у сезонності виробничого процесу, а відтак, розриві у потоках витрат і доходів, що актуалізує проблему нестачі обігових коштів, значно знижує точність прогнозування у часі і посилює вплив непередбачуваних подій. Специфічні умови праці також є джерелом додаткових загроз – дефіцит кваліфікованого персоналу через

урбанізацію населення, підвищена вірогідність захворювань через працю на відкритому повітрі. У складі ринкових (цінових) ризиків особливу увагу привертає віддаленість від ринків збуту, що підвищує витрати збуту; монополізм з боку переробних підприємств та інших покупців сільськогосподарської продукції, що означає заниження закупівельних цін тощо.

Спостерігається також односпрямована та протилежна взаємодія ризиків. Наприклад, ціновий ризик та ризик низького врожаю протидіють один одному через об'єктивний вплив закону попиту: за високого показника валового виробництва ціна знижується. Взаємозалежність ілюструє така ситуація: різкі коливання обсягів виробництва зерна (виробничі ризики) створюють нестабільність його пропозиції на ринку (маркетингові ризики), а нестабільність пропозиції спричиняє посилення впливу цінових ризиків.

Ризики характеризують системністю. Природо-кліматичні умови можуть одночасно впливати на велику кількість сільськогосподарських підприємств. При цьому, вплив потенційно може мати як негативний, так і сприятливий характер. Ризики у сільському господарстві є інерційними: діючи на певну галузь (рослинництво або тваринництво), через певний проміжок часу впливають на все сільське господарство. Треба зазначити, що дане твердження справедливе лише для системних ризиків.

Всі ці якості необхідно враховувати при виборі інструментів управління та мінімізації ризиків. До наявних механізмів та інструментів мінімізації ризиків в аграрному секторі економіки відносимо: диверсифікацію виробничої діяльності; складські свідоцтва на зерно; розвиток фінансово-кредитного забезпечення; розвиток ринкової інфраструктури; лізинг; страхування; державні програми підтримки сільськогосподарського виробництва.

Диверсифікація виробництва – це одночасний розвиток декількох, не пов'язаних один з одним видів сільськогосподарського виробництва. Як правило, природно-кліматичні та ринкові ризики мають різноспрямований вплив на виробництво різних видів сільськогосподарської продукції і, відповідно, їх негативний вплив на одних напрямках компенсується позитивним на інших. Для мінімізації ризиків та отримання стабільних фінансових результатів сільськогосподарське підприємство може вибрати поглиблену спеціалізацію, зберегти існуючі способи та обсяги виробництва або піти шляхом диверсифікації своєї діяльності.

Ряд характерних особливостей, таких як сезонність виробництва, довгий період обороту капіталу, висока ризиковість та залежність від природних умов, зумовлюють потребу в позикових ресурсах для сільськогосподарського виробництва. Потенціал аграрного кредитного ринку щороку зростає, збільшуються обсяги грошових та товарних кредитів, однак потреби виробників в позикових коштах не забезпечуються. Потреби в короткострокових кредитах в сільському господарстві забезпечені лише на 50%, а в довгострокових – на 3%. Специфіка аграрного виробництва та особливості роботи сільськогосподарського ринку зумовлюють необхідність відмінних від інших секторів економіки підходів до формування фінансово-

кредитної інфраструктури. Ці відмінності полягають у необхідності формування кооперативних, приватно-комерційних і державних кредитних інституцій, які відрізняються функціями, схемами надання кредиту, принципами роботи з позичальниками, кредитними пільгами, механізмами застави тощо. Зазначені відмінності практично виключають конкуренцію між ними та об'єднують їх в єдину інтегровану систему.

Головна мета страхування агроризиків – це компенсувати сільгоспвиробнику майнові збитки врожаю, що виникли через вплив природно-кліматичних явищ. Іншою метою страхування є покращення фінансового становища аграріїв, забезпечення кращого доступу до кредитних ресурсів. Потужність ринку сільськогосподарського страхування тільки при страхуванні врожаю зернових оцінюється в 400-500 млн грн, а при страхуванні зерна, що зберігається на елеваторах – 25-30 млн грн. Але на сьогодні, як показують дослідження (наприклад, Проекту розвитку агробізнесу МФК), близько 5% сільгоспвиробників страхують свої врожаї. В більшості випадків страхування виконується як передумова для отримання кредиту.

Добровільне страхування врожаїв сільськогосподарських культур розвивається повільно. Причинами цього є незадовільний фінансовий стан сільгоспвиробників, а також нерозуміння ними переваг страхування як методу мінімізації погодних ризиків. Значна частина аграріїв не довіряє страховим компаніям, вважаючи існуючі умови страхування складними та такими, що не дають можливості в разі настання страхового випадку отримати відшкодування. Інформація про існуючі страхові продукти є важкодоступною.

Для страхових компаній через недостатній досвід в страхуванні агроризиків та недостатньої капіталізації цей вид страхування є ризиковим та затратним. Сьогоднішня фінансова потужність вітчизняних страхових компаній є недостатньою для виплати відшкодувань аграріям при настанні страхових випадків, спричинених дією системних ризиків. Стихійні явища, які впливають, наприклад, на врожайність сільгоспкультур, мають поширення на значній території і призводять до втрат у більшості господарств. Це веде до того, страхові компанії, які формують страховий портфель, не мають достатньої мотивації страхувати сільські господарства однієї місцевості у значній кількості, бо таким чином не виконується принцип диверсифікації ризиків. Сільське господарство не характеризується високою рентабельністю, що в свою чергу вимагає максимально зменшувати витрати. Страхування буде додатковим тягарем для сільгоспвиробника. Тому захист від таких ризиків майже неможливий без втручання держави на ринок сільськогосподарського страхування.

З 2005 р. набув чинності Закон України № 1877–IV «Про державну підтримку сільського господарства України», який передбачає спеціальний режим державного регулювання страхування сільгосппродукції. Закон визначає наступні види страхування, за якими держава здійснює субсидування страхових платежів сільгоспвиробникам:

комплексне страхування, яке передбачає страхування практично від усіх природно кліматичних ризиків (град, бурю, зливу, ураган, вимерзання тощо);

індексне страхування, за яким страхується врожай сільськогосподарської культури відносно до середньої врожайності даної культури в регіоні.

Закон передбачає державну підтримку (субсидіювання) страхування ризиків аграрного виробництва в частині компенсації страхової премії сільгоспвиробникам при укладанні ними договору страхування за комплексним (мультиризиковим) та індексним страхуванням.

Система складських документів на зерно працює в Україні з 2004 р. Сертифіковані зернові склади, приймаючи зерно на зберігання, повинні видати власникові зерна один з таких документів: складську квитанцію, просте складське свідоцтво, подвійне складське свідоцтво. Система взаємовідносин при використанні складських свідоцтв передбачає, що зерно, яке знаходиться на зберіганні на сертифікованому зерновому складі повинне бути захищене від ризиків. Тому, згідно з Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» зерно, прийняте на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, має бути застрахованим. Метою запровадження складських свідоцтв на зерно є збільшення надійності та якості зберігання зерна, покращення доступу сільгоспвиробників до фінансово-кредитних ресурсів.

Актуальним напрямом є розвиток лізингу сільськогосподарської техніки та обладнання. Для оновлення машинно-тракторного парку аграрних підприємств на рівні технологічної потреби необхідно щорічно понад 15 млрд грн. З них на оновлення парку тракторів – 3 млрд грн, зернозбиральних комбайнів – 3,5-4,0 млрд грн, бурякозбиральних машин – 0,35-0,40 млрд грн, кормозбиральних – 1,0-1,2 млрд грн, машин для тваринництва – 1,6-1,7 млрд грн, техніки загального призначення – на 3,5-4,0 млрд грн. Нині ж на придбання сільськогосподарської техніки суб'єкти господарювання щорічно можуть використати не більше 2 млрд грн. Крім того, для підтримання машинно-тракторного парку в працездатному стані необхідно 2,0-2,5 млрд грн для закупівлі запасних частин і ремонтних матеріалів. Зазначений вище обсяг інвестицій на оновлення та ремонт машинно-тракторного парку аграрний сектор з його нинішнім фінансовим станом виділити неспроможний. Переваги лізингу для сільгоспвиробників визначає ряд факторів: немає потреби у заставі (сам предмет лізингу виступає в якості застави); мінімізація грошових потоків; більш гнучкий графік лізингових платежів порівняно з виплатою кредитних платежів. На сьогодні можливості лізингу використовуються не повною мірою. Невисокі темпи розвитку лізингу в сільськогосподарському виробництві властиві також і для інших галузей. Обсяг лізингових операцій в нових країнах ЄС – 2,7% ВВП.

Інфраструктура аграрного ринку функціонує неефективно. Аграрні біржі діють не в інтересах товаровиробників, не завжди формують великооптові партії продукції, які більш конкурентноспроможні й вигідні для продажу, в них недостатньо використовуються фінансові інструменти для страхування цін, що й зменшує товаропотік через біржі. Обсяги реалізації товаровиробниками сільськогосподарської продукції на біржах за останні роки не перевищували 2-3% від загального обсягу продаж. На товарних біржах укладаються лише угоди з реальним товаром на спотових і форвардних умовах. Відсутні

відповідним чином облаштовані і доступні для товаровиробників регіональні оптові ринки худоби та свіжої сільськогосподарської продукції, зокрема, картоплі, овочів, фруктів, риби, молочної продукції тощо. Функціонуючі суб'єкти заготівлі сільськогосподарської продукції формують багаторівневі тіньові канали збуту дрібних партій, внаслідок чого занижується первинна ціна продажу і підвищується кінцева ціна споживання. Агроторгові доми у переважній більшості є дрібнооптовими посередниками, а не елементами раціоналізації каналів просування продукції від товаровиробників до споживача.

Основним джерелом цінових ризиків є обсяги виробництва певних видів сільськогосподарської продукції. Оскільки попит на сільськогосподарську продукцію залежить від різних чинників (ціна, якість, сезонність, заміщення іншими видами продукції, тощо), ця категорія ризиків є високодинамічною. Важливими характеристиками цієї групи ризиків є швидкість їх виникнення та висока швидкість реакції на психологічні чинники. Основним інструментом подолання паніки на товарних ринках є стратегічне планування, довгострокові угоди та контрактна дисципліна.

Таким чином, ситуація, яка склалась у сільському господарстві, має ряд небезпек для сільгоспвиробників і за своїми тенденціями може призводити до суттєвих збитків. Тому реально існує необхідність ефективного управління ризиками діяльності аграрних підприємств, формування відповідної системи на підприємствах, а також розвитку інституціонального середовища на макрорівні.

Список використаних джерел

1. Балджи М. Д. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: Навчальний посібник / [М. Д. Балджи, В. А. Карпов, А. І. Ковальов та ін.]. – Одеса : ОНЕУ, 2013. – 670 с.
2. Бондар О. В. Ситуаційний менеджмент: Навч. посіб. / О. В. Бондар. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 326 с.
3. Вишняков Я. Д. Общая теория рисков: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Я. Д. Вишняков, Н. Н. Радаев. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 368 с.
4. Кравченко В. А. Програма управління підприємницькими ризиками: зміст і етапи розробки / В. А. Кравченко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-1/Kravchenko_108.htm
5. Про державну підтримку сільського господарства України / Верховна Рада України; Закон від 24.06.2004 № 1877-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
6. Про зерно та ринок зерна в Україні / Верховна Рада України; Закон від 04.07.2002 № 37-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37-15>
7. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент. Теорія і практика / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2004. – 200 с.
8. Чернишов С. І. Система і технологія моніторингу при страхуванні врожаїв сільськогосподарських культур / [С. І. Чернишов, М. М. Кулешов,

С. А. Бережний та ін.]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ttr.com.ua/images/2011.pdf

9. Чуприна І. В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності / І. В. Чуприна // Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. – 2012. – №4 (70). – С. 185-188.

10. Шепеленко О. В. Управління підприємницькими ризиками суб'єкта господарювання / О. В. Шепеленко // Економічні науки: Вісник ДонНУЕТ. – 2011. – №4(52). – С. 189-199.

Руснак А.В. – д.е.н., доцент

Олійник В.С. – аспірант

Державний вищий навчальний заклад

«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ТА ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Організаційно-економічний механізм інноваційно-інвестиційної діяльності в умовах ринкових відносин принципово відрізняється від традиційного адміністративно-командної економіки: державна система розподілу ресурсів поступається переливу капіталу залежно від попиту і пропозиції, що суттєво змінює структуру та джерела інвестицій і механізм реалізації інновацій. Проте без відповідного державного регулювання інвестиційна діяльність може значною мірою гальмуватися, що й спостерігається нині в сільському господарстві України. У зв'язку з цим актуального значення набуває розробка і впровадження дієвого механізму стимулювання інвестиційної діяльності аграрних підприємств, пошук форм, методів і джерел залучення інвестиційних ресурсів, системне використання інвестиційних потоків з метою відновлення і поліпшення матеріально-технічної бази, технології та організації виробництва продукції як ключових чинників активізації аграрної економіки.

Значний конкурентний потенціал агропромислового виробництва України використовується нині не повною мірою, що в контексті сучасних тенденцій розвитку вимагає від органів державної влади виконання ряду завдань, зокрема щодо формування та реалізації ефективної інноваційної політики. Процес розробки і впровадження інновацій у виробництво та їх інвестиційного забезпечення нерозривно пов'язує інноваційну та інвестиційну політику.

Питання підвищення інноваційно-інвестиційної активності розглядалися у працях М.Ф. Бабієнка, С.А. Володіна, І.О. Галиці, В.М. Гейця, Г.Є. Мазнева, В.В. Россохи, Л.І. Федулової, В.Г. Чабана та ін. Проблеми інноваційно-інвестиційної політики висвітлювалися в роботах зарубіжних вчених-

економістів: Дж. Кейнса, П. Массе, К. Макконнелла, С. Брю, Є. Долана, С. Фішера, Р. Доринбуша, Р. Шмалезі, А. Кульмана, П. Самуельсона.

Інноваційно-інвестиційний процес – це система конкретних заходів стосовно проведення наукових досліджень і розробок, створення інновацій та їх впровадження у виробництво з метою отримання нової або якісно поліпшеної агропродовольчої продукції та відповідне ресурсне забезпечення вказаних процесів за рахунок залучення інвестицій. Інноваційна політика – це комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів НТП у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційних процесів в економіці. Інвестиційна політика спрямовується на впровадження інновацій, здатних за рахунок оновлення техніко-технологічної та організаційної бази виробництва забезпечити отримання конкурентоспроможної продукції.

Процес розробки і впровадження інновацій у виробництво потребує інвестиційних ресурсів, що нерозривно пов'язує інноваційну та інвестиційну політику, формування і реалізацію дієвої інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки.

Державна інноваційно-інвестиційна політика в аграрному секторі економіки являє собою комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на залучення, розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів для забезпечення техніко-технологічної та організаційної бази виробництва з метою отримання конкурентоспроможної продукції. В управлінні інноваційно-інвестиційними процесами в аграрній сфері економіки значну роль відіграє держава. Для ефективного функціонування інноваційно-інвестиційної політики автором розроблено організаційно-економічний механізм здійснення інноваційно-інвестиційних процесів в аграрній сфері економіки, який передбачає набір складників аграрної політики (суб'єкти, об'єкти, ринки, важелі, інструменти, методи та ін.). Державна інноваційно-інвестиційна політика має бути спрямована на поширення й активізацію інвестиційних процесів, поживлення інноваційної діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Держава повинна зберігати за собою стратегічно важливі важелі управління у всіх галузях економіки, особливо в аграрному секторі, забезпечувати продовольчу безпеку країни, сприяти розвитку науково-технічного прогресу, нормальному функціонуванню економіки. Проте роль держави, як суб'єкта управління, об'єктивно потребує чіткого встановлення повноважень, прав, обов'язків відповідних виконавців і господарників.

Встановлено, що основні засади формування інноваційно-інвестиційної політики базуються на трьох основних складниках, що включають правове, наукове та фінансове забезпечення.

Механізм забезпечення єдиної інноваційно-інвестиційної політики в аграрному секторі економіки включає економічні, організаційно-правові та соціальні заходи держави щодо формування середовища для здійснення інноваційної діяльності за умови державної фінансової підтримки, яка реалізується в процесі формування правового, фінансового та наукового

сприяння розвитку та забезпечення конкурентоздатності аграрного сектору економіки. В результаті науково-технічного прогресу й оновлення науково-технологічної та організаційної бази виробництва забезпечується конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції.

Важливим чинником підвищення інвестиційної привабливості підприємств аграрного сектору є покращення якості виробленої ними продукції, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів. Сучасні стандарти мають надавати новий імпульс розвитку інноваційних технологій, відігравати значну роль у вирішенні питань захисту навколишнього середовища, удосконаленні програм безпеки й охорони здоров'я, покращенні якості життя і розвитку економіки в цілому. Вони сприятимуть виробництву високоякісної конкурентної продукції, а також розширенню експортних можливостей підприємств аграрного сектору [1]. На думку вчених, значні перспективи українські аграрні підприємства мають і матимуть з виробництва органічної продукції, попит на яку буде зростати, а ціни – перевищувати ціни на традиційну продовольчу продукцію на 40-50% [2].

Слід відзначити, що останніми роками спостерігається зміна інвестиційних пріоритетів в аграрному секторі. Особливого значення для підвищення інвестиційної привабливості в аграрного сектору набуває проблема трансферу інноваційних технологій, що вимагають значних інвестицій.

При достатньо стабільній економічній ситуації в країні суб'єкти підприємництва, зокрема, й аграрного сектору, використовують наступні методи фінансування інновацій [3]:

1. Самофінансування за рахунок власних коштів, створених на базі таких джерел, як амортизаційні відрахування і прибуток. У зв'язку з кризовими явищами в економіці прибуток більшості підприємств аграрного виробництва є низьким, тому інвестування уможливується фактично лише за умов наявності необхідної суми амортизаційних відрахувань. У більшості аграрних підприємств за останні роки суттєво скоротилися основні засоби, тому суми амортизаційних відрахувань не можуть бути значними.

2. Акціонування – залучення інвестиційних ресурсів за допомогою випуску цінних паперів, зокрема акцій. Цей метод вважається одним із найбільш ефективних для суб'єктів підприємництва промисловості, торгівлі, фінансового сектору економіки. В аграрному комплексі акціонерних товариств дуже мало, а тому тільки окремі підприємства можуть розраховувати на одержання необхідних фінансових коштів для здійснення інвестиційної діяльності за умов випуску нових акцій.

3. Кредитування – одержання позик або від банківських структур, або за рахунок випуску облігаційних позик, або за рахунок фінансового лізингу. Проте в умовах кризи аграрні підприємства можуть розраховувати лише на лізингові операції відносно основних засобів виробництва.

4. Пайове фінансування – здійснюється приватними інвесторами або власниками кооперативів, товариств з обмеженою відповідальністю. Таке фінансування інвестиційної діяльності може

відбуватися за будь-яких умов, у т.ч. в період фінансової кризи, тому що деякі приватні інвестори мають необхідні фінансові ресурси і з метою підвищення ефективності власного аграрного виробництва можуть вкласти свої кошти в інвестиційну діяльність.

5. Пряме іноземне інвестування. Іноземний капітал вкладається в тих країнах, де економічна криза практично не зачепила реальний або фінансовий сектори економіки.

Сучасний інвестиційний клімат характеризують низька купівельна спроможність; нестабільність наявної нормативно-правової бази; наявність тіньової економіки, що спричиняє неконкурентоспроможність продукції офіційної економіки; високий рівень корупції тощо [4]. Всі ці фактори відлякують іноземних інвесторів. Водночас представники багатьох іноземних компаній відкрито стверджують, що надходження масштабних інвестицій в Україну ускладнюється відсутністю стабільності навіть на короткий проміжок часу.

Підвищення інвестиційної активності в аграрному секторі України сприятиме формуванню потужного виробничого потенціалу, який забезпечить комплексне розв'язання проблем розвитку сільського господарства. Одна з найголовніших проблем, що стримує розвиток сільського господарства України і розширення його інвестиційної діяльності є, насамперед, низька інвестиційна привабливість підприємств аграрного сектору. Своєчасна оцінка інвестиційної привабливості підприємства з метою прогнозування перспектив подальшого ефективного розвитку аграрного сектору сприятиме відкриттю нових можливостей диверсифікації для вітчизняних й іноземних інвесторів, підвищенню гарантій вкладення коштів іноземних інвесторів в інвестиційні проекти.

Впровадження комплексної програми інвестування в аграрний сектор економіки стимулюватиме її перехід на якісно новий інноваційний тип розвитку та сприятиме підвищенню конкурентоспроможні галузі.

Список використаних джерел

1.Купінець Л.Є. Організаційно-економічні аспекти технічного регулювання в аграрному секторі України / Л.Є. Купінець, С.К. Харічков // Регіональна економіка. – 2007. – № 3. – С. 109-121.

2. Шубравская Е. Рынок органической продукции и перспективы его развития в Украине / Е.Шубравская // Экономика Украины. – 2008. – № 1. – С. 53-61.

3. Блажевич О. Г. Інвестиції в аграрне виробництво в сучасних умовах розвитку економіки України / В. Я. Плаксиенко, О. Г. Блажевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2008. – № 1. – С. 68-71.

4. Жарун О.В. Фактори активізації інвестиційного клімату в АПК / О.В. Жарун // Матеріали всеукр. наук. конф. молодих учених – Умань: УДАУ, 2008. – С. 59-61.

*Танклевська Н.С. - д.е.н., професор
Ковальова А.О. - аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

На сільськогосподарських підприємствах забезпеченість фінансовими ресурсами є основною для здійснення процесу виробництва, ведення господарської діяльності, здійснення своєчасних розрахунків за зобов'язаннями та отримання прибутку. Ринковий механізм господарювання надає підприємствам вільний вибір організаційно-правових форм та напрямів господарювання, методів формування та використання ресурсів та ін. Проте, у кожного підприємства значно посилюється відповідальність перед інвесторами, кредиторами, власниками щодо ефективного використання фінансових ресурсів, що є ключовим фактором підприємницького успіху.

Питання достатнього обсягу залучення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств і підвищення ефективності їх використання носять глибокий, масштабний та всеохоплюючий характер. Формування та використання фінансових ресурсів аграрних підприємств знаходиться в прямій залежності від особливостей сільськогосподарського виробництва, які впливають на організацію цих процесів, структуру джерел, напрями використання, обсяги та стабільність надходження фінансових ресурсів.

Більшість вчених розглядають поняття «ефективність» у широкому і вузькому значеннях. У широкому розумінні ефективність розкриває повноту і якість досягнення цілей. У вузькому значенні – це відношення ефекту (результату) до спожитих ресурсів (витрат).

У своїй роботі Андрійчук В.Г. трактує «ефективність» як економічну категорію, яка відображає результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. Ефективність будь-якої діяльності чи сфери виробництва формується під впливом ряду вихідних чинників. Чинники макрота мезорівнів створюють наближено однакові умови зовнішнього впливу на діяльність підприємств однієї галузі, регіону, організаційно-правової форми, тоді як чинники мікрорівня спроможні розкрити індивідуальні особливості кожного окремого суб'єкта господарювання [1, с.48-49].

В свою чергу, Саленко О.В. визначає ефективність, як відносний ефект, результат співвідношення отриманого ефекту (результату), вироблених економічних благ до об'єму витрачених на це ресурсів і характеризує результативність певної операції, проекту, діяльності. Найбільш загальна методика визначення ефективності формалізується за допомогою співвідношення [2, с.63]:

$$F = \frac{E}{P}, \quad (1)$$

де F – ефективність;
E – ефект (результат);
P – витрати (ресурси).

Сільське господарство, як галузь економіки, має ряд специфічних особливостей, і внаслідок високий рівень ризикованості. Найбільш істотними чинниками впливу доцільно визначити такі об'єктивні ознаки кругообігу фінансових ресурсів в аграрній сфері, як: сезонне розмежування періодів здійснення витрат і одержання доходів; тривалий виробничий цикл; наявність земельно-майнових орендних відносин; висока ризиковість функціонування та суб'єктивні особливості управлінського впливу на фінансове забезпечення суб'єктів господарювання (відсутність ефективного механізму розширеного відтворення основних засобів; тривала криза неплатежів; зростання дебіторської та кредиторської заборгованості; несприятливе податкове законодавство тощо). Усі вище зазначені галузеві особливості діяльності сільськогосподарських підприємств доцільно враховувати при організації системи фінансового менеджменту, формування і використання фінансових ресурсів та управління капіталом аграрних підприємств.

Такі науковці, як Загорський В.С., Вовчак О.Д., Благун І.Г., Чуй І.Р., Романенко О.Р. дають визначення поняттю: "фінансове забезпечення – покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою [3, с.239; 4, с.25].

При цьому, Біла О.Г., Юрій С.І., Коваленко М.А. та Венгер В.В. стверджують, що "фінансове забезпечення – формування цільових грошових фондів суб'єктами господарювання у розмірі, передбачуваному планом економічного і соціального розвитку. Іншими словами, це ресурсно-збалансоване покриття потреб розширеного відтворення підприємств, організацій, установ за рахунок власних і/або залучених коштів, яке досягається шляхом економічного обґрунтованого фінансового планування." [5, с.86; 6, с.357; 7, с.483; 8, с.61].

Ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання в сучасних умовах визначається через комплексну оцінку за допомогою системи взаємопов'язаних показників і коефіцієнтів, які відображають ефективність функціонування системи управління його фінансовими ресурсами на етапах їх формування, розподілу, використання, відтворення та повернення.

В економічних працях науковців переважає думка, що серед основних показників оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств важливе місце посідають показники ефективності використання їх фінансових ресурсів, що відображають швидкість (прискорення або уповільнення) руху капіталу (обертання коштів) та його віддачу у вигляді доходу, валового, операційного або чистого прибутку. У світовій практиці

широкого застосування набув узагальнюючий показник міри ефективності використання капіталу – його прибутковість (дохідність, рентабельність).

При цьому, Швайка Л.А. зазначає, що перш за все існує питання визначення потреби у зовнішньому та внутрішньому фінансуванні:

потреба у зовнішньому фінансуванні

$$Z_{\phi} = I_a - B_{\phi}, \quad (2)$$

де I_a – заплановані інвестиції в активи підприємства (основний капітал, оборотні засоби), тис. грн.;

B_{ϕ} – внутрішні джерела фінансування за планом (резерви, прибуток, амортизаційні відрахування);

потреба у внутрішньому фінансуванні

$$B_{\phi} = \Pi_{\text{чист.}} - Д, \quad (3)$$

де $\Pi_{\text{чист.}}$ - чистий нерозподілений прибуток за планом, тис грн.;

Д – планова сума дивідендів, тис грн.

Після визначення величини зовнішнього фінансування доцільно розрахувати показники ефективності його залучення: чистий дисконтований доход; індекс доходності; внутрішня норма доходності; період окупності [9, с.220].

Визначальними внутрішніми факторами ефективності окремого підприємства є його ресурсозабезпеченість і якість управління щодо використання цих ресурсів. Фінансові ресурси, як і будь-які інші ресурси, за рівнозначних умов зовнішнього середовища здатні приносити різний економічний та соціальний ефект. Традиційними показниками такого ефекту є розмір загальних фінансових ресурсів (активів) та отриманого чистого прибутку, обсяг валового доходу, величина заробітної плати працівників, рівень рентабельності та ін. [1, с.38].

Рівень фінансового забезпечення характеризується необхідним обсягом фінансових ресурсів, які можна оцінити за допомогою наступних показників: ліквідність підприємства; платоспроможність підприємства; показники прибутковості (коефіцієнт прибутковості власного капіталу та коефіцієнт прибутковості активів); показники ефективності використання активів характеризують оборотність фіксованих активів: фондвіддача, оборотність всіх активів, оборотність матеріальних ресурсів [10, с.396-400].

Т.Ф. Косянчук, В.В. Лук'янова, Н.І. Майорова, В.В. Швид розподіляють відносні показники фінансової стійкості, які ми адаптуємо до показників оцінки ефективності, об'єднуючи їх у групи:

1) показники структури капіталу, які характеризують фінансову незалежність від зовнішніх позикових коштів (коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт фінансової залежності, коефіцієнт фінансового ризику);

2) показники, які характеризують стан оборотних коштів (коефіцієнт маневрування власного оборотного капіталу, коефіцієнт забезпечення

матеріальних оборотних фондів власними джерелами фінансування, коефіцієнт стабільності структури оборотних коштів);

3) показники, які характеризують стан основного капіталу (частка основного капіталу у власному (індекс постійного активу), коефіцієнт модернізації, коефіцієнт реальної вартості майна (основних і матеріальних оборотних коштів) [11, с.272-273].

Більш детально розкривають методику Білик М.Д., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю., Косова Т.Д., Сіменко І.В., Загородній А.Г. зазначаючи, що для визначення забезпечення фінансовою ресурсами потрібно використовувати методичні підходи до визначення фінансової стійкості. Даний розрахунковий показник показує, яка сума поточних активів сформована за рахунок власного капіталу.

$$\text{НВОК} = \text{II р. АБ} - \text{IV р. ПБ}, \quad (4)$$

де II р. АБ – поточні активи, тобто підсумок за II розділом активу балансу;

IV р. ПБ – поточні зобов'язання, підсумок IV розділом балансу [12, с.313-323; 13, с.98-99; 14, с.264-265].

При цьому, Череп А.В. до основних показників фінансової стійкості підприємства залучає коефіцієнт інвестування, який характеризує частку власних засобів підприємства, які можна покрити необоротними активами. Визначається як відношення суми власних і прирівняних до них коштів до суми основних фондів і нематеріальних активів [15, с. 146].

Існує інша методика розрахунку ефективності фінансового забезпечення функціонування сільськогосподарських підприємств, яка полягає у визначенні загальної потреби в капіталі на кінець стратегічного періоду (Π_k); планової питомої ваги власного капіталу в загальній його сумі (ПВК); власному капіталі на початок стратегічного періоду (ВКП); сумі прибутку, що спрямовується на споживання в стратегічному періоді (Π_c). Дана методика розмежовує фінансування на залучення власних та залучених коштів. Розрахунок загальної потреби у власних фінансових ресурсах (ПВФР) здійснюється за формулою:

$$\text{ПВФР} = (\Pi_k \times \text{ПВК}/100) - \text{ВКП} + \Pi_c \quad (5)$$

Наступним етапом є забезпечення необхідного обсягу джерел: а) оцінка суми власних фінансових ресурсів, планових до залучення за рахунок внутрішніх джерел ($\Delta \text{ВФР}_{\text{внутр}}$); б) оцінка потреби в залученні власних фінансових ресурсів за рахунок зовнішніх джерел ($\Delta \text{ВФР}_{\text{зовн}}$).

$$\Delta \text{ВФР}_{\text{зовн}} = \text{ПВФР} - \Delta \text{ВФР}_{\text{внутр}} \quad (6)$$

Потім проводиться оцінка ефективності розробленої політики формування власних фінансових ресурсів (розрахунок коефіцієнта самофінансування K_ϕ):

$$K_\phi = \text{ВФР} / (\Delta \text{А} + \text{ПВФР}) \quad (7)$$

Результат вище описаних дій – детально опрацьована політика формування власних фінансових ресурсів з критичною оцінкою її ефективності.

Аналіз ефективності залучення позикових коштів здійснюється:

а) аналіз динаміки коефіцієнта оборотності ($K_{об. ЗК}$) всього залученого капіталу (ЗК) та в розрізі його видів:

$$K_{об. ЗК} = \frac{\text{Виручка}}{\text{ЗК}} \quad (8)$$

б) зіставлення динаміки коефіцієнта оборотності всього залученого капіталу і в розрізі його видів з динамікою коефіцієнта оборотності власного капіталу:

$$K_{об. ЗК} = \frac{\text{Виручка}}{K_{об. ВК}} \quad (9)$$

в) розрахунок граничного коефіцієнта фінансового левериджу (L_{ϕ}):

$$L_{\phi} = \frac{\text{ЗК}}{\text{ВК}}, \quad (10)$$

де ВК – власний капітал.

Визначення термінів використання позикових фінансових ресурсів (визначення строку корисного використання позикового фінансування ($T_{П}$); визначення терміну пільгового періоду користування позиченими коштами ($T_{п}$); визначення терміну погашення позикових коштів ($T_{пог}$); визначення повного терміну використання позикового фінансування (СІ) [16]:

$$СІ = T_{П}/2 + T_{п} + T_{пог}/2 \quad (11)$$

І.В. Кривов'язюк, Т.Д. Косова, П.М. Сухарев, Л.О. Вашенко виділяють коефіцієнт забезпеченості власними засобами характеризує наявність власних оборотних коштів у підприємства, необхідних для його фінансової стійкості. Він визначається як відношення різниці між обсягом джерел власних коштів і фактичною вартістю основних засобів та інших поза оборотних активів до фактичної вартості оборотних засобів підприємства у вигляді виробничих засобів, незавершеного виробництва готової продукції, грошових коштів, дебіторських заборгованостей та інших оборотних активів за формулою:

$$K_3 = \frac{\text{ПП}_1 - \text{ПФ}_1}{\text{ПА}_2 + \text{ПА}_3}, \quad (12)$$

де K_3 - коефіцієнт забезпеченості власними засобами;

ПП_1 - підсумок розділу I пасиву Балансу;

ПФ_1 - підсумок розділу I активу Балансу [17, с.362; 18, с.242].

При цьому, Колотуха С.М., Бечко В.П., Кравцова Л.Л. зазначають, що для оцінки можливості утворення і їх використання в процесі придбання активів використовують дві групи показників:

1. Показники, які характеризують можливість утворення фінансових ресурсів, а саме: абсолютна зміна величини і темп зміни сукупних фінансових ресурсів; абсолютна зміна величини і темп зміни власних фінансових ресурсів; абсолютна зміна і темп зміни базової частини власного капіталу (статутного і додаткового капіталу); абсолютна зміна величини і темп зміни резервного капіталу; абсолютна зміна величини і темп зміни нерозподіленого прибутку; коефіцієнт забезпечення підприємства власними фінансовими ресурсами; коефіцієнт позикового фінансування підприємства.

2. Показники, які характеризують зміну величини фінансування активів підприємства: абсолютна зміна величини необоротних активів; темп зміни самофінансування необоротних активів; абсолютна зміна величини оборотних активів; темп зміни самофінансування оборотних активів [19, с.31].

Невдачина О.І. зазначає, що для оцінки ефективності необхідно зробити аналіз: коефіцієнт рентабельності; аналіз коефіцієнтів продуктивності; аналіз оборотності капіталу та активів; економіко-математичні методи факторного дослідження ефективності; бенчмаркінг; експертний метод; рівень передбачуваного приросту вартості підприємства; рівень синергетичного ефекту; інноваційний рівень стратегічних цілей і стратегічних ініціатив; рентабельність капіталу; внутрішній коефіцієнт ефективності; період повернення капітальних вкладень; точка беззбитковості [20, с.57].

В.І. Крамаренко, Ю.М. Воробйов, Б.І. Холод зазначають, що для оцінки ефективності функціонування фінансових ресурсів слід використовувати показники трьох груп:

1) показники, які характеризують вартість формування фінансових ресурсів, а саме:

- коефіцієнт зміни вартості сукупних фінансових ресурсів;
- коефіцієнт зміни вартості власних фінансових ресурсів;
- коефіцієнт зміни вартості позикових коштів;

2) показники, які характеризують рентабельність фінансових ресурсів, а саме:

- рівень рентабельності сукупних фінансових ресурсів;
- рівень рентабельності власного капіталу;
- рівень рентабельності позикових коштів;

3) показники, які характеризують оборотність фінансових ресурсів, а саме:

- кількість оборотів сукупних фінансових ресурсів;
- кількість оборотів власного капіталу;
- кількість оборотів позикових коштів [21, с. 134].

Розглянувши існуючі підходи до оцінки ефективності залучення власних та позикових фінансових ресурсів, ми погоджуємося з думкою А.М. Кравцова, виділяючи при цьому основні критерії оцінки:

1. економічна ефективність використання фінансових ресурсів

$$\frac{\overline{\text{ЧП}}}{\text{ФР}} > 0 \quad (13)$$

де $\overline{\text{ЧП}}$ - середньорічний розмір чистого прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків і інших платежів в звітному періоді;

ФР - середньорічний обсяг фінансових ресурсів підприємства в звітному періоді.

2. Підвищення економічної ефективності використання фінансових ресурсів

$$\frac{\overline{\text{ЧП}}}{\overline{\text{ФР}}} > \frac{\overline{\text{ЧП}}_n}{\overline{\text{ФР}}_n} \quad (14)$$

де $\overline{\text{ЧП}}_n$ - середньорічний розмір чистого прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків і інших платежів в попередньому періоді;

$\overline{\text{ФР}}_n$ - середньорічний обсяг фінансових ресурсів підприємства в попередньому періоді.

3. Оптимальна ефективність використання ресурсів

$$\frac{\overline{\text{ЧП}}}{\overline{\text{ФР}}} \rightarrow \max \quad (15)$$

Використання системи даних критеріїв дозволить більш досконало, обґрунтовано та комплексно оцінити ефективність залучення фінансових ресурсів для функціонування сільськогосподарських підприємств [22, с.50].

Отже, в зв'язку з нестабільністю залучення власних та позикових фінансових ресурсів, питання фінансового забезпечення є актуальним. Економічна природа фінансових ресурсів і категоріальна сутність спричиняють їх високу мобільність і постійну обмеженість як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях. Нестабільність курсу світових валют, обмеженість міжнародних кредитних ресурсів створюють складні умови адаптації фінансів аграріїв до сучасних стандартів функціонування в рамках національної та світової фінансової системи. При формуванні джерел отримання фінансових ресурсів на власне функціонування особливу увагу приділяють їх ефективному використанні, що в кінцевому рахунку визначають фінансовий стан господарюючих суб'єктів: платоспроможність, ліквідність, фінансову стійкість.

Список використаних джерел

1. Дема Д.І. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи : монографія, [І. В. Абрамова, О. М. Віленчук, Д. І. Дема та ін.]; за ред. проф. Д. І. Деми. – Житомир: ЖНАЕУ, 2016.- 38, 48-49 с.
2. Саленко О.В. Шляхи визначення ступеню ефективності діяльності підприємства / О.В. Саленко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2013. - №4 (24). – 63 с.
3. Загорський В.С. Фінанси [Навч.посіб.] / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г.Благуно, І.Р. Чуй. – К.: Знання, 2006. – 239 с.
4. Романенко О.Р. Фінанси Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — 2-ге вид., перероб. і доп. / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова. — К.: КНЕУ, 2003. – 25с.
5. Біла О.Г. Фінанси [Навч.посіб.] / О.Г. Біла, І.Р.Чуй. – Львів : "Магнолія 2006", 2012. – 86с.
6. Юрій С.І. Фінанси: вишкіл студії : Навч. посіб. / за ред. С.І. Юрія. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 357 с.

7. Коваленко М.А. Фінансовий словник : Навч. посіб. – 3-тє вид., виправ і доп. Науковий ред. д.е.н., проф. Коваленко М.А. – Херсон : МПП "Видавництво "ІТ", 2011. – 483с.
8. Венгер В.В. Фінанси : Навч. посіб. / В.В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 61с.
9. Швайка Л.А. Планування діяльності підприємства : навч. посіб. / Л.А. Швайка. – Львів: "Новий Світ-2000", 2014. - 220 с.
10. Бойчик І.М. Економіка підприємства: підручник / І.М. Бойчик. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2007. – 396-400 с.
11. Косянчук Т.Ф. Економічна діагностика : навч. посіб. / Т.Ф. Косянчук, В.В. Лук'янова, Н.І. Майорова, В.В. Швид. – Львів: Новий Світ – 2000, 2013. – 272-273 с.
12. Білик М.Д. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька. – К.: КНЕУ, 2007. - 313-323с.
13. Косова Т.Д. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / Т.Д. Косова, І.В. Сіменко. – К. Центр учбової літератури, 2013 – 98-99 с.
14. Загородній А.Г. Теорія економічного аналізу : навч. посіб. / А.Г. Загородній, Г.І. Кіндрацька, З.О. Коваль, О.І. Тивончук. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 264-265 с.
15. Череп А.В. Економічний аналіз : навч. посіб. / А.В. Череп. – К.: Кондор, 2005. – 146 с.
16. Уварова І. Управління власними та запозиченими фінансовими ресурсами : [Електронний ресурс] / І. Уварова // Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. – 2013. – режим доступу.: http://ufin.com.ua/analit_mat/sdu/136.htm
17. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика : навч. посіб. / І.В. Кривов'язюк. – К.: центр учбової літератури, 2013. – 362 с.
18. Косова Т.Д. Організація і методика економічного аналізу : навч. посіб. / Т.Д. Косова, П.М. Сухарев, Л.О. Ващенко. - К.: центр учбової літератури, 2012 - 242 с.
19. Колотуха С.М. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: формування та використання в умовах економічної нестабільності / С.М. Колотуха, В.П. Бечко, Л.Л. Кравцова // Вісник, 2016. - № 1(29). – 31 с.
20. Невдачина О.І. Визначення системи показників для оцінки стратегії фінансово-векторного розвитку підприємства / О.І. Невдачина // Науковий вісник херсонського державного університету, 2014. – Вип 9. Част 2. – 57 с.
21. Крамаренко В.І. Управління ресурсами підприємства : Навч. посіб. / В.І. Крамаренко, Ю.М. Воробйов, Б.І. Холод і ін. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 134 с.
22. Кравцова А.М. Оцінка ефективності процесу використання фінансових ресурсів підприємства / А.М. Кравцова // Економіка Крима, 2006.- №16. – 50 с.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО
ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА

Бойко В. О. – к.е.н., доцент
Бойко Л. О. – к.с.-г.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет, м. Херсон.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Роль аналізу, оцінки конкурентоспроможності суб'єктів аграрного сектору зростає по мірі поширення та посилення конкурентної боротьби між ними в сфері виробництва сільськогосподарської продукції. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання являють собою сукупність загальнонаукових підходів і конкретно-наукових методів дослідження. Методологічна система оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств базується на комплексному і системному підходах, а також включає: кількісний, якісний, поведінковий, маркетинговий, відтворювальний, нормативний, функціональний, предметний, процесний, інтегральний, історичний, динамічний і ситуаційний підходи [2].

Системний підхід дозволяє пізнати, вивчити об'єкт дослідження на науково-методичному рівні аналізу, а комплексний підхід дозволяє його перетворити на тому ж рівні. Комплексний підхід передбачає сукупність та єдність елементів виділених за однаковими ознаками, а системний підхід забезпечує взаємозв'язок різнорідних елементів.

Кількісний і якісний підходи використовуються на всіх етапах досліджень. Вони базуються на законі діалектики взаємного переходу кількісних змін у якісні. Обидва підходи конкретизуються множинною методів якісного і кількісного аналізу при вивченні загального потенціалу аграрних підприємств та їх окремих частин. Одночасне використання в діагностиці кількісного і якісного підходів - ще один прояв комплексного підходу до вивчення і опису конкурентних переваг кожного сільськогосподарського виробника.

Поведінковий підхід враховує прояв особистості працівника у трудовій діяльності. Поведінка людей не завжди строго формалізована і суттєво відрізняється від дій машин. Ефективність праці людини будується на його здібності: регламентовано або неформально діяти та спілкуватися, ініціативно передбачити зовнішню ситуацію і моделювати її за допомогою свого досвіду та інтуїції.

Інтегральний підхід розглядається як дослідження внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків організації на основі поєднання різних підходів, методів, прийомів аналізу та синтезу конкурентоспроможності аграрних підприємств. Він передбачає всебічне знання та детальний аналіз операційних процесів, які супроводжують ресурсокористування, виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції на ринку.

Маркетинговий підхід є важливим елементом методики оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських організацій. Для аграрних підприємств спільні цілі є пріоритетними по відношенню до цілей їх структурно-організаційних компонентів, але успішна інтеграція в ринкову систему господарювання вимагає підпорядкування інтересам і потребам споживачів товарів та послуг, що в результаті виражаються через основні економічні показники ефективності діяльності та фінансово-економічної стійкості аграрних підприємств.

Обставини та умови, що визначають конкурентну здатність підприємства, прийнято називати факторами конкурентоспроможності. Фактори, які вигідно відрізняють аграрне підприємство від інших суб'єктів господарювання, називають його конкурентними перевагами. Сукупність виробничо-економічних конкурентних переваг визначає конкурентні позиції аграрних підприємств. Розвиток аграрної сфери економіки країни нерозривно пов'язаний з підвищенням конкурентоспроможності аграрних підприємств, яка залежить від багатьох факторів. Одним із основних факторів є кількість діючих у галузі організацій і індивідуальних підприємців, їх співвідношення, частка у виробництві продовольчої продукції, основних засобах галузі, зайнятості сільського населення, вирішенні соціальних проблем села, бюджетоутворенні.

Загальноприйнятої методики визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств в даний час не існує, що, певною мірою, ускладнює вибір підприємством напрямків свого розвитку. При оцінці конкурентоспроможності аграрних підприємств, на нашу думку, доцільно дотримуватися алгоритму, зображеному на рис. 1.

В цілому ми вважаємо, що оцінку конкурентоспроможності аграрних підприємства необхідно здійснювати в кілька етапів: спочатку необхідно сформулювати сукупність підприємств, що можуть конкурувати у відповідній галузі або на ринку, потім виявити і оцінити особливості впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкта, визначити ключові фактори успіху з використанням якісних методів та показників, моделей, прогнозів.

Для порівняльної оцінки конкурентоспроможності підприємств необхідно враховувати лише ті характеристики, що мають значний вплив на діяльність підприємства. До таких характеристик звичайно відносять показники оцінки прибутковості та ефективності господарської діяльності, ефективності управління, ділової активності, показники оцінки ліквідності та ринкової стійкості, платоспроможності [6]. Важливе значення має співвідношення собівартості та ціни реалізації продукції, її якості.

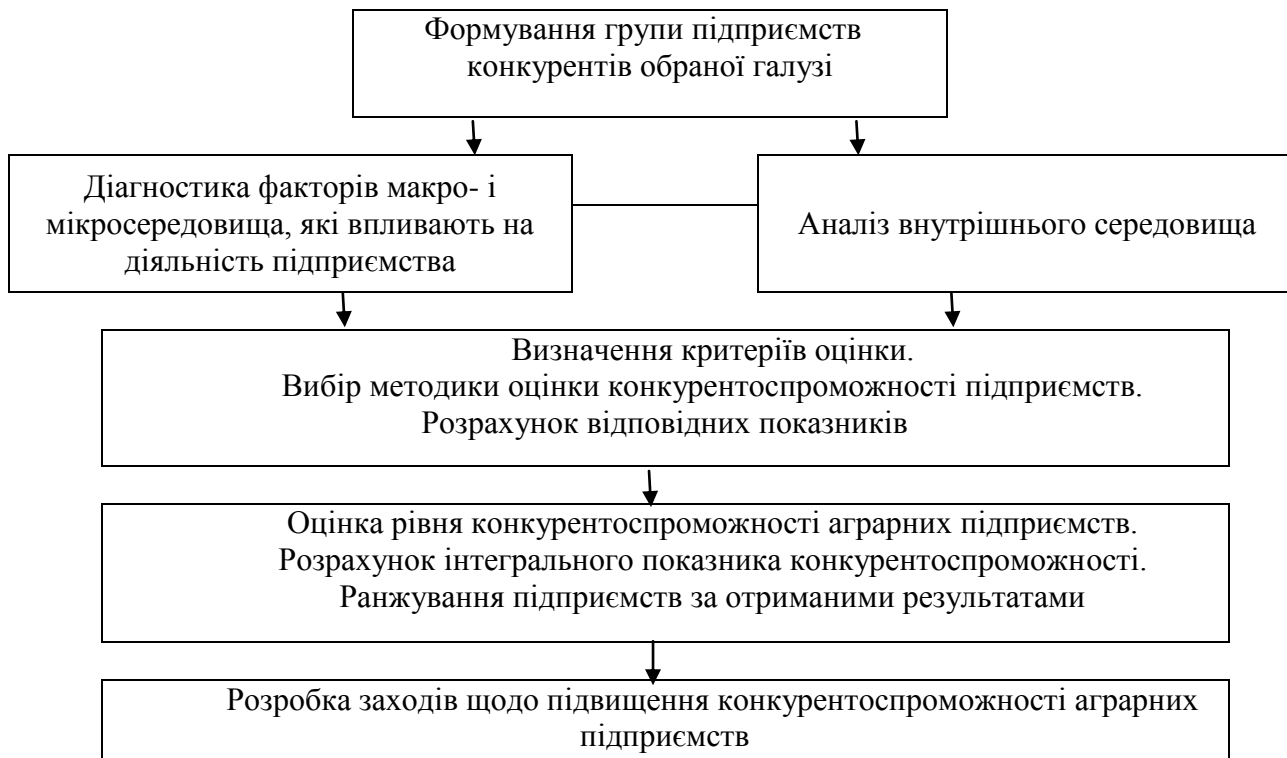

Рис. 1 – Алгоритм оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств
Джерело: сформовано автором

На основі отриманих даних визначається інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства. У літературі досить часто зустрічаються методи для визначення інтегральної конкурентоспроможності. Інтегральний показник конкурентоспроможності визначається на основі її індивідуальних показників (одиничних і групових) і, як правило, розраховується з використанням адитивних моделей за узагальненою формулою:

$$K = \sum_{i=1}^n a_i \Pi_i, \quad (1)$$

де K - інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства;

a_i - ваговий показник i -го фактора конкурентоспроможності;

Π_i - індивідуальний показник конкурентоспроможності i -го фактора, виду діяльності [1].

Різні автори в залежності від сфери їх наукових досліджень пропонують і обґрунтовують використання «власних» чинників при розрахунку інтегральних показників конкурентоспроможності. Але загальним є те, що дані методики в якості одного з головних чинників використовують конкурентоспроможність продукції, виробленої цим підприємством. Це пояснюється тим, що продукція є результатом функціонування всього підприємства, а отже, успіх підприємства і, відповідно, його конкурентоспроможність визначається ефективним

виробництвом певного виду продукції. При цьому дані методи володіють одним недоліком: оцінка конкурентоспроможності лише констатує його поточний стан. Однак, в сучасних ринкових умовах оцінка конкурентоспроможності повинна по можливості дати прогнозна перспективу.

Після розрахунку інтегрального показника, оцінка конкурентоспроможності може бути проведена на основі розробки рейтингу підприємств, важливим умовою такої оцінки є базування на даних офіційної звітності. Завершальним етапом оцінки рівня конкурентоспроможності є обґрунтування висновків про рівень конкурентоспроможності об'єктів господарювання оцінки та розробка заходи, спрямованих на поліпшення або утримання конкурентних позицій.

На сьогодні, щоб аграрне підприємство могло отримати певну конкурентну перевагу, воно повинно володіти чимось відмінним, або мати те, чого немає у конкурентів. Так, М.Й. Малік та О.А. Нужна [8] для оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств користуються трьома методами: методом, який ґрунтується на теорії ефективної конкуренції, через частку підприємства на ринку та методом бенчмаркінгу.

В основу першого методу авторами покладено оцінку трьох груп показників [8]: 1) показники ефективності управління виробничим процесом; 2) показники фінансового стану підприємства; 3) показники ділової активності. Інтегральний показник конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства визначався методом середньозваженої арифметичної із врахуванням коефіцієнтів вагомості кожного окремого групового показника. Зважаючи на те, що кожен з показників має різну ступінь важливості, вченими рекомендовано встановити коефіцієнти вагомості кожного критерію та показника. Показник конкурентоспроможності підприємства визначається методом середньозваженої арифметичної за формулою 2 [1]:

$$КП = 0,35*ЕВД + 0,3*ФС + 0,35*ДА, \quad (2)$$

де КП - показник конкурентоспроможності підприємства;

ЕВД - значення критерію ефективності виробничої діяльності підприємства;

ФС- значення критерію фінансового стану підприємства;

ДА - значення критерію ділової активності підприємства.

Разом з тим автори зазначають, що із трьох запропонованих ними методів найприйнятнішим для визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є метод бенчмаркінгу, оскільки він є відносно простішим порівняно з методом ефективної конкуренції, та містить меншу кількість розрахунків [8]. Рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств за вказаним методом визначався дослідниками за наступними параметрами: фондвіддача, рівень продуктивності праці, рентабельність реалізації продукції, частка підприємства на ринку, частка собівартості продукції, що випускається, у доході (виручці) від

її реалізації, ціновий сегмент, в якому працює підприємство щодо реалізації продукції на певному ринку [8].

Л.В. Лощина та В.М. Мілашенко [7], в своїх дослідженнях пропонують проводити комплексну оцінку конкурентоспроможності підприємства. Вони вважають, що для визначення конкурентоспроможності підприємства, до системи показників за різними складовими слід віднести наступні показники: за ефективністю виробничої діяльності: витрати виробництва на одиницю продукції, фондвіддача, рентабельність продукції, продуктивність праці; за фінансовим станом підприємства: коефіцієнт автономії, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборення обігових коштів; за ефективністю організації збуту: рентабельність продажів, коефіцієнт завантаження виробничих потужностей, коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту; за конкурентоспроможністю продукції: якість продукції, ціна продукції, умови платежу, строк поставки, рівень гарантійного і сервісного обслуговування на всіх етапах життєвого циклу; за конкурентоспроможністю персоналу: кваліфікація, досвід роботи, стаж, освіта, витрати на персонал.

Деякі вчені вважають, що для оцінки конкурентоспроможності підприємства необхідно використовувати метод, який базується на аналізі порівняльних переваг підприємств-конкурентів. Для завоювання стійких конкурентних, необхідно мати порівняльні переваги, що дозволяють забезпечити відносно нижчі витрати виробництва у порівнянні з конкуруючим підприємством. Дана методика є досить простою, але не дає змоги зробити комплексний висновок про рівень конкурентоспроможності, оскільки використання в якості оціночного критерію виключно виробничих витрат не відображає процеси взаємодії виробника продукції з ринком. Тому, в своїх дослідженнях Т.Г. Маренич [9] пропонує в якості показників, що співставляються використовувати не лише виробничі витрати, а і обсяги та норми прибутку, обсяги продажу та ринкову частку.

Аналіз потенційної (ресурсної) та поточної конкурентоспроможності вважають основою оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства і В.К. Збарський та М.А. Місевич [5]. При цьому інтегральний показник конкурентоспроможності розраховують за формулою 3:

$$C_e = \sqrt{C_p * R * P_T}, \quad (3)$$

де C_e - індекс конкурентоспроможності високотоварного сільськогосподарського підприємства;

C_p - індекс конкурентоспроможності продукції, розрахований як відношення інтегрального індексу якості товару до ціни його реалізації;

P_T - індекс товарності підприємства;

R - рейтинговий індекс потенційної конкурентоспроможності.

Аналіз різних методик оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств, доводить, що всі вони різняться між собою, але спільним для них

є застосування показників, які характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва. У зв'язку із цим І.В. Гуторова [4] пропонує здійснювати аналіз конкурентоспроможності аграрних підприємств за системою показників, що включають: обсяг валової продукції та прибутку з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника, на 1 грн основних виробничих фондів; виробництво валової продукції на 1 грн виробничих витрат; рівень рентабельності сільгоспвиробництва.

Ґрунтуючись на визначених вище підходах до розгляду конкурентоспроможності підприємства, в якості критеріїв конкурентоспроможності агропідприємства О.М. Броницький [3] пропонує прийняти ознаки, що відповідають певним видам конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність підприємства як сумарна конкурентоспроможності продукції, що виробляється, визначається за формулою 4 [3]:

$$K_1 = \frac{\sum_{i=1}^n B_i}{\sum_{i=1}^n C_i}, \quad (4)$$

де K_1 – коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства за першою групою чинників;

B_i – виручка від реалізації i -го виду продукції, грн;

C_i – повна собівартість i -го виду продукції, грн;

n – кількість видів продукції, що їх випускає підприємство.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства як вартості його майнового комплексу визначається за формулою 5 [3]:

$$K_2 = \frac{B_i}{(\hat{A}_i + \hat{A}^i) - (\hat{C}_e + \hat{C}^e)}, \quad (5)$$

де K_2 – коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства за другою групою чинників;

B_m – ринкова вартість майна (виручка від продажу майна), грн;

A_n – залишкова вартість необоротних активів, грн;

A_o – вартість оборотних активів, грн;

Z_k – короткострокові зобов'язання, грн;

Z_d – довгострокові зобов'язання, грн.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства як суб'єкту агробізнесу визначається за формулою 6 [3]:

$$K_3 = \frac{\hat{A}^i}{(\hat{A}_i + \hat{A}^i) * \hat{E}^{\hat{A}^i}}, \quad (6)$$

де КЗ – коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства за третьою групою чинників;

Ккап – коефіцієнт капіталізації.

Четвертим важливим показником, що має бути використаний для оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства, є конкурентний статус [3]:

$$КС = \frac{If - Ik}{Io - Ik} * \frac{Sf}{So} * \frac{Cf}{Co}, \quad (7)$$

де КС – конкурентний статус підприємства;

If – рівень стратегічних капіталовкладень;

Ik – критична точка капіталовкладень, що знаходиться на межі прибутку і збитку;

Io – оптимальний рівень капіталовкладень;

Sf – діюча конкурентна стратегія;

So – оптимальна конкурентна стратегія;

Cf – наявні можливості;

Co – оптимальні можливості.

Останнім часом широкого застосування набули графоаналітичні методи оцінки конкурентоспроможності, які є зручним інструментом порівняння можливостей аграрного підприємства та його основних конкурентів. Графічне відображення оцінок положення підприємства і конкурентів за найбільш значущими напрямками діяльності зображають у вигляді векторів-осей.

В якості інструменту для комплексної оцінки ефективності проектів та порівняльного аналізу ступеня задоволення інтересів потенційних інвесторів показана можливість використання графоаналітичного методу «Квадрат потенціалу». Як стверджує автор цього методу І.М. Репіна [11], графоаналітичний підхід дає можливість системно встановлювати кількісні та якісні зв'язки між окремими елементами потенціалу, рівень його реалізації та конкурентоспроможності і на основі цього розробляти і реалізовувати управлінські рішення, спрямовані на підвищення ефективності функціонування підприємства.

На сьогодні, для оцінки конкурентоспроможності все частіше використовують так звану «Радіальну діаграму конкурентоспроможності» або «Багатокутник конкурентоспроможності». При побудові даної графічної моделі використовують 5-8 векторів. Проте методичні підходи та набір оцінних чинників (критеріїв, параметрів) у авторів різняться. Позитивною стороною даного методу є те, що досить швидко і без ускладнень можна визначити положення досліджуваного підприємства щодо його конкурентів з наочним зображенням сильних і слабких сторін підприємства. Але даним метод містить і певні недоліки: оцінка відбувається на основі застосування експертного методу, даний метод не надає точної кількісної оцінки характеристик

підприємств за визначеними критеріями, виникають труднощі в кількісному вираженні якісних характеристик.

У зв'язку з тим, що запропоновані методи оцінки конкурентоспроможності підприємства констатують лише його поточний стан, то для подальшої оцінки, з метою виявлення позитивних і негативних факторів, які можуть вплинути на формування та розвиток елементів потенціалу у конкурентному середовищі, необхідно використовувати методи стратегічного аналізу конкурентоспроможності підприємства.

Стратегічний аналіз, орієнтуючи підприємство на пріоритетну реакцію на зовнішнє середовище, ставить за мету й дослідження його мікросередовища. У цьому плані ефективним методом є відомий SWOT-аналіз, який має за мету дослідити у взаємозв'язку такі групи факторів (за англійською аббревіатурою): Strengths - сильні сторони, Weaknesses - слабкі сторони, Opportunities - можливості, Threats - загрози. Побудована на основі проведеного дослідження матриця SWOT, а також її похідні - матриця можливостей та матриця загроз - дають можливість проаналізувати парні комбінації сильних і слабких сторін з можливостями і загрозами, а також виявити пріоритетні сфери ділової активності та сформувані управлінські акценти [10].

SPACE-аналіз є логічним продовженням SWOT-аналізу. Однак його основні ідеї недостатньо використовуються не лише в практиці діяльності підприємств, але й на рівні методичних розробок та рекомендацій. В основу SPACE-аналізу закладена ідея, що стратегічна конкурентна позиція підприємства є функцією фінансової стійкості (сили) підприємства та конкурентоспроможності продукції [10].

Метод вивчення профілю об'єкта, передбачає створення профілю об'єкта, що є інструментом візуального аналізу об'єкта. Метод дозволяє з високим ступенем точності оцінити конкурентоспроможність не тільки товару, але і фірми-виробника. Позитивним моментом цього методу є можливість виокремлення значної кількості конкурентних переваг та їх кількісного виміру, але при цьому присутня суб'єктивність оцінки характеристик, що може вплинути на точність оцінювання [11].

Для більш детального аналізу портфеля бізнесу підприємства застосовують метод Мак-Кінсі Дженерал Електрик, в основу якого покладено такі основні параметри: привабливість ринку збуту та стратегічний стан підприємства. Даний підхід передбачає виділення наступних чинників, які впливають на розвиток підприємства: стратегія, навика, цінності, структура підприємства, системи (правила, процеси), штат (структура, досвід), стиль поведінки [11]. Дану матрицю можна використовувати на всіх фазах життєвого циклу продукції за різних умов конкуренції [11]. Недоліки методу: при оцінюванні всіх наведених факторів за 5-бальною шкалою велике значення має суб'єктивність оцінювання; подані рекомендації для реалізації стратегії, що наведені в матриці підприємств «Мак-Кінсі» і «GeneralElectric», носять поверховий характер. За останні роки ці рекомендації піддаються суворій критиці через негативні наслідки їх реалізації.

В підсумку вище наведеного можна сказати, що представлені методики оцінки конкурентоспроможності підприємства мають свої сильні і слабкі сторони, області застосування. Виконаний аналіз показує, що не існує повноцінної стандартної методики оцінки та управління конкурентоспроможністю підприємства, оскільки специфічні методи дозволяють оцінити конкурентоспроможність за окремими аспектами діяльності. Тому без кількісної оцінки вся робота щодо її підвищення носить суб'єктивний і некоректний характер.

Список використаних джерел

1. Безугла В.О. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України / В.О.Безугла // Комунальное хозяйство городов: научно-технический сборник, 2005. – № 70. – С. 53–60.
2. Блудов А.М. Инструментарий оценки конкурентоспособности предпринимательских структур / А.М. Блудов // Социально-экономические явления и процессы, 2011. - № 8. - С. 24-27.
3. Броницький О.М. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: чинники та підходи до визначення [Електронний ресурс] / О.М. Броницький // Вісник ХНТУСГ, серія «Економічні науки». - 2012.- Вип. 127. - Режим доступу: <http://khntusg.com.ua/node/792>.
4. Гуторова І.В. Вплив державної підтримки на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств / І.В. Гуторова // Інноваційна економіка.- 2010. - № 4 - С. 263-268.
5. Збарський В.К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В.К. Збарський, М.А. Місевич; за ред. професора В.К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
6. Костецька Є.В. Конкурентоспроможність фірми та її продукції як важливі показники оцінки діяльності підприємства в умовах ринкової економіки / Є.В. Костецька // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2005. - № 15.2. - С. 163-165.
7. Лощина Л.В. Методика комплексної оцінки конкурентоспроможності підприємств [Текст] / Л. В. Лощина, В. М. Мілошенко // Економічні науки: зб. наук. праць / Луцький національний технічний університет. Серія Економіка та менеджмент. -2008. - Вип. 5(18). – С. 354-365.
8. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
9. Маринич І.А. Конкурентоспроможність фірми та її продукції як важливі показники оцінки діяльності підприємства в умовах ринкової економіки / І.А. Маринич, М.М. Костенко // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2007. - № 17.3. - С. 183-185.
10. Саєнко М.Г. Стратегія підприємства: підручник / М.Г. Саєнко. – Тернопіль: «Економічна думка». – 2006. – 390 с.
11. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: [навч. посібник] / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексик. - К.: КНЕУ, 2004.- 316 с.

*Галат Л.М.– к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет, м. Херсон*

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Зернове господарство – це пріоритетна галузь аграрного сектору з високим рівнем конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринку, від якої залежить продовольча безпека, добробут населення та стабільність держави. Визначена як стратегічна зернова галузь держави є базовим сегментом сільського господарства, яка формує продовольчий фонд та резервні запаси, забезпечує фуражним зерном тваринництво, постачає зерно на експорт, а також формує істотну частку доходів сільськогосподарських товаровиробників.

В умовах посилення глобалізаційних процесів та інтеграції України у світову економіку саме продукція даної галузі стає найважливішим об'єктом зовнішньої торгівлі, що спонукає до нарощування обсягів виробництва зерна.

Вітчизняний агропромисловий комплекс, чия питома вага у зовнішньоторгівельному обороті складає значну частину - це єдиний сектор, який останні п'ять років демонструє додатне сальдо. Продукція зернового підкомплексу тут займає провідне місце.

Розширення виробництва зерна високої якості гарантує повне забезпечення населення країни продуктами харчування, створення вагомого експортного потенціалу сільськогосподарської продукції, економічну стабільність і незалежність держави.

Ринкові перетворення в аграрному секторі створили широкий спектр проблем, які потребують розв'язання. Серед них - підвищення ефективності ведення зернової галузі, яка забезпечує впевненість у майбутньому інших, взаємопов'язаних із зерновим господарством, галузей. Від успішного вирішення зазначеної проблеми залежить зростання прибутковості сільськогосподарських підприємств, конкурентоспроможності зерна як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, збільшення валютних надходжень, забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу.

В цьому зв'язку стає надзвичайно актуальним вивчення стану та визначення резервів і перспектив виробництва зерна як в Україні так і на рівні регіонів та окремих аграрних підприємств.

Значний внесок в розвиток науки щодо підвищення економічної ефективності зерновиробництва внесли такі вчені як: Амбросов, В.Я., Андрійчук В.Г., В.І. Бойко, В.І. Власов, В.І. Губенко, СМ. Кваша, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, Б.К. Супіханов, С.Л. Феофілов, Д.А.Соболев та ін.

Метою статті є аналіз сучасного стану зерновиробництва в Україні і визначення джерел і напрямків зростання зерновиробництва на основі аналізу економічної ефективності його виробництва та пошуку джерел реалізації стратегії виробництва зерна, модернізації логістики та інфраструктури зернового ринку у найближчий період.

Особливе і виняткове місце серед галузей рослинництва займає зернове виробництво, яке складає основу всього сільськогосподарського виробництва.

Хліб та інші продукти, одержані від переробки зерна, мають важливе значення у харчуванні людей, оскільки містять усі речовини і багато мікроелементів, необхідних для забезпечення життєдіяльності. Зерно є основною та єдиною сировиною для борошномельної, круп'яної, хлібопекарської, кондитерської, пивоварної, спиртової, і комбікормової промисловостей. Рівень розвитку зернового виробництва вирішальне впливає на забезпечення кормами тваринництва, визначає рівень розвитку таких галузей, як свинарство та птахівництво.

Зерно добре зберігається в сухому вигляді, легко транспортується на великі відстані, не вимагає спеціальних транспортних засобів, має високу сипучість і піддається простим засобам механізації при завантаженні і розвантаженні.

Зернові культури займають понад 50% у структурі всіх площ посівів багатогалузевих аграрних підприємств і поділяються на: продовольчі - пшениця і жито; круп'яні - гречка, просо, рис; фуражні - ячмінь, овес, кукурудза, зернобобові. Раціональне поєднання посівів озимих і ярих культур є економічно доцільне, оскільки розтягує час посіву і збирання хліба, таким чином пом'якшуючи сезонне напруження у виконанні робіт. З іншого боку, озимі та ярі культури за тих чи інших погодних умов підстраховують одні одних, забезпечують стійкі валові збори. У результаті підприємства менше піддаються ризику.

Виробництво зерна в Україні традиційно належить до провідної галузі сільського господарства, що зумовлюється його винятково важливим соціально – економічними умовами значенням у суспільному житті нації, сприятливими природно-економічними умовами для розвитку зернового господарства. Крім того в останні роки прослідковується дедалі тісніша залежність розвитку зернової галузі від світовий тенденцій, адже світовий ринок цієї продукції залежить від багатьох факторів.

Обсяги виробництва зерна для повного задоволення внутрішніх потреб країни і значних можливостей його експортних поставок слугували основою для віднесення України до числа зернових держав світу. Адже за розмірами посівних площ зернових культур Україна займала серед зарубіжних країн шосте або сьоме, а за виробництвом зерна на душу населення навіть вище – четверте – п'яте місце.

Збільшення виробництва зернових є одним зі стратегічних напрямків розвитку аграрного виробництва в Україні. Враховуючи потенціал вітчизняної зернової галузі та за сприятливих умов наша держава може знову стати житницею Європи й закріпити у світовій свідомості бренд України [1, с.106].

Реалізація стратегічних завдань, нарощування експортного потенціалу зерна визначається перш за все рівнем його виробництва, динаміка якого за останні роки демонструє переважно з певними коливаннями позитивну зростаючу тенденцію.

Навіть економічна криза, військові події, через які вилучено певні площі із ефективного сільськогосподарського використання не вплинули на зростаючий тренд у валовому виробництві зернових культур.

Валовий збір сільськогосподарських культур - показник, що характеризує загальний обсяг продукції землеробства з усієї посівної площі у межах об'єкта обліку (країни, регіону, господарства). В господарствах, не охоплених звітністю (власних підсобних господарствах), Валовий збір сільськогосподарських культур розраховується на основі даних про розміри посівних площ і даних про середню врожайність з одного га посіву за матеріалами вибіркового статистичних обстежень [2, с.235].

Таблиця 1

Валове виробництво зернових культур в Україні

Рік	Загальна площа, с.-г угідь, млн. га	Посівні площі, млн. га	Валовий збір, млн.т	Урожайність зернових культур, ц з 1 га
1990	40,03	14,58	51,01	35,1
1991	41,97	14,67	38,67	26,5
1996	41,84	13,25	24,57	19,6
2000	41,83	13,65	24,46	19,4
2001	38,15	15,59	39,71	27,1
2002	37,88	15,45	38,8	27,3
2003	37,84	12,5	20,23	18,2
2004	37,84	15,43	41,72	28,3
2005	41,54	15,01	38,02	26,0
2006	41,72	14,52	34,26	24,1
2007	41,76	15,12	29,30	21,8
2008	41,68	15,64	53,29	34,6
2009	41,63	15,41	46,1	32,4
2010	41,57	15,43	39,3	26,9
2011	41,62	15,24	56,7	37,0
2012	41,38	15,23	46,0	26,0
2013	41,40	14,8	46,2	31,2
2014	41,39	14,6	63,86	43,9
2015	41,36	14,6	61,1	41,9
2016	41,32	14,4	66,0	46,1

Загальний обсяг виробництва зернових культур в Україні за період з 1990 – 2016 роки суттєво коливався. Проте, за роки незалежності, за 1991-2016 роки виробництво зернових зросло майже на 70% [3, с. 84].

Значна відмінність показників виробництва зернових культур 1990 і 2008 років. По - преше, це стосується посівної площі, яка у 2003 році склала 12,5 млн.га, що на 14,8% менше, ніж показник 1991 року. Найбільше значення цього показника зафіксоване у 2008 році і становить воно 15,64 млн. га;

найменше – у 2003 році, лише 12,5 млн. га. Одразу помітно, що 2003 рік був не досить сприятливим для виробництва зернових культур. Таким же несприятливим був і 2007 рік. В той же час, у 2008 році в Україні нарешті по показнику валового збору зернових культур вдалося подолати показник 1990 року.

За всі роки незалежності України тільки п'ять разів змогла перевершити результат по збору зернових 1990 року, який становив 51,01 млн. т. Рекордний збір зернових Україна встановила у 2011 році, а вже у 2012 році було зібрано на 23% менше. Проте, в останні роки, виробництво зернових пододало 60 млн рубіж і з кожним роком нарощується, починаючи з 2013 року перевищило показник 1990 року.

Факторний аналіз показав, що збільшення обсягів виробництва відбулося: за рахунок підвищення врожайності основних культур – на 42%, розширення посівних площ – на 0,1% і за рахунок зміни в структурі посівів – на 18,2%. Слід зазначити, що врожайність зросла майже по всіх культурах. [6, с.39].

Динаміка посівних площ зернових та зернобобових культур в Україні є більш менш стабільною. Так за останні 10 років розміри посівних площ зернових по Україні коливаються між 14,4 – 15,45 млн. га [4].

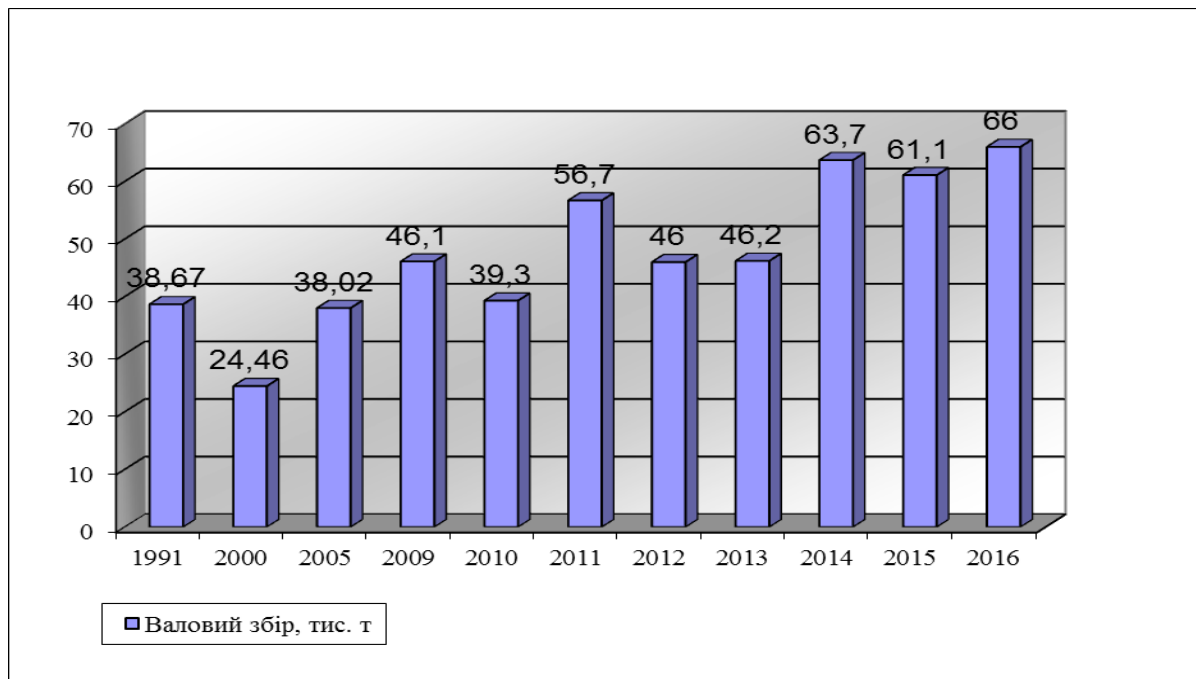

Рис.1 – Валове виробництво зернових культур в Україні, млн. т

Проте змінювалася структура посівів, через зміну економічної привабливості виробництва та погодні умови і необхідність пересіву окремих культур.

Винятково несприятливим для виробництва зернових виявився для України 2003 рік – окрім того, що дуже низькими були показники посівної площі, мінімальною була і урожайність (18,2 ц/га, це становило лише 64% від

показника урожайності наступного 2004 р. та 39% від кращого показника урожайності у 2016 р.), що призвело до неймовірно малого валового збору – 20,23 млн. т. Проте така критична ситуація за досліджувани роки спостерігалася лише один раз. В останні 10 років коливання спостерігаються, але не такі суттєві, що обумовлено як використанням більш продуктивного посівного зерна, так і дотриманням технології виробництва та піклуванням про збереження вологи.

Однак зміни клімату, зростання температури повітря, відсутність опадів тривалий період на значній території України призводить до значних втрат у галузі зерновиробництва.

Так, аномально суха погода літа 2015 року суттєво не вплинула на збирання врожаю зернових. Втім осіння засуха, яка охопила всю територію України, негативно вплинула на посівну компанію восени. Це вплинуло на скорочення площ озимих культур. Недосів озимих культур у 2015 році оцінювався на 1,4 млн. га. Недосів озимих культур це не єдина проблема яка виникає. Дослідження стану посівів зернових культур у листопаді 2015 року вказувало на невтішний їх стан. Сходи були лише на 62% засіяних площ з них у хорошому та задовільному стані було лише дві третини посівів. Озимі гинуть кожного року, причому двічі: зимова загибель в результаті погодних умов осені і вимерзання, а також весняна – в результаті порушення весняної вегетації. Цей ризик – плата за більш високу урожайність і якість зерна, інша справа розміри втрат. Зима - осінь 2014-15 років нагадує особливо невдалий 2011-12 років, коли осіння засуха, яка затягнулася поглибилася зимовими морозами з недостатнім сніговим покриттям [5, с. 35].

В 2012 році найбільші (відносні) втрати озимих площ прийшлися на ячмінь. Їх посіви загинули на площах в 640,9 тис. га, або на 47,5% посівів від посівів під врожай 2012 року. Загальні зимові втрати озимих в сезоні 2011-2012 року склали 27%. Якщо втрати озимих на площах у 2012 році в значній мірі обумовлені погодними умовами осені 2011 року, то загибель озимих у 2010 році цілком відбулася через погодні умови зими (при сприятливій осені, утворення льодової шкіри, яка перешкоджала газообміну ґрунту та рослин з зовнішнім середовищем). Тож існує потреба реально оцінювати всю серйозність небажаних змін в зерновому господарстві, які, продовжують зберігатися, і можуть в подальшому поставити під загрозу питання забезпечення країни продовольчим зерном [5, с. 34].

Проте, відмінні природно-кліматичні умови України формують такі переваги джля зерновиробництва, що суттєвих втрат посівів, або врожаю по усіх регіонах зерновиробництва не спостерігається і області демонструють високі валові збори зерна та урожайність зернових культур. Так, по завершенню 2015 року в усіх категоріях господарств зернові та зернобобові культури зібрано на площі майже 14,6 млн. га, намолочено 61,1 млн. т. зерна за врожайності 41,9 ц/га. Більше за всіх зерна намолотили хлібороби Полтавської (5,2 млн т), Харківської (4,5 млн т), Дніпропетровської (4,0 млн т), Черкаської (3,9 млн т), Вінницької (3,8 млн т), Сумської (3,7 млн т), Одеської (3,6 млн т),

Чернігівської (3,5 млн т), Кіровоградської (3,3 млн т), та Миколаївської областей (3,0 млн т) [7, с. 30].

Найвищу урожайність зернових та зернобобових культур зафіксовано у Черкаській області (60,3 ц/га), Полтавській (57,5), Сумській (56,2), Хмельницькій (55,4), Київській (52,0) Тернопільській (51,4), Чернігівській (51,3 ц/га) областях [7, с. 30].

Загалом у 2015 році валове виробництво зерна у вазі після добробки становило 60 млн. т. що повністю забезпечило внутрішні продовольчі потреби держави, а також сформувало достатній ресурсний потенціал для поставок на зовнішні ринки.

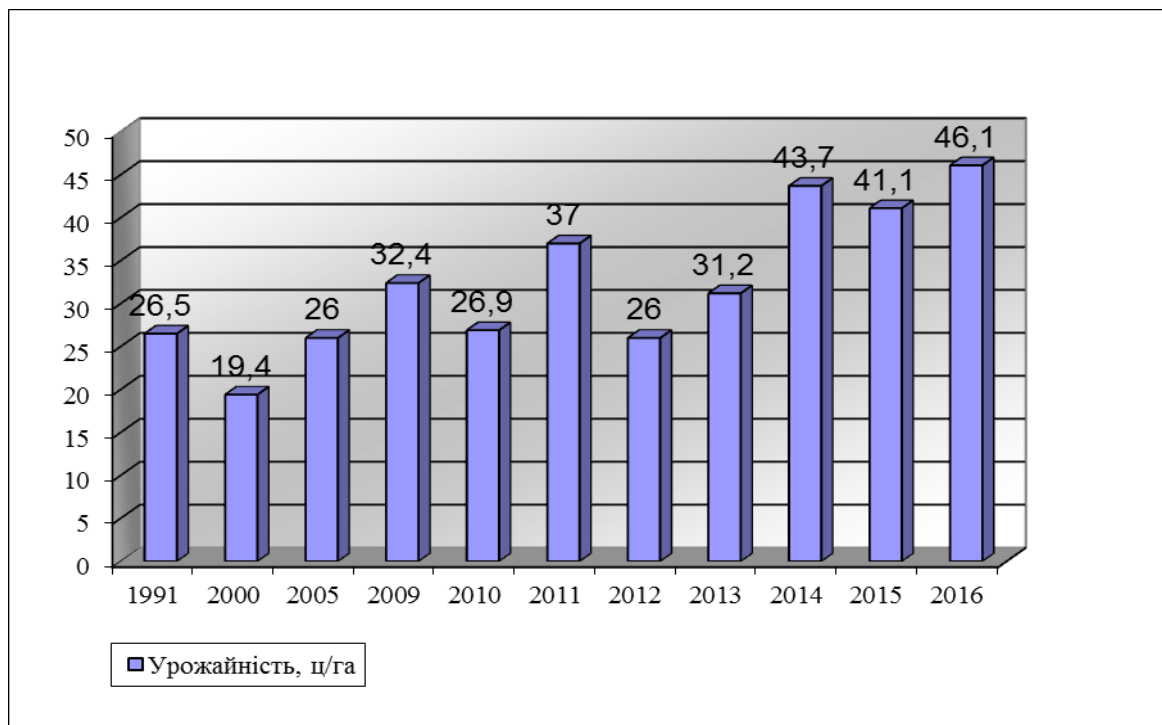

Рис.2 – Урожайність зернових культур за роками, ц/га

Збільшення валового виробництва зернових в останні роки при внутрішній щорічній потребі країни в зерні у межах 29 млн. т., впливає на зростання експортного потенціалу і формує позицію України як одного з провідних постачальників зерна на світовий ринок.

За виробництвом зерна на душу населення України у світовому просторі перемістилось з 6-го місця, яке займала в 1990 р. (983 кг), на 9-е в 1997 р., поступившись Данії, Канаді, Угорщині, США, Франції, Румунії, Болгарії, Фінляндії. В 1998 р. цей показник по Україні знизився до 528 кг, а в 1999 р. до 488 кг. Проте в останні роки, коли населення в Україні скоротилося, а виробництво зернових зросло виробництво зерна на душу населення сягнуло 1500 кг. І у світових рейтингах Україна повернулася на 6 місце.

Змінилася структура валового виробництва зернових культур в розрізі окремих видів. З даних табл. 2 спостерігаємо, що виробництво пшениці, ячменю від базового (1990) року скоротилося, в тому числі і озимої пшениці і ярого ячменю. Суттєво зросло виробництво так званних експортно

орієнтованих культур озимий ячмінь та особливо кукурудза на зерно та сорго, жито. Зростання виробництва окремих культур обумовлено і розвитком галузей де вони використовуються у якості базової сировини: ячмінь ярий у пивоварінні, кукурудза у кормовиробництві. Виробництво інших зернових культур за останні 15 років скоротилося, особливо зернобобових та круп'яних культур. Це результат ринкових перетворень в аграрному секторі, зміни пріоритетів і кон'юнктури ринку [8, с. 52], [4].

Таблиця 2

Валовий збір зернових та зернобобових культур в Україні за роками, тис. т

Показник	1990	2012	2013	2014	2015	2015 до 1990 р., %
Зернові та зернобобові культури - всього	51009,0	46216,2	63051,3	63859,3	60125,8	117,8
у тому числі						
пшениця	30373,7	15762,6	22279,3	24114,0	26532,1	87,35
з неї: озима	30348,0	15131,8	21863,4	23498,0	25937,4	85,47
яра	25,7	630,8	415,9	616,0	594,7	2314,0
жито	1259,5	676,8	637,7	478,0	391,1	31,05
з нього: озиме	1258,6	675,3	633,0	473,2	386,7	30,72
яре	0,9	1,5	4,7	4,8	4,4	488,88
ячмінь	9168,9	6936,4	7561,6	9046,1	8288,7	90,4
з нього: озимий	1953,4	1325,2	2881,0	3344,9	3281,5	167,99
ярий	7215,5	5611,2	4680,6	5701,2	5007,2	69,4
овес	1303,0	629,7	467,3	612,5	488,5	37,49
просо	338,0	157,4	102,0	178,0	213,7	63,22
гречка	420,1	238,7	179,0	167,4	128,1	30,49
рис	117,6	159,8	145,1	50,9	62,5	53,14
кукурудза на зерно	4736,8	20961,3	30949,6	28496,8	23327,6	492,5
сорго	24,0	208,5	354,4	224,2	188,3	784,58
зернобобові	3265,9	473,4	371,5	481,1	502,1	15,37
з них горох	3028,7	349,4	267,2	359,0	377,9	12,48

Виробництво решти зернових культур суттєво скоротилося, як через зміну пріоритетів у харчуванні, як результат скорочення попиту на ці круп'яні культури, суттєвого скорочення громадського сектору харчування а також інші різні причини (вилучення аграрного сектору Криму з виробництва рису та ін.)

Як відомо, середній розмір отриманої продукції з 1 га посівів називається урожайністю. Урожайність – відносний результативний економічний показник стану і розвитку рослинництва та сільськогосподарського виробництва в

цілому, в якому відображається діяння природно-економічних умов і рівня організаційно-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Урожайність – це середній розмір тієї чи іншої продукції рослинництва, одержаної з одиниці площі. Термін «урожайність» не тотожний терміну «урожай». Під останнім розуміють обсяг одержаної продукції або валовий збір сільськогосподарських культур з усієї площі посіву. Урожаєм називають також загальний збір тієї чи іншої продукції рослинництва в господарстві, районі, області, зоні, країні. Таким чином, урожай характеризує загальний обсяг виробництва продукції даної культури, а урожайність – продуктивність цієї культури в конкретних умовах її вирощування. Оскільки в поняттях «урожайність» і «урожай» міститься певний економічний зміст, це дає підстави визнати їх економічними категоріями. Аналіз динаміки показників врожайності основних зернових культур за роками вказує на наступні тенденції [2, с 147].

Таблиця 3

Динаміка урожайності основних зернових культур в Україні, ц/га

Рік	Зернові та зернобобові	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза
1990	35,1	40,2	37,2	38,7
1999	19,7	23,2	23,0	25,2
2001	27,1	31,0	26,0	32,4
2002	27,2	30,5	25,0	35,2
2003	18,2	14,7	14,9	34,6
2004	28,3	31,7	24,6	38,6
2005	26,0	28,5	20,6	43,2
2006	24,1	25,3	21,7	37,3
2007	21,8	23,4	14,6	39,0
2008	34,6	36,7	30,3	46,9
2009	29,8	30,9	23,7	50,2
2010	26,9	26,8	19,7	45,1
2011	37,0	33,5	24,7	64,4
2012	31,2	28,0	21,1	47,9
2013	39,9	33,9	23,4	64,1
2014	43,7	40,1	30,1	61,6
2015	41,1	38,9	31,2	57,1
2016	46,1	42,1	33,0	66,0

Коливання показників урожайності за період 1990 – 2005 років було незначним, проте значення 1990 і 2005 років дуже різняться: 35 ц/га у 1990 і лише 26,0 ц/га у 2005. Урожайність у 2003 році була такою ж низькою, як і всі попередні показники – лише 8,9 ц/га, що є неприпустимо малим значенням. Найбільші показники урожайності зернових культур характерні для останніх

років. Це обумовлено новими технологічними умовами виробництва зернових культур, застосуванням більш продуктивного насіння гібридів, умовами догляду, дотриманню технології виробництва. Найбільш суттєве зростання урожайності за досліджувани роки спостерігається стосовно кукурудзи - практично в два рази. На динаміку урожайності пшениці та ячменю значно впливають природні умови зимівлі та весни, тому жодних тенденцій у зміні показників урожайності за роками не спостерігається.

Зростання виробництва зернових культур обумовлено перш за все його експортною привабливістю та зростанням закупівельних цін на зерно. За підсумками 2014/15 маркетингового року, Україні вдалося досягти рекордного за останні роки експорту зерна. Цього зернового сезону обсяг зовнішніх продажів зерна становив майже 35 млн. т. У 2015/16 маркетинговому році експортовано майже 39,5 млн т зерна, що на 13,5% перевищує попередній період. Зокрема експорт пшениці становив 17,4 млн. т., кукурудзи -17,39, ячменю – 4,4 млн. т., інших зернових культур – 256 тис. т. Загалом врожай 2016 року перевищив торішній на 10% або на 6 млн. т. Також у 2016 році встановлено рекордні показники за історію незалежної України з урожайності пшениці – 42,1 ц/га, жита – 27,3 ц/га, кукурудзи - 66,0 та гороху - 31,3 ц/га. Цього сезону прогнозується доведення обсягів експорту до 41 млн.т. [10, с. 44].

Визначний вплив на економічну ефективність виробників зерна є ціни. На внутрішньому ринку України спостерігалася тенденція до зростання цін практично на всі види зернових. Так, у 2014 році відбулася різка девальвація гривні, різко знизився курс гривні відносно долара. Це ще більше стимулювало експорт зернових. Внутрішні ціни при цьому практично не змінилися. У 2016 році ціни на зерно продовжували зростати. За даними Міністерства аграрної політики України, станом на 20 січня 2017 року середні закупівельні ціни пшениці третього класу становили 4,4 тис грн./т, четвертого – 4,2 тис, а пшениці шостого класу – 4,1 тис. Порівняно з відповідним періодом минулого року, пшениця подорожчала від 22 до 23%. Рівень цін мав суттєві відмінності порівняно з регіонами країни. Дорожчою була продукція в Південних та Центральних регіонах України; дешевшою – у північних регіонах. Так, найвищі ціни на пшеницю спостерігали в Миколаївській, Одеській та Дніпропетровській областях. Порівняно з попереднім роком, найбільші темпи зростання цін відбувалися на зерно кукурудзи. Станом на 20 січня 2017 – го, середня ціна цього зерна становила 4,2 тис. грн./т, тоді як роком раніше була нижчою на 31%. За регіонами України ціни коливалися від 3,7 до 4,6 тис грн./т. Максимальні ціни зафіксували в Миколаївській області, а мінімальні – в Луганській області [11, с. 181].

Втім, сьогоднішні товаровиробники зернових культур, хоча і не повністю але залежать у своєму виробництві від імпоротної складової. Девальвація гривні суттєво вплинула на господарську діяльність у 2015 році виробників зерна, тому що вони купували ресурси в яких є імпортна складова. З іншого боку знецінення національної валюти та зростання цін вплинуло на підвищення рентабельності сільськогосподарських товаровиробників. У 2015 році рентабельність у рослинництві становила 25,9%, що на 11,3 % нижче рівня

2014 року. %. Зросла рентабельність ячменю, яка у 2014 році становила 18%, а у 2015 році – 22%. Дещо знизилася рентабельність виробництва пшениці, зокрема, до 19% проти 26% , та кукурудзи на зерно – до 19% (26% - у 2014 році). Рівень рентабельності виробництва жита, виробництво якого було збитковим попередні два роки, підвищилося у 2015 році до 10%. Збитковим залишається виробництво вівса (-6%), і сорго (-6,3%) [11, с.182]. Рентабельність аграрних підприємств у доларовому еквіваленті суттєво не змінилася 12% у 2013 р. – в 2014 – 11% [10, с.45].

Таким чином, галузь зерновиробництва в Україні в останні роки розвивається, впроваджуються нові технології, вводяться у сівозміни нові культури, розширюються обсяги переробки, як у господарствах, так і на великих спеціалізованих підприємствах, змінюється логістика та інфраструктура зернового ринку, нарощується експорт.

Україна й надалі матиме всі підстави для збільшення виробництва та нарощування експортного потенціалу зерна. За оцінками Мінагрополітики, до 2020 року Україна може довести експорт зерна до 40 – 70 млн. т. за врожаю на рівні 80 – 100 млн. т. [8, с. 56].

За п'ять останніх років вдалося розширити канали збуту української аграрної продукції на світовому ринку та переконати міжнародних партнерів у надійності контрактних зобов'язань. Тож довіра до України як аграрного партнера в подальшому сприятиме розвитку внутрішнього виробництва зерна та продуктів його переробки.

На заваді зростанню виробництва та збільшенню обсягів експорту зерна у майбутньому може стати низка факторів, основними серед яких є якість продукції та зростання логістичних витрат. Високі логістичні витрати є одним з головних факторів впливу на ефективність експорту зернової продукції. Інші перешкоди можуть виникати на інституційному рівні та у зв'язку з політико-економічною ситуацією в країні.

Список використаних джерел

1. Кирилов Ю.Є. Бренд «Житниця Європи»: міф чи реальність/ Ю.Є.Кирилов // Економіка АПК. – 2014. - №3. – С.101-107.
2. Мацибора В.І. Економіка сільського господарства. – К.: Вища школа. – 1994. – С. 235.
3. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. - К.: ННЦ ІАЕ, 2011, - С.84-102., 836-840.
4. Динаміка посівних площ, валового збору та врожайності основних сільськогосподарських культур в Україні. – <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Рєпин К. Кто тенет на того и грузят/ К.Рєпин// Зерно. – 2015. - №12. – С.32-34.
6. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі/ О.А.Козак О.А. , О.Ю.Грищенко // Економіка АПК. – 2016. - №5. – С. 38 – 47.

7. Маслак О. Урожайні підсумки 2015: не все так погано / О. Маслак // Пропозиція. – 2016. - № 1 – 30 – 33.

8. Світовий О.М. Шляхи оптимізації виробництва у зерно продуктовому під комплексі для збільшення доданої вартості/ О.М. Світовий // Економіка АПК. – 2016. - №2. – С. 52- 58.

9. Колодійчук В.А. Концептуальна модель оптимізації логічної системи у зерно продуктовому під комплексі АПК України/ М.Ю. Колодійчук// Економіка АПК. – 2016. - №6 – С. 60 – 65.

10. Маслак О. Бюджетування агровиробництва 2017 року/ О. Маслак // Пропозиція. – 2016. - № 12. – С.44- 46.

11. Маслак О. Рентабельне виробництво: підсумки та перспективи/ О. Маслак // Пропозиція. – 2017. - № 2. – С.181- 184.

*Давидко А.В. – магістрант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон
Науковий керівник: Аверчева Н.О.- к.е.н., доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У сучасних умовах для забезпечення безперебійного випуску продукції з метою подальшої її реалізації та отримання прибутку підприємству необхідно мати у своєму розпорядженні оборотні кошти. Їх розмір повинен дозволяти купувати у певні терміни відповідні сировину і матеріали для забезпечення виробничого циклу. Головна мета ефективного використання оборотних коштів - максимізація прибутку на вкладений капітал при забезпеченні стійкої і достатньої платоспроможності підприємства. В умовах економічної кризи стійка платоспроможність навіть важливіше прибутковості [1, с. 56].

Актуальність дослідження полягає в тому, що оборотні засоби в аграрних підприємствах мають свою специфіку використання, відмінності у структурі і вартісній оцінці, що впливає на структуру балансу, ліквідність і платоспроможність підприємства та ефективність використання оборотних активів.

Активи підприємства - це майнові об'єкти, матеріальні або нематеріальні носії вартості, які отримані в результаті попередніх господарських процесів та які мають властивість приносити у майбутньому вигоду - дохід підприємству. У міжнародній практиці кожне підприємство, враховуючи характер діяльності та особливості технологій і організації господарських операцій, самостійно вирішує питання поділу активів на оборотні та необоротні. В Україні, відповідно до П(С)БО «Баланс» поділ активів на оборотні та необоротні є обов'язковим.

Кожен із цих активів сприяє надходженню економічних вигод на підприємство по різному:

1. Придбані за гроші для господарської діяльності активи забезпечать у майбутньому додаткове надходження грошових коштів на підприємство - в аграрних підприємствах це запаси нафтопродуктів, насіння, кормів, запасних частин, тобто сировина і матеріали для забезпечення виробничого процесу необхідними оборотними засобами.

2. Фінансові інвестиції в акції інших підприємств, облігації, депозити забезпечать надходження грошових коштів на підприємство у вигляді відсотків, дивідендів та інших фінансових доходів. Слід зазначити, що аграрні підприємства недостатньо використовують даний актив через брак коштів та відсутність досвіду проведення фінансових операцій.

3. Дебіторська заборгованість - це пряме надходження грошових коштів у майбутньому в результаті її погашення дебіторами або одержання грошей на банківський рахунок від здійснення факторингової операції – в аграрних підприємствах значні суми дебіторської заборгованості обумовлені тим, що дебітори своєчасно не спроможні повернути борги.

4. Непряме надходження грошових коштів може відбутися шляхом отримання активів, погашення зобов'язань, здійснення негрошових, наприклад, бартерних операцій, сплатою дивідендів акціями, погашення зобов'язань матеріальними активами.

Оборотні активи сільськогосподарських підприємств, на відміну від необоротних мають досить рухливу структуру. При змінах на ринку залежно від сезону, роботи постачальників та інших зовнішніх факторів запаси сировини, готової продукції та залишки на розрахунковому рахунку можуть коливатись у значних межах. При цьому завжди можна визначити максимальний і мінімальний рівні оборотних активів. [2].

Таблиця 1

**Структура балансу підприємств
за видами економічної діяльності в Україні**

Показники	Роки	Актив		Пасив		
		необоротні активи	оборотні активи	власний капітал	довгострокові зобов'язання	поточні зобов'язання
Усього по Україні	2012	45,3	54,7	35,2	18,6	46,2
	2013	46,2	53,7	34,2	18,7	47,1
	2014	45,3	54,6	24,7	22,7	52,6
	2015	49,0	50,9	28,3	20,7	51,0
Сільське, лісове та рибне господарство	2012	36,8	63,2	53,6	12,7	33,7
	2013	37,7	62,3	50,1	13,7	36,2
	2014	31,5	68,5	42,0	16,1	41,9
	2015	25,0	75,0	40,2	9,9	49,9

Частка оборотних активів у структурі активів підприємств сільського лісового та рибного господарства поступово збільшується – від 63,2 % у 2012 р. до 75 % у 2015 р. (табл. 1). Це може свідчити про вплив інфляції, збільшення обсягів залучених оборотних ресурсів у виробництво, формування більш гнучкої структури активів, що сприяє прискоренню оборотності коштів підприємств галузі. Або ж зростання оборотних активів свідчить не тільки про розширення виробництва чи дії фактора інфляції, а й про уповільнення їх обороту, що об'єктивно викликає потребу в збільшенні їх маси.

Оборотні активи аграрних підприємств можна поділити на такі основні складові: виробничі запаси, поточні біологічні активи, незавершене виробництво, готова продукція, дебіторська заборгованість, грошові кошти. В таблиці 2 наведена структура оборотних активів в цілому по країні та по сільськогосподарських підприємствах.

Таблиця 2

**Структура оборотних активів підприємств
за видами економічної діяльності в Україні**

Показник	Рок	Оборотні активи – усього	у тому числі				
			запаси	незавершене виробництво	поточні біологічні активи	дебіторська заборгованість	грошові кошти
Усього	2012	2961086,7	673552,2	39950,9	15051,3	1701397,3	188670,6
	2013	3069041,5	683587,8	44776,1	13226,7	1778103,7	207799,0
	2014	3271954,0	654061,8	60485,6	13450,4	1962772,1	248656,1
	2015	4108602,7	850835,4	82562,2	15782,4	2517203,5	301587,2
	2015 р. у % до 2012 р.	138,75	126,32	206,66	104,86	147,95	159,84
Сільське, лісове та рибне господарство	2012	174753,1	60542,7	1668,0	12152,7	85340,5	9014,0
	2013	195021,3	66754,2	1863,3	11873,7	98290,2	9885,4
	2014	267541,1	84446,9	2313,8	12094,9	151461,0	9445,1
	2015	514624,6	114924,9	4540,4	14259,0	342782,5	16770,9
	2015 р. у % до 2012 р.	294,48	189,82	272,18	117,33	401,66	186,04

Запаси - активи підприємства, які: утримуються для подальшого продажу за умов звичайної діяльності; перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством.

Запаси визнаються активами, якщо існує імовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з їхнім використанням, та їхня вартість може бути достовірно визначена. [4, с. 56].

Готова продукція - це матеріальний результат виробничої діяльності підприємства. Вибір оптимального варіанту одного із способів оцінки готової продукції залежить від особливостей організації, специфіки її виробничо-господарської діяльності, цілей економічної політики на порівняно тривалий період часу. Жоден з можливих варіантів не є ідеальним для всіх умов, кожен має свої плюси і мінуси і повинен застосовуватися після ретельного аналізу можливих наслідків і впливу на основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств та величину сплачених ними податків.

Вартість готової продукції, яка зберігається на складі аграрних підприємств на кінець року є значною, оскільки керівництво підприємства чекає сприятливої ситуації на ринку і підвищення ціни на зернову і технічну продукцію у весняно-літній період.

Готова продукція (виконані роботи, надані послуги) на підприємстві може оцінюватися по одному з наступних способів:

- по фактичній виробничій собівартості продукції, яка дорівнює сумі всіх витрат на її виготовлення;

- за плановою (нормативною) виробничою собівартістю - при цьому визначають і окремо враховують відхилення фактичної виробничої собівартості за звітний місяць від планової (нормативної) собівартості.

- за обліковими цінами - у цьому випадку відокремлено враховується різниця між фактичною собівартістю і обліковою ціною⁴

- за прямими статтями витрат або скороченою собівартістю - спосіб оцінки передбачає віднесення загальногосподарських витрат на рахунок 90 «Продажі» в тому періоді, в якому вони відбулися. Їх не потрібно розподіляти між готовими виробами і незавершеним виробництвом, відносити на залишки готової продукції на складі, побічно враховувати у складі вартості відвантажених товарів. В результаті знижується трудомісткість розрахунків, підвищується їх точність [5, с. 96].

На практиці розрахунки фактичної собівартості продукції здійснюють за однорідними групами товарів (приблизно з однаковою рентабельністю), що забезпечує точність в розрахунках відхилень.

Окремим об'єктом обліку витрат у рослинництві є види сільськогосподарських робіт під урожай наступного року, які переходять на наступний рік, як залишок незавершеного виробництва. Кожне підприємство, враховуючи організаційно-технологічні особливості своєї діяльності та галузеву специфіку рослинництва, до таких сільськогосподарських робіт

можуть відносити: посів озимих зернових на зерно; посів озимих зернових на зелений корм і силос; посів овочевих культур на зиму; підняття зябу; луцення стерні (без зяблевої оранки); внесення органічних добрив.

Усі витрати незавершеного виробництва на аналітичних рахунках обліковують за тією ж номенклатурою статей, що й витрати під урожай поточного року. У наступному році незавершене виробництво підлягають розподілу. При цьому, якщо відомо, під які культури виконувалися роботи, витрати прямо списують на відповідні аналітичні рахунки.

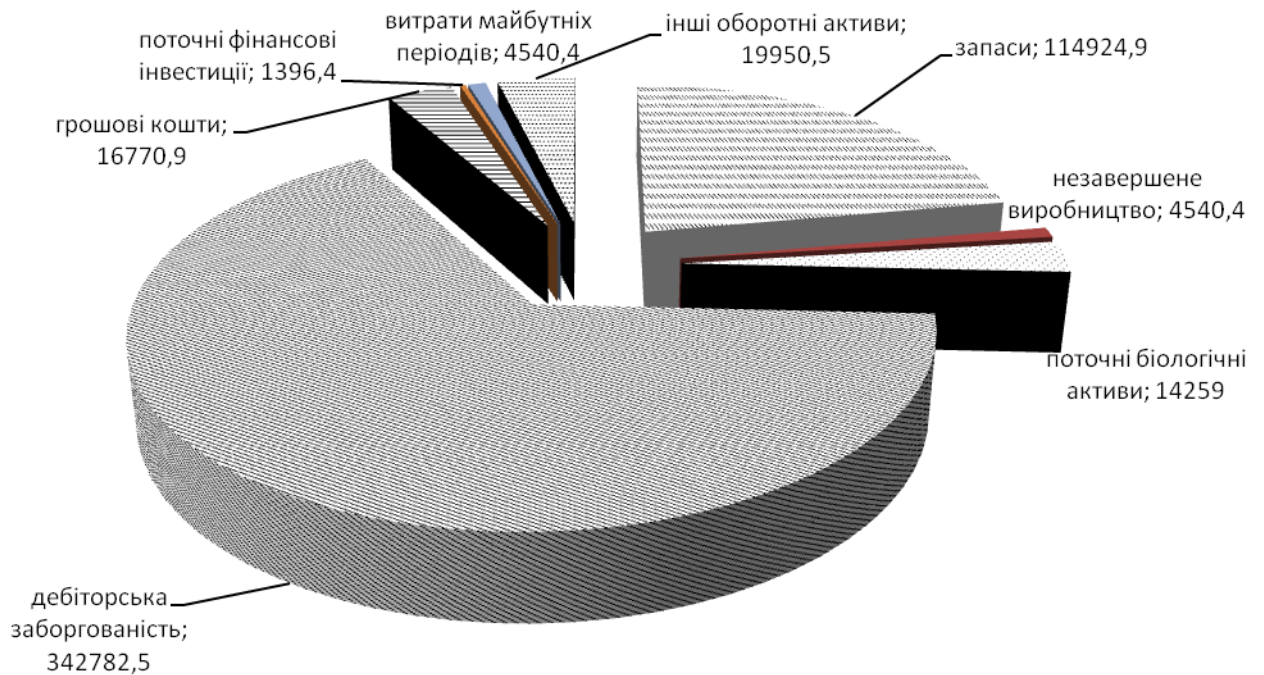

Рис. 1 – Структура оборотних активів підприємств сільського господарства у 2015 р.

Важливою складовою в структурі активів є поточні біологічні активи, вартість яких з 2012 до 2015 р. поступово збільшується - на 17,33 %. Економічні вигоди від використання біологічного активу визначаються на основі стану його фізичних якостей. Сільськогосподарська продукція та додаткові біологічні активи при їх первісному визнанні оцінюються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу [3, с. 16].

Визначення справедливої вартості додаткових біологічних активів і сільськогосподарської продукції ґрунтується на цінах активного ринку. Біологічним активом є тварина або рослина, яка у процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію або додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди.

За характерними ознаками виокремлюють три групи біологічні активи:

- «Поточні біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю»;
- «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю»;

- «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за первісною вартістю».

Запровадження обліку біологічних активів, з одного боку, дає змогу відокремити процес виробництва у тваринництві від інвентарного обліку тварин, адже ці рахунки дають змогу накопичувати та систематизувати витрати на вирощування та відгодівлю тварин, стежити за зростанням їхньої живої маси. А з іншого боку - вести облік наявного поголів'я, його живої маси, зміни їхньої вартості протягом звітного періоду. [4, с. 28].

Як показують попередні дослідження (табл. 1, рис. 1) основну частку оборотних активів підприємств сільського господарства України складає дебіторська заборгованість. Дебіторська заборгованість в балансі підприємства відображається в складі активів - це заборгованість інших підприємств, установ, а також фізичних осіб підприємству. Високе значення показника свідчить про труднощі зі стягненням коштів по рахунках дебіторів, а також про активне використання підприємствами механізму комерційного кредитування. Динаміка і структура дебіторської заборгованості по сільськогосподарських підприємствах України відображена в таблиці 3.

Таблиця 3

Дебіторська заборгованість підприємств за видами економічної діяльності в Україні

	Роки	Дебіторська заборгованість – усього	У тому числі		
			за товари, роботи, послуги: чиста реалізаційна вартість	за розрахунками з бюджетом	інша поточна дебіторська заборгованість
Усього	2012	1701397,3	781226,9	96443,2	823727,2
	2013	1778103,7	831598,6	103603,4	842901,7
	2014	1962772,1	891073,5	100716,4	970982,2
	2015	2517203,5	1059630,0	114525,1	1343048,4
	2015 р. у % до 2012 р.	147,95	135,63	118,75	163,05
Сільське, лісове та рибне господарство	2012	85340,5	41044,7	2455,9	41839,9
	2013	98290,2	48430,0	2725,5	47134,7
	2014	151461,0	67227,0	3469,8	80764,2
	2015	342782,5	114882,4	5252,1	222648,0
	2015 р. у % до 2012 р.	401,66	279,90	213,93	532,14

Дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову і короткострокову.

Довгострокова дебіторська заборгованість (Long-Term Receivables) – це сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

Для віднесення дебіторської заборгованості до довгострокової необхідно, щоб виконувалися обидва критерії:

- дебіторська заборгованість не виникає в ході нормального операційного циклу;

- строк її погашення більше 12 місяців.

Вирізняють такі види довгострокової дебіторської заборгованості:

- дебіторська заборгованість за майно, передане у фінансову оренду;

- довгострокові векселі отримані;

- інша довгострокова дебіторська заборгованість.

У разі, якщо строк погашення дебіторської заборгованості, що не виникає в ході нормального операційного циклу, менше року, вона відноситься до поточної.

В аграрних підприємствах значні суми дебіторської заборгованості обумовлені тим, що часто виникають складні взаємовідносини із підприємствами-споживачами сільськогосподарської продукції, як сировини. Наприклад, досить тривалі розрахунки обумовлені простроченими платежами переробних підприємств, зокрема, молокопереробних, овочеконсервних комбінатів, цукрових заводів. Крім того, посередники зернотрейдерних компаній також несвоєчасно розраховуються за закуплене зерно та насіння технічних культур. Це негативно впливає на платоспроможність виробників сільськогосподарської продукції.

Поточна (короткострокова) дебіторська заборгованість – сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена впродовж дванадцяти місяців з дати балансу.

Якщо до поточної дебіторської заборгованості підприємства відноситься дебіторська заборгованість зі строком погашення менше 12 місяців і дебіторська заборгованість зі строком погашення більше 12 місяців з дати балансу, то така інформація повинна бути розкрита у примітках для фінансової звітності.

Вирізняють такі види поточної дебіторської заборгованості:

- дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги (забезпечена та не забезпечена вексями);

- дебіторська заборгованість за розрахунками (з бюджетом, за виданими авансами, з нарахованих доходів, із внутрішніх розрахунків);

- інша дебіторська заборгованість.

Оцінка поточної дебіторської заборгованості ґрунтується на первісній вартості, яка залежить від виду дебіторської заборгованості та особливостей її визнання.

Поточна дебіторська заборгованість, яка є фінансовим активом (крім придбаної заборгованості та заборгованості, призначеної для продажу), включається до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю.

Ефективність управління підприємством визначають темпами прискорення обертання ресурсів, що має відобразитися в зростанні відповідних показників. Нормативного значення показників немає, але що швидше обертаються ресурси підприємства, то краще. Підвищення обертання ресурсів є, поряд з високою прибутковістю, другим важелем підвищення фінансового благополуччя підприємства. Низький рівень коефіцієнтів обертання активів може свідчити про недостатню завантаженість і низьку ефективність експлуатації виробничих потужностей, зростання дебіторської заборгованості та запасів.

Отже, ми визначили, що підприємства аграрного сектору економіки мають свою специфіку використання і особливу структуру оборотних активів, яка спричинена тривалим виробничим циклом галузі, особливостями сільськогосподарської продукції як сировини для переробних підприємств та особливою політикою формування виробничих запасів і зберігання готової продукції з метою максимально ефективної її реалізації. Для підприємств сільського господарства важливим є виявлення нагальних проблем формування і використання оборотних активів, що потребують вирішення, оскільки це сприяє забезпеченню формування достовірної, достатньо аналітичної інформації щодо оборотних активів для цілей ефективного управління ними протягом року. Крім того, важливе значення має контроль за збереженням та раціональним використанням в процесі виробництва оборотних активів для прискорення їх оборотності та забезпечення високого рівня платоспроможності виробників.

Список використаних джерел

1. «Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»». Наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 №87 (зі змінами та доповненнями). // Законодавство України 2005. Правова бібліотека «Інфодиск».
2. Фінаси [Підручник] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/17280924/finansi/upravlinnya_debitorskoju_zaborgovanistyu.
3. Бланк И.А. Управление активами. - К.: Ника-центр, Эльга, 2002. - 720с.
4. Грабова Н.М. Теорія бухгалтерського обліку: навч. Посібник /Під ред. М.В. Кутельного. – К.: 2001. - 272 с.
5. Грек Г., Вовченко С. Інші заборгованості. // Бухгалтерія. - 2002. - № 7/1 (474). - 18 лютого. - С. 50-52.
6. Дубенко Н.В. Облік грошових коштів і розрахунків: проблеми сьогодення // Вісник ЖДТУ. - №4(30). - 2004. - С.62 - 68.
7. Ефимова О.В. Оборотные активы организации и их анализ / О.В. ефимова // Бухгалтерський учет. - 2000. - №19. – С. 72-78.
8. Загородній А.Г., Партин Г.О. Бухгалтерський облік: основи теорії та практики: Навч. посіб. / А.Г. Загородній, Г.О. Партин - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. - 327 с.

9. Карчажникова П.П. Бухгалтерський облік: Практикум. / П.П. Карчажникова - 2003. - 224 с.

10. Аналіз фінансово-господарської діяльності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/pharma_3/classes_stud/.

*Золотун О.В. - к.с.-г.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДРЕНАЖНИХ ВОД ДЛЯ ЗРОШЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Підтоплення та затоплення територій, сільськогосподарських угідь і населених пунктів стало сучасною ознакою формування ландшафтів на півдні України.

Нині в Херсонській області систематично підтоплюються близько 130 населених пунктів, відмічається незадовільний меліоративний стан сільськогосподарських земель на 8% усіх зрошуваних площ, при якому врожай значно знижується або гине зовсім. Підтоплення значно погіршує та унеможливує сільськогосподарське виробництво, викликає цілий ряд несприятливих інженерно-геологічних процесів, провокує соціальну напругу.

Особливо гостро процеси підтоплення проявляються на лівобережжі нижнього Дніпра в межах супіщано-лесової тераси терасово-дельтової долини. Ця територія розташована в межах Цюрупинського та Голопристанського районів і є досить щільно населеною.

Підтоплення територій лівобережжя Херсонщини обумовлено негативним впливом Каховського водоймища. При його будівництві рівень води штучно був піднятий до позначки 16 метрів, що обумовило корінну зміну гідрогеологічних умов та спричинило регіональний підйом рівнів ґрунтових вод. Стабільно підтоплений стан території різко зменшив потужність зони аерації, що в свою чергу призвело, в умовах практично безстічної території, до періодичного її затоплення паводковими та зливовими водами. Захист від підтоплення здійснюється вертикальним дренажем, технічний стан якого незадовільний, але найбільшу стурбованість викликає значна енергоємність дренажних свердловин яка, за браком коштів, унеможливує його безперервну роботу.

Значні обсяги дренажних вод, які мають достатньо високі показники якості, і скидаються в поверхневі джерела можуть бути використані для зрошення полів - супутників

Вирішення протиріч між підтопленням території, роботою дренажних систем по їх захисту, та підвищенням ефективності сільськогосподарського

виробництва на прилеглих землях нами розглянуті в контексті питань щодо можливості використання дренажних вод для зрошення.

Об'єктом дослідження є техніко-економічне обґрунтування використання дренажних вод для зрошення сільськогосподарських земель на території супіщано-лесової тераси терасово-дельтової долини нижнього Дніпра в зоні відповідальності Цюрупинського міжрайонного управління водного господарства та розробка і наукове обґрунтування методики розрахунку вартості подачі дренажної води на зрошення полів-супутників.

Серед екологічних проблем сьогодення підтоплення займає особливе місце за масштабами поширення та мірі негативного впливу на оточуюче середовище. Розвиток цього процесу на забудованих територіях призводить до обводнення, просадок з подальшим руйнуванням житлових, громадських та промислових будинків і споруд, періодичного або постійного замочування та корозії підземних комунікацій, руйнуванням доріг та інших об'єктів інженерної інфраструктури.

Підтоплення провокує соціальну напругу через погіршення, а іноді унеможливлення сільськогосподарського виробництва на прилеглих територіях та присадибних ділянках, що для більшості населення є джерелом додаткового, а часто і основного доходу, створює антисанітарні, небезпечні для проживання населення умови.

Катастрофічно проявляється підтоплення на території населених пунктів с.м.т. Нова Маячка, с. Подо-Калинівка, с. Тарасівка, с. Стара Маячка. В межах території розташованої на супіщано-лесовій терасі знаходиться значна кількість депресійних безстічних западин та подових понижень, в які надходить поверхневий стік призводячи до їх періодичного затоплення.

Територія району розташована на півдні Херсонської області в зоні степу, підзона - сухий степ. Клімат району помірно-континентальний, що характеризується незначною кількістю опадів, тривалим і посушливим літом, короткою малосніжною зимою, наявністю посух, що повторюються через 3-5 років. Максимальна температура повітря іноді досягає 38-40° С. Самими холодними місяцями є січень і лютий. Зима м'яка із частими відлигами.

Територія проведення досліджень характеризується недостатньою кількістю опадів і нерівномірним їхнім розподілом протягом року. Річна кількість опадів, за даними Херсонської метеостанції в багаторічному розрізі, коливається від 283 до 606 мм/рік. Найбільша кількість опадів випадає в літні місяці (травень - липень), мінімальне - у березні.

Тривалість вегетаційного періоду 210-245 днів, без морозного від 165 до 220 днів. Сума ефективних температур знаходиться в межах 3250-3400 °С. Річна сума опадів коливається в межах 310-430 мм із зміною по роках від 140-160 мм до 600-660 мм. Найбільша кількість опадів (60-70%) випадає в літній період часу переважно у вигляді злив, які слабо промочують ґрунт. Кількість днів з опадами, що перевищують 5 мм, складає 21-23 дня. Характерні тривалі бездошові періоди 50-60 днів і більше.

Аналіз багаторічних даних по опадам з допомогою лінії Тренда вказує на явно визначену 25 річну періодичність інтенсивності опадів. Відхилення від

середньої величини становить майже 50 відсотків. Роки підвищеної вологості тривалістю 5 - 8 років чергуються з сухими роками.

Формування терасово-дельтової долини відбувалось в пліоцені та четвертинному періоді за рахунок ерозійно-аккумулятивної діяльності Дніпра. Геологічна будова території утворена алювіально-дельтовими піщаними відкладеннями, лесовидними суглинками, які залягають на розмитих, різноманітних за літологічним складом відкладах неогену. Склад та потужність осадових порід залежали від положення базису ерозії. Відносні зміни якого пов'язані з одного боку з тектонічними рухами земної кори з іншого коливанням рівня води у Чорному морі.

Терасово-дельтова долина Дніпра в геоморфологічному відношенні розподіляється на дві ділянки: перша - розташована на північ від м. Каховки затоплена Каховським водосховищем, друга – розташована на південь від м. Каховки. Заморій П.К. 1961 підрозділяє її на три тераси:

- верхня лесова тераса;
- середня супіщана – лесова;
- нижня піщана заплавна.

Літолого-геологічний переріз представлений товщею покривних четвертинних лесів, лесовидних суглинків, супісків еолово-древньоалювіальних і дрібнозернистих пісків, загальною потужністю 10-15 м, що залягають на тріщинуватих вапняках неогену. Водоносні горизонти розташовані в шарі неогенових вапняків, куюльницьких пісків та четвертинних піщано-глинистих відкладень. У зв'язку з тим, що на об'єкті досліджень відсутні кіммерійські глини, а куюльницькі піски мають малу потужність, води четвертинних та неогенових відкладень представляють собою єдиний безнапірний горизонт. Грунтові води, зазвичай, прісні з мінералізацією до 1 г/дм³. Коефіцієнт фільтрації суглинків – 0,2–0,6 м/добу, пісків – до 25 м/добу, вапняків – 50-250 м/добу.

Характерною особливістю геологічної будови території досліджень є наявність в четвертинній алювіальній товщі лінз глин. Подібна будова характерна для північної та центральної частини середньої тераси Дніпра. В південній частині ситуація дещо змінюється за більш високого стояння базису ерозії в процесі аккумуляції відкладів. Алювіальні процеси змінюються на озерно-лагунні на позначках поверхні рельєфу 6-8 м. В геологічній будові території значно збільшується площа, яка зайнята глинами. Лінзовидне розташування переходить в прошарки витримані як за потужністю, так і за протиранням. Їх потужність збільшується до 5-8 м, прошарки глин займають площу до 10 км² і більше.

Подібна геологічна будова істотно впливає на гідрогеологічну ситуацію в регіоні. За наявності значних площ прошарків глин в четвертинних відкладах формується водоносний комплекс з серії практично ізольованих водоносних горизонтів, зв'язаний з водами пліоценового горизонту тільки в місцях розташування вікон. В таких умовах робота вертикального дренажу практично втрачає сенс.

Масив дослідження відноситься до середньої супіщано-лесової тераси Дніпра займає більшу частину лівобережжя, розташовану на захід від верхньої лесової тераси.

Аналіз гідрогеологічного стану території показує досить строкаті гідрогеологічні умови. Прояви шкідливої дії води на території, підпорядкованій Цюрупинському міжрайонному управлінню зрошувальних систем, обумовлені постійним підтопленням та періодичним затопленням, що пов'язані з цілою низкою факторів. Найбільш впливовим з яких є фільтрація води з водосховища та наявність потужного шару вапняків з високим коефіцієнтом фільтрації, що призвели до утворення на цьому масиві єдиного водоносного комплексу, п'єзометричний рівень пліоценового водоносного горизонту майже збігається з рівнем ґрунтових вод. Разом з цим, на лінзах та прошарках глин, розташованих близько від поверхні, утворюється верховодка, якій притаманна строката мінералізація від 1 до 10 г/дм³

Стабільно підтоплений стан земель різко зменшив потужність зони аерації, що в свою чергу призвело, в умовах практично безстічної території, до періодичного її затоплення паводковими та зливовими водами.

Таким чином, прояв шкідливої дії води відбувається головним чином за рахунок антропогенних факторів, які виникають з приводу порушення природної структури балансу підземних вод:

- зміни умов живлення водоносного комплексу за рахунок будівництва Каховського водоймища;
- широкого розвитку іригації;
- погіршення умов розвантаження підземних;

Прояв шкідливої дії води особливо активізується в населених пунктах, розташованих на подових пониженнях. На території лівобережжя, в межах долини Дніпра, подові пониження утворювались при формуванні еолових форм рельєфу в місцях виходу глин або суглинків на поверхню.

Подова западина є природним водоприймачем поверхневих вод, стікаючих з прилягаючих водозбірних територій.

Історично так склалося, що населені пункти розташовувались на найбільш родючих ґрунтах для даної території супіщаних чорноземах та ґрунтах гігроморфного ряду і переважно в межах днищевої частини понижень.

Ґрунтовий покрив представлений автоморфними, напівгідроморфними та гідроморфними різновидами. На боровій терасі розташовані супіщані чорноземовидні ґрунти і дернові піщані ґрунти. У ґрунтовому покриві переважають чорноземи осолоділі переважно супіщаного механічного складу. Вони характеризуються низьким вмістом гумусу - до 1,5%, дужим ґрунтовим профілем низькою поглинальною здатністю, слабкою оструктуреністю, високою водопроникністю, низькою вологоємкістю. Ґрунти території схильні до дефляції.

Процеси дефляції та процеси еолової акумуляції на території мали вирішальне значення при формуванні рельєфних форм, які безпосередньо впливали на розвиток ґрунтоутворних процесів. При формуванні депресійних форм рельєфу утворилися подові пониження з більш високим рівнем

грунтових вод. В умовах стабільного підтоплення сформувався випітний тип водного режиму, який призвів до засолення сільськогосподарських земель. Тип засолення переважно хлоридно-сульфатний, сульфатний, хлоридний, ступінь - слабо та середньо засолені.

В районі зустрічаються дернові піщані та глинисто-піщані ґрунти, які відрізняються дуже низькою природною родючістю. Вони складаються на 90% з кварцового піску і є безструктурними. Серед ґрунтів поширені дернові ґрунти піщаних арен, супіщані чорноземовидні ґрунти. Супіщані чорноземи, які переважають на даній території є легкими і теплими ґрунтами, а при внесенні відповідних доз органічних, мінеральних добрив і зрошенні забезпечують отримання високих врожаїв овочів. Відповідно до факторів ґрунтоутворення, на даній території ґрунтоутворення протікає по автоморфному, полугідроморфному, гідроморфному типам з утворенням на базі чорноземів та темно-каштанових ґрунтів їх осолоділих різновидів.

Ґрунтоутворюючою породою є оміщанені лесовидні суглинки переважно супіщаного і легкосуглинистого механічного складу із вмістом пилюватих часток до 15-25%

Механічний склад ґрунтів глинисто-піскуватий з вмістом в профілі ґрунтів фізичної глини у кількості 7 - 8 %. Реакція ґрунтового розчину близька до нейтральної. Ґрунти характеризуються гумусированим профілем потужністю 50 - 80 см, вилуженим від карбонатів і легкорозчинних солей (сухий залишок до 0,03%). Поглинальна здатність ґрунтів низька (до 9 мг-екв/ на 100г ґрунту), що обумовлено легким механічним складом і малим вмістом гумусу.

Використання дренажних вод для зрошення має як позитивні так і негативні наслідки. Одним із завдань наукових досліджень є вивчення різних аспектів використання дренажних вод для зрошення в умовах Цюрупинського району.

Позитивний ефект відбувається за рахунок:

- розширення сфери діяльності Цюрупинського міжрайонного управління водного господарства з надання додаткових платних послуг;
- поліпшення гідрогеологічного стану території шляхом забезпечення безперервної роботи додаткових дренажних свердловин;
- розширення площі зрошуваних земель і забезпечення стабільного виробництва с-г продукції;
- часткової зміни водного режиму ґрунтів, формування низхідного току ґрунтового розчину, що призупиняє процеси засолення;
- соціального ефекту: створення додаткових робочих місць, як в сфері аграрного виробництва, так і в сфері надання послуг з подачі води на зрошення;
- зниження соціального напруження в регіоні.

Негативні наслідки виникають з приводу того, що:

- при зрошенні відбувається насичення зони аерації до 75% найменшої вологоємності (НВ), що збільшує її водо насиченість і, тим самим, підвищує ризик затоплення території;

- надходження додаткової кількості води на поверхню ґрунту при зрошенні, за умов шаруватої будови четвертинних відкладів може призвести до підйому рівня ґрунтових вод на зрошуваних землях.

Водний режим та баланс на зрошуваних землях півдня України вивчався в роботах Р.А. Смирнова, Р.А. Баєра, Б.В. Лютаєва та інших.

При глибинах ґрунтових вод 1–1.5 м територія підтоплена ґрунтові води беруть участь у формуванні продуктивної вологи у активному шарі ґрунтів, та активно впливають на направленість ґрунтотворних процесів. При такому заляганні ґрунтових вод їх витрати на випаровування та транспірацію можуть досягати 250 – 300 мм за вегетаційний період.

В умовах підтоплення при вирощуванні сільськогосподарських культур необхідно впроваджувати водозберігаючі режими зрошення

Так М.І. Ромащенко, П.В. Писаренко, С.А. Балюк пропонують зменшувати зрошувані норми при вирощуванні овочів в південному степу при підтопленні до 1100-1400 м³/га тобто в 2 рази.

Методика формування ціни на подачу дренажної води від свердловини вертикального дренажу для зрошення земель – «супутників» розроблена у відповідності до Закону України «Про меліорацію земель» [5], з урахуванням положень Водного кодексу [1], Постанови Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1101 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються бюджетними установами, що належать до сфери управління Державного агентства водних ресурсів», проекту спільного наказу Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України від 06.02.2012 р. «Про затвердження Порядку визначення вартості та надання платних послуг бюджетними установами, що належать до сфери управління Державного агентства водних ресурсів України, на замовлення юридичних і фізичних осіб» та наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету» від 12.03.2012 р. № 333.

Необхідність розробки методики обумовлена потребою у застосуванні цінової політики у сфері діяльності Цюрупинського міжрайонного управління водного господарства з надання послуг з подачі дренажної води від свердловини вертикального дренажу по системі скидної мережі повторно для зрошення земель – «супутників». Землями – «супутниками» у даному випадку вважаються богарні землі на яких розташовані фермерські господарства, індивідуальні господарства, городи, сади, виноградники, тощо.

Дренажна вода з свердловин вертикального дренажу, яка за існуючими критеріями придатна для зрошення може використовуватися на ці цілі.

Практика виробничих відносин між бюджетними експлуатаційними організаціями (управліннями водного господарства) юридичними або фізичними особами вказує на відсутність механізму відчуження витрат на подачу дренажної води повторно для зрошення земель-«супутників».

Надання платних послуг здійснюється за зверненням юридичних та фізичних осіб на підставі укладених згідно з чинним законодавством договорів. Термін розгляду заявок не повинен перевищувати одного місяця з дати їх надходження.

Формування ціни на послуги з подачі дренажної води повторно на зрошення земель – «супутників» залежить від режиму роботи свердловин вертикального дренажу. Можливі такі схеми їх роботи:

- постійно працюючі;
- працюючі на замовлення водокористувачів.

Кошти, отримані за надання платних послуг, спрямовуються до спеціального фонду Державного бюджету України і використовуються згідно із затвердженим Держводагентством кошторисом водогосподарської організації.

На всі види послуг пов'язаних із подачею води для зрошення застосовуються договірні (вільні) ціни [9], які встановлюються у розмірі не менше їх фактичної вартості.

На послуги з подачі дренажної води на полив земель-«супутників» застосовуються договірні ціни і оплата послуг здійснюється на підставі договорів, укладених згідно з чинним законодавством.

Розмір договірної ціни за подану на зрошення дренажну воду повинен визначатися за домовленістю сторін, але не бути меншим за її повну вартість, так як при відсутності дотацій з державного або місцевих бюджетів водокористувачі повинні повністю покривати витрати бюджетним експлуатаційним організаціям.

Формування ціни на послуги з подачі дренажної води на землі – «супутники» можливе за такими схемами:

- при використанні дренажної води на зрошення від постійно працюючих свердловин вертикального дренажу, для яких передбачено часткове або повне бюджетне фінансування на покриття витрат. В такому випадку до повної вартості води не входять витрати на електроенергію, що у Цюрупинському міжрайонному управлінні водного господарства повністю відшкодовуються за рахунок коштів загального фонду кошторису;

- при використанні дренажної води для зрошення земель-«супутників» від свердловин вертикального дренажу, що працюють за замовленням водокористувачів, останні повинні повністю компенсувати витрати Цюрупинському міжрайонному управлінню водного господарства за надані послуги з подачі води до точок водо виділу.

Фактична вартість транспортування 1 м^3 дренажної води до точки водозабору визначається за формулою:

$$\ddot{O} = \frac{\tilde{N}}{W}, \text{ грн./м}^3 \quad (1)$$

де \ddot{O} – фактична вартість транспортування 1 м^3 дренажної води;

\tilde{N} – витрати на транспортування дренажної води до точки водозабору, грн.;

W – обсяг дренажної води, м^3 .

Кількість води, поданої водокористувачам, визначається за показниками вимірювальних приладів і пристроїв. У разі відсутності вимірювальних приладів обсяги води визначаються за технологічними параметрами (тривалість роботи насосних агрегатів, витрати електроенергії, пропускна спроможність водопровідних труб, гідротехнічної споруди, дані гідрометричних постів, створів тощо) за атестованими методиками виконання вимірювань. Засоби і методи водообліку обумовлюються у договорах щодо надання послуг із подачі води.

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради 1995, № 24, ст.189. Введений в дію Постановою ВР №214/95-ВР від 06.06.95 з наступними змінами і доповненнями.
2. Вплив зрошення земель на підвищення економічної ефективності агровиробництва Херсонщини / Г. Є. Жуйков, Л. М. Миронова, О. М. Димов, О. П. Жаров // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць. - Херсон : Айлант, 2005. - Вип.40. - С. 223-227.
3. Галич М. Технологические особенности производства картофеля на капельном орошении / М. Галич, С. Кушнарєв, А. Мордик // Техніка АПК. - 2007. - № 10. - С. 17-19.
4. Закон України «Про меліорацію земель» № 1389-XIV від 14.01.2000 з наступними змінами і доповненнями.
5. Краплинне зрошення овочевих та цінних технічних культур у відкритому ґрунті / В. М. Корюненко, О. Г. Матвієць, А. П. Шатковський, Т. А. Плотнікова // Таврійський науковий вісник : зб. наук. праць. - Херсон : Айлант, 2005. - Вип.39, Ч.ІІ. - С. 182-185. 11.
6. Лимар В. А. Ефективність вирощування томата безрозсадного при краплинному зрошенні / В.А. Лимар, О.Я. Кащеєв // Вісник аграрної науки. - 2011. - # 1. - С. 52-57.
7. Методика формування ціни на подачу води на зрошення, промислові та комунальні потреби. – К., 2006. – 33 с.
8. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету» від 12.03.2012 № 333
9. Плотнікова Т.А. Енергетична ефективність вирощування картоплі весняного та літнього садіння при крапельному зрошенні в умовах півдня України / Т. А. Плотнікова // Таврійський науковий вісник : наук. журн. - Херсон : Айлант, 2008. - Вип.58. - С. 141-146.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1101 “Про затвердження переліку платних послуг, які надаються бюджетними установами, що належать до сфери управління Державного агентства водних ресурсів”
11. Ромащенко М. І. Вплив краплинного зрошення на сольовий режим і властивості ґрунтів / М. І. Ромащенко // Вісник аграрної науки. - 1997. - № 9. - С. 68-72.

12. Шумакова Б.Б. Багров М.Н., Кружилин И.П. Оросительные системы и их эксплуатация., М., «Колос», 1978 - 231с.

13. Эксплуатация гидромелиоративных систем. Под редакцией Н.А. Орловой.- К.: Вища шк.,1985.- 368с.

*Ковальов Д.В. – к.с.-г.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Херсонщина – регіон з добре розвиненим сільськогосподарським виробництвом. Територія області займає майже 2 млн. га сільськогосподарських угідь, що є найбільшою площею орних земель в Україні. Загальна площа сільськогосподарських угідь області складає 1969,5 тис. га. З них 1776,8 тис. га – рілля, 26,6 тис. га – багаторічні насадження, 10,4 тис. га – сіножаті, 155,7 тис. га – пасовища. Сільськогосподарське освоєння території сягає 80%. Розораність території – 62,5%, що є вище за середній рівень по країні (59,3%).

Ґрунтовий покрив області різноманітний: у північній частині переважають чорноземи південні на лесових породах, на півдні – каштанові ґрунти в комплексі з солонцями, солончаками і солодями, в західній частині лівобережжя р. Дніпро та Дніпровського лиману зосереджені Олешківські піски. Чорноземи південні займають 50% території області, темно-каштанові та каштанові ґрунти – 35%. Вміст гумусу в основних ґрунтах становить 0,8 – 3,7%. Як наслідок, в області висока природна родючість землі. Сільськогосподарські угіддя оцінюються у 68 балів, коли в середньому по країні – 62 бали; рілля – 73 бали проти середнього значення – 63 бали.

Херсонська область розташована в південній частині степової зони України, яка характеризується посушливим кліматом. В таких умовах виробництво сільськогосподарської продукції значною мірою залежить від вирішення проблеми штучного зрошення сільгоспугідь. Площа зрошуваних сільськогосподарських угідь в Херсонській області – 426,8 тис. га, або 21,6% від загальної площі сільгоспугідь. Основні джерела води для поливу – Каховська зрошувальна система та Північно-Кримський канал. Крапельне зрошення застосовується приблизно на 36,8 тис. га. Зрошення в області створює сприятливі умови для вирощування стабільних урожаїв с/г культур, збільшення виробництва продукції, розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства.

Сільськогосподарська галузь області має потужну науково-технічну та інформаційно-консультаційну підтримку: Херсонський державний аграрний університет, Херсонський національний технічний університет, Інститут

зрошеного землеробства НААНУ, Інститут рису НААНУ, Інститут тваринництва степових регіонів ім. М.Ф.Іванова «Асканія-Нова», а також дослідницькі станції.

У сільській місцевості спостерігається тенденція до створення кооперативів як засобу збереження невеликих домашніх господарств. Впровадження кооперації дає сільгоспвиробникам можливість виходити на ринок, отримувати прямий доступ до споживачів їхньої продукції.

Сільськогосподарські підприємства Херсонської області виробляють високоякісну продукцію і повністю забезпечують регіон продуктами харчування. Станом на 1.01.2017 р їх кількість складає 397 од і порівняно з 2014 р збільшилася на 1 од. Площа землекористування даних підприємств становить 768,4 тис. га, у тому числі ріллі – 733,8 тис. га. Проте, характеризується тенденцією до зменшення: якщо у 2014 р площа сільськогосподарських угідь підприємств становила 791,8 тис. га, ріллі – 751 тис. га, то у 2016 р – відповідно 768,4 тис. га і 733,8 тис. га. Тобто зменшення результативного показника склало 23,4 тис. га або 3,0 % щодо сільськогосподарських угідь і 17,2 тис. га або 2,3 % щодо ріллі.

Як наслідок, у розрахунку на одне підприємство площа сільськогосподарських угідь за досліджуваній період зменшилася на 64 га або на 3,2 % і становить 1936 га, ріллі – на 48,1 га або на 2,5 % до величини 1848 га. А рівень розораності землі підвищився на 0,6 пункти і складає 95,5 % (табл. 1).

Таблиця 1

Площа землекористування сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	791,8	791,1	768,4	-23,4	97,0
У тому числі ріллі	751	761,5	733,8	-17,2	97,7
Площа сільськогосподарських угідь у середньому одного підприємства, га	1999	1949	1936	-64,0	96,8
У тому числі ріллі	1896	1876	1848	-48,1	97,5
Рівень розораності землі, %	94,8	96,3	95,5	0,6	-

У фермерському господарстві «Перлина степу», що використано з метою поглибленого дослідження проблем економічної ефективності виробництва, площа сільськогосподарських угідь зменшилася на 6,4 га або на 12 % і становить 50 га. А рівень розораності землі – 100 %. З чого слідує, що нині в аграрній сфері області присутні негативні для розвитку сільськогосподарського виробництва явища та процеси.

Варто зазначити також і те, що із загальної площі сільськогосподарських угідь, яка знаходиться у розпорядженні аграрних підприємств, вагома частка – понад 93 % (а в ФГ «Перлина степу» - 100%) – перебуває в них на правах оренди. З точки зору раціонального використання оренда землі виступає не

найкращою формою господарювання, оскільки лише власник будь-якого ресурсу найбільше зацікавлений у його ощадливому використанні.

Терміни оренди також не сприяють бережливому використанню земельних ділянок. За умов короткотермінової оренди (до 5 років), яка переважає в Херсонській області, орендарі намагаються використовувати земельну ділянку по максимуму. При цьому не звертається увага на потенційну родючість ґрунту, яка може погіршуватися внаслідок інтенсивного господарювання. Існуюча система контролю за господарською діяльністю землекористувачів різних форм власності є наразі малоефективною. Отже, результати проведених досліджень свідчать про наявність ряду проблем щодо землекористування, вирішення яких сприятиме подальшому розвитку аграрного сектору області, підвищенню продуктивності земель та економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Привертає увагу й той факт, що чисельність працівників сільськогосподарських підприємств має тенденцією до зменшення: якщо у 2014 р вона становила 16,4 тис. чол., у тому числі: в рослинництві – 14,0 тис. чол., в тваринництві – 2,4 тис. чол., то у 2016 р – 15,2 тис. чол., у тому числі: в рослинництві – 13,5 тис. чол., в тваринництві – 1,7 тис. чол. Таким чином, як у цілому, так і в розрізі основних галузей сільськогосподарських підприємств число робочих місць зменшується, при чому вищими темпами це відбувається при виробництві продукції тваринного походження (табл.2).

Таблиця 2

Персонал сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Середньооблікова чисельність працівників, чол.	16438	15887	15245	-1193	92,7
У тому числі: в рослинництві	14013	13329	13525	-488	96,5
в тваринництві	2425	2558	1720	-705	70,9
Середньооблікова чисельність працівників у середньому одного підприємства, чол.	42	39	38	-3	92,5
У тому числі: в рослинництві	35	33	34	-1	96,3
в тваринництві	7	6	4	-3	61,9

Величина трудового потенціалу середньостатистичного підприємства області стала меншою на 3 чол. або на 7,5 % і становить 38 чол. У рослинництві значення результативного показника складає 34 чол., або зменшилося на 1 чол. чи на 3,7 %; у тваринництві – лише 4 чол. або є нижчим на 3 чол. чи на 38,1 % (у ФГ «Перлина степу» середньооблікова чисельність працівників зменшилася на 1 чол. і складає нині 1 чол.).

Рівень матеріального стимулювання персоналу до праці за досліджуваний період номінально підвищився, про що свідчать дані табл. 2.3. Середньорічний фонд заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств у 2016 р склав 397,9 млн грн. або збільшився на 78,7 млн грн. чи на 24,7 %. У тому

числі: у рослинництві даний показник зріс на 88,5 млн грн. або на 34,0 % до величини 349,1 млн грн.

Таблиця 3

Заробітна плата персоналу сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Середньорічний фонд заробітної плати, млн. грн	319,2	358,5	397,9	78,7	124,7
У тому числі: в рослинництві	260,6	295,5	349,1	88,5	134,0
в тваринництві	58,6	63,0	48,8	-9,8	83,2
Середньорічний рівень заробітної плати 1 працівника, тис. грн	19,4	22,6	26,1	6,7	134,4
У тому числі: в рослинництві	18,6	22,2	25,8	7,2	138,8
в тваринництві	24,2	24,6	28,4	4,2	117,3

В наслідок чого, з розрахунку на одного працівника середньорічний рівень заробітної плати у 2016 р становить 26,1 тис. грн. проти 19,4 тис. грн. у 2014 р. При цьому у рослинництві значення показника збільшилося на 7,2 тис. грн. або на 38,8 % до рівня 25,8 тис. грн., у тваринництві – на 4,2 тис. грн. або на 17,3 % до рівня 28,4 тис. грн. (у ФГ «Перлина степу» середньорічний рівень заробітної плати нині складає лише 16 тис. грн).

Проте, враховуючи посилення негативного впливу чинника інфляції протягом досліджуваного періоду, реальний рівень заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств знизився. Це є однією з причин небажання сільської молоді працювати в аграрному секторі та відпливу з цієї галузі висококваліфікованої робочої сили. Практика показує, що найбільша зацікавленість та задоволення працею спостерігається в тих реформованих сільськогосподарських підприємствах, де є можливості для прояву власної ініціативи та підвищення кваліфікації працівників [50]. Отже, проблема покращення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств області ще більше загострилася.

Поряд із земельними ресурсами та персоналом важливе значення для виробництва сільськогосподарської продукції мають основні засоби. На кінець 2016 р їх вартість у сільськогосподарських підприємствах з урахуванням індексації становила 5609,3 млн. грн., що більше на 304,3 млн грн. або на 5,7 % проти значення 2014 р. Таким чином, з розрахунку на одне підприємство вартість основних засобів збільшилася на 0,7 млн грн. або на 5,5 % і складає 14,1 млн грн (у ФГ «Перлина степу» середньорічна вартість основних засобів становить лише 288 тис. грн) (табл.4).

Фондозабезпеченість і фондоозброєність у сільськогосподарських підприємствах за останні роки також зростає. Якщо у 2014 р на 1 га сільськогосподарських угідь припадало 6,7 тис. грн. основних засобів, а на одного середньорічного працівника – 322,7 тис. грн., то в 2016 р – відповідно 7,3 тис. грн. і 367,9 тис. грн.

Таблиця 4

Основні засоби сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Середньорічна вартість основних засобів, млн. грн	5305,1	5616,8	5609,3	304,3	105,7
У тому числі з розрахунку на одне підприємство	13,4	13,8	14,1	0,7	105,5
Фондозабезпеченість, тис. грн./га	6,7	7,1	7,3	0,6	109,0
Фондноозброєність, тис.грн./чол.	322,7	353,5	367,9	45,2	114,0
Ступінь оновлення основних засобів, %	4,9	5,4	5,6	0,7	-
Ступінь зносу основних засобів, %	57,7	56,2	56,0	-1,7	-

Як правило, зростання рівня фондозабезпеченості та фондоозброєності свідчить про переведення сільського господарства на індустріальну основу господарювання, що передбачає впровадження у виробництво нової техніки і прогресивних технологій та зменшення кількості зайнятих працівників. На жаль, у Херсонській області зменшення кількості працівників, зайнятих в аграрній сфері відбувається не на основі індустріалізації виробництва, а через зниження рівня престижності праці в сільському господарстві. Тому, по суті, і виходить, що відношення застарілих основних засобів до наявних працівників, кількість яких скорочується, і забезпечує ріст фондооснащеності. Аналогічні висновки можна зробити за результатами аналізу рівня фондозабезпеченості, враховуючи величину скорочення площ сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах.

Однак у сільськогосподарських підприємствах Херсонщини спостерігаються і позитивні зрушення щодо використання основних засобів, зокрема зростання коефіцієнта їх оновлення: з 4,9% у 2014 р до 5,6% у 2016 р тобто на 0,7 пункти. Як наслідок, протягом досліджуваного періоду ступінь зносу основних засобів зменшився на 1,7 пункти: з 57,7% у 2014 р до 56,0 % у 2016 р.

Провідне значення у виробничому процесі відіграє активна складова основних засобів – машини, обладнання і транспортні засоби. Саме трактори, комбайни та інші машини і механізми, відіграють ключову роль у технологічних процесах виробництва сільськогосподарської продукції, тому мають важливе значення. Аналіз забезпечення сільськогосподарських підприємств області технічними засобами свідчить про їх кількісне зменшення, особливо це стосується збиральної техніки. За період 2014-2016 рр кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів та іншої техніки у сільськогосподарських підприємствах скоротилася майже на 16 %.

Вирішальна роль наявності збиральної техніки у технологічному циклі виробництва більшості сільськогосподарських культур зумовлена обмеженням термінів збору урожаю, порушення яких може призвести до значних втрат останнього. Отже, проблемою, яка гальмує розвиток сільськогосподарського

виробництва в області, є рівень його технічного оснащення. Недостатня кількість технічних ресурсів веде до невчасного виконання окремих технологічних операцій, а це в свою чергу до зниження урожайності сільськогосподарських культур.

Для нормального функціонування сільськогосподарських підприємств, крім основних засобів суттєва роль відводиться і оборотним засобам. В системі ресурсного забезпечення провідної галузі Херсонщини – рослинництва – важливими факторами економічного зростання є кількість і якість внесених мінеральних та органічних добрив. Ефективне використання добрив, обґрунтований їх розподіл та своєчасне внесення в ґрунт є дієвими чинниками прискорення розвитку землеробства. За рахунок цього фактору може формуватись від 25 до 50 % урожаю, в той час коли природна родючість забезпечує лише 18-20 % урожайності [44].

Разом з тим, через досить слабкий фінансовий стан сільськогосподарських підприємств області зменшилися обсяги внесення мінеральних та органічних добрив під урожай культур. Так, у 2016 р сільськогосподарськими підприємствами області внесено під урожай 277,7 тис. ц мінеральних добрив (в діючій речовині), що складає 90,3 % від рівня 2014 р. У розрахунку на 1 га посівної площі це становить 37 кг проти 39 кг у 2014 р.

Аналогічна ситуація простежується із внесенням органічних добрив, що пояснюється скороченням в сільськогосподарських підприємствах поголів'я тварин. Так, якщо в 2014 р обсяг внесення органічних добрив склав 44,4 тис. т, то у 2016 році – лише на 33,2 тис. т тобто зменшився на 11,2 тис. т або на 25,2 % (табл.5).

Таблиця 5

Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Обсяг внесення мінеральних добрив, тис. ц	307,5	294,2	277,7	-29,8	90,3
У тому числі на 1 га посівної площі, кг	39	39	37	-2,0	94,9
Частка удобреної площі, %	61,6	62,8	63,7	2,1	-
Обсяг внесення органічних добрив, тис. т	44,4	39,5	33,2	-11,2	74,8
У тому числі на 1 га посівної площі, т	19,7	17,3	15,1	-4,6	76,5
Частка удобреної площі, %	0,3	0,3	0,3	0	-

В системі ресурсного забезпечення галузі тваринництва сільськогосподарських підприємств важливими складовими економічного зростання є племінний склад поголів'я тварин та кормова база господарства. Остання визначає можливості збільшення поголів'я тварин, підвищення їх продуктивності, покращення якості продукції та зниження її собівартості. Результати досліджень доводять, що рівень продуктивності тварин на 50-80%

визначається їх годівлею. Таким чином, можна констатувати, що для забезпечення зростання поголів'я і підвищення його продуктивності виробництво кормів повинно випереджати потребу в них [26].

За 2014-2016 рр площі під кормовими культурами в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області зменшилася майже на 13 %. При чому скорочення посівних площ відбувається не тільки в сільськогосподарських підприємствах, а й у секторі господарств населення.

Зменшення площ під кормовими культурами тісно корелює з динамікою поголів'я, а особливо це стосується галузі скотарства, де кількість великої рогатої худоби зменшилася на 11,7% або на 14,2 тис. гол., у тому числі корів – на 3,1 % або на 2,2 тис. гол. З врахуванням ситуації, що склалася кількість кормів в розрахунку на одну умовну голову фактичного поголів'я зменшилася з 14,0 ц. корм. од. у 2014 р. до 12,1 ц. корм. од. у 2016 р.

Отже, кількісний і якісний склад основних та оборотних засобів, чисельність персоналу та рівень його матеріального стимулювання, стан землекористування у сільськогосподарських підприємствах області наразі не задовольняє потребам аграрного виробництва в повній мірі. Це негативно впливає на обсяги виробництва продукції, не дає змоги аграріям користуватися ефектом масштабів діяльності, а отже, знижує результати їх діяльності.

Основною галуззю в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області є рослинництво. Не зважаючи на існуючі проблеми в сільському господарстві дана галузь розвивається. Обсяги виробництва основних видів продукції рослинного походження зростають. Так, за період 2014-2016 рр валовий збір зерна у сільськогосподарських підприємствах збільшився на 5,0 млн ц або на 61,4 % і складає 13,2 млн ц (табл.6).

Таблиця 6

Виробництво основних видів продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах, тис. ц

Вид продукції	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Зерно	8206,8	9942,4	13243,7	5036,9	161,4
Насіння соняшнику	2287,0	1981,0	2950,5	663,5	129,0
Картопля	300,8	280,6	241,1	-59,8	80,1
Овочі	2225,2	3174,4	3554,0	1328,9	159,7
Ягоди	166,6	158,5	226,4	59,9	135,9

Аналогічна ситуація щодо вирощування соняшнику, овочів та ягід. Протягом останніх трьох років валовий збір насіння соняшнику збільшився на 0,7 млн ц або на 29,0 % і становить 3,0 млн ц. Валовий збір овочів зріс на 1,3 млн ц або на 59,7 % і становить 3,6 млн ц, ягід – на 60 тис. ц або на 35,9 % і становить 226 тис ц (у ФГ «Перлина степу» вирощується лише соняшник, валовий збір насіння якого у 2016 р склав 921 ц).

Таким чином, основними культурами галузі рослинництва залишаються зернові та зернобобові. Спостерігається тенденція до збільшення частки овочів і соняшнику. Проте частка та обсяг збору картоплі знижуються, що негативно

відображається на продовольчому кошику населення області, оскільки дана продукція є однією з важливих складових останнього.

Основними факторами формування обсягу виробництва продукції рослинного походження є урожайність сільськогосподарських культур та площа їх посіву. Для з'ясування причин існуючого стану виробництва продукції галузі проведено дослідження зазначених факторів.

З даних табл. 7 видно, що урожайність основних видів сільськогосподарських культур у 2016 р порівняно з 2014 р підвищилася. Зокрема, урожайність зернових та зернобобових культур зросла на 10,7 ц або на 39,3 % і складає 37,9 ц/га. Урожайність соняшнику – на 5,3 ц або на 36,6 % і становить 19,8 ц/га (у ФГ «Перлина степу урожайність соняшнику складає 30,7 ц/га). Урожайність картоплі – на 2,4 ц або на 1,3 % і складає 184 ц/га. Урожайність овочів – на 39,9 ц або на 7,4 % і становить 579,9 ц/га. Урожайність баштанних продовольчих культур – на 23,5 ц або на 25,5 % і складає 115,5 ц/га.

Таблиця 7

Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га

Вид сільськогосподарських культур	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Зернові та зернобобові	27,2	31,6	37,9	10,7	139,3
Соняшник	14,5	11,5	19,8	5,3	136,6
Картопля	181,6	204,8	184	2,4	101,3
Овочі	540	510,8	579,9	39,9	107,4
Баштанні продовольчі	92	100,2	115,5	23,5	125,5

При цьому варто зазначити, що фактичний рівень урожайності більшості сільськогосподарських культур є досить низький. Як свідчить досвід кращих вітчизняних та зарубіжних підприємств, урожайність даних сільськогосподарських культур в існуючих природно-кліматичних умовах може бути у 2-3 рази вищою. З чого слідує висновок, що наявні в галузі рослинництва проблеми суттєво знижують рівень використання її потенціалу.

Посівні площі основних видів сільськогосподарських культур підприємств Херсонщини мають різну тенденцію зміну, навіть діаметрально протилежну. Посівна площа зернових і зернобобових культур протягом 2014-2016 рр збільшилася на 47,7 тис. га або на 15,8 % і складає 349,4 тис. га. Аналогічна ситуація і щодо овочів та баштанних кормових культур – їх посівні площі зросли відповідно на 2,0 і 0,1 тис. га або на 48,7 і 8,3 % і складають 6,1 і 2,0 тис. га (табл. 8).

Однак площа соняшнику за даний період зменшилася на 8,7 тис. га або на 5,5 % і становить 149,0 тис. га. (у ФГ «Перлина степу площа соняшнику зменшилася на 5,6 га і складає 30 га). Зменшилася і площа картоплі – на 0,3 тис. га або на 20,9 % до величини 1,3 тис. га.

Отже, стратегічно важлива для області галузь нині потребує втручання зі сторони держави в контексті підтримки та розвитку. Адже від неї залежить

не тільки стан забезпечення населення продуктами рослинного походження, а й стан розвитку галузі тваринництва.

Таблиця 8

Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га

Вид сільськогосподарських культур	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Зернові та зернобобові	301,7	314,6	349,4	47,7	115,8
Соняшник	157,7	172,3	149,0	-8,7	94,5
Картопля	1,7	1,4	1,3	-0,3	79,1
Овочі	4,1	6,2	6,1	2,0	148,7
Баштанні продовольчі	1,8	1,6	2,0	0,1	108,3

Як свідчать дані табл. 9, обсяг виробництва основних видів продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Херсонщини у 2016 р порівняно з 2014 р збільшився. Зокрема, обсяг виробництва м'яса великої рогатої худоби зріс на 1,6 тис. ц або на 8,5 % і складає 20,1 тис. ц. Обсяг виробництва м'яса свиней – на 22,1 тис. ц або на 19,0 % і становить 138,4 тис. ц. Обсяг надою молока – на 56,1 тис. ц або на 16,6 % і складає 393,4 тис. ц. Обсяг настригу вовни – на 4 ц або на 0,7 % і становить 567 ц.

Таблиця 9

Виробництво основних видів продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах

Вид продукції	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
М'ясо великої рогатої худоби, тис. ц	18,6	19,0	20,1	1,6	108,5
М'ясо свиней, тис. ц	116,3	124,6	138,4	22,1	119,0
Молоко, тис. ц	337,3	380,9	393,4	56,1	116,6
Яйця, млн. шт.	947,3	1539,1	16,2	-931,1	1,7
Вовна, ц	563	571	567	4,0	100,7

З наведеного слідує, що у галузі тваринництва сільськогосподарських підприємств зростає частка виробництва свинини та молока, а частка яловичини (стратегічно важливого та незамінного продукту продовольчого кошику населення) та вовни – зменшується. Крім того, зменшилися частка та обсяг виробництва продукції птахівництва. Так, кількість яєць зменшилася на 931,1 млн шт. або на 98,3 % і складає нині лише 16,2 млн шт.

Спричинено дане явище зміною поголів'я тварин та їх продуктивності. З даних табл. 10 видно, що поголів'я великої рогатої худоби протягом досліджуваного періоду збільшилося на 0,6 тис. гол. або на 5,9 % і становить 11,2 тис. гол. У тому числі корів – на 0,3 тис. гол. або на 5,4 % і складає 6,2 тис. гол. Отже, зменшення частки яловичини у загальному обсязі виробництва м'яса є наслідком невисокої продуктивності великої рогатої худоби м'ясного напрямку.

Таблиця 10

Поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах, тис. гол.

Вид тварин	Рік			2016 р до 2014 р	
	2014	2015	2016	+/-	%
Велика рогата худоба	10,5	12,1	11,2	0,6	105,9
У тому числі корови	5,9	6,1	6,2	0,3	105,4
Свині	74,4	78,7	73,7	-0,7	99,1
Вівці	11,2	11,2	11,6	0,4	103,3
Птиця	2565,9	2827,0	436,9	-2128,9	17,0

Інша ситуація щодо поголів'я свиней. У 2016 р порівняно з 2014 р їх кількість у сільськогосподарських підприємствах зменшилася на 0,7 тис. гол. або на 0,9 % і становить 73,7 тис. гол. Враховуючи досить суттєве нарощування обсягу виробництва свинини, формуємо висновок про підвищення продуктивності даного виду тварин, що є позитивним явищем для розвитку галузі.

Щодо птиці, то її поголів'я катастрофічно зменшилося: якщо у 2014 р воно становило 2,6 млн гол., то у 2016 р – лише 0,4 млн гол. Таким чином, в галузі тваринництва сільськогосподарських підприємств Херсонської області присутні деструктивні явища та процеси, локалізація яких є одним із першочергових завдань для розв'язання. Адже все це відображається на фінансових результатах діяльності товаровиробників аграрної сфери.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження витрат і доходів сільськогосподарських підприємств Херсонської області встановлено, що в цілому величина і динаміка даних показників є задовільною. Проте у розрізі галузей основної діяльності підприємств виявлено негативні тенденції зміни фінансових результатів. Так, у галузі тваринництва чітко простежуються деградаційні процеси: сума витрат на виробництво продукції зменшується через погіршення відтворення матеріально-технічної бази та зменшення матеріальної зацікавленості персоналу до праці; сума доходів зменшується внаслідок зменшення обсягу виробництва і реалізації продукції; у підсумку зменшується прибуток від реалізації продукції.

Список використаних джерел

1. Березін О.В. Ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва/ О. Березін, О. Ващук // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С.26 – 30.
2. Внутрішньогосподарські організаційно–економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств: Методич. рекомендації / [П.Т. Саблук та ін.]. : Інс – т агр. економіки УААН. – К., 2016. – 205с.

*Лобода О.М. - к.т.н., доцент
Кириченко Н.В. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ВИРІШЕННЯ ЗАДАЧІ УПРАВЛІННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ЗА ДОПОМОГОЮ ДОСТАТНІХ УМОВ ОПТИМАЛЬНОСТІ

Забезпечення високого рівня прийняття відповідних рішень в різних напрямках управлінської діяльності аграрного сектору економіки потребує побудову сучасного інформаційного суспільства, що вимагає розробку, впровадження та використання нових інформаційних технологій. Одним з головних напрямків, в умовах складної ринкової економіки, є підвищення ефективності функціонування аграрних підприємств, що здійснюється шляхом побудови автоматизованих систем управління і використання сучасних інформаційних технологій. Рішення задачі оптимального управління, в цих умовах, призводить до вирішення завдання управління у вигляді розподілу ресурсів між галузями. Знаходження оптимальних управлінь, що визначають найбільшу ефективність результатів функціонування, передбачає побудову моделей об'єктів управління, а також рішення багатокрокового завдання знаходження оптимальних управлінь при заданому функціоналі ефективності функціонування.

У сучасних умовах вимоги до ефективності функціонування підприємства не відповідають можливостям традиційного управління. Дослідження орієнтоване на створення інформаційних методів і моделей автоматизованих систем управління на базі сучасних комп'ютерних засобів дозволяє вирішувати завдання вибору управлінських рішень по окремим галузям, а також по господарству в цілому на основі порівняльного аналізу виробничих функцій. Завдання особливо актуальна, в умовах ринкової економіки і спроба вирішувати цю задачу в умовах конкуренції, безумовно, може бути використана керівником господарства. Тому проведення нових досліджень, розробка моделей, алгоритмів, методів, програм, інформаційних технологій для удосконалення функціонування підприємств є актуальною науковою задачею.

Виробництво - складний керований процес перетворення ресурсів в суспільний продукт. При розробці економіко-математичного апарату для аналізу, планування і прогнозування виробництва створюється система моделей, яка базується на уявленні економіки аграрного підприємств як складної ієрархічної системи. При математичному моделюванні взаємозв'язок між факторами виробництва і його результатом зазвичай відображають за допомогою виробничих функцій. При побудові виробничих функцій слід мати на увазі, що витрати факторів виробництва на випуск продукції завжди невід'ємні. Крім того, при моделюванні виробничих функцій треба відзначити, що відсутність одного з факторів призводить до нульового випуску продукції. Вважають також, що фактори виробництва змінюються безперервно, а випуск

продукції змінюється досить гладко при зміні факторів, що природно при розгляді виробництва на макрорівні.

Економічно доцільно також, щоб при збільшенні кількості використовуваного ресурсу випуск продукції зростав, тобто для диференційованої виробничої функції можна записати наступні нерівності:

$$\frac{\partial F(K, L)}{\partial K} > 0, \frac{\partial F(K, L)}{\partial L} > 0,$$

де K - основні виробничі фонди;

L - трудові ресурси.

Переліченим умовам відповідають мультиплікативні виробничі функції виду

$$X = aK^\alpha L^\beta, a > 0, \alpha > 0, \beta > 0,$$

де X - випуск продукції;

α, β - параметри виробничої функції.

Мультиплікативна виробнича функція дає можливість відобразити ефект масштабу виробництва, який існує тільки при одночасній зміні факторів K і L . Нехай ці фактори змінюються в λ разів, тоді

$$F(\lambda K, \lambda L) = \lambda^{\alpha+\beta} F(K, L).$$

В цьому випадку:

1) якщо $\alpha+\beta > 1$, то має місце інтенсивний спосіб розвитку, тобто з ростом масштабу виробництва в λ разів випуск продукції зростає більш ніж в λ разів;

2) якщо $\alpha+\beta < 1$, то зростання масштабу виробництва негативно позначається на випуску продукції, тобто при зростанні витрат в λ разів випуск продукції зростає менш ніж в λ разів;

3) якщо $\alpha+\beta = 1$, то відбувається екстенсивне зростання економіки тільки за рахунок факторів виробництва.

Тривалі спостереження показують, що в умовах чисто екстенсивного виробництва збільшення витрат тільки одного з факторів виробництва призводить до зниження ефективності його використання, тобто $\frac{\partial^2 F(K, L)}{\partial K^2} < 0, \frac{\partial^2 F(K, L)}{\partial L^2} < 0$. Це означає, що кожна наступна одиниця зростаючого фактора з'єднується з меншою кількістю іншого фактора і його зростання дає зменшення приросту продукції.

Для екстенсивного способу розвитку характерно $\lim_{K \rightarrow 0} \frac{\partial F(K, L)}{\partial K} = \infty, \lim_{L \rightarrow 0} \frac{\partial F(K, L)}{\partial L} = \infty$, і $\lim_{K \rightarrow \infty} \frac{\partial F(K, L)}{\partial K} = 0, \lim_{L \rightarrow \infty} \frac{\partial F(K, L)}{\partial L} = 0$.

Виробнича функція Кобба-Дугласа є моделлю екстенсивного способу розвитку

$$X = aK^\alpha L^\beta, \alpha + \beta = 1,$$

де α - коефіцієнт еластичності випуску по виробничим фондам;

β - коефіцієнт еластичності випуску по фонду оплати праці.

Під еластичністю виробничої функції по фактору розуміється відношення відносного приросту функції до відносного приросту фактора. Еластичність

чисельно дорівнює числу відсотків, на яке зміниться випуск продукції при зміні фактора на 1%. Неважко показати, що коефіцієнти еластичності можна визначити як відношення граничної ефективності функції по фактору до середньої ефективності:

$$\alpha = \frac{\partial F(K, L)}{\partial K} \bigg/ \frac{F(K, L)}{K} \quad \text{і} \quad \beta = \frac{\partial F(K, L)}{\partial L} \bigg/ \frac{F(K, L)}{L}.$$

Важливою характеристикою виробничих функцій є еластичність заміни ресурсів σ , так як вона буває постійною для більшості виробничих функцій, використовуваних в економіко-математичному моделюванні. Еластичність заміни ресурсів показує, на скільки відсотків змінилася фондоозброєність $k=K/L$ при зміні граничної норми заміщення $s=dK/dL$ (граничної фондоозброєності) на 1% при незмінному випуску продукції:

$$\sigma = \left. \frac{d \ln k}{d \ln s} \right|_{F=const}.$$

Тут під граничною нормою заміщення розуміють

кількість фондів, яке необхідно додатково ввести при зменшенні витрат праці на одиницю, якщо випуск продукції залишиться незмінним. Гранична норма заміщення s визначається з рівняння ізокванти (лінія рівного випуску продукції): $dy = \frac{\partial F(K, L)}{\partial K} dK + \frac{\partial F(K, L)}{\partial L} dL \equiv 0$. Звідси $s = \frac{dK}{dL} = -\frac{\frac{\partial F(K, L)}{\partial L}}{\frac{\partial F(K, L)}{\partial K}}$, де

$\frac{\partial F(K, L)}{\partial L}$ - гранична ефективність по праці; $\frac{\partial F(K, L)}{\partial K}$ - гранична ефективність по основним виробничим фондам.

Еластичність заміни ресурсів σ для функції Кобба-Дугласа дорівнює $\sigma = \frac{d \ln k}{d \ln s} = 1$, так як для неї гранична норма заміщення $S = \frac{1-\alpha}{\alpha} k$, де $k = K/L$.

Часто економічні міркування підказують, що хоча еластичність заміщення ресурсів і можна вважати постійною, але все-таки вона відмінна від одиниці. У зв'язку з цим еластичність заміни ресурсів для функції Солоу

$$\sigma = \frac{d \ln k}{d \ln s} = \frac{1}{1+\rho}.$$

Розглянемо економіку сільськогосподарського підприємства, що характеризується в кожен момент часу t набором змінних X, Y, C, K, L, I , де X -інтенсивність валового продукту; Y - інтенсивність кінцевого продукту; C -невиробниче споживання; I - валові капітальні вкладення; K - обсяг основних виробничих фондів; L - трудові ресурси. Ці змінні взаємопов'язані. Перш за все має місце умова балансу в кожен момент часу $X=aX+Y$, де $0<a<1$.

У свою чергу, кінцевий продукт розподіляється на валові капітальні вкладення і невиробниче споживання $Y=I+C$, де валові капітальні вкладення витрачаються на приріст основних виробничих фондів і їх відновлення за рахунок амортизаційних відрахувань: $I = \dot{K} + \mu K$, де μ - коефіцієнт амортизації. Тоді $\dot{K} = I - \mu K$ або

$$\dot{K} = (1-a)(1-u)X - \mu K \tag{1}$$

де $u=C/Y$ - доля невиробничого споживання:

$$0 \leq u \leq 1. \quad (2)$$

Будемо вважати, що розміри валового продукту визначаються заданою виробничою функцією, що характеризує можливості виробництва в залежності від величини виробничих фондів K , трудових ресурсів і часу t , тобто

$$0 \leq X \leq F(K, L, t). \quad (3)$$

Передбачається, що виробнича функція $F(K, L, t)$ неперервна і двічі диференційована, причому виконуються наступні умови:

1) функція завжди невід'ємна: $F(K, L, t) > 0$;

2) функція зростає по кожному з аргументів $\frac{\partial^2 F}{\partial K^2} > 0$, $\frac{\partial^2 F}{\partial L^2} > 0$;

3) якщо хоча б один з ресурсів K або L дорівнює нулю, то і $F(K, L, t) = 0$, $F(0, L, t) = 0$, $F(K, 0, t) = 0$;

4) передбачається, що з ростом кожного з аргументів приріст валового продукту зменшується: $\frac{\partial^2 F}{\partial K^2} < 0$, $\frac{\partial^2 F}{\partial L^2} < 0$

5) $\lim_{K \rightarrow 0} \frac{\partial F}{\partial K} = \infty$, $\lim_{L \rightarrow 0} \frac{\partial F}{\partial L} = \infty$

6) функція має властивість однорідності по аргументам K і L , тобто зміна масштабу виробництва призводить до пропорційної зміни випуску продукту: $F(\lambda K, \lambda L, t) = \lambda F(K, L, t)$. Параметр t вводиться в виробничу функцію, щоб врахувати цілий ряд зовнішніх факторів, що впливають на модель, в тому числі вплив науково-технічного прогресу;

7) функція зростає за часом: $\frac{\partial F}{\partial t} > 0$.

Рішення завдання будемо шукати за умови

$$K \geq K_3 \quad (4)$$

де K_3 - заданий рівень основних виробничих фондів.

Нехай задані виробничі фонди в початковий момент часу:

$$K(0) = K_0 \quad (5)$$

Допустима множина M в розглянутій задачі описується умовами (2)-(5). Допустимий процес представлений сукупністю функцій $v = (K(t), X(t), u(f))$, що задовольняє цим умовам. Він описує стан господарства, а X і u - управління [1]. Очевидно, що такий процес не єдиний.

Задача управління даною економікою господарства полягає в тому, щоб знайти такий процес $v = (K(t), X(t), u(f))$, який забезпечував би найбільше середнє споживання на даному часовому інтервалі з урахуванням дисконтування споживання, тобто $f = \int_0^T e^{-\delta t} \frac{C}{L} dt$.

Проведемо редукцію задачі. Для цього введемо в диференціальне рівняння (1) відносні змінні: $k = K/L$ - фондоозброєність, $c = C/L$ - середнє

споживання, $x=X/L$ - продуктивність праці. Так як $K=kL$, $X=xL$, то рівняння (1) набуде вигляду $(\dot{k}L) = (1-a)(1-u)xL - \mu kL$. Враховуючи правило диференціювання складної функції, одержимо $\dot{K} = (\dot{k}L) = \dot{k}L + k\dot{L}$.

Будемо вважати, що приріст трудових ресурсів здійснюється з постійним темпом, тобто $\dot{L} = nL$. Тоді $(\dot{k}L) = (\dot{k} + kn)L$. Остаточо диференціальне рівняння зв'язку в відносних змінних набуде вигляду

$$k = (1-a)(1-u)x + (\mu + n)k.$$

Обмеження на управління u залишається, тобто

$$0 \leq u \leq f \quad (6)$$

а на продуктивність праці x набуде вигляду

$$0 \leq x = f(k, t), \quad (7)$$

де $f(k, t) = \frac{1}{L} F(K, L, T)$.

Обмеження на виробничі фонди замінимо обмеженнями на фондоозброєність:

$$k(t) \geq k_3(t). \quad (8)$$

$$k(0) = k_0. \quad (9)$$

Проведемо перетворення функціоналу до відносних змінних:

$$f = \int_0^T e^{-\delta t} (1-a)ux dt \rightarrow \max \text{ або } I = \int_0^T e^{-\delta t} (1-a)ux dt \rightarrow \min \quad (10)$$

Потрібно визначити процес $v=(k(t), u(t), x(t))$, що звертає в мінімум функціонал (10) на безлічі (6)-(9).

Таким чином, у зредукованому завданні станом системи є фондоозброєність k управління - продуктивність праці x і частка споживання u . Рівнянням процесу служить диференціальне рівняння зростання фондоозброєності.

Для вирішення поставленого завдання скористаємося теоремою про достатні умови оптимальності. Введемо функцію R [2].

$$R(k, x, u, t) = \frac{\partial \phi(k, t)}{\partial k} = [(1-a)(1-u)x - (\mu + n)k] + e^{-\delta t} (1-a)ux + \frac{\partial \phi(k, t)}{\partial t}$$

де $\phi(k, t)$ - функція, підібрана з конкретних передумов про тип процесу і необхідного наближення.

Виділимо в R складові, що містять компоненти вектора управління (u, x) , прирівняємо суму коефіцієнтів при ньому до нуля. Тим самим на ϕ накладається вимога $-(1-a)\phi k + e^{-\delta t}(1-a) = 0$; отже, $\phi k(t, k) = e^{-\delta t}$. Тоді $\phi(t, k) = ke^{-t} + c(t)$, де $c(t)$ - довільна функція. Припустимо $c(t) = 0$, тоді $\phi(t, k) = ke^{-\delta t}$ і $\phi'(t, k) = -\delta ke^{-\delta t}$.

При цій умові функція R не залежить від u : $R(t, k, x) = e^{-t}[(1-a)x(\mu+n)k] - e^{-\delta t}\delta k = e^{-\delta t}[(1-a)x - (\mu+n+\delta)k]$. Оптимальні $\bar{k}(t), \bar{x}(t)$ знайдемо з умови

$\bar{k}(t), x(t) \rightarrow \max_{0 \leq x \leq f(k,t)} R(t, k, x)$, так як $a < 1$, то $(1-a) > 0$ і, отже, $\max R$ досягається при $x = f(k, t)$.

Для однопродуктової моделі це рівняння очевидно, але в багатогалузевій моделі може виявитися, що деякі галузі недовантажені.

Проведемо тепер максимізацію R по k при оптимальному $x = \bar{x}$. Позначимо: $R_1(t, k) = \max_{0 \leq x \leq f(k,t)} [R(t, k, x) - (\mu + n + \delta)k]$. Отже, максимум $k = \bar{k}$ буде результатом максимізації R_1 по k .

Введемо $r(t, k) = (1-a)f(k, t) - (\mu + n + \delta)k$. Тоді, враховуючи, що $e^{-\delta t} > 0$, можна записати $\bar{k}(t) = \arg \max_k r(t, k) \forall t \in [0, T]$. Проаналізуємо поведінку функції $r(t, k)$ по k . Ця функція є сумою двох доданків: виробничої функції з точністю до постійного множника і лінійного вираження.

Необхідною умовою максимуму $r(t, k)$ по k є рівність нулю частинній похідної: $\frac{\partial r(t, k)}{\partial k} = 0$. З огляду на те, що $f(k, t) = be^{\rho t} k^\alpha$, маємо $(1-a)bae^{\rho t} k^{\alpha-1} - (\mu + n + \delta) = 0$. Так як $0 < \alpha < 1$ і $1-\alpha = \beta$, то

$$\hat{k}(t) = \left(\frac{(1-a)b\alpha}{\mu + n + \delta} \right)^{\frac{1}{\beta}} e^{\frac{\rho}{\beta} t}. \quad (11)$$

Знайдене $\hat{k}(t)$ назвемо магістраллю даної динамічної моделі економіки підприємства. Вона грає важливу роль в структурі оптимального рішення. Управління, що реалізує цю магістраль, знайдемо підстановкою знайденого $\hat{k}(t)$ в диференціальне рівняння розвитку системи (1):

$\dot{\hat{k}}(t) = (1-a)(1-u)x(t) - (\mu - n)\hat{k}(t)$. Так як $\bar{x}(t) = f(k, t)$, де $f(k, t) = be^{\rho t} k^\alpha$ є виробничою функцією, то, вирішуючи рівняння процесу щодо u , отримаємо

$\hat{u}(t) = 1 - \frac{\dot{\hat{k}}(t) - (\mu + n)\hat{k}(t)}{(1-a)be^{\rho t}\hat{k}^\alpha}$. З формули (11) знайдемо $\dot{\hat{k}}(t) = \hat{k}(t)\frac{\rho}{\beta}$. Тоді

$\hat{u}(t) = 1 - \frac{\hat{k}(t)\left(\mu + n + \frac{\rho}{\beta}\right)}{(1-a)be^{\rho t}\hat{k}^\alpha}$. Або $\hat{u}(t) = 1 - \frac{\mu + n + \frac{\rho}{\beta}}{(1-a)be^{\rho t}\hat{k}^\alpha}$. Так як

$\hat{k}^{\alpha-1} = k^{-\beta} = \left(\frac{(1-a)b\alpha}{\mu + n + \delta} \right)^{-1} e^{-\rho t}$, то отримаємо оптимальне управління

$$\hat{u}(t) = 1 - \alpha \frac{\mu + n + \frac{\rho}{\beta}}{\mu + n + \delta} \quad (12)$$

в припущенні, що $0 \leq \hat{u} \leq 1$.

Розглянемо спеціальний випадок, коли крайові умови лежать на магістралі:

$$k_0 = \hat{k}(0), k_1 = \hat{k}(T). \quad (13)$$

Тоді процес $\hat{v} = (\hat{k}, \hat{u}, f(k)) \in M$ оптимальний. Дійсно цей процес забезпечує максимум R при кожному t :

а) по u - в силу незалежності R від управління u , що досягається вибором функції $\phi(k, t)$;

б) по k і x - з побудови.

З іншого боку \hat{u} представляє допустимий процес, так як:

а) задовольняє рівняння процесу (u знаходили підстановкою \hat{k} в рівняння процесу);

б) $0 \leq u \leq 1$;

в) граничні умови були спеціально підібрані.

Відзначимо, що умови реалізованості $0 \leq u \leq 1$ в даній задачі виконується. Це можна перевірити [3, 4]. Для функції Кобба-Дугласа економічної магістраллю є крива постійного темпу зростання фондоозброєності, пропорційного темпу зростання технічного прогресу ρ , а оптимальне керування, що реалізує дану магістраль, постійна величина (12).

Таким чином, для спеціально підібраних крайових умов (13) магістраль є оптимальним режимом розвитку економіки господарства: $\hat{k}(t) = \arg \max_{-\infty < k < \infty} R(t, k)$.

У всіх випадках магістралі в структурі рішення відводиться суттєва роль. Насправді дуже рідко зустрічаються випадки, коли крайові умови належать магістралі. Розглянемо загальний випадок. Нехай $k_0 \neq \hat{k}(0), k_1 \neq \hat{k}(T)$. Для вирішення цього завдання можна застосувати прийом, аналогічний вирішення завдання, лінійної щодо управління. Знайдемо $\bar{k}(t) = \arg \max_{k \in \bar{V}_b^t} R(t, k)$.

У реальних економічних задачах мінімальний рівень споживання строго позитивний: $0 < u_1 \leq u \leq 1$.

Побудуємо границі $\gamma_{ij}(t)$, $i=1,2, j=0,1$, допустимої області V . Функції $\gamma_{ij}(t)$ є рішеннями диференціального рівняння процесу

$$\dot{k} = (1-a)(1-u)f(t, k) - (\mu+n)k \quad (14)$$

при відповідних крайових умовах (якщо $j=0$, то береться $k(0)=k_0$, якщо $j=1$, то використовується $k(T)=k_1$) і обмеженнях на керування (якщо $i=1$, то береться нижня межа $u=u_1$, якщо $i=2$, то $u=1$).

Розглянемо приклад, коли $k_0 < \hat{k}(0), k_1(T) > \hat{k}(T)$, тоді оптимальна траєкторія буде складатися з трьох ділянок з моментами перемикання τ_1 і τ_2 , де τ_1 є точкою перетину границі γ_{10} з магістраллю $\hat{k}(t)$, а τ_2 - точкою перетину магістралі $\hat{k}(t)$ з границей γ_{11} . Спочатку на тимчасовому інтервалі $(0, \tau_1)$ майже все вкладається в накопичення (споживання в цей період на мінімальному рівні u_1). Починаючи з τ_1 розвиток йде по магістралі $\hat{k}(t)$ аж до моменту τ_2 , з якого знову майже все вкладається в економіку (споживання знову знаходиться на нижньому рівні u_1).

Знайдемо рішення диференціального рівняння (14). З огляду на, що $f(t)=be^{\rho t}k^\alpha$, отримаємо

$$\dot{k} = (1-a)(1-u)be^{\rho t}k^\alpha - (\mu+n)k. \quad (15)$$

Перепишемо рівняння (15) у вигляді:

$$\dot{k} + \lambda k = b(1-a)(1-u)e^{\rho t} k^{\alpha}, \quad (16)$$

де $\lambda = \mu + n$

Введемо нову змінну $z = k^{\beta}$, де $\beta = 1 - \alpha$. Так як $\dot{z} = (1 - \alpha)k^{-\alpha} \dot{k}$, то маємо

$$\dot{k} = \frac{k^{\alpha}}{(1-\alpha)} \dot{z}. \quad (17)$$

Підставляючи (17) в диференціальне рівняння (16), отримуємо

$$(1-\alpha)^{-1} k^{\alpha} \dot{z} + \lambda k = b(1-a)(1-u)e^{\rho t} k^{\alpha}. \quad (18)$$

Розділивши обидві частини диференціального рівняння (18) на k^{α} , отримаємо

$$(1-\alpha)^{-1} \dot{z} + \lambda z = b(1-a)(1-u)e^{\rho t}. \quad (19)$$

Загальне рішення лінійного неоднорідного диференціального рівняння дорівнює сумі загального рішення однорідного диференціального рівняння z_{00} і приватного рішення неоднорідного рівняння $Z_{\text{чн}}: Z = Z_{00} + Z_{\text{чн}}$. Знайдемо загальний розв'язок лінійного однорідного рівняння $(1-\alpha)^{-1} \dot{z} + \lambda z = 0$, характеристичним рівнянням, якого є $(1-\alpha)^{-1} q + \lambda = 0$ [5]. Звідси визначимо корінь характеристичного рівняння: $q = -\lambda\beta$. Тоді загальне рішення однорідного диференціального рівняння набуде вигляду $z_{00} = C_j e^{-\lambda\beta t}$, $i=0,1$.

Частинне рішення неоднорідного диференціального рівняння шукаємо у вигляді правої частини (19) [6]:

$$z_{\text{чн}} = B e^{\rho t}, \quad (20)$$

де B - невизначений коефіцієнт, який підлягає визначенню.

Диференціюючи (20) його по t , отримуємо $\dot{z}_{\text{чн}} = B \rho e^{\rho t}$. Підставивши $z_{\text{чн}}(t)$ в рівняння (19): $(1-\alpha)^{-1} B \rho e^{\rho t} + \lambda B e^{\rho t} = b(1-a)(1-u)e^{\rho t}$. Після скорочення на $e^{\rho t}$ отримаємо $(1-\alpha)^{-1} B \rho + \lambda B = b(1-a)(1-u)$. Звідки $B = \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda}$.

Тоді загальне рішення неоднорідного диференціального рівняння (19) має вигляд $z_{00}(t) = C_j e^{-\lambda\beta t} + \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho t}$. Так як $z = \frac{1}{k^{\alpha-1}} = k^{\beta}$ тобто $k = z^{1/\beta}$, то

загальне рішення диференціального рівняння (16) буде мати вигляд $k(t) = \left[C_j e^{-\lambda\beta t} + \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho t} \right]^{1/\beta}$, де $j = 0,1$.

Визначимо умови для моментів перемикання [4]. За визначенням, γ_{ij} , $i=1, j=0,1$, є границями допустимої області \tilde{V}^t та виходять як частинні рішення диференціального рівняння (16) при заміні u на граничні значення u_i , $i=1,2$, і виборі C_j , $j=0,1$, в залежності від крайової умови. Тоді

$$\gamma_{ij}(C_j, u_j, t) = \left[C_j e^{-\lambda\beta t} + \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho t} \right]^{1/\beta}, \quad \text{де } i=1,2, j=0,1.$$

Знайдемо інтегральні константи $C_{j,i}=0,1$, в залежності від граничних умов.

Так як $k_0 = k(0) = \gamma_{i0}(C_0, u, 0) = \left[C_0 + \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda} \right]^{1/\beta}$, то $C_0 = k_0^{\beta} - \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda}$.

Аналогічно визначаємо C_1 з граничної умови $k_1 = k(T) = \gamma_{i_1}(C_1, u_{i_1}, T) = \left[C_1 e^{-\lambda \beta T} + \frac{b(1-a)(1-u)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho T} \right]^{1/\beta}$.

Отримуючи $C_1 = \left[k_1^\beta - \frac{b(1-a)(1-u_i)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho T} \right] e^{\lambda \beta T}$, знайдемо точки перемикання.

Позначимо через τ_{ij} , $i = 1, 2, j = 0, 1$, точки перетину границь γ_{ij} , $i = 1, 2, j = 0, 1$, з магістраллю $\hat{k}(t)$. Моменти перемикання τ_{ij} отримаємо, прирівнявши

$\hat{k}(t_{ij}) = \lambda_{ij}(C_j, u_i, t)$, отримаємо $\left(\frac{(1-a)b\alpha}{\mu+n+\delta} \right)^{1/\beta} e^{\frac{\rho}{\beta} t} = \left[C_j e^{-\lambda \beta t} + \frac{b(1-a)(1-u_i)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho t} \right]^{1/\beta}$. Звідси:

$$\frac{(1-a)b\alpha}{\mu+n+\delta} e^{\rho t} = C_j e^{-\lambda \beta t} + \frac{b(1-a)(1-u_i)}{\rho/\beta + \lambda} e^{\rho t}.$$

Економічні моделі дозволяють виявити зміни зведених показників і дають цінну інформацію про темпи і пропорції розвитку господарства. В роботі показана необхідність адаптації та доопрацювання моделей і методів управління сільськогосподарськими підприємствами, використовуючи в якості керуючого впливу обсяг інвестицій, а також зроблено уточнення моделі запізнювання при освоєнні капітальних вкладень. Встановлено необхідність створення, на основі достатніх умов оптимальності, моделі оптимального розвитку сільськогосподарського підприємства, що дозволило розробити основну характеристику збалансованого зростання (магістраль) сільськогосподарського підприємства та розглянуто задачу оптимізації моделі з урахуванням запізнювання введення основних виробничих засобів, вибираючи в якості критерій оптимальності, загального для будь-якої економіки, максимум споживання.

Список використаних джерел

1. Люнг Л. Идентификация систем. Теория для пользователя/ Л.Люнг.– М.: Наука, 1991. – 432 с.
2. Анфилатов В.С. Системный анализ в управлении/ В.С.Анфилатов, А.А.Емельянов, А.А.Кукушкин. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 368 с.
3. Брижань І.А. Дослідження факторів, що впливають на економічний ризик підприємства/ І.А. Брижань// Регіональні перспективи. – 2000. - №8.- С.15-21.
4. Бусленко Н.П. Моделирование сложных систем/ Н.П. Бусленко.– М.: Наука, 1968. – 355 с.
5. Гилл Ф. Практическая оптимизация/ Ф.Гилл, У.Мюррей, М.Райт.– М.: Наука, 1984.
6. Дубров А.М. Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе/ А.М. Дубров, Б.А. Лагоша, Е.Ю. Хрусталева.– М.: Финансы и статистика, 1999. – 172 с.

*Мохненко А.С.- д.е.н., професор
Херсонський державний університет, м. Херсон*

КОНЦЕПЦІЯ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ У КОНТЕКСТІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Формування високоефективної аграрної системи, покликаної забезпечити продовольчу безпеку і створити нормальні умови для розвитку сільських територій, є не простою проблемою для будь-якої країни та її регіонів, але стає особливо складною в період радикальних реформ. Масштабна трансформація сільського господарства, що почалася в 90-х роках ХХ століття й визначила введення нових форм і видів економічних відносин, формування нових структурних одиниць і моделей управління, була пов'язана з переходом до ринкової системи господарювання. Однак спрощене розуміння сутності ринкових реформ і економічної лібералізації не забезпечило реального переходу до стійкої аграрної системи. Трансформаційні процеси здійснювалися у відсутності чіткого бачення нового структурного вигляду сільського господарства. В результаті на вже наявні базові проблеми неефективності колишньої системи господарювання наклалися нові дисбаланси і диспропорції. У реальній економіці це проявилось в нерівномірності трансформаційних змін у різних сферах агроекономічної діяльності, нераціональності внутрішньогалузевих пропорцій і обмеженні можливостей структурного маневру з внутрішньогалузевого перерозподілу ресурсів, руйнуванні виробничого потенціалу і відтоку товаровиробників з галузі, погіршенні експортно-імпортного співвідношення в продовольчій забезпеченості.

Наявність численних структурних вад обмежувало поступальний розвиток аграрної системи й обумовило об'єктивну необхідність керованих трансформаційних процесів. В даний час формування ефективно функціонуючого сільського господарства є одним з фундаментальних положень державної аграрної політики. Рішення такої важливої народногосподарської задачі неможливе без структурної перебудови аграрної системи.

У науковому плані проблема регулювання народногосподарської структури в рамках сучасних трансформацій знаходиться в активній її розробці. Розгляд сільського господарства як складного поліструктурного об'єкта вимагає теоретичного переосмислення і методологічного розкриття економічної сутності і змісту процесу структурних перетворень, виявлення ролі держави в прогресивних структурних зрушеннях і формування нової моделі концепції перетворення.

Гарантією для стійкого росту і розвитку сільського господарства є збалансованість і пропорційність його структури. У сучасній науці дослідженню аграрної структури приділяється особливе значення, а сам термін трактується з різних позицій. Змістовна особливість авторського формулювання представляє розгляд аграрної структури в контексті теорії систем, інструментарій якої орієнтований на розкриття цілісності об'єкта через визначення його архітектоніки і виявлення регуляторних механізмів.

Аграрна структура – це визначена для кожного історичного етапу розвитку сукупність стійких системоутворюючих зв'язків між сумісними і взаємодоповнюючими елементами, що забезпечують стабільність і рівновагу агросистеми, при різних внутрішніх змінах і зовнішніх впливах.

Внутрішня будова системи розглядається через діаду "елементи-зв'язок". Як елементи структури виступають різні економічні одиниці: сільськогосподарські товаровиробники, галузі, сфери і види діяльності, територіальні утворення, інститути, ресурси і т.д.

Роль зв'язків полягає у взаємоналаштуванні і погодженості елементів для досягнення цілей системи. Конфігурацію аграрної системи, як ми вважаємо, визначають вісім типів зв'язків між елементами:

- змісту і функціонального призначення;
- спрямованості впливу;
- ролі в структурі;
- характеру впливу;
- просторової орієнтації;
- варіабельності;
- тривалості;
- інтенсивності взаємодії елементів.

На нашу думку, структуризація – декомпозиція на елементи і зв'язки – визначається внутрішніми властивостями аграрної системи і відтворює її реальну організацію. Завдяки великій кількості вхідних елементів і множині міжелементних зв'язків сільське господарство характеризується багаторівневим ієрархічним типом структури з виділенням п'яти структурних зрізів:

- галузевого;
- територіального;
- інституціонального;
- організаційно-економічного;
- технологічного;

Незважаючи на різне функціональне призначення, структурні зрізи невіддільні друг від друга, взаємообумовлені і взаємозалежні, утворюють єдине ціле.

Структура динамічна по своїй природі і відбиває еволюцію аграрної системи. Змінюючи структуру, система пристосовується до умов середовища існування. Під впливом внутрішніх змін і зовнішніх впливів швидкість і напрямки розвитку окремих елементів системи, набуття ними нових якостей істотно розрізняються. Це приводить до порушення основних пропорцій і відповідностей між сторонами діяльності, появи внутрішніх протиріч. Система стає дезорганізованою, а ефективність її різко падає. У результаті з'являються передумови для трансформації, що може привести до формування нової упорядкованості, для якої існує своя структура, свої граничні значення адаптації, свої небезпеки втрати стійкості, свій цикл розвитку.

Специфіка перетворень у сільському господарстві обумовлена великим числом стохастичних факторів, що впливають на систему, тривалістю і глибиною криз, запізнюванням і низькою швидкістю трансформаційного

процесу, тривалим терміном адаптації системи.

Перехід аграрної системи на траєкторію стійкого ефективного розвитку передбачає своєчасну й адекватну ситуацію управління процесом перетворення з боку держави шляхом формування структурної політики. Найбільш типовий погляд – розгляд структурної політики як системи заходів, спрямованих на реорганізацію сільськогосподарських підприємств і розвиток багатокладності. Такий підхід, акцентуючи увагу лише на одному аспекті, ігнорує структурну складність сільського господарства, взаємозв'язок і взаємодію його підсистем, що знижує ефективність перетворень. Доцільно зміст структурної політики розглядати набагато ширше, охоплюючи всі рівні складної ієрархії аграрної системи.

Аграрна структурна політика – це система державних заходів, що сприяють формуванню і підтримці найбільш ефективних співвідношень і пропорцій у сільському господарстві, що забезпечують його цілісність, ефективність і стійкість. Зміст структурної політики представлено на рис. 1.

Змістовне наповнення програм структурного регулювання буде залежати від реального стану аграрної економіки. При цьому виділені три можливих ситуації:

1) якщо галузь має стійкий характер функціонування при несуттєвих відхиленнях від заданих пропорцій, то програма структурних перетворень буде націлена на збереження організаційного устрою, збалансованості і цілісності щодо заданого вектора розвитку;

2) у випадку наявності явних структурних деформацій регульовані перетворення будуть пов'язані з переглядом і коректуванням структурних пропорцій, створенням програми, спрямованої на формування більш ефективної моделі сільського господарства;

3) якщо ж галузь переживає глибоку кризу, то ціль структурної політики полягає в радикальній трансформації, спрямованій на подолання кризових явищ і відновлення оптимальних пропорцій, домірності співвідношень у границях аграрної системи.

Незалежно від ситуації критерієм перетворень виступає стійкий розвиток сільського господарства, тобто здатність системи забезпечувати гарантоване відтворення його структурних елементів (природного середовища, засобів виробництва, людини), попереджати виникнення комплексних погроз і дестабілізуючих факторів.

Ефективність трансформаційного процесу забезпечується обґрунтованим вибором пріоритетів. Вибір пріоритетів повинен бути пов'язаний із системними викликами, що відбивають як внутрішні бар'єри розвитку, так і світові тенденції. У розвинутих країнах сучасна аграрна політика спрямована на вирішення широкого кола структурних проблем, виділяючи як пріоритети: вирівнювання економічного розвитку і формування єдиного аграрного простору, створення висококонкурентного інституціонального середовища і більш стійких, життєздатних виробничих одиниць, досягнення балансу між попитом та пропозицією, модернізацію виробництва на основі інноваційного технологічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності аграрного

сектора за рахунок диверсифікованості виробництва і розвитку нових галузей.

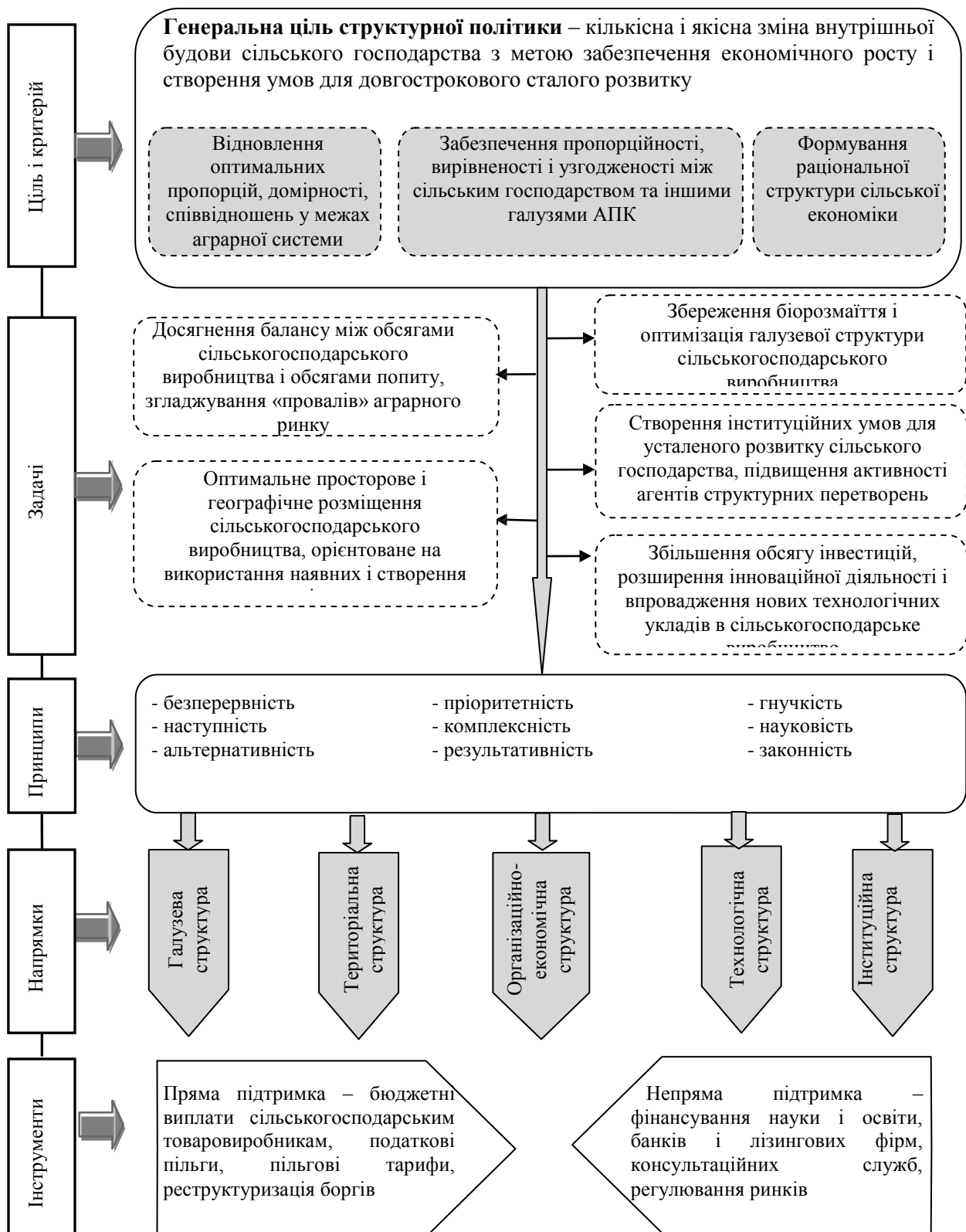

Рис. 1 – Зміст структурної політики у аграрному секторі економіки

Перетворення здійснюються у взаимоув'язці одне з одним, що дозволяє формувати єдиний інструментарій структурного регулювання (табл. 1). При

виборі поєднання інструментів головна задача структурної політики полягає в тому, щоб забезпечити кумулятивний ефект від найбільш вигідних поєднань, співвідносячи вибір з реальними можливостями регіону, потребами об'єктів структурного регулювання.

Таблиця 1

Основні напрями й інструменти державного регулювання структурних трансформацій

Напрямок	Інструменти
Оптимізація галузевої структури сільськогосподарського виробництва	Субсидії і гранти для входу в галузь, пільгове оподаткування суб'єктів, що розвивають нові галузі на високотехнологічній основі, формування і фінансування пілотних проектів, квоти на виробництво і збут продукції, товарні і закупівельні інтервенції, виплати для заохочення виробництва якісної продукції, формування маркетингових програм, що допомагають товаровиробникам робити правильний виробничий вибір
Оптимальне просторове і географічне розміщення сільськогосподарського виробництва	Фінансова підтримка економічно значимих програм і проектів для регіонів (територій), субсидування товаровиробників з урахуванням поправочних зональних коефіцієнтів
Упровадження нових технологічних укладів у сільськогосподарське виробництво	Субсидування процентних ставок по інвестиційних кредитах, створення державних інвестиційних фондів, субсидування наукових досліджень і розробок, формування банку науково-технічних проектів, формування приватно-державних дослідницьких фірм, організація мережі демонстраційних господарств і ферм, фінансування пілотних проектів, надання податкових пільг і канікул підприємствам, що реалізують великі інноваційні проекти, розвиток лізингу
Підтримка багатоукладної організаційно-економічної структури	Реструктуризація боргів підприємств, компенсація витрат на виробництво, цільові і заставні ціни, компенсації на страхування, розвиток кооперації й інтеграції, формування агропромислових кластерів, розвиток фермерства
Створення сприятливого інституціонального середовища	Фінансування витрат на формування системи сільськогосподарського консультування й інформаційного забезпечення, створення центрів сервісних послуг, формування платіжних агентств, агропарків, ринкових інститутів

У забезпеченні успішної реалізації державних рішень важлива роль належить наступності, координації дій і партнерству, центральних і регіональних органів управління галуззю й органів місцевого самоврядування. Роль органів управління галуззю зводиться до розробки загальної концепції структурних трансформацій у рамках аграрної політики, на рівні суб'єктів України проводиться діагностика стану галузі, виробляються регіональні

програми, конкретизується організаційно-економічний механізм перетворень і ресурсне забезпечення, оцінюється ефективність структурної політики.

Головну роль у структурних змінах відіграє районний рівень, оскільки тут сходяться всі учасники процесу перетворення. Формування програм і планів доцільно здійснювати при їх активній участі. Тому за районним рівнем закріплюється одна із самих складних функцій – залучення в трансформаційний процес первинних товаровиробників (фермерів) і сільської громадськості, розвиток їх ініціативи і формування відповідальності шляхом створення комунікаційних площадок для учасників трансформаційного процесу, надання інформаційно-консультаційних і освітніх послуг. Координація і партнерство центрального, регіонального і районного рівнів забезпечується поєднанням адміністративного і субсидіарного підходів у плануванні.

В інтересах результативності структурні перетворення повинні знаходитися під контролем, а оцінка змін у галузі проводиться з використанням технологій економічного моніторингу, що дозволяє чітко визначати спрямованість, глибину і результативність структурних змін. Методична конструкція моніторингу включає три блоки: вимір структурних зрушень; аналіз стану аграрної структури; оцінка ефективності функціонування аграрної системи (рис. 2).

При дослідженні структурних зрушень визначається ступінь зміни взаємозалежних пропорцій, що ведуть до виникнення нової якості. Зіставлення нових пропорцій з граничними, дозволяє оцінити стан структури, визначити ступінь наростання або зниження погроз в аграрній системі. У якості граничних (оптимальних) значень можуть бути прийняті індикатори не нижче середньосвітових або показники, що характеризують успішність розвитку галузі в попередні роки. Оскільки структура детермінує якість системи, тому заключним етапом в оцінці структурних перетворень повинне стати визначення ефективності самої аграрної системи з використанням широкого складу показників, що оцінюють роботу галузі. Такий трьохетапний підхід дозволяє одержати повномасштабні кількісні і якісні оцінки і прийняти правильні управлінські рішення, визначаючи тип економічної ситуації і вибираючи програму перетворень з діапазоном від простого утримання балансу аграрної системи до повної структурної трансформації.

Найбільш радикальні зміни в ході ринкової реформи перетерпіла організаційно-економічна структура сільського господарства: представляючи собою сукупність господарських укладів, вона цілком поміняла свій вигляд завдяки інституціональним перетворенням. Якщо на початку 90-х років минулого століття переважне положення в аграрній економіці займав корпоративний уклад, то до кінця першого десятиліття XXI століття Херсонську область можна віднести до числа регіонів, де аграрна структура придбала змішаний характер з перевагою фермерського сектора.

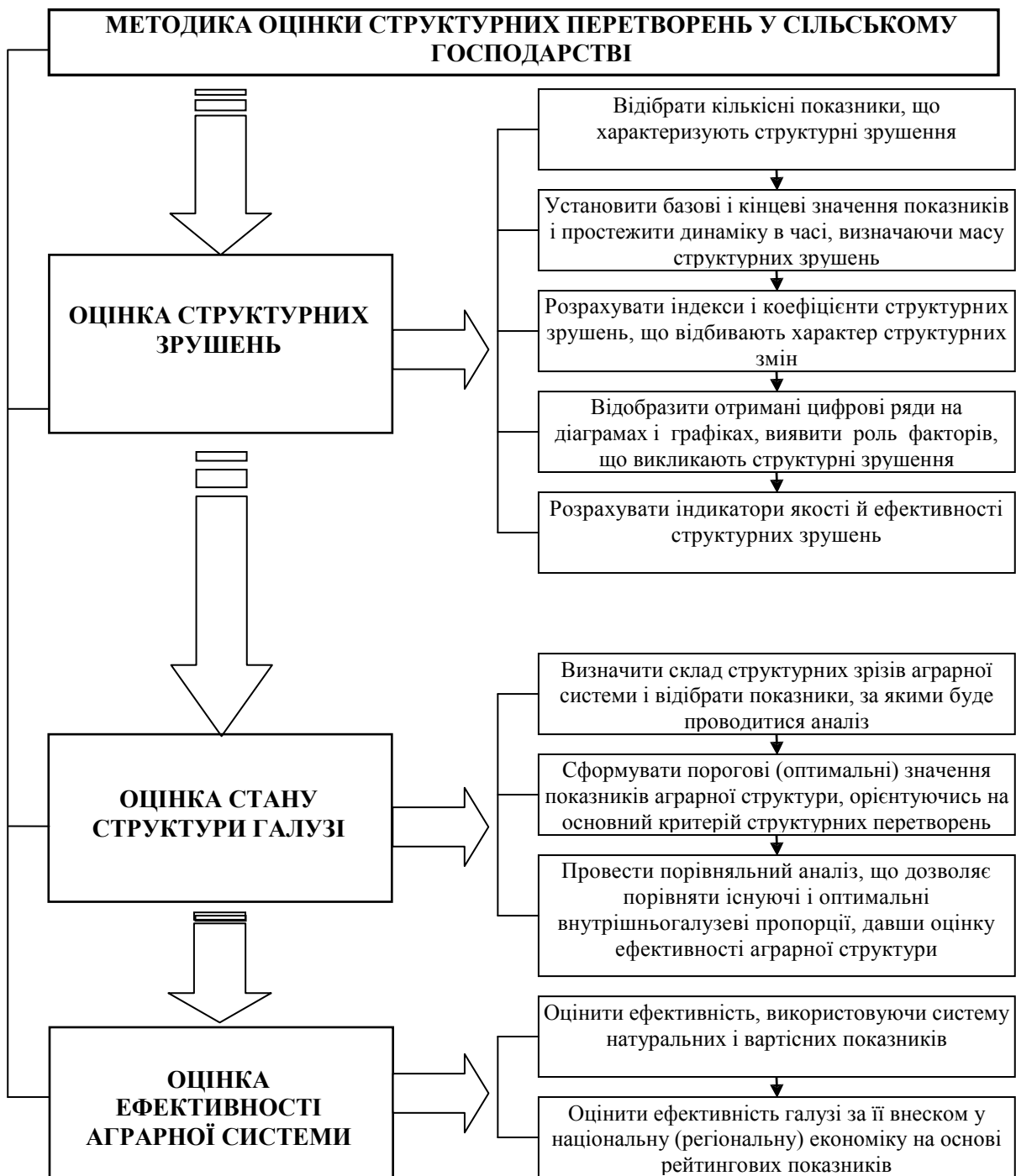

Рис. 2 – Етапи методики кількісної оцінки структурних перетворень

Сформована модель не позбавлена структурних вад. Корпоративний сектор, основу якого складають сільськогосподарські організації, стрімко скорочується. Підсилюються тенденції перерозподілу ресурсного потенціалу і концентрації виробництва: росте частка великих господарств, низькотоварні господарства ліквідуються. У великих по розмірах землеволодіння високотоварних господарствах спостерігається уповільнення віддачі від факторів виробництва.

Сектор малих форм господарювання займає ті виробничі ніші, у яких не готові працювати сільськогосподарські товаровиробники. Фермерськими

господарствами і господарствами населення виробляється переважна кількість плодів і ягід, картоплі, овочів, вовни, молока, худоби і птиці на забій від загального обсягу виробництва. Розміщення складних і ресурсовитратних галузей у малому секторі, де низький рівень використовуваних технологій і способів організації виробництва, стримує зміни в технологічній структурі і не дає можливості економічного прориву. Характер виробництва в малому секторі переважно споживчого типу, рівень товарності коливається по різних видах продукції в межах 3,3 - 23,1%. Функціонування всіх суб'єктів аграрної системи хитливе.

У числі факторів, що викликають негативні структурні зміни, найбільше вплив здійснюють: обмеження попиту і зміна структури споживання населенням, ріст інфляції і підвищення цін на ресурси, ослаблення конкуренції в аграрній сфері і формування олігополістичної структури ринку переробки сільськогосподарської продукції, відсутність повноцінної інноваційної інфраструктури, низький соціально-економічний розвиток сільських територій. Число факторів, що здійснюють позитивний вплив на структурну динаміку, набагато менше, але всі вони пов'язані з активізацією ролі держави в трансформаційному процесі.

Діючі форми і механізм державної підтримки забезпечують збереження сформованої виробничої структури, не вирішуючи проблему галузевого дисбалансу. Сільськогосподарські товаровиробники слабо зацікавлені в розвитку тваринництва, про що свідчить уповільнення темпу росту фінансування і, як наслідок, уповільнення темпу зростання виробництва. Разом з тим розмір засобів і число інструментів, реалізованих у рослинництві, викликають більший підприємницький інтерес. Сучасний інструментарій державної підтримки не розвиває малі, унікальні галузі, здатні забезпечити конкурентоспроможність сільського господарства.

Розгляд бюджетного фінансування в розрізі сільськогосподарських товаровиробників свідчить про непропорційність розподілу коштів. У загальному обсязі субсидій, отриманих з бюджетів усіх рівнів сільськогосподарськими товаровиробниками, на частку малих форм господарювання приходиться 1,4 %, а їх внесок у валовий аграрний продукт – 58%. Сформована ситуація викликана необробленістю механізмів по залученню даного сектору в трансформаційний процес.

Формування загальної концепції структурних перетворень, на нашу думку, варто почати з визначення системи пріоритетів. Вибір пріоритетів доцільно здійснювати в наступній послідовності: за результатами ревізії системи формується розширена матриця можливих варіантів структурних перетворень, вибір яких визначається низкою факторів і принципів (рис. 3).

Рис. 3 – Вибір пріоритетів структурних перетворень у аграрному секторі

Принципи дозволяють сформулювати правила вибору, фактори, будучи рушійною силою змін, дозволяють віддати перевагу тому чи іншому заходу структурного регулювання. Визначаючи склад принципів, виходили з того, що заходи структурного регулювання повинні бути забезпечені ресурсами, сприяти росту конкурентоспроможності сільського господарства, мати комплекс ефектів, стимулювати ріст активності серед суб'єктів аграрного підприємництва, а часовий інтервал не повинен бути занадто великий. Фактори вибору багато в чому формуються під впливом економічних викликів і сьогодні вони пов'язані з забезпеченням продовольчої безпеки, посиленням ролі інновацій і технологічних змін у сільськогосподарському виробництві, концентрацією аграрного потенціалу і формуванням нових територіальних

центрів росту, розвитком сільських територій і забезпеченням високих соціальних стандартів життя селян. Підсумком методичної процедури є рішення, що визначає склад пріоритетів, здатних забезпечити прогресивні структурні перетворення.

Практичне застосування методики дозволило сформувати систему пріоритетів у рамках концепції структурних перетворень сільського господарства Херсонської області. Їх набір наступний:

- формування висококонкурентного інституціонального середовища, що стимулює підприємницьку активність і залучення капіталу в галузь;
- збалансований просторово-економічний розвиток на основі структурної диверсифікованості сільського господарства і формування нових територіальних центрів аграрного розвитку;
- техніко-технологічна модернізація галузі на основі використання новітніх досягнень в області науки.

Панкратьєва Т.Л.
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон

СУЧАСНИЙ СТАН ВИНОГРАДАРСТВА І ВИНОРОБСТВА УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ

Виноградарсько-виноробна галузь на Півдні України та в деяких районах Закарпаття завжди була й залишається бюджетоутворювальною складовою агропромислового комплексу. Але протягом останніх десятиріч у виноградарстві України відбувся ряд негативних процесів, які призвели до загального скорочення виноградних насаджень, зменшення обсягів закладання молодих, які не компенсують площ, що вибувають із господарського обігу, високої зрідженості, зменшення обсягів виробництва саджанців стійких до збудників хвороб, розповсюдження посередніх сортів із невисокими споживчими властивостями. Це спричинило зменшення виробництва винограду й занепаду галузі, яка нині знаходиться в кризовому стані. Тому одним з головних завдань вітчизняних виноробних підприємств є активізація маркетингових програм розвитку з метою збереження ринкової частки, а також збереження і посилення лояльності наявних споживачів.

Стан і перспективи виноградарсько-виноробного виробництва розглянуто І.І. Червеном, П.М. Майданевичем, А.М. Бузні, В.О. Рибінцевим, С.Г. Черемісіною, аналіз виноградарсько-виноробного ринку розглядався І.Г. Матчиною, а виклад основних методів і напрямів аналізу ефективності виробництва й реалізації продукції виноградарсько-виноробних підприємств представлено у роботах С.В. Додонова, В.М. Дятла, В.О. Заготова, Ю.М. Новікової тощо.

За поживними властивостями виноград належить до унікальних сільськогосподарських культур – у його ягодах виявлено близько тисячі корисних для людини сполук, елементів, речовин. Споживання продукції виноградарства й виноробства є індикатором якісного рівня життя населення, виконує функцію підвищення соціально-економічної складової. До складу виноградарсько-виноробного комплексу України входить виноградарство, промислова переробка винограду, а також виробництва, що обслуговують ці галузі. Кінцевою продукцією комплексу є свіжий виноград, виноградні вина, виноградний сік, коньяки, які виготовляють з технічних сортів винограду. З відходів переробки одержують різні кислоти, дубильні речовини, спирт.

Виноградарсько-виноробна галузь забезпечує:

- зайнятість населення як у самій, так і в суміжних галузях – підприємства з виробництва тари, допоміжних матеріалів, стовпчиків, кілків, добрив, обладнання та ін. Одна тонна винограду у свіжому та переробленому і доведеному до кінцевого споживача вигляді забезпечує працею 22 робітники в самій та суміжних галузях. Це свідчить, що в галузі можуть бути працевлаштовані майже 1 млн. працівників;

- поповнення бюджету (податки на додану вартість, прибуток, акциз, мито, ліцензії);

- підвищення якості життя населення та здоров'я нації [1, с.180].

У світі відзначається позитивна тенденція до безперервного підвищення кількості споживаного винограду. При цьому споживання свіжого винограду на душу населення в різних країнах досить різниться: від 5-10 кг в Іта лії, Іспанії, Португалії, Аргентині, Югославії, Румунії, ФРН, Угорщині і Франції; 10-15 кг в Ізраїлі, 15-30 кг у Болгарії, Кіпрі, Греції, Туреччині та деяких інших країнах Близького Сходу та Середньої Азії до більше 40 кг на душу населення в рік в арабських країнах – Сирія, Йорданія та інших [2]. В Україні у 2015 р. було вироблено на одну особу 9 кг винограду. За даними МОВВ, у світі 9,5—10,0 млн.га. площ виноградників. Щорічне валове виробництво винограду 60—70 млн. т, вина – 280 млн. г.л. Головні виробники вина — Італія (до 45 млн. г.л.), Франція (до 44 млн.) та Іспанія (до 40 млн.). Всього у ЄС вироблено 146 млн. г.л. (52%).

Територіально найбільше розповсюдження виноградарство як галузь отримало на Півдні України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області), і в західному регіоні (Закарпаття), на долю яких припадає 353,6 тис. т виробленого в 2015 р. винограду, що складає 91,5% від загальної кількості по Україні (рис. 1) [3, с. 321].

Динаміка основних показників виноградарства України за 2005-2015 роки свідчить, що впродовж цього періоду площа зайнята під виноградники помітно скоротилася, а саме на 45,8 % (табл.1). Стан виноградарсько-виноробної галузі характеризується динамікою наявних площ виноградників, у тому числі в плодоносному віці.

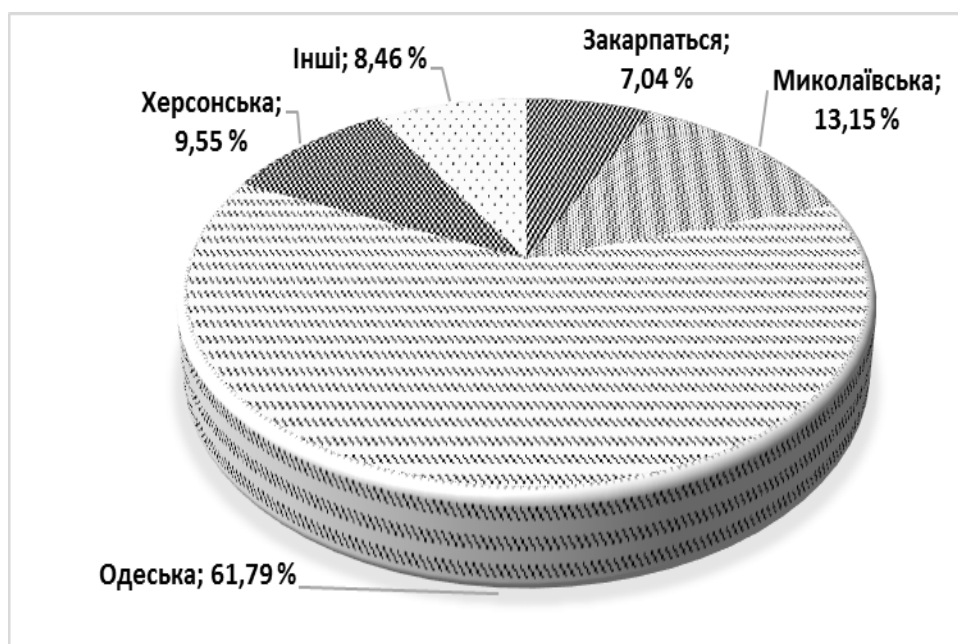

Рис. 1 – Виробництво винограду по регіонах України у 2015 році

Аналіз офіційних статистичних даних наочно свідчить, що розмір загальної площі виноградників в Україні, у тому числі в плодоносному віці, за більш ніж 10 років мав стійку тенденцію до зменшення; і як результат – у 2015 р. досяг показника 45 тис. га і 42 тис. га відповідно, що становить лише 51,7% і 61,7% від рівня 2010 р. (рис. 2) [4, с. 134].

Таблиця 1

Динаміка основних показників виноградарства України

Показник	Роки								2015 у % до	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2005	2014	
Площа насаджень, тис.га	83,0	87	84	78	75	49	45	54,2	91,8	
Валовий збір, тис.т	442,6	407,9	521,9	456,0	575,4	435,6	386,3	87,3	88,7	
Урожайність, ц/га	54,9	60,3	75,5	67,2	85,8	98,6	92,3	168,1	93,6	
Виробництво на одну особу, кг	9	9	11	10	13	10	9	100	90	

Якщо у 2005 р. під виноградниками було зайнято 83 тис. га, то у 2015 р. площа скоротилася до 45 тис. га. З кожним роком спостерігається нарощування показників врожайності виноградних угідь з 54,9 ц/га у 2005 році до 92,3 ц/га, що пов'язано новими насадженнями та запровадженням новітніх технологій. В той же час як показник врожайності збільшується показник валового збору винограду в Україні зменшився за 2014-2015 роки, що пов'язано з анексією Криму, показники якого з 2014 року не включені до статистичних збірників України [3, с. 321-323]. Порівнюючи з країнами із розвиненим виноградарством, такими як Італія, Іспанія, Франція, можемо сказати, що врожайність винограду в них становить близько 300 ц/га. Основними

причинами такого стану врожайності винограду в Україні є повільне впровадження новітньої техніки, а також технологій вирощування винограду.

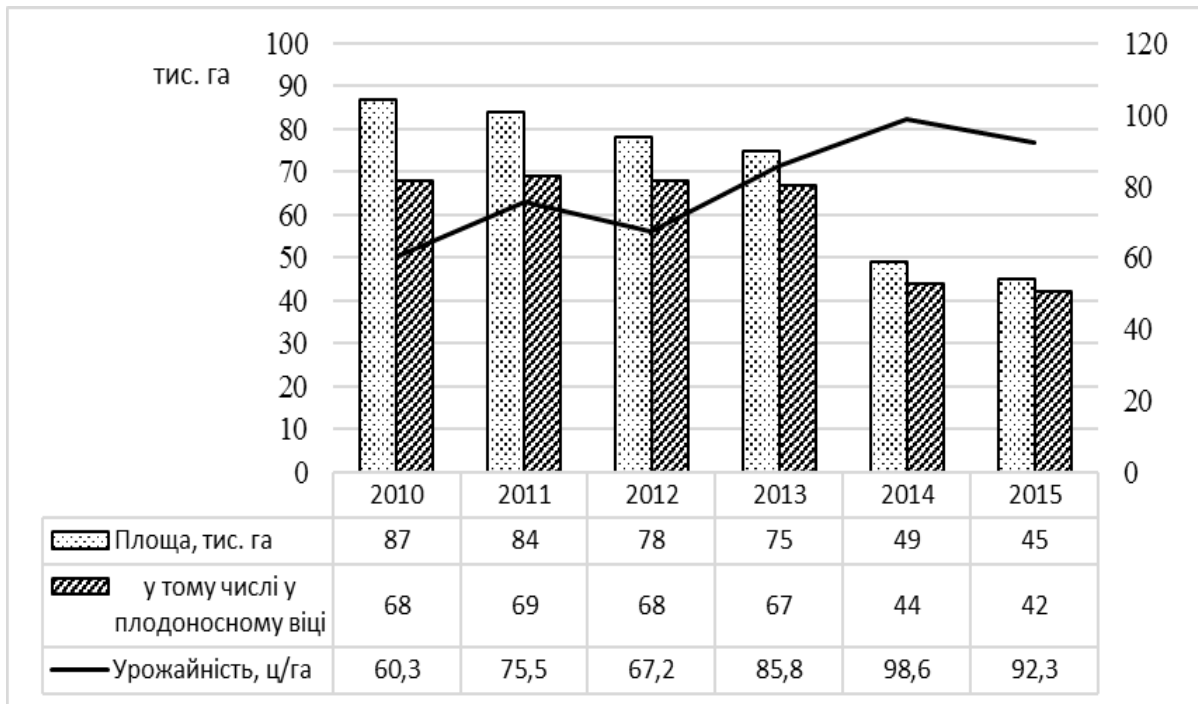

Рис. 2 – Площа виноградних насаджень та урожайність винограду у 2010-2015 рр.

З урахуванням політичної та економічної ситуації, що склалася в Україні у 2014 р., зважаючи на те, що на сьогоднішній день виноградарство та виноробство Криму виключено із сегменту даної галузі агропромислового комплексу України, роль виноградарських регіонів у наповненні бюджету України та подальшому задоволенні потреб споживачів у свіжому винограді і виноробних підприємств у сировині різко зростає [5, с. 137].

Також останнім часом негативно відбиваються на виноградних насадженнях кліматичні фактори: зимові та весняні морози, посухи у весняно-літні періоди вегетації, що призводить до втрати продуктивності та передчасного старіння.

Негативно впливають також соціально-економічні фактори: ріст цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку, добрива та пестициди, шпалерний дріт, виноградні кілки, інші матеріали; незбалансованість між цінами на кінцеву виноробну продукцію та рівнем грошових доходів населення веде до зниження попиту на вино.

Від розвитку виноградарства залежить стан виноробної галузі. За даними Державного комітету статистики України у 2015 році обсяги переробки підприємствами винограду на виноматеріали становили 194 тис. тонн, що на 37,1% менше, ніж у 2006 р. Зазначається, що виноматеріалів вироблено 13,9 млн. дал (на 0,8 млн. дал., або на 5,4% менше) (табл.2).

Таблиця 2

**Динаміка переробки винограду та виробництва виноматеріалів
у 2006-2015 роках**

Показник	Роки								
	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 у % до 2006	2014
Перероблено винограду, тис. т	308	418	354	329	425	228	194	62,9	85,1
Вироблено виноматеріалів із врожаю попереднього року, млн. дал	21,9	26,7	22	22,8	27,8	14,7	13,9	63,5	94,6

Найбільш популярними сортами винограду для переробки у 2015 р. стали ркацителі й аліготе — відповідно 13,2% і 12,6% в загальному обсязі переробленого винограду. У 2015 р. в порівнянні з попереднім роком середня масова концентрація цукру у винограді підвищилася з 180,9 до 186,3 г/дм³ (на 3%).

У груповому асортименті виноматеріалів шампанські і ігристі виготовлено 4,4 млн. дал, коньячних виноматеріалів було вироблено 3,3 млн. дал, Сировини для закладки на витримку і випуск столових вин виготовлено 4,9 млн. дал, для закладки на витримку і випуск кріплених вин – 1,3 млн. дал. Вироблено винопродукції в Україні у 2015 р. 17,35 млн. дал, що складаю 98% від 2014 р. Так найбільшу частку займають вина натуральні виноградні – 5,4 млн. дал, що становить 32 % від загального обсягу винопродукції, 1,1 млн. дал було виготовлено вин натуральних виноградних з додаванням спирту та міцні напої (6%), вина шампанські газовані та ігристі – 4,7 млн. дал (27%), коньяку -2,95 млн. дал (17%), вермути становлять 10% від загального обсягу винопродукції (1,8 млн. дал), та плодоягідних напоїв вироблено 1,4 млн. дал (8%). В Україні у 2015 р. споживалось вина 2,4 літр/люд/рік, в той час як у Західній Європі цей показник досяг 47 літри на одну особу в рік.

Щороку Україна імпортує 20-25 тис. т столового винограду на суму до 30 млн. дол. США (4,5 тис. га виноградних насаджень). При виробництві у середньому 4,5 млн. дал коньяків України частка імпортованої сировини 1,2 млн. дал (67%) на суму біля 40 млн. дол. США. Для викурки цієї частки з виноматеріалів потрібно було переробити 171 тис. т винограду (24 тис. га виноградних насаджень). Таким чином Україна сплатила майже 70 млн. дол. США та щороку втрачає можливість забезпечувати робочими місцями понад 200 тисяч робітників, задіяних на вирощуванні, зборі винограду а також суміжних виробництвах [6].

У 2015 р. Україною експортовано вин виноградних натуральних товарної позиції 2204 на загальну суму 38,2 млн. дол. США (93,9% від 2014 р.), а імпортовано на 56,4 млн. дол. США, що становить 58,8% від 2014 р. Найбільшими експортерами українських вин у 2015 р. стали: Італія – 16,8 млн. дол. США (29,8%), Франція – 10,9 млн. дол. США (19,3%), Грузія – 7,9 млн.

дол. США (14%), Молдова – 4,9 млн. дол. США (0,8%), Німеччина – 3,4 млн. дол. США (0,6 %), Чилі – 3,2 млн. дол. США (0,5 %). Найбільші імпортери українських вин у 2015 р. це Російська Федерація – 26,4 млн. дол. США (8,6%), Грузія – 3,3 млн. дол. США (8,6 %), Азербайджан – 1,3 млн. дол. США (3,4 %), Німеччина – 1,3 млн. дол. США (3,4 %), Китай – 0,7 млн. дол. США (1,8 %).

Все більшого розвитку в регіонах вирощування виноградної лози та інших фруктових рослин набуває новий вид туризму – винний, як одна із форм зеленого туризму. Базується він на вивченні процесів вирощування винограду та інших винних субстратів, а також виробництві вина, дегустації готової винної продукції та відвідуванні виноробень, виноградників, фестивалів й інших різних заходів, які пов'язані з вином. Адже відчутти смак й аромат напою, упізнати таємницю його походження, за оцінками фахівців, можна тільки безпосередньо у місцях його виробництва, оскільки при транспортуванні й збереженні вина можуть втрачати свої смакові якості. Таким чином, вино високої якості можна купити й продегустувати тільки в тому місці, де воно виготовлене. Винний туризм – це окремий вид спеціалізованого (тематичного) туризму, пов'язаний з ознайомленням з історією, технологією та культурою споживання алкогольних напоїв у певному регіоні, їх дегустацією безпосередньо у виробника, а також відвідування відповідних тематичних заходів.

В сучасних умовах економічного розвитку винний туризм інтенсивно розвивається в різних регіонах світу та Європи зокрема. Він є джерелом значних прибутків, оскільки може поєднуватися з усіма іншими видами туризму й може слугувати доповненням туристичних програм та маршрутів для дорослих рекреантів. Окрім того, його значення посилюється й в культурно-пізнавальному та гастрономічному плані. Адже виноробство є давньою господарчо-етнічною традицією. Тому кожна країна завдяки винному туризму може популяризувати свою культуру, звичаї, національну специфіку господарства та гастрономічних інтересів. Це також стимулює розвиток відсталих аграрних районів Європи й світу загалом та зумовлює потік коштів до місцевих бюджетів, що є актуальним і для України [7].

В силу специфіки, з урахуванням складного технологічного процесу вирощування винограду – сировини для виноробства, підприємства вітчизняної виноградарсько-виноробної галузі для свого сталого ефективного розвитку потребують державної підтримки. Слід зазначити, що державним регулюванням та державною підтримкою виноградарства та виноробства в своїх країнах користуються виробники всього світу.

Для підтримки та державного регулювання вітчизняного виноградарства та виноробства українським урядом свого часу було прийнято ряд нормативних актів: Закон України «Про виноград та виноградне вино», Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства», Галузева Програма розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року [8]. Передумовою та нагальною необхідністю прийняття закону, який регулював би механізм державної допомоги підприємствам виноградарсько-виноробної галузі в сучасній Україні став той факт, що

починаючи з 1990 р. внаслідок не виваженої політики щодо подальшого розвитку виноградарства та виноробства, галузь поступово стала втрачати потенціал, напрацьований раніше. Так, площі виноградних насаджень в 1995 р. скоротились в порівнянні з 1990 р. на 12%, валовий збір за цей же період зменшився на 45,3%, в тому числі і за рахунок зменшення урожайності винограду (на 30,8%). Така ж тенденція продовжувалась і в наступні 4 роки, коли за відсутності державної підтримки багаторічні насадження практично не закладались, а більша частина існуючих виноградників внаслідок їх фізичного зношення, використання застарілих агротехнологій та невідповідності сортового складу потребам ринкової економіки стали нерентабельними. Тому, для прийняття термінових заходів щодо виводу галузі з кризового стану 09.04.1999 року було прийнято Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства». Даним Законом було закріплено: суб'єкти та об'єкти оподаткування, ставка збору (1,0%, а в подальшому – 1,5% від об'єкта оподаткування), а також визначено порядок акумулювання збору та розподілу його між рослинницькими напрямками: на розвиток виноградарства і садівництва – 85%, на розвиток хмелярства – 15%. Окремо в Законі було зроблено акцент щодо недопущення нецільового використання зазначених коштів [9].

Об'єктивно, і законодавці, і спеціалісти-виноградари та винороби, і аналітики та експерти аграрного ринку визнають, що прийнятий механізм державної програми підтримки виноградарів та виноробів теоретично був одним з найефективніших. За офіційними джерелами, за час дії цієї програми в Україні на 33% зросло споживання фруктів; значно стабілізувалося виробництво плодово-ягідної продукції та винограду завдяки заміні старих екстенсивних технологій вирощування фруктів, ягід та винограду новими інтенсивними. Зокрема, за інтенсивними технологіями з 2000 року по 2013 рік включно було закладено 45,5 тис. га виноградників, на площі 53,1 тис. га споруджено шпалери та на площі 31,0 тис. га змонтовано системи краплинного зрошення.

Завдяки цьому механізму державної підтримки за 4 роки (з 2010 по 2013 рік включно) було збудовано 22 сучасних фруктосховища, загальною ємністю 50,9 тис. т, що дало можливість частково обмежити імпорт виноградної продукції в Україну.

У 2012 році до Закону України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» було внесено зміни, якими передбачалося збільшення ставки збору з 1 до 1,5 відсотків, що також могло б дати серйозний поштовх до розвитку галузей, щоб в майбутньому Україна змогла реалізувати свій потенціал відносно вирощування винограду в обсягах, які повністю забезпечили б науково-обґрунтовані норми його споживання для населення України. Але, визнаючи вагомість наявних в країні інструментів державної допомоги, починаючи з 2012 року окреслились ряд проблем, зокрема пов'язаних із своєчасним та в повному обсязі одержанням коштів, визначених законодавством. По-перше, як показує аналіз офіційних даних, практично за всі роки існування збору має місце розбіжність між сумами

надходжень коштів в Державну скарбницю від збору та розподілом його між підприємствами галузі, тобто касовими видатками.

Суттєвим гальмом в розвитку виноробної галузі України залишається штучний бар'єр у вигляді занадто високої та економічно необґрунтованої плати за ліцензію на право оптової торгівлі алкогольними напоями, яка є обов'язковою для всіх виробників вина в розмірі 500 тис.грн. та об'єктивно являється однією з головних перепон для розвитку якісного дрібнотоварного виноробного виробництва. Адже за такої вартості ліцензії лише велике виноробне підприємство зможе витримати таке цінове навантаження на кожну пляшку вина. Слід зазначити, що жоден український закон щодо функціонування виноградарсько-виноробної галузі на сьогодні не надає визначення понять «мікро» та «міні виноробство», а отже і не передбачає забезпечення сприятливих умов для сталого ефективного розвитку дрібнотоварного виноробного виробництва. Малі винороби спровоковано змушені займатися виробництвом високоякісного виноградного вина поза існуючим правовим полем. При цьому бюджет втрачає значні кошти у вигляді несплачених прямих і непрямих податків та плати за ліцензію на право виробництва і оптової торгівлі вином. В той же час країни-лідери світового виробництва вина, такі як Франція, Італія, Іспанія мають успішну практику державної підтримки виноробень з будь-якими обсягами виробництва, а не лише великотоварних підприємств. З урахуванням цього досвіду, в умовах інтеграції України до Світової Організації Торгівлі та Європейського Союзу, вважаємо, що законодавство України якнайшвидше має бути приведено до загальносвітового знаменника в виробництві вина дрібними виробниками, що дасть змогу урегулювати діяльність вітчизняних мікро- та міні виноробень. Було б доцільним та економічно виправданим встановлювати вартість ліцензії для виробників алкогольної продукції диференційовано, в залежності від річних обсягів виробництва. Лише в цьому випадку дрібні виробники вина будуть мотивовані до виробництва якісного продукту, який буде їм економічно вигідним.

Результати проведених досліджень дозволяють зробити висновки, що за всіма характерними ознаками життєвий цикл української виноробної галузі перебуває на початковій фазі етапу зрілості, у зв'язку з чим можна стверджувати що ринок вина України досить перспективний для українських виробників. Отже, головним завданням вітчизняних виноробних підприємств є активізація маркетингових програм розвитку з метою збереження ринкової частки, а також збереження і посилення лояльності наявних споживачів.

Проблемним у виноградарстві та виноробній галузі є невідповідність обсягів виробництва: столового винограду для забезпечення потреб населення, винограду технічних сортів для забезпечення потреб виноробства, яке орієнтовано на попит на внутрішньому та зовнішньому ринках, невідповідність сортового складу виноградних насаджень вимогам виноробства, низька ефективність виробництва винограду, яка зумовлена високою долею старих та зріждених виноградних насаджень, що підвищує собівартість і знижує конкурентоздатність столового винограду та вітчизняної виноробної продукції.

Основними напрямками вирішення проблем галузі є визначення пріоритетів розвитку виноградарства з урахуванням зональних особливостей; удосконалення механізму надання державної підтримки виноградарству та забезпечення розвитку виноробства; здійснення заходів щодо забезпечення розвитку інфраструктури ринку виноробної продукції, регулювання попиту і пропозицій, захисту ринку від імпортової винопродукції та сировини низької якості; інноваційно-інвестиційне зміцнення матеріально-технічної бази виноградно-виноробної галузі, впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій. На підвищення ефективності та конкурентоспроможності виноградарства та виноробства в умовах інтеграції України до світового економічного простору будуть сприяти ряд заходів, зокрема: вдосконалення сортової та вікової структури виноградних насаджень; ліквідація зрідженості виноградників; використання зрошування; дотримання сучасних технологій вирощування винограду; зміцнення матеріально-технічної бази підприємств виноградарсько-виноробної галузі; оптимізація розміщення виноградних насаджень; проведення в повному обсязі боротьби з шкідниками і захворюваннями виноградників, переведення вітчизняного розсадництва на сертифіковану основу; впровадження інноваційних технологій та інвестування в галузь; утилізація відходів виноградарства і виноробства з метою охорони навколишнього природного середовища тощо. Глобалізація ринку вина та лібералізація торгівлі потребують впровадження в практику базових агроекологічних вимог і стандартів відповідно до регламентів ЄС, що забезпечить збільшення експорту винограду та винопродукції. Важливе значення у просуванні вітчизняної продукції на ринках буде мати створення бренду «Українське вино», популяризація місцевих вин, розвиток «винного» туризму.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. У світі зростає виробництво і споживання винограду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pavlivsca.ub.ua/news/24788-u-sviti-zrostaevirobnictvo-i-spojivannya-vinogradu.html>
3. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 574 с.
4. Україна у цифрах у 2015 році / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 239 с.
5. Попова М.М. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та роль її окремих регіонів у розвитку галузі / М.М. Попова // Бізнес-Інформ, №7, 2014. – С.136-142.
6. Костенко В. Виноградно-виноробна галузь України, стан та перспективи розвитку : [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://thb.nuft.edu.ua/wp->

content/uploads/2016/02/Vynogradno-vynorobna-galuz-Ukrayiny-GS.Kostenko.Vyno-Odesa-445.pdf.

7. Панкратьєва Т.Л. Проблеми та перспективи розвитку винного туризму в Херсонській області / Т.Л. Панкратьєва, І.О. Косміна // Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. Вип.89. – Херсон: Видавничий центр «Колос». 2014. – С. 268-273.

8. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про затвердження галузевої Програми розвитку садівництва України на період до 2025 року і галузевої Програми розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року». Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_cu/pg_gbwsl/index.htm.

9. Зотов А.М., Іванченко В.Й., Матчина І.Г. Аналіз виконання галузевої програми розвитку виноградарства та виноробства на період до 2025 року. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Magarach/2011_3/3_2-3.pdf.

*Петрова О.О. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СТАН ТА ДИНАМІКА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Інноваційні процеси, що мають місце в будь-якій складній виробничо-господарській системі, є сукупністю прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі. Інноваційні процеси започатковуються певними галузями науки, а завершуються у сфері виробництва, сприяючи прогресивним змінам останнього. Первісними імпульсами запровадження нововведень на підприємствах служать не тільки суспільні потреби й результати фундаментальних наукових досліджень, а й використання зарубіжного прогресивного досвіду в галузі технології та організації виробництва, сучасних форм господарювання.

Україні останніми роками, незважаючи на певні успіхи у стабілізації макроекономічних показників, не вдається домогтися відчутних результатів в експорті інноваційної продукції та створенні сприятливих умов для інноваційної діяльності вітчизняних виробників. На жаль, українська інноваційна сфера також поки не стала по-справжньому привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Такий результат значною мірою пов'язаний із обмеженими можливостями держави щодо спрямування фінансових потоків в інноваційний розвиток економіки, обсяг яких відповідно до досвіду розвинутих країн значно перевищує ресурси, необхідні для здійснення традиційної науково-технічної політики, і недостатньою увагою

держави до стимулювання міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, що відповідає взаємним інтересам українських і закордонних партнерів.

Проблемам інноваційної діяльності присвячені дослідження низки відомих вітчизняних та іноземних учених-економістів: В. Александрової, Ю. Бажала, П. Беленького, В. Беренса, Г. Бірмана, В. Власової, О. Водачкової, В. Геєця, А. Гойка, Н. Гончарової, М. Долішнього, М. Джонк, Р. Іванух, С. Ільєнкової, Н. Краснокутської, Я. Крупки, О. Кузьміна, Б. Литвина, О. Лапко, Л. Гітмана, А. Кутейникова, Д. Львова, Б. Патона, А. Пересади, А. Перлакі, А. Пригожина, А. Савченка, А. Савчука, В. Терехова, П. Хавранека, М. Чумаченка, А. Чухна, С. Шмідта та ін.

Проте чимало питань удосконалення організаційно-економічного механізму активізації інноваційної діяльності й досі залишаються невисвітленими і потребують теоретичного, методичного та практичного вирішення.

Потенційні можливості розвитку та ефективності виробництва визначаються передовсім науково-технічним прогресом, його темпами і соціально-економічними результатами. Що цілеспрямованіше та ефективніше використовуються новітні досягнення науки і техніки, котрі є першоджерелами розвитку продуктивних сил, то успішніше вирішуються пріоритетні соціальні завдання життєдіяльності суспільства.

Усю сукупність процесів, що відбуваються на підприємствах різних галузей народного господарства, можна умовно поділити на дві групи — традиційні та інноваційні. Традиційні процеси характеризують звичайне функціонування народного господарства, його галузей і підприємств, а інноваційні — розвиток останніх на якісно новому рівні. Протягом тривалого періоду, коли економіка функціонувала й розвивалася переважно за рахунок екстенсивних факторів (застосування постійно зростаючого обсягу суспільних ресурсів — персоналу, виробничих фондів), у виробництві домінували традиційні еволюційні процеси. Оскільки екстенсивні фактори практично себе вичерпали або стали економічно не вигідними, розвиток та інтенсифікація сучасного виробництва мають базуватися переважно на нових рішеннях у галузях технології, техніки, організаційних форм і методів господарювання. Опрацювання, прийняття та реалізація таких рішень і становлять зміст інноваційних процесів.

У загальному розумінні інноваційні процеси, що мають місце в будь-якій складній виробничо-господарській системі, є сукупністю прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі.

Результатом інноваційних процесів є новини, а запровадження їх у господарську практику визнається за нововведення. Інноваційні процеси започатковуються певними галузями науки, а завершуються у сфері виробництва, сприяючи прогресивним змінам останнього. Первісними імпульсами запровадження новин (нововведень) на підприємствах служать не тільки суспільні потреби й результати фундаментальних наукових досліджень, а й використання зарубіжного прогресивного досвіду в галузі технології та організації виробництва, сучасних форм господарювання. Усю сукупність

процесів, що відбуваються на підприємствах різних галузей народного господарства, можна умовно поділити на дві групи — традиційні та інноваційні. Традиційні процеси характеризують звичайне функціонування народного господарства, його галузей і підприємств, а інноваційні — розвиток останніх на якісно новому рівні. Протягом тривалого періоду, коли економіка функціонувала й розвивалася переважно за рахунок екстенсивних факторів (застосування постійно зростаючого обсягу суспільних ресурсів — персоналу, виробничих фондів), у виробництві домінували традиційні еволюційні процеси. Оскільки екстенсивні фактори практично себе вичерпали або стали економічно не вигідними, розвиток та інтенсифікація сучасного виробництва мають базуватися переважно на нових рішеннях у галузях технології, техніки, організаційних форм і методів господарювання. Опрацювання, прийняття та реалізація таких рішень і становлять зміст інноваційних процесів [4].

У загальному розумінні інноваційні процеси, що мають місце в будь-якій складній виробничо-господарській системі, є сукупністю прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі.

Результатом інноваційних процесів є новини, а запровадження їх у господарську практику визнається за нововведення. Інноваційні процеси започатковуються певними галузями науки, а завершуються у сфері виробництва, сприяючи прогресивним змінам останнього. Первісними імпульсами запровадження новин (нововведень) на підприємствах служать не тільки суспільні потреби й результати фундаментальних наукових досліджень, а й використання зарубіжного прогресивного досвіду в галузі технології та організації виробництва, сучасних форм господарювання. Інноваційна діяльність в умовах переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку набуває особливого значення. Охопивши різні аспекти ринкових відносин (виробничі, підприємницькі, соціальні, науково-технічні та маркетингові), інноваційний процес сприяє зростанню промислового виробництва, дає змогу підвищувати продуктивність праці, залучати до виробничої сфери нові резерви.

Інтерес до аналізу стану інноваційної діяльності зростає і є вкрай необхідним при формуванні інноваційної політики. Інформаційною базою в цьому аналізі виступає досить нова галузь статистики - статистика інновацій, яка повинна відобразити процеси створення, впровадження і розповсюдження нових або удосконалених продуктів, послуг та технологічних процесів.

Під інноваційною діяльністю розуміють вид економічної діяльності, що пов'язаний з трансформацією ідей (зазвичай результатів наукових досліджень та розробок або інших науково-технічних досягнень) в технологічно нові чи удосконалені продукти (послуги), які впроваджені на ринку, в нові чи удосконалені технологічні процеси або засоби створення (розповсюдження) послуг, що використовуються у практичній діяльності. Тобто інноваційна діяльність спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Вона припускає ряд наукових, технологічних, організаційних, фінансових та комерційних заходів, які разом і призводять до інновації.

Економічні перетворення 1990-х років супроводжувались різким падінням рівня виробництва та платоспроможності на фоні високих темпів інфляції та позначились неухильним зниженням інноваційної активності промислових підприємств. Укінці 1980-х років питома вага підприємств, що займались розробкою та впровадженням нової чи вдосконаленої продукції або виробничих процесів, у промисловості колишнього СРСР складала 60-70 %, а на початку 1990-х років цей показник знизився більш ніж утричі. У 1992-1995-х роках частка інноваційно-активних підприємств була в межах 20-26%. Останні роки ця проблема тільки посилилась. Так якщо у 1997 р. питома вага підприємств, що здійснювали інновації, у загальній кількості промислових підприємств України складала 17%, у 2000 р. - 18,0%. то у 2015 р. - лише 17,3%.

Для порівняння відмітимо, що серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія - 26% та Греція - 29%. тобто більше ніж в 1,5 рази вищі, ніж в Україні. А у порівнянні з країнами - лідерами у цій галузі, такими як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) та Ірландія (74%), розрив становить 3-4 рази [2].

Одним з найважливіших показників інноваційної активності є частка підприємств, що займаються інноваційною діяльністю. Він дозволяє характеризувати ситуацію загалом, стан економіки в цілому, дослідити темпи технологічної перебудови окремих виробництв.

У 2015р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 824 підприємства, або 17,3% промислових [3].

Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно активних підприємств була в Миколаївській, Харківській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Запорізькій, Херсонській, Сумській, Одеській, Львівській і Тернопільській областях (табл. 1).

У розрізі видів економічної діяльності слід виокремити підприємства з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (47,5%), автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів (38,2%), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (37,5%), інших транспортних засобів (36,1%), коксу та продуктів нафтопереробки (28,6%), електричного устаткування (28,2%).

У 2015р. на інновації підприємства витратили 13,8 млрд. грн, у т.ч. на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 11,1 млрд. грн, на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки – 2,0 млрд. грн, на придбання інших зовнішніх знань (придбання нових технологій) – 0,1 млрд. грн та 0,6 млрд. грн – на навчання та підготовку персоналу для розробки та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій (інші витрати).

Найбільше коштів витрачено підприємствами м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, Харківської та Вінницької областей; серед видів економічної діяльності – підприємствами металургійного виробництва

(56,3%), з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (11,5%), харчових продуктів (8,3%), машин і устаткування, не віднесених до іншого устаткування (5,4%).

Таблиця 1

Інноваційна діяльність промислових підприємств за регіонами

	Кількість інноваційно активних підприємств		Обсяг витрат на інноваційну діяльність, млн.грн	Обсяг реалізованої інноваційної продукції усього, млн.грн
	усього, од	у % до загальної кількості підприємств		
Україна	824	17,3	13813,7	23050,1
Вінницька	25	14,7	575,3	192,4
Волинська	12	11,5	65,3	383,6
Дніпропетровська	63	13,0	7568,9	1145,5
Донецька	28	11,7	827,6	4591,8
Житомирська	28	15,5	32,6	372,3
Закарпатська	14	10,1	22,5	583,2
Запорізька	49	20,9	321,0	3162,3
Івано-Франківська	27	21,6	92,2	242,0
Київська	44	13,3	144,8	618,8
Кіровоградська	25	24,8	127,7	354,7
Луганська	9	11,3	24,3	373,2
Львівська	64	19,3	277,8	1193,9
Миколаївська	29	31,2	291,6	71,2
Одеська	36	19,4	49,7	544,4
Полтавська	30	16,2	128,5	1938,5
Рівненська	13	10,6	6,9	67,3
Сумська	23	19,8	162,3	1751,9
Тернопільська	16	17,4	14,6	249,3
Харківська	117	28,6	667,0	2742,4
Херсонська	19	20,7	70,1	175,4
Хмельницька	18	12,3	66,7	127,1
Черкаська	25	17,2	53,5	289,7
Чернівецька	9	17,0	18,8	100,0
Чернігівська	15	13,3	35,0	95,9
м. Київ	86	17,3	2169,0	1683,3

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 13427,0 млн. грн (або 97,2% загального обсягу витрат на інновації). Кошти державного бюджету отримало 11 підприємств, місцевих бюджетів – 15, загальний обсяг яких становив 589,8 млн .грн (0,7%); кошти вітчизняних інвесторів отримали 9 підприємств, іноземних – 6, загалом їхній обсяг становив 132,9 млн. грн (1,9%); кредитами скористалося 11

підприємств, обсяг яких становив 113,7 млн. грн. (0,8%) [5].

Таблиця 2

Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю, (од)

	Кількість підприємств
Усього	824
з них	
мали витрати на інноваційну діяльність	635
упроваджували інновації	723
з них	
упроваджували інноваційні види продукції	414
упроваджували нові процеси	400
реалізовували інноваційну продукцію, що заново впроваджена або зазнала суттєвих технологічних змін протягом останніх трьох років	570

У 2015р. 87,7% інноваційно активних промислових підприємств запроваджували інновації (або 15,2%).

У 2015р. промислові підприємства впровадили 3136 інноваційних видів продукції, з яких 548 – нових виключно для ринку, 2588 – нових лише для підприємства. Із загальної кількості впровадженої продукції 966 – нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо. Найбільшу кількість інноваційних видів продукції впроваджено на підприємствах Тернопільської (27,2% загальної кількості впроваджених видів інноваційної продукції), Запорізької (12,7%), Львівської (8,0%), Харківської (6,6%) областей та м. Києва (14,4%); за видами економічної діяльності – на підприємствах з виробництва машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань (22,9%), паперу та паперових виробів (16,2%), харчових продуктів (11,3%), металургійного виробництва (5,5%).

Кількість запроваджених інноваційних технологічних процесів (нових або вдосконалених методів обробки та виробництва продукції) становила 1217, найбільше з яких впровадили підприємства Харківської (17,4%), Сумської (15,2%), Запорізької (9,4%), Дніпропетровської (6,3%) областей та м. Києва (12,5%); за видами економічної діяльності – на підприємствах з виробництва машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань (25,3%), інших транспортних засобів (12,3%) та харчових продуктів (7,8%). Із загальної кількості запроваджених інноваційних технологічних процесів 458 – маловідходні, ресурсозберігаючі.

У 2015р. 570 підприємств реалізувало інноваційну продукцію на 23,1 млрд. грн. Серед таких підприємств 37,4% реалізували продукцію за межі України, обсяг якої становив 10,8 млрд. грн. Кожне четверте підприємство реалізовувало продукцію, що була новою для ринку. Обсяг такої продукції становив 7,3 млрд. грн, майже дві її третини підприємства поставили на експорт. Значна кількість підприємств (86,0%) реалізовувала продукцію, яка була новою виключно для підприємства. Її обсяг становив 15,8 млрд. грн. Кожне третє підприємство реалізувало за межі України 40,1% такої продукції.

З метою здійснення нововведень 181 підприємство придбало 1131 нову

технологію, з яких 66 – за межами України. Із загальної кількості технологій 439 придбано з устаткуванням, з яких 43 – за межами України; 393 – як результат досліджень і розробок (12); 120 – за договорами на придбання прав на патенти, ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей (8); 37 – за угодами на придбання технологій та ноу-хау (3); 129 – разом з цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців.

У результаті інноваційної діяльності 9 підприємств створили нові технології, з яких 98 було передано іншим підприємствам, зокрема 20 – за межі України.

Упродовж 2012–2015 рр. частка підприємств, які займались інноваційною діяльністю, за рекомендованими видами економічної діяльності становила 14,6%, у т.ч. здійснювали технологічні інновації – 9,5% (5,2% – продуктові та 7,2% – процесові), нетехнологічні – 8,6% (4,7% – організаційні та 6,4% – маркетингові).

Слід зазначити, що існує прямий зв'язок між розміром підприємства і його рівнем інноваційності, оскільки для впровадження інновацій необхідно мати певну кількість персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок (далі – НДР), що призводять до впровадження інновацій. Відповідно найвища частка як технологічно інноваційних, так і нетехнологічно інноваційних підприємств була серед великих підприємств (відповідно 32,9% і 20,7%) (табл.3)

Таблиця 3

Розподіл підприємств за типами інновацій та кількістю працюючих, %

	Обстежені підприємства, усього	З них інноваційно активні	У тому числі запроваджували		
			технологічні інновації	технологічні та нетехнологічні інновації	нетехнологічні інновації
Усього	100,0	14,6	6,0	3,5	5,1
у т.ч. з кількістю працюючих					
до 49 осіб	100,0	11,3	4,0	2,3	5,0
50–249 осіб	100,0	19,7	9,6	4,8	5,3
250 осіб і більше	100,0	38,8	18,1	14,8	5,9

Щодо видів економічної діяльності, то протягом 2012–2015 рр. найвища частка інноваційних підприємств була на підприємствах переробної промисловості (20,3%), з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (18,6%), а також інформації та телекомунікацій (16,3%). При цьому вища за середню по країні частка підприємств із технологічними інноваціями була серед підприємств переробної промисловості, з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (по 15,6%), а також підприємств інформації та телекомунікацій (10,6%); з нетехнологічними інноваціями – серед підприємств переробної промисловості, інформації та телекомунікацій (по 11,1%), оптової торгівлі, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами (9,1%).

За даними обстеження 2012–2015 рр., найвищий рівень інноваційної активності спостерігався на підприємствах Рівненської, Івано-Франківської та Харківської областей.

Найвища частка технологічно інноваційних підприємств – у Харківській (16,8%), Івано-Франківській (16,4%) та Рівненській (15,1%) областях; нетехнологічно інноваційних підприємств – у Рівненській (14,7%), Київській (11,6%) та Вінницькій (11,0%) областях.

Щодо напрямів інноваційної діяльності підприємств України, то майже три чверті підприємств із технологічними інноваціями придбали машини, обладнання та програмне забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів та послуг. Понад чверть із них здійснювали діяльність для запровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів та процесів, таку як техніко-економічне обґрунтування, тестування, розробка програмного забезпечення для поточних потреб, технічне оснащення, організація виробництва тощо (інше). Кожне п'яте підприємство проводило навчання та підготовку персоналу для розроблення і/або впровадження ними нових або значно вдосконалених продуктів і процесів.

У 2015 р. майже 80% загального обсягу інноваційних витрат підприємства спрямували на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення і лише біля 9% – на виконання внутрішніх НДР, по 4% – на придбання інших зовнішніх знань і на придбання зовнішніх НДР.

Хоча найважливішими партнерами усіх інноваційних підприємств по співробітництву залишаються насамперед постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення, а також клієнти або споживачі (9%), частка підприємств, які співпрацювали з науковими організаціями (консультантами, комерційними лабораторіями, університетами та іншими вищими навчальними закладами й науково-дослідними інститутами), становила понад 10%.

В Україні протягом 2012–2014 рр. 18,1% підприємств із технологічними інноваціями співпрацювали з іншими підприємствами та організаціями, у т.ч. університетами, науково-дослідними інститутами тощо.

Упродовж 2012-2015 рр. за географією розташування партнерів 16% інноваційних підприємств співпрацювали з підприємствами України, 5,7% – країн Європи, 1,3% – Китаю та Індії, 1,2% – США. В інших країнах розташовані 3% підприємств-партнерів з питань інноваційної діяльності.

Обсяг реалізованої у 2015р. інноваційної продукції склав 2,8% (у т.ч. нових для ринку – 0,9%, нових лише для підприємства – 1,9%) загального обсягу реалізованої продукції обстежених підприємств.

Крім упровадження технологічних інновацій, підприємства можуть бути активними в організаційних і/або маркетингових інноваціях, які підтримують продуктивні й процесові інновації, підвищують якість і ефективність роботи підприємства та поліпшують обмін інформацією й використання нових знань і технологій, а також можуть впливати на продуктивність фірми, вихід на нові ринки або сегменти ринку.

У таблиці 4 наведено розподіл підприємств, які вважали, що зазначені фактори суттєво впливали на їхнє рішення розвивати інноваційні проекти або стримували здійснення інноваційної діяльності упродовж 2012–2015 рр.

Таблиця 4

Причини, що перешкоджали здійсненню інновацій протягом 2012-2015 рр.

Немає вагомих причин здійснювати інновації	82,2
у тому числі	
Низький попит на інновації на ринку	6,0
Через попередні інновації	3,9
Через дуже низьку конкуренцію підприємства на ринку	3,0
Відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій	7,4
Можливому впровадженню інновацій перешкоджають вагомі чинники	17,8
у тому числі	
Відсутність коштів у межах підприємства	11,4
Відсутність кредитів або прямих інвестицій	6,1
Відсутність кваліфікованих працівників у рамках підприємства	1,7
Труднощі в отриманні державної допомоги або субсидій для інновацій	5,8
Відсутність партнерів по співпраці	1,9
Невизначений попит на інноваційні ідеї	2,1
Занадто велика конкуренція на ринку	4,3

Необхідно взяти до уваги, що ці результати оцінені в цілому по країні і показують лише тенденції, що склалися. Ситуація може дещо відрізнятись на рівні виду діяльності й навіть на рівні підприємств, а також з огляду на те, що перелік і значущість перешкоджаючих факторів може залежати від віку, розміру, галузі та інноваційності підприємства.

Підсумовуючи викладене вище, стає зрозумілим, що вже настав час для формування стратегії розвитку української економіки на інноваційній основі та ухвалення відповідних законодавчих актів, досвід розроблення та реалізації яких є в багатьох країнах світу, серед яких і країни Європейського Союзу – Велика Британія, Німеччина, Польща.

Якщо наша держава врешті-решт має намір щось змінити і дійсно використати механізм визначення та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та пріоритетних напрямів інноваційної діяльності для прискорення переведення економіки на інноваційний шлях розвитку, то необхідно здійснити таке.

1. Відновити прогнозно-аналітичні дослідження.

2. Удосконалити структуру пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, зробивши її ієрархічною, визначивши стратегічні національні пріоритети

3. Для реалізації як науково-технологічних, так і інноваційних пріоритетів загальнодержавного значення необхідно повною мірою використати можливості програмно-цільового підходу – методу, унікальна ефективність якого підтверджена світовим досвідом, тобто мають формуватися державні наукові та науково-технічні програми.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 р. No 40 - IV [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/>
2. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. НАН України. –К., 2015. –336с.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Наукова та інноваційна діяльність: [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. Постанова Верховної Ради України "Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" від 21.10.2010 No 2632-VI [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.rada.gov.ua>
5. Фінансування інноваційного розвитку України [Електронний ресурс]/ Інститут розвитку економіки України. – Доступний з: <http://ireu.org.ua/2014/05>

*Самайчук С.І. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В сучасних умовах господарювання розвиток аграрних підприємств залежить від економічного потенціалу, зміст якого може бути виражений сукупністю засобів і можливостей, наявних у розпорядженні підприємства, раціональне управління якими здатне підвищити ефективність його діяльності та забезпечити сталий розвиток в ринкових умовах.

Дана економічна категорія розглядається з різних позицій, і відповідно, має різні підходи до аналізу економічного потенціалу підприємства. Аналіз економічного потенціалу, за своєю суттю, потрапляє в розряд комплексного. Звідси виникає необхідність обґрунтування відривних методологічних принципів комплексного аналізу і вибору методики оцінки економічного потенціалу підприємства.

Одним з чинників, що впливає на формування складових економічного потенціалу, є галузева приналежність підприємства. Задача економістів, аналітиків зрозуміти, визначити головні складові економічного потенціалу конкретної організації і, по можливості, дати їм адекватну оцінку для допомоги керівництву у виконанні головної місії організації.

Ресурсний потенціал аграрного підприємства визначається сукупністю органічно поєднаних ресурсів (земельних, трудових та матеріальних), у процесі взаємодії яких реалізується інтегральна їх здатність виробляти сільськогосподарську продукцію відповідного асортименту та високої якості.

В ході ресурсного підходу, економічний потенціал розглядається як сукупність використовуваних у виробництві продукції ресурсів, засобів і

предметів виробництва. В даному випадку аналізується тільки ресурсна складова економічного потенціалу. Ресурси є основою розвитку економічного потенціалу будь-якого підприємства. Із закономірності систем виходить, що в результаті взаємодії всіх ресурсів, що становлять систему, в процесі діяльності починає діяти ефект цілісності, тобто з'являються нові властивості, якими кожний окремих вид ресурсу не володіє. Оцінка зводиться до визначення вартості доступних ресурсів, а рівень використання визначається відношенням отриманого результату до об'єму застосованих для цього ресурсів.

Існує багато підходів до оцінки потенціалу підприємства, однак усі вони зводяться до способів оцінки вартості майна як цілісного об'єкту [1,2]: витратний (майновий) – визначає вартість об'єкту за сумою витрат на його створення та використання; порівняльний (ринковий) – визначає вартість на базі зіставлення з аналогами, що вже були об'єктами ринкових угод; результатний (дохідний) – оцінює вартість об'єкту через величину чистого потоку позитивних результатів від його використання.

Слід зазначити, що кожен з зазначених підходів реалізується за допомогою специфічних методик, які залежать від об'єкту оцінки.

Витратний підхід базується на постулаті, що потенційний власник-користувач не погодиться витратити на формування та реалізацію власних внутрішніх чи зовнішніх можливостей більше, ніж вартість очікуваного фінансового результату. Таким чином, методи цієї групи передбачають ресурсну оцінку усіх складових цілісного земельно-майнового та соціально-організаційного комплексу підприємства, на підставі обліку усіх витрат, необхідних для його відтворення (заміщення) на конкретну дату у робочому стані.

Порівняльний підхід базується на інформації про ринкові угоди з аналогічними об'єктами та її використання як бази визначення вартості об'єкту оцінки. В основу методів даної групи покладено припущення про те, що суб'єкти ринкових відносин укладають угоди по аналогії із заведеними традиціями чи колишнім досвідом. На жаль, абсолютних аналогів окремих елементів потенціалу не існує, тому слід використовувати різні механізми коригування вартості аналогу.

Результатний підхід базується на залежності вартості об'єкту оцінки від можливостей його ефективного використання, тобто можливих результатів. Це твердження впливає з тієї думки, що потенційний власник-користувач не заплатить за об'єкт більше, ніж він очікує отримати від його господарського використання. Отже, оцінка потенціалу згідно з результатною концепцією виходить з позицій корисності певних можливостей об'єкту.

Доцільно зазначити, що кожен з названих підходів та спеціальних методів має свої переваги та недоліки і тільки на основі комплексного використання напрацьованого досвіду оцінки можна досягти реального визначення вартості майна та втіленого у ньому потенціалу.

На думку Ю.А. Дорошенка [3, с. 21], величину сумарного потенціалу підприємства доцільно вимірювати сумою його локальних потенціалів. Проте, зведення різноякісних показників, що характеризують окремі складові

потенціалу і виконують різну роль, потребує визначення коефіцієнтів значимості кожного з них у загальній оцінці за допомогою рангів. Відмінність, а інколи незіставність оцінок за наявністю окремих видів ресурсів не може дати об'єктивної оцінки, робить її приблизною, а інколи й не достовірною. До того ж, формування результатів господарської діяльності підприємств здійснюється сукупним впливом можливостей комплексу ресурсів потенціалу. Якщо підприємство має збалансований потенціал, що є основою успіху його діяльності, то за рахунок впливу локальних потенціалів створюється ефект синергізму, який значно перевищує сумарні можливості складових потенціалу і збільшує можливості виробничої системи. При дисгармонії потенціалу, коли його складові розвинуті по-різному, або який-небудь із локальних потенціалів має "хворобливий стан", то навпаки, створюється ефект "падаючого доміно" і сумарні можливості потенціалу визначаються оцінкою його найслабшого елемента. При цьому потенціал підприємства потребує негайних перетворень для покращення збалансованості його складових, як необхідність упередження небезпечних процесів і зменшення негативного впливу.

Значні методичні труднощі при кількісній оцінці сукупного економічного потенціалу зумовлені, по-перше, якісною неоднорідністю та непорівнянністю його структурних складових ланок. Для визначення окремих елементів економічного потенціалу на практиці користуються системою показників, які характеризують його з різних сторін. Крім того, окремі показники можуть змінюватися у різних напрямках. Отже, кожен з них не дає чіткої уяви про розмір та динаміку розвитку потенціалу.

По-друге, складність визначення сукупних розмірів економічного потенціалу пояснюється тим, що він характеризується не лише кількісними параметрами, а й потенційними можливостями ефективного функціонування структурних елементів та потенціалу у цілому.

По-третє, оскільки окремі структурні елементи мають атрибутивний характер, тобто не мають кількісного виразу, а розрізняються за якісним змістом (наприклад, інформаційний, потенціал кліматичних умов, організаційний потенціал), врахувати їх вплив у сукупній величині потенціалу досить складно.

Науковцями запропоновано кілька методів визначення вартісної оцінки потенціалу підприємства. Найбільш широкого практичного застосування набуло обчислення економічного потенціалу у грошовій оцінці, запропоноване українськими ученими. Його основні принципи, з урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку галузі, полягають у наступному [4, с. 37]:

- вартість земельних угідь визначається за грошовою оцінкою кожного їх виду на момент проведення розрахунків;
- основні засоби виробництва враховуються за їх початковою оцінкою;
- оборотні засоби виробництва враховуються у розмірі їх фактичних затрат, оскільки вважається, що швидкість обороту оборотних засобів у сільськогосподарському виробництві становить у середньому близько року;

– вартісна оцінка трудового потенціалу здійснюється з урахуванням кількості зайнятих у господарстві (або сукупності господарств) і рівня фактичної річної оплати праці одного працівника.

За функціональною ознакою складові потенціалу є якісно однорідними, проте за ступенем впливу на виробництво і його результати елементи потенціалу не рівнозначні. Значимість ресурсів виявляється у процесі виробництва і характеризується їх впливом на результати. Рівень значимості елементів не постійний і змінюється у міру залучення у процес виробництва нових елементів, зміни їх якості й співвідношення, а також при переході до сучасної стадії розвитку, із зміною економічної парадигми. Раніше визначальним елементом потенціалу виступала матеріально-технічна база. У новій економічній системі основу становить оцінка здатності підприємства до якісних структурних зрушень, які перш за все визначаються кваліфікацією працівників, рівнем організації виробництва і праці, ефективністю системи управління підприємством, оптимальністю поєднання окремих видів ресурсів.

Використання економіко-статистичних моделей значно підвищує точність оцінки результатів. Хоча з цією метою і застосовуються різні види математичних функцій, разом з тим їх загальною перевагою є реальна можливість на їх основі з врахуванням ресурсозабезпеченості підприємств визначити розрахунковий результативний показник господарської діяльності підприємства.

У процесі моделювання залежності обсягу виробництва валової продукції від основних елементів виробничого потенціалу (землі, виробничих фондів і трудових ресурсів) на підставі логіко-теоретичної гіпотези відносно форми досліджуваного взаємозв'язку обирається і опрацьовується модель похідної функції у її абстрактній формі. У практиці кореляційно-регресійного моделювання економічних явищ і процесів, які характеризують виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств, можна використовувати такі статистичні моделі:

$$\text{лінійна однофакторна} - \hat{y}_x = a_0 \pm a_1 x_1, \quad (1)$$

$$\text{лінійна багатфакторна} - \hat{y}_x = a_0 \pm a_1 x_1 \pm \dots \pm a_n x_n, \quad (2)$$

$$\text{ступенева} - \hat{y}_x = a_0 x_1^{a_1} x_2^{a_2} \dots x_n^{a_n}, \quad (3)$$

$$\text{парабола квадратична} - \hat{y}_{x_1} = a_0 \pm a_1 x_1 \pm a_2 x_1^2, \quad (4)$$

$$\text{парабола гіперболічна} - \hat{y}_x = a_0 \pm a_1 \frac{1}{x} \quad (5)$$

Перелік елементарних статичних функцій, за якими здійснюється аналіз економічного потенціалу, можна доповнити іншими видами. Остаточне рішення щодо вибору того чи іншого виду моделі має базуватися на зіставленні оціночних статистичних характеристик: F-критерію, t-критерію Стюдента, коефіцієнтів апроксимації тощо, які одержані при обчисленні конкретних числових параметрів порівнюваних видів функцій. Відбір чинників для включення у багатфакторну регресійну модель здійснюють на основі попереднього логіко-теоретичного аналізу.

Економіко-статистичні моделі на основі розрахункового результативного показника дають не пряме, а у зв'язку з його коливаннями, досить відносне уявлення про ступінь розвитку і використання економічного потенціалу сільського господарства. Крім того, регресійні моделі можуть застосовуватися лише при дослідженні однорідних об'єктів, наприклад, підприємств чи районів з подібною спеціалізацією. У іншому випадку, розрахункові значення результативних показників за окремими різноякісними групами будуть неспівставні.

При дослідженні впливу ресурсів на результати сільськогосподарського виробництва необхідно визначити: узагальнюючий результативний показник, по відношенню до якого встановлюється значимість ресурсів; показник, який може бути використаний у вигляді коефіцієнта значимості ресурсів.

У якості узагальнюючих результативних показників використовуються: валова і товарна продукція, валовий і чистий дохід (прибуток). Після того, як обрано результативний показник і виділені виробничі ресурси, необхідно знати міру їх впливу на результативний показник, тобто значимість чинників. Для цього у теорії економіко-статистичного моделювання і теорії кореляції використовують різноманітні статистичні показники. Серед них найбільш часто застосовуються коефіцієнти парної кореляції, часткової детермінації, коефіцієнти еластичності, а також показники ступеня змінних функції Кобба-Дугласа, значення часткових похідних виробничих функцій та інші.

Головним недоліком даних методів розрахунку економічного потенціалу і аналогічних показників є низька стабільність коефіцієнтів значимості. Вона має місце, коли зазначені коефіцієнти розраховуються як за визначений період по кожному року окремо, так і у територіальному розрізі за групами підприємств. Вказана нестабільність обумовлена тим, що усі статистичні коефіцієнти, які розраховуються на основі регресійних моделей та інтегруються як вимірники значимості чинників виробництва, у дійсності показують лише внесок останніх у варіацію результативної ознаки. Коефіцієнти регресійних моделей відображають в основному усереднені даної групи підприємств пропорції між ресурсами виробництва і його результатами [5, с. 45].

Елементи, які складають аграрний економічний потенціал, якісно однорідні за функціональною ознакою, адже усі вони являють собою ресурси, що гіпотетично забезпечують результати виробництва. Для кількісної співставності різнойменні види ресурсів необхідно привести до єдиної розмірності. У статистиці з цією метою використовують низку методичних прийомів. Найбільш широко застосовуються методи стандартизації чи нормування. Сутність найбільш простого з них полягає у тому, що величина кожного показника, яким характеризується той чи інший досліджуваний об'єкт, відноситься до середнього його значення по групі чи базовому значенню за певний рік, тобто обчислюється індекс руху ресурсів:

$$E_{\text{пот}} = \frac{P_{c,y}}{\sum P_{c,y}} + \frac{ЧП}{\sum ЧП} + \frac{ОсФ}{\sum ОсФ} + \frac{ОбФ}{\sum ОбФ} + \frac{I}{\sum I}, \quad (7)$$

де $E_{\text{пот}}$ – економічний потенціал підприємства за методом стандартизації, коефіцієнт;

$P_{c,y}$ – площа сільськогосподарських угідь підприємства, га;

ЧП – чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві, осіб;

ОсФ – середньорічна вартість основних засобів, грн.;

ОбФ – середньорічна вартість оборотних засобів, грн.;

I – розмір капітальних інвестицій, грн.

У даному випадку пропорції між досліджуваними об'єктами за рівнем кожного показника зберігаються, але не у натуральних, а у відносних одиницях. Отримані відносні показники можуть додаватися. Ця операція можлива тому, що названі показники зводяться до єдиної бази.

Сума стандартизованих значень ресурсів за змістом ближче до показника ресурсозабезпеченості, ніж до економічного потенціалу. На відміну від ресурсозабезпеченості, він розглядається тут як інтегральна можливість системи ресурсів забезпечити при їх використанні певний рівень виробництва. Тому, для підвищення точності кількісної оцінки цієї можливості, поряд з показниками ресурсозабезпеченості підприємств і регіонів, необхідно визначити значимість кожного ресурсу.

Отримані за допомогою індексного методу значення аграрного економічного потенціалу, виражені у відносних одиницях, поряд з цим дають конкретне уявлення про диференціацію господарств і регіонів за цим показником, а також про головні тенденції його зміни.

Для прогнозу тенденцій розвитку виробництва сільськогосподарської продукції у майбутньому важливо не лише визначити наявний економічний потенціал, але й прослідкувати динаміку рівня його використання. Ми вважаємо, що потенціал підприємства доцільно характеризувати не одним, а сукупністю показників, причому залежно від природи самого показника, застосовувати чи то вартісну оцінку, чи то натуральну, чи то зовсім іншу – евристичну. Методологічною основою їх визначення є співвідношення результату з масою ресурсу, використаного для його досягнення. При цьому показники рівня використання елементів потенціалу мають уможливлювати порівняльну оцінку як ефективності використання різноманітних елементів потенціалу одного підприємства, так і різних виробничих систем.

Ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами, причому при вимірюванні ефективності ресурси можуть бути представлені або у певному обсязі за їх первісною (переоціненою) вартістю (застосовувані ресурси), або частиною їх вартості у формі виробних витрат (виробничо спожиті ресурси).

З метою оцінки економічної ефективності виробництва в аграрних підприємствах використовують натуральні та вартісні показники. Вихідними є їх натуральна форма – урожайність культур або продуктивність худоби. Підвищення цих показників відповідає головному завданню – збільшення виробництва споживчої вартості та підвищення життєвого рівня населення. Однак, для виявлення економічної ефективності слід знати витрати, які

забезпечили одержання відповідної урожайності культур і продуктивності худоби. Кожне аграрне підприємство виробляє різномірну продукцію. Щоб одержати зіставні величини витрат і результатів виробництва, обсяг усієї продукції переводять у вартісну форму.

Основні показники економічної ефективності виробництва аграрного підприємства включають: виробництво валової продукції і валового доходу відносно витрат виробництва; затрати праці на виробництво 1 ц продукції; собівартість 1 ц продукції; одержаний прибуток на 1 га і 1 ц продукції та рівень рентабельності.

Плотник О.Д. запропонувала для оцінки рівня ефективності використання потенціалу аграрного підприємства розраховувати інтегральний індекс ефективності використання потенціалу ($I_{\text{еф}}$), що характеризує його прибутковість і динамічне використання виробничих ресурсів. Він може бути визначений через рівняння виду [6, с. 149]:

$$I_{\text{еф}} = \sqrt[4]{j_{\text{пп}} \cdot j_{\text{фв}} \cdot j_{\text{мв}} \cdot j_{\text{п}}}, \quad (8)$$

де $I_{\text{еф}}$ – інтегральний індекс ефективності використання потенціалу аграрного підприємства, коефіцієнт;

$j_{\text{пп}}$, $j_{\text{фв}}$, $j_{\text{мв}}$, $j_{\text{п}}$ – індекси продуктивності праці, фондівіддачі, матеріаловіддачі, ефективності використання землі, які розраховуються за формулами:

$$j_{\text{пп}} = \frac{\text{Пр}_{\text{п}}}{\text{ЧП}_{\text{п}}} : \frac{\text{Пр}_{\text{ср}}}{\text{ЧП}_{\text{ср}}}, \quad (9)$$

$$j_{\text{фв}} = \frac{\text{Пр}_{\text{п}}}{\text{ОВЗ}_{\text{п}}} : \frac{\text{Пр}_{\text{ср}}}{\text{ОВЗ}_{\text{ср}}}, \quad (10)$$

$$j_{\text{мв}} = \frac{\text{Пр}_{\text{п}}}{\text{МВ}_{\text{п}}} : \frac{\text{Пр}_{\text{ср}}}{\text{МВ}_{\text{ср}}}, \quad (11)$$

$$j_{\text{п}} = \frac{\text{Пр}_{\text{п}}}{\text{П}_{\text{с.у}_{\text{п}}}} : \frac{\text{Пр}_{\text{ср}}}{\text{П}_{\text{с.у}_{\text{ср}}}}, \quad (12)$$

де $\text{Пр}_{\text{п}}$, $\text{Пр}_{\text{ср}}$ – чистий прибуток досліджуваного підприємства та аграрних підприємств району відповідно, грн.;

$\text{ЧП}_{\text{п}}$, $\text{ЧП}_{\text{ср}}$ – середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві досліджуваного підприємства та аграрних підприємств району відповідно, осіб;

$\text{ОВЗ}_{\text{п}}$, $\text{ОВЗ}_{\text{ср}}$ – середньорічна вартість основних засобів досліджуваного підприємства та аграрних підприємств району відповідно, грн.;

$\text{МВ}_{\text{п}}$, $\text{МВ}_{\text{ср}}$ – матеріальні витрати досліджуваного підприємства та аграрних підприємств району відповідно, грн.;

$\text{П}_{\text{с.у}_{\text{п}}}$, $\text{П}_{\text{с.у}_{\text{ср}}}$ – площа сільськогосподарських угідь досліджуваного підприємства та аграрних підприємств району відповідно, га.

Індекси змін показників продуктивності праці, фондівіддачі та використання землі визначається відношенням відповідних показників за звітний період до показників за базовий період.

Чим вищий показник інтегрального використання економічного потенціалу, тим вища ефективність використання економічного потенціалу у звітному періоді порівняно з середньорайонними показниками.

Одним з показників ефективності використання економічного потенціалу є ресурсовіддача та ресурсоемність, що є важливими складовими досягнення ефекту у виробництві. Ресурсовіддачу і ресурсоемність розуміють як спроможність сукупних виробничих ресурсів створювати продукт протягом певного періоду. Чим менші витрати праці і капіталу припадає на одиницю продукту тим менша ресурсоемність і вища ресурсовіддача, а, отже і ефективність виробництва.

Ресурсоемність і ресурсовіддача є економічними категоріями суспільного виробництва. Ресурсоемність і ресурсовіддача показують синтез відношення функціонуючих виробничих ресурсів з отриманим результатом й характеризує рівень використання сукупних ресурсів. У цих відношеннях відображені всі економічні, політичні та соціальні процеси.

Ресурсоемність показує, ціною яких зусиль досягається один і той самий результат у різних природно-економічних умовах виробництва, ресурсовіддача відображає продуктивну силу використаних ресурсів у тих самих умовах і обчислюється за формулою:

$$PB = \frac{BP}{PP}, \quad (13)$$

де PB – ресурсовіддача, грн.;

BP – валова продукція у порівняльних цінах 2005 р., грн.;

PP – сума ресурсного потенціалу підприємства, грн.

Скорочення сукупних ресурсів на створення одиниці продукту, за інших рівних умов, сприятиме зниженню ресурсоемності продукції. У підсумку одержувана продукція буде ресурсоекономною, свідчить про здешевлення виробництва продукції, зумовлене більш раціональним використанням ресурсів. Отже, це буде характеризувати підвищення ефективності усього сільськогосподарського виробництва.

Застосування показника ресурсовіддачі дозволяє здійснити диференційований підхід до прогнозування обсягу виробництва і реалізації продукції сільського господарства з урахуванням виробничих можливостей підприємств. У підприємствах з високою ресурсовіддачею для виробництва одиниці продукції буде необхідно менше вкладень капіталу та інших ресурсів, порівняно з підприємствами з низькою ресурсовіддачею. Таким чином, показник ресурсоемності більш прийнятний при аналізі досягнутих результатів виробництва і виявленні внутрішньогосподарських резервів, а ресурсовіддачі у плануванні та прогнозуванні обсягу виробництва і реалізації продукції сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Бачевський Б. Є. Потенціал і розвиток підприємства : навчальний посібник / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблудська, О. О. Решетняк. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 400 с.
2. Бродська І. І. Аналітична модель інтегральної оцінки вартості підприємства / І. І. Бродська // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 94 – 101.
3. Дорошенко Ю. А. Экономический потенциал территории / Ю. А. Дорошенко. – СПб. : Химия, 1997. – 237 с.
4. Россоха В. В. Методологічні аспекти формування та розвитку потенціалу підприємств аграрної сфери АПК / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 36. – 42.
5. Опря А. Т. Математична оцінка надійності статистичних параметрів у кореляційному моделюванні економічних явищ / А. Т. Опря // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2006. – № 2. – С. 43– 46.
6. Плотник О. Д. Методика оцінки ефективності використання потенціалу аграрних підприємств / О. Д. Плотник // Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів”. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2010. – С. 148 – 150.

*Федорова Т.В. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м Херсон*

МАРКЕТИНГОВИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ ХЛІБОПЕКАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Ураховуючи насиченість ринку виробниками хлібопекарської продукції та рівень їх конкурентоспроможності, слід акцентувати увагу на тому, що реалізувати готову продукцію складніше, ніж забезпечити процес її виробництва. У зв'язку з цим, цілком логічно, що шляхами вирішення означеної проблеми є підходи, пов'язані з дослідженням сфери ресурсного забезпечення, а також із вивченням характеру, умов і технологій виробництва хліба, націлені на загальне підвищення конкурентоспроможності підприємств хлібопекарської галузі. Оскільки маркетинг охоплює велике коло проблем, пов'язаних не лише зі збутом готової продукції, але й впливає на сам процес виробництва, визначає потребу в ресурсах, можливі напрями їх залучення і використання, на нашу думку, саме його доречно розглядати як проміжну ланку в досягненні мети – зростання конкурентоспроможності підприємств досліджуваної галузі.

На сьогодні конкурентоспроможність економіки України визначається конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств, що належать до різних галузей промисловості. Останнім часом спостерігається посилення впливу на загальноекономічні показники країни показників функціонування харчової

промисловості, у тому числі і хлібопекарської. У цій галузі існує низка негативних явищ, що перешкоджають її стабільному розвитку, одним із яких є зростання цін на сировину. Ми абсолютно погоджуємось із дослідниками даної проблеми, що саме це призвело до погіршення фінансового стану підприємств галузі та обумовлене, насамперед, особливостями ціноутворення в галузі й нестійкістю кон'юнктури цін на борошно та хліб [1; 2; 3; 4].

Підприємства хлібопекарської промисловості функціонують в умовах обмеженої свободи ціноутворення соціальних (масових) сортів хлібу, тому існує можливість вирішення проблем підвищення ефективності за рахунок зростання цін на хліб першого і другого гатунку. Так, чим більша частка соціальних сортів хліба на підприємствах галузі, тим гостріше постає проблема економічної ефективності, пов'язана з підвищенням ринкових цін на паливо і електроенергію, а також на сировинні компоненти, серед яких особливе місце посідає борошно. Поряд з цим важливо зазначити, що для застосування на операційному рівні заходів, спрямованих на створення переваг підприємства в конкурентній боротьбі, застосовується маркетинговий інструментарій, що складається з цінової, комунікаційної, товарної політики, політики дистрибуції (збуту). Насамперед розглянемо ціновий аспект маркетингового інструментарію. Ціна на продукцію в умовах ринку визначається різноманітними чинниками і розраховується на підставі внутрішньої калькуляції або задається підприємству ситуацією на ринку (попитом і пропозицією). В основі розрахунку ціни лежить собівартість одиниці продукції і прибуток. Проте наголосимо, що реалізація за такою ціною можлива лише у випадку прийнятності її споживачем, тому потрібно ще до початку виробництва продукції визначити тенденції попиту на конкретному ринку (сегменти) і встановити ті ціни, з якими споживачі погодяться. Також не слід недооцінювати такий фактор для встановлення ціни пропозиції як структура ринку, яка визначається його конкурентною ситуацією. Особливо важливо при цьому враховувати для встановлення ціни або її зміни реакцію конкурентів.

Для оцінювання цінової політики необхідно провести зіставлення ціни з показниками якості продукції (для споживача показники якості прирівнюються до споживчих властивостей товару), оскільки при оцінюванні продукції для споживача, в першу чергу, відіграє роль співвідношення між ціною і споживчими властивостями виробу. Аналізуючи наукові здобутки, вважаємо за необхідне наголосити, що відсутність ринкових цін на вітчизняному ринку хліба негативно позначається на діяльності хлібопекарських підприємств, у той час як економічно обґрунтована рентабельність хлібопекарського виробництва на рівні 15-20 % стабілізує подальший розвиток галузі, а відтак, – аграрного сектора [1; 5; 6]. Ситуація особливо загострилася в період світової фінансової кризи, що спричинило зменшення попиту на продукти харчування через підвищення собівартості продукції за рахунок збільшення вартості кредитних ресурсів.

Різні групи споживачів на ринку висувають різні вимоги до продукції. Наприклад, споживачі з низькими доходами віддають перевагу продукції, що поєднує високу якість із низькими цінами; споживачі з високими прибутками

більше уваги приділяють якості продукції. У зв'язку з цим існує необхідність розмежування горизонтальної і вертикальної диференціації цін. У разі горизонтальної диференціації цін, один і той самий виріб (незначно модифікований, під іншою назвою або в іншій упаковці) пропонується на ринку різноманітним групам споживачів. У випадку вертикальної диференціації цін підприємство реалізує продукцію на ізольованих ринках, де представлені споживачі всіх категорій прибутку (наприклад, різноманітні ціни пропозиції на внутрішньому і закордонному ринках).

Політика роботи з виробом містить набір заходів й інструментів, спрямованих на розробку нового виробу або модифікацію вже існуючого з метою задоволення вимог ринку. Для кожного виробу характерним є визначений життєвий цикл, що складається із наступних стадій: розробка виробу; вихід на ринок (необхідність значних інвестицій); повільне зростання обсягу продажу (відсутність або незначні прибутки); зростання (збільшення обсягу продажу у зв'язку із високим ступенем популярності продукції та за рахунок зниження витрат на одиницю продукції); зрілість (уповільнення зростання збуту, прибутки максимальні); насичення ринку (стабілізація або скорочення попиту в зв'язку з вичерпаним потенціалом ринку; зміна первинного попиту на попит, пов'язаний із заміщенням товару; перехід частини споживачів до більш сучасних продуктів конкурентів; інвестиція одержуваного прибутку в розробку нових виробів); спад (посилення падіння обсягу продажу окремих видів хлібопекарської продукції).

Неможливо не погодитися з позицією авторів, що промислові вироби мають різноманітні життєві цикли: вироби, зовсім не пов'язані з повсякденним попитом, і вироби повсякденного попиту мають дуже тривалі життєві цикли; а престижні товари – короткі [1; 7; 8]. Проте, зазначимо, що для визначення часу розробки нової продукції необхідно знати життєві цикли і відслідковувати їх, оскільки невчасна розробка нового виробу може призвести до втрати ринку.

Ринкова економіка вимагає від підприємства постійної модифікації продукції, що випускається, відповідно до зміни запитів споживачів. У зв'язку з цим змінюватися можуть й властивості продукції (фізичні, функціональні, естетичні). Підкреслимо, що існують варіювання (або поновлення) і диференціація продукції. У першому випадку існуючий виріб замінюється модифікованим (старий виріб вилучається з виробничої програми і замінюється новим, що відповідає потребам споживача в чомусь новому, зберігаючи старі звичні властивості). У тому випадку, якщо на додаток до існуючого виробу на ринку з'являються його модифікації, говорять про диференціацію продукції, – а це сприяє розширенню виробничої програми. Іншим варіантом диференціації є розробка підприємством нових виробів для нових цільових груп споживачів.

Існують систематизовані види диференціацій: вертикальна, горизонтальна, латеральна. Вертикальна означає розширення виробничої програми за рахунок включення до неї продукції, що знаходиться на попередній чи наступній фазі виробничого процесу; горизонтальна націлена на розширення виробничої програми через включення в неї нової продукції, що

пов'язана з нею предметно; латеральна – означає включення у виробничу програму абсолютно нових виробів, призначених для нових ринків.

Політика просування товару вирішує питання стосовно шляху просування його до споживача продукції, виготовленої підприємством. Вона гармонійно поєднує всі види діяльності, необхідні для надання споживачу продукції в потрібній кількості і якості в потрібний час і в потрібному місці. Проте, акцентуємо увагу, що при ухваленні рішення на користь визначеного шляху збуту, мають на увазі саме довгострокове використання цього каналу. Таке рішення може бути прийняте тільки в координації з іншими інструментами маркетингу. Загалом прийняття рішень у сфері політики просування товару полягає у виборі систем, форм і каналів збуту. Власне система збуту хлібопекарських підприємств може бути: власною (реалізація виготовлювачем власних виробів через торгові філії підприємства); пов'язаною з підприємством (система торгівлі за договорами, система франшиз, тобто збут здійснюється самостійними в правовому відношенні, але залежними економічно від певного підприємства іншими підприємствами); не пов'язаною з підприємством (економічно і юридично незалежні збутові компанії) [9].

Доречно зауважити, що маркетингові інструменти не використовуються незалежно один від одного, оскільки мають доповнювати один одного, формувати своєрідний комплекс. Недостатня координація може призвести до тимчасової нейтралізації впливу різноманітних інструментів. Лише чітке узгодження політики у сфері цін, комунікації, роботи з виробами і просування товару з урахуванням цільової групи, на наш погляд, – основа для формування розумної маркетингової політики. Таким чином, розв'язавши проблему, пов'язану з маркетинг-мікс, можна створити оптимальну комбінацію інструментів маркетингу.

Ефективне використання інструментів маркетингу можливе лише при постійному вивченні ринку, а в результаті цього господарюючий суб'єкт повинен володіти інформацією про: попит (потенціал ринку, обсяг ринку, купівельну спроможність споживачів в різних регіонах, визначення груп споживачів, сезонні коливання попиту); пропозицію (наявність конкурентів, сегментування ринку, виробни-конкурентів та їх властивості, пропозиції конкурентів, імідж); можливість використання інструментів маркетингу і їхньої ефективності (еластичність цін збуту, реклама і її вартість у засобах масової інформації, знання преси).

Слід зазначити, що у сьогоднішній хліб слід розглядати як товар, а не лише соціальний продукт першочергової необхідності. Сучасні технології виробництва та рецептури дозволяють розширити асортимент хлібопекарської продукції преміум-сегменту та забезпечити прибутковість виробничо-господарської діяльності підприємства, оскільки ціна на даний товар формується на основі ринкового механізму, на відміну від соціальних сортів хлібу, ціна на який регулюється державою. Тому для просування даної продукції, слід обов'язково використовувати елементи маркетингової пропозиції для популяризації продукції преміум-сегменту. Особисті цінності

споживачів та психографічні особливості цільової групи визначають зміст трьох груп атрибутів пропозиції. До її складу входить загальна ідея, призначення хлібопекарської продукції, яка задовольняє специфічний попит споживачів цільової групи і виправдовує їх сподівання на певний рівень споживчих характеристик, ціна і якість.

Друга група – ринкове оточення, або «хліб та хлібобулочні вироби у реальному виконанні», її складовими є асортимент, його глибина, ширина, довжина, поновлюванність та інші характеристики, які, як свідчать результати досліджень, займають важливе місце серед факторів, що впливають на споживчий вибір. Також до цієї групи відносяться такі атрибути, як зовнішнє оформлення (пакування), екологічність продукту та місце продажу або його відповідність сучасним вимогам до місця розташування, архітектурним та дизайнерським рішенням у оформленні торговельного закладу, кваліфікації персоналу та ін.

Третя група – додаткові атрибути або засоби позитивного впливу на емоційний стан покупця і зростання афективної складової рішення про купівлю. Це може бути наявність корисних мікроелементів, підвищений вміст вітамінів, мікроелементів, пакування з більшою кількістю продукту (більшою вагою) за тією ж ціною та ін. Важливим є також те, що хлібопекарська продукція повинна не тільки задовольняти основну потребу, а й сприяти виникненню нових для забезпечення здорового харчування, відповідати екологічним нормам та суспільним вимогам зниження витрат сировини та енергії. Цей компонент комплексу відповідає за пошук ідей створення нового або удосконалення існуючого продукту для задоволення конкретної потреби, комерціалізацію ідей, формування умов для забезпечення необхідного рівня якості. В табл. 1 наведено складові елементи та характеристики їх впливу на вибір споживача, які на думку автора представляють структуру комплексу маркетингової пропозиції продуктів харчування [10].

Зауважимо, що ринкове оточення хлібу та хлібобулочних виробів формується при його створенні, виробництві та реалізації, а оцінюється при споживанні. Оцінка властивостей цієї продукції пов'язана з суб'єктивним сприйняттям споживачем міри відповідності товару його заявленим характеристикам. Тут мова може йти про ступінь відповідності між фактичними перевагами продукції та обіцяними. Якщо ступінь відповідності для товару фірми вищий, ніж для аналогічних товарів конкурентів, це призведе до повторної покупки. Логічним буде введення до комплексу створення пропозиції цінової складової. Вона визначається у процесі встановлення ціни на основі витрат і на цінності продукту для споживача. При цьому ціноутворення в маркетингу завжди залишається в першу чергу мистецтвом, одним із проявів інтуїції маркетолога.

Прямолінійність у ціноутворенні відійшла в минуле і все більш очевидним є той факт, що покупці бажають приймати участь у встановленні ціни, і з'являється все більше доказів того що, приймаючи рішення, покупці усе менше користуються логікою. До уваги вони сприймають цілу низку

суб'єктивних міркувань, зумовлених психологічними, соціальними, поведінковими та іншими чинниками.

Таблиця 1

Складові маркетингової пропозиції хлібопекарської продукції та вплив її елементів на вибір споживача при формуванні конкурентних стратегій

Елементи маркетингової пропозиції		Декомпозиція складових маркетингової пропозиції	Чинники впливу на вибір споживача
1	2	3	4
Обов'язкові	1. Загальна ідея товару	1.1. Функціональність продукту. 1.2. Фізичні характеристики (склад та рівень реалізації функціональних властивостей) та їх відповідність: - органолептичні показники - смак, запах, колір, зовнішній вигляд, структура; - свіжість; - термін зберігання; - умови зберігання (температурний режим, вологість); - вміст харчових речовин (харчова цінність); вміст калорій.	- раціональність; - доцільність; - економія; - безпечність; - корисність.
	2. Ціна	2.1. Наявність цінових ліній (діапазонів) або диференціації ціни. 2.2. Матриця цін для кожного етапу життєвого циклу товару для кожного ринку збуту.	- висока ціна - престижність, статус, належність до певної соціальної групи; - низька – раціональність
	3. Рівень якості і відповідність стандартам	3.1. Наявність сучасного технологічного оснащення. 3.2. Контроль якості сировини і готової продукції і т.д.	- раціональність; - якість; - безпека для здоров'я (безпечність).
Супровідні	4. Асортимент	4.1. Достатня кількість товарних ліній (ширина асортименту). 4.2. Кількість позицій в кожній групі або параметричні ряди продукту (глибина асортименту). 4.3. Узгодженість товарних ліній. 4.4. Поновлюваність.	- свобода вибору; - самоствердження.
Супровідні	5. Зовнішнє оформлення	5.1. Загальне оформлення упакування. 5.1.1. Колір і вид матеріалу. 5.2. Форма і розмір упакування. 5.3. Вага одиниці упакування. 5.4. Розміщення інформації про товар (склад продукту, енергетична цінність, термін та умови зберігання, вміст ГМО).	- емоційний; - естетичний; - інформаційний; - формування іміджу; - потреба у пізнанні нового.

1	2	3	4
	6. Екологічність	6.1. Сировина вирощується на екологічно чистих угіддях. 6.2. Відсутність шкідливих речовин, харчових домішок тощо. 6.3. Гранично-припустимий вміст ГМО (генно-модифікованих організмів). 6.4. Упаковка має бути вироблена з матеріалів, що піддаються переробці.	- корисність; - безпечність.
	7. Місце продажу, (роздрібна торгівля)	7.1. Кількість торгових точок та їх розташування. 7.2. Використання інструментів, техніки та прийомів мерчандайзингу. 7.3. Рівень технологічного оснащення. 7.4. Упакування товарів. 7.5. Прийом та оформлення попередніх	- якість та швидкість обслуговування; - стимулювання повторної купівлі
Додаткові	8. Бренд	8.1. Індивідуальність образу. 8.2. Асоціації та відчуття. 8.3. Емоціональні переваги. 8.4. Товарний знак. 8.5. Символи	- надійність; - імідж, престиж; - відчуття причетності до певної соціальної групи; довіра; - відданість.
	9. Позиціонування	9.1. Параметричні характеристики елементів маркетингової пропозиції (вага, розмір тощо). 9.2. Непараметричні характеристики елементів маркетингової пропозиції (колір, смак, дизайн).	- властивості, відмінні від товарів-аналогів і товарів конкурентів; - дійсні зиски або вигоди, які сприймаються споживачами суб'єктивно (усвідомлювані і патентні)
	10. Неочікувані характеристики	10.1. Підвищений вміст вітамінів, корисних мікроелементів. 10.2. Відсутність консервантів, штучних барвників, підсилювачів смаку та ін.. 10.3. Нова корисна інформація про продукт. 10.4. Новий смак, нові натуральні	позитивний вплив на покупця і зростання позитивної складової рішення про купівлю.

Знайомлячись з асортиментною лінійкою подібних хлібобулочних виробів, покупці в першу чергу звертають увагу на ціну. Коли їм надають стандартну пропозицію, вони очікують стандартних цін, але коли йде мова про різні варіанти продукції, вони хочуть знати, чим вони відрізняються і шукають пояснення існуванню різниці в ціні. Саме тому, ми вважаємо, що ціна є невід'ємною, важливою складовою пропозиції, яка встановлюється на хлібопекарському підприємстві. Також до цієї компоненти входить розташування хлібопекарської продукції у межах певного цінового діапазону, розробка матриць цін для кожного етапу ЖЦТ продукту і для ринку хліба та хлібобулочних виробів.

Розробка конкурентних стратегій на основі маркетингового підходу дозволяє хлібопекарським підприємствам отримати стійкі конкурентні переваги шляхом ведення інтенсивної конкурентної боротьби, задовольняти різноманітні та мінливі потреби споживачів хлібобулочних виробів різних сегментів ринку краще, ніж це роблять конкуренти. Тому доцільно використовувати широкий спектр стратегій ринкової конкуренції, щоб урахувати всі складові конкурентоспроможності підприємства в комплексі, які можливо об'єднати в систему конкурентних стратегій підприємства, тобто систему стратегій, спрямованих на адаптацію підприємства до змін в умовах конкуренції та зміцнення його довгострокової позиції на ринку хлібобулочних виробів (рис. 1).

Розробляючи на початковому етапі діяльності конкурентну стратегію, підприємству необхідно визначити загальний напрям свого розвитку, який надасть можливості зміцнити свою конкурентну позицію на ринку хлібобулочних виробів, стати лідером, а відтак мати певні переваги над іншими підприємствами хлібопекарської галузі.

Рис. 1 - Конкурентні стратегії хлібопекарських підприємств
Джерело: розроблено за даними [11; 12; 13]

Упровадження наведених вище стратегій надасть можливості здійснити наступальні або оборонні заходи в цілях подолання основних сил конкуренції. Наявність сформованої стратегії підвищує готовність організації реагувати на непередбачені зміни, демонструє зв'язок між функціями посадових осіб, сприяє обґрунтованому управлінню. Проте слід пам'ятати, що на будь-яку обрану стратегію здійснюють вплив ряд факторів, як зовнішнього (розвиненість і вік галузі, характеристика і прибутковість ринку, політична та демографічна ситуація, кількість конкурентів, їхні позиції, інтенсивність конкуренції, зовнішні бар'єри входу-виходу тощо), так і внутрішнього середовища підприємства (внутрішні бар'єри входу-виходу, потенціал підприємства, технічне оснащення, якість, ціна, продукція, конкурентна позиція, обсяг продажів, фінансування, ресурси, персонал тощо). Тому підприємство має конкурентну перевагу, коли воно більш ефективно, на відміну від своїх суперників, долає негативний вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища і виконує роботу по залученню покупців.

Таким чином, процес створення маркетингової пропозиції інтегрує у єдиний комплекс як елементи хлібопекарської продукції, так і характеристики його оточення, які дають додатковий ефект від придбання та використання. Тому саме маркетинговий підхід є ключовим щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємств хлібопекарської галузі. Він надасть можливість розробити ефективну товарну політику, налагодити комунікаційний зв'язок із споживачем та розширити ринки збуту хлібопекарської продукції в межах формування конкурентних стратегій.

Список використаних джерел

1. Волонцевич Е. Ф. Конкурентоспособность фирм / Е. Ф. Волонцевич. – Мн.: БГЭУ, 2003. – 103 с.
2. Гупанова Ю. Є. Організаційно-економічний механізм управління якістю продукції хлібопекарської промисловості / Ю. Є. Гупанова // Харчова промисловість, 2006. – №8. – С. 56-60.
3. Колобаева Ю. А. Экономика, организация и планирование хлебопекарного производства. / Ю. А. Колобаева, Т. А. Сидорова, И. М. Золотовицкий. – М.: Издательство «Пищевая промышленность», 1985. – 364 с.
4. Конкурентна стійкість та ринок: Оцінка конкурентоспроможності як чинник визначення стійкості підприємства на ринку // Легка пром-ть., 2003. – №3. – С. 37.
5. Кириленко І. Г. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І. Г. Кириленко // Економіка АПК, 2005. – № 11. – С. 68–72.
6. Соловійов І. О. Маркетингові аспекти діяльності суб'єктів ринку хлібобулочних виробів / І. О. Соловійов, О. О. Мурзак // Економіка АПК, 2005. – №2 (124). – С. 112-118.

7. Витрати і ресурси домогосподарств: статистична інформація [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Данилишин Б. Цінова ситуація на споживчому ринку у січні 2014 року сформувався під впливом економічних та політичних факторів. Міністерство економіки України [Електронний ресурс] / Б. Данилишин. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish>

9. Гаркавенко С. С. Маркетинг / С. С. Гаркавенко – К.: Лібра, 1998. – 384с.

10. Соловійов І. О. Агроркетинг: системна методологія, реалізація концепції: [монографія] / І. О. Соловійов. – Херсон: Олди-плюс, 2008. – 344С.

11. Гаркавенко С. С. Маркетинг / С. С. Гаркавенко – К.: Лібра, 2002. – 712с.

12. Портер М. Е. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Е. Портер; [пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського]. – К.: Основи, 1998. – 390 с.

13. Фатхутдинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность / Р. А. Фатхутдинов. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2005. – 504 с.

*Шепель Т.В. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м Херсон*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

На сьогоднішньому етапі суспільного життя земельні ресурси використовуються надзвичайно інтенсивно, виконуючи функцію територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва. Земля – головна умова існування і найважливіше джерело національного багатства, найперша передумова і природна основа суспільного виробництва, універсальний фактор діяльності будь-якої людини. Вона зі своїми ґрунтами, надрами, лісами, водними екосистемами, в наслідок прикладання до неї живої праці стає основною продуктивною силою.

Земельні ресурси є одними з головних, життєзабезпечуючих і виробничих ресурсів, раціональне використання яких визначає ступінь соціального й економічного прогресу суспільства. Незважаючи на те, що Україна має у своєму розпорядженні четверту частину світової площі чорнозему, розвинену сільськогосподарську науку і висококваліфіковані кадри аграріїв, економіка сільського господарства знаходиться у важкому стані, виробництво валової продукції зростає повільними темпами, посилюються процеси деградації землі. Тому одним з актуальних питань є прискорення процесу її відродження. Адже, ефективне використання земельних ресурсів має винятково важливе значення

для сталого розвитку аграрного сектору України.

Суспільне виробництво являє собою процес взаємодії людини і природи з допомогою промислових засобів виробництва. Земля – головна умова існування людського суспільства і найважливіше джерело національного багатства, універсальний фактор діяльності будь-якої людини. Серед матеріальних умов, необхідних для життя і виробничої діяльності населення, земля займає особливе місце. Вона зі своїми ґрунтами, надрами, лісами, водними екосистемами, в наслідок прикладання до неї живої і уречевленої праці, стає основною продуктивною силою. Місце і роль землі в галузях матеріального виробництва різні, однак їх роль у різних сферах суспільного виробництва не однакова. Якщо в промисловості, крім добувної, земля є лише просторовим базисом, то в сільському господарстві вона — головний засіб виробництва. Маючи обмежені розміри, земельні ресурси є предметом конкуренції різних галузей господарського комплексу. Тому проблема їх оптимального розподілу набуває особливого важливого значення.[1]

В свою чергу аграрне виробництво базується на використанні природних ресурсів. Які є не чим іншим, як елементами природи, які використовуються як джерело засобів існування людського суспільства. Вони поділяються на земельні, водні, мінерально-сировинні, кліматичні, біологічні та інші і складають основу матеріального виробництва. В наслідок прикладання до них живої і уречевленої праці вони стають природними продуктивними силами. Серед всіх природних ресурсів найважливіше значення мають лише земельні.

За своїм цільовим призначенням землі поділяються на такі основні категорії: землі сільськогосподарського призначення, землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного значення, землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення, землі історико-культурного призначення; землі лісового фонду; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Роль землі в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна унікальна властивість — родючість. Завдяки цій властивості вона активно впливає на процес сільськогосподарського виробництва. Родючість визначається здатністю ґрунту нагромаджувати й утримувати вологу та забезпечувати нею рослини, нагромаджувати і трансформувати поживні речовини, а також забезпечувати доступ кисню в зону кореневої системи рослин, тобто здійснювати аерацію [2]

Земля, як засіб виробництва, в сільському господарстві має специфічні особливості:

- на відміну від інших засобів виробництва земля не є результатом людської праці;
- земля є незамінним засобом виробництва; якщо всі інші засоби виробництва можна замінити новими і більш продуктивними, то без землі виробничий процес здійснюватись не зможе;
- земля просторово обмежена і в процесі розвитку продуктивних сил сільського господарства її не можливо заново створити;

- в процесі виробництва земля не зношується, а при правильному використанні постійно поліпшується.

На усіх етапах свого становлення і розвитку людина була нерозривно пов'язана із землею, а способи землекористування були зумовлені багатьма чинниками, зокрема ґрунтами та кліматом, а також рівнем розвитку економіки та місцевими традиціями. На самих ранніх етапах людина використовувала земельні ресурси як просторову базу та місця концентрації корисних копалин. [2]

Землі сільськогосподарського призначення є "золотим" фондом держави. Це вони формують продовольчу безпеку країни та дають сировину для промисловості. Їх слід розглядати як суму площ сільськогосподарських та несільськогосподарських угідь. Вони є одним з основних джерел існування суспільства. Серед усіх інших компонентів природного середовища, які використовуються для виробництва матеріальних благ, особливо важливу роль відіграють саме земельні ресурси.

Загальна площа в Україні становить 42,7 млн. гектарів. З них - 42,7 млн га – землі сільськогосподарського призначення, з яких щорічно обробляється понад 32 млн.га. Для порівняння, у Польщі під сільгоспвиробництвом задіяні вдвічі менші площі – 14млн. га, у Румунії – 9 млн.га. В світовій структурі земельних ресурсів землі сільськогосподарського призначення України займають найвищі позиції і складають 28 млн.га.[3]

Відповідно до ст.14 Конституції України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.[4] У Земельному кодексі (ст.1) знайшли свій подальший розвиток норми Конституції України. Маючи багатоцільове використання, земля є головним засобом виробництва в сільському господарстві та просторово-територіальним базисом розміщення і розвитку продуктивних сил. Вона, разом із трудовими ресурсами і засобами виробництва, створеними людиною, представляє основу соціально-економічного, культурного та політичного розвитку народу.[5]

Станом на 1 січня 2016 року в Україні налічувалося 42726,4 тис.га сільськогосподарських угідь. З них відповідну частину займає рілля (78,3%), перелоги (0,5%), багаторічні насадження (2,1%), сіножаті (5,7%), пасовища (12,0%), інші землі (2,9%) (рис. 1). [3]

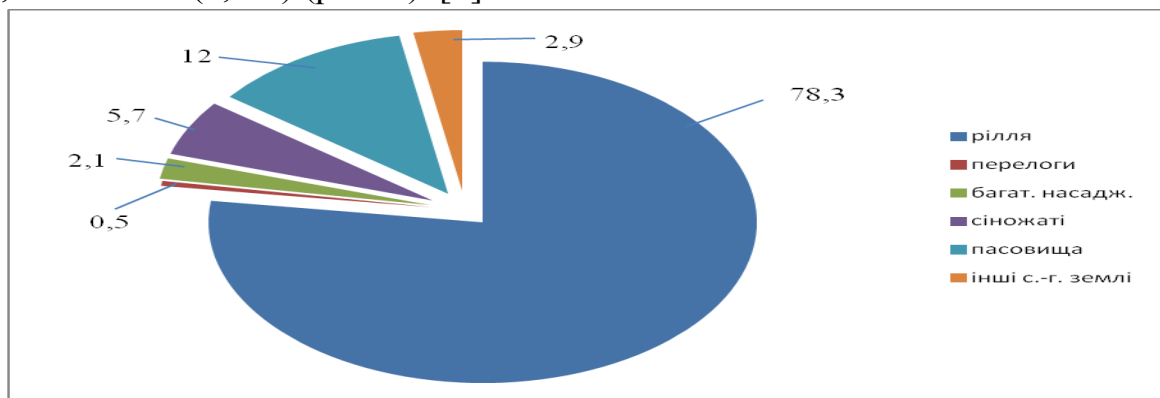

Рис.1 – Структура сільськогосподарських угідь в Україні у 2016р., %

Земля як головний засіб виробництва в сільському господарстві, крім уже розглянутих, має ще ряд особливостей, які потрібно враховувати в процесі її використання для виробництва продукції. Так, земля як продукт природи не має вартості, не переносить її, як звичайні засоби праці, на продукцію, в створенні якої вони брали участь. У процесі виробництва вона за правильного її використання підвищує свою родючість, а тому є вічним засобом виробництва. Однак вона обмежена в просторі і штучно не відновлюється. Як матеріальну основу розвитку сільськогосподарського виробництва її не можна замінити жодними іншими засобами праці.[6] Земельний фонд України характеризується наявністю високою біопродуктивністю землі, в її структурі переважають землі з найбільш родючими ґрунтами (табл.1) [7]

Хімічний і фізичний склад ґрунту, його інші важливі характеристики визначають родючість земельних ділянок, а відтак, і дохід землекористувачів, оскільки вибір сільськогосподарських культур і їх урожайність залежать від цієї унікальної властивості головного засобу виробництва в сільському господарстві.

Таблиця 1

Структура ґрунтового покриття сільськогосподарських ґрунтів України

Основні типи ґрунтів	Сільськогосподарські угіддя		В тому числі рілля	
	тис. га	%	тис.га	%
Дерново-підзолисті різного генезису	2522	6,0	2080	6,5
Ясносірі і сірі опідзолені	2149	5,0	1932	5,8
Темносірі опідзолені	4133	9,9	3858	11,8
Дернові різного генезису	2181	3,6	536	1,6
Лучні різного генезису	1565	3,7	764	2,5
Лучно-болотні	716	1,7	99	0,3
Торфно-болотні і торф'янисті	614	1,5	82	0,2
Чорноземні різного генезису	22113	52,8	19968	61,4
Лучно-чорноземні	718	1,7	567	1,7
Солнці і солончаки різного характеру	171	0,4	57	0,2
Темнокаштанові і каштанові	1238	3,0	1133	3,4
Буроземні, дерново-буроземні, підзолисто-буроземні	1189	2,5	73	0,2
Намиті	658	1,6	347	1,1
Інші види ґрунтів	2749	6,5	1041	3,3
Разом по Україні	42716	100	32537	100

За даними Інституту ґрунтознавства і агрохімії УААН основна база землеробства України розміщується на чорноземних ґрунтах та ґрунтах чорноземного типу - 61,4% площі орних земель. За його даними в Україні зосереджена четверта частина світових запасів чорнозему і з цим пов'язується вирашаний агрономічний статус України в порівнянні з іншими країнами світу. На базі використання природних ресурсів і насамперед земельних, розвивається одна із найважливіших і життєво необхідних галузей матеріального

виробництва, яка виробляє продукти харчування для населення, сировину - для промисловості і товари – для експорту. Це сільськогосподарське виробництво, яке відіграє важливу роль у зміцненні економіки країни, підвищенні життєвого рівня населення і розв'язання соціально - економічних проблем.[8]

Крім того, в сільському господарстві земля водночас є і предметом праці. В процесі обробітку землю піддають різним формам впливу. Завдання полягає в тому, щоб цей вплив не руйнував структуру ґрунту, зберігав його властивості, створював умови для підвищення родючості земельних ділянок. Але оскільки її рівень на різних за якістю землях не однаковий, то це призводить і до неоднакової віддачі вкладених у землю коштів. Через це виникає необхідність у розробці та застосуванні ефективних заходів, спрямованих на державну підтримку доходів тих підприємств, що опинилися в гірших природних умовах. Розглянуті особливості землі потрібно враховувати комплексно, у тісному взаємозв'язку, що дасть можливість підвищувати її продуктивну здатність відповідно до досягнутого рівня розвитку продуктивних сил.[9]

З політико-економічної точки зору земля виступає у ролі засобу виробництва поєднуючи в собі властивості і функції предмета і засобу праці. Але її роль в аграрному секторі у порівнянні з іншими галузями виробництва дуже відмінна. Якщо в інших галузях виробництва вона виконує пасивну роль, функціонує як фундамент виробництва, то у сільському господарстві вона виступає як предмет праці, і як знаряддя виробництва, за допомогою якого людина вирощує необхідні їй культури. Це дає підстави вважати землю у сільському господарстві головним засобом виробництва. Адже вона має низку специфічних особливостей, які суттєво відрізняють її від інших засобів виробництва:

- земля – продукт самої природи і не є результатом людської праці;
- земля, характеризується просторовою обмеженістю і в процесі розвитку продуктивних сил сільського господарства її не можна заново створити або збільшити її розміри;
- використання землі, як засобу виробництва пов'язане з постійністю місця, в результаті чого створюється різний рентний дохід при вирощуванні різних сільськогосподарських культур;
- земля є вічним засобом виробництва, який не зношується, а при правильному використанні постійно поліпшується;
- земля є незамінним засобом виробництва; якщо всі інші засоби виробництва можна замінити новими і більш продуктивними, то без землі виробничий процес здійснюватись не може.

На відміну від інших засобів, які мають властивість зношуватись, земля при правильному використанні підвищує свою родючість і продуктивність, збільшує свою вартість. Земля є єдиним засобом виробництва, який не піддається руйнуючому впливу часу.

Серед умов, необхідних для виробничої діяльності і життя людей, вона займає особливе місце. Вона становить територіальний і матеріальний базис аграрно-промислового комплексу і відіграє надзвичайно важливу роль у сільськогосподарському виробництві. Його зміст і структура визначають

першорядну роль земель сільськогосподарського призначення серед існуючих в Україні категорій земель.

Враховуючи цю обставину, їх ефективне використання є дуже важливою проблемою сучасності. При цьому воно повинно передбачати максимально важливе задоволення матеріальних потреб суспільства від залучених в економічний оборот ресурсів і збереження їхнього стану. Адже надмірна розораність сільськогосподарських угідь (понад 78%) в Україні свідчить лише про неефективне використання земельних ресурсів, оскільки в США і країнах Європи цей показник втричі нижчий, але проблем з продовольством не існує. Це дає підстави вважати, що шляхи розв'язання цієї проблеми потрібно шукати в залученні в сільськогосподарський оборот лише придатних для цієї придатності земель. А малопродуктивні, деградовані землі вилучати з економічного обороту з метою відтворення і збереження їх родючості для майбутніх поколінь.

Унікальною властивістю земельних ресурсів є неможливість переміщення в просторі. Це означає, що використання земель повинно здійснюватись в тому місці, де вони знаходяться. Розглядаючи землю як активний елемент виробництва, розуміємо, що продуктивні властивості земельного простору визначаються його географічним розташуванням. Тому визначено основні особливості використання землі як об'єкта управління:

- земельні угіддя є складовим елементом єдиної продуктивної сили природи;
- земля є продуктом природи, але її родючість визначається людською діяльністю;
- раціональне використання землі може здійснюватися тільки з врахуванням економічних, соціальних, природних, політичних та інших умов;
- земельні ділянки відрізняються своєю якісною і кількісною неоднорідністю та мінливістю властивостей;
- правильне використання землі супроводжується зростанням її продуктивної сили, а відтак і її вартості.

Упродовж останніх років відбувається постійна трансформація земельного фонду. Скорочується площа сільськогосподарських угідь, зростає площа забудованих земель, значно погіршується стан земельного фонду. Збільшується площа еродованих земель, знижується родючість ґрунту, в ньому зростає дефіцит поживних речовин, що негативно позначається на сільськогосподарському виробництві. Виходять з ладу гідротехнічні споруди, магістральні та розподільчі канали, меліоративні системи, що призводить до заболочення і підтоплення земель по всій країні.[3]

Така концепція використання земель сільськогосподарського призначення відповідає державній політиці, оскільки створення різних форм господарювання на землі має за мету забезпечити розвиток економіки країни, її стабільність і безпеку. Якщо цього не буде досягнуто, то Україна, попавши у продовольчу залежність від інших країн, автоматично попаде в економічну і політичну залежність. Саме тому система управління землями

сільськогосподарського призначення є складовою земельної політики в умовах здійснення земельної реформи.

Земля як об'єкт управління є багатовимірним "тілом", управляти яким можна тільки на основі системної позиції. Цілком очевидно, що відстоюючи вирішення проблем землекористування завтрашнього дня, варто глибше заглянути в сьогодні, яке дозволить сформулювати цілісне бачення земельної політики країни, окреслити шляхи створення ефективної системи управління земельними ресурсами.

Поліпшення продуктивних властивостей землі як результат процесу управління відбувається в ході:

- вдосконалення земельних відносин;
- розвитку науково-технічного прогресу;
- впорядкованості процесу обробітку ґрунту;
- сівозміна сільськогосподарських культур;
- використання досвіду, накопиченого людством.

Під впливом цих факторів не тільки зростає родючість ґрунту, але і якісно міняються його початкові властивості.

Таким чином, з урахуванням відзначених вище особливостей землі як засобу виробництва повинні на державному, регіональному і внутрішньогосподарському рівнях прийматись адекватні управлінські рішення з розробки системи заходів по її раціональному використанню і охороні в рамках природно-економічних, соціальних, політичних та культурно-історичних умов.[11]

Серед умов, необхідних для виробничої діяльності і життя людей, вона займає особливе місце. Вона становить територіальний і матеріальний базис аграрно-промислового комплексу і відіграє надзвичайно важливу роль у сільськогосподарському виробництві. Його зміст і структура визначають першорядну роль земель сільськогосподарського призначення серед існуючих в Україні категорій земель.

Варто відзначити той факт, що на Україні сільськогосподарське виробництво ведеться на особливо цінних землях (табл.2)[10].

Серед умов, необхідних для виробничої діяльності і життя людей, вона займає особливе місце. Вона становить територіальний і матеріальний базис аграрно-промислового комплексу і відіграє надзвичайно важливу роль у сільськогосподарському виробництві. Його зміст і структура визначають першорядну роль земель сільськогосподарського призначення серед існуючих в Україні категорій земель.

Враховуючи той факт, що в процесі виробничих відносин відбуватимуться трансакції із земельними ділянками, які передбачають дарування, заставу, спадок тощо, буде здійснюватися плата за використання землі або орендна плата за землю, виникає необхідність розробки такої системи управління земельними ресурсами, яка б вирішила поставлені проблеми забезпечення раціонального використання і охорони земель, збереження і відтворення родючості ґрунту, захист прав громадян, організацій, підприємств тощо. При цьому ефективна система управління земельними ресурсами може

бути забезпечена не тільки за умови достовірної інформації про земельні ресурси, але й врахування соціальних, політичних, культурно-історичних та інших аспектів.

Таблиця 2

Структура особливо цінних земель України

Області України	Сільськогосподарські угіддя		Рілля	
	Загальна площа	Особливо цінні землі	Загальна площа	Особливо цінні землі
Вінницька	1967	835	1612	824
Волинська	995	115	623	81
Донецька	1939	582	1613	559
Житомирська	1856	310	1192	298
Закарпатська	487	103	162	53
Запорізька	2681	852	1885	558
Івано-Франківська	636	148	340	51
Київська	1956	750	1310	725
Кропивницька	2155	919	1715	909
Луганська	1942	296	1408	28,6
Львівська	1459	155	771	130
Миколаївська	1785	662	1675	640
Одеська	2754	831	2008	771
Полтавська	2374	1442	1742	1411
Рівненська	868	159	607	156
Сумська	1939	905	1305	882
Тернопільська	1072	683	846	672
Харківська	2603	1106	1884	1079
Херсонська	1982	649	1720	636
Хмельницька	1853	696	1249	679
Черкаська	1882	886	1192	872
Чернівецька	537	82	299	79
Чернігівська	2115	559	1434	529
Україна	42716	14641	30636	13771

Земля як об'єкт управління є багатовимірним "тілом", управляти яким можна тільки на основі системної позиції. Цілком очевидно, що відстоюючи вирішення проблем землекористування завтрашнього дня, варто глибше заглянути в сьогодні, яке дозволить сформулювати цілісне бачення земельної політики країни, окреслити шляхи створення ефективної системи управління земельними ресурсами.[12]

Місце і роль сільського господарства в економіці країни залежать від суспільно-економічних цілей держави, які вона реалізує через певну економічну, юридичну та адміністративну системи впливу на економіку. Власне, будучи базисом кредитно-фінансової системи, вона була і залишається надійним ресурсом економічного зростання країни. Земельні ресурси, з використанням яких формується 95% обсягу продовольчого фонду та дві

третини фонду товарів споживання, по праву вважаються первинним чинником виробництва. Будучи природним потенційним знаряддям виробництва, земля виступає у сільському господарстві як засіб праці тільки тоді, коли вона управляється людиною і використовується для задоволення її життєво необхідних потреб.[13]

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2002 – 624 с.
2. Корчинська О.А. Ефективність використання сільськогосподарських угідь: теоретичний і практичний аспекти / О.А. Корчинська // Землеустрій і кадастр – 2008 - № 1 с. 52-59
3. Держгеокадастр – Структура земельного фонду України та динаміка його зміни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://land.gov.ua/struktura-zemelnoho-fondu-ukrainy-ta-dynamika-yoho-zmin/>
4. Конституція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstituychiya.pdf>
5. Земельний кодекс України . [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
Закон України «Про Державний земельний кадастр»: від 7 липня 2011 року № 3613,VI // Веб,джерело — офіц. сайт Верхов. Ради України (ВРУ) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613,17>.
Центрдержрощуєчність. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://productivity.ikd.kiev.ua/>
6. Структура ґрунтового покриву сільськогосподарських ґрунтів України.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://issar.com.ua/uk/vydannya>
7. Канаш О.П. Ґрунтові обстеження: ретроспектива, сучасний стан і погляд у майбутнє / О.П. Канаш // Вісник ХНАУ. Ґрунтознавство. — 2008. — № 1. — С. 75-78.
8. Про використання, охорону та моніторинг особливо цінних земель: Вказівка Державного комітету України по земельних ресурсах від 03 листопада 1997 року №55 // Веб,джерело: Юр.Инфо. Нормативные документы [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_7b/pg_iynkw1.htm.
9. Про затвердження переліку особливо цінних груп ґрунтів: Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 06 жовтня 2003 року № 245 // Офіційний вісник України від 21.11.2003. — 2003 р., № 45, ст. 53.
10. Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель: Наказ Держкомстату України від 05 листопада 1998 року № 377 // Веб,джерело — офіц. сайт Верхов. Ради України (ВРУ) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0788,98>.
11. Олександр Канаш. Увага до землі – наш почесний обов’язок / О. Канаш // Землевпорядний вісник. – 2013. - №2. – С. 12.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

*Губа М.І. - к.е.н., доцент
Карташова О.Г. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет, м. Херсон*

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Агропродовольча система України, що об'єднує у собі агропродовольче виробництво і продовольчий ринок, є однією з найважливіших складових національної економіки, де формується значну частку внутрішнього валового продукту України. В 2016 році в АПК було сформовано 12,1 % ВВП країни, експортовано продукції на 15,3 млрд дол. США, що становило 42,0 % товарного експорту України. Сільське господарство як ключова галузь аграрного сектору останніми роками, незважаючи на низку загальнодержавних економічних проблем, низький рівень техніко-технологічного оснащення, демонструвало позитивну динаміку. Так, за 2005-2016 рр. виробництво валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств України зросло на 66,6 млрд. грн. або на 35,5 % [1].

Глобальні трансформації світового господарства здійснюють визначальний вплив на розвиток сучасного аграрного сектора України. Перспективність та необхідність нарощування обсягів експорту агропродовольчих товарів зумовлена, по-перше, світовою демографічною ситуацією та проблемою продовольчої безпеки, а по-друге, необхідністю капіталізації вітчизняних суб'єктів агробізнесу. Крім того, сільське господарство України виступає основою забезпечення продовольчої безпеки держави.

Вітчизняна агропродовольча продукція виявилася відносно конкурентоспроможною на ринках розвинених економік, на відміну від таких традиційних експортних напрямків як металургія чи машинобудування. Головними продуктами експорту в 2016 році традиційно стали такі товари як зернові культури, олія та насіння олійних культур. До ТОП-10 експортних товарів також потрапили соя, цукор та м'ясо. Для українських аграрних виробників є всі шанси збільшити вплив України на світові продовольчі ринки [2].

З початком реалізації зовнішньої політики України у напрямі інтеграції на міжнародні аграрні ринки актуальності набуває переосмислення ролі держави в згаданих вище процесах, значення державної політики для розвитку

агробізнесу загалом. У цьому контексті системоутворюючим чинником інтеграційних процесів виступає функціонування ефективної сукупності механізмів державного управління, побудованих на принципах гнучкої модернізації під впливом зовнішньо- та внутрішньоекономічних чинників.

Актуальність дослідження проблем розвитку аграрного сектору України значною мірою пов'язана із його державним регулюванням, коли в умовах тісної співпраці із міжнародними економічними системами постала гостра необхідність пошуку шляхів удосконалення механізмів державного впливу на сільськогосподарське виробництво. При цьому важливою є державна підтримка аграрних підприємств, а також державне регулювання тарифної та митної політики в умовах глобалізації аграрних ринків, що в сукупності зумовлює потребу в дослідженні формування ефективних механізмів розвитку державного управління аграрним сектором економіки України в умовах впровадження міжнародних стандартів.

Сучасний етап розвитку сільського господарства України супроводжується загостренням низки соціально-економічних проблем. Серед проблем аграрного сектору домінують такі, як відсутність системних підходів у розвитку взаємодії всіх секторів галузі; відсутність достатніх обігових ресурсів в ключових гравців галузі і доступних кредитів для їх поповнення; громіздка нормативно-правова система пов'язана з аграрною політикою України; надмірне податкове навантаження на фермерів та підприємців; нестабільне та завищене ціноутворення на ПММ, при повній відсутності компенсаційних (демпфуючих) державних механізмів; зношена матеріально-технічна база, на основі якої функціонує дрібний і середній фермер; тотальна корупція в дозвільній системі України пов'язана з АПК; недостатня кваліфікація дрібного фермера у питаннях сучасних методів інтенсивного сільгоспвиробництва; відсутність серйозної системної роботи на рівні законодавчої гілки влади з лобіювання інтересів малого та середнього фермера в питаннях законотворчості; недостатній перелік заходів з боку держави щодо підтримки малого та середнього фермера; низька кваліфікація молодих фахівців (випускників) профільних вищих навчальних закладів орієнтованих на АПК; відсутність стимулювання аграрної науки з боку держави; нерозвинена і зношена інфраструктура пов'язана із забезпеченням товаропотоків в країні; відсутність експортної стратегія держави у галузі АПК; відсутність реальних (розроблених структурами, які мають багаторічний досвід подібної роботи) регіональних та загальнодержавних середньострокових і довгострокових стратегій розвитку сільськогосподарської галузі України, у тому числі заснованих на мережевий економіці; погіршення ситуації з організацією поливу на зрошуваних землях півдня України; відсутність механізмів для впровадження органічного землеробства; відсутність стратегії введенням в комерційний оборот земельних ресурсів країни.

Системна робота починається з аналізу вузьких місць, які гальмують розвиток галузі. Так, необхідно відмітити, що частка малого і середнього агробізнесу у виробництві плодоовочевої сільськогосподарської продукції перевищує 80% від усього валу виробництва в Україні, а по таких культурах як, волоський горіх, агрус, вишня, малина, груша, абрикос, цибуля зелена, часник,

огірки, картопля, солодкий перець, зелень, та ін., наближається до 100%. Тому загрози, пов'язані з вимиванням і так дуже незначних величин капіталізації малого та середнього сільгоспвиробника, виглядають лякаючими на тлі стабільного забезпечення продуктами харчування населення країни.

Крім того, в Україні скорочується кількість компаній, що працюють в АПК-сегменті. Так, В цілому за останні чотири роки кількість агропідприємств в Україні скоротилася більш ніж на 5,2% (2,53 тис. одиниць). станом на 1 листопада 2016 року в Україні зареєстровано 45,9 тис. активних сільськогосподарських підприємств [1].

Процес галузево-територіальної кластеризації сьогодні є домінуючим у розвинених країнах світу. Проте, слід визнати, що в аграрному секторі України він гальмується як неготовністю переважної більшості сільськогосподарських підприємств (за даними експертів – до 97%), так і існуючою системою державного управління до здійснення інноваційних перетворень на рівні міжнародних стандартів.

Слід зазначити, що у сільському господарстві можуть утворюватися міжгосподарські організаційно-управлінські структури у вигляді самоврядних господарських об'єднань кооперативного господарювання та кластерного регіонального співробітництва в організаційно-правових формах товариств, асоціацій, консорціумів. Водночас, підтримка розвитку кластерів, у т.ч. в аграрному секторі є одним з пріоритетів регіональної економічної політики. Серед головних завдань таких стратегій є розвиток агропромислового виробництва, економічний розвиток областей і регіонів, розвиток кластерів сільськогосподарської, переробної та харчової промисловості, формування конкурентоспроможної галузі регіонального виробництва, розвиток транспортної інфраструктури на селі, надання сільському зеленому туризму особливого значення. На сьогодні перспективними напрямками розвитку кластерів в аграрній сфері є: сільський зелений туризм, органічне виробництво, вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції, інноваційна діяльність. Одним із напрямів співпраці держави та агробізнесу є технопарки як організаційно-економічна форма державно-приватної підтримки інноваційного бізнесу. Переваги агротехнопарків полягають у тому, що вони дозволяють здійснювати апробацію й адаптацію наукових розробок відповідно до зональних умов та вимог сільськогосподарського виробництва, оскільки до їхньої діяльності можуть бути залучені регіональні науково-дослідні інститути, місцеві агроуніверситети, консультативні, науково-виробничі структури, а також редакції відповідних галузевих журналів, фермерські навчальні пункти тощо [3].

Зважаючи на те, що фермерські господарства відповідно до Господарського кодексу України належать до суб'єктів мікропідприємництва, а також на те, що господарства населення засновані на праці осіб, що ведуть спільне господарство для задоволення передусім власних потреб, і які в цілому не є великими товаровиробниками, ці два види сільськогосподарських товаровиробників можна вважати дрібнотоварними.

Дрібнотоварні виробники роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції. Так, із загальної вартості валової продукції сільського господарства, яка за підсумками 2015 р. становила 252859,0 млн грн, сукупний внесок господарств населення та фермерських господарств становив 135359,5 млн грн, або 53,5 %, внесок сільськогосподарських підприємств – 117499,5 млн грн, або 46,5 % [1].

За рівнем товарності господарства населення у цілому поступаються фермерським господарствам. Так, якщо фермерські господарства реалізують переважну частину виробленої продукції (за винятком буряків, яких у 2013 р. реалізовано 56,3 % від виробництва), господарства населення є «підсобними» господарствами селян, що функціонують переважно для задоволення власних потреб, реалізуючи здебільшого лише надлишки виробленої продукції. Зокрема, невисока товарність зернових є свідченням того, що господарствами населення зерно використовується для годівлі власної худоби та птиці, тоді як висока товарність цукрових буряків обумовлюється значним попитом на цю продукцію на ринку [1].

Ресурсовіддача у дрібнотоварних сільгоспвиробників залежить, насамперед, від їхньої спеціалізації. Так, господарства населення ефективніше використовують земельні ресурси порівняно з фермерськими господарствами, проте дещо поступаються за цим показником сільськогосподарським підприємствам. Продуктивність праці у господарствах населення значно нижча ніж у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах.

Для сучасної системи аграрної логістики в Україні характерним є недостатній рівень забезпечення сільгоспвиробників сховищами для зберігання зернової та плодоовочевої продукції. В теорії кооперації доцільно використовувати поняття «спеціалізований агрологістичний кооператив». Такі сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи доцільно розглядати як різновид аутсорсингу на базовому рівні сторонньої логістики.

Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, в Україні інфраструктура для зберігання сільськогосподарської продукції була представлена наступними об'єктами: для зернових – 8892 од. загальною ємністю близько 46 млн тонн, для картоплі – 513 од. та 818,1 тис. тонн, для овочів – 562 од. та 851,4 тис. тонн, для фруктів – 311 од. та 347 тис. тонн відповідно. При цьому, нестача у сховищах становить для зернових – 5,6 млн тонн, картоплі – 0,4 млн тонн, овочів – 0,6 млн тонн, фруктів – близько 0,2 млн тонн [2].

Ринок агропродовольчої продукції – це ефективний механізм задоволення потреб товаровиробників і запитів споживачів, найважливішою властивістю якого є те, що він виступає чутливим регулятором і координатором системи комерційних зусиль суб'єктів ринку, спрямованих на виробництво і реалізацію конкурентоспроможних агропродовольчих товарів для забезпечення продовольчої безпеки і формування експортного потенціалу держави.

Сільське господарства та харчова промисловість України до певної міри залежні від імпорту сировини та проміжної продукції. Зокрема, приблизно 21%

проміжного споживання сільського господарства та 20% проміжного споживання харчової промисловості є імпортованими товарами.

Серед пріоритетних напрямків регіонального розвитку мають стати м'ясо-молочна, плодоовочева та експортноорієнтована зернова кооперативна продовольча агрологістика. Стимулювання розвитку альтернативної експортноорієнтованої кооперативної логістики в АПК регіонів України доцільно здійснювати через гнучке застосування спеціальних фіскальних інструментів в системі агротрейдингової діяльності [4,5,6].

Перелічені проблеми вітчизняного аграрного сектору поглиблюються через загострення світових тенденцій, відмічених у звіті ФАО ООН [7], а саме: швидке зростання населення світу одночасно із зростанням темпів урбанізації і старінням населення; нерівномірні тенденції в області економічного зростання, доходів сім'ї, інвестицій в сільське господарство і економічної нерівності; значне загострення конкуренції за природні ресурси.; зміна клімату; уповільнення врожайності в сільському господарстві; транскордонні захворювання; збільшення частоти конфліктів, криз і стихійних лих; перманентний стан бідності, нерівності та відсутності продовольчої безпеки; зміни раціону харчування, що впливають на харчування і здоров'я; структурні зміни в економічних системах і наслідки для зайнятості; зростання міграції; зміна продовольчих систем і його вплив на засоби до існування фермерів; зростання продовольчих втрат і харчових відходів; нові міжнародні механізми управління для реагування на проблеми, що стосуються продовольчої безпеки і харчування; зміни міжнародних механізмів фінансування з метою розвитку.

Відповідно до Стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 р. [8] метою стратегії розвитку аграрного ринку та його інфраструктури є формування дієвих механізмів реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, що забезпечують розширене відтворення виробництва, своєчасне надходження та ефективну реалізацію збутовими каналами, а також доступність і достатність продуктів харчування для усіх верств населення. При цьому стратегічною метою визначено забезпечення продовольчої незалежності за окремими продуктами, а саме досягнення безпечного співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. З огляду на це вкрай актуальним є формування національної моделі продовольчої безпеки, яка б сприяла забезпеченню населення країни безпечними та якісними продуктами харчування, стабільності вітчизняного виробництва продовольства, обсяги яких були б достатніми для забезпечення продовольчої незалежності країни.

У звіті 2017 року ФАО (ООН) «Майбутнє продовольства та сільського господарства: тенденції та проблеми» зазначається, що майбутня здатність людства прогодувати себе знаходиться під загрозою зриву через посилення тиску на природні ресурси, а також – через зростання соціальної нерівності і зміни клімату [7]. Саме забезпечення продовольчої безпеки стає головною задачею державного управління аграрного сектору країни.

Тому, серед важливих складових державного управління на продовольчому ринку є визначення критеріїв і показників, які і обумовлюють наявні на даний час і даному місці параметри цього ринку як механізму збалансування попиту і пропозиції продуктів харчування. Фізична доступність продовольства при цьому цілком відповідає ознакам узагальнюючого критерію продовольчої безпеки країни. Науковці [9] пропонують виділити із урахуванням усіх вищевикладених методик і методичних підходів оцінки продовольчої безпеки чотири критерії, кожен із яких, у свою чергу, є результатом впливу цілого ряду передумов і факторів.

Перший з них - ресурсозабезпеченість. Саме вона значною мірою визначає можливості національної агросфери забезпечувати наявне населення необхідними обсягами продовольства, а переробну промисловість – достатніми обсягами сировини. Враховуючи сучасні світові тенденції ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва та недоцільність формування надто громіздкої методики оцінки продовольчої безпеки, вбачаємо за доцільне оцінювати ресурсозабезпеченість агросфери за показником землезабезпеченості населення (площа сільськогосподарських угідь на 1 особу).

Додатковими показниками (у разі потрапляння даних факторів до переліку лімітуючих) можуть виступати водоресурсне забезпечення сільського господарства, трудоресурсна забезпеченість тощо.

Другим невід'ємним критерієм продовольчої безпеки виступає доступність (економічна доступність) продовольства. Раціонально обґрунтовані нормативи продовольчого раціону населення не можуть бути досягнутими за умови відсутності підвищення його платоспроможності. Без відповідного зростання платоспроможного попиту і місткості продовольчого ринку зростання пропозиції якісних продтоварів на ринку України не відбудеться.

Як узагальнюючий показник доступності продовольства доцільно використовувати співвідношення середніх витрат однієї особи на забезпечення мінімально необхідних та раціональних норм харчування і середньодушового наявного доходу за певний період часу. У якості додаткових показників можуть виступати розміри середньодушового доходу, середньої зарплати, питомої ваги витрат на харчування за результатами опитування домогосподарств, питома вага витрат на харчування поза домом, цінова динаміка на ринку продтоварів.

Оскільки забезпечення внутрішнього ринку необхідним обсягом продуктів харчування передбачає наявність відповідної пропозиції, третім критерієм продовольчої безпеки країни ми вбачаємо продуктивну вмотивованість. За умов ринкової економіки саме економічна вигода є ключовим мотиватором для агровиробників і підприємств харчової промисловості до виробництва і постачання на ринок якісної, екологічно безпечної продовольчої продукції в достатніх, відштовхуючись від потреб ринку, обсягах.

У якості ключового показника продуктивної вмотивованості використаємо норму прибутку на вкладений капітал (рентабельність активів) як узагальнюючий показник ефективності і доцільності вкладення капіталу у певний вид підприємницької діяльності. Допоміжними показниками динаміки

ефективності агробізнесу можуть бути рентабельність продукції, маса прибутку, динаміка цінового паритету продукції сільського господарства й використовуваних у ньому ресурсів.

Четвертим важливим критерієм продовольчої безпеки країни є продовольча імпортозалежність. Доцільно використовувати як узагальнюючий показник оцінки імпортозалежності співвідношення вартісного обсягу імпорту певного продукту (і продовольчих товарів у цілому) та загальної місткості внутрішнього ринку (певної групи продтоварів чи продовольчого ринку в цілому). У якості допоміжних показників можна використати вже згадувані коефіцієнт конкурентності, коефіцієнт номінальної захищеності ринку і т.п.

Процес формування ринкових відносин в аграрному секторі України, підвищення ефективності агропромислового виробництва безпосередньо пов'язаний із розвитком зовнішньої торгівлі продукцією сільського господарства і харчової промисловості. Тому одним з найважливіших напрямів зовнішньоекономічної стратегії вітчизняного аграрного сектору є збільшення його експортних можливостей на основі виробництва конкурентоспроможною продукцією, яка б відповідала їх вимогам та стандартам з додатковою вартістю, удосконалення структури експорту.

Основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора національної економіки, системності та комплексності під час здійснення заходів з реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Державна аграрна політика базується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору. Основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектора економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення, забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій [10].

Реалії сьогодення вказують на актуальність питань стосовно конкурентоспроможності регіонів. Адже регіони стають суб'єктами конкурентної боротьби не лише на локальному та регіональному рівнях, а й на міжнародному. Цікавим є той факт, що більшість регіонів мають вищу конкурентоспроможність, ніж країни, до яких вони відносяться

Для успішного втілення у практиці регіонального розвитку пріоритетів розвитку застосовуються інструменти державної регіональної політики та інших різновидів соціально-економічної, гуманітарної та іншої політики загальнодержавного рівня, серед яких: створення комфортних умов для проживання сільського населення; формування сприятливого середовища для розвитку малого і середнього підприємництва, забезпечення сталого розвитку та підвищення рівня енергетичної незалежності сільських поселень.

Рівень розвитку інституційного середовища щодо підтримки розвитку підприємництва на сільських територіях України не відповідає сучасним вимогам та об'єктивним потребам суб'єктів господарювання. Якісні послуги з підтримки та обслуговування бізнесу, а також доступ до ресурсів та ринків

представники бізнесу можуть отримати лише в обласному та районних центрах, інших великих містах області. Здебільшого, відсутні бізнес-інкубатори, центри підтримки бізнесу тощо. Недостатньо використовується й такий інституційний інструмент сприяння розвитку сільських територій, як регіональні агенції місцевого розвитку.

Звертає на себе увагу фактична відсутність на сільських територіях сучасних об'єктів інноваційної інфраструктури. Насамперед це стосується технопарків, інноваційно-технологічних центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційно-технологічних та інжинірингових фірм, сучасних об'єктів інформаційної системи, зокрема аналітичних і статистичних центрів, інформаційних баз і мереж, служб з підготовки і перепідготовки кадрів, венчурних компаній і фондів, а також організацій, спроможних надавати якісні експертні висновки для виробників та інвесторів, дієвих систем патентування, ліцензування і консалтингу, фахівців з питань охорони, захисту, оцінки і використання інтелектуальної власності, комерціалізації наукових результатів тощо.

Основні пріоритети розвитку сільських територій визначені у державній політиці соціально-економічного розвитку сільських територій. Вони можуть коригуватися під час імплементації державної регіональної політики та інших політик загальнодержавного та регіонального рівнів. Сільське господарство розвивається у руслі державної аграрної політики; сфера харчової промисловості, переробки сільськогосподарської продукції, обробної та легкої промисловості – в контексті пріоритетів промислової політики держави; функціонування малих підприємств стимулюється на основі заходів щодо розвитку підприємництва; будівництво інфраструктурних об'єктів та закладів соціальної сфери села – згідно із стратегічними завданнями відповідних профільних відомств [11].

Заниження ціни реалізації сільськогосподарської сировини зводить до мінімуму ефективність бюджетної та податкової підтримки сільгоспвиробників, зменшуючи прибутковість товаровиробників і приводячи до гальмування відтворювальних процесів в галузі. Разом з тим погіршуються умови життя сільського населення, для якого залишається все менше можливостей прикласти свою працю у сільгоспвиробництві.

Метою будь-яких реформ та державного регулювання взагалі є підвищення рівня життя громадян, в той же час умовою досягнення цієї мети в ринковій економіці служить економічне зростання. Простеживши динаміку основних ресурсних та результативних показників розвитку галузі сільського господарства України протягом 2005 - 2016 рр., можна констатувати підвищення її ефективності.

Стратегічна мета розвитку аграрного сектора має полягати в досягненні сталого та вискоефективного аграрного виробництва для задоволення потреб внутрішнього та зовнішнього ринків у продукції сільського господарства. Операційними цілями розвитку аграрного сектора повинні бути: підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва; гарантування продовольчої безпеки держави; забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської

продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; технічне та технологічне оновлення аграрного виробництва; створення цивілізованих умов для проживання в сільській місцевості.

У цілому можна відзначити, що в Україні на цей час здійснюється процес вдосконалення державного механізму, в тому числі через прийняття державних цільових програм розвитку АПК і окремих галузей аграрного сектору, що дозволяє комплексно та ефективно реалізовувати державні заходи в аграрному секторі національної економіки. Отже, ефективний механізм державного регулювання повинен бути спрямований на збереження і розвиток земельних, матеріально-технічних, фінансових, трудових та інформаційних ресурсів в аграрному секторі. Наявність цих ресурсів є головною умовою створення ефективного механізму і одночасно являються елементами державного регулювання. Крім того, державна політика підтримки аграрного сектора в Україні, повинна бути націлена на стимулювання вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції та реалізації експортноорієнтованої стратегії його розвитку, що слугуватиме поштовхом для зростання всієї економіки країни і на цій основі підвищення рівня життя населення України.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Міністерство аграрної політики України [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://minagro.kiev.ua/>
3. Заєць К.Д. Державне регулювання виробництва та проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / К.Д. Заєць // Науковий вісник БДФА. Серія: Економічні науки : зб.наук.праць / гол.ред. В.В. Прядко; Міністерство фінансів України, БДФА. – Чернівці: Технодрук, 2009. – Вип. 4. – 190-195 с.
4. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні. Аналітична доповідь – К.: НІСД, 2012. – 31 с.
5. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
6. Пріоритети політики імпортозаміщення у Стратегії модернізації промисловості України . – К. : НІСД , 2012. – 71 с.
7. Citation: FAO. 2017. The future of food and agriculture – Trends and challenges. Rome. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i6583e.pdf>
8. Розпорядження кабінету міністрів України від 17.10.2013р. № 806-р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року». Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
9. Зеленська О.О., Зеленський С.М., Алешугіна Н.М. Методичні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки Економіка АПК 2015 № 15 стр 88-91
10. Саблук П.Т. Аграрний сектор в умовах членства України у СОТ: здобутки і перспективи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – №3. – С. 5.

11. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні/ НАН України. ДУ«Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. Редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

*Жуйков Г.Є. – д.е.н, професор
Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон
Жуйков О.Г. – д.с.-г.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У РОСЛИННИЦТВІ ТА СТАНОВЛЕННІ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У 90-х роках минулого століття землеробство увійшло в береги науково обґрунтованих систем ведення господарства, раціонального розміщення та оптимізації структури виробництва, прогнозування й програмування врожайності тощо. За інтенсивними технологіями у 1990 році було засіяно 5,7 млн га зернових і зернобобових, у т.ч. 4,1 млн га озимих на зерно, 700 тис. га кукурудзи, 100 тис. га проса та ін. Ту пору можна без перебільшення вважати ренесансом щодо технічного переозброєння, матеріального і наукового забезпечення, розвитку селекції та насінництва.

На сьогодні для більшості науковців та виробників все більш очевидною вбачається проблема прогресуючого зниження ефективності функціонування агропромислового комплексу і, зокрема, рослинницької галузі. Причини зазначеного негативного явища, на нашу думку, вочевидь лежать на поверхні і умовно їх можна класифікувати за наступними групами, а саме: організаційно-економічні – насамперед, це невиважена державна позиція стосовно підтримки вітчизняних сільгосптоваровиробників, складність, непрозорість та недостатня дієвість існуючих кредитних механізмів, викривленість цінової політики на сільгоспсировину, кон'юнктурність прийняття управлінських рішень на рівні регіону та окремих господарств, відсутність навіть базових агрономічних знань і навичок у певної частини землекористувачів, їх незадовільний матеріально-ресурсний стан, розробка стратегій розвитку господарств за залишковим принципом; нормативно-правові: невідпрацьованість і певна архаїчність правового інструментарію відносно прав власності, оренди, суборенди, ренти, наслідування сільгосптоваровиробниками земельних масивів; агротехнологічні: прогресуюче порушення відпрацьованих роками систем сівозмін, зловживання повторними посівами і, нерідко, монокультурою, низький загальний рівень агротехніки та культури землеробства, втрата рівня родючості ґрунту на фоні нехтування законами класичного землеробства, консервативність у питанні розробки структури посівних площ, що полягає в пріоритетності вирощування економічно привабливих культур, котрі нерідко не є такими, що покращують

загальний екологічний стан агроландшафтів [3,4].

Проте незалежно від волі маємо проблему продовольчої безпеки, корені якої знаходяться в площині стану зернового господарства. Виробництво зерна та розвиток його ринку відображують стан економіки всього аграрного сектора. В ньому відбивається вся сукупність сучасних нерозв'язаних проблем.

З цієї точки зору наведено думку авторів підручника «Основи економічної теорії», виданого за редакцією П.Т.Саблука і В.О.Білика. Вони вважають, що «...темпи економічного зростання безпосередньо виявляються в тій чи іншій динаміці суспільного продукту: валового, кінцевого, чистого. Динаміка його зумовлюється або кількісним нарощуванням факторів виробництва, або їх якісним удосконаленням. Залежно від цього економічний розвиток суспільства супроводжується певним поєднанням двох типів економічного зростання: екстенсивного та інтенсивного, базується на них, є їх наслідком. Якщо вдатися до математичної мови, то виявляється, що за рівнянням регресії $y = a + bx$ за останніх 26 років виробництво зменшується в середньому на 0,98 млн. т на рік. Тому мова вже не йде про тип розвитку, а про те, що проблема вийшла з під контролю.

По-перше, практично деформовано фундаментальні основи зернового господарства, маючи на увазі, що значно втрачена родючість ґрунту і здатність сільгоспідприємств до відтворювального процесу, занедбана хімічна меліорація ґрунтів і зрошуване землеробство; розбалансована система насінництва; доведені до фізичного зносу технічні засоби тощо.

По-друге, відомо, що навіть в сприятливі роки, досить значна кількість сільгоспідприємств залишається збитковими, а рівень рентабельності, в більшості випадків, ледь досягає 20-25%.

По-третє, дослідження показують, що виробнича структура підприємств дедалі більше набуває монопродуктового характеру. У зоні Степу частина їх має 80-85% рослинницької продукції.

По-четверте, не можна й далі не помічати того феномену, що селянське подвір'я, в окремі періоди, дає 24% усього зерна і 51,7% кукурудзи. За прогнозами або нова модель зернового господарства, або суттєві похибки статистичної звітності.

Слід відмітити й нову рису з категорії безгосподарності – площі незібраних сільськогосподарських культур.

Деякі симптоми позитивних зрушень, які часом спостерігаються у рослинництві не суперечать вищевказаній оцінці.

Загальна оцінка ситуації показує, що вона більш важлива, ніж здається на перший погляд, а головне, що сільськогосподарські підприємства залишаються в стані чергової вартості економічних (цінових) орієнтирів, які визначають інтереси виробника в розвитку цієї чи іншої галузі.

Отже проблема виробництва зерна і його ринку існує, виходячи як із національної ситуації, так і з глобального її загострення та значення.

Мусимо визнати, що в державі й досить існує розбіжність поглядів на стан галузі. При цьому прихильниками теорії «попиту» зводять проблему до

самодостатності та небажаного «перевиробництва», яке нібито і завдає шкоди сільському господарству. Інша частина експертів звертають увагу на те, що до 2025 року населення планети збільшиться до 8 млрд., а отже, виникає глобальна продовольча проблема за умов майже вичерпаних земельних, гідрологічних, кліматичних і матеріально-технічних ресурсів. Вважається, що це надзвичайно складна проблема і суть її розв'язання полягає у створенні стійких систем сільськогосподарського виробництва на основі впровадження наукоємних технологій. А критерієм національної безпеки у наступне десятиліття стане забезпеченість земельними ресурсами тієї чи іншої країни та ефективне їх використання для виробництва продовольства.

У контексті вищевикладеного важливо визначити майбутню роль України у світовому співтоваристві. Значна частина науковців відстоює експортну орієнтацію виробництва продовольчої продукції взагалі, і зерна зокрема, переконані в його конкурентоспроможності. А це значить, що на перспективу наміри цієї галузі можуть стабілізуватися в межах 55-65 млн. т. Подальше прогнозування до 75-80 млн. т повинно йти виключно за рахунок інтенсифікації наукоємних технологій і систем ведення зернового господарства [9,10].

Аналізуючи можливості України в досягненні цього результату хотілося б розглянути дану ситуацію в глобальному розрізі. Так, за висновками експертів консультативної групи Світового банку, що відповідають за дослідження в галузі сільського господарства, пшениця буде найбільш важливою зерновою культурою третього тисячоліття, а це споконвіку українська зернова культура. Очікується, що Індія вийде на перші позиції серед виробників зерна пшениці, а впровадження нових сортів з високою теплостійкістю дозволить різко збільшити виробництво зерна і країнам Азії та Африки. Досить чітко визначилися щодо виробництва зерна і країни ЄС де намічено в найближчій перспективі довести виробництво зерна до 255-270 млн. т, з врахуванням 3-5% розширення площі при середній врожайності 65 ц з 1 га, в т.ч. підвищення на 12-15% врожайність пшениці досягати рівня 120-125 млн. т.

Слід відмітити збільшення виробництва в 1,5-1,7 рази в таких країнах як Аргентина, Канада, Австралія, Данія, США, що дозволяє їх утримувати ситуацію на ринку на свою користь, забезпечуючи різними способами стабільний «попит» і досить потужний експортний потенціал.

Для України залишається єдиний безальтернативний шлях – шлях випередження, інакше доведеться облишити сподівання «на рівноправне» партнерство в будь-якій світовій організації чи то СОТ, чи то ЄС, чи то ЄЕП [2,8].

Але це можливо лише за умов докорінної зміни політики щодо аграрного сектору і визначення того фактору, що він знаходиться вкрай незадовільному економічному стані. І це було б виправдано, виходячи із стратегії розвитку держави та інтересів її населення.

Інші шляхи досягнення певних позитивних змін вбачаються, в першу чергу в буденних питаннях копіткого поліпшення організації вирощування по відродженню землеробства. Так, з точки зору інтенсифікації основним її

елементам є удобрення, в посушливій зоні Степу – зрошення. При недостатній кількості першого фактора в минулі роки важливу роль відігравали сівозміни, що підтримували родючість ґрунту за рахунок багаторічних трав, гектар яких створював 500-700 кг гумусу за рік, що за еквівалентом дорівнювало 20-30 т внесеного гною. На жаль, наміри щодо залужування, висівання багаторічних трав, застосування сидеральних парів, розширення посівів люпину тощо залишаються невитребуваними, як і більшість здобутків вітчизняної агрономічної науки.

Можна скористатись ще не втраченими надбаннями селекціонерів. І якщо серед вітчизняних сортів озимої пшениці ще немає яскравого лідера (на зразок всесвітньо відомої Миронівська 808), то є достатній вибір з-поміж десятків сучасних сортів високоврожайних і посухостійких сортів ячменю, кукурудзи, гороху.

Безумовно, ринкові відносини в товарному виробництві сільськогосподарської продукції знаходяться у відомому протиріччі. Дуалізм даної ситуації пов'язаний із принципом «головне не те що можеш виробляти, а те що можна продати». Ця парадигма впливає на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції і в цілому на формування експортно-імпортних можливостей аграрного сектора. Основні товарні групи, які є лідерами в експорті – це зернові, олія, цукор та кондитерські вироби, м'ясо, харчові субпродукти, молоко і молочні продукти. Стосовно імпорту сільськогосподарської продукції. Наш ринок залежить від риби, їстівних плодів і горіхів, жирів, олії, тютюну та промислових замінників тютюну.

На прикладі основних товарних груп на які є попит на зовнішньому ринку найбільша конкурентоспроможність належить соняшнику. Дещо менш конкурентоспроможні є зернові, олія, цукор, яловичина, сухе знежирене молоко та масло.

Періодична циклічність у ефективності функціонування вітчизняного аграрного сектора обумовлена не тільки нехтуванням основних законів землеробства, а й досить низькою реалізацією ринкових механізмів, що пов'язано з негативними явищами у сфері збуту продукції, посилення тінізації аграрного ринку, погіршення структури продажу продукції, зниження ціни на неї та вимагає подальшої ринкової трансформації галузі. Кожна країна реалізує ринкові механізми що спираються на певну економічну теорію. В кінці 80-х років Міжнародний валютний фонд порекомендував країнам СНД Вашингтонський консенсус. Тобто перелік вимог для того щоб перейти на ринкову економіку. Цей перелік спирається на неокласичну теорію, яка має два розгалуження. Перший – монетаризм, другий – кейнсіанство. Ці дві течії весь час конкурують. Залежно від того, як вирішуються ринкові проблеми, підключається держава або ні. За час, що минув, деякі пункти Вашингтонського консенсу вже не співпадають із сучасною економічною теорією, якою керуються провідні ринкові країни. Вони користуються новою інституціональною економічною теорією. В консенсусі є такі пункти: орієнтація на внутрішні резерви та ресурси. Друге – лібералізація цін і ринків. Щодо лібералізації цін можна повністю погодитися, а щодо лібералізації ринків, то тут спостерігається

те, що країни, які переходять до ринку, їх вимушують відкрити свої ринки, а свої країни з ринковою економікою для них закривають. Наступне. Вилучення держави з економіки. Нова економічна теорія з цього приводу засвідчує наступне. Час, коли панував персоніфікований облік закінчився, настає час не персоніфікованого. Тобто, малий і середній бізнес поступаються крупно масштабним товаровиробникам. Це явище в обох теоріях називається ефективність на масштабах. Зрозуміло що ця ефективність є основою глобалізації економіки. Ринкові країни вважають, що держава мусить підключатися до цих процесів, але у той мірі, аспектах і сегментах ринку де її втручання принесе користь. Нова економічна теорія направлена на реалізацію великих контрактів де потрібні великі трансакційні витрати. Для того щоб такі витрати були виправданими між учасниками ринкового обміну мусить бути третя сторона – держава. Наступна вимога – прозорість економіки. Це аспект фінансової і виробничої звітності. На сьогодні тіньова економіка завдає великі шкоди розвитку суспільства. Її існування обумовлюється вимогами державної фіскальної служби чи іншими структурами. Але сьогодні офіційно засвідчено, що в Україні тіньова економіка займає велику питому вагу. В наших дослідженнях, мова в більшій мірі буде стосуватися рослинницького сегмента аграрного ринку, і насамперед зернового ринку.

З початком трансформації аграрного сектора в системі господарських відносин відбулися суттєві зміни. Скоротився продаж продукції товаровиробниками переробним підприємствам, основним напрямом збуту продукції стали комерційні канали, за якими продається вже більше половини продукції.

Водночас цей напрям збуту продукції є найменш організованими, упорядкованими і прозорим. Здебільшого це продаж продукції безпосередньо з поля, з ферми, зі складу, з подвір'я і т.д. комерційним структурам, посередникам, які контролюють експортні, оптові і дрібнооптові товаропотоками, значні доходи від реалізації продукції. Через непрозорість в цьому напрямі маємо найнижчі ціни на продукцію і найгіршу їх кон'юнктуру.

Таким чином, основні фінансові проблеми аграрного сектора за ці роки значною мірою сконцентровані у сфері збуту продукції. Тому, організація і впровадження аграрного ринку і насамперед сегмента комерційно-посередницького збуту продукції є пріоритетним завданням влади.

З ліквідацією державної системи контрактації сільськогосподарської продукції інфраструктура виявилась неспроможною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку. З'явилося багато комерційних посередницьких структур, які не мали відповідної матеріально-технічної бази і купували продукції за непрозорими схемами, що призвело до значної тінізації ринку. Створення для розв'язання цієї проблеми інфраструктури організованого аграрного ринку та спрямування товаропотоків сільськогосподарської продукції через його прозорі процедури (акредитовані біржі, агроторгові дома, продовольчі ринки, обслуговуючі кооперативи, заготівельні пункти), поки що по своєму рівню використання залишається низьким і потребує активізації в укладеній форвардних договорів і ф'ючерсних

угод, аукціонів з продажу оптових партій овочів, фруктів, картоплі.

Зростання попиту на зерно, борошно, хліб, макарони і ціни на них, обумовлює загострення проблеми стабільності та прозорості аграрного ринку, соціального захисту споживачів і фінансового стану сільського господарства. В окремі, навіть урожайні роки та з врахуванням експерту в Україні не залишається достатня кількість зерна для продовольчого забезпечення населення. Причина цього – тінізація ринку, відсутність дієвих механізмів, які б забезпечили збалансування продовольчих ресурсів і регуляторний вплив на ці процеси з боку держави.

Однією із сторін проблем розвитку аграрного ринку є стимулювання споживчого попиту, який тісно корелює із загальною стабілізацією економіки в країні. Загальний рівень продовольчого споживання в Україні залишається низьким, а частка сімейних бюджетних витрат на придбання продуктів харчування висока і становить понад 60%, тоді як у країнах Європейського Союзу – 15-25%. Особливо низький рівень споживання продовольства малозабезпеченими категоріями населення. У зв'язку з цим стимулювання споживчого попиту слід починати, насамперед, із підвищення купівельної спроможності малозабезпечених категорій, які споживають продуктів у 2-3 рази менше, ніж забезпечені сім'ї [6].

Важливою умовою ефективного використання споживчого попиту є його цільове спрямування на мотивацію вітчизняного виробництва сільгосппродукції. Однак, останнім часом ріст виробництва продуктів харчування, і особливо сільськогосподарської продукції, відстає від зростання реальної заробітної плати. Частина доходів населення спрямовується на придбання імпортного продовольства, зокрема тих його видів, які можуть достатньо вироблятися в Україні. Імпорт окремих продуктів харчування значною мірою зумовлений кращою підготовкою закордонної продукції до переробки, ширшим асортиментом, кращим сортуванням, фасуванням і пакуванням [5].

Фінансовий стан аграрного сектора значною мірою зумовлений тривалим нееквівалентним обміном між сільським господарством та іншими галузями економіки. Причини диспаритету криються у відсутності ефективної цінової політики. Динаміка цін в аграрному секторі значною мірою складається стихійно, не має системної бази, характеризується великими коливаннями за роками і місяцями в межах одного року.

Великі коливання цін, розходження у кон'юнктурі з розвинутими країнами свідчить про відсутність установленого ринкового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та ринкових механізмів вирівнювання і регулювання цін. Йдеться, насамперед, про механізми, які забезпечують прозорість купівлі-продажу продукції та об'єктивність встановлення цін.

Важливою умовою забезпечення стабільності аграрного ринку має стати активне застосування механізмів його державного регулювання, суть якого полягає в забезпеченні балансування кількісних та якісних параметрів попиту і пропозиції, їх урівноваження до рівня оптимального співвідношення. Система регулювання аграрного ринку має охоплювати організаційні та економічні

напрями [1].

Організаційними напрямками регулювання аграрного ринку є: створення і розвиток інфраструктури; створення нормативно-правової бази та інформаційно-аналітичного забезпечення; створення міжгалузевих і регіональних узгоджувальних комісій з питань урегулювання міжгалузевих та міжгосподарських відносин; ведення моніторингу і прогнозування кон'юнктури аграрного ринку; посилення контролю за якістю та безпекою сільськогосподарської продукції; впровадження нових ринкових стандартів (згідно вимог ЄС); організація декларування запасів зерна; здійснення сертифікації складських приміщень для його зберігання.

Економічні напрями регулювання аграрного ринку мають включати: складення балансів продовольчих ресурсів, їх оптимізацію; узгодження попиту і пропозиції, підтримку їх рівноваги; регулювання й підтримку пропозицій, а також збалансування та стимулювання попиту; регулювання заготівельних і регіональних закупок та продаж продукції через прозорі процедури ринку; регулювання експорту й імпорту продукції.

Так, аналіз балансів зерна за багаторічний період свідчить, що ймовірність дефіциту цієї продукції виникає в Україні раз на шість років, середній розмір дефіциту зерна становить у межах 2 млн. т. Тому резервування і зберігання такої кількості дозволяє уникати дефіциту. Дефіцит продовольчої пшениці виникає в Україні що рідше – раз на 20-25 років. Тим часом перевищення пропозиції зерна над попитом має місце кожні п'ять із шести років, і по пшениці – один із чотирьох.

Тому пріоритетним завданням в організації аграрного ринку є не тільки страхування від ризиків дефіциту зерна (яке на виключається), скільки розширення внутрішнього ринку переробки зерна та пошук стабільних зовнішніх ринків збуту.

Основною метою регулювання аграрного ринку є досягнення стабільності попиту, пропозицій, обсягу продажу та цін. Ці складові тісно пов'язані між собою. Практика неодноразово підтверджувала, що сплеск пропозицій чи ажіотаж попиту неодмінно призводять до дестабілізації обсягів продажу та цін на продукцію. А загалом дестабілізується ринок, потерпають від втрат виробники і споживачі. Причина такої дестабілізації ринку полягає у відсутності ефективного регуляторного впливу держави на динаміку обсягів продажу і цін на продукцію. Значною мірою це зумовлено відсутністю повної й оперативної інформації про кон'юнктуру пропозицій попиту, коливання обсягів продажу, структурні співвідношення виробництва та споживання продукції, коливання цін, їх прогноз з урахуваннями кон'юнктури попиту і пропозиції та динаміки продажу.

Запізнілі рішення з обмеження експорту, формування резервів, здійснення заставних і регіональних закупок зерна, як і запізнілі рішення з імпортом зерна та лібералізацією цін на зерно і продукти його переробки в окремі маркетингові періоди багато в чому могли б не мати негативних наслідків при налагодженій системі моніторингових товаропотоків і цін.

Щодо міжнародної інтеграції вітчизняного аграрного ринку, то

сільськогосподарська продукція і продовольчі товари займають значне місце в експортному потенціалі держави. Водночас експертний потенціал аграрного сектора України використовується ще недостатньо. Лібералізація зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією ще не підкріплена стимулюванням її експорту. Як наслідок, український аграрний сектор ще слабо інтегрований у світовий продовольчий ринок.

Таким чином, процес формування аграрного ринку по більшості напрямів потребує активізації вирішення заходів із забезпечення виконання покладених на нього функцій і завдань. До основних із них, на нашу думку, слід віднести наступні:

1. У сфері організації і забезпечення прозорості ринку:

- спрямування товаропотоків сільськогосподарської продукції через прозорі процедури аграрного ринку – біржову торгівлю, агроторгові дома, стаціонарну торговельну мережу, передусім системи споживчої кооперації; розширення біржової торгівлі до рівня 12-15% до рівня загального товарообороту зерна, насінні соняшнику, цукру, а форвардної та ф'ючерсної торгівлі – до 20% загального товарообороту, повніше використання у біржовій торгівлі складських розписок, декларацій про наявність зерна тощо;

- збільшення резервних, інтервенційних, заставних і регіональних закупок зерна, насіння соняшнику, цукру та іншої продукції виключно через біржі, торгові дома та інші процедури, по яких забезпечується прозорість купівлі-продажу, об'єктивність визначення цін і підтримка споживчого попиту адекватного ринковій пропозиції;

- збільшення продажу продукції і продовольчих ресурсів із резервних, інтервенційних, заставних і регіональних фондів через біржі, торгові дома й інші процедури, по яких забезпечується прозорість купівлі-продажу, об'єктивність визначення цін і підтримка ринковій пропозиції продукції адекватної споживчому ринку.

2. У сфері підтримки попиту і пропозиції на ринку:

- випереджаюче зростання доходів населення як основного джерела підвищення споживчого попиту;

- розширення та підвищення рівня адресної бюджетної підтримки малозабезпечених категорій населення, насамперед на придбання продовольства;

- продовження часткового відшкодування вартості племінної худоби придбаної сільгосптоваровиробником;

- продовження доплати до цін живої маси молодняку великої рогатої худоби підвищених вагових кондицій, проданої сільськогосподарськими товаровиробниками переробним підприємствам;

- продовження практики справляння фінансового сільськогосподарського податку, яка стимулює пропозицію на ринку;

- продовження часткової компенсації вартості придбаної сільськогосподарськими товаровиробниками.

3. У сфері регулювання і моніторингу ринку:

- щорічне і щоквартальне складання звітних і прогнозних балансів по

основних видах продукції та продовольчих ресурсів, коригування попиту і пропозицій, їх оптимізації та збалансування;

- оперативний контроль балансів надходження та використання продукції, їх відповідності прогнозним параметрам і здійснення заходів щодо підтримки оптимальних пропорцій;

- впровадження постійного моніторингу та прогнозування ситуації на аграрному ринку, відповідне інформування його учасників;

- щотижневе інформування про обсяги продажу сільськогосподарської продукції по всіх каналах реалізації та ціни на неї;

- щомісячне видання фахових оглядів кон'юнктури і прогнозу ринків сільськогосподарського продовольства;

- систематичне висвітлення в засобах масової інформації матеріалів про ситуацію на вітчизняному і зарубіжному аграрних ринків;

- недопущення адміністративного обмеження рівня цін на сільськогосподарську продукцію, втручання в аграрний та продовольчий ринки.

Для забезпечення ефективного функціонування ринку сільськогосподарської продукції потрібна його подальша чітка структуризація шляхом не формального, а юридично окресленого виділення окремих продуктових ринків за своєю системою регулювання та економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. У нашій країні процес структуризації, як відомо, уже започаткований. Створено, зокрема, нормативну базу для регулювання ринку зерна, цукру. Тепер потрібний новий імпульс для подальшої швидкої структуризації. Про важливість її здійснення засвідчує досвід економічно розвинутих країн. Наприклад, у країнах ЄС функціонує понад 20 таких продуктових ринків (зерна, цукру, овочів, фруктів, льону, конопель, хмелю, тютюну, вина, яловичини, свинини, птиці, молока і молочних продуктів, баранини і ягнятини, сухих кормів, білкових культур та ін.).

Така структуризація дасть змогу по кожному продуктовому ринку чітко окреслити його особливості, пріоритети, стратегію й на основі цього розробити механізми державного регулювання обмінних і розподільчих процесів у них та економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників [7].

Список використаних джерел

1. Борщ А.Г. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економічній Україні / А.Г.Борщ // Економіка АПК.-2009.-№ 2.-С. 111-116.

2. Дмитрук Б.П. Про формування інфраструктури міжнародного ринку зерна / Б.П.Дмитрук // Економіка АПК.-2012.-№ 5.-С. 60-62.

3. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С.Добряк, А.Г.Тихонов, Н.В.Гребенюк.-К.:Урожай, 2010.- 136 с.

4. Економіка виробництва зерна (з основами організації та технології виробництва): [Монографія] /В.І.Бойко, Є.М.Лебідь, В.С.Рибак та ін: За ред. В.І.Бойка.-К.: ННУ ІАЕ, 2008.-400 с.

5. Крисалов Д.В. Переробна сфера АПК в умовах ринкової

трансформації національної економіки / Д.В.Крисалов // Формування і реструктуризація аграрного ресурсного потенціалу України.-К.:2008.-С. 81-83.

6. Лозинська Т.М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: [Монографія] /Т.М.Лозинська.-Харків: Вид-во ХарНАДУ, 2007.-272 с.

7. Міністерство Аграрної політики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

8. Нікішина О.В. Пріоритети національної зернової політики та механізми її реалізації в умовах глобалізації економіки / О.В.Нікішина // Економіка харчової промисловості.-2012.-№ 4(16).-С. 14-22.

9. Стратегія розвитку аграрного сектора економіки України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.minfgro.gov.ua/kode/7644/>

10. Худолій Л.М. Розвиток ринку зерна в Україні/ Л.М.Худолій // Економіка АПК.-2014.-№ 9.-С. 59-66.

*Нікітенко К.С. - к.е.н., доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ІНСТИТУЦІЙНА ПЛАТФОРМА ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ УКРАЇНИ

Головна ідея інституційної теорії полягає у тому, що слабкі інституції ведуть до нерівності в суспільстві та сповільнюють економічний розвиток. Виділяють так званий феномен „ресурсного прокляття”: наявність природних ресурсів часто поєднується зі слабким інституційним розвитком. Останнім часом значного поширення набуває теорія, відповідно до якої ключову роль у розвитку країни відіграє інституційна система, зокрема рівень захисту прав власності, якість державного управління, система інтелектуального захисту, ступінь ризику і невизначеності в країні тощо.

Позитивні тенденції щодо макроекономічних показників останніми роками в Україні не супроводжуються адекватними темпами приросту інвестиційних ресурсів, зорієнтованих на інноваційний розвиток агропромислового виробництва. Однією з причин є несприятливий інноваційно-інвестиційний ландшафт як в окремих регіонах, так і загалом в Україні. Причини незадовільного інноваційно-інвестиційного ландшафту в агропромисловому виробництві виявилися такими ж, як і в економіці в цілому: неадекватність інституційної платформи, що „не дає можливості потенційному інвесторові визначитись у складних стосунках між „власниками” і „господарями”, орендодавцями та орендарями наявних ресурсів; зарегульованість, коли чиновники усіх рівнів за плату пропонують інвесторам посередницькі послуги; постійна зміна економічних умов господарювання,

внаслідок чого інвестор не в змозі формувати вірогідні плани на перспективу; недотримання договірних зобов'язань” [5].

Нині в Україні відсутня чітка структурована інституційна платформа забезпечення створення й розвитку інноваційних та інвестиційних структур в агропромисловому виробництві. Причинами такої ситуації вважаємо: відсутність історичного досвіду ефективного управління інвестиціями, спрямованими в інноваційний розвиток; норми і правила, що встановлюються нормативно правовими актами не утворюють єдиної системи, а тому результати діяльності різних установ, що мають регульовально та стимульовально впливати на інноваційні й інвестиційні процеси, не відповідають потребам розвитку агропромислового виробництва; практично не існує норм і правил, що встановлювали б відносини у процесі створення інноваційних структур та здійснення інвестиційної й інноваційної діяльності з урахуванням потреб специфіки агропромислового виробництва та взаємозв'язаних із ним галузей і комплексів. Принциповим положенням сучасного підходу щодо формування наукових та інноваційних систем, які утворюють високотехнологічну базу ефективного розвитку конкурентоспроможних галузей економіки, є розмежування понять функціонального призначення і продуктивних можливостей науково-технічної й інноваційної сфер [7].

Цікаво, що „модель державно- приватного партнерства може заповнити прогалини в цій сфері та встановити потрібні правила гри для всіх учасників ринку інноваційної діяльності”. Проте інтереси держави і бізнесу можуть не просто не збігатися, але й бути суперечливими, тому спільній співпраці повинні передувати переговори сторін, що гармонізують економічні інтереси та завдання проектів [11].

На державному рівні функції інституційного забезпечення інноваційної діяльності покладено на Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України [10]. Відповідно утворені регіональні центри інноваційного розвитку як бюджетних установ із віднесенням їх до сфери управління агентства. Звичайно, утворення таких державних структур є, безперечно, позитивним кроком щодо стимулювання інноваційної діяльності. Проте їхнє функціонування не забезпечує розвиток агропромислового виробництва на інноваційних засадах.

Ще у 2008 році прийнято Державну цільову економічну програму „Створення в Україні інноваційної інфраструктури” на 2009-2013 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 447 від 14.05.2008р., метою якої стало створення в Україні інноваційної інфраструктури, здатної забезпечити ефективне використання вітчизняного науково-технічного потенціалу, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки. Але практична реалізація положень програми майже не здійснюється, оскільки фінансування надходить не повною мірою й є розрізненим.

Ефективна реалізація принципів інноваційності в агропромисловому виробництві потребує від учасників інституційного середовища нових якостей, зумовлених підвищенням рівня їх соціальної ролі.

Основними причинами проблем і негативних тенденцій в агропромисловому виробництві, що заважають інноваційним структурам досягти потрібних результатів [7, с. 95-96], є:

- недостатнє економічне стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності й відсутність державної підтримки інноваційних структур;
- проблеми із забезпеченням інноваційності галузі через невирішеність питання своєчасного трансферу інновацій у виробництво, налагодження системи інформаційних потоків,
- моніторингу розвитку агропромислового виробництва;
- невідповідність системи координації та управління агропромисловим виробництвом його інноваційному розвитку (відірваність науково-дослідних установ від ринку, робота „на полицю”, одноосібні дії інститутів і агропромислових підприємств);
- нестабільність динаміки відтворення сільськогосподарського виробництва;
- несформованість інноваційних кластерів в агропромисловому виробництві;
- порушення паритетності міжгалузевих відносин;
- неузгодженість державних та інших економічних форм і механізмів управління інноваційними й інвестиційними процесами, внаслідок чого наукові, виробничі, фінансові та інші ресурси використовуються частково або взагалі не використовуються;
- нерегульоване створення й розвиток аграрних формувань, що характеризуються надконцентрацією земельних ресурсів, необхідність посилення кластеризації та кооперативних процесів в агропромисловому виробництві;
- нерозвиненість інноваційної інфраструктури;
- відсутність відповідного інвестування й венчурного фінансування для реалізації масштабних інноваційних проектів;
- посилення монополізації окремих ринків та підгалузей агропромислового виробництва у сферах заготівель і збуту продукції та організації зовнішньої торгівлі;
- недосконалість механізмів державно- приватного партнерства;
- невикористання повною мірою всього інструментарію врегулювання внутрішнього ринку, експортно-імпортних операцій, підтримки національного агропромислового виробництва;
- недостатня кількість спеціалізованих фінансово-кредитних інституцій (інноваційні фонди й центри, венчурне фінансування, грантова підтримка);
- неповне виконання діючих програм державної підтримки споживачів і виробників сільськогосподарської продукції, що порушує комплексність та системний підхід до формування сприятливих умов розвитку агропромислового виробництва;
- неадекватність інноваційної інфраструктури;

- недосконалість нормативно-правового ландшафту, який регламентує і стимулює інноваційно-інвестиційну діяльність агропромислових підприємств (зокрема інноваційний провайдинг, трансфер технологій).

Існуючі проблеми потребують формування цілісної науково-обґрунтованої інституційної платформи підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві. Модель формування такої платформи повинна структурно й функціонально поєднувати в собі науковий, виробничий, фінансовий, кадровий потенціали, створювати гармонійний механізм з управління усіма інвестиційними й інноваційними суб'єктами системи. Складні умови діяльності агропромислових підприємств зумовлюють необхідність пошуку прогресивних напрямів розвитку на основі вдосконалення існуючих форм організації виробництва та розбудови нової інноваційної інфраструктури, як базису існуючої системи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва.

У загальному вимірі під інфраструктурою, як правило, розуміють складові частини цілісної будови економічного життя, що мають допоміжний характер і забезпечують нормальну діяльність економічної системи в цілому.

Спектр трактувань поняття „інноваційна інфраструктура” у контексті економічних відносин досить широкий. У ст. 1 Закону України „Про інноваційну діяльність” визначено, що „інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій різної форми власності, що надають послуги для забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні й таке інше)”.

Інноваційна інфраструктура повинна охоплювати всі ланки інноваційного процесу (створення – наукову і науково-технічну діяльність – проведення – споживання). О.І. Бутенко та Е.В. Лазарева [2, с. 12] визначають властиві їй характерні ознаки:

1) поширеність у всіх регіонах, що дасть можливість розв'язувати на місцях завдання функціонально повного інноваційного циклу: від розробки інноваційної пропозиції, маркетингу й економічного обґрунтування до запровадження й комерціалізації новацій;

2) універсальність і гнучкість, які сприяють реалізації інновацій у різних сферах діяльності й адаптації до швидких змін у розвитку як науки та техніки, так і ринкового середовища;

3) інформаційна, кадрова й фінансова забезпеченість усіх ланок інноваційної діяльності;

4) конструктивність, яка забезпечує досягнення оптимального кінцевого результату.

У світовій практиці застосовуються різноманітні варіанти розв'язання проблеми розвитку інноваційної інфраструктури. Так, Європейська модель розвитку ґрунтується на державних інвестиціях та дотаціях і спрямована на створення нових робочих місць. У країнах Азії інноваційна інфраструктура розбудовується формуванням технополісів (Японія), створенням технопарків, передусім у галузі інформаційних технологій (Індія), розвитком різних типів

інноваційних структур при фінансовій підтримці держави (Китай). Модель розвитку інноваційної інфраструктури США менш орієнтована на державне фінансування й функціонує переважно завдяки інвестуванню заінтересованих фірм і наукових установ [5, с. 12].

Поширення інновацій в агропромисловому виробництві має свою специфіку, яка зумовлена тим, що: необхідно адаптувати й передати новітні розробки різним за можливостями та рівнем підготовленості малим, середнім і великим агропромисловим підприємствам; у сфері інформаційно-консультаційного обслуговування доцільно використати можливості регіональних дорадчих служб із розширенням функцій їхньої діяльності та залученням наукового потенціалу науково-дослідних установ, які знаходяться у даному регіоні; напрямом активізації інноваційно-інвестиційної діяльності агропромислових підприємств є формування інноваційних центрів при органах управління АПК, оскільки у кризових умовах й за обмеженості державного бюджету стимулювання процесів створення та розвитку інноваційних центрів є дещо проблематичним. Можливість і характер розвитку інноваційно-інвестиційних процесів у сфері агропромислового виробництва визначаються його особливостями, до яких можна віднести: природні чинники (якщо в промисловості процес виробництва призводить до зміни виду та форми предмета праці, то створення споживчих вартостей в агропромисловому виробництві залежить від безпосереднього впливу кліматичних і ряду інших природних умов); використання як основного засобу виробництва землі зумовлює сезонність виробництва й значну його територіальну розпорошеність; одержаний продукт в агровиробництві не є кінцевим етапом технологічного процесу виробництва продовольчих продуктів і харчування.

Крім природних, організаційних та технологічних факторів процеси інтеграції у сфері агропромислового виробництва, за ствердженням В.І. Покотилової, пов'язані з необхідністю врахування й ринкових умов, які зумовлені низькою його привабливістю порівняно з іншими галузями. Причинами цього можна вважати такі тенденції: при збільшенні доходів спостерігається випередження попиту на непродовольчі товари порівняно з продовольчими; низький темп зростання цін на агропромислову продукцію щодо інших цін; низька мобільність праці зайнятих в агропромисловому виробництві; зниження частки сільського господарства у вартості кінцевої продукції [8]. Ці особливості агропромислового виробництва створюють принципові відмінності в технології, масштабах, розміщенні та організації виробництва агропромислової продукції від ідентичних процесів в інших секторах економіки, що є причиною пошуку найоптимальнішої форми інтегрованої взаємодії в кожному конкретному випадку.

Вітчизняному агропромисловому виробництву значною мірою не вистачає капіталу на інноваційні цілі „не тому, що його не достатньо у світі, а тому, що у потенційних інвесторів відсутня довіра до українського сільського господарства” [9, с. 20]. Крім того, інформаційне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності – найбільш вразлива ланка в механізмі регулювання цього процесу. У світі відбувається сплеск інформатизації бізнесу. Засоби

інформації широко використовуються для освоєння світових досягнень і презентації власних переваг.

Тому в Україні необхідно активізувати створення інформаційних ланок для інформаційної підтримки вітчизняного агропромислового бізнесу та забезпечити його конкурентоспроможність. Як зазначалося в доповіді Світового банку, ключовими функціями інституційної структури, що забезпечать вищі темпи й якість економічного зростання, є передача інформаційних сигналів щодо кон'юнктури ринку та асортименту товарів, узгодження інтересів економічних агентів, забезпечення виконання прийнятих рішень. Деякими вченими запропоновано так звану „гіпотезу взаємозалежності в інноваційних процесах”, згідно з якою інновації запроваджуються в економічних мережах, характерною рисою яких є високий рівень розвитку форвардних і зворотних економічних та технологічних зв'язків. Причому наявність розвиненої мережі постачальників і споживачів є одночасно обмеженням та стимулом до запровадження інновацій. Центральною тезою цієї теорії є висновок, що ефективність інноваційної діяльності зростає випереджальними темпами порівняно зі зростанням економічних зв'язків.

Існуючі організаційні форми стратегічних інноваційних структур і дослідження їхніх особливостей сучасною наукою дають можливість визначити основи інституційної платформи щодо підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві. До них доцільно віднести:

- стимулювання утворення нового технологічного укладу в агропромисловій сфері, реструктуризацію агропромислового виробництва на основі кластеризації та запровадження інноваційних стратегічних структур;
- залучення іноземних інвестицій; удосконалення системи управління інноваційно-інвестиційними процесами в агропромисловому виробництві й забезпечення збалансованого його розвитку;
- всебічний розвиток системи лізингу, інструментів факторингу та проектного фінансування; створення ефективного механізму трансформації традиційної структури агропромислового виробництва на інноваційну при забезпеченні захисту інтересів агропромислових підприємств;
- використання кредитних ліній і кредитів, грантів міжнародних фінансових організацій тощо;
- здійснення правових, економічних, технічних та соціальних процесів щодо поліпшення ефективності функціонування стратегічних інноваційних структур;
- залучення агропромислових підприємств до виконання державних програм інноваційного розвитку агропромислового виробництва;
- оптимізацію структури різноманітних організаційних форм інноваційно-інвестиційної діяльності й створення необхідної системи інноваційного провайдингу;
- створення інноваційних структур, які сприятимуть впровадженню нових технологій в агропромислове виробництво;
- розвиток науково-технічної та наукововиробничих регіональних інфраструктур агропромислового виробництва;

- випуск цінних паперів під конкретні іноваційні проекти для ширшого залучення коштів різних підприємств і населення;
- модернізацію конкурсних механізмів державних замовлень, капітальних вкладень, розподілу квот, закупівлі сировини тощо;
- налагодження прямих зв'язків з іноземними інвестиційними структурами;
- удосконалення системи підготовки кадрового забезпечення для здійснення інноваційного процесу в агропромисловому виробництві на базі стратегічних інноваційних структур;
- розробку механізмів стимулювання інвестиційної та науково-інноваційної діяльності.

Вирішальну роль у подальшому ефективному інноваційному розвитку агропромислового виробництва має відігравати аграрна наука. При цьому, наукова установа одержує у формі роялті й оплати послуг частку доходів від продажу інноваційних продуктів за спільними проектами та спільною діяльністю суб'єктів ринку.

Знайти адекватну відповідь на виклики часу, відшукати ефективні, економічно й екологічно збалансовані шляхи забезпечення продовольчими ресурсами не лише населення України, а також світу неможливо без допомоги аграрної науки. Ефективна взаємодія науки, освіти, системи передачі знань – дорадництва та безпосередньо агропромислового виробництва є запорукою успішного інноваційного й інформаційного, кадрового його забезпечення. Активізація наукової діяльності в регіонах як найбільш поінформованої у потребах агропромислового виробництва сторони, здатної оперативно відреагувати на запити виробників, має стати невід'ємною складовою його подальшого інноваційного розвитку.

Досягненню вище зазначених взаємозв'язаних стратегічних завдань і мають бути підпорядковані заходи щодо формування інституційної платформи підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві.

Нині перед українською владою постали масштабні завдання щодо виведення агропромислового виробництва у лідери національної економіки та у світових масштабах. Це вимагає завершення і поглиблення аграрної реформи, виробничих відносин на селі зі створенням сприятливого інноваційно-інвестиційного ландшафту, підвищення рівня запровадження інновацій, що системно охоплюють усю сукупність відносин в агропромисловому виробництві. Тож побудувавши засади ринкової економіки, здійснивши базові економічні реформи, ми знову стоїмо на порозі необхідності проведення змін, адаптації до нових умов.

Інституційна платформа підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві не розвинена достатньою мірою й не здатна охопити всі ланки інноваційно-інвестиційного процесу „ідея – наука – технологія – інвестування – виробництво – ринок”, створюючи цілісну систему ведення інноваційно-інвестиційної діяльності, що вказує, найімовірніше, на фрагментарний, а не системний характер інноваційного розвитку

агропромислового виробництва. Дослідивши теоретичні й практичні аспекти формування інституційної платформи підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві можна зробити такі висновки.

Проведений аналіз стану формування вітчизняної інституційної платформи підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві показує, що існує дисбаланс розвитку її складових, що стримує реалізацію інноваційних та інвестиційних можливостей. Функціонування підсистем інноваційної інфраструктури не приводить до суттєвого зростання інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві. Світовий досвід становлення агротехнологічного ринку в розвинутих країнах показує, що основним елементом державної політики в агропромисловому виробництві є створення і стратегічний розвиток кластерних структур, які є основним джерелом впровадження високих екологічнобезпечних та енергозберігаючих агротехнологій у виробничий процес.

Державна підтримка має здійснюватися у напрямі створення інноваційної інфраструктури, яка забезпечила б ефективне державноприватне партнерство й необхідний баланс ресурсів інноваційних агропромислових підприємств, а також пайової участі держави в реалізації інноваційних проєктів. Реалізація інноваційності агропромислового виробництва як однієї з ознак його конкурентоспроможності на базі досягнень і подальшого розвитку аграрної науки, її плідної взаємодії із системою освіти, дорадництва та виробництва, налагодження ефективного трансферу інновацій в агропромислове виробництво, створення умов і мотивації учасників ланцюга до запровадження інновацій має стати невід'ємним складником подальших агропромислових трансформацій.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Л.М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок / Л.М. Алексєєнко, В.М. Алексєєнко, А.І. Юркевич. – К.: Вид. будинок „Максимум”, 2000. – С. 96.
2. Бутенко О. И. Инфраструктурные компоненты инновационной модели экономики / О.И. Бутенко, Е.В. Лазарева // Экономика и прогнозирование.– 2008.– № 4.– С. 69–81.
3. Говард К. Принципы экономики свободной рыночной системы / К. Говард, Г. Журавлева. – М.: Златоуст, 1995. – С. 96.
4. Інвестиційний рейтинг регіонів України // Економічне Есе. Вип. 2 (13). – К., 2002. – 178 с.
5. Колесник О.П. Инфраструктурная составляющая инновационного развития / О.П. Колесник // БизнесИнформ. – 2010. – №1. – С.9–15.
6. Макаров М.О. Формування інноваційної інфраструктури в АПК / М.О. Макаров // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 93–97.
7. Покотилова В.І. Кластерна стратегія інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу [Електронний ре- сурс] / В.І. Покотилова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavnv/2009_64/64_47.pdf.

8. Політика і розвиток сільського господарства в Україні; за ред. Штефана фон Крамона–Таубаделя, Сергія Зорі, Людвіга Штріве. – К.: Альфа-Принт, 2001. – 312 с.

9. Положення про Державне агентство України з інвестицій та інновацій. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 749 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.udik.com.ua.

10. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия / Е.Е. Румянцева. – 2 изд. – М.: ИНФРА, 2006. – С. 186.

11. Сіренко Н.М. Інституціональне середовище інноваційного розвитку аграрного сектора / Н.М. Сіренко // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2011. – Вип. 3. – С.18–23.

*Сілецька Н.В. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський аграрний університет», м. Херсон*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ДО ГЛОБАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНО – ІНВЕСТИЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Ситуація на аграрному ринку, де спостерігається посилення конкурентної боротьби, потребує вироблення адекватної програми дій від вітчизняних виробників у напрямі формування стійких конкурентних переваг. Тому значення інноваційної діяльності аграрного виробництва підсилюється, стає щоразу важливішим формування інноваційного потенціалу підприємств, який дозволить вдосконалити існуючі та оволодіти новими конкурентоспроможними технологіями, спрямованими на подолання економічної кризи та забезпечення економічного зростання, в умовах економічної глобалізації.

Для сільськогосподарських підприємств значення інноваційної діяльності на сучасному етапі господарювання постійно зростає. Водночас теоретичний і практичний аналіз проблем конкурентоспроможної економіки підтверджує той факт, що в підприємствах аграрного сектору позбавлені інноваційні та інвестиційні процеси формування конкурентного середовища. Якщо не вживати активних заходів для подолання цього явища як з боку держави, так і суб'єктами господарювання, то протистояти конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках буде неможливо.

Як засвідчив досвід підприємницької діяльності в аграрних підприємствах, розвиток інновацій може здійснюватися, насамперед, через взаємодію зовнішнього та внутрішнього середовищ, через розвиток їх складових та наявного ресурсного потенціалу. В умовах нестабільності зовнішнього середовища інноваційний розвиток здійснюється переважно на великих підприємствах завдяки власним фінансовим можливостям.

Сприятливий вплив на розвиток аграрного виробництва можливий лише за умови формування системи механізмів залучення фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що проблемами інноваційної діяльності займалися багато вітчизняних учених, серед них Г. Андрощук, О. Анненкова, Ю. Бажал, В. Горлачук, А. Гриньов, В. Гриньова, М. Крупка, О. Новікова, В. Онікієнко, О. Пушкар, М. Туган-Барановський, О. Ястремська та ін. Важливий внесок у вивчення проблем інноваційної діяльності внесли закордонні вчені-економісти: О. Водачкова, П. Друкер, П. Завлін, А. Казанцев, І. Перлакі, А. Пригожин, Б. Санто, Б. Твісс, Н. Терпецький, В. Томсон, Р. Фатхутдинов, Й. Шумпетер, та ін.. Аналізу процесу адаптації АПК України до викликів глобального характеру присвятили свої публікації О. Варченко, В.Збарський, І.Микитенко, О.Шубравська, Л.Саваш, В.Ільїн, О.Юрченко, О.Федосеева та ін.

Проте дослідження питань аграрного виробництва щодо умов інноваційно-інвестиційного середовища, розроблення відповідного організаційно-економічного механізму регулювання цього процесу ще не стали предметом науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, а окремі теоретико-методичні розробки носять фрагментарний характер. Відсутність концептуально цілісної методологічної та методичної бази формування конкурентоспроможного інноваційно-інвестиційного середовища розвитку аграрного виробництва, пошук творчого осмислення можливостей розв'язання зазначених питань і визначили вибір теми наукової роботи.

Суб'єкти аграрного сектору економіки, які мають необхідні умови для ефективного розвитку й давні традиції виробництва високоякісної продукції, не витримують конкуренції з постачальниками продукції зарубіжного виробництва навіть на внутрішньому ринку, не говорячи про формування та розвиток експортного потенціалу галузей. Питання забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської та продовольчої продукції внутрішнього виробництва є ключовим у формуванні стратегії розвитку вітчизняного аграрного виробництва. Зміцнення конкурентних позицій вітчизняних агропідприємств є глобальною задачею держави, оскільки діяльність господарюючих суб'єктів перебуває у сфері потужного впливу багатьох чинників, які діють одночасно та різноспрямовано з певним ступенем інтенсивності.

Досягнення та утримання конкурентних переваг виробниками сільськогосподарської продукції має важливе значення. Зростання продовольчої доступності необхідне не лише як гарантія продовольчої безпеки, а й для покращення макроекономічного стану. У розвинених країнах мала частка продовольчих витрат у сімейному бюджеті дає змогу використовувати свої доходи здебільшого на інвестиційні цілі, що стає вагомим джерелом внутрішнього нагромадження.

У створенні стійких конкурентних переваг виділяємо низку чинників впливу та критеріїв оцінки конкурентоспроможності підприємств, а також технологічне поєднання чинників – конструктивних і деструктивних, зовнішніх (екзогенних) і внутрішніх (ендогенних), керованих і некерованих. Чинники, що діють на рівні держави, галузі й товару, безпосередньо впливають на рівень

конкурентоспроможності аграрного виробництва, але не є єдиним осередком його формування, оскільки важливе значення у цьому процесі мають й інші чинники, а також ринкові сили, потреби споживачів продукції та можливості самих виробників (рис. 1).

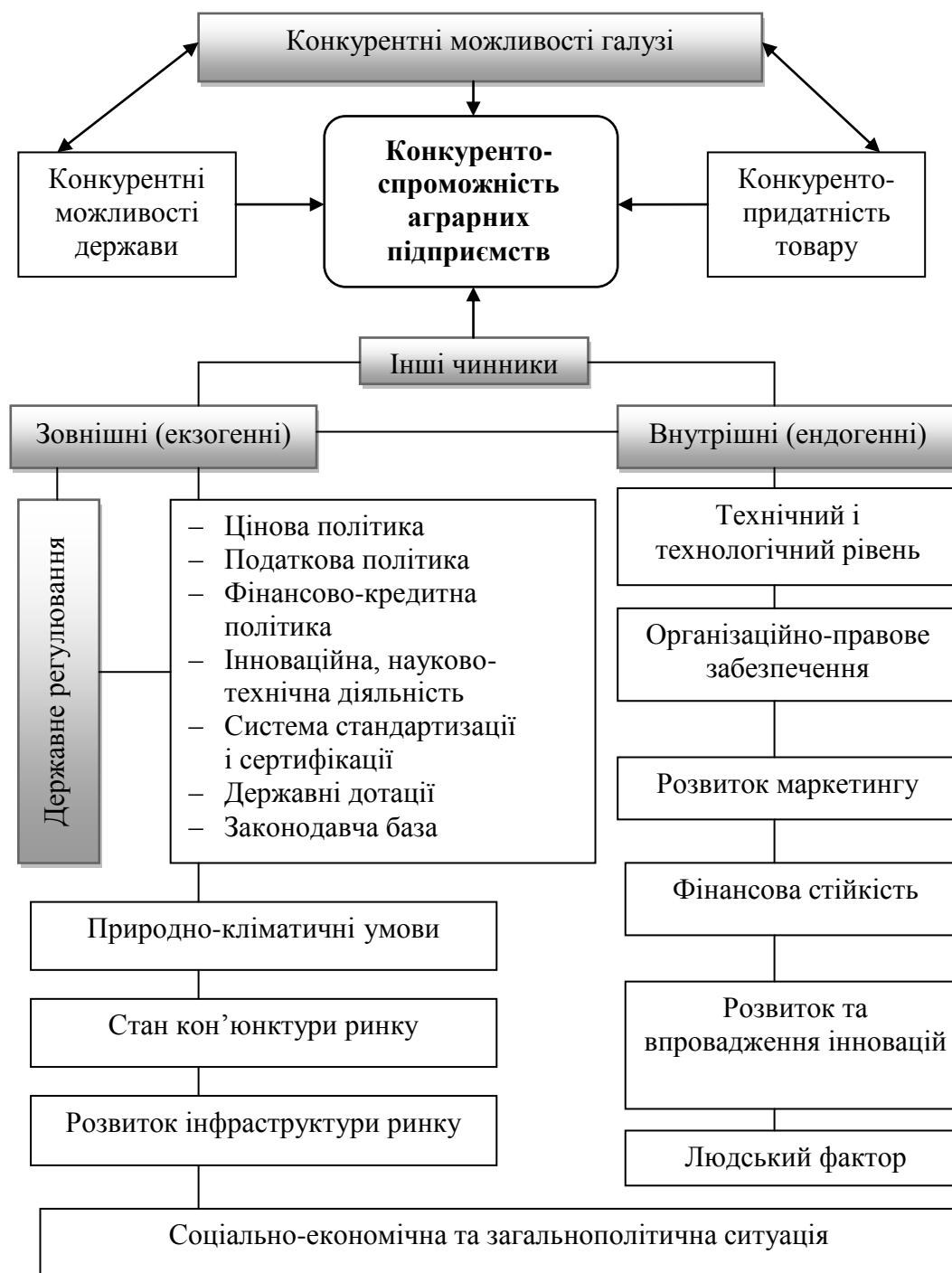

Рис. 1 – Система чинників формування конкурентоспроможності аграрних підприємств

Вирішальними чинниками зміцнення конкурентних позицій підприємств агропромислового комплексу держави є забезпеченість високоякісними ресурсами, розвиток ринкової інфраструктури, диверсифікація, ефективні

маркетингові стратегії в умовах вітчизняного та світового ринків, сучасна система менеджменту в ланцюгах постачання, висококваліфіковані спеціалісти.

Підприємницьке середовище і конкурентоспроможність аграрних товаровиробників в Україні мають низьку оцінку, що є наслідком недосконалої економічної політики періоду реформувань. Володіючи цінними ресурсами, не досягнуто збереження та збільшення конкурентних переваг. Україна має значно нижчий рейтинг за індексом глобальної конкурентоспроможності (ІГК) порівняно з країнами ЄС: у 2012 році займала 73 місце серед 144 країн, що рейтингувалися СЕФ, у 2016 році Україна посіла 85 місце серед 138 країн.

Проблема конкурентоспроможності стосується кожної складової економіки, в першу чергу аграрного сектору як найбільш вразливого до дій тих чи інших чинників. Характером макроекономічного середовища, ефективністю державних інституцій, станом матеріально-технічного забезпечення, технологічним рівнем виробництва, відповідністю вітчизняної продукції санітарним, фітосанітарним та технічним нормам міжнародні експертні організації визначають досить низьку оцінку. Передумовою досягнення економічного успіху суб'єктами господарювання є розроблення відповідної інноваційної стратегії, основою якої є новизна виробів, поліпшення технологічності виробництва, економічний ефект і соціальні результати впровадження інноваційного оновлення підприємства.

Для здійснення стратегії інноваційного розвитку необхідні передусім перерозподіл капітальних інвестицій на користь інноваційної сфери, підвищення ефективності використання цих ресурсів, консолідація усіх сил українського суспільства для побудови ефективного і високотехнологічного промислового комплексу, а також для відновлення процесу інтеграції знань.

Модель інноваційного розвитку повинна реалізовуватися головним чином через проведення виваженої національної інноваційної і промислової політики. Саме держава повинна взяти на себе зобов'язання створити сприятливі організаційні та економічні умови, які б забезпечили успішне практичне втілення інноваційних ідей та проектів. Україна має у своєму розпорядженні два основних шляхи економіко-інноваційного розвитку.

Вирішальною умовою успіху для аграрного виробництва у глобальній економіці є сильні ринкові позиції.

Реалізація переваг повинна відбуватися через залучення іноземного капіталу і підключення до глобальних технологічних зв'язків, а саме:

- створення спільних виробництв за участю іноземного капіталу для випуску конкурентоспроможної продукції, особливо у сфері «нової економіки»;
- залучення в економіку прямих інвестицій, а також створення інвестиційного клімату для транснаціональних корпорацій як каналу отримання засобів виробництва, технологій, управлінського досвіду, збільшення експорту промислових виробництв.

Враховуючи недостатні обсяги внутрішнього і зовнішнього фінансування, а також державну заборгованість, одним із каталізаторів розвитку конкурентоспроможності України є венчурний капітал – альтернативне джерело фінансування наукомістких виробництв та малого

ризикованого підприємництва. Розвиток цього виду інвестицій у квазіризиковані сфери економіки дасть поштовх до структурних змін у аграрній промисловості. Важливо створити національну систему венчурного фінансування для забезпечення підтримки інноваційного підприємства в нашій країні.

Основною стратегічною метою входження України в XXI століття є підвищення конкурентоспроможності економіки. Всі дії уряду, міністерств і відомств направлені на зміцнення конкурентоспроможності держави.

Перехід на інноваційний тип розвитку є однією з основних передумов виходу країни з світової кризи. Стратегічним пріоритетом держави стає інноваційний спосіб розвитку: «Основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високотехнологічної держави» [2].

Українська економіка входить у світовий ринок з високою питомою вагою морально і фізично спрацьованих основних засобів, які підлягають заміні в умовах жорсткої міжнародної конкуренції. Масштаби інноваційної пропозиції не відповідають платоспроможному інвестиційному попиту.

Національна економіка переживає глибокі руйнуючі явища, і якщо при цьому не буде створено економічної стратегії адаптації аграрного виробництва та його розвитку, то національне господарство опиниться на межі дефолту та внутрішньої кризи, яка у майбутньому може зруйнувати цілісність структури національної економіки України.

В умовах міжнародного поділу праці та державної спеціалізації міжнародна конкуренція посилюється. Пошук своєї ніші та утримання позицій на світовому ринку стають дедалі важчими. Українська аграрна продукція має бути унікальною, тобто не повинна мати аналогів у світі. Виникає необхідність у технологічному монополізмі за окремими напрямками для одержання монопольної ренти [4]. Тому сучасна орієнтація економіки України на підвищення конкурентоспроможності обумовлює розвиток та активізацію інноваційної діяльності аграрного виробництва, без якої неможливе здійснення прогресивних структурних зрушень у країні, його оновлення як реального сектору економіки, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави. Активізація інноваційної складової економічного розвитку аграрного виробництва вимагає формування моделі його інноваційного розвитку, становлення інноваційного підприємництва, посилення інноваційного характеру виробничої діяльності. Такий комплекс дій сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, збереженню і примноженню інтелектуального потенціалу нації.

Стратегія економічного розвитку держави розглядається як система заходів, спрямованих на реалізацію довгострокових завдань соціально-економічного розвитку держави з урахуванням раціонального внеску регіонів у вирішення цих задач, що визначається реальними передумовами та обмеженнями їх розвитку [5]. Кожна країна повинна мати власну структуру

інноваційної діяльності, враховуючи національні особливості. Структура інноваційної діяльності України пропонується в такому вигляді (табл. 1).

Країни у сучасному світі змушені здійснювати пошук прийнятної моделі економічного розвитку, яка б забезпечувала національну конкурентоспроможність і орієнтувала національну економіку на довгострокове зростання. Невдачі та прорахунки на цьому напрямі призводять до перманентних кризових потрясінь та збільшення диференціації.

Таблиця 1

Структура інноваційної діяльності національного господарства

Сфера діяльності	Організації
Державна	Міністерства та відомства на рівні держави в цілому
Регіональна	Регіональні відомства, неприбуткові організації, що проводять дослідження, які контролюються державою
Підприємницька	Організації, які займаються розробленням або впровадженням нових технологій
Вища освіта і наука	Усі вищі навчальні заклади

Концепція національної конкурентоспроможності заснована на ефективному використанні у світовому поділі праці порівняльних переваг національних економік для експорту продукції до країн, де таких переваг немає, та імпорту продукції з країн, які мають переваги в порівнянні з національною економікою країни-імпортера. Друга половина ХХ століття характеризувалася переходом від статичних порівняльних переваг, які є природно заданими для країни, до динамічних, які впливають із здійснення національним урядом та корпоративним сектором конкурентної політики.

Значний прорив у технологіях та інформаційній сфері спонукає країни орієнтуватися на нові джерела конкурентних переваг та створювати їх. Сучасний етап пов'язаний із зайняттям чільного місця серед складових динамічних порівняльних переваг науково-технічними досягненнями та інноваціями на всіх стадіях життєвого циклу продукту, починаючи від створення товару або послуги, через просування його від виробника до споживача та закінчуючи наступною утилізацією.

З огляду на те, що на ринку фігурує і конкурує вже не окремий товар, а комбінований пакет товарів, послуг та інформації, конкурентоспроможність продукції залежить уже не лише від її конкретного виробника, а й від спроможності національного, зокрема і глобального загалом, середовища і його учасників до супроводження й використання цього продукту. Різко зростає вимога до цілісності цього середовища, кваліфікованості, дисциплінованості, платоспроможності його учасників. Саме це є причиною того, що перехідні країни поки що не в змозі оволодіти належним чином засадами конкурентоспроможної діяльності в глобальній економіці.

Інтегруюча властивість нової економіки веде до розвитку децентралізованих взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, громадянськими та ринковими інститутами на національному та наднаціональному рівнях. Це обумовлює постійне посилення обмежень дієздатності національних урядів та, відповідно, загострює важливість кваліфікованих та ефективних управлінських дій суб'єктів господарювання, які повинні бути спроможними забезпечувати власну конкурентоспроможність у сучасній глобалізованій економіці.

Інноваційна модель розвитку економіки являє собою поєднання інноваційних пріоритетів, напрямів, механізмів, що спрямовані на формування інноваційного типу розширеного відтворення національної економіки.

Інноваційна модель розвитку економіки – це концепція, в якій визначені пріоритети та обґрунтовані якісні і кількісні критерії інноваційного напрямку розвитку економіки, що покладені в основу стратегічної інноваційної політики держави.

Така модель являє собою сукупність взаємозалежних та взаємодоповнюючих елементів, головними з яких є: система продукування наукових знань та інновацій, система освіти та підвищення кваліфікації, система комерціалізації наукових знань та інновацій, система використання інновацій, система управління і регулювання інноваційним розвитком економіки.

Інноваційній моделі притаманна пріоритетність розвитку освіти і науки, науково-дослідних робіт і конструкторських розробок. Розвиток інтелектуального потенціалу сприяє науково-технічному прогресу, соціально-економічному розвитку, формує в суспільстві культуру нововведень та дух новаторства, витісняє застарілі товари та технології, підходить до управління та організації, тим самим забезпечуючи структурну перебудову економіки.

Успіх втілення інноваційної моделі залежить від таких складових: ефективності національної політики підтримки інноваційного підприємництва у провідних галузях економіки країни; від державної підтримки підприємств і організацій, що розробляють та впроваджують інновації і сприяють інтенсифікації виробничої діяльності [3].

Провідні держави світу прискорили свій соціально-економічний розвиток на основі реалізації нової аграрної політики, ключовою ідеєю якої є перехід до інноваційного типу економічного зростання. Сучасна роль держави в реалізації аграрної політики полягає у формуванні оптимальної структури аграрного виробництва та виробничої інфраструктури, що відповідає повному інноваційно-інвестиційному циклу; забезпеченні формування збалансованого нормативно-правового поля для ефективного розвитку аграрної промисловості та її прискореного розвитку за рахунок розширеного інвестування, подальшого збільшення внутрішніх і зовнішніх ринків збуту [6].

Доведено, що жодна економічно розвинена країна світу не заохочує стихійної ринкової економіки і навіть так званого вільного ринку. Розвинена система ринкових відносин потребує безпосереднього впливу з боку держави

тому, що це є запорукою безпеки та надійності для учасників ринкових відносин.

Сьогодні очевидно, що сталий розвиток аграрного виробництва в Україні не може бути забезпечений лише структурними перетвореннями чи організаційними змінами, як і іншими окремими елементами та механізмами. Необхідний цілий комплекс економічних механізмів, найважливіші з яких – інвестиційні, грошово-кредитні, бюджетні, податкові, науково-технічні, інноваційні. Ще одна умова – діяльність відповідних інститутів, створення яких ініціює держава і які органічно вписуються в економічну систему, забезпечуючи її ефективне функціонування.

Зазначимо, що інноваційне спрямування світового розвитку, яке стає переважаючим у підходах до формування національної економіки, все більше впливає на визначення аграрної політики держави. У ХХІ ст. врахування інноваційного фактора стає вирішальною умовою подальшого розвитку сучасних економічних систем.

Стале агропромислове зростання в Україні може бути досягнуте тільки на інноваційній основі при активному використанні сучасних науково-інноваційних розробок. Лише в цьому разі реалізуються плани високої якості зростання, ресурсозбереження, ефективності аграрного виробництва, випуску конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринках продукції.

З цих позицій сьогодні слід розглядати саме інноваційно-інвестиційну політику. Вона одночасно є складовою інноваційної та інвестиційної політики держави, тобто має надавати інноваційну спрямованість аграрному виробництву національної економіки. Головна мета формування виробничо-інноваційної політики полягає у створенні сучасного, інтегрованого у світове виробництво, здатного до саморозвитку аграрного виробництва, яке відповідає аналогічним утворенням розвинених держав світу.

Список використаних джерел

1. Карпінський П.А. Фінансова глобалізація в контексті зрушень у національних фінансових системах: еволюційний підхід / Б.А.Карпінський, О.П.Буряк, В.Я.Дубик //Науковий вісник НЛТУ України.- 2013.- Вип.23.10 - С.150-157.
2. Малютін О. К. Інвестиції як головний фактор конкурентних переваг вітчизняних підприємств / О. К. Малютін, О. Ю. Слабошпицька // Вісник СНАУ. — Серія «Економіка та менеджмент». — 2009. — № 4 (35). — С. 134—138.
3. Панасюк О. Б. Залучення інвестицій в аграрний сектор економіки / О. Б. Панасюк // Економіка АПК. — 2010. — № 6. — С. 51—53.
4. Сапун Л. В. Проблеми формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Л. В. Сапун // Механізм регулювання економіки. — 2008. — № 1. — С. 212—218.
5. Сидорова А. Напрями інноваційного розвитку в промисловості України / А. Сидорова // Економіка України. — 2009. — № 3. — С. 19—26.

6. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України : монографія / Н. М. Сіренко. — Миколаїв, 2010. — 416 с.

7. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]: Проект Міністерства аграрної політики та продовольства України – К, 2013. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/ru/node/7644>

8. Черевко Д. Г. Конкурентоспроможність переробних підприємств АПК України в умовах її членства в СОТ / Д. Г. Черевко // Вісник СНАУ. — Серія «Економіка та менеджмент». — 2009. — № 4 (35). — С. 118—123.

9. Шубравська О.В. Сучасні ризики розвитку агропродовольчого виробництва і ринку / О.В. Шубравська// Актуальні проблеми економіки – 2011. - №5. – С.48-55.

*Скрипник С.В., Шепель І.В. - к.е.н., доценти
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН НА ПІДПРИЄМСТВІ

Всі громадяни мають рівні трудові права незалежно від расової, національної приналежності, мови, майнового та соціального стану, політичних поглядів, мови, релігійних переконань згідно Кодексу законів про працю України (КЗпПУ). Цей кодекс регулює трудові відносини працівників незалежно від форми власності установ, підприємств, організацій, виду їх діяльності, галузевої належності, а також осіб, що працюють у фізичних осіб-підприємців. Ним же визначені засади і гарантії здійснення громадянами права розпоряджатися своїми здібностями до праці, а також регулюються трудові відносини всіх працівників з метою зростання якості роботи, продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва, зміцненню трудової дисципліни. КЗпПУ визначає високий рівень умов праці та всебічну охорону трудових прав працівника.

Згідно чинного законодавства України, Кодекс законів про працю гарантує кожному право на працю з оплатою праці не менше встановленого державою мінімального розміру, вільний вибір професії, роду занять і роботи [2]. Тобто, держава повинна створювати умови для ефективної зайнятості населення, підвищення і підготовки трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку працівників. Визначення законних прав працівників підприємства та їх власників вимагає поглибленого дослідження, що складає мету дослідження та її актуальність.

Відповідно до статті 43 Конституції України [3] кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується. Працівники реалізують право на

працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою (ч. 2 ст. 2 КЗпПУ). Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу (роботодавець), та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування при прийнятті працівника на роботу в порядку, встановленому КМУ (ч. 3 ст. 24 КЗпПУ) [2].

Рис. 1– Основні законодавчі акти, які визначають порядок розроблення та укладання колективних договорів*

* згруповано автором за даними [4]

До основних законодавчих актів, які визначають порядок розроблення та укладання колективних договорів відносяться: Кодекс законів про працю України, Закони України: «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про колективні договори і угоди», «Про соціальний діалог в Україні», Господарський кодекс України. Згідно зі ст.7 Закону України «Про колективні

договори і угоди» та ст.13 Кодексу законів про працю України у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, рис. 1.

Колективний договір укладається з дотриманням норм чинного законодавства. При розробці колективних договорів обов'язково мають бути додержані в якості мінімальних гарантій норми трудового законодавства, а також положення Генеральної, територіальної, галузевих угод.

Колективний договір може передбачати додаткові порівняно з чинним законодавством і угодами гарантії, соціально-побутові пільги (ст.7 ЗУ «Про колективні договори і угоди» та ст.13 Кодексу законів про працю України).

Положення і норми колективних договорів, що погіршують порівняно з чинним законодавством становище працівників, є недійсними. Такі положення забороняється включати до колективних договорів (ст. 5 ЗУ «Про колективні договори і угоди» та ст.16 Кодексу законів про працю України).

Відповідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1044-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації положень Генеральної угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні» [7] необхідно при здійсненні повідомної реєстрації колективних договорів та територіальних угод сприяти включенню до них зобов'язань, наведених в табл. 1.

Таблиця 1

Перелік зобов'язань при здійсненні колективних договорів та територіальних угод на підприємстві*

№ п/п	Зобов'язання
1	2
розділ I Угоди «Підвищення конкурентоздатності національного виробника та забезпечення зростання зайнятості»	
1.	умови залучення представників профспілкових організацій до роботи в органах управління суб'єктів господарювання
2.	умови запровадження суб'єктами господарювання програм та стандартів соціальної відповідальності бізнесу, створення галузевих та корпоративних фондів професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників з дотриманням положень Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»
3.	визначення обсягів професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з вищою освітою та кваліфікованих робітників у навчальних закладах та безпосередньо у роботодавця та обсягів коштів на цю мету відповідно до потреб галузі, регіону, підприємства; запровадження індивідуальної форми підготовки у співпраці з навчальними закладами
4.	умови відновлення наставництва, удосконалення професійного навчання працівників безпосередньо на виробництві, запровадження системи підтвердження кваліфікації за робітничими професіями за результатами неформального навчання
5.	умови проведення професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників у періоди їх неповної зайнятості та для працівників, які перебувають під загрозою вивільнення

розділ II Угоди «Оплата, умови, охорона праці та соціальний захист працюючих»	
1.	заходи, спрямовані на збільшення частки оплати праці в операційних витратах з реалізованої продукції, робіт, послуг
2.	забезпечення нарахування компенсації за несвоєчасну виплату заробітної плати та своєчасну виплату такої компенсації працівникам
3.	оздоровлення працівників, які працюють у шкідливих та важких умовах праці
4.	забезпечення здійснення права на охорону праці та соціальний захист працівників у повному обсязі відповідно до національного законодавства та міжнародних актів, ратифікованих Україною та передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом
.	здійснення заходів, спрямованих на поліпшення умов праці та приведення їх у відповідність до вимог законодавства про охорону праці
6.	впровадження прогресивних технологій, досягнень науки і техніки з охорони праці, засобів механізації, автоматизації та роботизації ділянок виробництва з важкими та шкідливими умовами праці з метою зменшення негативної дії шкідливих факторів на працівників та попередження професійних захворювань
7.	запровадження скороченої тривалості робочого часу (із збереженням заробітної плати) для жінок, які мають дітей віком до 14 років або дитину-інваліда без зменшення оплати праці
8.	організація спільної профілактичної роботи сторін соціального діалогу для попередження виробничого травматизму і професійних захворювань
розділ III «Соціальний діалог» надані такі рекомендації сторонам соціального діалогу»	
1.	залучати представників профспілкових організацій у порядку, визначеному законодавством та/або колективними договорами до участі в роботі органів управління суб'єктів господарювання та за їх пропозицією – до розроблення і внесення змін до: статутів підприємств у частині повноважень профспілок представляти інтереси працівників та захищати їх соціально-економічні, трудові права; проводити у визначеному колективним договором порядку за рахунок коштів підприємства (з урахуванням його фінансових можливостей) навчання представників, які беруть участь у роботі наглядової ради або інших органів управління господарського товариства.

* згруповано автором за даними [4]

При повідомній реєстрації колективних договорів підприємств, установ та організацій соціальної сфери слід керуватися рекомендаціями Галузевої угоди між Міністерством соціальної політики України та профспілками працівників соціальної сфери України і працівників державних установ України на 2016 – 2018 роки (реєстраційний № 11 від 20.05.2016р.), а саме передбачати в колективних договорах такі положення:

1) відповідно до Розділу 1 «Створення умов для забезпечення стабільної діяльності та розвитку галузі. Трудові відносини. Забезпечення гарантій зайнятості працівників»:

- режим роботи;
- додаткові трудові і соціально-побутові пільги за рахунок прибутку;
- строки проведення атестації робочих місць за умовами праці, конкретну

тривалість щорічних додаткових відпусток за роботу із шкідливими та важкими умовами праці і за особливий характер праці;

- правила внутрішнього трудового розпорядку (як додаток до колективного договору);

- надання щорічних додаткових відпусток тривалістю до 7 календарних днів працівникам з ненормованим робочим днем згідно зі списком робіт, професій і посад;

- надання уповноваженому представнику первинної профспілкової організації інформації щодо умов праці, виконання колективного договору та Угоди, дотримання норм трудового законодавства та соціально-економічних прав працівників – членів профспілок;

- на госпрозрахункових підприємствах галузі питання щодо встановлення працюючим жінкам із нормальною тривалістю робочого часу, які мають дітей дошкільного та шкільного віку, особливо багатодітним матерям, 38-годинного робочого тижня за рахунок власних коштів підприємств;

- надання додаткової оплачуваної відпустки жінкам, які працюють і мають двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину-інваліда, або які усиновили дитину, одинокій матері, батьку, який виховує дитину без матері (у тому числі й у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла дитину під опіку, чи одному із прийомних батьків тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів. За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів;

- надання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати тривалістю 14 календарних днів на рік учасникам бойових дій, інвалідам війни, статус яких визначений Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- положення щодо забезпечення проїзними квитками осіб, які надають соціальні послуги, або виплати гарантованої компенсації за їх придбання згідно із Законом України «Про соціальні послуги»;

2) відповідно до Розділу 2 «Оплата праці»:

- передбачати при укладенні колективних договорів збереження та застосування в оплаті праці доплат і надбавок відповідно до Додатків 1–5 до Галузевої Угоди;

- питання щодо оплати праці працівників, норм праці, розцінок, тарифних сіток, схем посадових окладів, розмірів надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних та гарантійних виплат вирішувати в Організаціях в колективних договорах з додержанням норм цієї Угоди;

- при укладенні колективних договорів застосовувати норми Генеральної та цієї угоди, актів законодавства з питань оплати праці як мінімальні гарантії;

- за участю виборних профспілкових органів:

- а) здійснювати формування фонду оплати праці в Організаціях;

- б) визначати в колективних договорах мінімальні розміри ставок (окладів) заробітної плати, але не менші від тих, що передбачені чинною Генеральною, цією угодами, а також умови зростання фондів оплати праці;

в) встановлювати для працівників перелік та розміри доплат і надбавок до тарифних ставок і посадових окладів, що мають міжгалузевий характер, але не менші від тих, які передбачені Генеральною угодою.

В інших організаціях преміювання, нарахування і виплату різних видів винагород здійснювати відповідно до положень, які є невід'ємними додатками до колективних договорів; встановлювати в колективних договорах строки виплати заробітної плати працівникам, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, та не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата, а також розмір заробітної плати за першу половину місяця, але не менше оплати за фактично відпрацьований час з розрахунку тарифної ставки (посадового окладу) працівника;

3) відповідно до Розділу 3 «Охорона праці, умови праці та відпочинку»:

- передбачати при укладенні колективних договорів включення до їх змісту умов і порядку запровадження скороченої тривалості робочого часу з одночасним збереженням розміру заробітної плати для працівників, що мають дітей до 14 років або дитину-інваліда (у небюджетних організаціях);

4) відповідно до Розділу 4 «Соціальний захист та задоволення духовних потреб працівників»;

- забезпечити виділення коштів на підвищення кваліфікації медичних і педагогічних працівників будинків-інтернатів, центрів реабілітації, стаціонарних відділень для постійного або тимчасового проживання територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та працівників робітничих професій (кухарів, водіїв), підвищення кваліфікації працівників не рідше одного разу на п'ять років;

- створювати для молоді, яка закінчує вищий навчальний заклад по спеціальностям «соціальна робота» нові робочі місця.

Згідно з вимогами чинного законодавства колективний договір підприємства позабюджетної сфери може мати такі розділи, рис. 2.

КЗпПУ допускає можливість укладання трудових договорів у письмовій та усній формі і встановлює перелік випадків, коли трудовий договір в обов'язковому порядку укладається в письмовій формі (ч. 1 ст. 24 КЗпП). У разі фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору на роботодавця може бути накладено штраф – у 30-кратному розмірі мінімальної заробітної плати (абз. 2 ч. 2 статті 265 КЗпП), а винного посадовця притягнуть до адміністративної відповідальності (ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Проходження стажування при прийнятті на роботу передбачено для осіб певних категорій. У більшості випадків мета стажування – це набуття особою практичного досвіду виконання завдань і обов'язків на робочому місці підприємства, установи, організації до початку самостійної роботи під безпосереднім керівництвом досвідченого фахівця. Термін стажування може запроваджуватися для державних службовців (ст. 48 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII), студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів (ст. 29 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI) та деяких інших

категорій осіб, передбачених законодавством. Водночас є цілком законний механізм перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається, - це випробувальний термін. Умова про випробування повинна бути зафіксована в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу (ч. 1 ст. 26 КЗпП).

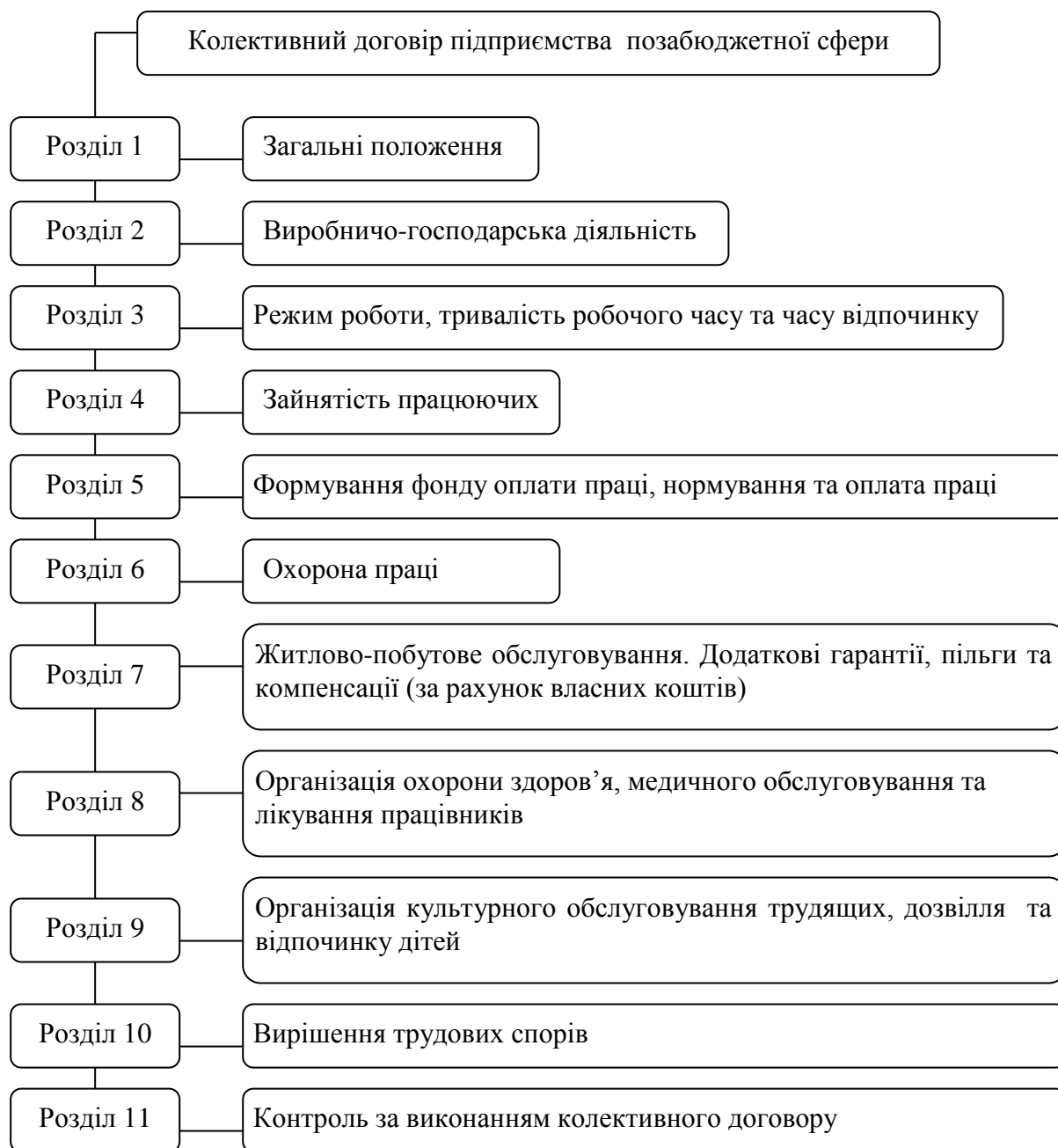

Рис. 2 – Структура та складові колективного договору підприємства позабюджетної сфери*

* * згруповано автором за даними - [4]

Термін випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної

профспілкової організації, - шести місяців. Для робітників термін випробування не може перевищувати одного місяця (ст. 27 КЗпП). Як бачимо, КЗпП визначає лише максимальний (граничний) термін випробування, утім, він може становити і один-два тижні, і навіть один-три дні. Якщо протягом випробувального терміну встановили невідповідність працівника роботі, на яку його прийнято, роботодавець може розірвати трудовий договір з підстав, передбачених пунктом 11 статті 40 КЗпП.

Основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їхнього життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні та здорові умови праці визначено у Законі України «Про охорону праці» [5]. Згідно ст. 1 даного Закону визначено, що роботодавець – це власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю; працівник - це особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом). Тобто, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. Роботодавець несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог.

Залучення осіб до виконання робіт можливе як на основі трудових договорів, так і на іншій юридичній підставі, зокрема шляхом укладання договору підряду або договору про надання послуг, що врегульовано Цивільним кодексом України. Відповідно до ст. 6 Цивільного кодексу України (ЦК) сторони є вільними в укладанні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням іншої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ст. 837 ЦК України) [8].

За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням іншої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ст. 901 ЦК) [8].

Враховуючи зазначене, трудові відносини, пов'язані з виконанням робіт за договором підряду чи договором про надання послуг, не регулюються КЗпПУ, не підпадають під дію Закону та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів з охорони праці. Вимоги з питань охорони праці, що діють у межах підприємства та на робочих місцях, де виконуватимуть роботи відповідно до договору підряду чи договору про надання послуг, визначаються у відповідних договорах за взаємною згодою сторін.

Законом України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» внесені зміни до статті 265 КЗпП

України та Кодексу України про адміністративні правопорушення [6]. Так, на підставі ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) за порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці встановлена така адміністративна відповідальність [1]:

Частина 3: «Фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), допуск до роботи іноземця або особи без громадянства та осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця, на умовах трудового договору (контракту) без дозволу на застосування праці іноземця або особи без громадянства - тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (від 8500 грн. до 17000 грн.).

Частина 4: «Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною третьою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, - тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (від 17000 грн. до 34000 грн.).

Частина 7: «Порушення встановлених законом гарантій та пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (від 850 грн. до 1700 грн.).

Відповідно до статті 188-4 КУпАП невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (Державної служби України з питань праці), щодо усунення порушень законодавства про охорону праці або створення перешкод для діяльності цих органів - тягне за собою накладення штрафу на працівників від шести до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 102 грн. до 170 грн.) і на посадових осіб - від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 510 грн. до 1700 грн.).

Таким чином, законодавством визначено досить суворі фінансові та адміністративні санкції для роботодавців за порушення в оформленні трудових відносин з працівниками, які мають на меті забезпечення виконання вимог законів про працю та оплату праці, сплати до бюджету відповідних платежів.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 №322-VIII зі змінами [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

3. Конституція України (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

4. Методичні рекомендації про порядок розроблення та укладання колективних договорів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://berezanka.mk.gov.ua/store/files/1487317912.doc>

5. Про охорону праці: Закон України від 21 листопада 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Законом України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>

7. Стажування та випробування до оформлення трудових відносин: чи правомірно? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kadrovik01.com.ua/article/124-stajuvannya-ta-viprobuвання-do-oformlennya-trudovih-vdnosin-chi-pravomrno>

8. Трудові відносини за договором підряду чи договором про надання послуг не регулюються КЗпП: Лист від 31.03.2016 р. № 3684/2/12-ДП-16 / Державна служба України з питань праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.buhgalteria.com.ua/News/3684.html>.

*Степанова І.В. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ

Інноваційний потенціал у будь-якій сфері залежить від низки кількісних та якісних показників. Це, з одного боку можуть бути чисельність учених та інженерів зайнятих у сфері досліджень і розробок, національні витрати на науку, кількість зареєстрованих патентів, обсяг експорту наукомісткої продукції, так і, з іншого боку, темпи нарощування наукових знань і структури витрат, яка безпосередньо впливає на масштаби наукової діяльності. Труднощі, що існують сьогодні у вітчизняних агровиробників, з матеріально-технічним оновленням своїх виробничих потужностей пов'язані, по-перше, з дефіцитом фінансових ресурсів для реалізації інвестиційно-інноваційної діяльності, а по-друге, – з відсутністю розвинутого конкурентного ринку інновацій в аграрному секторі. Тому, однією з основних проблем є створення організаційного та економічного механізму для розвитку потужного інноваційного потенціалу у аграрній галузі, який дозволить підняти на новий рівень АПК України.

Проблеми ефективності інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки є предметом досліджень цілої низки науковців. Серед них можна назвати таких авторів як: Андрійчук В.Г. [2], Білецька Н.В., Зубець М.В., Клокар О.О. [4], Лаврук В.В., Майовець Є.Й., Мостовий Г.І. [5], Сіренко Н.М. [7], Трегобчук В., Юрчишин В.В. [2] та ін. Проте, слабкою ланкою залишається взаємозв'язок фінансово-господарської та інноваційної діяльності аграрного підприємства. Малоефективною є інноваційна діяльність в аграрному виробництві. Тому особливої уваги заслуговує дослідження та вдосконалення вказаного взаємозв'язку із застосуванням різноманітних методик.

Зосереджуючи увагу на першій із вказаних проблем, розуміємо, що брак власних коштів криється в незадовільному фінансовому становищі підприємств, а позикових – у високих відсоткових ставках по кредитуванню.

На нашу думку, ефективне управління фінансовим становищем підприємства в поєднанні з вміло розробленою стратегією його інноваційної активності має позитивно впливати на ефективність господарювання будь-яких підприємств, у тому числі аграрних. При цьому особливої актуальності набуває виявлення резервів покращення фінансової стійкості, а як наслідок – пошук внутрішніх джерел фінансування агроінновацій.

Метою статті є формування теоретико-методичного підходу до оцінки становища аграрних підприємств з позиції його взаємозв'язку із ефективністю інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність у сільському господарстві в переважній більшості випадків передбачає реалізацію заданого обсягу інвестицій. Інновація в будь-якій галузі виступає в ролі товару, що є інноваційним продуктом, за який потрібно платити кошти. Оскільки сьогодні у аграрних підприємств існує дефіцит фінансових ресурсів, важливим моментом здійснення підприємствами інноваційно-інвестиційної діяльності слід вважати підвищення фінансової стійкості підприємств як індикатора наявності у нього достатнього розміру власних фінансових ресурсів.

Крім того, не слід забувати і про інші характеристики фінансового становища підприємства, які також можуть бути індикаторами наявності у підприємства фінансових ресурсів (ліквідність, платоспроможність, ділова активність тощо).

Оскільки інноваційний процес охоплює фундаментальні і прикладні дослідження, розробку, проектування та створення інновацій, доведення їх до стану придатного для практичного використання, то саме в аграрному секторі це найбільш складна задача, коли не існує достатньої фінансової підтримки, а також підтримки з боку держави.

Закон України «Про інноваційну діяльність» від 2013 року, зокрема визначає інновацію, як введені в обіг новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені інноваційні продукти, інноваційна продукція, технології, продукція або послуги, результати наукових досліджень і розробок, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного, маркетингового або іншого характеру, що поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери та сприяють просуванню технологій,

продукції та послуг на ринок. Під інноваційною діяльністю — діяльність, що охоплює усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та комерційні дії, які призводять до здійснення або забезпечують здійснення інновацій і можуть зумовлювати випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів та послуг з метою отримання комерційного і (або) соціального ефекту. Важливою складовою являється інноваційна інфраструктура, яка розглядається як сукупність підприємств, установ та організацій, їх об'єднань, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (зокрема, фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні).

Крім того, в Законі України визначаються об'єкти інноваційної діяльності, які складаються з інноваційних програм і проєктів; нових знань, об'єктів прав інтелектуальної власності; виробничих обладнань та процесів; інфраструктури виробництва і підприємництва; організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного, комерційного, маркетингового або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинних ресурсів, засобів їх видобування і переробки; продукції; механізмів формування споживчого ринку і збуту товарної продукції. [1]

Для забезпечення умов ефективної інноваційної діяльності необхідно, щоб інновації впроваджувалися на макрорівні шляхом міжгалузевих структурних зрушень і якісних змін у стані продуктивних сил. Тобто, мова йде про створення умов на рівні держави, законодавчої підтримки, фінансового сприяння.

Сучасне законодавство у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України і складається з вищеназваного Закону, Законів України «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про наукові парки», «Про державно-приватне партнерство», інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у зазначеній сфері. У випадках коли міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України у сфері інноваційної діяльності, застосовуються правила міжнародних договорів.

Але юридичні нормативи, якими нині регулюють інноваційну діяльність та аграрні відносини, не охоплюють увесь комплекс проблем, що з них випливають, і мають фрагментарний характер. Такі дії призводять до того, що у значній кількості регіонів України інноваційна діяльність у галузі здійснюється слабо, або не здійснюється взагалі. Організаційний же механізм повинен забезпечувати виникнення інновацій, фінансовий механізм - створити умови для фінансування інноваційної діяльності, а економічний механізм має забезпечити процес комерціалізації інновацій та їхній подальший розвиток. Усі

види механізму інвестиційно-інноваційного розвитку взаємозалежні й дозволяють забезпечити ефективний інноваційний процес підприємства.

Крім того ж механізм інноваційно-інвестиційного розвитку повинен ґрунтуватися на взаємодії суб'єктів господарювання, державних владних структур та органів місцевого самоврядування, у розпорядженні яких знаходяться фінансові, матеріальні, мінерально-сировинні, інтелектуальні та інформаційні ресурси для ефективної інноваційної діяльності в регіоні. При цьому усі суб'єкти інноваційної діяльності повинні мати певний ступінь свободи з поєднанням високого рівня відповідальності в межах визначених регіональних пріоритетів розвитку.

Важливішим аспектом є ефективність функціонування механізму інвестиційно-інноваційного розвитку залежить від обґрунтованого вибору інноваційних проектів відповідно до пріоритетів, наявності джерел їх фінансування, отримання оптимальних ефектів від їх реалізації.

Дієвий механізм інвестиційно-інноваційного розвитку починається з ефективних організаційних кроків, які є основою організаційного механізму. Насамперед, це стосується створення й підтримки умов для інноваційного розвитку, який здійснюється шляхом сприяння впровадженню інноваційних технологій і випуску інноваційних продуктів на підприємствах, формування трансферу технологій, реалізації регіональних програм підготовки й перепідготовки кадрів, забезпечення економічної безпеки суб'єктів інноваційної діяльності, сприяння організації й проведенню семінарів і конференцій з інноваційних і науково-технічних питань, проведення моніторингу інноваційної діяльності в регіоні, удосконалювання тарифної політики для підприємств і організацій регіону, що здійснюють інноваційну діяльність, супроводу й контролю реалізації інноваційних проектів.

Важливого значення слід приділяти інформаційній підтримці інноваційного розвитку, який забезпечується шляхом створення інформаційної інфраструктури, що передбачає забезпечення поширення інформації про інноваційні продукти, проекти в регіоні, а також про наявні джерела фінансування. А також необхідним є економічний механізм інноваційного розвитку, який відповідає за стратегічне управління інноваційним розвитком та пов'язаний з розробкою цілей, програм, проектів з урахуванням поточного соціально-економічного стану, державної політики розвитку інновацій, інноваційного та виробничого потенціалу, зовнішніх і внутрішніх факторів та потреб регіону в інноваціях. Стратегія інноваційного розвитку спрямована на об'єднання науково-технічного потенціалу й інвестиційної політики, за допомогою якої створюються інноваційні продукти й технології.

Для впровадження новітніх технологій слід здійснювати маркетинг інновацій спрямований на вивчення ринку, сприяння освоєнню й регулювання ринків збуту для інноваційної продукції й послуг як усередині регіону, так і за його межами, а також на підтримку конкурентоспроможності підприємств.

Однак без дієвої фінансової підтримки, упровадження інновацій обмежене, тому саме фінансовий механізм посідає важливе місце серед складників механізму інноваційного розвитку.

На нашу думку, основним елементом організаційно-економічного механізму технічного інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств повинна бути держава, яка за допомогою заходів підтримки вона має стимулювати процеси оновлення парку техніки, освоєння сучасних технологій, упровадження нових сортів рослин та порід тварин.

Організаційно-економічний механізм інноваційно-інвестиційного розвитку не є системою, що обмежується тільки аграрним виробництвом.

Найважливішим складником організаційно-економічного механізму являється ринок сільськогосподарської техніки, оскільки від рівня його функціонування залежить формування найголовнішої частини основних виробничих фондів сільського господарства - його технічної бази. Рівнем розвитку технічного потенціалу села визначаються темпи інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, зростання продуктивності праці його працівників.

Відзначимо, що інституційними механізмами повинні створюватися всі необхідні умови для формування ефективної інноваційної діяльності і здійснюватися вона зможе за допомогою розгалуженої інфраструктури. На сучасному етапі відносини підприємницької діяльності та процеси реструктуризації сільськогосподарських підприємств регулюються Господарським Кодексом України.

При розвитку інституціональних умов виробничо-інноваційна діяльність підприємств може бут успішною тоді, коли створюється та забезпечується ефективне функціонування інноваційної інфраструктури – сукупності підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, які залежно від функціонального призначення розробляють нові ідеї, створюють інновації, надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності вищого рівня та виробничо-інноваційної діяльності підприємств, а саме – фінансові, консалтингові, маркетингові, освітні тощо.

Для агропромислового комплексу України представниками інноваційної інфраструктури повинні бути агротехнопарки, інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні підприємства, науково-дослідні інноваційні центри, консалтингові фірми тощо.

Оскільки регіони України мають різну сільськогосподарську спеціалізацію, то територіальним галузевим науково-технічним комплексом повинен стати агротехнопарк, який з організаційно-правової точки зору є юридично-самостійною структурою, і об'єднує в собі наукові, проектно-конструкторські, освітні, технологічні, інформаційні агропромислові підприємства, чия діяльність ґрунтується на кооперативних засадах і координується з метою налагодження ефективного інноваційного процесу.

Наукові розробки в умовах агротехнопарків, як правило, здійснюються в його базовій структурі – бізнес інкубаторі, яких створюється для функціонування малих інноваційних і виробничих підприємств, що розробляють нову техніку, технології, послуги та поширюють їх між потенційними споживачами. Основною метою роботи бізнес-інкубаторів є

підтримка малих сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, тому саме вони повинні надавати цим структурам необхідні консультації та рекламні послуги, забезпечувати потрібно інформацією, проводити експертизу інноваційних проектів, здійснювати пошук потенційних інвесторів та інше.

Забезпечуючи ефективну діяльність малих підприємств, бізнес-інкубатори мають метою сприяти створенню нових фірм, оскільки привласнюють частину прибутку. Підприємства, які ними створені, також опікуються ними протягом декількох років. Перевага таких підприємств в тому, що при створенні вони вже націлені на високотехнологічний продукт, виготовлений, як правило, за допомогою передового обладнання. Це забезпечує підприємствам, що створені за допомогою бізнес-інкубаторів, високопродуктивну діяльність та високу прибутковість.

Для ефективного впровадження інноваційної діяльності становлення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку країни, і в тому числі і АПК, необхідне істотне вдосконалення методів використання висококваліфікованої робочої сили, яка могла б працювати в сфері високих технологій. Нажаль, в умовах української економіки, особливо в аграрному секторі, роботодавець не готовий виплачувати достойну заробітну плату, особливо в невеликих підприємствах. Вирішити цю проблему можливо за допомогою передачі виконання складних завдань фірмам, що працюють в галузі високих технологій, або створювати умови для таких фахівців у регіональних технопарках.

В Україні є великі можливості, саме завдяки її кадровому потенціалу, для розвитку індустрії високих технологій, що, в свою чергу, повинно сприяти зростанню інноваційних впроваджень у всіх галузях, і в першу чергу в аграрній, як найбільш поширеній в країні.

Кожне підприємство, плануючі свою діяльність, застосовує ті або інші види стратегій. І, якщо підприємство розробляє свою інноваційну стратегію, як частину стратегії розвитку, воно повинно чітко проаналізувати зовнішнє та внутрішнє середовище, витрати, що потрібно здійснити для їх придбання, довготривалість конкурентної переваги на ринку продукції, що виготовлена за допомогою інноваційних впроваджень: чи застосовується ця інновація вперше, чи вона вже була застосована іншими підприємствами. Тобто, яка ступінь ризику при її впровадженні у виробництво. Таким чином, інноваційна стратегія аграрного підприємства відображує його реакцію на зміну зовнішнього середовища і спрямована а розвиток потенціалу даного суб'єкта господарювання, який забезпечує нову якість виробництва та менеджменту. Ефективна інноваційна стратегія повинна бути орієнтована на впровадження не просто нових машин, механізмів, обладнання тощо, а новітньої техніки, відповідати вимогам нових технологій.

В умовах поширення конкуренції, важливість правильно обраної інноваційної стратегії підвищується. Відбувається загострення конкурентної боротьби, яку неможливо виграти без впровадження інновацій, оскільки старі методи конкуренції, такі як цінова, неефективні в умовах НТП.

Як було вже зазначено, більшість аграрних підприємств не спроможні здійснювати фундаментальні прикладні та наукові дослідження через їх високу капіталомісткість, та при відсутності робочих кадрів належної кваліфікації, то в більшості випадків такі підприємства зорієнтовані як на закупівлю новітніх засобів виробництва, технологій та сировини, а також вони в змозі закупати вже розроблені ноу-хау та впроваджувати їх у виробництво, адаптуючи такі новації для умов цих суб'єктів господарювання.

Для цього слід створювати адекватну систему управління і сприятливу систему стимулювання інноваційної діяльності. Крім того потрібно обрати одну з видів інноваційних стратегій, серед яких може бути, наприклад, наступальна інноваційна стратегія, що здійснюється у короткостроковому періоді, може використовуватися великими агрофірмами та агрохолдингами. Може мати на меті придбання нових фірм з інноваційною складовою, або злиття з меншими фірмами галузі.

Має місце також імітаційна інноваційна стратегія, коли фірми копіюють успішні інновації інших фірм купуючи ліцензії, які вже були впроваджені та успішно проявили себе на ринку. Така стратегія спрямована на мінімізацію ризику і застосовується, як правило, середніми за величиною фірмами або, наприклад, фермерськими господарствами.

Слід звернути увагу на залежну інноваційну стратегію, що притаманна аграрним підприємствам, які не є виробниками продукції кінцевого споживання та знаходяться в технологічному ланцюгу з іншими аграрними підприємствами. Вони повинні дотримуватись певних технологій, що відповідають технологічному ланцюгу фірм, працюючих на кооперативних засадах. Таких підприємств в аграрному секторі достатньо багато, і, при створенні певних інфраструктурних елементів, це потрібно враховувати.

Існує також традиційна інноваційна стратегія, яка сьогодні, нажаль, більш розповсюджена. Вона характерна для фірм-консерваторів, на яких нововведення відбуваються рідко, та після впровадження закріплюються на тривалий час.

Таким чином, кожне підприємство застосовує, або може застосовувати ту чи іншу інноваційну стратегію відповідно до своїх можливостей, потреб та вимог ринкового середовища у якому воно працює.

Але жодні інновації неможливі в Україні без державних вкладень у сільське господарство, сільськогосподарське машинобудування, інші галузі АПК, аграрну науку. Сьогодні вони є незначними, і, нажаль, не можна очікувати інноваційного прориву в техніці та технології, в ефективному досягненні агропромислового виробництва середньоєвропейського рівня, не кажучи вже про рівень високорозвинених країн. Існує певний мінімально допустимий рівень державних інвестицій та інших видів державної підтримки сільського господарства, так звана, «критична маса». Лише за перевищення цього мінімального порогу стає можливою системна модернізація агротехнічної та техніко-технологічної бази сільськогосподарського виробництва і, як наслідок, висока ефективність вкладень. У іншому разі вони будуть витрачені даремно, або віддача буде мінімальною.

При розробці організаційно-економічного механізму інвестиційно-інноваційного розвитку сільського господарства необхідно врахування низки чинників, а саме:

– здійснення оцінки забезпеченості і відтворення економічних ресурсів, виявлення основних тенденцій розвитку ринку засобів виробництва та інших матеріально-технічних ресурсів для сільського господарства;

– забезпечення державних заходів стимулювання модернізації матеріально-технічної бази. Розробка заходів не повинна суперечити вимогам СОТ, що підлягають економічному стимулюванню, та можливих елементів економічного механізму;

– впровадження організаційних заходів щодо формування сучасної матеріально-технічної бази для сільськогосподарських виробників. До таких заходів можна віднести створення організаційних структур на основі кооперації сільськогосподарських виробників між собою з метою покращення технічного обладнання виробництва, встановлення тісних контактів між науковим співтовариством, державними структурами, фінансовими інститутами і сільськогосподарськими організаціями.

Здійснення реалізації економічного механізму інвестиційно-інноваційного розвитку сільського господарства відбувається на трьох рівнях: загальнодержавному - урядом країни, регіональному - державними адміністраціями областей і адміністративних районів, на рівні сільськогосподарських підприємств.

I, як завершальний етап прийняття стратегії розвитку, слід створити організаційно-економічний механізм інноваційного розвитку підприємства, який повинен виконувати наступні функції:

1. Реалізовувати потенціал, що закладений у кожній формі власності та господарювання, забезпечувати конкуренцію та співпрацю між ними у використанні інноваційного потенціалу в процесі виходу з економічної кризи до економічного зростання;

2. Забезпечувати збалансованість та внутрішньовиробничої пропорційності між структурними ланками виробництва на інноваційній основі;

3. Дотримуватись стійких стимулів підприємців, менеджерів, працівників і колективів під час створення якісно нових технологій, форм організації виробництва, маркетингового обслуговування, реалізації кваліфікації та творчого потенціалу всіх суб'єктів відтворення;

4. Створення рівних економічних умов для реалізації соціально-економічного потенціалу кожної фірми та суб'єкта власності й господарювання в організації ефективного інноваційного процесу.

Тільки при впровадженні таких дій та прийняття інноваційної стратегії розвитку на більшості аграрних підприємств можливо створити високоефективне сільськогосподарське виробництво як на рівні окремих підприємств, так і на мезо- та макрорівнях.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 14 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua>
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук – К. : КНЕУ, 2013, 779 с.
3. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.smida.gov.ua
4. Клокар О.О. Аналіз і вдосконалення інноваційного забезпечення агропромислового виробництва / О.О. Клокар // Бізнес інформ. – 2011. – №8 – С. 69–75.
5. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання : [монографія] / Г.І. Мостовий. – Х. : Основа. – 2002. – 300 с.
6. Полінкевич О.М. Методи активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання / О.М. Полінкевич // Економічні науки. Серія: облік і фінанси. Зб. наук. праць – 2010. – Вип. 7(25) – ч.5. – С.173-188.
7. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : [монографія]. – Миколаїв, 2010. – 416 с.

РОЗДІЛ 4

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІ, ПОДАТКОВІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

*Вермієнко Т.Г. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Належний розвиток та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства не можливі без відповідного фінансового підґрунтя, оскільки аграрний сектор належить до найбільш ресурсномістких галузей національної економіки, характеризується значною тривалістю виробничого циклу, суттєвим періодом обертання коштів. З огляду на це, однією з найважливіших передумов стабільного розвитку галузі є забезпечення притоку довгострокових фінансових ресурсів, оскільки власні ресурси аграрних підприємств зазвичай обмежені. Особливо актуальна ця проблема для дрібних виробників, оскільки зміцнення їх фінансового становища та підвищення виробничих показників матиме не лише економічні, але й вагомні соціальні наслідки. Усе це вимагає ґрунтовного вивчення практики фінансового забезпечення аграрного сектору, пошуку дієвих методів та інструментів мобілізації фінансових ресурсів для його потреб задля досягнення її сталого розвитку.[6]

Слід зауважити, що суб'єкти аграрного бізнесу особливо гостро відчують потребу у додаткових джерелах фінансування, адже їх виробничий процес, в більшості випадків, характеризується значними коливаннями грошових надходжень за обсягами та часовими періодами. Основними причинами нерівномірних грошових надходжень є сезонний характер виробництва, а також високий рівень ризику основної діяльності, який більшою мірою залежить від неконтрольованих підприємством зовнішніх факторів.

Перелічені особливості діяльності та фінансування сільськогосподарських підприємств характеризують їх низьку кредитоспроможність (порівняно з іншими галузями народного господарства) та непривабливість як потенційних позичальників. Орієнтуючись на зовнішні позикові джерела фінансування, зокрема кредити банків, за умов нестабільності грошових надходжень, необхідно надати додаткові гарантії повернення коштів: у вигляді поруки, гарантії, застави тощо. А зважаючи на те, що зношеність основних засобів у сфері сільського господарства складає близько 70–80 %, можна зазначити, що суб'єкти аграрного бізнесу не мають у володінні відповідного майна, яке б можна було надати в заставу [5].

Так, об'ємно-структурні параметри фінансового забезпечення аграрної галузі України впродовж останніх років характеризуються динамічними змінами. Сукупний капітал підприємств агропромислового комплексу за 2010–2014 рр. збільшився з 149,5 млрд. грн. до 390,6 млрд. грн., або в 2,6 рази (табл. 1). Обсяги власних фінансових ресурсів підприємств галузі за цей період зросли в 2,3 рази – до 163,9 млрд. грн., тоді як зобов'язання – в 2,9 рази – до 226,7 млрд. грн.

Таблиця 1

**Показники капіталу аграрних підприємств України за 2009-2014 рр.
(станом на кінець року), млрд. грн.**

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014р. до 2009р.:	
							млрд. грн.	%
Власні кошти	72,22	90,39	124,21	148,15	156,82	163,93	91,71	126,99
Довгострокові зобов'язання	25,73	25,22	32,48	35,34	43,10	63,06	37,33	145,08
Поточні зобов'язання	51,59	55,19	71,62	93,16	113,18	163,62	112,03	217,15
Сукупний капітал	149,54	170,80	228,31	276,65	313,10	390,61	241,07	161,21

Особливо швидкими темпами підприємства аграрної галузі України нарощують обсяги поточних зобов'язань: у 2014 р. вони збільшились порівняно з показником 2009 р. в 3,2 рази – до 163,6 млрд. грн.[6]

Примітно, що динаміка обсягів та структурні параметри фінансових ресурсів аграрного сектору тісно кореспондують із показниками макроекономічної динаміки – найвищі темпи зростання сукупного капіталу підприємств галузі та найвища питома вага в ньому власних коштів були характерні для періоду стабілізації економіки в 2011–2012 рр., натомість в умовах рецесії темпи нарощування власного капіталу різко знижуються. Для прикладу, якщо в 2010–2012 рр. щорічний приріст власного капіталу підприємств аграрного сектору складав 1,2-1,3 рази, то в 2013–2014 рр. – лише 5,8% та 4,5%, відповідно. Погіршенням характеризується і структура позичених коштів: упродовж останніх років спостерігається поступальне посилення поточного характеру зобов'язань – якщо в 2009 р. у підприємств аграрної галузі на поточні банківські кредити, кредиторську заборгованість та інші короткострокові зобов'язання припадало 66,7% позиченого капіталу, то в 2014 р. – уже 72,2%. На нашу думку, цю тенденцію можна пов'язати з тим, що в умовах нестабільної суспільно-політичної та економічної ситуації підприємства аграрного сектору вирішили відкласти реалізацію інвестиційних програм і, відповідно, залучення довгострокових позик до кращих часів. Це, серед іншого, підтверджує також і негативна динаміка капітальних інвестицій у галузь

сільського, лісового та рибного господарства на фоні нарощування обсягів довго- і короткострокових зобов'язань: якщо за 2009–2012 рр. капітальні інвестиції в галузь збільшились у 1,9 рази – до 19,2 млрд. грн., то впродовж 2013–2014 рр. вони знизились до 18,5–18,6 млрд. грн. щорічно [9; 10], з яких 2/3 було спрямовано на придбання машин та обладнання. Лише зі стабілізацією політичної ситуації та проведенням низки реформ, спрямованих на дерегуляцію аграрного сектору, динаміка капітальних інвестицій суттєво поліпшилась.

Проте, в часи інвестиційної непривабливості аграрного виробництва для інвесторів, обмеженості бюджетних засобів фінансування, саме кредити банків є реальним і поки що безальтернативним джерелом покриття потреб сільськогосподарських підприємств в джерелах фінансування.

Незважаючи на велику кількість факторів, які перешкоджають ефективному процесу фінансування банками підприємств АПК, щорічно в Україні спостерігались тенденції росту обсягів залучення сільськогосподарськими підприємствами кредитних ресурсів банків. Значна кількість банків України займається кредитуванням сільськогосподарських виробників та підприємств АПК, зазвичай сільськогосподарські підприємства звертаються в «Райффайзен Банк Аваль», «Креди Агріколь», «Промінвестбанк», «Ощадбанк», здебільшого завдяки розгалуженій мережі філіалів цих банків в Україні. В 2010–2012 рр. по областях лідерами по кількості підприємств, які отримали банківські кредити були Одеська (235 підприємств), Запорізька (227 підприємств), Полтавська (210 підприємств) та Харківська (203 підприємства) області. Якщо ж розглядати області за розмірами залучених позичкових засобів, то більше всього кредитних коштів отримали підприємства Черкаської, Київської, Полтавської та Дніпропетровської областей.

Проте економічна криза і високі кредитні ставки призвели до звуження кредитного портфеля підприємств АПК більш ніж на 3 млрд грн. у 2014 році. Так, станом на 26 вересня 2014 року банківські кредити залучили 1928 підприємств галузі, що на 276 підприємств менше від показника 2013 року. Загальний обсяг кредитів у 2014 році склав 8,1 млрд грн. Всього банківські кредити, надані підприємствам АПК, складають більше 103,9 млрд грн.[1]

При цьому прогнозується, що агросектор за підсумками року стане лідером національної економіки з експорту товарів і послуг. Збільшення обсягу виробництва підприємств АПК обумовлено істотним зростанням урожайності зернових культур на 16,5%. Зростання обсягів сільськогосподарського виробництва за січень-серпень склало 6,3%. Проте, істотна девальвація національної валюти, інфляція і зниження вартості агрокультур в умовах звуження ринку кредитування викликає різкий дефіцит грошових коштів. Потреба в надійному банківському партнері, який зможе підтримати фінансовий стан агропідприємства, завжди найбільш відчутна в кризових умовах.

В таких складних економічних умовах, в умовах постійного політичного тиску, що в них опинилась наша країна, все гостріше постає питання пошуку

альтернативних джерел фінансування всіх галузей економіки, зокрема і сільського господарства. Курс на євроінтеграцію, який обрала для себе Україна, змушує нас ще раз більш пильно придивитись до досвіду розвинутих західноєвропейських країн в питаннях сільськогосподарського кредитування, аби почерпнути для себе можливі шляхи вирішення наших нагальних проблем з фінансуванням аграріїв.

Кредити є важливим елементом розвитку аграрного виробництва в усіх країнах Західної Європи. Це слугувало підґрунтям для інтенсивного накопичення аграрного капіталу і для здійснення на підставі цього процесу індустріальної перебудови сільського господарства. Значення кредитів у фінансуванні сільськогосподарських виробників особливо збільшилось в 60-70 ті роки ХХ століття, в деяких західноєвропейських країнах їх частка а аграрному капіталі наблизилась до 50%. Аналіз показує, що до країн з найбільшою питомою вагою позичкового капіталу в основному капіталі сільського господарства належать такі країни як: Англія, Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, скандинавські країни.

Основою позитивного використання сільськогосподарських кредитів є більш низький розмір відсоткових ставок по кредитах у порівнянні з рентабельністю сільськогосподарського виробництва, що досягається в багатьох випадках, шляхом державного регулювання аграрного сектора чи навіть шляхом безпосередньої участі держави в організації такого пільгового кредитування. Так у Франції, наприклад, державний і кооперативний кредит переважають – питома вага державно-кооперативної системи «Креди Агріколь» в кредитній заборгованості сільського господарства становить близько 90%, приблизно така ж ситуація і в Іспанії. В скандинавських країнах основна маса позичкового капіталу надходить у сільське господарство від кооперативних кредитних установ, кредитних кас, іпотечних об'єднань.

Аналіз свідчить, що в країнах Західної Європи значна частка кредиту являє собою середньо- і довготермінові позики. При цьому слід зазначити, що більші підприємства мають певні переваги, оскільки відрізняються більш інтенсивним обігом капіталу і, як наслідок, більшою кредитоспроможністю. Більш обширна земельна площа дозволяє великим підприємствам отримувати значно більші іпотечні кредити, а більші розміри виробництва забезпечують їм більш інтенсивне надання короткотермінових та середньо термінових кредитів під заставу продукції, що виробляється, і частково незабезпечених позик.

Вагомим важелем державного регулювання аграрної економіки є пільгове кредитування. Основний принцип пільгового кредитування – часткова компенсація діючої відсоткової ставки із бюджетних коштів. Пільгове кредитування охопило в Західній Європі всі види сільськогосподарської діяльності, стимулюючи розвиток найбільш перспективних галузей та пріоритетних напрямків. Так, в Австрії до 40% пільгових кредитів використовується на вдосконалення організаційної структури ферм, 27% - на будівництво і реконструкцію житлових і господарських приміщень, 12% - на механізацію сільськогосподарського

виробництва, 5% - на сприяння реалізації продукції. У Франції більше 70% загального об'єму пільгових позик спрямовано на переобладнання та модернізацію ферм [4].

Зазвичай держава змінює умови надання пільгових кредитів у відповідності із потребами діючої економічної політики. Більш пільговий режим кредитування створюється для молодих фермерів, господарств, що тільки починають свою діяльність, що впроваджують нововведення, і для кооперативних організацій. Наприклад, для отримання пільгових кредитів у Франції обов'язково, щоб фермерство було основним видом діяльності претендента, не менше 50% робочого часу фермер має бути зайнятий в сільському господарстві і прибуток від сільськогосподарської діяльності має становити половину загального прибутку ферми. Для молодих фермерів мінімальний вік – не менше 21 року, максимальний – не більше 35 років.

Дуже важливим моментом при кредитуванні аграрних підприємств є їхня платоспроможність. Тому всі кредитні інститути, так чи інакше, оцінюють цей показник.[1]

Особливе місце в системі сільськогосподарського кредитування в європейських країнах займають кредити під заставу землі, тобто іпотечні кредити. Фермери активно користуються іпотекою, яка дозволяє продуктивно використовувати частину капіталу, зв'язаного у вартості землі та майна. Таким чином, іпотечний кредит сприяє прискоренню обігу капіталу і отриманню додаткового прибутку. Слід сказати, що розмір іпотечних кредитів в сільському господарстві зазвичай не перевищує 2/3 вартості нерухомості. Наприклад, у Німеччині у відповідності із законом про іпотечну справу він не може бути більше 60% вартості земельної ділянки. При цьому оцінка вартості нерухомості фермера здійснюється різними способами: по ринковій вартості, по двадцятикратному розміру ренти, по ринковій вартості з урахуванням зносу та прибутку, що приносить нерухомість. Строк погашення іпотечних кредитів в різних країнах різний і становить від 5 до 40 років.

Проведений аналіз показав, що іпотечний ринок в Україні знаходиться на початковому етапі розвитку і характеризується незначними обсягами, недоступністю окремих видів іпотечного кредитування, зокрема під заставу землі сільськогосподарського призначення. Нині в Україні найпоширенішими видами іпотечного кредитування є банківський кредит під заставу комерційної нерухомості та житла. Так за результатами 2015 року, бачимо, що іпотечні кредити під заставу нерухомості на вторинному ринку надають 18, а на первинному - 26 банківських установ, при цьому ефективна відсоткова ставка по іпотечних кредитах в гривні знаходиться в межах 11,2 – 25,3%, середня ж відсоткова ставка становить 19,29% річних. Хоча, слід зауважити, що в умовах досить нестабільної політичної та економічної ситуації на даний час сільськогосподарським підприємствам проблематично отримати навіть короткостроковий чи середньостроковий кредит[3].

Для забезпечення фінансовими ресурсами аграрних підприємств необхідний фінансовий інститут, який сприяв би руху тимчасово вільних коштів у їх розпорядження. Існуючі фінансові інститути не орієнтовані на

інтереси підприємств агросфери. Насамперед це зумовлюється тим, що в умовах України банки надають переважно короткострокові кредити під заставу, вартість якої набагато перевищує надану позику. Водночас, як відомо, для діяльності аграрних підприємств найпривабливішими є довгострокові банківські кредити, бо це впливає із специфіки галузі сільського господарства. У зв'язку з цим потрібно встановити диференційовані строки видачі короткострокових кредитів для окремих галузей АПК (аграрні, переробні, заготівельні, торгові), диференційовані процентні ставки для різних галузей народного господарства залежно від швидкості обороту капіталу зі збереженням середньої ставки загалом у народному господарстві, дозволити банкам брати участь у виробничій діяльності (у тому числі бути власником виробничих підприємств) та у всіх видах управління їх діяльністю, ввести пільгове оподаткування та знизити економічні нормативи комерційним банкам, що стосуються кредитного обслуговування аграрних товаровиробників, запровадити систему страхового забезпечення діяльності кредитних структур, які обслуговують аграрну сферу, передбачати страхування кредитів (внутрішніх і зовнішніх) та всіх різновидів застави [2].

Важливим джерелом фінансового забезпечення аграрної галузі виступають кошти бюджетів усіх рівнів. Вони спрямовуються на потреби сільського господарства в таких формах: кошторисне фінансування (фінансування установ та організацій, які реалізують урядову політику в аграрній сфері); фінансування бюджетних програм; державні субсидії, субвенції, дотації та інші державні трансферти [11]. Разом із тим, практика показує, що обсяги фінансування аграрного сектору економіки залишаються майже не змінними, а масштаби спрямування бюджетних коштів у розрізі цільових програм характеризуються високим ступенем мінливості. Так, у 2014 р. понад 2,8 млрд. грн. із 5,8 млрд. грн. сукупних бюджетних видатків на сільське господарство становили видатки на здійснення наглядових та контролюючих функцій бюджетними установами в системі Міністерства аграрної політики та продовольства України. Можна погодитись з аргументами Д. Міщенка, що інвестиції в дорадчі послуги, освіту, сільську інфраструктуру, інфраструктуру із забезпечення санітарного та фіто-санітарного благополуччя приносять довгострокові вигоди для аграрного сектору [12], однак, як показує практика, надміру розгалужена мережа контролюючих структур у поєднанні зі збереженням численних бюрократичних процедур створюють сприятливе середовище для поширення корупції, що аж ніяк не сприяє розвитку аграрної галузі. Враховуючи такі вітчизняні реалії, заходи бюджетної підтримки сільського господарства у формі субсидій та дотацій, пов'язаних із виробництвом продукції, на нашу думку, є більш доречними.

Акцентуючи увагу на причинах низької ефективності видатків бюджету на стимулювання розвитку аграрної галузі, насамперед доцільно відзначити недостатність обсягів фінансування і розмитість пріоритетів у виділенні коштів. На думку окремих експертів, обсяги бюджетних коштів, які спрямовує держава на стимулювання аграрного виробництва, покривають тільки

половину від необхідної потреби [13,], а їхній розподіл між бюджетними програмами здійснюється з використанням методик, базованих на кількісних параметрах та позбавлених зв'язку з результативністю використання коштів [11]. До числа інших недоліків діючої моделі бюджетної підтримки аграрного сектору зараховують прорахунки у розробці цільових бюджетних програм, які нерідко не мають механізмів реалізації запланованих завдань; відсутність дієвого контролю цільового використання виділених коштів; нестабільність та значні коливання обсягів фінансування окремих програм у розрізі років; низьку інноваційну та інвестиційну спрямованість заходів бюджетної підтримки галузі сільського господарства та ін. Вагомим недоліком вітчизняної практики державного стимулювання аграрного сектору є також те, що наразі практично згорнута реалізація заходів, спрямованих на підтримку дрібних сільськогосподарських підприємств, які відчувають найбільший дефіцит фінансових ресурсів. Відтак, спостерігається монополізація аграрного виробництва, формування крупних агрохолдингів, які поступово витісняють із ринку дрібних виробників. Хоча з точки зору підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва це рух у правильному напрямку, однак за таких обставин марно очікувати, що зростання виробничих показників в аграрному секторі економіки призведе до поліпшення соціально-економічного становища сільського населення, матиме позитивний вплив на умови його життя та розвиток сільських територій.[6]

Перспективи вдосконалення фінансового забезпечення аграрного сектору вітчизняної економіки, на нашу думку, лежать насамперед у площині забезпечення доступності кредитування для дрібних сільськогосподарських виробників, а також підвищення ефективності видатків бюджету. Щодо останнього, то його, на наше переконання, можна досягти за рахунок скорочення адміністративних витрат та витрат на бюрократичні процедури, які лише продукують корупцію в галузі, та спрямування вивільнених коштів на виконання бюджетних програм, які передбачають пряму чи опосередковану фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу. Втім, такі заходи не гарантують рівного доступу до фінансових ресурсів для аграрних підприємств різного розміру. Як справедливо зазначають експерти, програма часткового здешевлення кредитів банків практично недоступна для дрібних сільськогосподарських виробників, як і програми компенсації витрат на будівництво тваринницьких комплексів та ін. Через надміру високу вартість кредитних ресурсів бюджетні кошти, виділені на компенсацію вартості банківських кредитів, збагачують власників комерційних банківських установ, слабо впливаючи на інвестиційні можливості аграрних підприємств. З огляду на наявні бюджетні обмеження та проблеми реалізації програми здешевлення банківських позик, необхідно розвивати альтернативні механізми фінансування аграрного сектору (лізинг, факторинг та ін.), а також сприяти модернізації власне банківського кредитування у напрямі посилення його цільового характеру. У цьому ракурсі перспективними формами кредитування аграрної галузі, на нашу думку, виступають проектне фінансування, а також перед- та постекспортне фінансування. Поширене в зарубіжних країнах

проектне фінансування в Україні практикує невелика кількість фінансових установ. Воно передбачає довгострокове кредитування інвестиційних проектів, за умовами якого об'єктом забезпечення за кредитом виступають доходи від реалізації проекту. Попри ускладнену процедуру оформлення кредиту перевага проектного фінансування полягає у нижчому рівні ризику кредитування для фінансової установи та, відповідно, нижчій вартості кредитних ресурсів для позичальника. Перспективною формою кредитування сільськогосподарських виробників, які вичерпали можливості залучити банківські позики через відсутність застави або ж прагнуть залучити довгострокові ресурси, є мезонін-фінансування. Воно поєднує ознаки як боргового фінансування, так і прямих інвестицій та являє собою схему залучення коштів без входження кредитора до капіталу компанії, але з можливістю такого кроку в майбутньому на заздалегідь обумовлених умовах. До переваг мезонін-фінансування також зараховують широкі можливості щодо вибору форми погашення заборгованості, ліберальні вимоги до капіталізації компанії, збереження управлінської незалежності та ін. [7]

Однак через перерозподіл ризику на користь кредитора воно характеризується порівняно високою вартістю та прийнятне для підприємств, які реалізують інноваційні проекти. Натомість низька вартість ресурсів, гнучкість умов фінансування та його довгостроковий характер притаманні для перед- та постекспортного фінансування, яке, зважаючи на високі темпи росту аграрного експорту, має в Україні значні перспективи. Вагомим недоліком вищезазначених форм кредитування є те, що вони більшою мірою доступні для великих агрокомпаній зі стійким фінансовим становищем. Натомість дієвим механізмом фінансової підтримки дрібних виробників аграрної галузі є стимулювання кооперативного руху в галузі сільського господарства. Такі кооперативи дали б можливість ефективно концентрувати зусилля дрібних фермерів та одноосібників не лише в царині виробництва, але й просуванні та переробці власної продукції, а також у питаннях залучення капіталу, реалізації інвестиційних проектів через розширення можливостей щодо гарантування повернення позик [8].

Розробка відповідної бюджетної програми стимулювання сільськогосподарської кооперації та її належне фінансування дало б можливість не лише підтримати розвиток дрібних виробників, але й позитивно позначилось на рівні життя сільського населення та розвитку сільських громад. Звісно, впровадження нових програм бюджетного стимулювання галузі сільського господарства не є панацеєю від вирішення всіх проблем галузі. Для забезпечення її поступального розвитку необхідний цілий комплекс заходів, спрямованих на дерегуляцію діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору, усунення бюрократичних перепон, розвиток кооперації в сільському господарстві, оптимізацію режиму оподаткування галузі, формування мережі спеціалізованих кредитних установ в аграрній сфері та ін.

Список використаних джерел

1. Тетянюк Н.А. Проблеми фінансового забезпечення та сучасний стан кредитування підприємств АПК, шляхи їх вирішення з використанням закордонного досвіду в умовах євроінтеграції / Н.А. Тетянюк // Матеріали наукової конференції «Актуальні проблеми сучасної науки». – Умань: УНУС, 2014. – Вип.1. – С.2-6.
2. Танклевська Н. С. Фінансова політика сталого розвитку аграрних підприємств України: теорія, методологія, практика : монографія / Н. С. Танклевська. – Херсон : Айлант, 2010. – 376 с.
3. Костюк В.А. Іпотечне кредитування – запорука сталого розвитку аграрного сектору економіки / В.А. Костюк // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К.: НАУ, 2007. – Вип. 111.– С.245-250.
4. Коробейніков М. Закордонна практика кредитування сільського господарства та її позитивне використання в умовах сучасної Росії/ М. Коробейніков// Міжнародний сільськогосподарський журнал . – 2011. - №4.
5. Алексійчук В.М. Проблеми розвитку кредитування аграрного сектору / Алексійчук В.М. // Ринок землі. – 2003. – №4-5. – С. 6-9.
6. Горин В.П. Проблеми фінансового забезпечення аграрного сектору / В.П. Горин, І.В. Варемчук // Економіка і суспільство. – Мукачів:МДУ, 2016. – Вип.2. – С.518.-524.
7. Лурье В. Мезонинное финансирование: международный опыт и российская практика / В. Лурье, Е. Мелихов // Слияния & Поглощения. – 2013. – № 4. – С. 30–35.
8. Гончаренко В. Кредитна кооперація: збудуємо нову фінансову інфраструктуру села / В. Гончаренко // Дзеркало тижня. – 2006. – 25 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/kreditna_kooperatsiya_zbuduemo_novu_finansovu_infrastrukturu_sela.html.
9. Діяльність суб'єктів господарювання за 2014 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 437 с.
10. Діяльність суб'єктів господарювання за 2011 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 445 с/
11. Коваль С.Л. Прагматика бюджетного фінансування розвитку сільського господарства / С.Л. Коваль // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 13. – С. 23–30.
12. Міщенко Д.А. Удосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України / Д.А. Міщенко // Агросвіт. – 2015. – № 18. – С. 36–40.
13. Радченко О.Д. Напрями державної фінансової підтримки сільського господарства України / О.Д. Радченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1(3). – С. 207–214.

*Ковтун В.А. - к.с.-г.н, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ М'ЯСНОГО СКОТАРСТВА

Галузеві особливості сільського господарства суттєво впливають на організацію і технологію виробництва, та відповідно, на побудову бухгалтерського обліку та контролю. До таких специфічних об'єктів обліку відносяться поточні біологічні активи тваринництва. У процесі їх вирощування відбуваються біологічні перетворення, збільшується поголів'я тварин за рахунок одержання приплоду, придбання худоби тощо. Тварини дають приріст, з часом змінюють статево виробничі групи.

Всі ці процеси мають підлягати контролю. Внутрішній контроль на сільськогосподарському підприємстві сфери тваринництва здійснюється з метою успішного функціонування підприємства, підвищення рівня рентабельності, збереження та збагачення його активів, забезпечення ефективного функціонування підприємства та його стійкості й максимального розвитку в умовах конкурентного середовища, отримання мінімуму ризиків діяльності. У процесі здійснення господарської діяльності не на кожному сільськогосподарському підприємстві існує ефективна система внутрішнього контролю

Відповідно до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів, “метою внутрішнього контролю є забезпечення достатньої впевненості керівництва у досягненні належного рівня економії, ефективності та результативності відповідно до завдань; достовірності фінансової, статистичної й управлінської звітності; виконання встановлених законодавством і керівництвом норм і правил; належному захисті активів від втрат” [1].

На думку В.М. Яценко, якщо оцінювати стан внутрішнього контролю на сільськогосподарських підприємствах України, то він незадовільний. Найчастіше мають місце такі порушення, як зловживання службовим становищем, невиконання або неякісне виконання службових обов'язків, неправильна оцінка операцій із заготівлі, виробництва чи реалізації з точки зору доцільності й економічності [2].

При проведенні внутрішнього контролю поточних біологічних активів тваринництва необхідно: затвердити накази, положення, інструкції, та забезпечити дотримання їх працівниками підприємства. Організація внутрішнього контролю, покладена на керівника і головного бухгалтера підприємства. При цьому можливим є ведення внутрішнього контролю спеціальним підрозділом на підприємстві. Керівник підприємства зобов'язаний створити необхідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку поточних біологічних активів тваринництва, забезпечити неухильне виконання

всіма підрозділами, службами, працівниками, дотримання внутрішнього розпорядку.

Основними об'єктами внутрішнього контролю сільськогосподарського підприємства є: організаційна структура сільськогосподарського підприємства та система його комунікацій (робота економічних і технічних служб підприємства); система управління сільськогосподарським підприємством; процес планування та нормування витрат підприємства та інших показників його фінансово-господарської діяльності, положення щодо стимулювання працівників; стан організації та ведення бухгалтерського обліку сільськогосподарської діяльності. Поточні біологічні активи тваринництва як елемент майна підприємства, є частиною його ресурсного потенціалу; важлива система оподаткування діяльності підприємства та його окремих їх технологічних операцій, стан розрахунків з бюджетом, своєчасність і повнота сплати податків; фінансова звітність сільськогосподарського підприємства; показники фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, зокрема, забезпеченість його власними оборотними коштами.

Суб'єктом проведення внутрішнього контролю є структурний підрозділ підприємства або штатний його працівник. Однак, в сучасних умовах розвитку сільськогосподарських підприємств введення окремої посади внутрішнього контролера, а тим більше спеціалізованого контролюючого підрозділу, неможливе у зв'язку з тим, що: сільськогосподарські підприємства не можуть нести витрати на утримання власного контролера, оскільки всі контрольні функції в межах функціональних повноважень може виконувати керівник підприємства або головний бухгалтер; відсутні розвинені методики внутрішнього контролю фінансової звітності аграрних підприємств з урахуванням їх галузевих особливостей [3].

Проведення дослідження внутрішньогосподарського контролю виробництва яловичини — це процес збирання та аналізу інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Чітко визначена проблема — це вже половина шляху до її вирішення.

Цілі контролю можуть бути пошуковими: збір попередніх даних, які висвітлюють проблему та допомагають виробити гіпотезу; описовими: вони передбачають опис окремих явищ; експериментальними: перевіряють причини і наслідки та їхній взаємозв'язок.

Необхідно виявити вид інформації, яка цікавить, або наявність того чи іншого виду інформації. Інформація поділяється на: первинну — збирається з певною метою та безпосередньо учасниками контролю; вторинну — інформація, яка вже існує і була зібрана для інших цілей.

Збір інформації — найтриваліший етап дослідження. На цьому етапі найбільше припускаються помилок. Під час збору інформації застосовуються кабінетні та польові дослідження. Кабінетні дослідження використовуються для збору вторинних джерел інформації, а польові — передбачають збір первинної інформації [4].

Джерелами інформації внутрішнього контролю операцій з поточними біологічними активами тваринництва встановлено такі: Статут і засновницький

договір; розпорядчі документи керівника підприємства по руху поточних біологічних активів тваринництва (наказ, розпорядження, акт службова записка); Положення про облікову політику підприємства; первинні документи і облікові реєстри; Головна книга; фінансова звітність підприємства: Баланс (ф. № 1), Звіт про фінансові результати (ф. № 2) в частині доходів і витрат від ліквідації, продажу поточних біологічних активів тваринництва, первинного визнання поточних біологічних активів тваринництва за справедливою вартістю, Звіт про рух грошових коштів (ф. № 3), Примітки до річної фінансової звітності (ф. № 5); акти і довідки попередніх ревізій, аудиторські висновки та інша документація, яка узагальнює результати контролю; страхові поліси і тому подібне (рис. 1).

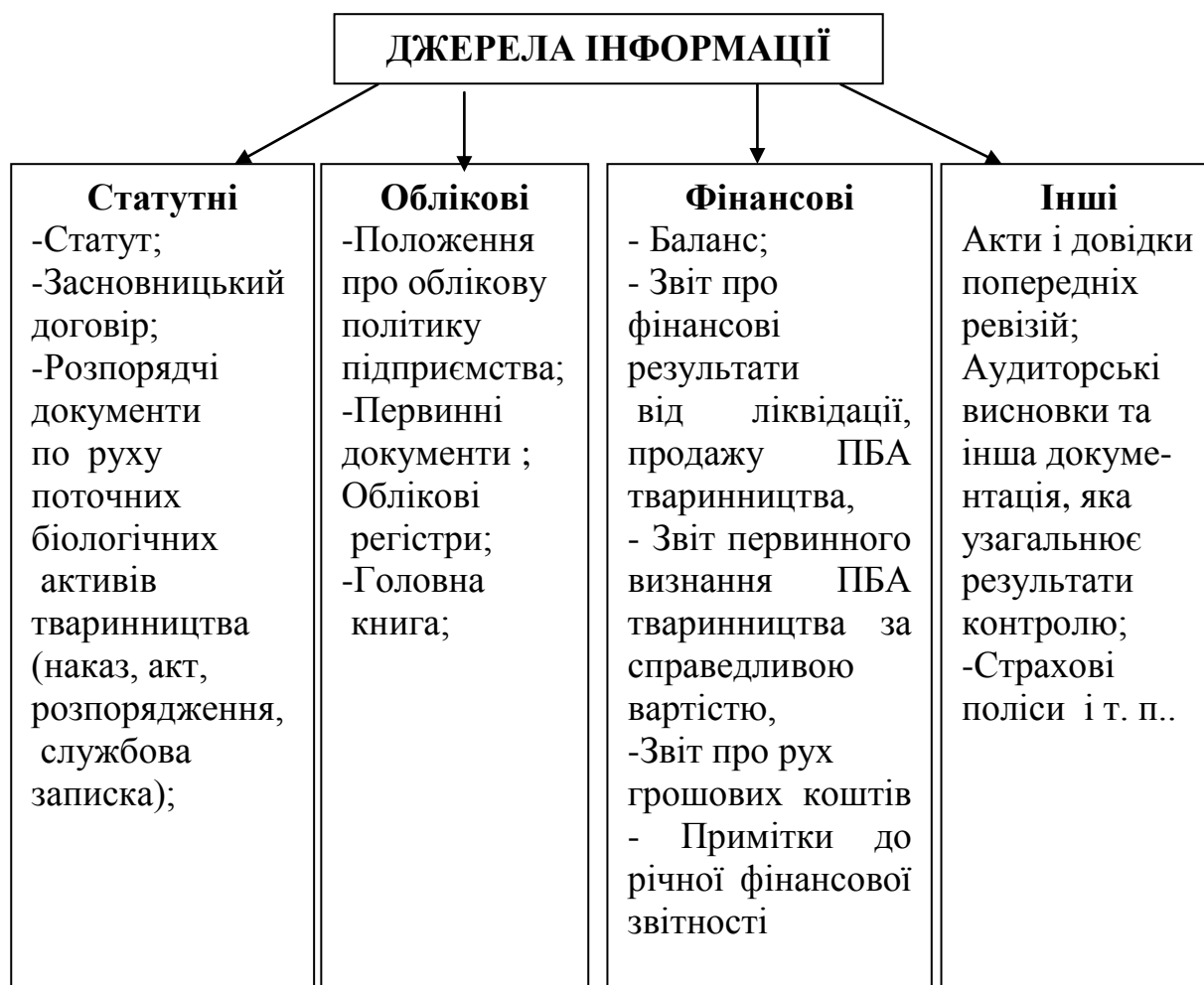

Рис.1 – Джерела інформації для внутрішнього контролю виробництва яловичини

Залежно від ґрунтовності дослідження та періодичності здійснення аналітичних оцінок склалися три методичних способи оперативного аналізу витрат: за циклами робіт; за роботами, які об'єднують комплекс технологічних операцій; поопераційний аналіз. Поопераційний аналіз витрат відповідає вимогам внутрішньогосподарського управління і його можна використовувати для організації обліку витрат за центрами відповідальності [4].

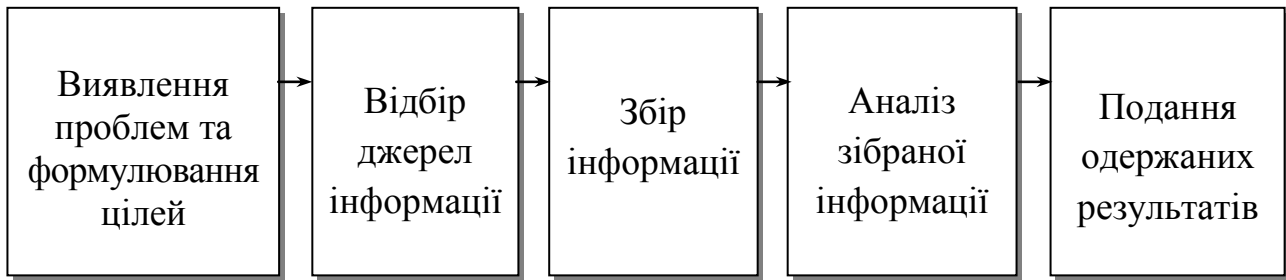

Рис. 2 – Схема проведення дослідження внутрішньогосподарського контролю виробництва продукції м'ясного скотарства

Аналіз зібраної інформації — це виявлення з усієї сукупності зібраних даних найважливішої інформації та результатів. Одержані дані зводяться в таблицю, і проводиться їх аналіз за допомогою статистичних методів. На останньому етапі на основі одержаних даних складається звіт про результати контролю. На рисунку 2 схематично зображено етапи проведення контролю.

Центр витрат м'ясного скотарства підзвітний тільки за витрати. Він несе відповідальність за невидані перевитрати. До складу цього сегмента входять як галузь у цілому, бригади, ланки (загони), тобто існує трирівнева відповідальність. Кожному центру витрат необхідно вести облік і аналіз витрат. Правильне розкривання витрат дозволить виявляти конкретні причини їх відхилень і накреслити заходи з боротьби за непродуктивними витратами і втратами. Метою обліку витрат за центрами відповідальності є нагромадження даних про витрати щодо кожного центру, операціями технологічного процесу для віднесення відхилень на відповідальну особу.

Всі витрати, які реєструються за центром відповідальності за характером залежності від його діяльності, необхідно розділити на залежні і незалежні від нього. Залежні витрати є предметом регулювання з боку керівника, сфера відповідальності якого пов'язана з ним (норми витрат матеріалів, праці тощо). Незалежні витрати - це витрати, які не залежать від виду діяльності (норми амортизації, відрахування в єдиний соціальний фонд, ціни тощо).

Для посилення оперативності контролю за витратами треба розробити механізм формування витрат, тобто обґрунтувати фактори, що впливають на їх загальну суму щодо кожної окремої групи тварин, яка відгодовується в даному центрі відповідальності. Світова теорія і практика поділяє витрати для здійснення процесу контролю регулювання на постійні та змінні залежно від обсягу виробничої діяльності [5].

Всі змінні витрати залежно від виду діяльності необхідно вивчати щоденно. Але одні з них проводяться регулярно, а інші мають разовий характер, використовуються лише до вимог технології, тому доцільно їх виділити в самостійний об'єкт аналізу та вивчати у процесі здійснення.

Поточні біологічні активи – біологічні активи, здатні давати продукцію або додаткові біологічні активи, приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що не перевищує 12 місяців, а також тварин на вирощуванні

та відгодівлі. Поточні БА, отримані у результаті приплоду, обліковують за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу. До таких витрат належить частина витрат на збут, безпосередньо пов'язаних з продажем БА та агропродукції на активному ринку, зокрема комісійні винагороди продавцям, брокерам, а також непрямі податки, що сплачуються при реалізації цих активів. Транспортні та інші витрати на збут до витрат на місці продажу не належать.

Визначення справедливої вартості ґрунтується на цінах активного ринку. За наявності кількох активних ринків поточних біологічних активів їхня оцінка базуються на даних того ринку, на якому підприємство передбачає продавати такі поточні біологічні активи. Способи визначення справедливої вартості ПБА, у разі коли немає активного ринку, наведено на рисунку 3 [6].

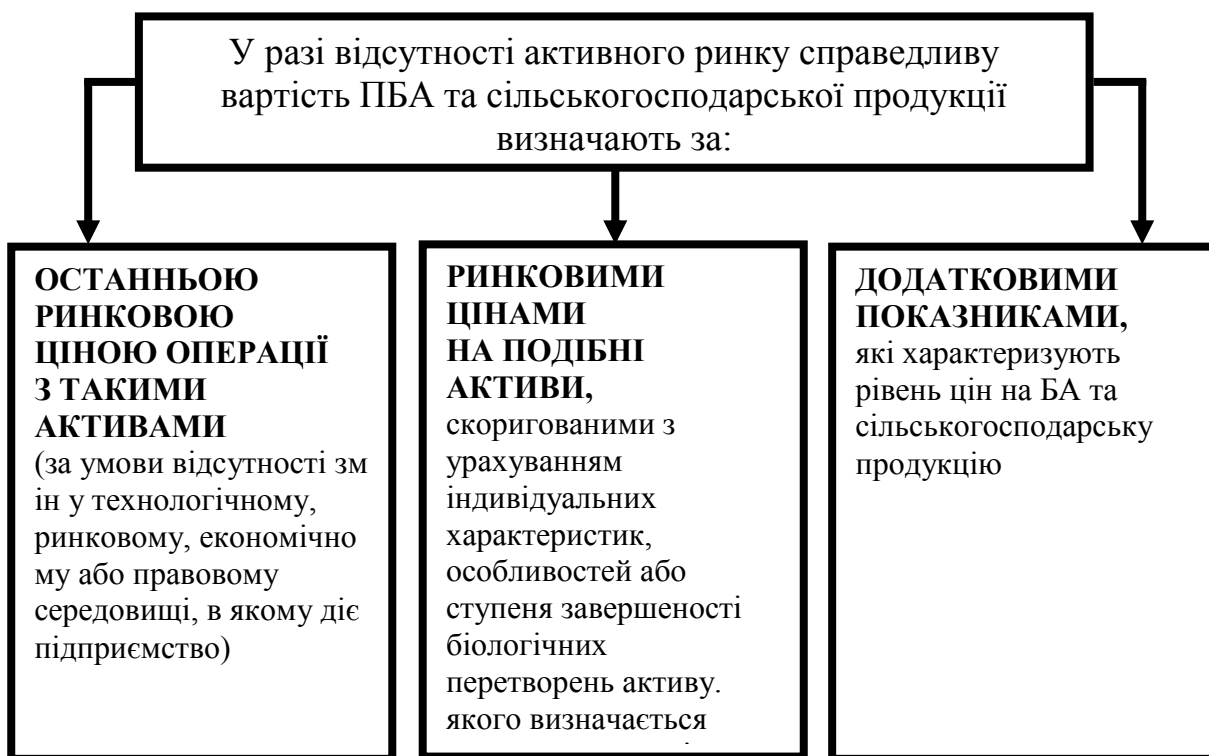

Рис. 3 – Способи визначення справедливої вартості біологічних активів

Підприємство може самостійно визначити методику аналізу джерел інформації з метою встановлення справедливої вартості поточних біологічних активів або агропродукції.

Контроль за приростом живої маси молодняку ВРХ визначають на підставі вибіркового зважування. Зоотехнік разом із завідувачем ферми або бригадиром відбирає та зважує певну кількість типових голів кожної вікової групи. Після цього розраховують середню живу масу однієї зваженої голови діленням загальної живої маси поголів'я, яке зважували, на кількість зважених тварин, а потім середню масу однієї голови перемножують на загальну кількість голів певної вікової групи худоби, встановлюючи живу масу тварин цієї групи на кінець звітної періоду. Коли зважування неможливе, або призводить

до нереальних результатів, їх жива маса приймається за останнім зважуванням. Приріст живої маси визначають на підставі розрахунку визначення приросту. Його складає зоотехнік чи бригадир щомісяця на підставі даних відомостей зважування тварин та документів на надходження та вибуття худоби загалом по фермі та за видами і обліковими групами та особами, за якими закріплені тварини.

При розрахунку кількості приросту маси до живої маси худоби певної групи на кінець звітної періоду додається жива маса худоби, що вибула з цієї вікової групи протягом звітної періоду (включаючи і загиблих тварин), а з одержаного підсумку віднімають масу худоби, яка надійшла в цю вікову групу за відповідний звітний період, та живу масу худоби та птиці, що була в групі на початок звітної періоду.

Розрахунок приросту живої маси можна визначити за формулою:

$$\Pi = \text{Вк. р} + \text{Вв} - \text{Вн} - \text{Вп. р} \quad (1)$$

де Π - приріст живої маси;

Вк. р. - вага поголів'я тварин на кінець року;

Вв - вага тварин, які вибули протягом року (включаючи вагу падежу);

Вн - вага приплоду і поголів'я, яке надійшло протягом року;

Вп. р. - вага поголів'я на початок року.

Одержаний результат становитиме приріст живої маси тварин конкретної облікової групи, яка перебувала на вирощуванні або відгодівлі (нагулі) протягом звітної періоду у певної матеріально відповідальної особи.

Для визначення середньодобового приросту необхідно одержаний приріст по групі за звітний період поділити на кількість кормо-днів в цьому періоді. Кількість кормо-днів визначається шляхом множення середнього поголів'я за звітний період на кількість днів у цьому періоді. Розрахунок приросту живої маси разом зі звітом про рух худоби на фермі передають до бухгалтерії і він є підставою для оприбуткування одержаного приросту і нарахування заробітної плати працівникам ферми [7].

Для правильного здійснення внутрішнього контролю, отримання достовірних даних найефективнішим методом контролю за наявністю і рухом ПБА тваринництва є визначення їх фактичного стану, тобто проведення інвентаризації. Для здійснення річної інвентаризації поточних біологічних активів тваринництва підприємства необхідні дані бухгалтерського обліку про їх залишки. Тому до початка проведення підприємством інвентаризації в присутності комісії матеріально відповідальні особи складають звіт про останні проведені операції, відображають їх у складському обліку і разом з описом документів під розписку здають до бухгалтерії. Також до початка інвентаризації перевіряється стан ваговимірального господарства – точність ваги, гир та іншої апаратури. Дані про наявність поточних біологічних активів тваринництва із зазначенням назви, відмінних ознак, включаючи номенклатурний номер, одиниці виміру і кількості фактично виявлених натуральних одиниць, записуються до інвентаризаційного опису.

Мета проведення інвентаризації полягає у виявленні фактичної наявності поточних біологічних активів тваринництва, установленні їх надлишку або

нестачі; перевірки дотримання умов утримання тощо. З урахуванням інформаційних запитів суб'єктів внутрішнього контролю, організацію і методику проведення внутрішнього контролю операцій з поточними біологічними активами тваринництва необхідно здійснювати з урахуванням галузевих особливостей діяльності агропідприємств.

Інвентаризація молодняка тварин, худоби на відгодівлі проводиться щомісяця. Дорослу продуктивну і робочу худобу заносять в інвентарний опис з зазначенням номера худоби (бирки), клички, віку, породи, вгодованості і живої ваги (вагу коней не зазначають). Велику рогату худобу відносять в окремий інвентарний опис. Молодняк великої рогатої худоби включають в інвентарний опис окремо із зазначенням номера, статі, клички, породи тощо. Інвентарні описи складають за видами тварин на фермах, у відділках, бригадах і по матеріально відповідальних особах. Відповідно до рішень інвентаризаційної комісії та актів із визначення вартості тварин у бухгалтерії господарства складають відповідні бухгалтерські проводки [3].

У складі молодняка тварин і тварин на відгодівлі постійно відбуваються зміни. Кількість тварин збільшується за рахунок одержаного приплоду від власного маточного поголів'я, придбання на стороні, вибракування худоби з основного стада і постановки на відгодівлю. Зміни відбуваються також внаслідок переведення тварин з однієї групи в іншу, переміщення з ферми на ферму, збільшення живої маси внаслідок її приросту, а також збільшення вартості тварин внаслідок витрат на їх утримання. З підприємства вибувають тварини в порядку продажу. Значну частину молодняка використовують для формування власного основного стада, частину тварин забивають на м'ясо [37].

Практика внутрішнього контролю поточних біологічних активів тваринництва показує, що при оформленні господарських операцій по закупівлі молодняка у населення іноді допускаються зловживання, пов'язані з припискою ваги і поголів'я худоби, складанням підроблених документів.

При встановленні інвентаризацією статевих пересортувань молодняка ВРХ необхідно виявити причини їх утворення. При виявленні підроблених документів на закупівлю худоби у населення необхідно отримати письмові пояснення посадових осіб і тих осіб, що продали худобу, скласти про це акт і вимагати відшкодування заподіяного господарству збитку.

Окремо перевіряють правильність визначення і оприбуткування приросту тварин. Нерідко бувають випадки приписок приросту з метою збільшення заробітку працівників, списання перевитрат кормів. Зустрічаються також випадки заниження приросту за окремими обліковими групами худоби. У результаті створюється резерв ваги поголів'я, за рахунок чого при забої в господарстві списують тварин значно меншою забійною вагою. Для встановлення вказаних фактів необхідно відомості зважування тварин і розрахунки визначення приросту звірити з розрахунками по нарахуванню оплати праці працівникам тваринництва [7].

Ефективним прийомом контролю є співставлення даних про приріст тієї або іншої групи тварин за суміжні періоди, що дозволяє виявити приписки приросту. З господарства тварини вибувають у результаті їх реалізації, забою,

загибелі та з інших причин. Реалізація худоби є одним із основних напрямів зменшення поголів'я. При перевірці операцій з реалізації худоби встановлюються законність, доцільність, правильність оформлення і відображення цих операцій в обліку. Реалізація є законною в тому випадку, якщо вона проводиться згідно з бізнес-планом або за рішенням керівництва. Щоб оцінити доцільність реалізації худоби, необхідно встановити, чи не було випадків безконтрольного продажу поголів'я чи не допускалися випадки реалізації худоби низької ваги і вгодованості, внаслідок чого господарство несе незаплановані втрати худоби, отримує менше виручки від реалізації і прибутку. У ході контролю необхідно перевірити документи на забій худоби в господарстві, що дозволяє встановити причини забою, відповідність фактичного виходу продуктів нормативам, повноту і своєчасність оприбутковування м'ясопродуктів, а також правильність їх використання.

Окремо перевіряють факти вимушеного забою тварин. Для цього вивчають акти на вибуття поголів'я, діагноз хвороб, що стали результатом падежу. Якщо хвороби є наслідком незадовільного утримання і годівлі тварин, необхідно встановити винних посадових осіб, визначити суму втрат від падежу худоби. При цьому потрібно на основі актів на вибуття тварин скласти накопичувальну відомість, що дозволяє провести всебічний аналіз причин втрат. Крім того, перевіряється правильність складання актів на вибуття тварин (заповнення реквізитів, підписи, вказані види і кількість отриманої продукції і її призначення, затвердження актів керівником аграрного підприємства).

Необхідно проводити контрольну інвентаризацію тварин, для перевірки, як забезпечується збереження тварин, встановити допустимі факти їх розкрадань, неповного оприбутковування приплоду та інших зловживань, її поєднують з оглядом стану тваринницьких ферм. До початку інвентаризації завідувач фермою чи інша матеріально відповідальна особа повинна зробити на підставі наявних документів записи у Книзі обліку руху худоби і вивести залишок поголів'я па день інвентаризації. Перерахунок тварин одночасно ведуть суб'єкт проведення контролю і матеріально відповідальна особа. При розбіжності даних застосовується повторний перерахунок. Роботу слід організувати таким чином, щоб перераховане поголів'я не могло бути знову пред'явлено до інвентаризації і враховано кілька разів. Результати контрольної інвентаризації тварин оформляються актом, який підписується членами інвентаризаційної комісії і матеріально відповідальною особою.

За результатами дослідження обґрунтовано вплив галузевих особливостей операцій з поточними біологічними активами тваринництва на систему внутрішнього контролю, окреслено склад об'єктів та суб'єктів контролю, сформульовано завдання та визначено склад інформаційного забезпечення процесу контролю. Джерелами інформації контролю приросту ВРХ є статутні, облікові, фінансові та інші документи.

Залежно від ґрунтовності дослідження необхідно застосовувати три методичних способи оперативного аналізу витрат: за циклами робіт; за роботами, які об'єднують комплекс технологічних операцій; поопераційний аналіз. Для правильного здійснення внутрішнього контролю, отримання

достовірних даних найефективнішим методом контролю за наявністю і рухом ПБА тваринництва є проведення інвентаризації.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів, затв. Наказом Міністерства України від 29 грудня 2006 р. № 1315 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 5. – С. 29–31.

2. Яценко В.М. Внутрішній контроль на підприємствах України: проблеми розвитку та шляхи їх вирішення / Яценко В.М. Електронний ресурс: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpchdtu/2009_22_2/articles/Finansi/1_Yacenko.pdf).

3. Плахтій Т.Ф., Перепелиця Т.І. Поточні біологічні активи тваринництва: особливості відображення в обліку / Т.Ф.Плахтій, Т.І.Перепелиця // Аграрна економіка – 2012.- № 3.- С. 21-26.

4. Столяр Л.Г. Організація внутрішнього контролю / Л.Г. Столяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/inek/208/eoo>

5. Панасюк В.М. Витрати виробництва: управлінський аспект. / В.М.Панасюк – Тернопіль: Астон, 2005.- 228 с.

6. Ковтун А.П. Особливості обліку справедливої вартості біологічних активів / А.П.Ковтун «Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та фінансування»: // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 25-26 листопада 2015 року – Херсон: «ХДАУ», 2015.

7. Жук В.М. Методологічний супровід застосування П(С)БО 30 «Біологічні активи» / В.М.Жук //Облік і фінанси АПК.-2008.-№2.- С.75-83.

*Минкіна Г.О. - к.с-г.н, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Сільське господарство будь-якої країни за всіх часів було і залишається основною продовольчою галуззю народного господарства, стан якої прямо пропорційно залежить від обсягів коштів, вкладених у її розвиток. А тому в історії України не тільки нині, але й з найдавніших часів аграрне питання завжди було особливо важливим, актуальним і дуже складним. Україна сьогодні може і повинна мати стійкий агропромисловий комплекс (АПК), спроможний вирішувати складні соціально-економічні завдання, забезпечувати продовольчу безпеку країни. Відповідно основою ефективного розвитку АПК є формування конкурентоспроможних підприємницьких

структур. Конкурентоспроможність сільськогосподарських агроформувань передбачає можливість їх ефективного функціонування в умовах ринкової економіки. Це означає, що їх виробнича діяльність повинна найповніше відповідати споживчому попиту, забезпечувати максимальну окупність засобів виробництва і капіталу. Тому, розвиток агропромислового виробництва в Україні залежить від ефективного його фінансування. Сьогодні, саме в аграрному секторі України створюється більше третини національного доходу, формується 70% обсягу загального роздрібного товарообороту, зосереджено біля третини основних виробничих фондів, працює четверта частина населення, зайнятого в економіці. Ніяке суспільство не зможе функціонувати нормально, якщо не матиме високорозвиненого аграрного сектора і достатньої кількості продовольства для забезпечення населення. Розв'язання проблем стабілізації аграрного сектора економіки України об'єктивно пов'язане із системою забезпечення сільськогосподарських підприємств необхідними фінансовими ресурсами. Але фінансування діяльності підприємств агропромислового сектора здійснюється з урахуванням специфіки функціонування цієї галузі, яка визначається сезонністю виробництва; тривалим періодом відтворення основних засобів; наявністю значного часового інтервалу між періодами здійснення витрат та отримання кінцевих результатів; безперервністю виробничих процесів; використанням у якості засобів та предметів праці живих організмів, які підпорядковані, у першу чергу, біологічним законам відтворення; залежністю результатів діяльності підприємств та відповідно джерел фінансування від впливу природно-кліматичних умов; необхідністю кредитного забезпечення операційної діяльності та подальшого успішного розвитку суб'єктів господарювання як наслідку впливу попередньо зазначених факторів. Сьогодні в аграрній сфері головна роль відводиться активізації залучення фінансових ресурсів, як необхідної складової забезпечення сталого розвитку підприємств галузі. Ефективне реформування аграрної економіки, її структурне перетворення з якісним оновленням виробництва, ринкової та соціальної інфраструктури завжди базується на відповідному фінансовому забезпеченні. Кожне підприємство в умовах ринкової економіки самостійно приймає рішення щодо залучення тих чи інших джерел фінансування. Всі вищеперераховані аспекти діяльності аграрних підприємств і зумовлюють актуальність дослідження їхнього фінансового забезпечення як основи розвитку всього сільськогосподарського сектору України. Метою дослідження є визначення шляхів вдосконалення фінансового забезпечення аграрних підприємств України на основі вивчення теоретичних та оцінки практичних аспектів досліджуваної проблематики аграрних підприємств.

Розвиток аграрних підприємств в Україні потребує створення цілого комплексу передумов, зокрема, оновлення і модернізації матеріально-технічної бази, запровадження новітніх технологій виробництва та організації діяльності, стандартизації та сертифікації продукції у відповідності до міжнародних норм,

забезпечення якості продукції, диверсифікації продукції, діяльності та ринків та ін..

Важливою передумовою розвитку аграрних підприємств є розв'язання проблемних питань фінансування їх виробничої, комерційної та інноваційної діяльності, що вимагає залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і виваженого регулювання інвестиційних процесів у галузі. На сьогодні потребують вирішення питання обґрунтування перспективних та пріоритетних напрямків розвитку аграрних підприємств та механізмів їх фінансування через залучення вітчизняних та іноземних інвестицій.

Питання розвитку підприємств аграрного профілю у своїх працях розглядали такі науковці, як П. Саблук, Й. Завадський, О. Гудзинський, В. Андрійчук та інші. У їх роботах вказується на те, що діяльність сільськогосподарських підприємств має базуватися на знанні потреб цільового ринку і споживчого попиту, оцінці та врахуванні умов виробництва у найближчий час і на перспективу. Формування розвитку аграрних підприємств повинно ґрунтуватися на: забезпеченні підвищення якості продукції, її привабливості для споживача; оптимізації пропозиції товарів і доступних споживачеві цін; створенні ефективної збутової мережі на основі стабільних контактів з посередницькими торговими структурами та агенціями; врахування національних особливостей та специфіки запитів споживачів у різних регіонах [3, с. 161].

Подальших досліджень потребують питання виділення декількох перспективних напрямків розвитку аграрних підприємств з оглядом на існуючий технологічний уклад і з врахуванням місця України у світовому поділі праці, а також обґрунтування вдосконалення механізмів фінансового забезпечення цих пріоритетних напрямків через регулювання інвестиційної діяльності.

Важливою особливістю сучасних світогосподарських процесів є активний рух капіталів у міжнародному просторі, збільшення у національних економіках обсягів іноземних інвестицій.

Нинішній стан економіки України потребує використання всіх чинників зростання, зокрема переваг міжнародного розподілу праці, зовнішньоекономічного фактору у вирішенні складних проблем структурної перебудови та забезпечення економічної безпеки.

Агропромисловий комплекс України нині перебуває у скрутному становищі, що зумовлене як численними проблемами, що накопичились ще за радянських часів, так і загальною міжнародною соціально-економічною кризою, а також і окремими негативними наслідками вітчизняних реформ і суб'єктивними помилками, що не могли не виникнути вже у процесі самого реформування. У цих умовах для національного АПК важливого значення набувають іноземні інвестиції, які поєднують у собі фінансове забезпечення і технікотехнологічне оновлення підприємств, оскільки виступають основними каналами надходження інновацій.

Інвестиції в сільське господарство України є найбільш привабливим джерелом матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Однак їх обсяг

та рівень ефективності залишаються вкрай недостатніми через наявність цілої низки чинників, зокрема, нестабільності політичної ситуації і законодавчої бази, низької інвестиційної привабливості українського агропромислового комплексу для іноземних інвесторів та ін.

Серед джерел формування коштів для розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств можна виділити кошти закордонних інвесторів, що зацікавлені в капітальних вкладеннях в економіку сільського господарства України. За підрахунками фахівців Інституту аграрної економіки УААН, потреба щорічного залучення в сільське господарство іноземних інвестицій досягає 3 млрд. доларів США. Саме тому дослідження можливостей подальшого залучення інвестицій в агропромисловий комплекс України та їх ефективного використання, а також розробки відповідного механізму реалізації цих можливостей є невідкладними завданнями, які вимагають негайного вирішення. При обмеженості інвестиційних ресурсів, визначення джерел фінансування, організаційно-економічних механізмів їх залучення та покращення привабливості інвестиційного клімату залишаються основними факторами, на основі яких необхідно формувати інвестиційні стратегії підприємств.

На сьогодні діюче законодавство України створює сприятливі умови для співробітництва іноземних фірм з українськими сільськогосподарськими підприємствами. В Україні створено певні організаційно-правові передумови для залучення та ефективного використання іноземних інвестицій.

Згідно з нині діючим законодавством, для всіх іноземних інвесторів на території України встановлено національний режим інвестиційної діяльності. Було сформовано 11 спеціальних (вільних) економічних зон і 9 територій пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності, в яких для інвесторів передбачалася низка пільг. Іноземним інвесторам були надані певні гарантії з боку держави, а саме: зарубіжні інвестиції не підлягають націоналізації; іноземним інвесторам гарантується безперешкодний переказ за кордон прибутків; вони мають право на відшкодування збитків, у тому числі за упущену вигоду і моральну шкоду, які були їм завдані внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами чи посадовими особами обов'язків, передбачених законодавством щодо іноземних інвесторів; у разі припинення діяльності гарантується повернення інвестиції в натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів з цих інвестицій у грошовій або товарній формі.

Пріоритетні напрямки інвестування в АПК є:

- впровадження високоефективних технологій у рослинництві та тваринництві;
- модернізація існуючих підприємств по переробці, заготівлі та зберіганню сільськогосподарської продукції;
- створення потужностей для виробництва тари і пакувальних матеріалів;
- налагодження випуску мінеральних добрив, хімічних засобів захисту

сільськогосподарських рослин і ветеринарних препаратів;

- надання виробничих послуг сільськогосподарським та іншим підприємствам агропромислового комплексу.

Вчені наголошують, що питома вага освоєних інвестицій в основний капітал у сільське господарство України складає 5,9 %, що є дуже низьким показником [1].

Для залучення в галузь АПК відповідного обсягу інвестицій необхідне сприятливе інвестиційне середовище — як внутрішнє, так і зовнішнє.

Вступ України до СОТ, інтеграція її до світового продовольчого ринку, необхідність адаптації вітчизняного АПК до міжнародного конкурентного середовища вимагають посилення конкурентоспроможності українських сільськогосподарських підприємств і загалом аграрної галузі. Найактуальнішими напрямами забезпечення такого результату науковці та практики вважають забезпечення ефективного використання сільськогосподарських земель, вживання заходів щодо виведення із кризового стану передусім молочного та м'ясного скотарства, активізація інвестування, а також вирішення загальних проблем формування ринкового середовища в аграрному секторі, вдосконалення податкової політики та структури управління АПК, наукове й кадрове забезпечення галузі.

На думку вчених, однією із причин скорочення вкладень в сільське господарство є збитковість виробництва. Недостатня інвестиційна привабливість аграрного сектора є наслідком фінансової нестабільності, високої фондомісткості продукції, значної кредитної заборгованості підприємств, високого рівня зношеності основних засобів, низького рівня продуктивності праці [4, с. 113]. Проблемами залучення інвестицій в АПК залишаються: нестабільна політична ситуація, постійна зміна та недостатність законодавчої та нормативноправової баз, слабка кредитно-фінансова система та корупція.

Враховуючи, що рівень дебіторської заборгованості підприємств аграрного сектора є одним з найнижчих, а рентабельність продукції достатньо високою, можна припустити, що основними причинами скорочення вкладень в сільське господарство є не фінансові чинники, а значна тривалість виробничого циклу, що зменшує оборотність капіталу, нестабільність політичної обстановки, неврегульованість земельних питань та ін.

Слід зазначити, що серед науковців аграрного профілю сьогодні популярною є думка про необхідність запровадження ринку земельних ділянок та вдосконалення методики оцінки якості та вартості земель. На нашу думку більше уваги слід приділяти питанням технічного переоснащення аграрних підприємств, інноваційному їх розвитку та поглибленню ступеня переробки продукції призначеної на експорт.

Покращення ситуації для України можливе за умови формування системи механізмів залучення фінансових ресурсів з боку держави. Проте держава по суті не забезпечує повною мірою цивілізовану систему продовольчого ринку, недостатньо використовуються заходи забезпечення ефективності державної діяльності у формуванні головних конкурентних сил (входження на ринок

нових учасників; ринкової влади покупців і постачальників; суперництва між діючими конкурентами) отже, не формується цивілізований ринок та конкурентоспроможність національної економіки.

По суті державі вигідно створювати та розвивати конкурентне середовище, яке є ефективним засобом розвитку економіки, суспільства, гарантом стабільного надходження коштів до державного бюджету, укріплення позицій країни на світовому ринку. Впровадження інновацій в аграрне виробництво дозволить отримувати додаткову віддачу від використаних ресурсів, створить умови для розвитку виробництва та створення інфраструктури, забезпечення доступності ресурсів та ринків, складе основу для взаємодії між учасниками виробничого, наукового та конструкторського процесів.

Інвестиції в АПК будь-якої країни можна залучати різними способами — залежно від відносин між інвестором і об'єктом приватизації, між спільним економічним середовищем. Основні способи — це створення спільних підприємств, додаткова емісія акцій, залучення коштів міжнародних фінансових організацій і проведення конкурсів, за якими передбачався би саме розвиток підприємств.

Спосіб залучення іноземного інвестора через створення спільного підприємства — найпоширеніший на початку економічних реформ. Він дає можливість налагоджувати роботу підприємства як у ході приватизації, так і після неї.

Досить привабливим є залучення додаткових коштів за допомогою вторинної емісії акцій. Але це стосується лише стабільно працюючих підприємств. Останні можуть емітувати свої цінні папери для поповнення обсягу власних оборотних коштів. Такий спосіб залучення інвестицій ще недостатньо поширений в Україні. Проблема додаткової емісії полягає в тому, що тут необхідно чітко визначити обсяг емісії, необхідний для розвитку підприємства і водночас достатній для того, щоб не втратити контроль за підприємством.

На українському ринку почали активно працювати міжнародні фінансові установи. Програми надання кредитів українським підприємствам здійснюють Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Фонд NIS Enterprise — Фонд сприяння розвитку підприємництва у нових незалежних державах та ін..

Зважаючи на численні перешкоди щодо залучення іноземних інвестицій в Україну, вченими було проведено опитування інвесторів стосовно необхідних дій українського уряду, які найбільше сприятимуть залученню інвестицій. Як свідчать результати опитування, найнагальнішими завданнями українського уряду інвестори вважають такі: лібералізація руху капіталу, валютного ринку та зняття обмежень на репатріацію прибутків; зняття обмежень на частку іноземної власності в українських компаніях; мінімізація бюрократичних обмежень; зниження податкових ставок і зменшення кількості податків.

Економічного зростання та інвестиційної активності можна досягти тільки через створення діючого ринку капіталів і приватизацію частини

ресурсів і капіталів. Завдання відродження ринку фінансових інвестицій і капіталів містить як коротко- та середньостроковий аспекти, що передбачають підвищення ефективності функціонування банківської системи, так і довгостроковий аспект, пов'язаний з розв'язанням проблеми розвитку ринку акціонерних капіталів і державних цінних паперів.

Процеси на фінансовому ринку АПК, зважаючи на розвиток його окремих секторів і сегментів, а також розвиток діяльності інвестиційних інститутів, є дуже динамічними. Тому тут велику роль має відігравати держава як гарант стабільності фінансового ринку. Враховуючи закономірності руху фінансового капіталу, держава й учасники ринку цінних паперів повинні сприяти розвитку цього ринку, підвищенню ефективності економіки та економічному зростанню виробництва.

Формування і функціонування капіталу підприємства тісно пов'язані з виробництвом. Одна з основних проблем, що постає перед підприємцем, полягає в тому, щоб сформувавши оптимальну структуру капіталу підприємства в нових умовах.

Особливу увагу слід приділити інвестиційній діяльності в період розвитку ринкових відносин, коли економіка потребує залучення значних за обсягом інвестицій. В умовах очікуваного нового загострення фінансово-економічної кризи, внутрішні інвестиційні можливості значно зменшились, що пов'язано насамперед з фінансовими обмеженнями бюджету. У зв'язку з цим значні надії покладаються на залучення зовнішніх інвестицій, але цей процес поки що гальмується складною податковою системою, активізацією рейдерських захоплень, посиленням тиску на аграрні підприємства з боку посадовців місцевих органів виконавчої влади, нестабільністю політичної системи, кримінальною ситуацією, що склалася у країні та ін..

З метою формування сприятливого інвестиційного клімату щодо АПК необхідно забезпечити досягнення стабільної макроекономічної і політичної ситуації, послідовно реалізувати стратегію економічних перетворень, законодавчо та організаційно закріпити пріоритетність розвитку сільського господарства та агропромислового виробництва, забезпечити формування та функціонування інфраструктури аграрного ринку, створити умови для подолання інфляційних процесів, корумпованості і тінізації економічної сфери, запровадити дієві механізми регулювання міжнародного інвестиційного співробітництва, налагодити інформаційно-методичне забезпечення здійснення інвестиційної діяльності та ін..

На сучасному етапі необхідно поглибити ступінь переробки продукції аграрного сектора, яка поставляється на експорт, підвищити питому вагу України у доданій вартості сільського господарства глобального рівня. Це потребує активізації інноваційних процесів в аграрному секторі, запровадження агропромислових кластерів, поширення кооперативної діяльності у формі обслуговуючих кооперативів, зокрема, фінансових, удосконалення системи підготовки фахівців та створення системи безперервного наукового інформаційно-аналітичного супроводу їх діяльності.

За останні роки виявилися помітні тенденції стабілізації аграрної економіки. Поряд з цим, в умовах світової та вітчизняної фінансової кризи, коли зовнішні умови стали менш передбачувані, для успішного функціонування аграрних підприємств необхідно чітко визначити напрями розвитку як на довгострокову, так і на короткострокову перспективу, а також знайти зовнішні резерви, які сприяють більш ефективному досягненню поставленої мети. Взаємозв'язок, який направлений на розвиток аграрних підприємств, а також побудова механізму досягнення цієї мети за допомогою фінансових ресурсів реалізуються через фінансову політику та фінансову стратегію.

Насамперед, фінансова політика повинна сприяти формуванню максимально можливого обсягу фінансових ресурсів аграрних підприємств, оскільки вони – матеріальна база будь-яких перебудов та ефективної діяльності. Специфіка фінансових відносин в аграрному секторі визначається, в першу чергу, особливостями сільськогосподарського виробництва, які обумовлені специфічними факторами. Фактори, які впливають на організацію сільськогосподарського виробництва наступні: природні явища, сезонність, характер праці і технологія виробництва (земля, продуктивна робоча худоба, самовідтворення), технічні (технічна озброєність), економічні (витрати капітального характеру, рівень цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, енергоносії).

Фінансова політика - це дієвий інструмент впливу на всі аспекти ефективного розвитку аграрних підприємств. Використання її інструментів дає змогу подолати будь-які труднощі. Але при цьому необхідно дотримуватися певних принципів її впровадження: послідовності; визначеності; доцільності; продуманості; виваженості кожного напрямку її дії. Фінансова політика на нинішньому етапі розвитку вітчизняної економіки повинна характеризуватись якісно новими підходами до суб'єктів господарювання з урахуванням переходу на ринкові відносини, реформи цін, оплати праці, податкової і кредитної систем, спрямованих на створення сприятливого середовища для її функціонування.

Отже розвиток аграрних підприємств в Україні потребує створення цілого комплексу передумов, зокрема, оновлення і модернізації матеріально-технічної бази, запровадження новітніх технологій виробництва та організації діяльності, стандартизації та сертифікації продукції у відповідності до міжнародних норм, забезпечення якості продукції, диверсифікації продукції, діяльності та ринків, виваженої фінансової політики та ін..

Подальших досліджень потребують питання обґрунтування механізмів стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності, фінансового забезпечення в аграрному секторі економіки України.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Менеджмент: прийняття рішень і ризик / В. Андрійчук, Л. Бауер. — К. : КНЕУ, 1998. — 314 с.

2. Дудін Т. Економічна сутність інвестиційної діяльності в умовах розвитку ринкових відносин / Т. Дудін // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2004. — № 4. — С. 185-192.
3. Завадський Й. С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК : підручник / Й. С. Завадський. — К. : Вища школа, 1992. — 367 с.
4. Саблук П. Т. Основні напрями розробки стратегічного розвитку АПК в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — №12. — С. 3-15.
5. Терещенко В. К. Формування ринкового механізму в аграрному секторі АПК / В. К. Терещенко // Економіка України. — 2009. — № 4. — С. 13-15.
6. Статистичний щорічник України за 2015 рік / За редакцією О. Г. Осауленка ; Державна служба статистики України. — К. ТОВ «Август Трейд», 2015. — 559 с.

*Собченко А.М., Круковська О.В. - к.е.н., доценти
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ ОБЧИСЛЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розвиток ринкових відносин та зближення України зі світовим ринком товарів та послуг вимагає від керівників сільськогосподарських підприємств прикладення серйозних старань для створення ефективного механізму управління і діяльності господарства. Також підштовхує вітчизняних товаровиробників до підвищення конкурентоспроможності своєї продукції, яка обмежена за умов функціонування застарілих технологій, обмеження фінансових ресурсів та проведення обновлюваних процесів щодо налагодження виробництва та управління ресурсами до необхідних умов розвитку сучасної економіки. Такі перетворення економічних умов стосуються і бухгалтерського обліку господарства, як до основної бази інформаційного забезпечення органів управління. Тобто, нові правила змушують провадити сільськогосподарських підприємств нові правила та вимоги, такі як, відображення правдивих процесів виробництва, дотримання змін у нормативному законодавстві, надання результативної та оперативної інформації, потрібної для ухвалення господарських рішень. Основою успішної господарської діяльності підприємства та отримання максимально високих грошових прибутків є ефективне застосування виробничих запасів, товарів та готової продукції, як основних важливих часток оборотного капіталу. Розвиток ринкових відносин встановлює новітні умови їхньої оперативної організації.

Беручи до уваги певні особливості розвитку ринку України, можна чітко встановити фундаментальні напрямки розвитку кожної ринкової складової, у

тому числі й продовольчого ринку, зокрема його базової складової – готової продукції [3]. Сьогоднішній стан сільськогосподарського ринку України також характеризується низкою негативних особливостей:

- низька платоспроможність населення;
- зменшення виробничих обсягів сировини та продукції сільськогосподарського призначення;
- зниження аудиторії споживачів за рахунок власного забезпечення населення;
- скорочення рівня споживання продуктів харчування;
- зростання чисельності та питомої ваги дрібних низько товарних операторів ринку;
- збільшення виробництва готової продукції переробними підрозділами;
- продаж готової продукції в рахунок оплати плати та видача заробітної плати у вигляді натуральної оплати;
- розбіжність між закупівельними та роздрібними цінами на готову продукцію, сировину і матеріали;
- локалізація регіональних ринків в рахунок зв'язку з наглядом органів місцевого самоврядування сільськогосподарської та готової продукції.

При вивченні ринку готової продукції застосовують системний аналіз, який вивчає об'єкт як комплекс елементів, які формують одну єдину систему. Він передбачає оцінку поведінки об'єкта, як системи з усіма факторами, що впливають на його функціональну діяльність [1].

Для того щоб здійснювався процес виробництва, господарство повинне мати в необхідних розмірах запаси посівного матеріалу, кормів, палива, матеріальних добрив та засобів захисту рослин та тварин, запасних частин та інших виробничих запасів. При їх використанні ростуть витрати на виробництво. Результатом процесу виробництва є створення готової продукції і виробничі запаси переходять у форму готової продукції. Готова продукція – це матеріальний результат виробничої діяльності підприємства. Крім випуску речовинної продукції, підприємство може виконувати певні роботи для інших підприємств або надавати їм послуги. Наприклад, ремонтні роботи, перевезення вантажів своїм автотранспортом для інших підприємств та ін. На відміну від речовинної продукції, під якою розуміється вираз “Готова продукція”, цей вид продукції називають “виконані роботи та послуги” [1, с. 671]. Таким чином, продукція підприємства може складатися з готової продукції та виконаних робіт та послуг.

До готової продукції належить продукція, обробка якої закінчена та яка пройшла випробування, приймання, укомплектування згідно з умовами договорів із замовниками і відповідає технічним умовам і стандартам. Це визначення відноситься до готової продукції, яка вироблена промисловими підприємствами. Тоді як до готової продукції сільськогосподарського виробництва відносять продукцію, одержану від власних рослинницьких, тваринницьких та промислових підрозділів підприємства, яка призначена для продажу на сторону та для іншого невиробничого споживання (видачу й

продажу працівникам, передачі в невиробничу сферу, наприклад у дитячі садки, їдальні тощо) [3, с. 322].

Продукція сільськогосподарського виробництва поточного року обліковується за плановою собівартістю, яку наприкінці звітного періоду доводять до фактичної собівартості. Різниця між фактичною і плановою собівартістю готової продукції, яка виявляється наприкінці року, відноситься на рахунок продукції і на інші рахунки, на які ця продукція була списана протягом року. Собівартість продукції безпосередньо впливає на фінансовий результат до оподаткування (прибуток або збиток), який визначається у фінансовій звітності. Отже, собівартість впливає також і на об'єкт оподаткування податком на прибуток.

В бухгалтерському обліку готова продукція оцінюється у відповідності до П(С)БО 9 "Запаси" [4] за первісною вартістю, яка визначається згідно з П(С)БО 16 „Витрати” [5]. Але оскільки вартість продукції може бути визначена лише після збирання усіх витрат і калькулювання її фактичної собівартості, постає потреба в щоденному обліку наявності та руху готової продукції для визначення її вартісних характеристик. П(С)БО 16 "Витрати" визначає два поняття собівартості готової продукції:

- 1) собівартість реалізованої продукції;
- 2) виробнича собівартість продукції.

Для визначення виробничої собівартості продукції важливе значення мають прямі витрати – витрати, що можуть бути віднесені безпосередньо до конкретного об'єкта витрат економічно доцільним шляхом.

Об'єкт витрат – це продукція, роботи, послуги або вид діяльності підприємства, які потребують визначення пов'язаних з їх виробництвом (виконанням) витрат [5].

Види собівартості продукції – виробнича та собівартість реалізованої продукції наведено на рис. 1.

До виробничої собівартості продукції включаються:

- 1) прямі матеріальні витрати. До складу прямих матеріальних витрат включається вартість сировини та основних матеріалів, що утворюють основу вироблюваної продукції, купівельних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, допоміжних та інших матеріалів, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат. Прямі матеріальні витрати зменшуються на вартість зворотних відходів, отриманих у процесі виробництва, які оцінюються у порядку, викладеному в п. 11 ПБО 16 [5]. Відповідно до п. 2.13 Методрекомендацій № 2 [7] зворотні відходи виробництва - це залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів та інших видів матеріальних цінностей, що утворилися у процесі виробництва продукції (робіт, послуг), втратили повністю або частково споживчі властивості початкового матеріалу (хімічні та фізичні) і через це використовуються з підвищеними витратами (зниженням виходу продукції) або зовсім не використовуються за прямим призначенням. Прикладами відходів виробництва можуть бути стружка, обрубки металу тощо. Відходи, реалізація та/або використання яких у виробничому процесі не передбачається, активом

не визнаються (такі відходи ще називають «безповоротними»). Витрати на утилізацію цих відходів включаються до інших операційних витрат. Оприбуткування зворотних відходів, отриманих у процесі виробництва, які визнаються активом та віднесені до складу інших матеріалів, відображається за Д-т субрахунку 209 «Інші матеріали» у кореспонденції з К-т рахунку 23 «Виробництво»;

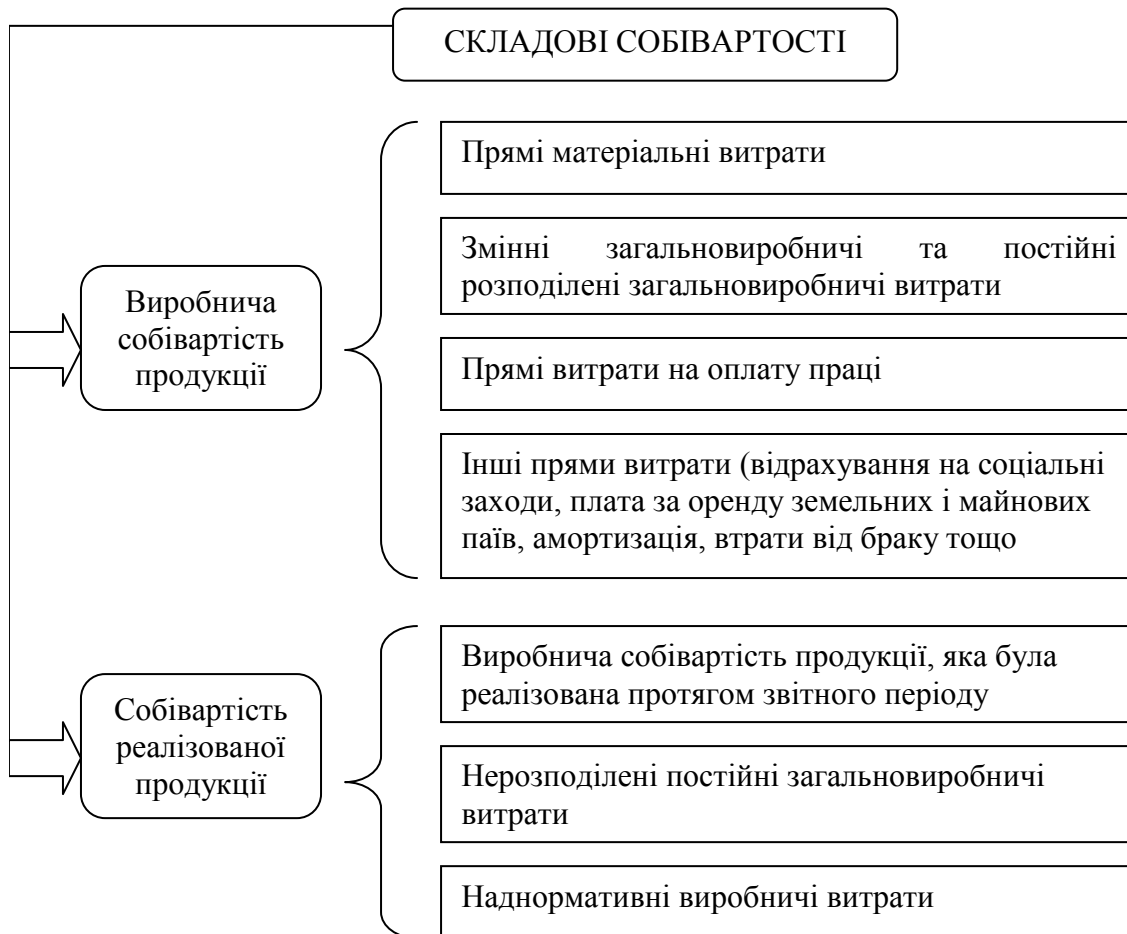

Рис. 1 – Складові визначення собівартості продукції*

* згруповано автором за даними [3]

2) прямі витрати на оплату праці. До складу прямих витрат на оплату праці включаються заробітна плата та інші виплати робітникам, зайнятим у виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат;

3) інші прямі витрати. До складу інших прямих витрат включаються всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат, зокрема відрахування на соціальні заходи, плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація, втрати від браку, які складаються з вартості остаточно забракованої з технологічних причин продукції (виробів, вузлів, напівфабрикатів), зменшеної на її справедливую вартість, та витрат на виправлення такого технічно неминучого браку;

4) змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Слід також враховувати, що виробнича собівартість продукції зменшується на справедливу вартість супутньої продукції, яка реалізується, та вартість супутньої продукції в оцінці можливого її використання, що використовується на самому підприємстві.

Перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) устанавлюються підприємством. Згідно з п. 11 ПБО 16 собівартість реалізованої продукції складається з [5]:

- виробничої собівартості продукції, яка була реалізована протягом звітного періоду;

- нерозподілених постійних загальновиробничих витрат;

- наднормативних виробничих витрат. З цього приводу варто згадати роз'яснення, надані Мінфіном у листі № 31-04220-20-17/6687 [8], згідно з яким наднормативними виробничими витратами вважаються витрачання (використання) ресурсів на виробництво понад норми, нормативи, розцінки тощо, затверджені уповноваженим органом. Наднормативні витрати включаються до собівартості, якщо такі витрати не пов'язані з нестачами, псуванням, нетехнологічним використанням та порушенням правил зберігання, за рішенням уповноваженої особи (керівника) підприємства. Відповідно до ст. 9 Закону про бухгалтерський облік [6] підставою для відображення у бухгалтерському обліку фактів господарських операцій (витрачання ресурсів) є первинні документи, які повинні містити, зокрема, інформацію про зміст, нормоване і наднормативне (з поясненням обставин) витрачання (використання) ресурсів.

Слід зазначити, що у п. 17 ПБО 16 [5] наведено також ще три види витрат, які хоча й пов'язані з операційною діяльністю, проте не включаються до собівартості реалізованої продукції – це адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати. Для узагальнення інформації про витрати на виробництво продукції відповідно до Інструкції №291 [2] призначено рахунок 23 «Виробництво». Прямі матеріальні, трудові та інші прямі витрати, а також розподілені загальновиробничі витрати відображаються за Д-т рахунку 23. За К-т рахунку 23 відображається, зокрема, вартість фактичної виробничої собівартості завершені виробництвом готової продукції, яка списується у Д-т рахунку 26 «Готова продукція».

Аналітичний облік за рахунком 23 ведеться за видами виробництв, статтями витрат і видами або групами продукції, що виробляється. На великих виробництвах аналітичний облік витрат може вестися за підрозділами підприємства та центрами витрат і відповідальності.

Іншим видом витрат, тісно пов'язаних з виробництвом продукції, є загальновиробничі витрати. Сама назва цих витрат підказує, що вони є характерними для виробничої сфери. Як зазначалося нами вище, загальновиробничі витрати як окрема складова можуть входити як до виробничої собівартості продукції (змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати), так і до собівартості реалізованої

продукції (нерозподілені постійні загальновиробничі витрати). До складу загальновиробничих витрат включаються:

- витрати на управління виробництвом (оплата праці апарату управління цехами, дільницями тощо; відрахування на соціальні заходи й медичне страхування апарату управління цехами, дільницями; витрати на оплату службових відряджень персоналу цехів, дільниць тощо);

- амортизація основних засобів загальновиробничого (цехового, дільничого, лінійного) призначення;

- амортизація нематеріальних активів загальновиробничого (цехового, дільничого, лінійного) призначення;

- витрати на утримання, експлуатацію та ремонт, страхування, операційну оренду основних засобів, інших необоротних активів загальновиробничого призначення;

- витрати на вдосконалення технології й організації виробництва (оплата праці та відрахування на соціальні заходи працівників, зайнятих удосконаленням технології й організації виробництва, поліпшенням якості продукції, підвищенням її надійності, довговічності, інших експлуатаційних характеристик у виробничому процесі; витрати матеріалів, купівельних комплектуючих виробів і напівфабрикатів, оплата послуг сторонніх організацій тощо);

- витрати на опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення та інше утримання виробничих приміщень;

- витрати на обслуговування виробничого процесу (оплата праці загальновиробничого персоналу; відрахування на соціальні заходи, медичне страхування робітників та апарату управління виробництвом; витрати на здійснення технологічного контролю за виробничими процесами та якістю продукції, робіт, послуг);

- витрати на охорону праці, техніку безпеки і охорону навколишнього природного середовища;

- інші витрати (внутрішньозаводське переміщення матеріалів, деталей, напівфабрикатів, інструментів зі складів до цехів і готової продукції на склади; нестачі незавершеного виробництва; нестачі і втрати від псування матеріальних цінностей у цехах; оплата простоїв тощо).

Згідно з п. 16 ПБО 16 загальновиробничі витрати поділяються на постійні і змінні [5], при цьому:

- до змінних загальновиробничих витрат належать витрати на обслуговування і управління виробництвом (цехів, дільниць), що змінюються прямо (або майже прямо) пропорційно до зміни обсягу діяльності. Змінні загальновиробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) виходячи з фактичної потужності звітного періоду;

- до постійних загальновиробничих витрат належать витрати на обслуговування і управління виробництвом, що залишаються незмінними (або майже незмінними) при зміні обсягу діяльності. Постійні

загальновиробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) при нормальній потужності. Нагадаємо, що відповідно до п. 4 ПБО 16 [5] нормальна потужність — очікуваний середній обсяг діяльності, що може бути досягнутий за умов звичайної діяльності підприємства протягом кількох років або операційних циклів з урахуванням запланованого обслуговування виробництва. Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включаються до складу собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) у період їх виникнення. Загальна сума розподілених та нерозподілених постійних загальновиробничих витрат не може перевищувати їх фактичну величину.

Перелік і склад змінних і постійних загальновиробничих витрат устанавлюються підприємством.

Слід зазначити, що відповідно до пп. 19 п. 394 Методрекомедацій № 373, витрати на оплату перших п'яти днів тимчасової непрацездатності виробничого персоналу за рахунок коштів підприємства рекомендовано включати до загальновиробничих витрат. Як наведено у частині шостій ст. 6 Закону про бухгалтерській облік [6], міністерства, інші центральні органи виконавчої влади у межах своєї компетенції відповідно до галузевих особливостей можуть розробляти на базі національних ПБО методичні рекомендації щодо їх застосування.

Проте у листі №31-08410-07-27/28296 [9] з цього приводу викладено іншу думку. зокрема, зазначено, що нарахування суми оплати працівникам перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яке здійснюється за рахунок коштів підприємства, в бухгалтерському обліку відображається за Д-т субрахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності» і К-т субрахунку 663 «Розрахунки за іншими виплатами». Мінфін у цьому листі вважає, що нарахування єдиного соціального внеску, що нараховується на суму лікарняних, відображається також за Д-т субрахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності». Але відповідно до частини другої ст. 6 Закону про бухгалтерській облік [6] регулюються питання методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Враховуючи це, підприємствам можна рекомендувати суми оплати працівникам перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, що здійснюється за рахунок коштів підприємства, та суми єдиного соціального внеску, що нараховується на суму лікарняних, відобразити в бухгалтерському обліку за Д-т субрахунку 949.

Облік виробничих накладних витрат на організацію виробництва та управління цехами, дільницями, відділеннями, бригадами та іншими підрозділами основного й допоміжного виробництва, а також витрати на утримання та експлуатацію машин і устаткування, ведеться на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати». Цей рахунок не застосовується підприємствами торгівлі (Інструкція № 291). За Д-т рахунку 91 відображається сума визнаних витрат, за К-т – їх щомісячне, за відповідним розподілом, списання на рахунки 23 «Виробництво» та 90 «Собівартість реалізації».

При відображенні в бухгалтерському обліку реалізації готової продукції зазначаються дві її оцінки:

1) оцінка, що прийнята підприємством згідно з Наказом про облікову політику, первісна вартість (за дебетом рахунку 901 "Собівартість реалізації готової продукції");

2) оцінка, що визначається за домовленістю сторін (за кредитом рахунку 701 „Дохід від реалізації готової продукції”).

Оцінка готової продукції при її реалізації залежить від облікової політики підприємства, в частині оцінки запасів при їх вибутті. При цьому можуть застосовуватись методи, передбачені П(С)БО 9 „Запаси” [4].

Випуск продукції з виробництва та передачі її на склад оформлюється накладними, відомостями, приймально-здавальними документами, актами приймання, в яких вказується: дата, шифр цеху і складу, найменування продукції, номенклатурний номер, одиниці виміру, кількість, ціна за одиницю.

В бухгалтерії на підставі приймально-здавальних документів складається накопичувальна відомість випуску готової продукції, дані якої використовують для контролю за виконанням завдання по обсягу виробництва і для бухгалтерських записів на рахунках синтетичного обліку. Порядок оцінки готової продукції та незавершеного виробництва наведено на рис. 2.

Отже, готова продукція, виготовлена на підприємстві, є складовою запасів. Відповідно до Інструкції № 291 [2] до готової продукції належить продукція, обробка якої закінчена та яка пройшла випробування, приймання, укомплектування згідно з умовами договорів із замовниками і відповідає технічним умовам і стандартам.

Одночасно із цільовим (основним) продуктом у єдиному технологічному процесі може бути одержано супутню продукцію. Ця продукція за якістю відповідає встановленим стандартам або технічним умовам, приймається відділом технічного контролю і призначається для подальшої переробки або відпуску стороннім підприємствам [1].

Надходження готової продукції власного виробництва за фактичною виробничою собівартістю або за нормативною вартістю відображається за Д-т рахунку 26 «Готова продукція» у кореспонденції з К-т рахунку 23 «Виробництво». Собівартість реалізованої готової продукції визначається за методами оцінки вибуття запасів.

Для синтетичного обліку готової продукції та узагальнення інформації про наявність та рух готової продукції сільськогосподарського підприємства діючим планом рахунків передбачено рахунок № 27 „Продукція сільськогосподарського виробництва”. Виділення продукції сільськогосподарського виробництва на окремий рахунок зумовлене введенням в обліку біологічних активів за ринковою вартістю. Рахунок 27 активний, балансовий, основний, призначений для обліку оборотних активів [3, с. 245] На цьому рахунку відображається інформація про наявність, надходження і відвантаження готової сільськогосподарської продукції, незалежно від її подальшого використання, у тому числі і продукції, частково призначеної для власних потреб сільськогосподарських підприємств.

Готова продукція	Оцінка готової продукції (фактична, нормативна чи планова собівартість)				
	Оцінка готової продукції (фактична, нормативна чи планова виробнича собівартість)				
	Оцінка готової продукції (фактичні прямі витрати на виробництво)				
Виробничі витрати	Прямі матеріальні витрати	Прямі витрати на оплату праці	Відрахування на соціальні заходи	Амортизація	Інші прямі витрати
Незавершене виробництво	Оцінка незавершеного виробництва (основні матеріальні витрати)				
	Оцінка незавершеного виробництва (фактичні прямі витрати на виробництво)				
	Оцінка незавершеного виробництва (нормативна, планова, фактична виробнича собівартість)				

Рис. 2 – Оцінка готової продукції та незавершеного виробництва в бухгалтерському обліку

За дебетом рахунку 27 „Продукція сільськогосподарського виробництва” відображається надходження сільськогосподарської продукції, отриманої від власних підрозділів рослинництва, тваринництва і промислових підприємств, а також виявлені при інвентаризації надлишки готової продукції на складі, надходження продукції зі сторони, отриманої за послуги переробки давальницької сировини, безкоштовно отриманої готової продукції зі сторони і продукції, поверненої покупцями у випадках виявлення браку або невідповідності встановленим стандартам.

За кредитом рахунку 27 „Продукція сільськогосподарського виробництва” відображається вибуття готової продукції підприємства внаслідок продажу, безоплатної передачі, тощо.

Сільськогосподарську продукцію, призначену для споживання в тваринництві як корму або для виробництва кормів у кормоцехах; продукцію, вирощену для годування худоби, наприклад зелену масу, сіно, силос, коренеплоди, солому та ін., а також побічну продукцію і відходи, отримані при доведенні товарної продукції і насіння до належних кондицій; насіння і

садивний матеріал, включаючи саджанці, призначені для закладки і ремонту насаджень, обліковують на рахунку 20 „Виробничі запаси”, субрахунок 208 „Матеріали сільськогосподарського призначення”.

Готову сільськогосподарську продукцію обліковують за місцями виробництва (відділеннями, фермами, бригадами), за видами. Залежно від виду, готова продукція обліковується на таких субрахунках: 271 „Продукція рослинництва”; 272 „Продукція тваринництва”; 273 „Продукція промисловості”; 274 „Продукція допоміжних виробництв”; 275 „Продукція обслуговуючих виробництв”. Аналітичний облік готової продукції ведеться за місцями її зберігання та окремими видами продукції у натуральних, умовно натуральних і вартісних показниках. Залишок є тільки дебетом і показує фактичну виробничу собівартість готової продукції на кінець звітного періоду.

Основною метою обліку та контролю готової продукції на сільськогосподарському підприємстві є формування та підтримка їх величини та тому рівні, що дозволить забезпечити постійну реалізацію кожного виду продукції за умов мінімальних затрат. Для досягнення успіху бухгалтерська та економічна служби повинні вести своєчасний облік готової продукції, обчислювати термін зберігання запасів, періоди виконання замовлення та кількість замовлених одиниць товару за один раз.

Список використаних джерел

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підруч. для студ. спец. «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. – 7-ме вид., доп. і перероб. / Ф.Ф. Бутинець // – Житомир: Рута, 2009. – 832с.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 року № 291 // [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>
3. Огійчук М.Ф. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах / М.Ф. Огійчук // – Київ, 2012. С. 672 – 678.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», Наказ Міністерства Фінансів України від 20.10.1999 р. № 246: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999р. № 318 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 року №996-XIV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
7. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку запасів № 2 Наказ від 10.01.2007 (Внесення змін: наказ від 30.12.2013 № 1192 /v1192201-13/) [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <https://docs.dtkr.ua/doc/1023.2290.0#pn74>

8. Щодо наднормативних виробничих витрат: Лист від 15.04.2005 , №31-04220-20-17/6687 [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <https://docs.dtkr.ua/doc/1023.2014.0>

9. Щодо відображення в бухгалтерському обліку розрахунків, пов'язаних з оплатою тимчасової непрацездатності працівників: Лист від 27.09.2013 , №31-08410-07-27/28296[Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <https://docs.dtkr.ua/doc/1023.3120.0>

*Танклевська Н.С. – д.е.н., професор
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Побудова й реалізація ефективної фінансової політики сільського господарства неможливі без координації зусиль державних і місцевих органів влади й управління. Відсутність послідовності та єдності дій органів влади й управління знижує ефективність самих оптимальних планових параметрів фінансової політики. Стратегічною метою (точніше місією) дієвої фінансової політики сучасної України на найближчі 5-7 років є забезпечення середньорічного темпу реального (з урахуванням коефіцієнтів дефляції) приросту ВВП не менше 10%. Найважливішим пріоритетом ефективної фінансової політики повинен бути ріст добробуту населення до рівня, гідного країни з таким величезним економічним, інтелектуальним і природним потенціалом. Політика підвищення реальних грошових доходів населення, передусім працівників бюджетної сфери й пенсіонерів, дозволить вирішити не тільки соціальні завдання, а й підвищити платоспроможний попит і споживання, що є умовами економічного росту.

Поділяючи погляди академіка УААН М.Дем'яненка, вважаємо, що основними принципами розробки та фінансування цільових програм мають стати:

- пріоритетність напрямів і збалансованість;
- системність механізмів бюджетного регулювання;
- цілеспрямованість, адресність, обумовленість і обов'язкова гарантованість у фінансуванні програм;
- компенсаційно-дольовий принцип щодо відшкодування підприємствам витрат у разі цінового диспаритету, або відшкодуванні виробникам частини вартості елітного насіннєвого матеріалу на умовах, передбачених програмами і відповідними механізмами;
- рівноправний доступ сільськогосподарських товаровиробників всіх організаційно-господарських форм до фінансових, кредитних, матеріально-технічних та інших ресурсів виконання програми [1].

Слід також враховувати, що результатом реалізації бюджетної програми

може бути не тільки економічний, а й соціальний ефект. З метою вдосконалення системи бюджетної підтримки галузі та підвищення ефективності бюджетних програм необхідно застосовувати такі критерії, як економічний або соціальний ефект, прозорість та об'єктивний підхід до розподілу коштів, доступність та зручність отримання для сільськогосподарських товаровиробників. Крім цього, врахування вимог СОТ і стандартів ЄС потребують внесення змін і доповнень до Бюджетного кодексу України та Закону України "Про державну підтримку сільського господарства".

Фінансова політика розвитку аграрних підприємств реалізується через відповідний механізм фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств (рис. 1) [7].

Пріоритетні напрями розвитку фінансового забезпечення сільського господарства країни:

I) Збільшення обсягів фінансування:

1. Широке застосування: інтегрованої схеми фінансування агробізнесу; прямих інвестицій; лізингових і факторингових операцій; векселів; проектного та предекспортного фінансування; пост-імпортного кредитування;
2. Розширення комерційного кредитування;
3. Стимулювання розвитку реалізації с.-г. продукції по форвардних контрактах.

II) Зниження рівня процентних ставок

1. Запровадження механізмів стимулювання надання середньо та довгострокових кредитів КБ та іншими фінансовими структурами с.-г. підприємствам;
2. Введення диференційованих процентних ставок за кредитами за рахунок бюджету;
3. Застосування нетрадиційних методів кредитування;
4. Розвиток системи агрострахування

III) Розширення доступу до фінансових ресурсів

1. Розвиток кредитної кооперації;
2. Розробка механізмів мікрокредитування;
3. Підвищення інвестиційної привабливості с.-г. підприємств;
4. Збільшення обсягів державних закупівель с.г. продукції по форвардним контрактам.

IV) Підвищення ефективності використання фінансових ресурсів

1. Підвищення кваліфікації керівників господарств, персоналу економічних служб;
2. Створення інформаційної бази фінансових послуг шляхом розвитку аграрного фінансового консалтингу;
3. Розробка інформаційного забезпечення для АПК з фінансового, податкового і страхового менеджменту;
4. Посилення зовнішнього та внутрішнього фінансового контролю

V) Збільшення термінів залучення фінансових ресурсів

1. Можливість кредитування під заставу земель с.-г. призначення;

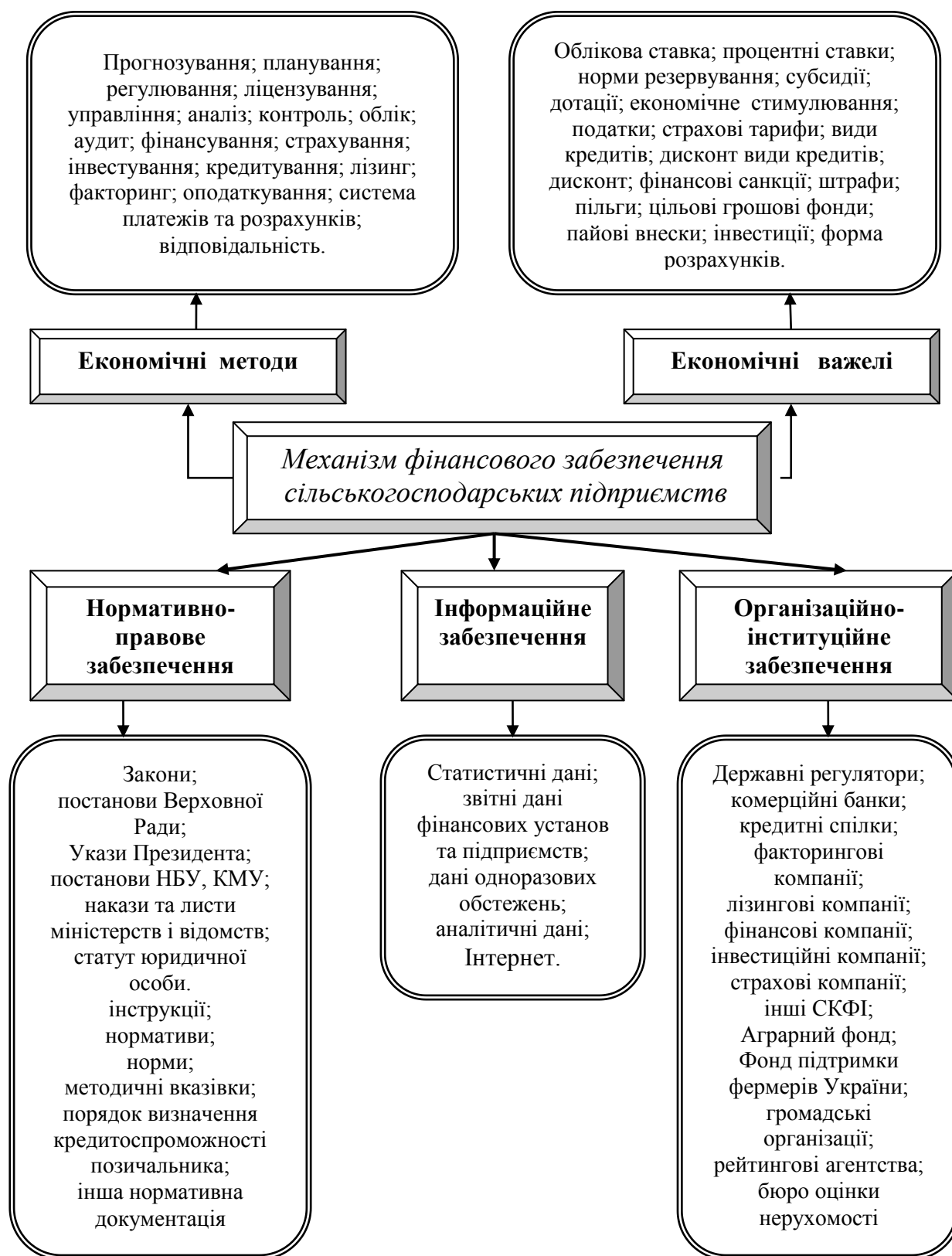

Рис. 1 – Складові механізму фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств

2. Можливість кредитування під нерухомість, яку с.-г. підприємства викуповують у власників розпайованого майна.

VI) Подальше реформування фінансової системи України

1. Удосконалення фінансового законодавства країни;
2. Удосконалення банківського обслуговування та кредитування с.-г. підприємств;
3. Створення Фонду гарантування кредиту, Державного агентства з аграрного страхування;
4. Формування фінансово-промислових груп за участю комерційних банків;
5. Створення сприятливих умов для розвитку гарантійних фінансово-кредитних установ;
6. Розвиток с.-г. кредитної кооперації, створення Аграрного кооперативного банку;
7. Якісний розвиток фінансово-кредитної інфраструктури

Підсумовуючи попередні дослідження стосовно кількісних та якісних параметрів кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств, зазначимо, що вони не відповідають сучасним потребам господарств через незначні обсяги, малодоступність, короткостроковість та високу вартість кредитних ресурсів і не враховують повною мірою їх об'єктивних економічних інтересів. Існуюча система кредитного забезпечення не дає змоги своєчасно та в повному обсязі забезпечити підприємства галузі необхідними фінансовими ресурсами.

Ураховуючи світовий досвід, кредитна політика розвитку сільськогосподарських підприємств має формуватися на ринкових принципах, але з елементами державного регулювання як єдина цілісна система, яка повинна передбачати розвиток таких пріоритетних напрямів:

- удосконалення державної підтримки розвитку кредитування сільськогосподарського виробництва, у тому числі щодо розбудови кредитних інституцій і кредитної інфраструктури;
- розвиток кредитної кооперації;
- кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення;
- застосування нових, нетрадиційних для сільськогосподарських підприємств видів кредитування;
- удосконалення банківського кредитування та банківського обслуговування сільськогосподарських підприємств, зокрема за участю НБУ або із застосуванням бюджетного механізму.

Державна підтримка кредитування сільськогосподарських підприємств повинна здійснюватися шляхом: створення фонду гарантій і кредитної підтримки; часткової компенсації вартості кредитів за рахунок коштів державного бюджету; запровадження спеціального порядку резервування та стимулюючих умов рефінансування Національним банком комерційних банків, які кредитують сільськогосподарські підприємства; запровадження державних гарантій при залученні кредитів для здійснення фінансових інтервенцій і заставних операцій (закупок) з сільськогосподарською продукцією, а також при

кредитуванні проектів, які мають загальнодержавне значення; запровадження стимулюючих умов щодо функціонування та розвитку інституцій кредитної кооперації у сільській місцевості. Також пропонується створити Фонд гарантування кредитів, який буде використовуватись замість відшкодування процентної ставки або у комбінації з відшкодуванням.

Державна фінансова підтримка здешевлення вартості кредитів має здійснюватися до економічно обґрунтованих меж на основі формування фонду кредитної підтримки, з використанням його для забезпечення диференційованої вартості довгої та короткострокових кредитів залежно від рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва. Доцільним є розробка механізму рефінансування Національним банком України комерційних банків для кредитування за спеціальним режимом сільськогосподарських підприємств, що дозволить значною мірою розширити доступ до кредитних ресурсів під низьку процентну ставку. При цьому, процентну ставку по кредиту доцільно розраховувати з урахуванням облікової ставки НБУ і 3% маржі комерційних банків.

Розвинута система кредитування сільського господарства забезпечує доступність кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників і передбачає створення спеціалізованих інститутів, які займаються кредитуванням сільського господарства. Подібні системи спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів є важливим напрямом успішного рішення проблеми дефіциту коштів у сільському господарстві та стабілізації його роботи, оскільки забезпечують поєднання приватних і суспільних фінансових ресурсів, а їхня діяльність враховує специфіку галузі.

До нових схем кредитування, які широко використовуються у світовій практиці, та починають застосовуватися на вітчизняному кредитному ринку можна віднести: факторингові операції, форфейтування, проектне та торгове фінансування, постімпортне фінансування, широке застосування фінансового лізингу та вексельних операцій.

Одним з найпоширеніших нетрадиційних методів кредитування у світовій практиці є факторинг – найпопулярніша форма рефінансування дебіторської заборгованості. Серед чинників, які стримують розвиток факторингу в країні, основними є такі: факторинг потребує значних початкових інвестицій та надійного правового захисту, неприєднання до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг. Крім того, великий відсоток перевідступлення боргу, який застосовується в Україні, негативно впливає на розвиток факторингових послуг. В Україні вартість факторингу становить у середньому близько 20–30% проти 1,5–2% у розвинених країнах від суми постачання. Хоч при цьому у вітчизняній практиці й застосовується регресивна шкала комісійних, яка знижується за значних обсягів дебіторської заборгованості.

На думку Гудзь О. Є., на особливу увагу заслуговує створення галузевої факторингової компанії в АПК. Крім того, факторингові компанії, за прикладом західних своїх аналогів, крім факторингу, повинні надавати деякі сервісні послуги: аудит; оцінка платоспроможності потенційних дебіторів; ведення

бухгалтерського обліку для підприємств; підготовка статистичних оглядів, зведень тощо [3]. Проте ми вважаємо, що наукова увага до факторингових операцій є безпідставно велика, а проблеми щодо зниження обсягів дебіторської заборгованості покупців перед сільськогосподарськими підприємствами можна вирішити більш жорстким законодавчим регулюванням строків розрахунків за сільськогосподарську продукцію. Так, у Росії законодавчо встановлений максимальний термін здійснення розрахунків при постачанні продуктів першої групи необхідності (м'ясо, молоко, овочі, фрукти та ін.) - 7 днів, по інших – 30 днів, проте в Україні відповідно – 21 і 90 днів.

Нині стрімко серед нетрадиційних методів кредитування розвивається лізинг. Як доводить міжнародний досвід, лізинг є ефективним інвестиційним механізмом і важливою складовою частиною економічної та інвестиційної політики держави. У розвинутих країнах частка лізингу в капіталовкладеннях в основні засоби становить приблизно 30%, а в інших країнах 10-15% [2].

Оскільки в Україні лізинг є відносно новим інструментом і розвинутий не достатньо, держава повинна виконувати підтримуючу роль і працювати в напрямі виконання таких завдань: створення стабільної законодавчої бази для розвитку лізингу та інвестицій; забезпечення умов для здійснення лізингових операцій (принаймні сільськогосподарської техніки), які мають бути не гіршими за умови для інших видів фінансування, через скасування дискримінаційного оподаткування лізингових операцій порівняно з банківськими послугами (ПДВ на відсотки та комісії за фінансового лізингу); запровадження (принаймні на певний період часу) податкових пільг для активізації розвитку лізингу (запровадження прискореної податкової амортизації на основні засоби, придбані через фінансовий лізинг).

Ще одним інструментом, що довів свою ефективність у випадку, коли банки не квапляться фінансувати сектор первинного сільськогосподарського виробництва, є Інтегрована схема фінансування агробізнесу. Основна перевага цієї схеми полягає в тому, що банки та/або лізингові компанії беруть на себе частину ризику на рівні господарств із заготівельником або переробником продукції, вирощеної фермером.

Ключовими принципами цієї схеми є:

1. Надання фінансових коштів господарствам-постачальникам, що мають договори на постачання крупних партій продукції з великими харчопереробними компаніями. Для того, щоб працював лізингодавець, між господарством та переробником/заготівельником повинні бути укладені стабільні довгострокові контракти на постачання. Такі тісні стосунки в інтегрованій мережі постачання є ключовою складовою цієї бізнес-концепції, оскільки гарантують господарству ринок для його продукції за конкурентними цінами і таким чином обмежують інвестиційний ризик для лізингодавця.

2. Надання фінансування лише у поєднанні з технічною допомогою. Досвід численних переробників сільськогосподарської продукції, які впроваджували інвестиційні програми в господарствах-постачальниках, показує, що фінансування у нове обладнання без технічної допомоги не є ефективним. Спеціалісти територіального відділення лізингодавця допоможуть

керівництву господарства підготувати інвестиційні пропозиції, беручи до уваги:

а) що обладнання, вибране по кожній інвестиції, є правильним вибором з технічної/економічної точки зору;

б) обладнання експлуатується належним чином і що постачальником обладнання надано достатнє навчання;

в) господарствам пропонується післяпродажна підтримка та інформація. Однак, якщо керівництву господарства знадобиться більше технічної допомоги, цим повинна опікуватись не лізингова компанія, а сам переробник. Договірні стосунки представлено на рис. 3. За такої схеми фермер, продавець обладнання та переробник несуть ризик разом. Засіб, який змусить мережу постачання почати працювати, - це інвестиційний лізинг - і контракт на постачання, укладений між фермерами та переробниками. Також цей спеціальний договір лізингу має справу в основному з певними великими виробниками й передбачає лізинг конкретного виду обладнання. Переробник обирає господарства, які задовольняють його вимогам як набувачі цього обладнання. Це надає важливе почуття комфорту лізинговій компанії.

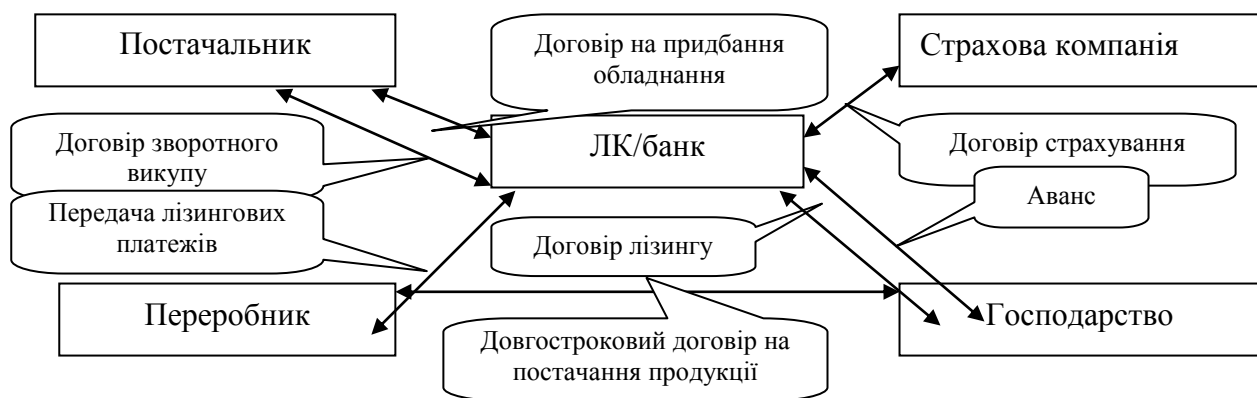

Рис. 2 – Договірні стосунки фінансування лізингу

Лізингова компанія отримує платежі безпосередньо від переробника, який віднімає суми лізингових платежів від сум розрахунків за поставлену продукцію з господарствами. Переробник також укладає договір першого збитку із лізингодавцем на той випадок, якщо господарство не зможе поставити достатню кількість сировини. Фермери також повинні будуть сплатити авансовий платіж перед початком поставки сільськогосподарської техніки. Своєю чергою постачальники сільськогосподарської техніки укладають угоду про зворотний викуп із лізинговою компанією. У такий спосіб ризики лізингової трансакції розподіляються між всіма учасниками мережі створення вартості. У цій конкретній схемі лізингова компанія може надати середньострокове фінансування малим фермерам, які мають недостатнє забезпечення, щоб залучити кошти на звичайних умовах. Завдяки тому, що ризики лізингового фінансування розподіляються всією мережею створення вартості, від лізингоодержувача вимагається менше забезпечення для отримання доступу до лізингового фінансування. Лізинговими продуктами є

звичайний лізинг сільськогосподарської техніки й обладнання.

Ефективна інвестиційна політика є однією з базисних складових дієвої фінансової політики розвитку аграрних підприємств країни. Вона є частиною інвестиційного процесу й сприяє підвищенню економічної ефективності діяльності аграрних підприємств, вдосконаленню галузевої та технологічної структури інвестицій, оптимізації їх відтворювальної структури, концентрації коштів на ключових напрямках економічного розвитку аграрної галузі, забезпеченню високих темпів її економічного зростання, збалансуванню та рівномірному розвитку сільськогосподарського виробництва. Однак, маючи реальні можливості для досягнення високого рівня конкурентоздатності своєї продукції, вітчизняний виробник, унаслідок нераціонального використання цих можливостей, не може успішно протистояти іноземним конкурентам. Враховуючи це, сільськогосподарські підприємства повинні концентрувати свої зусилля на підвищенні власної інвестиційної привабливості насамперед з метою максимізації прибутку і досягнення можливого соціального ефекту їхнього функціонування, що залежить насамперед від ефективності вибору напрямку вкладення засобів.

Таким чином, у господарюючих суб'єктів виникає проблема вибору стратегії інвестиційної діяльності, для чого необхідно провести порівняльний аналіз всіх альтернативних варіантів вкладення засобів. Однак український інвестиційний ринок характеризується неоднорідністю і мінливістю, що значно ускладнює проведення прогнозування виникнення різних ситуацій на ньому. При цьому проведення такої стратегії без попереднього маркетингового аналізу й дослідження неможливе.

Крім того, сучасні менеджери повинні спиратися на те, що в рамках нового управлінського мислення будь-яка виробнича система розглядається як соціотехнічна. Ця теза заснована на тому, що в сучасному аграрному виробництві постійно взаємодіють дві підсистеми, - соціальна та технічна. Соціальна включає всі форми морального й матеріального стимулювання праці, стиль керування, участь робітників і службовців у процесі прийняття управлінських рішень, імідж фірми тощо. Не менш важлива й технічна підсистема, представлена не тільки машинами, устаткуванням, усіма видами технологій, а й керуванням знаннями, організаційною структурою, методами виробничого планування, рівнем кваліфікації і підготовки робочої сили тощо. Слід зазначити, що ці підсистеми необхідно розглядати як своєрідний симбіоз людини і техніки, спрямований на рішення основної проблеми сьогодення – підвищення добробуту населення.

На основі проведених нами досліджень можна визначити базові принципи, на яких повинна будуватися ефективна інвестиційна політика розвитку аграрних підприємств:

- цілісності, виходячи з чого інвестиційна політика повинна бути частиною загальної фінансової політики (стратегії) розвитку підприємства й включати в себе загальні цілі його розвитку;
- обачливості, що дозволяє при розробці напрямів інвестиційної політики здійснювати оцінку інвестиційних ризиків висококваліфікованими

спеціалістами, передуючи довгостроковому вкладенню грошових коштів з метою мінімізації ризиків;

- самофінансування, яке полягає в розробці відповідних напрямів інвестиційної політики, що дозволять сформувати достатні інвестиційні ресурси, а за рахунок отриманого прибутку від інвестиційної та фінансової діяльності – погашати залучені інвестиційні ресурси та здійснювати виплати процентів і дивідендів по зовнішніх інвестиціях;

- максимальної ефективності, тобто метою інвестиційної політики розвитку підприємства повинно бути досягнення максимальної ефективності інвестиційної діяльності;

- інноваційності, передбачає спрямування політики на залучення інвестицій в передові наукові, технічні й технологічні досягнення;

- стабільності, тобто інвестиційна політика повинна бути спрямована на підвищення стану фінансової ліквідності, платоспроможності аграрних підприємств та збільшення їх інвестиційної привабливості.

Сучасна політика в галузі агрострахування потребує подальшого вдосконалення. Необхідність розбудови системи аграрного страхування зумовлена потребами стабілізації виробництва та доходів у аграрному секторі економіки, залучення сільськогосподарських виробників до управління ризиками та стимулювання використання кращих здобутків технології сільськогосподарського виробництва. Оскільки результати господарської діяльності в аграрному секторі більше, ніж у будь-якому іншому секторі економіки, залежать від погодних факторів та, відповідно, наражаються на ризики, що перебувають поза межами впливу на них господарюючого суб'єкта, то існують підстави для системного підходу до розвитку страхування в аграрному секторі.

Аграрне страхування, як один із найбільш ефективних способів управління ризиками, надає змогу вигідно поєднувати інтереси учасників ринку аграрного страхування та держави, як сторони, першочерговим завданням якої є забезпечення стабільного економічного зростання, добробуту громадян та їх соціального захисту. Світовий досвід аграрного страхування складається з кількох моделей взаємодії учасників цього ринку, який формується залежно від об'єктивних умов і традицій, характерних для економіки кожної країни. Водночас все більше країн світу схилиються до наслідування досвіду тих країн, де була запроваджена й успішно діє модель системи аграрного страхування з державною участю (США, Канада, Іспанія), адже існують об'єктивні, доведені міжнародним досвідом, підстави, для надання державної підтримки системі аграрного страхування.

Сучасний стан розвитку аграрного страхування в Україні не відповідає його першочерговому завданню – бути ефективним механізмом управління ризиками в аграрному секторі та забезпечувати стабільність виробництва та доходів сільськогосподарських виробників. Тому потребує формування системного підходу до його розбудови. Системний підхід передбачає визначення та законодавче оформлення форм взаємодії трьох головних учасників аграрного страхування – сільськогосподарських виробників, страхових компаній та уряду.

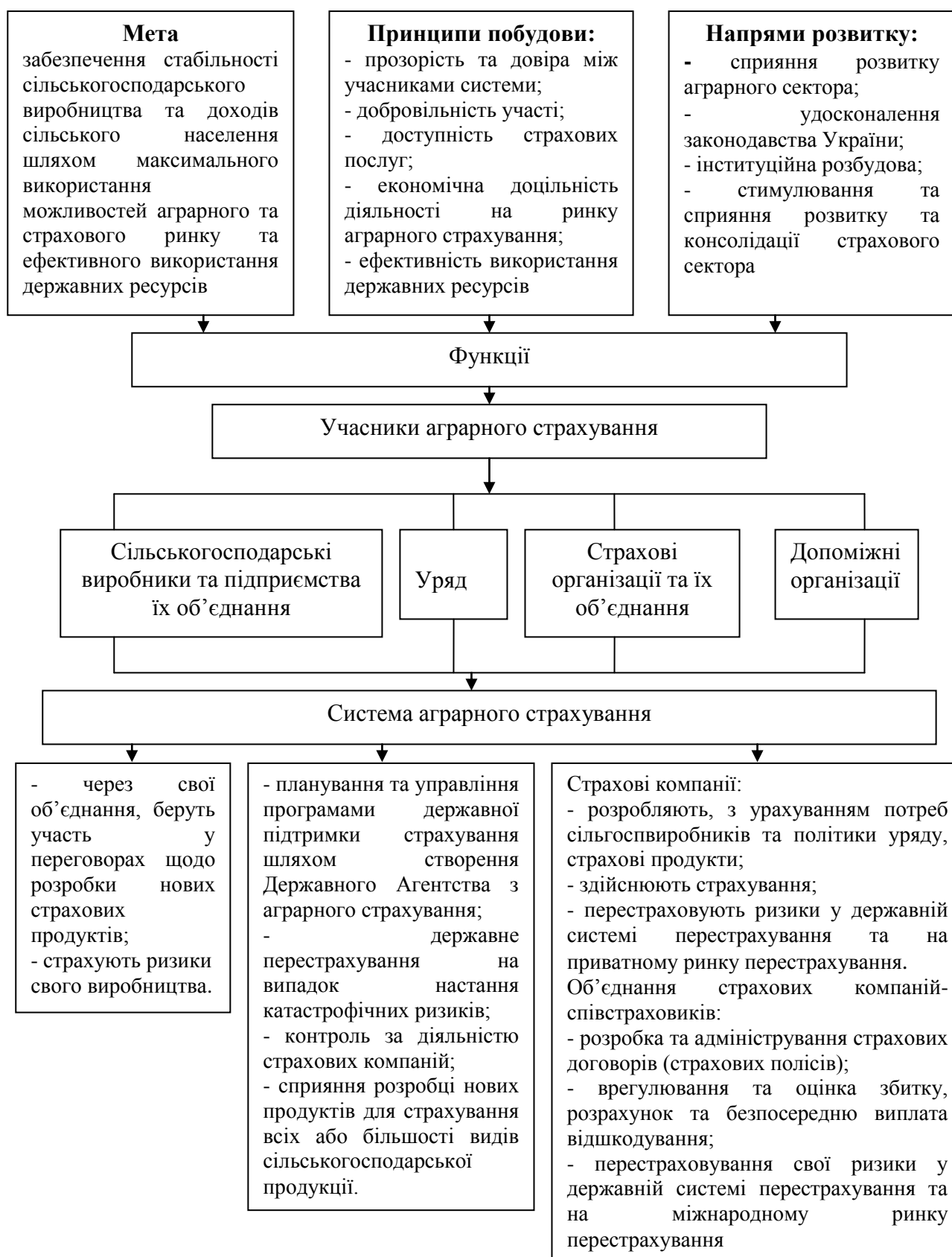

Рис. 3 – Модель Концепції розвитку системи аграрного страхування

Виходячи з того, що уряд є виразником загального інтересу суспільства, а також з того, що спостерігається певний брак довіри між аграрним та страховим сектором, саме уряду має належати головна роль у консолідації зусиль інших учасників і збалансуванні їх інтересів. Тому виникає необхідність прийняття Концепції розвитку системи аграрного страхування (рис. 4). Концепція розбудови системи аграрного страхування розроблена з урахуванням історичних умов економічного та соціального розвитку суспільних відносин в Україні та з урахуванням позитивного міжнародного досвіду і є складовою Концепції фінансової політики сталого розвитку аграрних підприємств [7; 8].

Система аграрного страхування має розвиватися за такими напрямками:

а) сприяння розвитку аграрного сектора, спрямоване на підвищення його спроможності впливати на процес розробки нових страхових продуктів та користуватися страховими послугами;

б) удосконалення законодавства України, яке регулює надання страхових послуг аграрному ринку та надання сільськогосподарським виробникам державної підтримки зі страхування аграрних ризиків;

в) реалізація основних аспектів Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України";

г) інституційна розбудова, спрямована на зростання спроможності держави здійснювати свої функції у цій системі;

д) стимулювання та сприяння розвитку та консолідації страхового сектора, спрямованого на підвищення його спроможності надавати кваліфіковані послуги аграрному сектору.

Отже, пріоритетні заходи побудови ефективної фінансової політики розвитку сільського господарства повинні бути конкретизовані за такими напрямками: загальнофінансові заходи; основні напрями реформування та пріоритети державної фінансової політики розвитку аграрних підприємств; основні пріоритети внутрішньої фінансової політики аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко М.Я. Стан державної фінансової підтримки сільського господарства / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / За ред. П.К. Канінського. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2005. – С. 233 –235.

2. Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу: [Колективна монографія] / За заг. ред. П.С. Березівського – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, 2006. – 559 с.

3. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: [Монографія] / О.Є. Гудзь – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 578 с.

4. Томчук С.В. Державна підтримка лізингових технологій в аграрній сфері / С.В. Томчук // Економіка АПК. – 2009. – №11. – С.75-78.

5. Трифонов А.В. Выбор эффективных решений в экономике в условиях неопределенности: [Монография] / А.В.Трифонов, Ф.Ф.Ерлов, А.Ф.Плеханова – Н. Новгород, 1998. – 140 с.

6. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. /За ред. Г.Г. Кірейцева – К.: ЦУЛ, 2002. – 496 с.

7. Танклевська, Н. С. Методика формування концепції фінансової політики розвитку агропідприємств регіону / Н. С. Танклевська. // Облік і фінанси. – 2008. - №4 - С.38-41

8. Танклевська Н. С. Концептуальні основи формування фінансової політики розвитку сільського господарства країни / Н. С. Танклевська // Вісник Севастопольського ГТУ. – 2012. – Вип. 130. – С. 35–39.

РОЗДІЛ 5

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОР ДІЯЛЬНОСТІ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

*Грановська В.Г. - к.е.н., доцент
Пітєров В.Ю. - аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м Херсон*

РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА

Одним із характерних явищ європейської історії до середини ХІХ ст. включно була нестача продуктів харчування, насамперед зерна, продукти з якого навіть на початку ХІХ ст. становили близько половини повсякденного раціону харчування [6]. Неврожайні роки призводили до соціальних катаклізмів у державі та суспільстві. Як зазначав відомий дослідник Ф. Бродель, протягом багатьох століть голод у Європі “повертався з такою настирливістю, що став елементом біологічного режиму” [6]. Значну роль у створенні несприятливих умов господарювання відіграв і так званий “малий льодовиковий період”, що тривав протягом ХІV-ХІХ ст. У цей час голодні роки стали нормою для Європи: так, у ХVІ-ХVІІІ ст. тільки у Франції голод у масштабах цілої країни траплявся 40 разів. Важливим чинником розвитку зовнішньої торгівлі та торгівлі хлібом, зокрема, стало те, що традиційні джерела зерна для Європи (Греція, Фракія, Єгипет) до ХVІ ст. повністю відійшли до Османської імперії, а відкриті землі в Новому Світі ще не були освоєні. Саме в цей час на продовольчій авансені з’являються північні та східні околиці Європи, і не в останню чергу Річ Посполита, яка, одержуючи низькі врожаї, відвантажувала на експорт практично всю вирощену пшеницю, яка дуже цінувалася в європейських країнах. Саме в цей період формувалися економічні відносини польської держави й України та її освоєння польською шляхтою, що, на думку сучасних дослідників, відіграло значну роль у подальшому духовно-політичному впливові Польщі на українські території [6].

Нині світовий ринок зерна є одним із найбільших, що характеризується рядом цінових та нецінових бар’єрів для входження на нього. У загальному балансі міжнародної торгівлі зерно посідає третє місце у обсязі перевезень після вугілля та нафти, а у вартісному виразі йому належить перше місце. Рівень товарності і обсяги виробництва зернових культур на експорт є різною: найбільша частка в структурі експорту належить зерну пшениці, а найнижча - рису, просу й сорго. В останні роки спостерігається посилення конкурентної боротьби на ринку зерна. У зв’язку із цим державна політика багатьох країн спрямована на подолання імпортозалежності та стимулювання зростання обсягів виробництва зернових шляхом надання субсидій та преференцій

товаровиробникам. Ринок зерна характеризується своєю динамічністю та стрімким зростанням пропозиції. Так пріоритетними для збуту сьогодні є країни Азії та Африки.

Основною характеристикою сучасного світового ринку зернових є те, що виробництво зростає темпами меншими, ніж споживання. Останніми роками дефіцит зерна на ринку доводилось компенсувати за рахунок запасів. Така ситуація спровокувала зростання цін на зернові культури. Зважаючи на те, що зернові культури є основою харчування для населення та одним з основних кормових компонентів у тваринництві, можна констатувати, що світ постав перед продовольчою кризою, що вже набула системного характеру. Постійне зростання чисельності населення в світі, в середньому на 1.2 відсотка на рік, і глобальні зміни в споживанні тваринницької продукції, безумовно, потребують збільшення виробництва зернових культур в світі.

Сьогодні головними експортерами зернових на світовому ринку є: США, Канада, Австралія, Аргентина, країни ЄС, Україна, Росія, які забезпечують близько 90% його обігу (табл. 1).

Таблиця 1

Світовий експорт зерна, млн т *

Маркетингові роки	Країни							
	США	Аргентина	Австралія	Україна	Канада	ЄС	Росія	Бразилія
2013/2014	72.3	24.50	21.90	32.30	28.00	38.50	26.10	20.10
2014/2015	80.4	27.60	24.40	33.58	28.2	53.50	30.70	21.00
2015/2016	84.5	35.90	23.80	37.40	27.60	52.10	34.70	34.40
2015 у % до 2013	116.87	146.53	108.68	115.79	98.57	135.32	132.95	171.14

*Джерело: сформовано за даними Міжнародної ради по зерну

На США припадає більше половини світового експорту зерна. Загалом до провідних експортерів можна віднести 20-25 країн, решта – виробляють зернову продукцію переважно для власних потреб або імпортують. Україна в 2014 р. зайняла 3-є місце (16.7% світового ринку) за обсягами експорту ячменю, 4-е (6%) – з експорту кукурудзи і 6-е (5.4%) – за обсягом експорту пшениці. Основними експортерами на ринку пшениці є США (23%), Австралія та ЄС (по 15%), Канада (14%) і Аргентина (9%). Країни Америки продовжують утримувати першість з експорту зерна, їхня частка до світового експорту становить 51.2%. В зерновому сезоні 2013-2014 рр., згідно звіту “Світові ринки зерна” Статистичного світового центру міністерства сільського господарства США (USDA), найбільші обсяги експорту зерна у США – 72.3 млн т, з яких пшениця становить 35 млн т, на другому місці Євросоюз (28 країн) – 38.5 млн т зернових, з яких пшениця становить 30.5 млн т, на третьому Україна – 32.3 і 23 млн т, на четвертому – Канада – 28 і 22 млн т відповідно. П’яте-шосте місця поділили Австралія і Росія з об’ємом експорту пшениці 18.5 млн т. Країни Азії посилили у 7.2 рази свій експортний потенціал, їх частка на світовому ринку

зерна становить 16 %. Європа збільшила експорт зерна у 3.1 раза; її ніша на світовому ринку зерна становить 26.6%, вона посідає 3 місце у світі за кількістю експорту зерна. Країни Північної Америки експортували 122.7 млн т, збільшивши свій експорт зерна у 2.2 раза, вони посідають друге місце, їхня частка у світовому експорті зерна становить 37.5%.

Країни Південної Америки активно включилися в конкурентну боротьбу за свою нішу на світовому ринку зерна, вони збільшили експорт зерна у 3.6 раза, їхня частка у світовому експорті зерна становить 13.3%, а в 1990 р. вона була всього 5%. Океанія за 37 років збільшила експорт зерна на 8.7 млн т, або у 2 раза. Найменш розвинуті країни хоча і збільшили виробництво зерна за ці роки, але експорт залишився на одному рівні, вони лише задовольняють внутрішні потреби. Серед країн світу найбільше екпортують зерна США – 99.9 млн т їхня частка до світового експорту зерна становить 30.5 %, а до регіонального – майже 60 %. США постійно нарощують свої експортні потужності, за 37 років збільшено експорт зерна у 2.5 раза. Тільки Аргентина за ці роки обігнала США і збільшила свій експортний потенціал зерна у 2.7 раза і вийшла на друге місце за кількісним експортом зерна та обігнала Францію. У 2016-2017 маркетинговому році (МР) прогнозується збільшення світового виробництва зерна. За прогнозами USDA, світове виробництво зерна усіх видів досягне 2.6 млрд т, що на 4% перевищить попередній МР. При цьому очікується збільшення врожаю пшениці на 1.2%, фуражного зерна на – 6%, рису – на 2%. За прогнозами американських експертів, загальний обсяг експорту зерна становитиме 383.6 млн т, тобто на 7.2 млн т менше попередньому сезону. Разом з тим, світові запаси зерна збільшаться. На кінець 2016-2017 МР вони досягнуть 622 млн, що на 4% перевищить попередній рівень.

У світовій торгівлі пшеницею зростає вплив Причорноморського регіону. Уже два сезони поспіль Росія, Україна та Казахстан реалізують на зовнішніх ринках рекордні обсяги пшениці, які перевищують обсяги продажів таких топ-експортерів, як США та країни ЄС. За підсумками 2013/2014 зернового сезону поставки пшениці цих країн на світові ринки становили майже третину від обсягів світових продажів цього виду зерна. Світовий імпорт зерна збільшився у 2.7 раза і у 2014 р. він становив 306.4 млн т. Основними імпортерами зерна є країни Азії. У 2007 р. вони закупили 119.2 млн т зерна, це більше ніж у 1990 р. на 28.7%, їх частка у світовому імпорті зерна становить 38.9%

Африка за 37 років збільшила імпорт зерна у 8.2 раза. Найменш розвинуті країни збільшили імпорт за цей період у 4.9 раза. У зв'язку з природними негараздами країни Океанії збільшили імпорт зерна у 4.9 разів. Як країни Африки, Азії, так і Південної Америки, як правило, імпортують продовольче зерно. Великий імпорт зерна в країни, що розвиваються, обумовлений двома основними причинами: одні країни економічно і організаційно ще слабкі для певного збільшення власного виробництва зерна при сучасному великому природному прирості населення і необхідності покінчити з низьким рівнем життя і харчування; в другій групі значна частка сил і коштів у сільському господарстві йде на виробництво цінних експортних культур, реалізація яких на

зовнішньому ринку дає кошти для імпорту хліба (Шрі-Ланка, Індонезія, Філіппіни та ін.). Решта континентів та індустріальні країни, в основному, збільшили імпорт кормового зерна.

Основним імпортером зерна у світі є Японія. Протягом 1990-2000 рр. вона постійно закупляла на світовому ринку по 27 млн т зерна, а у 2007 р. імпортувала 25.5 млн т, зменшила імпорт на 5.6%. Частка Японії у світовому імпорті зерна становить майже 10%. На друге місце за імпортом зерна вийшла Мексика, посівши місце Китаю. Китай поступово зменшує імпорт зерна, понад 50 % імпорту зерна у Китаї становить продовольче зерно. Південна Корея та Іспанія у 2007 р. імпортували понад 12 млн т зерна. Іспанія, Малайзія збільшили імпорт зерна у 6 разів, Алжир – у 20 разів. Більшу половину імпорту Нідерландів становить кормове зерно.

Серед основних факторів, що вплинули на ринок зерна, варто виділити такі: скорочення світового виробництва й перехідних запасів зерна; скорочення виробництва пшениці у США, в Індії; необхідність великомасштабного імпорту; посуха в Австралії, масове використання зернових культур у виробництві біоетанолу; істотне зростання споживання кукурудзи в Китаї та вихід цієї країни з експортного ринку; скорочення виробництва кукурудзи в Аргентині й природне скорочення експортної пропозиції; напружений світовий баланс ячменю; недостатня пропозиція пивоварного ячменю в країнах ЄС; зростання фрахтових ставок; зміцнення курсу ЄСР; коливання котирувань на енергетичному ринку; великі спекулятивні операції інвестиційних фондів на товарних біржах; спроби реформування системи експортного продажу в Австралії й Канаді; регуляторна політика Європейської Комісії на ринку зерна. Протягом 2007/2008 МР визначальними факторами на ринку зерна стали такі: несприятливі погодні умови в Європі; скорочення обсягів виробництва зерна в Канаді; рекордне скорочення світових запасів пшениці; відхід України з експортного ринку пшениці і ячменю; нова посуха в Австралії; несприятливі погодні умови в Аргентині; введення мит на експорт зерна з Росії; несприятливі погодні умови в регіонах вирощування озимої пшениці у США; величезні потреби в імпорті зерна країнами Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Північної Африки, Індії. У результаті на ринку спостерігалось неймовірне збільшення цін і котирувань на пшеницю, ячмінь, кукурудзу.

Вагому роль у розвитку аграрного сектора економіки України займає перспективна зернова галузь. Зерно є стратегічним продуктом і барометром стану сільського господарства, важливий експортний продукт, що має забезпечувати значні надходження валютних коштів. У всіх регіонах країни попит на зерно залишається стійким. Це говорить про ліквідність сільськогосподарської продукції. Зерно має гарну транспортабельність та рівень зберігання, тому створює можливість формувати для України державні стратегічні запаси. Крім того зерно – найбільш експортна продукція, за рахунок якої держава може досягти стабільності національної валюти [8].

Протягом останніх років Україна стала одним із провідних експортерів зерна на світовому продовольчому ринку. Експорт зернових культур виконує надзвичайно важливу функцію збереження позитивного торгового балансу

країни.

Ринок зерна є системоутворюючим інтегрованим ринком АІС України, що має значний виробничий та експортний потенціал. За даними Держкомстату посівні площі у 2015 р. зернових культур складають 58% загальнодержавних посівних площ, частка зерна в загальній вартості продукції рослинництва досягає 40%.

Зміни зовнішньоекономічної політики України в напрямі до більш тісної економічної інтеграції з країнами ЄС, вступ до WTO, наявний економічний та агропромисловий потенціали дозволяють вітчизняним підприємствам не тільки насичувати внутрішній ринок, але й брати активну участь у міжнародній торгівлі. Експорт зерна посідає вагоме місце в експорті продукції агропромислового комплексу [20].

За 2015 р. загальний експорт товарів України до країн ЄС становив 13015.2 млн дол. США і зменшився порівняно з 2014 р. на 23.5% (на 3987.7 млн дол.), імпорт – відповідно 15330.2 млн дол. та зменшився на 27.2% (на 5739.0 млн дол.). Негативне сальдо становило 2315.0 млн. дол. Найбільші обсяги експорту до країн ЄС склали продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості – 31.2% від загального обсягу експорту, чорні метали – 20.2%, електричні та механічні машини – 13.8%, мінеральні продукти – 11.4%.

Співробітництво України з країнами ЄС у 2015 р. Серед товарів АІС та харчової промисловості найбільша частка експорту припадала на зернові культури – 40.2% від загального обсягу товарів АІС (у т.ч. кукурудза – 31.5%, пшениця – 7.3%), жири та олії тваринного або рослинного походження – 16.8% (олія соняшникова – 14.1%), насіння і плоди олійних рослин – 15.9%. Найбільший експорт зернових, вирощених в Україні, припадає на Євросоюз (табл. 2). У 2012 р. на ринок ЄС поставлено 7.7 млн т зерна на суму 1.9 млрд дол. США [19].

Таблиця 2

Зовнішня торгівля зерновими культурами України з країнами світу, в тому числі з Європейським союзом у 2007-2015 рр.

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Експорт в країни ЄС, млн дол. США	% експорту в ЄС у загальному експорті
2007	763.7	86.6	624.08	81.72
2008	3703.8	146.5	962.3	25.98
2009	3556.2	98.5	454.27	12.77
2010	2467.1	145.6	158.12	6.41
2011	3617.1	219.9	1031.62	28.52
2012	6999.9	249.1	1982.99	28.32
2013	6351.7	306.5	1722.59	27.12
2014	6544.1	366.6	1805.4	27.59
2015	6057.5	154.7	1625.8	26.84

Успішним для України в плані закріплення на зовнішніх ринках став 2012 р. Про це свідчить той факт, що вітчизняні зернові почали активно купувати європейські країни, які ще 5 років тому сумнівались в їх якості. Європейський союз залишається одним із основних торговельних партнерів України. Останніми роками питома вага експорту зернових культур в ЄС коливається в межах 25-28% від загального обсягу експорту.

Основні показники зовнішньої торгівлі України зерновими культурами наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Основні показники зовнішньої торгівлі України зерновими культурами, млн дол. США*

Показники	Роки							
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Експорт зернових культур	122.8	1500.0	2467.1	3617.1	6999.9	6351.7	6544.1	6057.5
Імпорт зернових культур	118.4	150.5	145.6	219.9	249.1	306.5	366.6	154.7
Сальдо зовнішньої торгівлі зерновими культурами	4.4	1349.5	2321.5	3397.2	6750.8	6045.2	6177.5	5902.8
Зовнішньоторгівельний оборот зернових культур	241.2	1650.5	2612.7	3837.0	7249.0	6658.2	6910.7	6212.2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	1.1	9.9	16.9	16.5	28.1	20.7	17.9	39.2

*Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

Визначаючи місце України у світовій торгівлі зерновими культурами, варто зазначити, що значна частина зернових йде на експорт. Частка експорту зерновими в зовнішній торгівлі України значно перевищує імпорт.

Для України 2014 р. став рекордним за обсягом зібраного врожаю зерна (63.9 млн т зерна), за даними Мінагрополітики. У 2015 р. було зібрано зернових культур на 6% менше ніж у попередньому, але незважаючи на це, в даному році. було експортовано рекордний обсяг хліба, закордон було відвантажено 37.4 млн т зерна на суму 6057.5 млн дол. США.

За даними Агентства “АІС-інформ”, що оприлюднило рейтинг “зернових” експортерів найбільшим експортером, як і в попередньому сезоні, стала аграрна компанія України “Нібулон”. У 2014-2015 МР компанія поставила на зовнішні ринки 4.2 млн т зернових та олійних культур. У 2015-2016 МР “Нібулон” відкрив кілька нових напрямів: Китай, Таїланд і Мексика. Остання заслуговує окремої уваги з огляду на географічну віддаленість країни та наближеність провідних сільгоспвиробників – США та Аргентини. Ці країни традиційно мають сильні позиції на ринку західної півкулі. Динаміка

зовнішньоторговельного балансу, що простежується у більш глибокому часовому періоді, підтверджує відсутність стійких тенденцій у сфері зовнішньоторговельної діяльності України (табл. 4).

Таблиця 4

Стан зовнішньої торгівлі України (млн дол. США)*

Показники	Роки							
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зовнішньоторговельний оборот	33376	88100	129355	171030	173803	161035	124857	89780.2
Експорт товарів і послуг	18059	44400	63164.6	82186.4	82408.9	76450.2	64106.8	46804.2
Експорт с.-г. продукції	734.2	4307	9936.1	12804.1	17880.6	17024	16671	14564
Експорт зерна	122.8	1500.0	2467.1	3617.1	6999.9	6351.7	6544.10	6057.5
Імпорт товарів і послуг	15317	43700	66189.9	88843.4	91394.2	84584.7	60750.6	42976
Імпорт с.-г. продукції	407.3	2684.1	5763.6	6346.7	7875.4	8600.0	6100.0	3800.0
Імпорт зерна	118.4	150.5	145.6	219.9	249.1	306.5	366.6	154.7
Сальдо торгового балансу	2742.5	700	-3025.3	-6657	-8985.3	-8134.5	3356.2	3828.2

*Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

Протягом 2000-2012 рр. товарообіг зріс у 5.2 рази. Далі, під впливом фінансово-економічної ситуації в країні, йде трирічний період спаду обсягів товарообігу з наступним його стрімким скороченням майже вдвічі, що має місце і нині. Зовнішньоторговельне сальдо після утримання на позитивному рівні, починаючи з 2010 р., змінилося на негативне. У 2014 р., в умовах значного падіння обсягів товарообігу позитивне сальдо відновилося, проте це відбулося за рахунок скорочення імпорту більш високими темпами, ніж експорту (обсяги експорту в 2015 р. скоротилися на 27%, імпорту – на 29.2%). Слід зауважити про наявний потенціал України як потужного експортера сільськогосподарської продукції. За аналізований період спостерігається тенденція до збільшення частки експорту аграрної продукції в загальнодержавному експорті з 4.1 % у 2000 р. до 31.1 % у 2015 р. при цьому останніми роками спостерігається скорочення частки імпорту сільськогосподарської продукції, що свідчить про зростання забезпеченості країни власною аграрною продукцією. Першим за вагомістю зовнішньо-торгівельної безпеки варто вважати коефіцієнт покриття імпорту експортом. За наведеними даними видно, що доходи від експорту повністю покривають витрати на імпорт це відіграє позитивну роль у розвитку країни.

Лібералізація і протекціонізм не лише персоніфікують об'єктивні та суб'єктивні суперечності, що постійно виникають на світовому ринку, але й мають забезпечити їх подолання шляхом запровадження відповідних дієвих економічних механізмів. За змістом механізм лібералізації і протекціонізму, як

вважає В. І. Губенко, являє собою динамічну систему міжнародних відносин, що пов'язані з цілеспрямованим рухом капіталу між країнами світу та відповідною регулюючою функцією державних органів управління, спрямованою на захист національних інтересів [1].

Дослідження показують, що зростання обсягів агропромислового виробництва в Україні привело до зростання експорту сільськогосподарської продукції. За даними Державної служби статистики, частка експорту аграрної продукції в структурі загального експорту України у 2015 р. склала 31.12 %, що на 5.1 відсоткових пункти більше ніж у 2014 р. В той же час обсяг експорту продукції АІС зріс у 3.4 рази до 14.6 млрд дол. США. Експорт цієї продукції на 58 % перекидає імпорт. В Україні зовнішньоторговельний баланс за чотирма групами агропродовольчих товарів, як правило, позитивний, а вивіз продовольства майже у 2.4 рази перевищує ввіз.

Експорт аграрної продукції з України в 2015 р. становив 14.6 млрд дол. і перевищив імпорт на рекордні для країни за роки незалежності 11.1 млрд дол. Експорт аграрної продукції з України за рік перевищив імпорт на рекордні \$11 мільярдів. Основу товарної структури українського аграрного експорту становили зернові культури – 16% від загального експорту, жири та олії – 9% та олійні культури – 4%. Незважаючи на несприятливу цінову кон'юнктуру на світових ринках, за 12 місяців 2015 р. отримуємо позитивне сальдо зовнішньої торгівлі в АІС – 11.1 млрд дол. США. Це рекордний показник за всю історію незалежності України. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі агропродукцією в 2015 р. збільшилося на 0.4 млрд дол. порівняно з 2014 р. і на 1.9 млрд дол. порівняно з 2013 р. Загальний обсяг експорту української сільгосппродукції за минулий рік становив 14.6 млрд дол. При цьому питома вага експорту сільськогосподарських товарів у товарній структурі експорту України в 2015 р. становила також рекордний показник – 38.2%. Основу товарної структури українського аграрного експорту становили зернові культури – 16% від загального експорту, жири та олії – 9% та олійні культури – 4%. Профіцит зовнішньої торгівлі в Україні в зріс у 2.6 рази. Україна у 2014 р. експортувала сільськогосподарську продукцію на 16.7 млрд дол., що на 1.8% менше, ніж у попередньому році. Імпорт сільгосппродукції до України у 2014 р. скоротився на 25.8% – до 6.1 млрд дол. Найбільш експортованими з України товарами сільського господарства в 2014 р. були соняшникова олія (21.3% загального експорту АІС), кукурудза (20,1%), пшениця (13.7%), макуха, крім соєвої та арахісової, – 5.6%, та ріпак (5,2%). Таким чином, поставки зернових за кордон становили 39% загального експорту сільгосппродукції з України, а жирів та олій – 23%.

Отже на світовому ринку Україна веде експортні й імпортні операції агропродовольчими товарами із понад 117 країнами на різних сегментах світового ринку: азійському, європейському, африканському, країн СНД та інших країн. Більше половини обсягу експорту продукції вітчизняного АІС забезпечується продуктами рослинного походження (51,5 %), в основному за рахунок продажу зернових культур: пшениці, кукурудзи, ячменю. Таким чином, слід очікувати і подальше розширення торговельних зв'язків на

світовому ринку зернової галузі та географії експорту. На сьогодні основною сферою експортних інтересів агроекспортерів є Іспанія, Єгипет, Ізраїль і Туніс, Іран, Саудівська Аравія, Йорданія, Китай, Індія, країни Північної Африки.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк В.М., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месеся-Веселяка, М.М.Федорова. – Київ.: ННЦІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Аграрний тиждень. Всеукраїнська ділова газета № 19(188) 30.05-12.06. 2011. ТОВ «АВД–АГРО». «Ринок Зерна». – С. 5-6. 3.
3. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України // А. Альтерман. – Харків, 1928.
4. Альтерман А.Я. Проблема товарності зернового господарства України с соціально-економічної точки зору / А. Альтерман // Хозяйство Украины. – 1928. – № 6. – С. 101-110.
5. Безуглий М.Д. Стан, основні тенденції розвитку сільського господарства України протягом 2011 року та напрями розвитку в 2012 р. / М.Д. Безуглий, С.М. Кваша // Економіка АІС. – 2012. – № 4. – С. 3-14.
6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV - XVIII ст. / Ф. Бродель. У 3 т. – Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. – Київ. Основи, 1995. – 544 с
7. Даниленко О.В. Житниця Європи : Розвиток українського хлібного експорту в роки непу / О.В. Даниленко // Історичні і політологічні дослідження. – 2010. – № 3-4 (45-46). – С.171; 11.
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Економіка світового сільського господарства / за ред. В.П. Галушко, В.К. Берегового. – Київ. ЗАТ “Нічлава”, ТОВ ЦТІ “Енергетика та електрифікація”, 2011. – 1000 с.
10. ЄС і Єгипет купують найбільше українського зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/news/155893-es-i-egipet-kuuyut-naubilshe-ukrajinskogo-zerna.html>.
11. Зерновые культуры / под. ред. Д. Шпара. – 3-е изд. // Учебно-практ. Руководство. – М.: ИД ООО “ДЛВ АГРОДЕЛО”, 2008. – 656 с.
12. Золотарев А.О. Краткие итоги и перспективы торговли УССР / А.О. Золотарев // Хозяйство Украины. – 1925. – №3. – С. 119-120.
13. Кирилов Ю. Є. Бренд «Житниця Європи»: міф чи реальність / Ю. Є. Кирилов // Економіка АІС. – 2014. – № 3. – С. 101-107.
14. Лихочвор В.В. Зерновиробництво / В.В. Лихочвор, В.Ф. Петриненко, П.В. Іващук. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2008. – 624 с.
15. Мельник Л.Л. Експорт зерна Україною: стан, проблеми та перспективи / Л.Л. Мельник // Агросвіт. – 2010. – № 23. – С. 7-10.
16. Міжнародна рада по зерну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igc.int/downloads/gmrsummary/gmrsummr.pdf>.

17. Саблук П.Т. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції: монографія / Саблук П.Т., Калієв Г.А., Власов В.І та ін.. – К.:ННЦ ІАЕ, 2008.– 210с.

18. Саблук Р.П. Сучасні тенденції світової торгівлі зерном / Р.П. Саблук, О.В. Коваленко // Економіка АІС. – 2009. – № 9. – С. 84- 88.

19. Статистичний збірник України за 2015: Співробітництво України та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

20. Україна – зернова житниця Європи 02.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odnarydyna.com.ua/content/ukraina-zernovaya-zhitnica-evropy>.

*Дикий О.В. - д.е.н., професор
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний університет бізнесу і права», м. Херсон*

АНАЛІЗ СТАНУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Зовнішня торгівля є одним з найважливіших джерел наповнення державного бюджету України. В минулому році розвиток торговельно-економічного співробітництва України відзначився низкою проблем, ключові серед яких пов'язані із диверсифікацією геополітичних та регіональних пріоритетів української держави. На розвиток зовнішньої торгівлі також вирішальний вплив мала низка інших негативних факторів:

- несприятлива кон'юнктура на ключових для України світових ринках;
- нерівномірний розвиток різних країн;
- перерозподіл фінансових потоків й активів;
- коливання світових валют та сировинних цін;
- нестабільність курсу національної валюти;
- загострення проблем у торговельно-економічних та політичних відносинах із Росією;
- нераціональна структура вітчизняного експорту, в якому домінують сировина та продукція з низьким рівнем переробки;
- низька конкурентоспроможність українських товарів та послуг;
- нарощування фінансових зобов'язань через несвоєчасні розрахунки українських підприємств з іноземними партнерами [1].

Глобалізація світових товарних ринків та економік, зростаюче значення зовнішньоекономічних та торговельних відносин, розвиток міжнародної кооперації зумовлюють дедалі тіснішу інтеграцію та взаємозалежність зовнішньої торгівлі та внутрішньої економіки. Однак критична залежність України від кон'юнктури зовнішніх ринків є одним із головних стримуючих факторів, що впливає на темпи економічного розвитку держави. Тому будь-які масштабні кризові явища у міжнародній економіці обмежують можливості для

нарощування та географічної диверсифікації вітчизняного експорту, що негативно позначаються на економіці України. Окрім як впливу глобальних тенденцій розвитку світових економік, соціально-економічні зміни на регіональних ринках також залежатимуть й від політичних та безпекових ризиків.

Одним із критеріїв динамічного та ефективного розвитку національної економіки будь-якої держави є підвищення ролі експортноорієнтованих галузей. Це дозволяє диверсифікувати виробництво, вийти за межі внутрішніх ринків, тримати курс на оновлення технологій та покращення якості і безпеки продукції. З економічного погляду експорт для підприємств є потужним джерелом інвестицій, а для держави – наповненням казни валютною виручкою, поповненням золотовалютного резерву тощо. Загалом, при умові ще й позитивного торговельного балансу, зовнішньоекономічна діяльність позитивно впливає на економіку. Україна, враховуючи наявність значних природних ресурсів, вигідне геополітичне розміщення, має значний потенціал у розвитку експортноорієнтованих галузей. На фоні помітного спаду обсягів виробництва більшості галузей сільське господарство є одним із лідерів формування експорту України. Але чи все так добре з експортом і які перспективи чекає аграрний сектор економіки, розглянемо більш детально [2].

За 2016 рік експорт товарів до країн ЄС становив 13497,7 млн.дол. США і збільшився порівняно з 2015 роком на 3,7% (на 482,5 млн.дол.), імпорт – 17138,2 млн.дол. та збільшився на 11,8% (на 1808,0 млн.дол.). Негативне сальдо становило 3640,5 млн.дол. (у 2015р. також негативне – 2315,0 млн.дол.).

Темпи зростання (зниження) експорту-імпорту товарів із країнами ЄС
(у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)

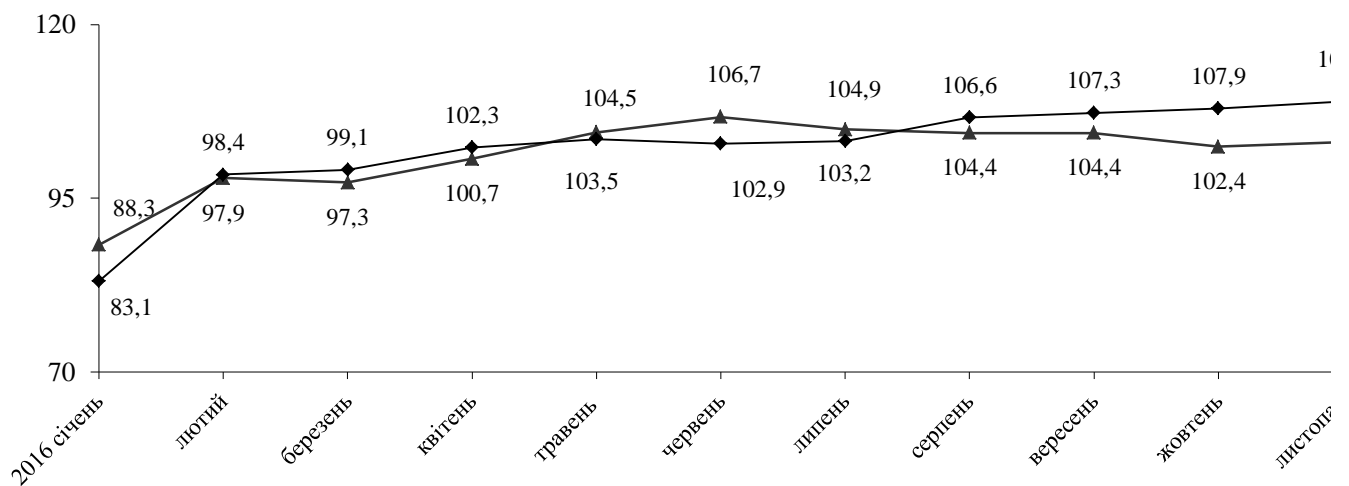

Рис.1 – Темпи зростання (зниження) експорту – імпорту товарів із країнами ЄС, 2016 р.

Джерело: за даними держстату України [8].

У загальному обсязі зовнішньоторговельних операцій частка країн ЄС порівняно з 2015р. збільшилась і становила в експорті 37,1%, в імпорті – 43,7% (за 2015р. відповідно 34,1% і 40,9%).

Найбільші обсяги експорту до країн ЄС склали продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості – 30,5% від загального обсягу експорту, недорогоцінні метали та вироби з них – 22,9%, чорні метали та вироби з них – 21,9%, електричні та механічні машини – 14,7%.

Найбільші експортні поставки здійснювались до Польщі – 16,3% від загального обсягу експорту до країн ЄС, Італії – 14,3%, Німеччини – 10,5%, Угорщини – 7,8%, Іспанії та Нідерландів – по 7,4%, Румунії – 5,3% та Чехії – 4,2%. Проти 2015р. обсяг експорту товарів серед найбільших країн-партнерів збільшився до Румунії на 25,8%, Угорщини – на 15,8%, Польщі – на 11,3% Нідерландів – на 10,0% та Німеччини – на 7,2% [2].

Найвагоміші обсяги імпорту товарів із країн ЄС склали механічні та електричні машини – 21,1% від загального обсягу імпорту, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 17,8%, мінеральні продукти – 15,2%, товари агропромислового комплексу та харчової промисловості – 10,0%, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 8,9%.

Найбільші імпортні поставки серед країн ЄС здійснювались із Німеччини – 25,2% від загального обсягу імпорту до країн ЄС, Польщі – 15,7%, Франції – 8,9%, Італії – 7,9%, Угорщини – 4,7% та Великої Британії – 4,1%.

Обсяг імпорту товарів проти 2015р. серед найбільших країн-партнерів збільшився із Франції на 71,4%, Італії – на 39,1%, Великої Британії – на 24,4%, Польщі – на 15,9% та Німеччини – 8,6% [5].

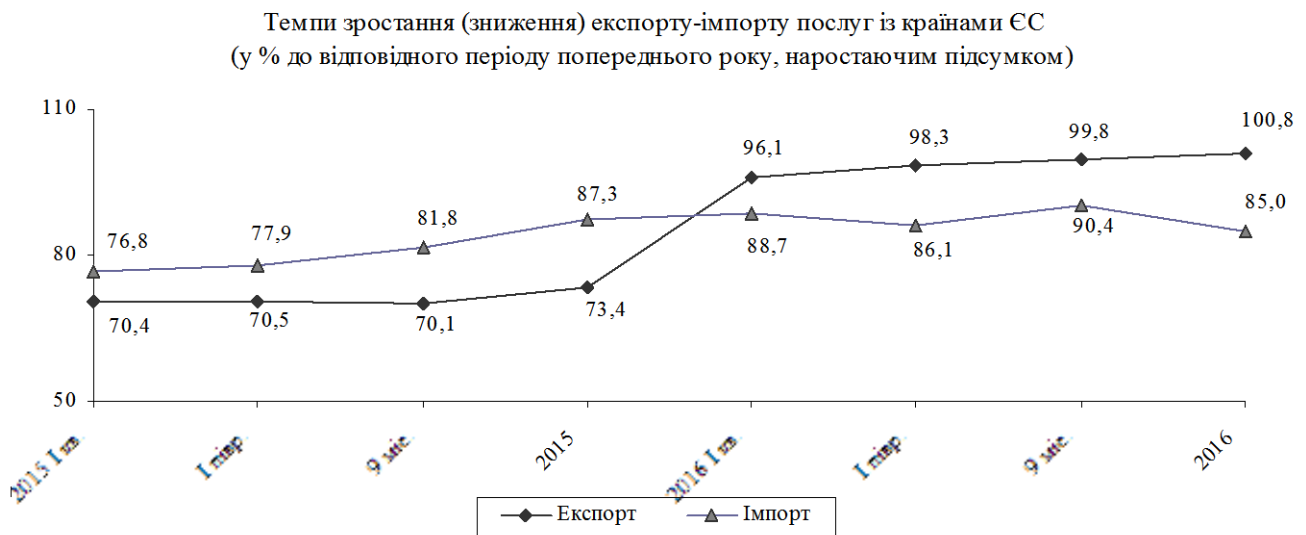

Рис.2 – Темпи зростання (зниження) експорту-імпорту послуг із країнами ЄС, 2016р.

Джерело: за даними держстату України [8].

Щодо експорту-імпорту послуг то, у 2016р. експорт послуг до країн ЄС становив 2950,9 млн.дол. США і збільшився порівняно з 2015р. на 0,8% (на 23,0

млн.дол.), імпорт – 2336,7 млн.дол. та зменшився на 15% (на 413,4 млн.дол.). Позитивне сальдо становило 614,2 млн.дол. (у 2015р. – 177,8 млн.дол.).

Так, частка послуг, наданих країнам ЄС, збільшилась у загальному обсязі експорту послуг і становила 30,6%, в імпорті – зменшилась і склала 44,0% (у 2015р. відповідно 30,1% та 49,8%).

Найбільші обсяги експорту послуг країнам ЄС припадали на транспортні послуги – 37,8% від загального обсягу експорту послуг країнам ЄС, з переробки матеріальних ресурсів – 22,8%, у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні – 20,0% та ділові – 11,7%.

Серед країн ЄС найбільші обсяги послуг надавалися Німеччині – 16,3% від загального обсягу експорту послуг, Великій Британії – 15,4% та Кіпру – 7,8% [5].

Порівняно з 2015р. обсяг експорту послуг серед країн-партнерів ЄС збільшився до Швеції на 49,9%, Естонії – на 25,4% та Польщі – на 23,2%. Натомість зменшилися його обсяги до Болгарії на 38,3%, Великої Британії – на 18,1% та Кіпру – 8,2%.

Найбільшу частку в загальному обсязі імпорту послуг від країн ЄС становили транспортні послуги – 23,8% від загального обсягу імпорту послуг країн ЄС, послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, – 17,2%, ділові – 16,6% та послуги, пов'язані з подорожами, – 10,6%. Серед країн ЄС найбільші обсяги послуг були отримані від Великої Британії – 23,3% від загального обсягу імпорту послуг країн ЄС, Німеччини – 14,2%, Кіпру – 10,5%.

Проти 2015р. зросли обсяги імпорту послуг з Чехії на 56,3%, Ірландії – на 47,2%, Польщі – на 36,1%. Одночасно скоротилися обсяги послуг, одержаних від Німеччини, на 38,2%, Великої Британії – на 24,1% [8].

Важливу роль у розвитку національної економіки відіграють інвестиції зовнішньоекономічної діяльності.

Так, у 2016 році в економіку України інвесторами з країн ЄС вкладено 1972,0 млн.дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу), що складає 45% від загального обсягу надходжень в Україну.

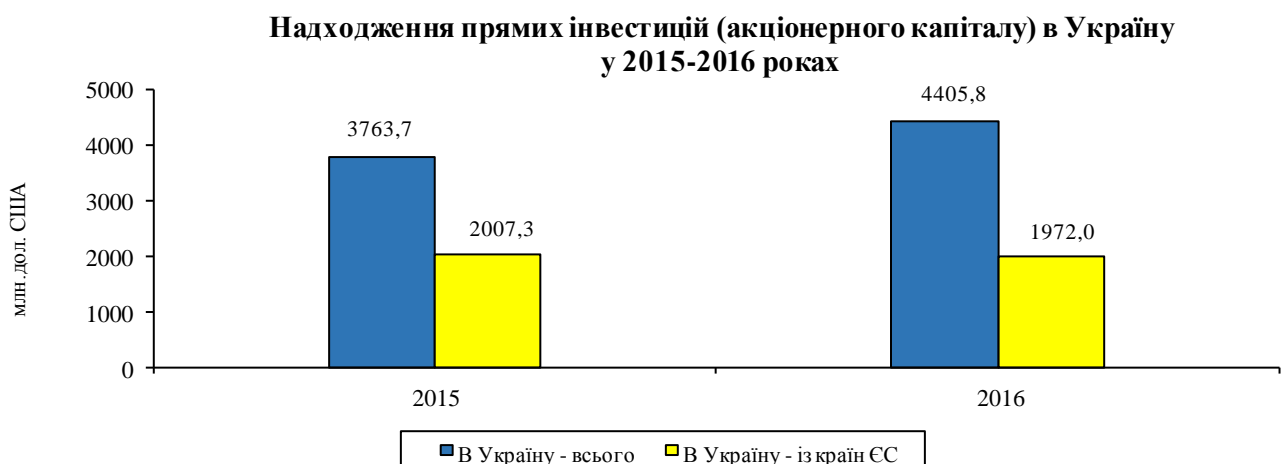

Рис.3 – Надходження прямих інвестицій в Україну у 2015-2016 р.р.

Джерело: за даними держстату України [8].

До основних країн-інвесторів, на які у 2016 році припадає 68% загального обсягу надходжень прямих інвестицій з країн ЄС, належать Кіпр – 427,7 млн.дол., Велика Британія – 403,9 млн.дол., Нідерланди – 255,0 млн.дол. та Австрія – 249,9 млн.дол.

Обсяг надходжень прямих інвестицій (акціонерного капіталу), що здійснили підприємства-резиденти України в економіку країн ЄС у 2016 році, становив 11,4 млн.дол., або 55% загального обсягу надходжень з України.

Найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність, – 2825,3 млн.дол., підприємств оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів та мотоциклів – 524,9 млн.дол. та промисловості – 475,2 млн.дол.

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу), що здійснили підприємства-резиденти України в економіку країн світу у 2016 році, становив 20,7 млн.дол. (у 2015р. – 27,9 млн.дол.) [8].

У 2016 році українські підприємства здійснили вкладення прямих інвестицій до 15 країн світу.

Найбільші обсяги прямих інвестицій з України були спрямовані до Кіпру – 7,5 млн.дол., Віргінських Островів (Брит.) – 7,3 млн.дол., Австрії та Російської Федерації – по 1,6 млн.дол. та Польщі – 0,9 млн.дол.

До країн ЄС з України інвестовано 11,4 млн.дол., або 55% загального обсягу вкладень.

Найбільші обсяги інвестицій були здійснені підприємствами промисловості – 8,4 млн.дол., оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів та мотоциклів – 7,6 млн.дол., транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 2,2 млн.дол. США.

У 2016 році надходження прямих інвестицій здійснили інвестори 77 країн світу. До основних країн-інвесторів, на які припадає майже 70% загального обсягу надходжень інвестицій, належать Російська Федерація – 1667,0 млн.дол., Кіпр – 427,7 млн.дол., Велика Британія – 403,9 млн.дол., Нідерланди – 255,0 млн.дол. і Австрія – 249,9 млн.дол.

Із країн ЄС в економіку України інвестовано 1972,0 млн.дол., або майже 45% загального обсягу вкладень.

Географічна структура українського експорту залишається незмінною вже кілька років поспіль. Провідні позиції належать трьом регіонам – країнам Європейського Союзу, Азії та Африки [6].

У 2015-2016 роках Азія посилила свої позиції основного імпортера вітчизняної аграрної продукції. На фоні загального зменшення показників вартісні обсяги вітчизняного експорту до країн цього регіону торік збільшилися до \$ 6,7 млрд. Як наслідок, частка азійських країн збільшилася з 38,5% у 2014 році до 45,3% від загального експорту сільськогосподарської продукції.

Частка країн – членів ЄС у вітчизняному експорті склала близько третини (28,4%) – \$4,2 млрд. Обсяг експорту із країнами зони ЄС є доволі стабільним, хоча незначно і впав, і тримався в останні роки на рівні близько \$ 5 млрд.

Країни Африки ввезли сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва на суму \$ 2 млрд. (13,5%) [8].

Тенденція зниження вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції до країн СНД – в основному за рахунок зменшення торгівлі з Росією – продовжилася й минулого року. Порівняно з 2014 роком частка країн СНД в експорті української агропродукції зменшилася у 2015 році на третину – з 15,1% до 10,2% – і склала у 2015 році \$1,5 млрд.

Слід зауважити, що сучасні тенденції в експорті української аграрної продукції свідчать про переорієнтацію на азійські та європейські ринки. Так, нещодавно Китай займав лише 5-те місце в рейтингу, а тепер лідирує у цьому списку. Нарощує Україна продаж товарів в інші регіони Азії, а ось Росія, яка займала 3-тє місце – тепер опустилася аж на 15-те (експорт скоротився майже на 70 %).

Особливої уваги заслуговує співпраця з країнами ЄС, з яким за останні два роки Україна веде інтеграційну політику щодо політичного та економічного зближення. Економічна співпраця регламентується Угодою про асоціацію, а що експорту – квотами ЄС, які до речі він відкрив першим і без взаємного покриття імпортом. Щодо обсягів квот, то вони не зовсім задовольняють українських експортерів продукції рослинництва, але ми практично не використовуємо квоти з інших видів продукції. Це означає, що вітчизняні товари не задовольняють якісними параметрами, а також те, що Україна просто не в змозі забезпечити виробництво окремих видів продукції [7].

Таким чином, проаналізована ситуація із українським експортом сільськогосподарської продукції та продовольства загалом дозволяє зробити висновки.

Враховуючи складну економічну ситуацію, в Україні в короткотерміновій перспективі будуть розвиватися уже традиційні для останніх років експортно орієнтовані галузі сільського господарства з вирощування соняшнику, пшениці, кукурудзи, ячменю, сої та ріпаку. Щодо галузей тваринництва, то перспектив загалом не багато, окрім продукції птахівництва, молочного скотарства та частково свинарства.

У зв'язку із цим географічно український експорт буде рухатися в азійському та африканському напрямі, задовольняючи потреби країн найперше у зерні та частково тваринницькій продукції. Важливим напрямом експорту буде і європейська зона торгівлі.

Для подальшого розвитку «аграрного» експорту Україні необхідно вести внутрішню політику стимулювання виробництва не тільки сировини, а й якісних та безпечних продуктів харчування, продукції переробної промисловості, що дозволить заповнити вільні ніші на світовому ринку високотехнологічної продукції і покращити показники експорту загалом.

В цілому, аграрний експорт є не лише важливим індикатором конкурентоспроможності галузі сільського господарства, але й характеризує загальний стан розвитку виробництва та є певним орієнтиром для більшості сільгоспвиробників при бізнес-плануванні власної господарської діяльності

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування / Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org>.
2. Експорт аграрної продукції у 2015 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
3. Місце АПК серед інших галузей економіки за січень-вересень 2015 р. / Департамент стратегії та економічного розвитку Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
4. Салькова І.Ю. Формування експортного потенціалу АПК / І.Ю. Салькова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 3(2). – С. 312–315.
5. Структура українського експорту у 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ntd-group.org>.
6. Батаренко, А. О. Проблеми та перспективи європейської інтеграції України [Текст] / А. О. Батаренко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – 2014. – № 1. – С. 34–37.
7. Федоришина, О.О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу [Текст] / О.О. Федоришина // Ефективна економіка. – 2014. – Випуск №4. – С. 158–162.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ 6
МОНІТОРИНГ БАГАТОУКЛАДНОЇ ЕКОНОМІКИ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Боліла С.Ю. - к.с.-г.н., доцент
Коваль С.В. - к.е.н, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет, м. Херсон

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА
ПРИНЦИПАХ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА МАРКЕТИНГУ

Сьогодні за умов ринку особливої актуальності для розвитку сільських територій набуває врахування передового досвіду менеджменту та маркетингу.

Сучасна система поглядів на управління сформувалася під впливом змін у світовому суспільному та економічному розвитку. З'явилися нові можливості для зростання бізнесу, особливо в галузях, що орієнтувалися на задоволення безпосередніх потреб людей. Істотного значення в цих умовах набули такі характеристики бізнесу, як гнучкість, динамічність, адаптивність, що є актуальним і в управлінні територіальними громадами. Виникла потреба в нових методах управління, які б враховували сучасні реалії та ґрунтувалася на системному та ситуаційному підходах до управління територіями та була б спрямована на результат.

На сьогодні серйозні виклики стоять перед очільниками територіальних громад на селі. Сільський, селищний голова в сучасних умовах повинен бути кваліфікованим менеджером та добре знати: загальнотеоретичні основи управлінської діяльності та правничих дисциплін в обсязі, необхідному для здійснення професійного керування у сфері місцевого самоврядування, зміцнення законності та правопорядку бездоганного виконання своїх службових обов'язків; загальні, конкретні та практичні проблеми в галузі соціальної та гуманітарної політики, які мають місце в його територіальній громаді; зміст основних економічних процесів на рівні територіальних громад (регіону) в умовах трансформації економіки; загальні теоретичні та правові засади здійснення управління селом, селищем; розподіл сфер діяльності в процесі управління селом, селищем; етику та культуру ділового та політичного спілкування; функції регіону в галузі управління фінансами та бюджетом; організацію, форми і методи роботи органів територіального самоврядування; проблеми соціального захисту членів територіальної громади; основні законодавчі положення щодо державно-церковних відносин, питань національних меншин та міграції населення; основи раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища; основні

заходи із запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та зменшення їх збитків у разі їх виникнення; основи кадрової політики; механізми прийняття управлінських рішень; основи організаційно-правової роботи; основи службового діловодства; основи експлуатації комп'ютерної техніки та сучасних засобів телекомунікації.

Очільник територіальної громади на селі повинен демонструвати вміння професійного менеджера громади, а саме: визначати пріоритети напрямків розвитку територіальної громади, досягати дієвості та результативності виконання управлінських рішень, оперативно та дієво опрацьовувати інформацію та на належному рівні готувати проекти ухвал рішень та забезпечувати дієвий контроль за їх виконанням, систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію, розв'язувати конфліктні ситуації та управляти комунікаційними технологіями, бути лідером [1].

Для очільників територіальних громад на селі характерний розширений обсяг вмінь та знань аналітично-прогностичної та координаційної діяльності, що зумовлено розробленням стратегії та тактики діяльності керованих ними органів місцевого самоврядування на рівні села, селища. Відповідні вміння та знання із організаційно-забезпечувальних функцій передбачають спроможність створювати та впроваджувати механізми нормативно-правового, матеріально-технічного, економічного, фінансового та інших видів забезпечення функціонування керованих ними структур. Координаційні та контрольні функції вимагають сукупності вмінь та знань, що приходять із досвідом професійної діяльності, вміння належного використання існуючої законодавчо-нормативної бази [2].

Сукупність перелічених функцій вимагає певних рівнів компетенції голови територіальної громади. Для сучасного керівника територіальної громади вже недостатньо першого рівня компетенції, який регламентує виконання стандартних операцій та визначених процедур. Виникає потреба в керівниках-професіоналах, які зацікавлені в розвитку власного стилю розв'язання проблем, а відповідно і в розширенні своїх знань, та керівниках - творчих особистостях, які демонструють мистецтво управління. Керівник другого рівня компетенції основну увагу приділяє формуванню особистого ставлення до того, що відбувається. У процесі розв'язання проблем у керівника цього рівня можуть виникати й творчі ідеї, він може застосовувати принципово нові підходи як до вирішення старих, так і нових проблем. У керівника на третьому рівні компетенції повною мірою починають діяти такі фактори, як персональні стандарти, цінності та моральні норми.

Досить часто персональні цінності перебувають у протиріччі з тими, що існують в громаді. Для вирішення цих проблем керівники сільських, селищних, громад повинні докласти максимум зусиль для того, щоб об'єднати членів громади, дати можливість усвідомити їм, наскільки важливе питання єдності. Об'єднуючи активних та свідомих членів громади її очільник повинен щоденно дбати про просвітницьку, культурно-виховну та патріотичну роботу серед населення. За високої духовності членів громади легко долати будь-які труднощі, що виникають у процесі їх життєдіяльності. В умовах єдності і

злагоди територіальна громада зможе вирішувати складні господарські питання. У нашій країні є поодинокі приклади територіальних громад, які вміють підтримувати розвиток селянських спілок, фермерських господарств, підприємців, інноваційних технологій тощо.

В нагоді для очільників територіальної громади може стати знання новітніх управлінських концепцій: технократичного менеджменту; сучасного біхевіоризму, продуктом якого стала теорія людського капіталу; управління за цілями (стратегічне управління); менеджменту якості за системою TQM; системи «канбан»; інтрапренерства; реінжинірингу; концепції внутрішніх ринків корпорацій; теорії альянсів; сучасного інституціоналізму та ін.

Крім того, для сучасного керівника достатньо важливо на сьогодні для підвищення конкурентоспроможності та розвитку територіальних громад виходити з позицій маркетингу. Ринкова ефективність враховує те, що будь-яка організаційна діяльність націлена на задоволення потреб ринку. Невміння пристосувати організацію, її працівників, технологію до змін у структурі попиту спричиняє її низьку загальну ефективність. Тому сільські голови, як менеджери, мають спрямувати свої зусилля на розроблення іншої концепції розвитку територіальної громади; вибір нової стратегії, переосмислення відносин між керівниками та персоналом тощо. Як свідчить практика менеджменту в бізнесі та діловому адмініструванні, досить часто зорієнтованість на задоволення існуючих потреб призводить до втрати динаміки розвитку, до накопичення ресурсів, які можуть стати непотрібними внаслідок несподіваної зміни у вподобаннях. Щоб забезпечити стабільно високу ефективність, слід брати до уваги не стільки існуюче коло потреб, скільки потенційні запити споживачів. Для того щоб своєчасно виявити небезпеку, спричинену нестабільністю споживацьких переваг, організація мусить бути постійно готовою до змін. Цього досягти складно, оскільки ефективна робота протягом певного часу породжує інерцію, яка, в свою чергу, зумовлює опір будь-яким змінам. Тривале перебування у такому стані спричиняє кризову ситуацію, для виходу з якої організація мусить докласти значно більше зусиль, ніж для підтримання активної рівноваги. Активна рівновага полягає в тому, що організація, випускаючи певну продукцію, якої потребує ринок, здійснює зондування його на предмет виявлення нових потреб, для чого заохочуються дослідницькі проекти. Причому дослідницькі роботи зазвичай не ініціюються керівництвом фірми, а є результатом бажання її працівників реалізувати свої здібності. Організації такого типу називають високоефективними. У високоефективній організації завдання управління полягає, з одного боку, у вивільненні енергії людей, створенні сприятливих умов для їх розвитку і творчого зростання, а з іншого - у спрямуванні їхньої діяльності на досягнення загально організаційних цілей (бажання працівника реалізувати власний проект не має перешкоджати фірмі виготовити заплановану кількість продукції у передбачені угодою терміни). Орієнтація організації на споживача, а не на боротьбу з конкурентами сприятиме тому, що вона завжди перебуватиме попереду. Отже, ринкова ефективність організації залежить від її здатності своєчасно реагувати на зміни у запитах і вподобаннях

споживачів, а це можливо лише за систематичної та цілеспрямованої інноваційної діяльності щодо формування нових способів задоволення потреб споживачів [3].

Таким чином особливої актуальності в умовах трансформаційних змін набуває маркетинг територій, як особливий вид публічної управлінської діяльності, що здійснюється з метою виявлення і просування інтересів населення території для вирішення конкретних завдань розвитку, створення, підтримки і/або зміни відносин та поведінки резидентів і нерезидентів в особі приватних осіб, компаній, інших суб'єктів господарювання і структур управління стосовно конкретної території шляхом розширення її впливу і створення позитивної репутації, бренду, поліпшення іміджу [4].

Надзвичайно важливим завданням для сільської території є визначення її потенціалу та шляхів його ефективної реалізації і розвитку. При цьому слід використовувати наступні засоби: системний підхід (розгляд територіальної громади як системи, що є сукупністю взаємопов'язаних елементів); аналіз різних елементів системи; визначення можливостей і загроз, що існують у системі та в зовнішньому середовищі; опитування мешканців населеного пункту (або пунктів, що входять до складу ради); моніторинг поглядів, інтересів та настроїв жителів; моделювання перспектив розвитку територіальної громади та ради.

Потенціал територіальної громади є комплексним поняттям, його складовими є: географічна, демографічна, економічна, екологічна, соціальна (у тому числі культурна), управлінська. Їх поєднання створює унікальну для кожної громади ситуацію і є підґрунтям для подальшого розвитку. Опис потенціалу виконується на підставі документально засвідчених даних і містить інформацію за окремо визначеними показниками для кожної складової. Так географічна складова: включає: характер рельєфу території; кліматичні особливості; площу земель, з них сільськогосподарського призначення; наявність лісів, водойм, гір тощо; особливості ґрунтів, надр; транспортне сполучення в межах території ради, з районними та обласними центрами, іншими населеними пунктами.

Демографічний стан територіальної громади доцільно описувати наступними характеристиками: динаміка загальної кількості населення (за останні 3-5 років) та за окремими населеними пунктами; динаміка структури населення за віком, статтю, визначенням питомої ваги працездатного населення (з них фактично працюючого); динаміка пріоритетних форм зайнятості (сільське господарство, промисловість, народні промисли тощо).

Економічний потенціал слід розглядати як комплексну характеристику, що містить поєднання таких складових: потенціал господарюючих суб'єктів, розміщених на території ради, інфраструктури комунального господарства, фінансового забезпечення. Аналіз господарюючих суб'єктів є описом динаміки їх загальної кількості (у тому числі окремо по кожному населеному пункту) із зазначенням форм власності, виду діяльності, чисельності працюючих, суми податкових надходжень до місцевого бюджету. Характеристика комунального

господарства та власності формується з опису: об'єктів, що перебувають у комунальній власності, з обов'язковим зазначенням їх спеціалізації; складових комунального господарства (зазначенням форми власності та аналізом ефективності функціонування); житлово-комунального господарства з аналізом ефективності роботи; житлового фонду (структура, стан, перспективи розвитку). Опис фінансового стану має містити інформацію про динаміку виконання плану по власних і закріплених доходах (%); динаміку виконання бюджету по доходах (усього та в розрахунку на 1-го мешканця територіальної громади); перелік статей видатків та їх питому вагу в бюджеті ради; питома вага бюджету розвитку, динаміка її зміни за останні 3-5 років.

Соціальний розвиток територіальної громади є головним напрямом діяльності місцевої ради. Його характеристика містить опис наявної соціальної сфери, екологічного стану, благоустрою населених пунктів. При аналізі рівня розвитку соціальної сфери доцільно враховувати різноманітну інформацію: наприклад, про питому вагу доріг з твердим покриттям; наявність централізованих систем водо-, тепло-, газо-, електропостачання, водовідведення, телефонної мережі; кількості торгівельних об'єктів, установ охорони здоров'я, шкіл, дошкільних закладів та закладів позашкільної освіти, спортивних споруд, парків та зон відпочинку; наявність музеїв, кладовищ, клубів та будинків культури, бібліотек тощо.

Екологічний стан території має вагомий вплив на умови проживання, здоров'я населення, перспективи розвитку громади. Його характеристика містить перелік екологічно небезпечних об'єктів, опис ступеня забруднення повітря, ґрунтів, води (якщо це має місце), визначення шляхів зміни ситуації.

Робота з благоустрою населених пунктів значно покращує умови проживання громадян. Її характеризує така інформація, як : динаміка кількості парків, зелених зон, заповідників, зон відпочинку, дитячих майданчиків, пляжів; динаміка фінансування їх утримання.

На результативність використання та розвиток потенціалу територіальної громади значно впливає ефективність управлінської діяльності депутатів місцевої ради та її виконавчого комітету. Характеристика управлінського потенціалу складається з опису даних про депутатський корпус, таких як : загальна кількість депутатів, у тому числі представники кожного з населених пунктів; питома вага осіб різної статі; різних вікових категорій (до 30 р., 30-40 р., 40-50 р., 50-60 р., більше 60 р.), рівень освіти (середня, неповна вища, повна вища), місце постійного працевлаштування (на території ради, поза її територією), а також окремих характеристик голови – П.І.Б., рік народження, освіта, фах, стаж роботи загальний та в органах місцевого самоврядування (у тому числі на даній посаді). Організують виконання рішень ради працівники виконавчого комітету, тому необхідно зробити аналіз його складу за такими критеріями, як: повний перелік посад комітету; питома вага працівників за статтю, віком, освітою, стажем роботи в органах місцевого самоврядування (до 3-х р., 3-5 р., 5- 7 р., 7-10 р., більше 10 р.). Дієвість місцевого самоврядування визначається активністю населення. Тому аналіз управлінського потенціалу доцільно доповнити описом органів самоорганізації населення та громадських

утворень, що функціонують на території ради (із зазначенням напрямів діяльності, функцій, що виконуються, кількості учасників, форм взаємодії з депутатами ради та виконавчим комітетом).

Напрями та конкретні кроки подальшого розвитку сільської території визначаються на підставі аналізу інформації, яка зібрана й узагальнена за поданою вище методикою, та результатів опитування населення. Аналіз інформації за кожним напрямом має закінчуватися визначенням можливостей розвитку або загроз, що містяться у стані будь-якого з видів потенціалу. Цю роботу виконують голова ради, його заступники, працівники виконавчого комітету, голови постійних комісій ради, а також можуть долучатися окремі депутати. Узагальнення інформації дає можливість обґрунтувати перспективні напрями розвитку територіальної громади. Трансформацію окремих видів потенціалу доцільно планувати на підставі опитування населення шляхом анкетування.

Таким чином, оцінка потенціалу сільської території ґрунтується на підходах, що використовуються у стратегічному управлінні, маркетингу та керуванні якістю та адаптовані до умов базової ланки системи місцевого самоврядування. Їх використання дозволяє реально оцінити наявний потенціал територіальної громади, організувати його ефективне використання та подальший розвиток. Аналіз та дослідження кожної зі складових потенціалу може бути поглиблене за допомогою інших напрацьованих управлінською наукою і практикою підходів. Впровадження даної методології дозволяє підвищити результативність і дієвість місцевого самоврядування в Україні, довіру населення до влади.

Для розвитку сільських територій важливим є визначення стратегічних орієнтирів, прикладами яких на сьогодні можуть виступити :

– вирішення проблем збереження природно-ресурсного потенціалу сільських територій, а саме: забезпечення постійного контролю за дотриманням надрокористувачами проектів розробки і технологічних схем при розробці родовищ корисних копалин; розвиток заповідної справи за збереження біорозмаїття, розширення існуючих і створення нових природно-заповідних об'єктів; фінансування діяльності по лімітуванню, розміщенню й знешкодженню відходів; запобігання забрудненню річок, озер, водосховищ та інших гідрологічних об'єктів і підтримка їх сприятливого гідрологічного стану; впровадження сучасних технологій ведення лісового господарства та лісоексплуатації; відтворення корінних деревостанів та корінних фауністичних комплексів; запровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів; формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності; розвиток агроекологічного моніторингу задля збереження й відновлення земельно-ресурсного потенціалу; розвиток зеленого туризму й оздоровчих послуг, що буде становити істотну статтю доходів у бюджеті сільських домогосподарств та органів місцевого самоврядування;

– запровадження системи органічного агровиробництва, а саме: унормування принципів та стандартів ведення органічного сільськогосподарського виробництва; пропагандистські заходи з поширення органічного виробництва; узгодження виконання робіт у системі виробництва з природними циклами та живими системами ґрунтів, рослинного і тваринного світу; збереження й поліпшення родючості та біологічної активності ґрунтів за допомогою місцевих культурних, біологічних і механічних методів; застосування органічних добрив; збереження агро- та біорозмаїття в підприємствах, їх оточенні шляхом використання сталої системи виробництва і захист живої природи; сприяння відповідальному використанню та збереженню водних ресурсів з усіма їх живими організмами; формування та розвиток соціальної відповідальності товаровиробника у вирішенні проблем сучасного землекористування та підвищення соціальної спрямованості агропромислового виробництва та основі розвитку кластерних систем (з виробництва сільгосппродукції із поглибленою спеціалізацією та концентрацією агропромислового виробництва відповідно до особливостей сільських територій; приведення виробництва засобів захисту рослин і тварин, біопрепаратів, комбікормів та контроль за їх якістю у відповідність з міжнародними стандартами, для чого організувати відповідні лабораторії, що будуть здійснювати оцінку якості зазначених препаратів; запровадження системи управління якістю продукції, яка має ґрунтуватися на міжнародній системі стандартизації та підвищення якості продукції рослинництва та тваринництва; боротьба з засміченням полів карантинним бур'яном – амброзією; стимулювання місцевого й регіонального виробництва та руху продукції до споживачів; створення гармонійного балансу між виробництвом рослинної продукції і тваринництвом; запровадження екологічної логістики в агросферу: оптимізація перевезень із метою раціонального використання ресурсів; впровадження систем менеджменту якості, екологічного менеджменту використання економічно доцільних матеріалів і способів доставки продукції до споживача; використання біопалива і відновних джерел енергії, контроль витрат та якості у ланцюгах поставок та ін.; забезпечення таких умов утримання, в яких свійські тварини виявляють природну поведінку; використання пакувальних матеріалів, які підлягають реутилізації або розкладаються біологічним шляхом; дотримання оптимального виробництва (оптимальні розміри с.-г. підприємств - 2,5 тис. га та більше, ферм із виробництва молока - 600 корів, вирощування великої рогатої худоби-1-3 тис. голів відгодівлі за рік, а свиней - 6-10 тис голів, при цьому можливе значне (25-30 %) зниження собівартості продукції й підвищення продуктивності праці; надання інформаційно-консультаційної допомоги з боку дорадчих сільськогосподарських служб з питань досягнень науки в області органічних технологій виробництва продукції, з питань ринку збуту продукції, виходу на зовнішні ринки органічної продукції, охорони рослин, компонування різних видів правильних сівозмін, агротехніки та дотримання системи органічного удобрення; організація збутових кооперативів органічних товаровиробників;

агросстрахування екологічного сільгоспвиробництва через створення державної сільськогосподарської страхової компанії та створення страхових компаній на кооперативних засадах, де засновниками й акціонерами будуть виробники, переробники та продавці екологічно чистої сільгосппродукції

Аналіз досвіду менеджменту у сфері бізнесу дозволяє зробити певні висновки і для інших сфер, в тому числі і в галузі територіального управління. На нашу думку, значну роль для розвитку територіальної громади відіграє стратегічне планування, як важливий інструмент підвищення конкурентоспроможності.

Методологія роботи з розробки стратегічного плану підвищення конкурентоспроможності територіальної громади повинна включати наступні етапи :

– організаційні роботи (визначення географічних меж населеного пункту; створення комітету стратегічного розвитку, склад якого повинен адекватно відображувати структуру регіону і усіх зацікавлених суб'єктів: органи влади - місцеві та районні, приватні компанії, науково-дослідні установи тощо; узгодження графіку розробки стратегії, що є інструментом управління і розробляється з метою забезпечення вчасної реалізації проекту);

– аналітичні роботи (проведення ретельного аналізу розвитку основних галузей і секторів економіки населеного пункту; складання економічного профілю регіону; проведення опитування думки підприємців та представників влади і громадськості; визначення головних секторів економіки і напрямків розвитку та їх аналіз; визначення пріоритетів розвитку населеного пункту (головні сектори (галузі) та напрямки розвитку економіки; SWOT, PEST - аналіз в розрізі напрямків розвитку та відібраних секторів; визначення стратегічного бачення населеного пункту та його місця);

– роботи з планування (складання плану дій у розрізі напрямків розвитку та головних секторів економіки населеного пункту; визначення переліку проектів);

– роботи з реалізації плану (визначення органів, відповідальних за реалізацію стратегічного плану; розроблення бюджету реалізації кожного проекту; ухвалення плану територіальною громадою; створення органів з управління впровадженням і моніторингу стратегічного плану розвитку територіальної громади).

Таким чином, головним у забезпеченні ефективного управління сільськими населеними пунктами є вивчення конкретних умов їх діяльності та застосування їх очільниками, як професійними менеджерами, сучасних прийомів та методів управлінської діяльності й дієвих інструментів маркетингового менеджменту, що буде сприяти розвитку сільських територій та підвищення їх конкурентного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Біленчук П.Д. Місцеве самоврядування в Україні. Муніципальне право: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / П.Д. Біленчук, В.В. Кравченко, М.В.

Підмогільний; Європ. ун-т управління, безпеки та інформ.-прав. технологій; Т-во науковців по сприянню муніцип. реформі. - К.: Атіка, 2000. - 304 с.

2. Чемерис А.О.. Місцеве самоврядування: Монографія. - Кн. 1. Організація роботи сільського, селищного голови / А.О. Чемерис, П.І. Шевчук, П.Ф. Гураль. - Львів: Ліга-Прес, 2002. - 390 с.

3. Цуруль О.А. Менеджмент у державних організаціях / О.А. Цуруль - К.:КНЕУ, 2002.-142с.

4. Регіональне управління: підручник /за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. та ін.— К.: НАДУ, 2014.— 740 с.

*Мармуль Л.О. - д.е.н., професор
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ*

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД В УПРАВЛІННІ ТА РЕГУЛЮВАННІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Формування громадянського суспільства в Україні спричинило злам традиційних соціально-економічних та геополітичних структур і відносин. Це не могло не призвести до ускладнення умов людської життєдіяльності в усіх сферах, у т.ч. в сільській економіці та агросфері зокрема. Тому потрібне науково-теоретичне, концептуальне осмислення нових суспільних реалій і, відповідно, розробка та ініціювання нових технологічних управлінських рішень, методологічних засад та інструментів формування адекватної державної політики суспільного розвитку на селі або суспільної політики. Тим більш актуальною є її роль щодо розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади.

Необхідно зазначити, що стратегічна й тактична складові цієї політики не завжди були послідовними та відповідали потребам виваженого й системного обґрунтування напрямів розвитку сільського населення та сільських територій загалом [1, с. 22]. Між тим вони мали б відображати реальні процеси старіння та різкого скорочення сільського населення, згортання сфери прикладання праці, видів зайнятості, соціальної інфраструктури, професійно-технічної освіти на селі на тлі стрімкої капіталізації та зростання концентрації виробництва в агрохолдингах та масового зубожіння сільських мешканців. Тому державна підтримка сільських територій має бути направлена на безпосередню реалізацію життєвих інтересів сільських громад та перспективи їх подальшого збереження і розвитку.

Такий підхід, з однієї сторони, відповідає викликам зрослої кризи сільського життя (укладу) загалом, тенденціям зубожіння, зростанням рівня безробіття на селі та необхідністю їх усунення. З іншої сторони, заходи держави у намаганні вирішити проблеми села мають спиратися на невикористані резерви та конкурентні переваги природного потенціалу

сільських територій. В свою чергу, вони забезпечать зростання попиту на об'єктивні переваги (соціальні, екологічні) сільського способу життя серед міських жителів. Впровадження дієвої суспільної політики на селі є, таким чином, одним з пріоритетних загальнодержавних завдань. Це дає можливість досягти сучасних світових соціально-економічних стандартів життя суспільства загалом.

В українській аграрній економічній науці багато відомих дослідників приділили значну увагу обґрунтуванню аграрної політики, питанням розвитку сільських територій, зайнятості сільського населення, соціальній відповідальності агробізнесу. Зокрема, йдеться про публікації Ігнатенко М.М. [6], Мармуль Л.О. [2], Романюк І.А. [2], Руснак А.В. та ін. Однак розвиток сільських територій з опорою на діяльність сільських громад відносно змісту суспільної політики та практики в Україні є майже недослідженим. Тому в умовах становлення вітчизняної моделі місцевого самоврядування, модернізації та перспективного розвитку його інститутів виявляється особлива актуальність цієї проблематики. Сучасний стан економіки сільських територій свідчить, що у початковий період ринкової трансформації аграрної сфери не було активовано у достатній мірі дієвих механізмів, спроможних впливати на підвищення ролі сільських громад у їх функціонуванні. Наразі, потрібні сучасні важелі здійснення регулювання та управління сільськими територіями, які матимуть як характер окремої складової соціальної політики, так і вбудовуватимуться у якості елементів в аграрну, інвестиційну, кредитно-фінансову, податкову та інші напрями державного будівництва.

Актуальним завданням при цьому є формування відповідного мотиваційного механізму, який би спонукав економічні суб'єкти господарювання, що здійснюють свою діяльність на селі, до створення сприятливих умов життєдіяльності та розширення дієвої взаємодії з громадськістю при вирішенні соціальних питань, розширюючи доступ до отримання сільськими мешканцями матеріальних і духовних благ [2, с. 149]. Політика у сфері такої взаємодії має забезпечити економічну стабільність сільських населених пунктів, ґрунтуючись на розробці та виконанні регіональних стратегій і вироблення на їх основі цільових програм розвитку сільських територій, які формуються з урахуванням інтересів сільських громад. При цьому важливим контекстним питанням є забезпечення тісної взаємодії та співпраці останніх з сільськогосподарськими товаровиробниками. Це стане основою вироблення та втілення конструктивних управлінських рішень, підкріплених фінансовим забезпеченням.

Диверсифікований розвиток сільської економіки відповідно до європейських стандартів потребує сильних і життєздатних сільських громад, які б з метою покращення добробуту своїх односельців плідно використовували місцеві активи й поєднували їх із зовнішніми можливостями партнерів, зокрема, й з державою. Потужною рушійною силою розвитку села є ініціювання певних державних рішень, які безпосередньо впливають на соціально-економічну діяльність сільських територій. Варто наголосити, що участь членів сільських громад у процесі сільського розвитку має бути не

формальною псевдоучастю, а реальною, більше того – дієвою, чого можна досягти шляхом самоорганізації їх членів.

Метою розвитку села при безпосередній допомозі сільських громад є його життєздатність. Остання прямо пов'язана з двома його аспектами: по-перше, життєздатність села залежить від того, наскільки сільські громади можуть підтримувати місцеву інфраструктуру на належному рівні, мати доступ до широкого спектру соціальних та виробничо-економічних послуг. По-друге, вони мають також працювати над активізацією підприємницької діяльності, екологічних ініціатив, інтенсифікацією економічних можливостей та формуванням регуляторної політики, яка сприяє одержанню кінцевих позитивних результатів. По-третє, життєздатність сільських громад залежить від громадської позиції самих селян, які мають зрозуміти й усвідомити свої активи, інтереси та можливості. По-четверте, вони повинні дієво розвивати комунікативні мережі, працювати над налагодженням місцевої співпраці, розвивати мотивацію в односельців та стимулювати ентузіазм щодо розвитку рідного села. По-п'яте, необхідно всебічно використовувати місцеві традиції українського народу щодо взаємодопомоги, співпраці, розвитку.

Отже, життєздатність сільських громад як структурних одиниць розвитку сільських територій залежить як від матеріальних, так і нематеріальних чинників розвитку. Йдеться про те, що потрібна адекватна інфраструктура з тією метою, щоб підтримувати економічну діяльність та життя самої громади. До визначальних чинників, які суттєво впливають на формування здорової економіки сільської громади, належать такі: нові підприємницькі починання, доступ громад до багатоканального фінансування, підвищення ефективності нинішнього сільськогосподарського виробництва, а також створення громадою нових промислових та інших альтернативних підприємств [3, с. 127]. Продумана суспільна політика держави на селі може й повинна допомогти сільським територіям стати економічно конкурентоспроможними зі справедливою соціальною позицією та принципами соціальної, насамперед, екологічної відповідальності. Надання різних послуг саме на рівні сільських громад дає можливість повноцінно функціонувати місцевій економіці та соціальній системі. При цьому підтримуються високий рівень зайнятості сільського населення та якість і рівень життя сільських жителів.

Однак необхідно звернути увагу, що розвиток сільських громад залежить від таких менш помітних, але при цьому не менш значущих його п'яти компонентів, зокрема: власності громади, місцевого лідерства, колективних дій, усвідомлення можливостей та мотивації. Як свідчить досвід, справжній успішний розвиток сільської громади, що супроводжується зайнятістю та добре розвиненою інфраструктурою, часто виявляється на рівні змін у ставленні людей, зокрема, в їхньому інакшому баченні нагальних проблем села, в суттєвому покращенні соціальних мереж, в мобілізації наявних знань та використанні активів громади новими способами, інструментами й методами. Ці, так звані, менш значущі аспекти життєдіяльності сільських громад є одночасно їхніми й засобами, й цілями розвитку.

До процесу прийняття управлінських рішень щодо розвитку сільської громади належить ланцюг із серії дій, які покращують не лише соціально-економічний стан власне громади, а й утверджують її функціональну силу. Саме завдяки своїм колективним діям, участі та контактам сільська громада набуває нового імпульсу розвитку. Вона стає активнішою та діяльнішою, організаційно більш згуртованою, здатною ініціювати нові зміни, з більш дієвими мережами комунікацій, впливу та високопрофесійними знаннями, розвиненим лідерством та високим рівнем ентузіазму й перспектив. Також від організації, регіональної специфіки та галузевої спеціалізації, інфраструктури, фінансової стабільності регіону залежить також сталий розвиток сільських громад.

У цьому зв'язку визначальне місце в управлінні сільською територією належить удосконаленню наукових засад формування та діяльності місцевої громади як органу місцевого самоврядування на основі системності. Засади системності є одним із науково-методологічних положень економічної організації розвитку сільських територій. Вони виходять із положень, що кожна з таких територій сама по собі є своєрідною системою і це змушує організовувати її розвиток на відповідних принципах та підходах. У свою чергу, лише системний підхід спроможний надати становленню кожної окремо взятої сільської громади, всієї їх сукупності і сільського розвитку загалом необхідної динаміки, забезпечити тісний взаємозв'язок усіх її складових, орієнтацію на кінцевий результат.

Необхідною є розробка нових концептуальних підходів до питань системного регулювання, прогнозування, стимулювання розвитку сільських громад; виявлення змін у впливі сільськогосподарського виробництва на розвиток сільських територій [4, с. 61]. Отже, одним із важливих напрямів обґрунтування економічного розвитку сільських громад є системний підхід. Системний підхід до становлення, діяльності та розвитку сільської громади – це логічно обґрунтоване положення, що базується на наукових постулатах дослідження об'єктів як складних систем, які містять окремі складові елементи з численними внутрішніми і зовнішніми зв'язками. Для повноцінної організації діяльності сільських громад та виконання їх функцій системність має базуватися на основних фундаментальних принципах системного управління, які можна розглядати як два рівні взаємодії.

Перший, який можна назвати економіко-правовим рівнем системності, визначає сільську громаду як об'єкт управління сільськими територіями, що характеризується ієрархічністю, структурованістю, упорядкуванням. Ієрархічність означає, що сільська громада має збалансовану побудову, складається із колегіальних, виконавчих і контролюючих елементів, функціонуючих на принципах підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня. Реалізація цього принципу закладена в основі створення, діяльності та ліквідації громадських організацій. Крім того, ієрархічні елементи мають дві підсистеми: керуючу і керовану, відповідно одна підпорядковується іншій, що створює ефективну систему управління.

Структурованість – це акцентування уваги на складових елементах громади в сфері здійснення економічних відносин у таких розмірах і поєднанні, які б забезпечили максимальний ефект від її діяльності. З іншого боку, структуризація дозволяє аналізувати елементи громади та їх взаємозв'язки в рамках конкретної організаційної структури. Як правило, процес функціонування сільських громад зумовлений не стільки властивостями їх окремих елементів, скільки властивостями самої структури. Упорядкування для сільської громади означає властивість мати всі ознаки організації як об'єднання громадян для досягнення своїх спільних інтересів.

Другий рівень системного управління розуміється як економіко-організаційний. Він містить організаційний аспект і може бути представлений двома принципами – цілісності і множинності. Цілісність дозволяє розглядати сільську громаду як єдиний об'єкт і як підсистему для вищих територіальних організаційних рівнів. Крім того, сільська громада виступає як динамічний елемент розвитку і взаємодії різних елементів у певній системі, що відображає динамічну цілісність її складових та їх взаємозалежність, - при зміні одного складового змінюється наступний [5, с. 86]. Даний принцип необхідно враховувати при економічному плануванні й прогнозуванні діяльності сільських громад.

Принцип множинності визначає можливість використання безлічі економіко-математичних моделей для опису окремих складових елементів (населення, території, бюджету, житлового фонду, нематеріальних активів тощо) і сільської громади як системи в цілому. З іншого боку, сільська громада має розглядатися як об'єкт, що проявляється у багатьох формах і видах (нормативно-правовому, соціально-економічному, договірному, бізнесовому, екологічному, фінансово-інвестиційному, інноваційному, туристично-рекреаційному, культурно-мистецькому та ін.) діяльності. Такий підхід дозволяє побудувати систему інструментів механізму регулювання та управління створення взаємозв'язків громади з іншими суб'єктами розвитку сільських територій.

Механізм розвитку сільських територій має на меті узгоджувати інтереси всіх суб'єктів (роботодавців, власників, професійних спілок, громадських організацій, працівників та сільських громад) життєдіяльності на них. Програмні заходи, які мають реалізовуватися у межах цього механізму, повинні врахувати поточну демографічно-відтворювальну та екологічну обстановку, ситуацію на ринку праці та у соціальній і виробничій інфраструктурі, передбачати ймовірні прогнози розвитку, мати послідовний характер при прийнятті управлінських рішень. Моделювання аграрної політики на перспективу неможливо без створення дієвого механізму розвитку сільських територій, підвищення якості життя, що виступає одним з визначальних чинників формування людського і, відповідно, соціального капіталу на селі.

Виявлено, що основними чинниками депресивності та деградації сільських територій є погіршення фінансово-економічного й організаційно-управлінського забезпечення їх функціонування; волонтаризм та свавільне керівництво; безвідповідальність за неефективне господарювання та

безкарність за його наслідки. З іншого боку, трансформаційні перетворення призвели до самоусунення агробізнесових структур від виконання соціальних функцій на селі. При цьому, у переважній більшості названі структури є справжніми латифундистами, великими орендарями земельних і майнових паїв населення. Маючи надприбутки, вони діють, проте, в своїх власних інтересах.

Подолання такого становища має спиратися на перегляд статусу та обов'язків орендарів, агробізнесових структур, великих агрохолдингів на рівні сільських громад та держави в інтересах розвитку сільських територій загалом. У межах державно-приватного партнерства на засадах соціальної відповідальності вказаним агроформуванням необхідно здійснювати налагодження взаємодії із сільськими громадами з метою усунення існуючих негативних соціально-економічних проявів та наслідків занепаду на селі. Постає проблема визначення та закріплення базових основ щодо виконання заходів соціальної відповідальності аграрних підприємств. Ними можуть бути її основоположні принципи, закріплені в Глобальному Договорі ООН про соціальну відповідальність.

Бізнесові агроформування займають особливе місце в життєдіяльності і виступають в якості основного структурного елемента сільської економіки. Це забезпечується поєднанням в них трудових, матеріально-технічних та фінансово-економічних ресурсів для виробництва продукції та надання послуг. Вони є джерелом задоволення потреб у товарах і послугах, а також місцем прикладання робочої сили більшості працездатного населення. Працівники агропідприємств виступають втіленням професійного надбання, де поєднуються індивідууми і соціум. Через нього реалізуються потреби особи у виконанні суспільного призначення. Взаємодії між підприємствами визначаються правовим середовищем держави і служать моделлю взаємовідносин юридичних осіб різноманітної природи. Роль підприємства як інституційного економічного суб'єкта можна оцінювати по-різному, але незмінно як базову для розвитку сільських територій.

По-перше, основне його призначення полягає в забезпеченні певного доходу власникам. По-друге, суть підприємства полягає у виробництві товарів і послуг та задоволенні матеріальних потреб суспільства. Важливим є і те, що воно виконує функцію забезпечення зайнятості населення. Наразі, роль підприємства у життєдіяльності суспільства, розвитку села є набагато ширшою і вагомішою. Як вказують М.М.Ігнатенко, А.М.Колот, інші автори, у значній мірі це визначається корпоративною соціальною відповідальністю (КСВ) [6, с. 241]. В умовах розвитку ринкової економіки із соціальною направленістю мають бути створені і функціонувати підприємства за принципом соціальної відповідальності агробізнесу. Саме через декларування положення ділової етики і добровільного внеску агробізнесу в людський капітал, охорону навколишнього середовища і соціально-орієнтовані програми понад передбаченого законодавством мінімуму можна сформулювати основи їх взаємодії із сільськими громадами.

Так, форми взаємодії залежно від функціональної направленості можуть бути засновані на традиційних уже випробуваних засадах. Серед них

нормативно-правові, що дають змогу укладати угоди про партнерство та співпрацю, здійснювати фінансування та інвестування розвитку сільських територій. У даному контексті необхідно побудувати та розширити положення, діючу практику посередництва і примирення. Необхідно розширити діяльність щодо створення та забезпечення умов взаємодії громадських організацій і роботодавців, зокрема у сільській місцевості, акцентувати увагу на попередженні виникнення конфліктних ситуацій.

Економічна форма взаємодії має будуватися на принципах державно-приватного партнерства, де саме і передбачена соціальна відповідальність агробізнесових формувань. Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство», така взаємодія передбачає: впровадження соціальних програм поліпшення умов праці власного персоналу, його навчання та розвиток; благодійну допомогу; застосування в політиці корпоративних агроформувань принципів етичного та відповідального становища до споживачів; участь у регіональних програмах розвитку; реалізацію екологічних програм; відповідальність перед партнерами; відкрите подання інформації про діяльність [7].

Ми вважаємо, що сільська громада має виступати як орган самоуправління, як представник жителів села, так і окремих індивідумів. В їх ролі виступають: населення і його окремі групи (працівники підприємств, члени їх сімей, акціонери, інвестори, власники та ін.); інші підприємства (реальні та потенційні партнери, конкуренти, власники нових технологій, фінансових і матеріальних ресурсів тощо); банки; податкові органи; науково-дослідні та проектно-конструкторські організації; місцеві та державні органи виконавчої та законодавчої влади; навчальні заклади. Відповідно, суб'єкти очікувань можуть висувати різновекторні вимоги, критерії та індикатори вирішення соціальних проблем на селі. Відповідно до цього постає завдання: розробити підходи та визначити ступінь послідовного вирішення проблем на селі, правильно сформулювати соціальне замовлення для їх виконання. Таке соціальне замовлення може бути втілене у вигляді кошторисів проектів сільського розвитку.

Дієвим інструментом взаємодії та інформаційною ланкою між агробізнесовими формуваннями і сільськими громадами можуть стати інформаційно-аналітичні центри, в основі діяльності яких можуть бути використані інтернет-ресурси. Вони могли б забезпечувати моніторинг стану ринку праці на селі, основу поглибленого вивчення сільських домогосподарств, сприяти розвитку альтернативних видів зайнятості на селі. Створення динамічного інформаційного механізму підвищення ролі сільських громад в управлінні сільськими територіями сприятиме працевлаштуванню незайнятих, їх соціальній адаптації та психологічній підтримці, професійному навчанню та консультуванню; підтримці підприємництва і самозайнятості, стимулюванню розвитку альтернативних видів підприємництва, зокрема сільського зеленого туризму тощо.

Безумовно, в сучасних умовах суспільного розвитку динамічно зростає значення його інформаційної складової. У цьому контексті особливої ваги

набуває питання реалізації політики взаємодії сільських громад із роботодавцями, яке потребує відповідного інформаційного забезпечення. Його система має включати оперативну інформацію щодо чисельності безробітних і якісних характеристик вакантних місць на відповідних територіях. Створення такої системи сприятиме виникненню позитивних зовнішніх ефектів, оскільки попит на послуги такої інформаційної системи зростатиме із збільшенням масштабів охоплення нею територіального ринку праці на селі.

Сукупність різнопланових напрямів діяльності щодо регулювання попиту й пропозиції робочої сили, зокрема щодо збору і накопичення відповідної інформації, прогнозування змін на ринку праці, страхування від безробіття, професійної підготовки та перепідготовки кадрів тощо створить можливість для забезпечення необхідною інформацією відповідних органів самоврядування з метою прийняття правильних управлінських рішень. Це також буде слугувати підґрунтям для розробки програм взаємодії громадськості із виробниками сільськогосподарської продукції з метою вирішення проблем відтворення сільського населення загалом.

Необхідним елементом пропонованої системи управління сільськими територіями з залученням сільських громад є блок методологічного та методичного забезпечення. Він має включати інформацію щодо нормативно-правової бази, регулюючої права та обов'язки сільських жителів на ринку праці (включаючи відносини соціального захисту населення); інститутів, функціонуючих на ньому, їх повноважень та можливостей щодо врегулювання соціально-трудоових проблем; вивчення потреб сільських жителів та можливостей їх вирішення. Формування територіальних інформаційних систем взаємодії сільської громади з іншими суб'єктами господарювання та діяльності на селі повинне мати спрямованість на забезпечення варіативності прийняття управлінських рішень та зниження рівня ресурсних витрат – як основної складової стратегічної суспільної політики розвитку сільських територій.

Пріоритетними напрямками розвитку співпраці сільських громад та суб'єктів агробізнесу є забезпечення продуктивної зайнятості, проведення професійної підготовки й перепідготовки населення [8, с. 97]. Важливим є надання інформації про ринки збуту для реалізації сільськогосподарської продукції, вирощеної в особистих господарствах, фермерських підприємствах, що сприяє організації транспортно-логістичних центрів на селі. Виявлення потреб у розвитку соціальної інфраструктури конкретних сільських населених пунктів сприятиме оптимізації забезпеченості відповідними послугами.

Отже, розвиток села за допомогою сільських громад може відбуватися за тих умов, коли громада набуватиме оптимальних характеристик суб'єктності в межах демографічних, політико-правових, соціально- та виробничо-економічних, культурних й екологічних складників. При цьому як об'єкти впливу внутрішніх і зовнішніх чинників такого розвитку мають розглядатися окремі ознаки. Їх керована зміна потребуватиме відповідного інформаційного, нормативно-правового та організаційного забезпечення суспільної політики відносно функціонування сільських територій.

Розвиток села за участю сільських громад доцільно розглядати з погляду трьох основних змістовних блоків: демографічного, соціально-економічного, виробничо-екологічного. З огляду на це, уможлиблюється розгляд чинників зазначеного розвитку, зокрема політико-правового, що забезпечує легітимну основу суб'єктності сільської територіальної громади; соціально-економічного, що створює матеріальну основу життєдіяльності сільської територіальної громади; соціокультурного, що формує ідейно-ціннісну та світоглядну основу функціонування сільської територіальної громади як соціальної спільноти.

Отже, кожен із складників зумовлений різними чинниками, аналіз яких і дає можливість виокремити необхідні методологічні та методичні підходи в створенні та реалізації суспільної політики щодо розвитку села з допомогою сільських громад в конкретних політичних, соціальних, економічних і культурних умовах. Наскрізною ознакою, властивою при цьому всім складникам, виявляється необхідність досягнення оптимального комунікативного рівня сільської територіальної громади. Це впливає на ступінь розвитку таких її характеристик, як соціально-економічна та громадсько-політична активність; активність локальних комунікацій і соціальної взаємодії членів сільських територіальних громад, агробізнесових формувань, громадських організацій.

Список використаних джерел

1. Саблук П. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21-23.
2. Мармуль Л.О. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання / Л.О. Мармуль, І.А. Романюк. – Херсон: Айлант, 2015. – 266 с.
3. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 320 с.
4. Бородіна О. М. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект) / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 55-73.
5. Шумляєва І. Д. Функціональна характеристика діяльності територіальних громад / І. Д. Шумляєва // Аспекти публічного управління. – 2013. – № 2 (2). – С. 83-89.
6. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: [монографія] / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2015. – 470 с.
7. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

8. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / наук. ред. В. В. Борщевський ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2012. – 216 с.

*Осадчук І.В. - к.с.-г.н, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ФЕРМЕРСЬКІ ТА ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА: ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

У сільській місцевості України проживає більше 13 млн. осіб, що складає близько 31 % від загальної кількості населення. І ці люди не повинні залишатися поза увагою держави і науковців, адже саме вони в складні для країни часи забезпечують продовольчу безпеку і надходження валюти в економіку.

Наразі актуальною залишається проблема формування середнього й дрібного власника землі – справжнього господаря. Для її вирішення докладаються певні зусилля. Так, у вітчизняному сільському господарстві поряд з державними підприємствами, господарськими товариствами, приватними підприємствами, виробничими кооперативами, співіснують фермерські господарства (далі ФГ). Згідно даних ЄДРПОУ на початок 2016 року в Україні діяло 1121347 юридичних осіб, з них ФГ склали 39 % (43743 од.). Серед 51926 одиниць сільськогосподарських підприємств за організаційними формами суб'єктів економіки (станом на 01.11.2015 року) частка ФГ складала 74,8 % (38850 од.).

Поряд з сільськогосподарськими товаровиробниками різних організаційних форм (усі вони є юридичними особами) в нашій державі досить успішно функціонують і господарства населення, частка яких у виробництві продукції сільського господарства у 2015 році склала 44,9 %. У тому ж таки 2015 році ці господарства, у порівнянні з сільськогосподарськими товаровиробниками, що є юридичними особами, виростили майже в 45 разів більше картоплі, в 6 разів більше овочів, у 4 рази більше плодів та ягід, а також виробили в 7 разів більше вовни, в 4 рази більше молока, у 1,7 рази більше яєць, у 1,5 рази більше м'яса [1].

Отже, найбільшу частку з усіх сільськогосподарських товаровиробників до 2016 року становили ФГ. Однак, господарства населення, а саме їх різновид – особисті селянські господарства (далі ОСГ), що також належать до основних малих форм господарювання на селі, - роблять не менший вклад в забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Керівники цих господарств по суті вже є підприємцями, однак, їм потрібно далі вчитися, розвиватися, розширювати знання щодо особливостей сільськогосподарської праці, удосконалювати свої вміння ініціювати і впроваджувати зміни,

приймати ризикові рішення. І не важливо якою є площа земель господарства – 1 га чи 10000 га, адже продукція, вироблена в них використовується селянами як для реалізації на ринку (нехай навіть у невеликій кількості), так і для власного споживання. Цікавим є факт, що альтруїстичні, соціально відповідальні вчинки для селян зовсім не рідкість.

У ході дослідження, проведеного у 2017 році було з'ясовано, що здійснення соціально відповідальних вчинків тим чи іншим ОСГ залежить від ряду факторів. Наприклад, встановлено, що високий рівень використання трудових ресурсів при мінімальному рівні витрат усіх інших видів ресурсів ОСГ забезпечує низьку собівартість виробленої в них продукції, а також те, що селяни більше уваги приділяють питанням виробництва продукції у власних господарствах, ніж проблемам її використання. Саме тому більшість селян легко діляться надлишками продукції, виробленої у власних ОСГ.

Незважаючи на важливу роль, яку виконують ОСГ в економіці України, у вітчизняній науковій літературі немає єдиного підходу до трактування термінів «домогосподарство», «присадибне господарство», «підсобне господарство» тощо, які часто застосовуються, коли мова йде саме про господарства населення. Такий стан справ пояснюється тим, що у процесі ринкового реформування сільського господарства України роль і місце цих господарств постійно змінювалися, а їх диференціація зростала. Тому наразі актуальними завданнями економічної науки є вирішення проблеми класифікації господарств населення та дослідження особливостей управління ФГ та ОСГ.

Метою нашого дослідження є: з'ясування сутності понять «господарства населення», «домогосподарства», «фермерські господарства» та «селянські господарства»; класифікація ФГ і ОСГ та визначення проблем їх розвитку. При проведенні досліджень використовувались загальнонаукові та загальноприйняті в економічній теорії методи.

У ході дослідження було встановлено, що спроби пояснити термін «господарства населення» здійснювалися в українській науці неодноразово. Однак і нині не можна сказати, що це поняття в різних інформаційних джерелах трактується однозначно. Так, у широкому розумінні, господарства населення розглядаються як економічно функціонуючі виробничі осередки, в яких відбувається перетворення виробничих ресурсів у певні матеріальні та інші блага, придатні для виробничого або особистого споживання. У Земельному кодексі України проголошується, що «господарства населення, які діють у сфері сільськогосподарського виробництва, можуть використовувати земельні наділи «для ведення особистого селянського господарства, колективного садівництва і городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного виробництва» [2]. Державний комітет статистики України визначив ці господарства як сукупність осіб (або одна особа), які проживають і ведуть господарство разом, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо і можуть функціонувати як в аграрній, так і в інших сферах [3].

Важливим є факт, що в період з 1991 по 2017 рік у нашій державі значного поширення набули різні види господарств населення. Їх називали по різному, однак залишалися незмінними спільні ознаки: дрібні або малі розміри

господарства; використання земельних наділів (незалежно від того, чи є власник господарства землевласником, чи землекористувачем) як виробничих ресурсів або як просторової бази для розміщення господарства; можливе виробництво сільськогосподарської продукції; власник господарства є фізичною особою; натуральний і/або товарний характер господарства.

У результаті узагальнення всієї отриманої в ході дослідження інформації, можна запропонувати наступне визначення: господарства населення – це економічно функціонуючі в різних сферах господарювання (у тому числі й в аграрній) осередки, в яких здійснюється господарська діяльність, що проводиться без/зі створенням юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, що проживають сумісно, об'єднують повністю або частково свої доходи і ведуть спільне господарство, при цьому вони не обов'язково є родичами, але пов'язані економічними відносинами власності всередині господарства та виробничими відносинами (якщо вони існують), з метою задоволення особистих потреб шляхом перетворення виробничих ресурсів у певні матеріальні та інші блага, придатні для особистого споживання або для реалізації їх надлишків та надання послуг з використанням майна господарства.

Поняття «домогосподарство» дослідники теж трактують по різному і використовують різні критерії для встановлення належності господарства до цього типу. І така ситуація не лише в Україні. Наприклад, світова практика показує, що у США до домогосподарств відносять тих виробників, які мають річний дохід від реалізації сільськогосподарської продукції менше, ніж 1000 доларів, а в Німеччині до таких господарств зараховують домогосподарства, які мають менше / або 1 га сільськогосподарських угідь, або 3 корови, або 8 голів молодняка великої рогатої худоби на відгодівлі, або 8 свиней, або 50 овець, або 200 курей-несучок, або 0,3 га садів і виноградників, або 0,1 га теплиць, а при поєднанні різних видів діяльності - менше від середньої вартості товарної продукції з 1 га сільськогосподарських угідь [4].

Відсутність єдиного підходу до визначення поняття «домогосподарство» жодним чином не применшує його значення для економіки країни. Ці господарства є потенційними постачальниками людських ресурсів для підприємств різних форм власності. Члени домашніх господарств можуть ставати частиною трудових колективів підприємств, організацій, установ, а можуть надавати їм певні послуги, не будучи частиною їх персоналу, тобто займаючись підприємницькою діяльністю. Окрім праці, домашні господарства можуть надавати у розпорядження підприємств землю (в оренду) і капітал (у позику під відсотки). Надані підприємствам послуги, засоби і т. ін. відшкодовуються домашнім господарствам у формі доходів: підприємницького доходу, заробітної плати за виконану роботу, відсотків за позичений капітал, плати за оренду приміщень та за користування земельними ділянками тощо.

Головним завданням кожного домогосподарства є отримання не прибутку, а користі, яка полягає не тільки у придбанні певних товарів, послуг, а й у допомозі людям, які її потребують, або в обмеженні власних споживчих потреб. Вона може виявлятися у отриманні бажаної зовнішньої чи внутрішньої

винагороди. І тому члени домогосподарств, виконуючи певну роботу, очікують отримати справедливу винагороду – щось, що вони вважають цінним для себе. Так, винагородою для членів одного домашнього господарства є придбання якісних екологічно чистих продуктів харчування, другого - книг, а третього - домовленість з самотнім пенсіонером, який гордо відмовляється від чиеї б то не було допомоги, про оренду його земельної ділянки за високу орендну плату.

Терміни «фермерське господарство» і «селянське господарство» в економічній літературі застосовуються для означення різних типів організації виробництва. На думку Н.Г. Кондратьєва, «селянське господарство існує при мінімальному зверненні до ринку, лише за умови утворення надмірного продукту. Його головна мотивація – виробництво продуктів для сім'ї. ФГ має яскраво виражений підприємницький характер, що здійснюється на принципах економічної вигоди» [5]. З цим погоджується С.О. Ковальова, яка вважає, що в найбільш загальному вигляді селянські господарства слід розглядати як форму «дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції громадянами в основному для особистого (сімейного) споживання на присадибних та інших призначених для цього земельних ділянках у вільний від основної роботи час. ФГ є організаційно-правовою формою підприємницької діяльності в сільському господарстві так само, як на індивідуальній (сімейній) або дрібногруповій основі. Хоча б для одного з членів селянського господарства (його голови) ведення такого господарства повинно бути основним видом діяльності» [6]. Тож виходить, що ФГ і селянське господарство – різні організаційні формування. Однак з квітня 2016 року під ФГ в Україні розуміють форму «підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [7].

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» говорить, що ФГ підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити ФГ, права власності або користування земельною ділянкою. Отже, фермер може зареєструвати своє господарство як юридичну особу і зареєструватися як фізична особа-підприємець. Тобто ФГ може мати офіційний статус сімейного ФГ і бути зареєстрованим як юридична особа, що діє на основі Статуту. Однак, у його підприємницькій діяльності має використовуватися праця лише членів цього господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України (одразу слід зауважити, що Закон України «Про фермерське господарство» вже містить перелік осіб, які можуть бути членами ФГ, і цей перелік включає не лише членів сім'ї, а й родичів [8]). У той же час сімейне ФГ може не мати статусу юридичної особи і організовуватися

фізичною особою-підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного ФГ. Цей договір члени сім'ї зобов'язані укласти між собою у письмовій формі та посвідчити його нотаріально, а нотаріальне посвідчення, як відомо, не безкоштовне. У договорі має бути визначено голову сімейного ФГ без статусу юридичної особи. Ним може бути лише член сім'ї, зареєстрований як фізична особа-підприємець. Згідно змін до Закону «Про фермерське господарство» залучення будь-яким сімейним ФГ інших громадян може здійснюватися виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

Таким чином, наразі в Україні можуть функціонувати такі форми ФГ: сімейне ФГ зі статусом юридичної особи та сімейне ФГ без статусу юридичної особи. Очевидно, що з'являється новий вид сімейних ФГ, самоорганізованих на основі ФОП – фізичної особи-підприємця, яким оформляється один із членів господарства.

Щодо господарств населення, то їх доцільно поділити на дві групи: домашні господарства (домогосподарства) і підсобні господарства населення.

До першої групи господарств населення – домогосподарств - слід зарахувати всі господарства населення, крім господарств колективних громадян, організованих в основному на кооперативних засадах для садівництва і городництва, та громадян, які вийшли зі своїми городами та садами з кооперативного підсобного господарства. Домашні господарства населення можуть бути колективними та індивідуальними.

Колективні домогосподарства, виходячи з рекомендацій ООН, пропонується розглядати, як осередки, в яких здійснюється господарська діяльність, що проводиться зі створенням юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, що проживають сумісно в спеціалізованих інституційних установах, що призначені для колективного проживання (в'язниці, казарми, дитячі будинки, будинки дитини, школи-інтернати для дітей-сиріт, будинки-інтернати для осіб похилого віку та інвалідів, лікарні для хронічно хворих, монастирі та інші подібні заклади), об'єднують повністю або частково свої доходи і ведуть спільне господарство, при цьому вони не обов'язково є родичами.

Індивідуальні домогосподарства можна вважати економічно функціонуючими в різних сферах господарювання (в тому числі й в аграрній) виробничими осередками, в яких господарська діяльність здійснюється без створення юридичної особи однією або декількома особами (при цьому відносини спорідненості або свояцтва між ними не обов'язкові), що проживають сумісно, об'єднують повністю або частково свої доходи й ведуть спільне господарство, з метою задоволення особистих потреб шляхом перетворення виробничих ресурсів у певні матеріальні та інші блага, придатні для особистого споживання або для реалізації їх надлишків та надання послуг з використанням майна господарства. До них слід зарахувати несільськогосподарські домогосподарства та аграрні домашні господарства.

Несільськогосподарські домогосподарства варто розглядати як індивідуальні домогосподарства, в яких діяльність здійснюється у будь-яких сферах, крім сільськогосподарської, з метою забезпечення себе всім необхідним для життя. Серед несільськогосподарських домашніх господарств доцільно виділити чотири їх види: такі, що існують виключно на доходи, отримані від інших організацій як зарплату, пенсію, стипендію тощо; такі, що здійснюють виробничу діяльність, наприклад, ремісництво, надомництво та ін.; такі, що здійснюють комерційну діяльність, а саме: човниковий, кіосковий бізнес, надання послуг (виконання робіт) тощо; такі, що здійснюють фінансову діяльність: участь в інвестиційних проектах, сімейні ломбарди, членство у кредитних спілках, сімейні обмінні пункти і т.д. Зрозуміло, що в останніх трьох видах несільськогосподарських домогосподарств, хоча б один з їх членів має бути фізичною особою – підприємцем і сплачувати податки.

Аграрні домашні господарства доцільно розглядати як виробничі осередки, в яких сільськогосподарська діяльність здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, на власних або орендованих ними земельних ділянках чи/та з використанням орендованої землі та майна з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, або додатково ще й реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна господарства. До цього виду господарств населення слід включити: ОСГ, господарства, засновані на індивідуальній оренді землі та майна, та присадибні господарства.

Визначення ОСГ дано в Законі України «Про особисте селянське господарство» [3]. До квітня 2016 року їх доцільно було класифікувати за комплексною ознакою «розмір землеволодіння, товарність виробництва, джерела отримання доходів та відсоток отримання доходів сім'ї від ведення ОСГ»:

I – споживчі ОСГ розміром від 0,25 га до 0,50 га, члени яких отримують значний дохід не від роботи в ОСГ, а з інших джерел, що не виключає можливості отримання незначного доходу (до 10 %) від реалізації надлишків сільськогосподарської продукції;

II – невеликі товарно-споживчі ОСГ розміром 0,51-2,00 га, члени яких отримують дохід від ведення ОСГ та від роботи у суспільному виробництві у співвідношенні від 1:10 до 1:2;

III - товарно-споживчі ОСГ з площею землі від 2,01 га до середнього розміру земельної частки (паю) на конкретній сільській території, або й з меншим розміром землеволодіння, але члени якого отримують більше половини доходу сім'ї від ведення ОСГ та додатково можуть працювати деінде;

IV – товарні ОСГ з площею землі більше середнього розміру земельної частки (паю) на конкретній сільській території (за рахунок об'єднання земельних паїв членів однієї сім'ї), члени якого отримують значну частину (90 % – 100 %) доходу сім'ї від ведення ОСГ.

Дана класифікація дозволяла враховувати регіональні особливості при вивченні ефективності ведення окремих груп та при визначенні напрямів державної підтримки розвитку їх конкурентоспроможності. Однак, у нових умовах, встановлених законодавцем, ОСГ III і IV груп в короткостроковій перспективі перейдуть у групу сімейних ФГ зі статусом або без статусу юридичної особи. Адже мета Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» чітко проглядається - переведення великих ОСГ у статус ФГ та виведення з тіні усіх дрібних виробників сільськогосподарської продукції, тобто їх оподаткування.

Господарства, засновані на індивідуальній оренді землі та майна – це аграрні домогосподарства, в яких господарська діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції здійснюється без створення юридичної особи фізичними особами індивідуально на орендованих ними земельних ділянках чи/та з використанням орендованого майна з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції при мінімальному зверненні до ринку, лише за умови утворення надмірного продукту.

Присадибні господарства - це виробничі осередки, розміщені на земельних ділянках загальною площею не більше 0,25 га біля житлових будинків селян (у садибах), які мають виключно споживчий характер і в яких, без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, здійснюється сільськогосподарська діяльність. Називаючи цей вид господарств «присадибними» ми виходили з того, що сільські жителі мають садиби - ділянки «землі з розташованими на ній житловим будинком, садом, городом, що перебувають в особистому користуванні колгоспника, робітника чи службовця» [10]. Звичайно, згідно Закону України «Про особисте селянське господарство», описані в наведеному визначенні господарства повністю підпадають під визначення ОСГ, однак, за своєю суттю вони відрізняються від останніх. Ця різниця, насамперед, заключається у виключно споживчому характері цих господарств, їх розміщенні та у їх розмірах. Їх власники та інші члени сімей на земельній ділянці біля свого будинку займаються виробництвом сільськогосподарської продукції для власного споживання. При цьому, спираючись на вимоги українського законодавства щодо дозволених для приватизації розмірів земельних ділянок, що розташовані в межах населених пунктів, ми визначились з граничним розміром такого господарства – 0,25 га.

До другої групи господарств населення - підсобних господарств слід зарахувати виробничі осередки, безпосередньо підпорядковані власному споживанню сільськогосподарської продукції, в яких господарська діяльність по виробництву цієї продукції здійснюється на земельних ділянках (на яких не передбачено будівництво житлових приміщень, призначених для постійного проживання), наданих для дачного будівництва, садівництва та городництва окремим громадянам у власність, постійне чи тимчасове користування або колективним громадянам, організованим в основному на кооперативних

засадах. До цієї групи господарств пропонується включити кооперативні (колективні сади і городи) та особисті підсобні господарства. Однак, зауважимо, що останні від тих ОПГ, що існували в Україні до 2003 року, мають наслідувати лише назву, а їх суть є іншою. Особистими підсобними господарствами слід називати виробничі осередки, в яких господарська діяльність по виробництву сільськогосподарської продукції, призначеної для власного споживання, здійснюється на земельних ділянках (на яких не передбачено будівництво стаціонарних житлових приміщень), наданих окремим громадянам, які вийшли зі своїми городами та садами з кооперативного підсобного господарства, у власність, постійне чи тимчасове користування. Такі господарства є дійсно підсобними, оскільки вони виконують другорядну роль в забезпеченні їх власників продуктами харчування власного виробництва і не допомагають вирішити проблему зайнятості населення.

Кожне ФГ і ОСГ на шляху до успіху стикається з великою кількістю перешкод на шляху до успіху і необхідністю вирішення різноманітних проблем.

Основною перешкодою в досягненні успіху 60 % фермерів вважають нестачу навичок розв'язування проблем. Зрозуміло, що відсутність умінь методично й раціонально працювати над розв'язанням проблем - це причина прийняття неякісних управлінських рішень. Серед інших перешкод в досягненні успіху фермери називають невміння впливати на людей та відсутність творчого підходу (відповідно 50% та 40% від кількості фермерів-чоловіків), невміння здолати свої слабкості і ставити перед собою чіткі цілі, невміння економити та управляти собою (по 40% фермерів-жінок). Дієвим способом подолання цих перешкод є «подвоєння», тобто максимальне використання часу і можливостей. 57 % фермерів жіночої статі та 81 % фермерів чоловічої статі стверджують, що саме цей спосіб вони використовують для подолання основних перешкод в досягненні успіху в роботі та в особистому житті. Однак, дослідження показало, що в дійсності більше 60% респондентів не вміють раціонально використовувати свій час, 53% не бажають здійснювати делегування повноважень. То ж про яке «подвоєння» може йти мова? У дійсності для подолання перешкод в досягненні успіху більшість фермерів навіть не намагаються застосовувати наукові методи, обирати дієві прийоми, способи, а це породжує нагромадження нерозв'язаних проблем, що з часом паралізує дії фермера як керівника.

Наші дослідження підтвердили, що сучасний стан ФГ і ОСГ України визначається комплексом різнорівневих проблем економічного, політичного, соціального, культурного, технічного характеру. Усі їх можна об'єднати у п'ять груп:

I група - проблеми сільського господарства України в цілому: відсутність повноцінного ринку сільськогосподарських земель, Земельного банку; невідповідності в Законах; недоліки податкового законодавства; відсутність розуміння необхідності розвитку кооперації в сільському господарстві не тільки як фактора подолання кризового стану, а й як важливого напрямку ефективного формування ринкових відносин в аграрному секторі економіки; недосконала

логістика; неналежне забезпечення професійної орієнтації та неналежний рівень підготовки кадрів масових професій для роботи в сільському господарстві тощо;

II група - проблеми фермерства і ОСГ в Україні: невеликі (у порівнянні з оптимальними) розміри ОСГ і ФГ; неналежний доступ до «потужних» кредитів і дуже високі відсоткові ставки до звичайних; обмеженість внутрішніх ресурсів; неналежно організоване підвищення кваліфікації фермерів і недоступність безкоштовного підвищення кваліфікації для власників ОСГ у ВНЗ тощо;

III група - регіональні проблеми ФГ і ОСГ: проблеми, що були детерміновані природно-кліматичними особливостями регіону; недоступність зрощення» відсутність агропромислових кластерів тощо;

IV група - проблеми місцевого масштабу: прояви суб'єктивізму представників місцевої влади; ізоляваність більшості ФГ і ОСГ від існуючої інфраструктури; неналежне агросервісне обслуговування та організація консультативного обслуговування, у першу чергу з питань управління та кооперування тощо;

V група - проблеми на рівні конкретних господарств можуть бути надзвичайно різними: низький рівень професіоналізму фермера / власника ОСГ як виробника і як керівника, в першу чергу - ненаукова організація виробничого процесу та процесу управління; неналежне матеріально-технічне оснащення; відсутність якісних трудових ресурсів, переробної галузі; низька якість земель господарства; неможливість з тих чи інших причин користуватись мобільним зв'язком чи мережею Internet тощо.

Резюмуючи все сказане, можна зробити наступні висновки:

- в аграрній сфері України співіснують різноманітні форми господарювання, серед яких рівноправними є ФГ та різні види господарств населення;

- основними виробниками сільськогосподарської продукції серед господарств населення, а часто і єдиним джерелом матеріальних благ та життєвих ресурсів на селі, сьогодні є ОСГ та власники й користувачі невеликих присадибних ділянок;

- у нових умовах, встановлених законодавцем, товарно-споживчі ОСГ з площею землі від 2,01 га до середнього розміру земельної частки (паю) на конкретній сільській території, або й з меншим розміром землеволодіння, але члени яких отримують більше половини доходу сім'ї від ведення ОСГ та додатково можуть працювати деінде, а також товарні ОСГ з площею землі більше середнього розміру земельної частки (паю) на конкретній сільській території (за рахунок об'єднання земельних паїв членів однієї сім'ї), члени якого отримують значну частину (90 % – 100 %) доходу сім'ї від ведення ОСГ, в короткостроковій перспективі перейдуть у групу сімейних ФГ зі статусом або без статусу юридичної особи і будуть сплачувати відповідні податки;

- в стабільних умовах господарювання першість у виробництві сільськогосподарської продукції тримають великі підприємства, а в часи економічних і політичних негараздів та при несприятливій кон'юнктурі ринку вони скорочують виробництво тих видів продукції, які вважають

неприбутковими. У короткі строки відновити виробництво, від якого відмовилися раніше, у великому обсязі – непросте завдання, а ось ОСГ та ФГ це під силу. Їх живучість та економічна стійкість перевірені часом;

- сучасний стан ФГ і ОСГ України визначається існуванням комплексу проблем, що потребують якнайшвидшого комплексного вирішення. Важливе методологічне значення має чітке й правильне визначення причин виникнення, джерел зародження кожної окремо взятої проблеми, її особливостей і характеру, взаємозв'язку та розбіжності в часі й просторі даної проблеми з іншими, типізація проблеми та визначення сутності проблеми даного типу.

У ситуації, що склалася в законодавчому полі України, науковцям слід звернути особливу увагу на розробку дієвих способів розвитку конкурентоспроможності різних видів сімейних ФГ з урахуванням регіональних особливостей їх функціонування.

Список використаних джерел

1. Україна у цифрах 2015: статистичний збірник / За редакцією І. М. Жук. Державна служба статистики України. - Київ, 2016.
2. Земельний Кодекс України, №2768-III від 25.10.01р.: за станом на 26 бер. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – №3-4. – С. 27.
3. Державний комітет статистики України. Статистична інформація. Витрати та ресурси домогосподарств. Аналітичні матеріали та доповіді: Доп. «Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2007 році» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/gdvdg-rik/sesd-2007.htm>.
4. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві: Підручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 372 с. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: Підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 495 с.
5. Аграрна історія України: підручник / за ред. Панченко П.П., Марчук В.А.- 2-ге вид., випр. і доп. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 342 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Ковальова С.О. Роль і місце особистих підсобних господарств населення в системі економічних відносин в АПК / С.О. Ковальова // Научное пространство Европы-2007: междунар. науч.-практ. конф., 16-30 апр. 2007г.: тезиси докл. – Днепропетровск: Наука и образование, 2007. – Т.3: Экономические науки. – 2007. – С.88-91.
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств», № 1067-VIII від 31.03.2016р. / Режим доступу: <http://www.documenty.in.ua/zakon-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukrayiny-pro-fermerske-gospodarstvo-shhodo-stymulyuvannya-stvorennya-ta-diyalnosti-simejnyh-fermerskyh-gospodarstv-vid-31-03-2016-r-1067-viii/>.
8. Закон України «Про фермерське господарство», № 973-IV від 19.06.2003 р.: за станом на 26 бер. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – №45. – С. 363.

9. Закон України «Про особисте селянське господарство», № 742-IV від 15 травня 2003 р.: за станом на 26 бер. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – №29. – С. 232.

10. Закон України «Про підприємництво» // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-12>.

*Прохорчук С.В. - к.е.н, доцент
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний університет бізнесу і права», м.Херсон*

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ КЛАСТЕРІВ ЯК МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

В епоху глобальної конкуренції для розвитку суб'єктів підприємництва стало актуальним запровадження технологій з врахуванням світових тенденцій використання інновацій через створення системи творчої розробки і наступної комерціалізації нових ідей з метою стабільного зростання продуктивної праці.

Для розвитку економіки регіону необхідно застосування такої форми організації і кооперації праці, яка могла б забезпечити накопичення та ефективне використання ресурсів території. До таких форм можна віднести кластери. Згідно з теорією М Портера, кластер — це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють у визначеній сфері і взаємодоповнюють один одного. М.Портер у своїй книзі «Конкуренція» кластер розглядав як спосіб підвищення конкурентоспроможності економічної системи. В даний час кластери формуються на рівні регіону або суб'єкта, будь-якої системи [1].

Найбільш ефективне існування кластера розглядається як «симбіоз кооперації і конкуренції», враховуючи позитивні синергетичні ефекти територіальної агломерації. Синергетичний ефект може бути досягнутий в результаті співпраці та ефективного використання можливостей усіх зацікавлених партнерів у тривалому періоді. Конкуренція всередині кластера допомагає оптимізувати систему, а обмін інформацією, фахівцями, технологіями дозволяє розвивати систему і дає можливість перетікати фінансових ресурсів в сектори, найбільш необхідні для розвитку кластера [2].

Аналіз проведених конкретних економічних досліджень вченими та систематизація даних щодо розробки і впровадження кластерів у різних регіонах України дає підстави запропонувати типову модель кластера (рис. 1), застосування якої ідентично практично у всіх галузях економіки.

Як видно з рисунка 1, типову модель кластера складається з чотирьох блоків.

Так, блок 1 — ядро (кореневий бізнес). Всі підприємства галузі, локалізовані на території, згруповані за видами основної продукції або за підгалузями. Дається оцінка вкладу підприємств в економіку території —

загальна кількість підприємств, обсяг відвантаженої продукції, чисельність зайнятих, оцінка податків як економічного внеску в регіональний бюджет.

Блок 2 — постачальники підприємств кластера. Розділені на місцеві компанії і підприємства з інших регіонів. При цьому проводиться оцінка впливу постачальників з інших регіонів і аналіз можливості розвитку власних постачальників, тобто нарощування охоплення кластера. Постачальники також групуються за видами поставок.

Блок 3 — споживачі підприємств кластера. Сегменти — внутрішнє споживання, міжрегіональні поставки, експорт, що дозволяє безпосередньо оцінити експорт кластера як основний критерій ефективності та розробити заходи державної підтримки виходячи з можливості нарощування експортних поставок.

Блок 4 — підтримуюча інфраструктура. Включає промислові і громадські асоціації, адміністративну підтримку, фінансові, складські та транспортні послуги.

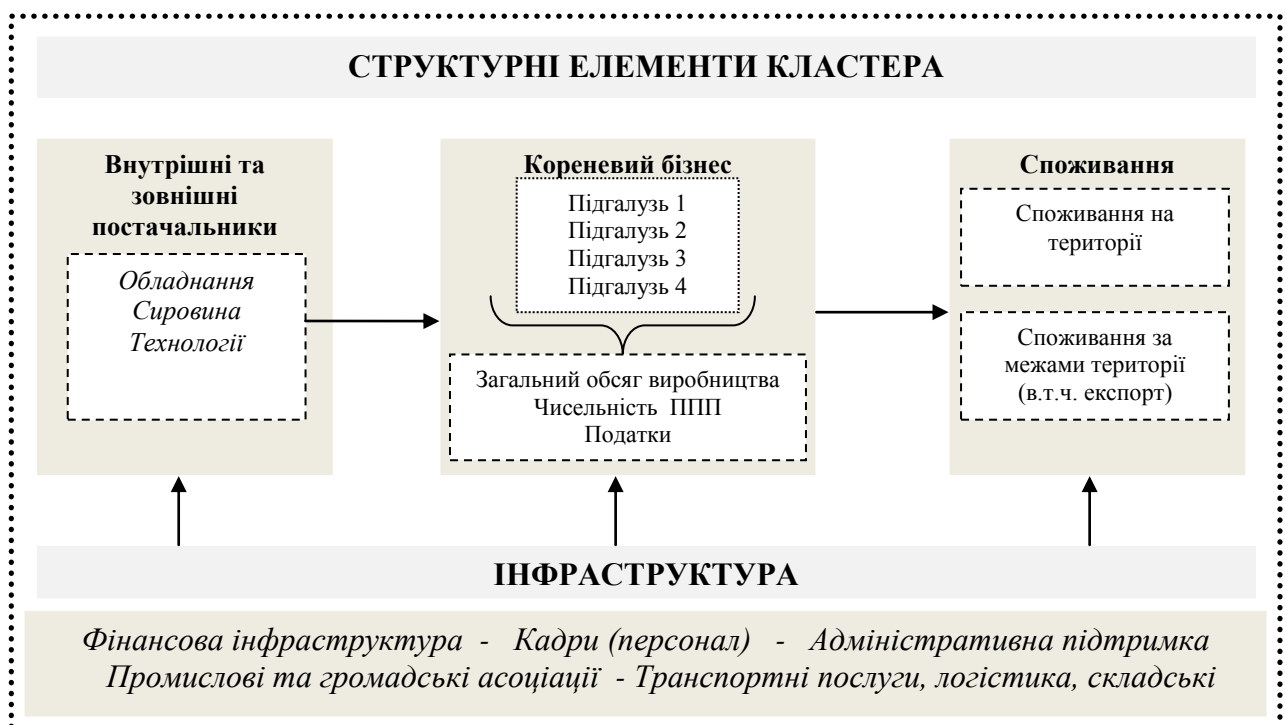

Рис.1 – Модель кластеру
Джерело: розробка автора

В типову модель включені елементи, формально не входять у структуру кластера, — зовнішні постачальники та вивезення за межі регіону. Таке розширення необхідне для аналізу економічної доцільності заміни зовнішніх постачальників на місцевих або поглиблення ланцюжка переробки для зміни структури експорту продукції кластера.

Державна політика в даному випадку буде полягати в адміністративній підтримці побудови взаємовідносин місцевих і потенційних партнерів. У Портера це позначено як «вплив уряду на вдосконалення кластера —

підвищення рівня місцевого попиту на продаж і послуги, що поставляються кластером» [3].

Необхідно зробити акцент на важливості міжособистісних відносин. Багато забезпечених кластерами переваг випливають з особистих контактів, полегшують встановлення зв'язків, з відкритого спілкування та довірчих відносин. Також потрібно підкреслити важливість дії уряду та організацій щодо співробітництва у встановленні добросусідських відносин у кластері для заміни «чужих» на місцевих постачальників.

Враховуючи вище представлену модель кластеру, необхідно визначити стратегію його розвитку. На нашу думку, можна запропонувати два види стратегій, які доповнюють один одного:

- стратегії, спрямовані на підвищення використання знань в існуючих кластерах;
- стратегії, спрямовані на створення нових мереж співпраці усередині кластерів [4].

Залежно від стратегії розвитку кластери можна поділити на такі типи:

1. Інфраструктурно-інноваційний кластер формується навколо системи гарантованого споживання продукції і використовується вже існуюча інфраструктура, але із застосуванням принципово нових технологічних рішень.

2. Інноваційний кластер формується на основі принципово нових інфраструктур не існуючих до цього. У даному кластері неможливо прорахувати гарантований попит продукції і формування даного кластера можливо тільки під гарантії держави.

3. Ультраструктурний або метапромисловий кластер формується на основі перетворення існуючої промисловості, причому створюється найбільш передова технологія, навколо якої формується необхідна система підприємств.

4. Запозичений кластер формується на прикладі зарубіжного досвіду застосування технологій і ґрунтується на імпортозамінних технологіях.

У багатьох джерелах описані експертами сім основних характеристик кластерів, на комбінації яких базується вибір тієї чи іншої кластерної стратегії:

- географічна — побудова просторових кластерів економічної активності;
- горизонтальна — з'єднання декількох галузей в один великий кластер;
- вертикальна — присутність в кластерах суміжних етапів виробничого процесу, при виділенні ініціатора і кінцевого виконавця інновацій;
- латеральна — об'єднання різних секторів, які забезпечують економію за рахунок ефекту масштабу;
- технологічна — об'єднання галузей, які користуються однією і тією ж технологією;
- фокусна — об'єднання підприємств навколо одного центру — підприємства, НДІ або навчального закладу;
- якісна — співробітництво фірм, дозволяє пригнічувати інноваційні процеси та заохочувати захисну поведінку.

У цьому випадку можуть стимулювати інноваційні процеси за допомогою взаємозв'язку з постачальниками, з одного боку, і можуть перекладатися витрати на партнерів і порушувати права у фінансовому відношенні, з іншого боку [5].

З точки зору валового регіонального продукту кластери розглядаються як механізм переходу до нового техно-промислового і соціо-культурного укладу, а також як спосіб формування резервних систем розвитку економіки регіону.

Висока конкурентоспроможність і стабільність кластерних господарських систем визначається факторами, які сприяють розвитку регіону:

- поширення нових технологій;
- характер і структура взаємодії науки, освіти, фінансування;
- державна політика і промисловість.

У зв'язку з цим можна виділити особливості кластерних систем:

– наявність великого підприємства — лідера (якірного підприємства), визначає довгострокову господарську, інноваційну й іншу стратегію всієї системи;

– територіальна локалізація основної маси суб'єктів економіки — учасників кластерної системи;

– стійкість господарських зв'язків суб'єктів економіки — учасників кластерної системи, домінуюче значення цих зв'язків для більшості її учасників;

– довгострокова координація взаємодії учасників системи в рамках її виробничих програм, інноваційні процеси основних систем управління, контроль якості тощо;

– орієнтація продукції кластерів, як правило, на експорт або імпортозаміщення [6].

Підтримуємо думку вчених, які вважають, що основу формування кластерів в регіоні складають наступні компоненти [2, 3, 5]:

– наукові лабораторії, в яких створюються нові технології;

– експериментальні виробництва по створенню промислових зразків і апробації нових технологій;

– промислово-технологічні групи, що здійснюють серійне виробництво;

– маркетингові групи для просування товару і формування стійкого попиту;

– управлінські структури, що включають раду інвесторів, яка приймає рішення про пріоритетне фінансування того чи іншого проекту;

– експертна рада, яка розглядає різні проекти по мірі їх підготовки до реалізації.

Створення кластерів в регіональній економічній системі формує цілий ряд переваг (рис.2).

Проаналізувавши зарубіжний досвід формування кластерів, можна виділити наступні варіанти їх побудови:

– «зверху вниз» — органи влади визначають стратегію кластерів, виділяють ресурси, формують координаційну раду;

- «знизу вгору» — виникає в результаті об'єднання окремих проектів і програм, а ініціатива виходить від господарюючих суб'єктів;
- змішаний — поєднує в собі обидва варіанти [3].

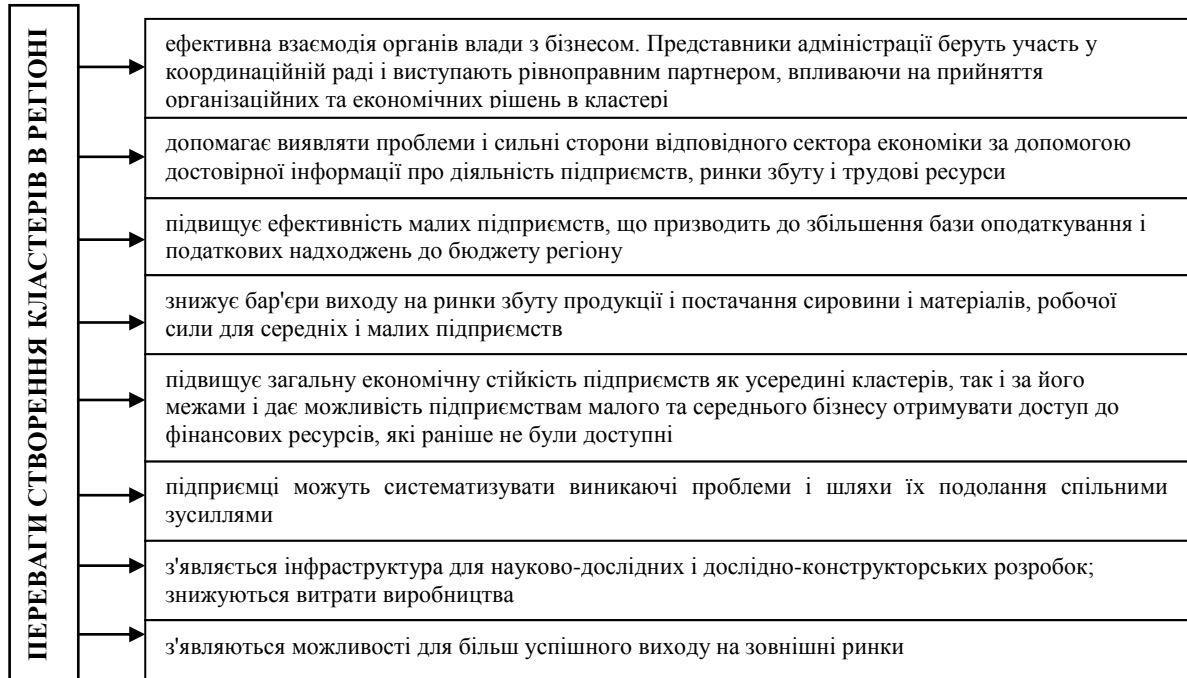

Рис. 2 – Формування переваг створення кластерів в регіоні

Джерело: розробка автора

Вибір того або іншого варіанту залежить від органів влади, наскільки вони готові йти на взаємозв'язок з бізнесом. Без підтримки з боку органів влади неможливе існування кластерів. У зв'язку з цим у світовій практиці виділяють такі форми стимулювання малих інноваційних підприємств у рамках кластерів:

- пряме фінансування, до 50% витрат на створення нової продукції і технологій (Франція, США);
- надання позик без виплати відсотків (Швеція);
- цільові дотації на науково-дослідні розробки;
- створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди);
- безоплатні позички, досягають 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина);
- зниження державного мита для індивідуальних винахідників (Австрія, Німеччина, США);
- відстрочка сплати мита чи звільнення від нього, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія);

– безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентних повірених, звільнення від сплати мита (Нідерланди, Німеччина) [2].

Успішна реалізація проектів щодо стимулювання кластерів можлива при наявності регіональної стратегії. На нашу думку, при розробці регіональної стратегії необхідно враховувати ключові точки зростання регіону в цілому. Кластери, в регіональному аспекті поєднуючи в собі фундаментальну науку, проектно-конструкторські розробки й нові високотехнологічні виробництва, створюють умови для переозброєння промисловості, визначають пріоритетні інвестиційні вкладення і формують комплексні виробничо-технологічні пакети для прийняття вигідних інвестиційних рішень. Залучення інвестицій в кластери забезпечують мультиплікативний ефект розвитку економіки регіону. В той же час, кластери сприяють впровадженню нової техніки і технологій, розвитку наукомістких виробництв, що забезпечують стійкість регіональної економіки в динамічному ринковому середовищі [3].

Регіональний кластер являє собою сукупність фірм, університетів та інших організацій, пов'язаних у певній продуктивній області у певному регіоні, де синергія досягається за допомогою конкуренції та кооперації між учасниками.

Серед характеристик регіональних кластерів слід відзначити відкритість, що поширюється за межі внутрішньорегіональних мереж і має за мету використовувати зовнішні ресурси.

Розвиток кластерної стратегії дає можливість розвитку інноваційної політики регіону. Так, наприклад, Херсонська область, є яскравим прикладом розвитку кластерної стратегії розвитку регіону. Головною стратегічною задачею Херсонщини є вектор інноваційного зростання. У зв'язку з цим урядом постійно підтримується найважливіші інноваційні процеси.

Розвиток інноваційної економіки Херсонщини можливо на основі створення і розвитку кластерного підходу в управлінні економічними процесами. Даний підхід розглядається як необхідна умова для поступального, проривного розвитку економіки будь-якої території, будь-якої держави. Підвищення конкурентоспроможності територій та виробничих комплексів можливе шляхом реалізації кластероорієнтовано територіальної політики.

Підтвердженням цього є створення та діяльність транспортно-туристичного кластеру «Південні ворота України», що став складовою частиною Стратегії розвитку Херсонської області до 2015 року. Так, у 2005 році кластер «Південні ворота України» був зареєстрований, як асоціація підприємств. Він складається із підприємств транспортної галузі, туризму та курортно-рекреаційного комплексу, рекламно-інформаційних, поліграфічних, будівельних підприємств, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань. З ряду причин зареєстроване формування так і не запрацювало як єдина система, а стратегічна помилка була закладена ще на стадії формулювання ідеї та проектування. Але цей досвід та напрацювання мають стати імпульсом для подальших процесів кластеризації [8].

Так доцільним вбачається формування на території Херсонської області туристичного та транспортно-логістичного кластера. При їх формуванні необхідно брати до уваги зручне географічне положення області, яка має вихід на Чорне й Азовське моря. Відповідно до сучасних тенденцій міжнародного розвитку територія Херсонської області має потенціал стати центром економічних і транспортних зв'язків. Метою кластеру є формування сучасних підприємницьких мереж в туристичному та транспортно-логістичному комплексі області, забезпечення постійного розвитку регіону й перетворення його в новітній туристичний, транспортно-логістичний і інформаційний мегавуззол, в якому гарантується використання технологій глобального контролю пересування вантажів і контейнерів, у тому числі моніторинг безпеки їх вмісту, включаючи наявність в них шкідливих речовин і радіації.

Висновки. За результатами дослідження виявлено системний причинно-наслідковий зв'язок між створенням кластерів та соціально-економічним розвитком територій. Це дає підстави стверджувати, що кластери виступають інструментом підвищення рівня конкурентоспроможності національних економік в умовах глобалізації, вони сприяють інтенсифікації розвитку підприємництва і посилення ринкових позицій економічних суб'єктів.

При створенні кластерів необхідно використовувати нові фундаментальні наукові рішення, які допоможуть вивести економіку регіону на новий рівень розвитку — інноваційний. Правильно прийнята політика підтримки кластерів в регіоні — дієвий інструмент конкурентоспроможності регіону, інноваційного потенціалу, темпів економічного зростання, а також важливу умову забезпечення стабільності та економічної незалежності регіону в умовах глобалізації. Регіональний кластер повинен стати місцем, де безперервно циркулюють людські ресурси, організації та технології. В цьому відношенні корисними можуть стати міжнародні міжкластерні обміни досвідом, товарами і інформацією.

Створення кластерів сприяє розвитку конкуренції між регіонами, що дозволяє залучати додаткові вітчизняні та іноземні інвестиції в регіони. Крім того, кластери дають можливість розвиватися регіонам на основі нових технологій.

Список використаних джерел

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер. [пер. с англ.] – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 608 с.
2. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / М. Портер – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
3. Амоша О.І. Перспективи формування транскордонних євро регіональних інноваційних систем і нанотехнологічних кластерів / О.І. Амоша, В.І. Ляшенко // Соц.-екон. пробл. сучас. періоду України. – 2008. – Вип. 3. – С. 159-176.
4. Мартиняк І. О. Формування кластерної політики як механізму вдосконалення інфраструктури функціонування малого і середнього інноваційного бізнесу в регіоні / І. О. Мартиняк // Регіональна економіка. - 2008. - № 4. - С. 54-62.

5. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. - 2010. - № 1. - С. 3-12.

6. Мазнев Г.Є. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження / Г.Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2013. - № 8. – С. 63-67.

7. Руснак А.В. Кластерний підхід до розвитку сільських територій / А.В. Руснак // Вісник СевНТУ. – Вип. 130. – Севастополь, 2012. – С. 205-209.

8. Кирилов Ю.Є. Кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов // Ефективна економіка.- К.: 2013.- № 12. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2608>.

Романюк І.А. - к.е.н.

*Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. П. Василенка, м. Харків*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ НЕОБХІДНОСТІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Трансформація соціально-економічних відносин українського села й традиційно низький рівень якості життя мешканців сільських територій зумовлює пошук нетрадиційних способів здійснення аграрного бізнесу, які спроможні забезпечити підвищення рівня добробуту сільського населення та відродження села. Одним з перспективних видів підприємницької діяльності на селі, що дозволяє забезпечити максимальну зайнятість та зростання доходів сільського населення, постає сільський зелений туризм. Останнім часом зелений туризм як організаційна форма підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу, все частіше розглядається вченими та економістами як пріоритетний вид зайнятості сільського населення та перспективне джерело формування доходів.

Його становлення та розвиток сприяють системному вирішенню організаційно-економічних проблем, пов'язаних із відтворенням трудового потенціалу в аграрній сфері, формуванням нових напрямів виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції, підвищенням зайнятості сільського населення, зростанням доходів та покращенням його життєвого рівня [1, с. 140]. Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону.

Поняття "сільський зелений туризм" близьке за змістом до поняття "екологічний туризм". Але між ними є різниця, тому що, по-перше, об'єктом екотуризму виступає дика природа (первинні, не порушені діяльністю людини ландшафти), а об'єктом зеленого туризму є вторинні ландшафти, тобто змінені

в процесі господарської діяльності людини. По-друге, готельно-пізнавальний вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає заняття різними формами активної і більшою мірою пасивної рекреації, без заподіяння шкоди природному навколишньому середовищу і не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти їхні потреби.

Отже, в основі розвитку сільського зеленого туризму повинні знаходити втілення наступні принципи:

- охорона навколишнього середовища, мінімізація збитку в процесі туристичної діяльності, екологічний нагляд за станом туристичного освоєння території;

- контрольоване використання технологій туристичного обслуговування;

- соціальна справедливість щодо місцевих громад, - прибуток та інші блага від цього виду діяльності повинні розподілятися на паритетних засадах, з урахуванням інтересів місцевого населення;

- естетична гармонізація туристичного природокористування, коли туристична інфраструктура повинна органічно вливатися в історично сформоване середовище і зберігати унікальну своєрідність кожної місцевості;

- додаткова зайнятість сільських жителів, впорядкування агросадиб та сіл.

Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Україні зумовлюється нагальною необхідністю невідкладного розв'язання соціально-економічних проблем сучасного села [2, с. 123]. За роки незалежності України в сільській місцевості спостерігається зменшення населення, зростання безробіття, масова заробітчанська міграція. Майже 60,0 % мешканців сільської місцевості перебувають за межею бідності. За таких умов селянин змушений шукати інші сфери діяльності, які забезпечували б йому хоча б прожитковий мінімум.

Розвиток сільського зеленого туризму міг би зупинити таку негативну тенденцію в українських селах, підвищити матеріальний добробут та частково вирішити проблеми зайнятості сільського населення. У світі сільський зелений туризм розглядається як альтернатива сільському господарству за розмірами отриманих прибутків. До того ж, розвиток інфраструктури сільського туризму не вимагає таких значних капіталовкладень, як інші види туризму і може здійснюватися за рахунок коштів самих селян без значних додаткових інвестицій та коштів.

Науковцями та практиками відзначається, що ринок сільського зеленого туризму в Україні й досі перебуває на стадії становлення, а кількість господарів, які працюють на цьому ринку і вже мають досвід прийому туристів, - відносно незначна. Згідно дослідженням Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму, відзначається, що останнім часом спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості господарств, що надають послуги у сфері сільського туризму [4, с. 67]. При цьому розвитку сільського зеленого туризму в Україні сприяють такі чинники:

- зростаючий попит мешканців українських міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості;
- унікальна історико-етнографічна спадщина українських сіл;
- багаті та різноманітні рекреаційно-туристичні ресурси;
- екологічна чистота та мальовничість сільської місцевості;
- відносно вільний та відповідний сільський житловий фонд для прийому туристів та відпочивальників;
- наявність вільних трудових ресурсів для обслуговування туристів;
- традиційна гостинність господарів та доступна ціна за відпочинок;
- можливість надання комплексу додаткових послуг з прогулянок, екскурсій, риболовлі, збирання ягід і грибів, катання на конях, участі у тематичних заходах тощо.

Розвиток сільського зеленого туризму змусить сільські громади приділяти більше уваги благоустрою сіл, реформуванню транспортної інфраструктури, відновленню роботи місцевих закладів культури, забезпеченню екологічної чистоти довкілля і вирішенню нагальних соціально-економічних проблем села за рахунок додаткових надходжень до бюджетів місцевих органів влади [5, с. 67].

Наразі, розвиток сільського зеленого туризму в Україні обмежують і гальмують також значні ризики та виклики:

- соціально-економічна, політична та військова нестабільність у державі;
- відсутність належного нормативно-правового та інституційного забезпечення розвитку сільського зеленого туризму;
- недосконалість організаційно-економічного механізму раціонального та екологічно збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу для потреб туризму;
- низький рівень розвитку інфраструктури загального користування та комунікацій;
- недостатній рівень організаційно-управлінського, фахового та рекламно-інформаційного забезпечення;
- брак дешевих кредитів, які можуть бути використані як інвестиційні ресурси для модернізації об'єктів сільського зеленого туризму;
- несприятливе правове та економічне середовище для діяльності значної частини сільського населення через поширення агрохолдингів та нечесну конкуренцію;
- на всеукраїнському рівні відсутня системна та послідовна реклама сільського зеленого туризму як конкурентного та престижного виду відпочинку;
- проблеми споживачів в отриманні гарантованих та якісних послуг, недостатня можливість захисту прав сторін;
- недостатня кількість високоякісних об'єктів розміщення в центрі та на сході країни;

- складність доступу до інформації щодо невикористаних туристичних можливостей села;
- відсутні навчальні центри для підготовки та перепідготовки менеджерів туристичної галузі з числа сільських жителів;
- недостатня практика сертифікації агросадиб і туристичних послуг
- неузгодженість дій громадських організацій та сільських громад з приводу розвитку сільського зеленого туризму.

Ці негативні чинники можна подолати за рахунок проведення виваженої політики державного регулювання та підтримки сільського зеленого туризму, зокрема і на регіональному рівні, з використанням наявних важелів прямого і непрямого впливу. Як перспективний напрям туристичної діяльності, зелений туризм пропонує на туристичному ринку новітній продукт – сільські туристичні послуги. Їх широкі можливості та пропозиції зумовлені національними історичними, культурними, природними, побутовими, економічними та соціальними умовами та ресурсами. Як показують проведені наукові дослідження (Ігнатенко М.М. [14], Мармуль Л.О. [13], Марченко О.А. [8], Романюк І.А. [11] та ін.), за останні роки рівень соціально-економічного добробуту сільського населення України залишається значно нижчим порівняно з середньостатистичними показниками по країні, тим більше у містах.

Традиційно актуальною та гострою залишається проблема забезпечення зайнятості та зниження безробіття на селі. За розрахунками, близько 75 % населення села знаходяться за межею бідності та не мають можливостей забезпечувати задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. За таких умов сільські мешканці змушені шукати альтернативні джерела отримання доходів та об'єкти прикладання своєї праці. Одним з перспективних напрямів диверсифікації вітчизняного аграрного бізнесу, який набув досить широкого розповсюдження у зарубіжній практиці, є розвиток регіонального сільського зеленого туризму.

Важливим аспектом організаційного та правового забезпечення зеленого туризму має стати категоризація суб'єктів надання туристичних послуг. В Польщі влада розробила стандарти відносно сільського туризму, а власники провели добровільну категоризацію садиб. Все це надає можливість оцінити якість послуг зелених агросадиб. Категоризація приватних садиб забезпечує: прозорість пропозиції для клієнта; контроль якості туристичного продукту; різноманітність пропозиції туристичних послуг та різницю в вартості [6, с. 46]. В Україні категоризацію зелених садиб здійснює спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні в рамках програми добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» (ukrainian guest house).

Дана програма передбачає чотири категорії зелених садиб:

Основна або базова категорія – сільська садиба відповідає мінімальним вимогам щодо місць розміщення туристів;

I категорія – садиба відповідає встановленим вимогам оснащення

території, паркування автотранспорту, мінімальних площ кімнат для проживання гостей та власникам, та санітарно-технічних приміщень;

II категорія – садиба відповідає вимогам I категорії та включає наявність світлової вивіски, окремого входу для гостей, дитячого майданчику, мережі Інтернет;

III категорія – самий високий рівень послуг, коли агросадиба відповідає вимогам II категорії та додаткового включає: наявність впорядкованого двору, квітників, газонів; басейну, шезлонгів, альтанок, гаражу; телевізору та холодильнику у кожній кімнаті, використання в інтер'єрі натуральних матеріалів, цілодобове гаряче та холодне водопостачання, кондиціонер.

Основоположними вимогами для категоризації зелених садиб є наступні:

1) рівень благоустрою території (наявність окремого входу для гостей, декоративне озеленення, наявність гаражу для паркування автотранспорту, наявність дитячих майданчиків, альтанок, саун, басейнів);

2) наявність приміщень загального користування (відповідність побутового обладнання та меблів функціональному призначенню, використання натуральних матеріалів при оздобленні, декоративне оформлення інтер'єру, штучне освітлення, доступ до мережі Інтернет, можливість користування електроприладами тощо);

3) загальне технічне обладнання (наявність аварійного освітлення, цілодобове гаряче та холодне водопостачання, кондиціонування приміщень, телефонний зв'язок);

4) вимоги до житлового фонду (кількість одно-, двох- та трьохмісних кімнат, мінімальна житлова площа кімнати, мінімальна висота кімнати тощо);

5) техніко-технологічна оснащеність кімнат (загальне освітлення, забезпеченість супутниковою антеною, наявність побутової техніки);

6) оснащеність кімнат меблями та інвентарем (кількість, розміри меблів, наявність посуду, електроприладів);

7) наявність та стан санітарних приміщень;

8) наявність приміщень для надання послуг з харчування;

9) вимоги до персоналу та рівень його підготовленості (наявність книги обліку гостей, зовнішній вигляд господаря, проходження медичного огляду персоналом, можливість спілкування на іноземних мовах);

10) вимоги до охорони навколишнього середовища.

Крім того, в Україні впроваджена система екологічного маркування агросадиб знаком «Зелена садиба», що дає перспективні можливості формування позитивного іміджу та ідентифікації садиби як екологічно чистого об'єкту зеленого туризму [7].

Розвиток сільського зеленого туризму об'єктивно потребує створення відповідної інфраструктури, яка забезпечує виконання головних його функцій та вирішення поставлених завдань. Серед об'єктів такої інфраструктури ключове значення мають: інформаційно-консультаційні центри, туристично-екскурсійні агентства, громадські організації, історичні, навчально-дослідні установи, «зелені» агросадиби, готелі, заклади громадського харчування, оздоровлення та відпочинку. Створення таких закладів, установ та підприємств

формує комплекс сприятливих чинників для становлення та активізації зеленого туризму в Україні.

Як свідчать дослідження, найбільша кількість зареєстрованих агросадиб знаходиться у таких областях: Закарпатська (21), Київська (18), Вінницька (11), Полтавська (8), Чернігівська (8), Івано-Франківська (7), Хмельницька (7) і АР Крим (7). Усього в Україні налічується 109 сільських зелених садиб. Це дуже низький показник у зіставленні з іншими європейськими країнами і з урахуванням кількості вітчизняних сіл, сільських мешканців і великого потенціалу з розвитку. Офіційно зареєстровані агросадиби відсутні у таких областях, як Волинська, Житомирська, Рівненська, Тернопільська, в багатьох адміністративних центрах [8].

Пріоритетними напрямками розвитку сільського зеленого туризму з урахуванням специфічних умов сільських територій України в найближчій перспективі мають стати: прийом та проживання туристів; прокат туристичного обладнання; виробництво і реалізація туристичних товарів народного промислу. Провідне значення має саме надання туристичних послуг (велосипедний, гастрономічний, агротуризм, культурно-історичний туризм, організація рекреаційного відпочинку, гірський та екологічний туризм). Важливими є організація гастротурів, дегустаційних та кулінарних екскурсій; активний розвиток готельного бізнесу, кемпінгів (будівництво агрокотеджів, рибальських будинків, агросадиб, кінних ферм, форелевих господарств, пасік тощо).

Розвитку галузі сприятиме організація історико-етнографічних заходів; поширення релігійних турів; ностальгійних та ріелторських поїздок [9]. Необхідно забезпечити також і якісне надання комплексу широко розповсюджених послуг традиційного відпочинку (рибальство, полювання, збирання ягід і грибів, лікарських рослин тощо). Цікавим буде розвиток та популяризація нових для наших умов водних видів спорту (кайтеринг, віндсерфінг, парапланеризм та ін.).

Сучасний досвід активного розвитку сільського зеленого туризму в зарубіжних, передусім, європейських країнах (Угорщина, Чехія, Польща, Словенія, Чорногорія, Австрія, Німеччина, Іспанія) свідчить, що для його активізації в Україні необхідним є формування відповідної нормативно-правової бази та створення сприятливих організаційно-економічних умов. Правові засади становлення й розвитку сільського зеленого туризму в Україні регламентуються Законом України «Про туризм» № 324 від 15 вересня 1995р., де він визначений як пріоритетний вид туристичної діяльності. Також є розробленим проект закону «Про сільський зелений туризм» [10].

Поряд з цим, імплементація Закону вимагає конкретизації ключових положень на регіональному рівні управління. В свою чергу, це потребує розробки стратегічних програм розвитку сільського зеленого туризму на рівні сільських територій регіонів та окремих областей. Реалізації підприємницьких ініціатив на місцях сприятиме створення інформаційно-консультаційних центрів, регіональних агенцій, кластерних об'єднань з сільського зеленого туризму. Головними їх завданнями визначені формування та розвиток дієвої

інфраструктури, необхідної для популяризації та поширення цього важливого виду діяльності та зайнятості населення в межах сільських територій.

Зацікавленість держави в розвитку сільської туристичної діяльності ґрунтується, насамперед, на тому, що для держави приблизно в 20 разів дешевше обходиться створення нормальних умов для сільського жителя на селі, ніж створити для нього ті ж умови в місті. У зв'язку з цим більшість країн Європи реально заохочують розвиток сільського зеленого туризму, надаючи йому суттєві пільги та преференції [11, с. 207]. У першу чергу, на початковому етапі становлення цієї діяльності потрібно повне її звільнення від податків. У системі державної освіти деяких країн створюються умови для навчання цьому виду діяльності та для отримання відповідних консультацій, послуг з підвищення кваліфікації тощо.

У сучасних реаліях неповної зайнятості сільського населення сільський зелений туризм – це реальна можливість не тільки працевлаштуватися, але й розширити свій світогляд, особистісного росту, підвищити культуру сільських жителів. Для цього не потрібно щось вигадувати, адже усі ресурси для цієї справи уже створені. Варто лише сповна використати природний, виробничо-технічний, культурно-мистецький, етнографічний потенціал села. Разом з тим існує ряд питань, які потребують вирішення при його використанні [12, с. 30]. Зокрема, це потреба в розширенні інфраструктури розвитку малого підприємництва на селі, в підвищенні рівня якості послуг, які надаються туристичними суб'єктами.

Актуальною проблемою інституційного забезпечення сільського зеленого туризму є формування організаційно-господарського механізму його функціонування й державної підтримки у вирішенні таких питань:

- а) прийняття нормативних документів, які регулюватимуть діяльність різних форм сільського туризму;
- б) здійснення заходів щодо підтримки та просування сільського туризму на внутрішньому та міжнародному туристичному ринку;
- в) забезпечення організаційної й матеріальної підтримки з боку держави нового виду послуг на селі – сільського туризму та агротуризму.

Впровадження різноманітних форм малого підприємництва та розвитку зеленого туризму на сільських територіях дозволить створити умови для подолання депресивності, сприятиме розвитку об'єктів соціальної інфраструктури та надасть можливість сільським родинам отримати додатковий заробіток [13, с. 73]. З цією метою необхідно втілити в життя наступні заходи:

- надання адресної допомоги підтримки бізнес-проектів малого підприємництва на селі, що мають значне соціально-економічне значення для розвитку населеного пункту;
- створення і забезпечення вільного доступу до фінансово-кредитних, інформаційних та земельних ресурсів;
- розвиток інфраструктури підтримки підприємництва (бізнес-центрів, лізингових центрів, кредитних спілок, фондів підтримки, інформаційно-

консультаційних закладів);

– відкриття центрів навчання різним народним ремеслам, організації виставок, інвент-діяльності загалом.

Розвиток сільського зеленого туризму є одним з пріоритетних видів діяльності для домогосподарств та населення сільських територій [14, с. 143]. В сучасних умовах активізація зеленого туризму дає змогу вирішити найскладніші проблеми українського села: сприяє додатковій зайнятості населення, постає перспективним джерелом формування доходів, сприяє зменшенню соціальної напруги у суспільстві, становленню системи соціальних цінностей у населення, підвищенню його культурно-освітнього рівня. Перспективами подальших наукових досліджень сільського зеленого туризму на селі мають стати обґрунтування ефективних механізмів подолання перешкод та нівелювання впливу негативних чинників, що стримують активний розвиток галузі на сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин в агросфері.

Список використаних джерел

1. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / В.І. Биркович / Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2011. – №1 (6). – С. 138-143.
2. Яковенко В.Д. Перспективні напрями розвитку зеленого туризму в Україні / В.Д. Яковенко, Ю.В. Арбузова // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2013. – Вип. 3 (4). – С. 121-125.
3. Дубоделова А.В. Особливості та тенденції розвитку сільського туризму в Україні / А.В. Дубоделова, Х.Ю. Малкуш // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.2. – С. 118-122.
4. Рутинський М.Й. Зелений туризм / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2008. – 271 с.
5. Лизогуб В.А. Можливості впливу сільського зеленого туризму на функціонування соціальної інфраструктури агропромислового комплексу / В.А. Лизогуб, О.В. Перов // Вісник юридичної академії України ім. Я. Мудрого. – 2010. – № 3. – С. 64-68.
6. Марченко О.А. Трансформації та удосконалення регіональної структури туристичної галузі: [монографія] / О.А. Марченко. – Херсон: Айлант, 2014. – 362 с.
7. Васильєва Н.В. Зелений туризм – панацея чи черговий міф? / Васильєва Н.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/progress/arch/>
8. Матеріали офіційного сайту Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/news>.
9. Правове регулювання сільського зеленого туризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.palitra-buk.com.ua/show/news/id:77.html>.
10. Про сільський та сільський зелений туризм: проект Закону України (Реєстраційний № 4299 від 02.09.2005 року) // [Електронний ресурс]. Режим

доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4-1?id=&pf3511=16117

11. Дарчук В. Г. Рекламні маршрути по точках садив як один з чинників розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні / В. Г. Дарчук // Бізнес-Інформ. – 2013. – № 8. – С. 204-210.

12. Романюк І.А. Системно-структурні дефініції категорій у галузі сільського зеленого туризму: узагальнення та використання / І.А. Романюк // Науковий вісник ХДУ. – Серія: Економічні науки. – Вип. 15. Ч. 3. – Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 29-31.

13. Мармуль Л.О. Організація та розвиток аграрного туризму в регіоні: [монографія] / Л.О. Мармуль, Т.А. Пінчук. – Херсон: Айлант, 2009. – 168 с.

14. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: [монографія] / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2015. – 470 с.

*Рудік Н.М. - к.с.-г н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Однією із передумов успішного економічного розвитку держави є врахування інтересів людей в будь-яких діях, спрямованих на підвищення ефективності функціонування господарського механізму. Людський ресурс – специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Здійснення економічних реформ досягає поставленої мети за умови, що вони відповідають інтересам людини, відкривають перспективи поліпшення умов її життя та праці, стимулюють розвиток її працездатності, прояв особистої ініціативи.

В умовах ринку зайнятість є найскладнішим соціально-економічним явищем суспільства, вона органічно пов'язана з системою саморегулювання економічних процесів, створює особливе соціально-економічне середовище, особливий спосіб життя і світогляд людини. Тому зайнятість акумулює: соціально-економічну проблему - задоволення потреб людини у сфері праці; економічну - забезпечення через трудову зайнятість виробництва ВВП; та соціальну - задоволення потреб людини в заробітках і у самореалізації через суспільно-корисну діяльність.

А це значить, що проблеми зайнятості у ринково-конкурентних умовах вітчизняної економіки не лише проблеми безробіття, вони більш глибокі і лежать, в першу чергу, у площині раціонального використання праці; забезпечення гідного рівня життя працюючого населення; задоволення потреб економіки у робочій силі із врахуванням її кількості і якості; задоволення професійних потреб працівників; соціальну підтримку у разі втрати роботи. Більш того зайнятість є категорією регіональною, оскільки формується у межах

окремих територій і визначається особливостями їх розвитку: національно-історичними, економічними, соціально-побутовими, демографічними.

В сільському господарстві трудові ресурси є важливим елементом виробничого циклу. Реформування аграрного сектору мало одним із наслідків активізування та загострення соціально-економічних проблем, а саме організаційно-економічних питань зайнятості сільського населення. Сучасна несприятлива демографічна ситуація, погіршення показників соціального розвитку сільських територій, некваліфіковане управління зумовили потребу в удосконаленні підходів щодо економічно обґрунтованого використання трудових ресурсів.

В Україні загострилась проблема поширення неформальної зайнятості особливо в сільській місцевості, де відбулося дуже значне скорочення робочих місць для найманих працівників у аграрних підприємствах, що і зумовило переливання аграрної робочої сили у неформальний сектор сільської економіки.

Вирішення проблем зайнятості, управління нею потребує державної концепції регулювання її, яка повинна виходити з засад економічної доцільності досягнення та підтримування певного рівня загальної зайнятості та ефективності розподілу трудових ресурсів, забезпечення сільськогосподарських підприємств кваліфікованими працівниками та їх ефективне використання у сучасних економічних умовах. Ці проблеми потребують безперервного дослідження з урахуванням змін макро- та мікросередовища.

Різні аспекти проблем зайнятості, як елемента політики держави, висвітлюються в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців і економістів: Д.П. Богині, О.А. Богуцького, Е.С. Васильченко, А.М. Гриненко, Е.М. Лібанової, Е.П. Качан, М.Б. Махсми, О.Б. Наумова, В.О. Дієсперова, Г.В. Осовської, А.Б. Соскієва та інших.

На державному рівні Закон України «Про зайнятість населення» закріплює основні принципи відносин зайнятості: виключне право громадян розпоряджатися своїми здібностями до праці, заборона обов'язкової, примусової праці (крім випадків спеціально встановлених законодавством); створення державою умов для реалізації права громадян на працю, на захист від безробіття, на допомогу в працевлаштуванні і матеріальну підтримку в разі втрати роботи у відповідності з Конституцією України. Закон закріплює основні принципи державної політики в галузі сприяння зайнятості: забезпечення розвитку людських ресурсів; рівних можливостей всім громадянам України незалежно від національності, статі, віку, політичних та релігійних переконань у реалізації права на добровільну працю і вільний вибір зайнятості; попередження масового безробіття та скорочення тривалості безробіття; підтримка трудової і підприємницької ініціативи громадян; забезпечення соціального захисту в галузі зайнятості.

Відповідно до принципу добровільності праці в умовах ринкової економіки повна зайнятість означає достатність робочих місць для всіх добровільно бажаючих працювати. Повна зайнятість є важливою характеристикою соціального захисту населення у трудовій сфері та основою ефективного використання трудового потенціалу суспільства, але повна

зайнятість не передбачає найраціональніше та найдодільніше використання ресурсів праці. Раціональність зайнятості визначається ефективністю трудової діяльності: суспільною корисністю результатів праці; оптимальністю суспільного поділу праці; кількісною і якісною відповідністю робіт і працівників; економічною доцільністю робочих місць. Тому повну зайнятість, що відповідає раціональності, називають продуктивною або ефективною зайнятістю.

Ефективна і вільно обрана зайнятість відображає стан кількісної і якісної збалансованості між потребою населення в роботі і робочими місцями, за якої створюються сприятливі умови для соціально-економічного прогресу і гармонізуються інтереси окремих працівників і суспільства в цілому.

Науково-технічний прогрес, безмежність потреб людини та суспільства, обумовлюють зміну кількісних та якісних параметрів ефективною зайнятості, до якої суспільство прагне, але яких не може досягти.

Загострюють проблеми зайнятості також ринково-конкурентні умови. Вони визначають жорсткі вимоги до професіоналізму, адаптаційних здатностей економічної людини, поглиблюють матеріальну і соціальну диференціацію, і тим самим піднімають бар'єр для досягнення таких соціальних цінностей демократичного суспільства як рівність прав на працю, на отримання прибутку від участі у суспільно-корисній діяльності, вільне працевлаштування.

Актуальність проблем зайнятості у вітчизняній економіці зростає, оскільки ринковий механізм передбачає масштабний перерозподіл трудових ресурсів для досягнення ефективною зайнятості.

Пропозиції у розподілі трудових ресурсів в умовах ринку формуються у безпосередній залежності від співвідношень пропозиції та попиту на трудові ресурси. Факторами, що формують попит на працю є: продуктивність праці та ринкова вартість створеного нею товару; чисельність покупців робочої сили та їхні грошові прибутки; можливість певної взаємозамінності праці та її знарядь залежно від рівня цін на них. Безпосередньо величина попиту як платоспроможності потреби у праці визначається рівнем ціни праці. Ринкова ціна праці є об'єктивним критерієм суспільної корисності трудових витрат, стимулює економічну активність як власників робочої сили, що працюють, так і підприємців. Основними детермінантами пропозиції праці є: вартість засобів існування для забезпечення працездатності людини; професійно-кваліфікаційний рівень працівника; чисельність продавців робочої сили.

Зайнятості властива суперечлива сутність. Залежність зайнятості від кон'юнктури ринку, здійснювана через розподіл трудових ресурсів, доповнюється її зворотною активною функцією, пов'язаною з уособленням трудових ресурсів економічно активної частини населення. Ознакою економічної активності виступає наявність особистого прагнення, наполегливості, у формуванні і підтримуванні працездатності, активний пошук свого сегмента постійна готовність виборювати право його зайняття. Суперечлива сутність зайнятості проявляється у двох її типах - фактичній і ефективній. Можливості становлення ефективною зайнятості обмежує недосконалість конкуренції на ринку праці. Саме через підвищення

ефективності розподілу трудових ресурсів ринковими регуляторами, у поєднанні із державними заходами, можливе усунення цього обмеження. Сутність протиріччя зайнятості перетворює її в один з найважливіших макроекономічних показників, що зумовлює двоїсту характеристику економіки: результативну і фактичну. Результативна інформація відображає зміни у загальній кон'юнктурі, які спричиняють зміну цін і, як наслідок, зміни у розподілі трудових ресурсів.

Фактори, які коригують сукупну пропозицію праці і сукупний попит на неї, поділяють на дві групи. До першої групи належать: загальна чисельність економічно активного населення України; рівень суспільної продуктивності праці; ступінь конкурентної свободи; податки і субсидії. До другої групи відносять інфляцію, що здатна як посилювати ділову активність так і підривати її, дезорієнтувавши розподіл ресурсів; циклічність фаз ділової активності; ступінь використання виробничих потужностей; характер платіжного балансу країни; наявність прогресивних техніко-технологічних розробок; валютний курс.

В економічній теорії і практиці для відображення рівня ефективної зайнятості розроблено систему показників, які виділені у чотири групи.

Перша група - пропорції розподілу ресурсів праці за характером їх участі у суспільно корисній діяльності. Повна зайнятість із зростанням продуктивності праці досягається при зменшенні рівня участі працездатного населення в суспільному виробництві.

Друга група - рівень зайнятості працездатного населення в суспільному господарстві. Високий рівень зайнятості означає її низьку ефективність, оскільки не забезпечує достатнього рівня продуктивності праці і достойного рівня її оплати.

Третя група – структура розподілу працівників за галузями народного господарства, тобто пропорції розподілу трудового потенціалу за видами діяльності.

Четверта група – професійно-кваліфікаційна структура працюючих, яка показує розподіл працюючого населення за професійно-кваліфікаційними групами і відображає зміну збалансованості підготовки кадрів з потребою економіки в кваліфікованих працівниках.

Наведена система показників дозволяє окреслити проблеми зайнятості як соціально-економічного явища та елементу соціально-економічної політики держави.

Параметрами ринку праці є сукупна пропозиція, сукупний попит та ціна робочої сили. Основними чинниками, що впливають на ринок праці, є динаміка макроекономічних показників, співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили, рівень заробітної плати (вартість робочої сили), взаємозв'язок між вивільненням робочої сили та рівнем цін, зайнятістю, інвестиціями.

Аналіз економічної динаміки України, показників стану ринку праці за період 2013-2015 роки показує складну економічну ситуацію. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах) збільшився на 29,9%, інвестиції в основний капітал зросли на 2,0 %, номінальна середньомісячна плата зросла на

28,4% , індекс споживчих цін зріс на 42,8%, індекс цін виробників промислової продукції на 23,7%, індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами на 57,4%.

Аналізований період характеризується низьким рівнем інвестування, високим рівнем інфляції, які вплинули на параметри ринку праці. Окрім економічних чинників на стан ринку праці суттєво вплинула анексія Криму та військові дії на Сході країни, в результаті яких ринок втратив 2330,8 тис. працюючих. На ринку праці України сукупну пропозицію праці і сукупний попит на робочу силу коригували дві групи факторів: зміна загальної чисельності економічно активного населення; рівень суспільної продуктивності праці; обмеження конкурентної свободи; зміни в політиці оподаткування і субсидіювання; інфляція, яка дезорієнтувала розподіл трудових ресурсів; АТО яке вплинуло на використання виробничих потужностей; стан платіжного балансу країни; різка зміна валютного курсу. Дія цих чинників на стан ринку праці продовжується, що загострює проблеми пов'язані із зайнятістю на ринку праці.

Особливо негативно зазначені тенденції проявилися у використанні трудового потенціалу сільських територій. Скорочення сільської частини населення за рахунок міграції, зменшення рівня народжуваності, призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості. Як наслідок це посилює ресурсні потреби для вирішення економічних та соціальних проблем, пов'язаних із соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення та є додатковим тягарем для бюджетів сільських районів та новостворених територіальних громад.

За даними Державної служби статистики України в 2015 році кількість економічно активного населення віком від 15 до 70 років, що становила 18097,9 тис. осіб, зменшилась на 17,3% порівняно з 2013 роком. З них особи у працездатному віці склали 17396,0 тис. і їх чисельність зменшилась на 15,1%. Частка населення у віці 16-59 років була представлена на 59,4% сільським населенням, та на 63,5% міським населенням.

Частка сільського населення в чисельності постійного становила в 2013, 2014, 2015 роках відповідно 31,4%, 31,3%, 31,2%. Чисельність сільського населення в аналізовані роки скоротилась на 924, 4 тис. осіб (6,5%), з них у віці 16-59 років на 574,5 тис. осіб (6,8%). Такі тенденції свідчать про посилення демографічного навантаження, особливо в сільській місцевості.

Роль населення як джерела робочої сили виражається через коефіцієнт участі в робочій силі, який відображає процент робочої сили в чисельності дорослого населення. З 2013 року він мав тенденцію до зменшення. Рівень економічної активності (відсотків до всього населення відповідної вікової групи) серед осіб у віці 15-70 років зменшився з 65,0% в 2013 році до 62,4% в 2015 році, а у працездатному віці з 73,1% до 71,5%. Рівень економічної активності 62,3% був властивий ринку праці України в 2003 та 2005 роках.

Частка зайнятого населення віком 15-70 років в структурі економічно активного населення зменшилась з 92,8% в 2013 році до 90,8% 2015 році. Високий рівень зайнятості не означає її ефективність, оскільки не забезпечує

достатнього рівня продуктивності праці і достойного рівня її оплати. В порівнянні з 2013 роком чисельність зайнятих у віці 15-70 років зменшилася на 19,5% і склала 16443,2 тис. осіб, в працездатному віці на 16,8% і склала 15742,0 тис. осіб. Рівень зайнятості зменшився з 60,3% в 2013 році до 56,7% в 2015 році. Частка зайнятих в неформальному секторі економіки зросла з 24,4% до 26,5% від загальної кількості зайнятого населення.

Частка населення зайнятого в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві країни становила в 2013 році -17,5%, 2014 -17,1%, 2015 -17,1% зайнятого населення країни, а в промисловості відповідно 16,0%, 16,1%, 16,1%. Кількість найманих працівників в сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві змінювалась в межах 9,0-9,7%, тоді як в промисловості 40-38%.

Аналіз професійно-кваліфікаційної структури працюючих показує що на початок 2016 року 20% серед зайнятого населення займали робочі місця найпростіших професій, 18% становили професіонали, 17% працівники сфери торгівлі та послуг, 12% кваліфіковані робітники з інструментом, 12% фахівці, 11% робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування та машин. Отже серед зайнятих має місце висока частка працівників фізичної праці низько кваліфікованих робітників і мала частка технічних виконавців. На кінець червня 2016р. за професійними групами найбільший попит на робочу силу спостерігався серед кваліфікованих робітників з інструментом (19,8% від загальної кількості заявлених вакансій), а найменший – на кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (1,8%), а також технічних службовців (4,4%). Таким чином професійно-кваліфікаційна структура працюючого населення України є неефективною.

Відбувається зростання тіньової зайнятості. За офіційною статистикою у віці 15-70 років чисельність зайнятого населення зменшилась з 18073,3 тис. осіб в 2014 році до 16443,2 тис. осіб в 2015 році, а кількість безробітних з 1847,1 тис. осіб до 1654,7 тис. осіб. Скорочення попиту на працю призводить до прихованого безробіття у офіційному секторі ринку праці, зайнятості в неформальному та нетоварному секторах. Неформальний сектор зайнятості утворює робочі місця як на незареєстрованих дрібних (тих, що не підлягають реєстрації) підприємствах, так і неофіційні робочі місця на зареєстрованих підприємствах.

У структурі зайнятого населення 84,4% складають наймані працівники, 14,1% самозайняті, 1,2% роботодавці, решта безкоштовно працюючі члени сім'ї. Три чверті працюючих за наймом були представлені міським населенням.

У Законі України «Про зайнятість населення» серед категорій зайнятого населення перераховані також і особи, що забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств). Населення, яке має хоча б одну соту частину га для ведення ОСГ або земельний пай, вважається зайнятим. Самозайнятість у сільській місцевості в основному зосереджена в особистому селянському господарстві де нині

зайнято близько 3 млн осіб, та самозайнятість сфері послуг (торгівля, надання послуг з будівельних і ремонтних робіт, ремонту побутової техніки, пошиття одягу, ремонту взуття тощо) близько 2 % всього зайнятого населення.

Серед зайнятого населення кількість зайнятих у неформальному секторі економіки зросла з 4,0 млн. осіб (24,4%) в 2014 році до 4,3 млн. особи (26,2%) від загальної кількості зайнятого населення у віці 15-70 років в 2015 році. Більше половини неформально зайнятих спостерігається серед сільського населення і цей сектор є переважаючим місцем роботи для кожного другого серед зайнятих сільських жителів. Так у 2015 році неформальна зайнятість у сільському, лісовому, рибному господарствах досягла 40,6%, у оптовій і роздрібній торгівлі, ремонті транспортних засобів 21,8%, у будівництві 14,4%. Проблеми зайнятості в неформальному і нетоварному секторах це порушення норм законодавства про працю, щодо її безпеки, тривалості, оплати, шкідливості для здоров'я, використання дитячої праці; соціальна незахищеність працівників на випадок втрати роботи, виробничої травми, хвороби, старості; несплата податків державі.

Спостерігаються порушення пропорції розподілу праці. Майже 40% всього зайнятого населення країни зосереджено в Одеській, Львівській, Харківській, Дніпропетровській областях та м. Києві.

В умовах ринку зайнятість є найскладнішим соціально-економічним явищем. Для аналізу рівня зайнятості фактичне безробіття порівнюють з природним безробіттям, бо повна зайнятість охоплює фрикційне і структурне безробіття, які є необхідною умовою для адаптування ринку праці до змін в економіці. Так за рахунок фрикційного безробіття економічно активне населення має можливість покращувати умови працевлаштування, оплати своєї праці і в результаті це сприяє збільшенню обсягів національного виробництва. Структурне безробіття обумовлюється змінами в структурі попиту на робочу силу в наслідок, найчастіше, змін в структурі споживчого попиту, технологій, географічного розподілу робочих місць. Структурні безробітні потребують або підвищення кваліфікації, або перепідготовки, оскільки не відповідають професійним вимогам ринку праці, або часу для територіального переміщення робочої сили. Такі види безробіття викликаються втратами часу, пов'язаними з їх зміною, а не дефіцитом робочих місць. За наявності неповної зайнятості в економіці має місце нерівновага на ринку праці і виникає циклічне безробіття, спричинене скороченням сукупного попиту чи сукупної пропозиції.

Безробітне населення в 2015 році становило у віці 15-70 років 1654,7 тис. осіб, з них у працездатному віці - 1654,0 тис. осіб, у сільській місцевості 600 тис. Чисельність їх з 2013 року збільшилась на 17, 2% в 2014 році та зменшилась на 4,9% в 2015 році. Для оцінки рівня використання робочої сили використовують такий відносний показник, як рівень безробіття, що визначається відношенням кількості безробітних віком 15-70 років до кількості економічно активного населення (робочої сили). Рівень безробіття населення (за методологією МОП) в 2015 році становив 9,1% для вікової групи 15-70 років проти 7,2% в 2013 році, а для населення в працездатному

віці відповідно 9,5% проти 7,7%. Серед молоді у віці 25 років рівень безробіття залишається більш як у двічі вищим, ніж в середньому по країні і становить 22,4% економічно активного населення. Лише протягом 2014 та 2015 років у бюджетній сфері тричі відбувалось вивільнення робітників на 20%, 10%, та 3%. Серед сільських мешканців рівень безробіття становив 10,4%. В регіональному розрізі найвищим рівень безробіття був в Херсонській, Кіровоградській, Полтавській, Донецькій та Луганській областях. Оскільки рівень фактичного безробіття вище рівня природного безробіття (5%) в економіці має місце неповна зайнятість, існування дефіциту робочих місць і циклічного безробіття. В умовах неповної зайнятості обсяг виробництва товарів і послуг не відповідає потенційним можливостям економіки.

Негативною і загрозовою тенденцією на ринку праці є збільшення тривалості безробіття. Це проблема з наслідками як мікро так і макрорівня, а саме тривалий пошук роботи знижує шанси на працевлаштування, погіршує якість трудового потенціалу посилює напругу в суспільстві. Середня тривалість пошуку роботи складала 7 місяців станом на кінець 2015 року, тоді як в 2013 році була 5 місяців і зберігає тенденцію до зростання.

Кількість і структура робочих місць, що існують в економіці країни визначають сукупний попит, а поточний попит визначається потребою на працівників для заповнення вакантних робочих місць на умовах основної діяльності, сумісництва або виконання разових робіт. Відповідність показників наявних робочих місць та бажаючих їх отримати є відносним показником соціального аспекту безробіття. Середньооблікова кількість штатних працівників в Україні з 2013 року скоротилась на 2099 тис. осіб склавши в 2015 році 8064 тис. осіб. В 2013, 2014 та 2015 роках відповідно було зареєстровано 487,7 тис., 512,2 тис. та 490,8 тис. осіб безробітних, тоді як потреба роботодавців для заміщення вільних робочих місць складала - 47,5 тис., 35,4 тис. та 25,9 тис. а навантаження на 10 вільних робочих місць становило 100 осіб, 145 осіб та 189 осіб. Працевлаштовано зареєстрованих безробітних за рік в 2013, 2014, 2015 роках було – 541,9 тис. осіб; 494,6 тис. осіб; 444,7 тис. осіб., що у відсотках до загальної кількості зареєстрованих безробітних відповідно складає 35,2%, 33,7%, 31,0 %. Станом на початок січня 2016, в середньому по Україні, на одне робоче місце претендувало 63 безробітних. Має місце загострення проблеми працевлаштування, кількість вакансій лише за 2014 та 2015 роки скоротилась на 16,6%, а рівень укомплектування вакансій в цілому по Україні виріс з 64,8% до 69%.

Сучасна галузева структура зайнятих в Україні відображає низьку ефективність зайнятості і не відповідає загальносвітовим тенденціям, для яких характерні високі темпи зростання чисельності і частки працюючих у галузях сфери послуг та науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Аналіз працевлаштування робочої сили за професійними групами, видами економічної діяльності показує, що навантаження на одне вільне робоче місце зберігало тенденцію до суттєвого зростання. Так в 2013 та 2014 роках навантаження на одне вакантне місце було: для законодавців, вищих

державних службовців керівників 12 та 22 особи; для професіоналів 5 осіб та 9 осіб; фахівців 9 осіб та 13 осіб; кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства, рибальства 34 особи та 67 осіб; технічних службовців – 18 осіб, 20 осіб; кваліфікованих робітників з інструментом – 6 осіб та 9 осіб. В 2013, 2014, 2015 роках навантаження на одне вільне робоче місце відповідно було в сільському, лісовому та рибному господарстві 50 осіб, 70 осіб, 85 осіб, промисловості 8 осіб, 10 осіб, 11 осіб, в сфері інформації та телекомунікації 10 осіб, 26 осіб, 25 осіб; в професійній, науковій та технічній діяльності 7 осіб, 10 осіб, 13 осіб; в освіті 4 особи, 5 осіб, 6 осіб; охорона здоров'я – 3 особи, 4 особи, 6 осіб; будівництво 6 осіб, 13 осіб, 10 осіб. Таке співвідношення між кількістю зареєстрованих безробітних та потребою підприємств у працівниках на заміщення вакантних посад свідчить про дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, відсутність необхідних системних змін в економіці.

Найбільш запитуваними на ринку праці є працівники робітничих професій – газозварники, водії, електрики, монтажники, слюсарі, підсобні робітники, проте серед безробітних значну частку займають особи з вищою освітою (юристи, економісти, фінансисти). Загальносвітовим тенденціям характерні високі темпи зростання чисельності і частки працюючих у галузях сфери послуг та науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Середньооблікова кількість штатних працівників в сфері професійної, наукової та технічної діяльності в аналізовані 2013-2015 роки складала 3,1% від середньооблікової кількості штатних працівників за видами економічної діяльності.

Статеві-вікова структура зайнятості показує дві протилежні тенденції: скорочення пропозиції праці в наслідок погіршенні демографічної ситуації (абсолютне скорочення чисельності населення, та зміна вікової структури зайнятих на користь старших вікових груп); і збільшення зайнятості за рахунок молоді, що навчається та пенсіонерів. Поєднання цих тенденцій знижує загальну якість трудових ресурсів. Так природне скорочення населення в 2013 році відбулося на 158,7 тис., в 2014 на 166,6 тис., 2015 році на 183,0 тис. Вікова структура зайнятих: 20% особи у віці 15-29 років, 29% особи у віці 30-39 років, 51% особи віком 40-59 років.

Проведений аналіз за системою показників, що характеризують ринок праці, дозволив охарактеризувати та оцінити зайнятість з позиції її ефективності на макrorівні та охарактеризувати теоретичні та прикладні аспекти проблеми зайнятості як соціально-економічного явища і важливого елемента соціально-економічної політики держави.

Основною проблемою ринку праці України є скорочення попиту на працю і відповідно загострення проблем зайнятості, зменшення рівня загальної зайнятості, збільшення прихованого безробіття у офіційному секторі ринку праці та зайнятості в неформальному та нетоварному секторах, диспропорції в регіональному розподілі робочої сили.

Проблеми зайнятості в неформальному і нетоварному секторах пов'язані з порушенням норм законодавства про працю, щодо її безпеки, тривалості,

оплати, шкідливості для здоров'я, використання дитячої праці; соціальною незахищеністю працівників на випадок втрати роботи, виробничої травми, хвороби, старості; несплатою податків державі.

У використанні трудового ресурсу сільських територій негативні тенденції обумовлені скороченням сільської частини населення, за рахунок зменшення рівня народжуваності; рівня зайнятості; зайнятості за наймом; збільшенням зайнятості в неформальному секторі; міграції. Це збільшує демографічне навантаження в сільській місцевості, посилює ресурсні потреби для вирішення економічних та соціальних проблем, є додатковим тягарем для бюджетів реформованих територіальних та сільських громад.

Забезпечити вирішення соціально-економічної, економічної, та соціальної проблем зайнятості держава може шляхом створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, активізації інноваційної діяльності, яка реалізується створенням сучасних нових робочих місць, нових підприємств, та структурних змін в економіці держави.

Політика держави в галузі управління трудовими ресурсами має бути реалізована шляхом проведення активної та пасивної політики. Активна політика повинна спрямовуватися на забезпечення працездатних громадян роботою, а значить задоволення потреб людини у добровільному виборі виду діяльності; стимулюванні створення нових робочих місць; розвитку підприємництва. Вона реалізується за допомогою таких інструментів як Державна та регіональні програми зайнятості населення.

Пасивна політика, як відповідальність держави за становище найманих працівників і роботодавців на ринку праці має здійснюватися через удосконалення реєстрації та обліку безробітних та незайнятих громадян, які шукають роботу; перегляд організації системи надання допомоги із безробіття; здійснення грошових і не грошових форм підтримки безробітних і членів сімей, котрі перебувають на їх утриманні.

Найефективнішим соціальним захистом працездатних громадян, в сучасних умовах, є надання робочих місць усім бажаючим працювати. Розвинуті країни із ринковою економікою віддають перевагу активним заходам на які іде від 20 до 50 % загальних коштів спрямованих на регулювання зайнятості.

В основу концепції регулювання проблем зайнятості має бути покладена ефективна і вільно обрана зайнятість, оскільки вона відображає стан кількісної і якісної збалансованості між потребою населення в роботі і робочими місцями; досягнення і підтримування певного рівня зайнятості населення, що забезпечить стабільну соціально-економічну ефективність розподілу трудових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про зайнятість населення», ст. 16 від 5 липня 2012 р. № 5067-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
2. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості: Навчальний посібник. / В.С.Васильченко. – К.: КНЕУ, 2005. – 252 с.

3. Качан Є.П. Шушпанов Д.Г. Управління трудовими ресурсами. Навч. посіб. / Є.П. Качан, Д.Г. Шушпанов – К.: Вид дім «Юридична книга», 2003.- 258 с.

4. Косовська Г.В. Управління трудовими ресурсами: Навч. посібн. / Г.В. Косовська, О.В. Крушельницька – Житомир: ЖІТІ, 2000. - 303 с.

5. Лібанова Е.М. Людський розвиток регіонів України : Методика оцінки і сучасний стан. / Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С.Власик, та ін. К.: 2002.- 110 с.

6. Україна у цифрах у 2015. Державна служба статистики України, 2016. (за редакцією І. М. Жук.)К.: Консультант 2007 –с.239.

7. Рябоконт В. п. Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення. [Текст] / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2012. – № 12.

*Руснак А.В - д.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СТАН ТА РІВНІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ Й ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Аграрний сектор є важливою складовою сільської економіки, від функціонального стану якого в прямій залежності знаходиться продовольча безпека та незалежність держави, розвиток внутрішнього й зовнішнього ринків, а отже і рівень життя населення. У 2015р. частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки склала 9,1%. Обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у фактичних цінах становив 308,1 млрд.грн.

Одним із основних факторів розвитку аграрного сектору є земля. За даними земельного обліку загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2016р. становила 41,5 млн.га (69% території України), з яких 32,5 млн.га – площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,2% припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,4% – на громадян, 10,9% – на землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5% – на інших користувачів.

Виробничо-господарський потенціал сільських територій визначає здатність суб'єктів аграрного господарювання здійснювати діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виробництво і реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру.

Сучасні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, розв'язання соціальних проблем села, розвитку високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору, в розвитку якого

провідна роль належить виробничо-господарському потенціалу [1].

У 2015р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, якими використовувалося близько 22 млн.га сільськогосподарських угідь. Більше половини цих угідь (11,2 млн.га), зосереджено в господарських товариствах, 15,6% – у приватних підприємствах, 3,2% – у виробничих кооперативах, 20,4% – у фермерських господарствах, 2,5% – у державних підприємствах, 6,7% – у підприємствах інших форм господарювання (табл. 3.9).

Із загальної кількості підприємств 47,5 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них 67,7% підприємств мають площу до 100 га, 15,3% – від 100 до 500 га, 5,6% – від 500 до 1000 га, 5,3% – від 1000 до 2000 га, 6,1% – понад 2000 га. У 2013р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств та середній розмір підприємства без урахування фермерських господарств майже не змінилися і відповідно становили 391 га сільськогосподарських угідь та 1163 га.

На 1 листопада 2015р. налічувалось майже 41 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,5 млн.га сільськогосподарських угідь, у тому числі 4,3 млн.га ріллі. У 2015р. відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому припадало 108,2 га сільськогосподарських угідь (на 1,1 % більше, ніж у попередньому році) та 105,8 га ріллі (на 1,1% більше).

Орендовані землі фермерських господарств станом на 1 листопада 2015р. складала 81,8% загальної площі землі в їх користуванні.

За розрахунками, у 2015р. частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки склала 9,1%. Обсяг продукції у фактичних цінах становив 308,1 млрд. грн., а її приріст – 13,7%. У 2015р. у сільському господарстві отримано 13,3% приросту загального обсягу продукції.

Загальні обсяги продукції збільшилися як у сільськогосподарських підприємствах (на 20,7%), так і в господарствах населення (на 6,4%). Значний приріст обсягів у підприємствах підвищив їх частку у загальному виробництві продукції сільського господарства до 53,8% у 2015р. (проти 50,7% у 2014р. Вклад господарств населення у загальне виробництво аграрної продукції проти 2014р. скоротився на 3,1 в.п. і склав 44,2%. У сучасних умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники орієнтуються на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної.

Депопуляція сільського населення, що охопила всю територію України призводить до погіршення і, взагалі, деградації демографічної основи формування трудового потенціалу сільських територій. У зв'язку з цим сучасна демографічна політика в сільській місцевості України повинна виступати важливою складовою загальнодержавної політики, незважаючи на особливості територіального характеру, вона має досить широке цільове призначення. Механізм її дії повинен бути спрямований на усунення кризових явищ у демовідтворенні сільського населення і сприяння соціально-оптимальному відтворенню селянства, з тим, щоб забезпечити належне формування трудового

потенціалу сільських територій [2].

На початок 2016 р. серед сільського населення 3,6 млн. склали працюючі, причому 54,8% з числа зайнятих працювали за межами свого населеного пункту, з них переважна більшість – 67,1% – в містах і селищах міського типу. Протягом останніх дев'яти років кількість сільських жителів, які працюють за кордоном, збільшилася на 119,0 тис. осіб або в 2,4 рази і станом на 1 січня 2016 року склала 205,2 тис. осіб. Найбільше таких працівників спостерігається у Чернівецькій (24,0% від загальної кількості працюючих області), Закарпатській (23,3%), Івано-Франківській (16,7%) та Тернопільській областях (15,2%). Також, за цей період спостерігається і збільшення кількості працюючих пенсіонерів. Так, якщо на початок 2005 року працюючі пенсіонери становили 156,9 тис. осіб, то станом на 1 січня 2016 року їх кількість збільшилась до 230,9 тис. осіб.

Загальна кількість зайнятих, що працюють за місцем реєстрації місця проживання, склала 1,6 млн. осіб, з них переважна більшість (35,3%) – зайняті у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних із ними послугах, решта працює у галузях освіти (19,6%), оптової і роздрібною торгівлі та ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (8,2%), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (6,6%), в галузях добувної та переробної промисловості (4,2%).

Серед населення у віці 16-59 років 2,9 млн. осіб не працювали і не навчались (майже кожний третій сільський мешканець даної вікової категорії), у тому числі через інвалідність I та II груп – 170,1 тис. осіб. Збільшилася чисельність осіб, зайнятих тільки в особистому селянському (підсобному) господарстві – 3,2 млн. осіб, що на 26,9% більше, ніж за даними обстеження станом на 1 листопада 2005 року. Таке зростання пояснюється не лише бажанням самостійно працювати на отриманих земельних ділянках, але і труднощами, пов'язаними з пошуком роботи.

Одним із факторів, що впливає на зайнятість населення є наявність у сільській місцевості різноманітних суб'єктів господарської діяльності. У сільських населених пунктах України на початок 2016 р. здійснювали діяльність 50,6 тис. підприємств сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг; 5,4 тис. та 1,7 тис. підприємств та організацій відповідно переробної промисловості та добувної промисловості і розробки кар'єрів; 4,0 тис. – підприємств лісового господарства та лісозаготівель; 1,9 тис. – транспортних підприємств; 2,9 тис. – рибного господарства; 1,4 тис. – будівельних організацій. Викликає занепокоєння той факт, що кількість населених пунктів, в яких відсутні будь-які із вищезазначених суб'єктів господарської діяльності, становила 9232 одиниці або 34,2% від загальної кількості всіх сільських населених пунктів.

Вирішення проблем безробіття та неповної зайнятості сільського населення, як і проблеми сезонних коливань потреби сільського господарства у робочій силі треба шукати переважно в загальному розширенні та урізноманітненні сільської економічної бази через розвиток несільськогосподарської економічної діяльності. У коротко- та

середньостроковій перспективі треба зробити акцент на реструктуризації виробничої сфери на селі та сприянні становленню і розвитку приватних підприємств сервісного профілю.

На жаль, у сільській місцевості слаборозвинуті сфера послуг та переробна промисловість, що потребує реконструкції. Тому відкриваються довготривалі перспективи зростання зайнятості. Не слід скидати з рахунку як місце прикладання праці й особисте селянське господарство. Нині воно має повноправний статус суб'єкта економічних відносин. Позитивна оцінка розвитку особистого підсобного господарства може бути дана на сучасному етапі лише а плані того, що воно певною мірою знімає напруженість на ринку праці, особливо в сільській місцевості, акумулюючи значні обсяги робочої сили. Тому даний вид економічної діяльності необхідно вважати одним з основних чинників пом'якшення безробіття. Подальше збільшення зайнятості в особистому господарстві означатиме зменшення ефективності використання зайнятих у ньому з погляду на низьку продуктивність праці, якщо не вжити необхідних заходів щодо його технологічного і технічного оснащення [3].

Необхідно здійснення державного регулювання ринку праці з метою постійного розширення сфери прикладання праці і забезпечення надійного соціального захисту працюючого і непрацюючого населення шляхом оцінки загальної потреби в робочих місцях в економіці країни і формування ринку професій; визначення і забезпечення підтримки регіональних та галузевих пріоритетів, що стимулюють процес створення нових, додаткових та збереження наявних високопродуктивних робочих місць; створення робочих місць на основі широкого розвитку малого і середнього бізнесу, самозайнятості за умов формування дійового інвестиційного і фінансового механізму; максимальної легалізації нерегламентованої зайнятості за рахунок створення малих підприємств аналогічного профілю діяльності за умови вжиття необхідних економічних, організаційних і законодавчих заходів; впровадження механізму стимулювання створення робочих місць для окремих соціально-демографічних груп населення (молоді, жінок, інвалідів, військовослужбовців, звільнених з військової служби тощо); здійснення заходів щодо перерозподілу зайнятого населення між державним та недержавним секторами економіки у зв'язку із зміною форм власності підприємств та впровадженням механізму їх банкрутства; зниження рівня та тривалості безробіття шляхом реалізації заходів активної політики зайнятості, зокрема через громадські роботи; підвищення територіальної мобільності населення з метою перерозподілу робочої сили між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами; створення правових і соціально-економічних засад щодо регулювання зовнішніх трудових міграцій громадян України, а також контролювання впливу імміграційних процесів на національний і регіональні ринки праці.

В Україні налічується близько 17 мільйонів домогосподарств, у користуванні і володінні яких знаходиться 38,1% сільськогосподарських угідь країни, а вклад у сільськогосподарське виробництво становить за підсумками 2015 р. 46,0%. З метою аналізу якості життя населення Держстат України у жовтні 2013р. провів модульне опитування 10,6 тис. домогосподарств, які брали

участь у вибірковому обстеженні умов життя, щодо їхніх доходів та споживчих можливостей. Вищевказане дослідження передбачало вивчення сприйняття населенням ознак бідності та депривації у сфері їхніх споживчих можливостей за існуючих у суспільстві стандартів, ступеня актуальності для населення базових ознак бідності та позбавлення, а також аналіз поширення серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задоволення не тільки мінімально необхідних фізіологічних потреб, а й потреб, пов'язаних із розвитком особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування.

Понад 95% опитаних вважали ознаками бідності наступні економічні позбавлення, тобто фінансову неспроможність домогосподарств: не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування; споживати страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день; оновити за потребою верхній одяг і взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років; придбати за потребою новий одяг і взуття для дітей; придбати побутову техніку (за її відсутності); мати житло в нормальному стані; мати водогін у житлі; збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 м² на особу; своєчасно сплачувати рахунки за житло або послуги з його утримання; підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі (придбати паливо, обігрівач тощо) протягом опалювального сезону; оплачувати послуги лікаря в медичному закладі та призначені ним обстеження та процедури, життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі), купувати ліки та медичне приладдя, призначені лікарем; забезпечити членам домогосподарства, за необхідністю, отримання будь-якої професійної освіти.

Ознаками позбавлення щодо розвитку інфраструктури сільських територій в умовах сучасних суспільних стандартів майже все опитане населення вважало відсутність закладів, які надають побутові послуги, та об'єктів роздрібною торгівлі, регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою, відсутність поблизу житла дошкільних закладів, медичної установи, аптеки, а також незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги.

Сільські домогосподарства, порівняно з міськими, менше потерпали від фінансової неспроможності збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 м² на особу. Сільські жителі у більшій мірі, ніж міські, потерпали від майже усіх проявів бідності та позбавлень. Найбільша різниця у сфері економічних депривацій сільських територій спостерігалася у можливості обладнати житло водогоном, ванною або душовою кімнатою, а також туалетом зі зливом всередині житла (частки сільських домогосподарств, які потерпали від таких позбавлень, були в 5-7 разів більшими, ніж серед міських), підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі (придбати паливо, обігрівач тощо) протягом опалювального сезону (18% сільських домогосподарств проти 8% міських), утримувати житло в нормальному стані (15% проти 7%), споживати страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх

вегетаріанським еквівалентом) через день (21% проти 15%), оплатити життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі) (25% проти 19%). Частки сільських домогосподарств, які не мали можливості придбати за потребою побутову техніку, новий одяг та взуття для дітей, були в 1,3 – 2,1 рази вищі, ніж серед міських домогосподарств. Суттєва частина домогосподарств не мали коштів для сімейного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі, щонайменше один тиждень за рік (45% сільських та 37% міських домогосподарств).

Сільські мешканці більш суттєво, ніж міські, відчували також позбавлення, пов'язані з низьким розвитком інфраструктури сіл. Майже 46% сільських домогосподарств потерпали від відсутності закладів, які надають побутові послуги (серед міських – 4%), 42% – від незабезпеченості сільського населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги (4%), 29% – від відсутності поблизу житла медичної установи (6%), чверть – від відсутності регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою та 15% – від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі (по 2%), 6% – від відсутності поблизу житла дошкільних закладів (1,2%).

Частка сільських домогосподарств України у 2013 р. порівняно з 2011 р., які потерпали від незабезпеченості сіл своєчасними послугами швидкої медичної допомоги, від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі, а також від відсутності в населеному пункті закладів, які надають побутові послуги, скоротилася на 1 в.п. по кожному показнику. Разом з тим, зросли на 1,6 в.п. частки сільських домогосподарств, у яких була відсутня поблизу житла медична установа, дошкільний заклад та відсутнє регулярне транспортне сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою. Бідність за умовами життя за ознаками позбавлень була найбільш поширена в сільських та багатодітних домогосподарствах. Так, серед сільських домогосподарств були бідними за умовами життя 45% проти 14% домогосподарств, які проживають у міських населених пунктах. Серед багатодітних домогосподарств 41% мали 6 та більше ознак позбавлень, що відповідно в 1,7 та 1,9 рази більше, ніж в домогосподарствах без дітей та в одnodітних домогосподарствах [4].

Рівень зайнятості сільського населення впливає на якість його життя та величину доходів. В свою чергу, велике значення останніх є потужним стимулом для продуктивної зайнятості.

Список використаних джерел

1. Пономаренко І.В. Впровадження передового світової досвіду концепції сталого розвитку сільської місцевості в Україні / І. В. Пономаренко, І. І. Вішнікова // Агросвіт. - 2013. - № 8. - С. 2-8.
2. Петренко М.М. Білоусова С.В., Жуйков Г.Є. Економічний і соціальний розвиток Херсонської області і її сільських територій [Колективна монографія]

/ М.М. Петренко, С.В. Білоусова, Г.Є. Жуйков // За заг. ред. Г.Є. Жуйкова. – Херсон, 2014. – 480 с.

3. Харчук С. А. Зайнятість сільського населення як передумова розвитку сільських територій: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук : 08.00.03 / С. А. Харчук; ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 20 с.

4. www.ks.ukrstat.gov.ua. – [Електронний ресурс].

*Руснак А.В. – д.е.н., доцент
Алещенко Л.О. - аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В світлі активізації європейського вектору розвитку економіки України особливої актуальності набуває впровадження європейського досвіду розвитку сільських територій. На сучасному етапі основною проблемою розвитку сільських територій півдня України є скорочення сільських населених пунктів та старіння населення.

В процесі реалізації аграрної політики і проведення аграрних реформ в Україні розвитку сільських територій приділялась неналежна увага з боку держави. Зокрема, на сьогодні не створено стабільної системи економічних взаємовідносин між державою і сільськими громадами, відсутній організаційно-економічний механізм матеріально-технічного забезпечення розвитку села на основі ділової активності малого і середнього бізнесу, що привело до зниження рівня життя сільського населення.

Метою написання статті – є визначення демографічних чинників розвитку сільських територій Херсонської області.

Питання сталого розвитку сільських територій та демографічних проблем села було предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених.

Різні аспекти демографічної складової розвитку сільських територій досліджували такі вчені, як М.Й. Малік, Ю.Е. Губені, В.С. Дієсперов, Дудар Т.Г., Х.М. Притула та багато інших [1-4]. Однак, попри значне коло наукових досліджень з окресленої проблематики регіональні демографічні проблеми розвитку сільських територій Півдня України вивчені недостатньо. Проблема актуальна і займає чільне місце у сучасній політиці держави та економічній науці. Цим зумовлена необхідність поглибленого вивчення зазначеної проблематики та актуальність проведеного дослідження.

Демографічна проблема сільських територій - це сукупність соціально-демографічних проблем села, які впливають на розвиток суспільства в цілому. Найважливіші проблеми народонаселення сільських територій загрожують негативними наслідками для держави: стрімке скорочення сільського населення, або демографічний спад, загроза депопуляції, демографічна криза,

особливо у віддалених від міст населених пунктах. До демографічних проблем сільських територій слід віднести також стихійну внутрішню й зовнішню міграцію населення з метою пошуку роботи і вищої заробітної плати, високий рівень безробіття та низький рівень доходів сільського населення.

Площа Херсонської області становить 28,5 тис. кв. км, що складає 4,7% території України. За адміністративно-територіальним поділом вона включає 18 районів, 4 міста обласного значення, 5 міст районного значення. Загальний склад місцевих рад наступний: 18 – районних, 215 – сільських, 27 – селищних, 4 – міських міст обласного значення, 5 – міських міст районного значення, 3 – районні у містах.

Чисельність наявного населення області станом на 01 грудня 2016 р. складала 1056,65 тис. осіб, протягом січня – листопада 2016 р. вона зменшилась на 5,7 тис. осіб. Зменшення чисельності населення області відбулося як за рахунок природного скорочення на 5 тис. осіб, так і міграційного на 0,7 тис. осіб. На території області мешкають 82% українців, 14,1% – росіян, 0,7% – білорусів, 0,5% – татарів, 0,4% – вірменів, 0,4% – молдован, 0,3% – турків, 0,2% – кримських татарів, 1,4% – інші національності.

В кожному регіоні сільські території розвиваються по різному. Зовнішніми чинниками, які позитивно впливають на розвиток села є наближеність до міст і промислових центрів, наявність ринків збуту сільськогосподарської продукції, розташування центрів туристично-рекреаційного розвитку. До внутрішніх факторів, на нашу думку, слід віднести сукупні ресурси господарств населення (у тому числі і земельні), демографічний потенціал та вікову структуру населення, розвиток малого і середнього бізнесу на селі та надходження податків від їх діяльності до місцевих громад.

Досліджувані сільські території Херсонської області характеризуються:

- особливими природними та кліматичними умовами, які впливають на виробництво і умови життя населення;
- значними рекреаційними ресурсами, які забезпечуються зонами відпочинку на берегах Чорного і Азовського морів;
- можливостями розвитку зовнішньої торгівлі на основі оптових ринків садівничої та овоче-баштанної продукції.

Детальне дослідження сільських територій за демографічними ознаками проведено Х. М. Притулою на прикладі Львівської області. Автор пропонує класифікувати сільські території за такими показниками як природний приріст (скорочення) сільського населення; розподіл сільського населення за основними віковими групами; демографічне навантаження на сільське населення працездатного віку. За цими показниками сільські території поділяються на такі що характеризуються:

1. Позитивною демографічною ситуацією: позитивний приріст населення, частка сільського населення, молодшого за працездатний вік є вищою від середнього в регіоні, показник демографічного навантаження молодшого за працездатний вік є вищим від середнього в регіоні, а показник

демографічного навантаження старшого за працездатний вік є нижчим від середнього в регіоні.

2. Задовільною демографічною ситуацією: природне скорочення є нижчим від середнього значення у регіоні, частка сільського населення, старшого за працездатний вік є нижчою від середнього в регіоні, показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є нижчим від середнього в регіоні.

3. Незадовільною демографічною ситуацією: природне скорочення є вищим за середнє значення в регіоні і нижчим від середнього значення по країні; частка сільського населення старшого за працездатний вік є вищою від середнього в регіоні; показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є вищим від середнього в регіоні.

4. Критичною демографічною ситуацією: природне скорочення є вищим за його середнє значення в країні; частка сільського населення, старшого за працездатний вік є вищою від середнього в регіоні; показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є вищим від середнього в регіоні [4].

Населення є системоутворюючим елементом сільських територій. Дослідження показників динаміки сільського населення Херсонської області проведене на основі показників кількості наявного населення, природного приросту (скорочення населення) та загальних коефіцієнтів природного приросту (скорочення) населення. У Херсонській області демографічна ситуація на селі ускладнюється, оскільки постійно скорочується кількість наявного сільського населення (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників сільського населення Херсонської області

Показники	Роки								2016 р. у % до 1991 р.
	1991	1996	2001	2006	2011	2014	2015	2016	
Наявне населення, тис. осіб	480,5	487,5	471,2	445,0	422,8	416,3	414,4	411,9	68,6
у % до всього населення	38,2	38,7	39,6	39,5	38,9	38,8	38,8	38,8	14,3
Природний приріст(скорочення) населення, осіб	870	- 1882	- 2893	- 3565	- 1369	- 1135	- 1060	- 1927	x
Загальні коефіцієнти природного приросту(скорочення) населення	1,8	-3,9	-6,1	-7,9	-3,2	-2,8	-2,5	-4,7	x

Наявне населення – це населення, яке на момент перепису перебуває на певній території, враховуючи тимчасово проживаючих (за умови їхньої відсутності у постійному місці проживання не більше, ніж 12 місяців). Станом на 1 січня 2016 р. у сільській місцевості Херсонської області проживало 411,9 тис. осіб, що становить 38,8 % від загальної кількості населення. За період з 1991 по 2016 р. сільське населення області скоротилося на 68,6 тис. осіб або на 14,3% через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності та через міграцію сільського населення до міст та інших регіонів.

Природний приріст (скорочення) населення – це різниця між кількістю народжених та кількістю померлих. Так у 2015 р. у сільській місцевості кількість народжених була 4386 осіб, а померлих 6313 осіб, відповідно природне скорочення складало 1927 осіб.

У 1991 р. в області приріст сільського населення був 870 осіб, а починаючи з 1996 р. відбувається щорічне скорочення сільського населення. Найбільше скорочення чисельності відбулося у 2006 р. – 3565 осіб.

Загальні коефіцієнти народжуваності і смертності – це відношення відповідно кількості народжених (живими) і кількості померлих протягом календарного року до середньорічної кількості наявного населення в розрахунку на 1000 осіб наявного населення.

Загальні коефіцієнти природного приросту (скорочення) населення визначаються аналогічно і свідчать, що найвищий рівень скорочення сільського населення області був у 2006 р. – на 7,9 %. У 2016 р. коефіцієнт теж досить високий і складає 4,7%.

Нами проведено групування районів Херсонської області за показником загального природного приросту (скорочення) населення. На цій основі визначено, що найвищі показники мають райони, які розташовані близько до обласного центру та причорноморського побережжя області. Зокрема, до районів, у яких природне скорочення населення нижче, ніж в середньому по області (до -4) віднесено: Білозерський (-3,6), Голопристанський (-3,7), Скадовський (-1,9), Цурюпинський (-2,5) і Чаплинський (-1,3).

До районів у яких загальний коефіцієнт природного скорочення населення -4-6 відносяться райони: Бериславський (-5,7), Генічеський (-4,5), Іванівський (-5,4) та Каховський (-4,2). Районами із незадовільною демографічною ситуацією, в яких коефіцієнт перевищує -6 є: Великопетиський (-8,9), Великоолександрівський (-6,2), Верхньорогачицький (-8,8), Високопільський (-7,6), Горностаївський (-6,9), Каланчацький (-7,5), Нижньосірогозький (-4,9), Нововоронцовський (-9,0), Новотроїцький (-6,8). Ці райони характеризуються віддаленістю від обласного центру та основних місць реалізації продукції.

Демографічну ситуацію на селі характеризує вікова структура населення. Діаграма відображає кількість населення за віковими групами 0-14, 15-64 та більше 65 р. (рис. 1).

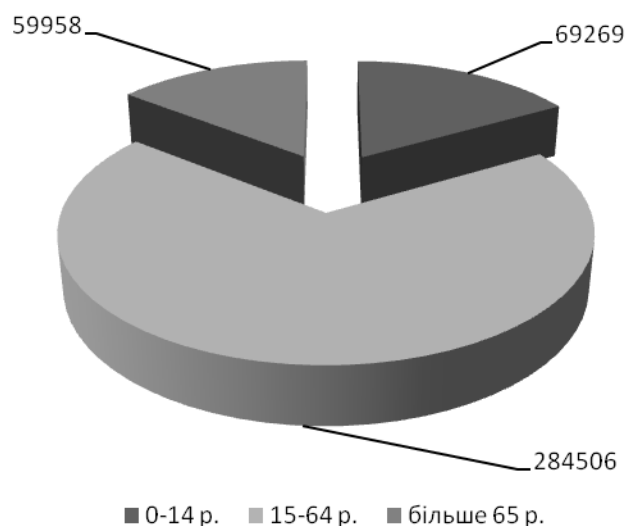

Рис. 1 – Вікова структура сільського населення Херсонської області у 2015 р., осіб

Основну частку населення у Херсонській області складає віком від 15 до 64 років - 68,8%, вікова група дітей і підлітків від 0 до 14 років становить 16,7% і переважає людей віком старше 65 років, питома вага яких 14,5 %.

Важливою проблемою розвитку сільських територій області є високий рівень безробіття і неможливість працевлаштування в селі через обмежену кількість господарюючих суб'єктів і вільних робочих місць (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень зайнятості сільського населення Херсонської області за віковими групами у 2015 р.

Показники	Усього у віці 15-70 років	у тому числі за віковими групами, років						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Рівень зайнятості населення, %	62,4	44,0	69,7	81,4	83,6	88,0	70,3	8,8
Рівень безробіття населення, %	6,8	9,9	14,2	4,9	3,1	4,8	6,4	-

У середньому по області зайняті економічною діяльністю 62,4 % сільського населення у віці 15-70 років. Найвищий рівень зайнятості у вікових групах 30-34 роки – 81,4 %; 35-39 років – 83,6 % та 40-49 років – 88,0 %. Близько 30 % населення не мають офіційної зайнятості у вікових групах 25-29 та 50-59 років. Працюють 8,8 % людей пенсійного віку – 60-70 років.

Рівень зареєстрованого безробіття сільського населення Херсонської області віком до 30 років досить високий і складає у середньому 12%. Найнижчий рівень безробіття у віковій групі 35-39 років і становить 3,1%.

Низьким є рівень доходів сільського населення. Грошові доходи домогосподарств складаються сум грошових натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарств у вигляді оплати праці (за винятком прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів надходжень від продажу худоби, продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель, пенсій, стипендій, соціальних допомог, пільг та субсидій готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива компенсаційних виплат за невикористане право на санаторно-курортне лікування, за пільговий проїзд окремих категорій громадян тощо), грошових допомог від родичів та інших осіб а також інших грошових доходів.

Розподіл населення за рівнем середньодушових доходів населення у сільській місцевості Херсонської області відображено у відсотках до усього населення (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл населення у сільській місцевості
за рівнем середньодушових грошових доходів, %**

Показники	Роки		
	2010	2013	2014
Усе населення	100	100	100
у т. ч. з еквівалентними грошовими доходами у місяць, грн.			
До 480	6,6	0,5	-
480,1-840,0	29,4	9,7	1,7
840,1-1200,0	33,4	24,0	23,2
1200,1-1560,0	17,2	28,2	10,2
1560,1-1920,0	5,5	16,2	28,7
1920,1-2280,0	7,9	8,8	13,5
2280,1-2640,0	-	2,1	13,0
2640,1-3000,0	-	5,0	5,1
3000,1-3360,0	-	0,6	1,5
3360,1-3720,0	-	2,3	-
Понад 3720,0	-	2,6	3,1
Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму	36,0	24,3	24,2

У 2014 р. дохід від 840 до 2280 грн отримували 62,1% населення сільських територій області. Вище 2280 грн отримували 36,2 % населення. У 2010 р. 36,0 % населення у сільській місцевості Херсонської області отримували доходи, нижчі прожиткового мінімуму. Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць у 2013-2014 рр. зменшилася до 24,2-24,3 %. Мінімальна зарплата у 2010 р. – 843, 17 грн, у 2013 р. – 1113,67 грн 2014 р. – 1176,0 грн.

На нашу думку приріст доходів населення у сільській місцевості буде відбуватися за рахунок підвищення рівня зарплати працівників, зростання доходів від власності (в першу чергу від орендної плати за земельні і майнові паї), підвищення соціальних виплат пенсіонерам та сім'ям з дітьми.

На сучасному етапі актуальним питанням демографічного і соціально-економічного розвитку сільських територій є добровільне об'єднання територіальних громад. Першим прикладом реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» в Херсонській області стала Кочубеївська сільська об'єднана територіальна громада. Підтримка з боку держави та консолідація зусиль усіх гілок влади, дозволила громаді реалізувати проекти спрямовані на розбудову місцевої інфраструктури, благоустрою території громади та підвищенню якості надання адміністративних і соціальних послуг.

За публічним звітом голови обласної державної адміністрації у 2016 р., в межах покладених повноважень, обласною державною адміністрацією надано позитивні висновки стосовно добровільного об'єднання 66 громад та утворення 19 об'єднаних територіальних громад.

Протягом звітного періоду відбулися перші вибори депутатів 11 сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних голів. Так, перші вибори депутатів сільських та селищних рад і відповідних голів проведені у: Музиківській сільській (Білозерський район), Асканія-Нова селищній (Чаплинський район), Каланчацькій селищній (Каланчацький район), Хрестівській сільській (Чаплинський район) об'єднаних територіальних громадах.

Також проведені перші вибори у: Зеленопідській та Тавричанській сільських (Каховський район); Чаплинській селищній, Гладківській сільській (Голопристанський район); Мирненській сільській (Каланчацький район); Присиваській сільській (Чаплинський район); Великокопанівській сільській (Олешківський район) рада.

Обласна державна адміністрація надала на розгляд Кабінету Міністрів України проект розпорядження про внесення змін до деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України, що стосується змін у Перспективному плані формування територій громад Херсонської області, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 року № 832-р. Процес добровільного об'єднання територіальних громад в області триває [5].

До основних проблем, які характеризують сучасні демографічні проблеми розвитку сільських територій Херсонської області слід віднести:

- скорочення чисельності населення через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності та міграцію сільського населення у пошуках заробітку;
- низький рівень доходів і життя сільського населення через неефективність сільськогосподарських формувань, дрібнотоварність особистих селянських господарств, недосконалість земельних відносин, низький рівень пенсійного і соціального забезпечення;
- непривабливість життя на селі через незадовільний стан соціального, побутового та інфраструктурного забезпечення;
- відсутність шкільних та дошкільних закладів, занедбаний стан соціальних об'єктів та осередків культурного розвитку села;
- відсутність комплексних, ефективних програм розвитку сільських територій.

Вирішення та економічне обґрунтування даних проблем, розробка реальних заходів їх подолання у регіональних програмах розвитку сільських територій сприятиме відродженню села, стабілізації соціально-економічних відносин у сільських громадах, впровадженню ефективних відносин власності і розподілу доходів сільського населення. Отже, проведені дослідження складної демографічної ситуації сільських територій Херсонської області свідчать про необхідність консолідації зусиль сільського населення, потенціалу господарюючих суб'єктів, місцевих органів влади для створення сприятливих умов проживання у сільській місцевості, зупинення процесів природного скорочення та міграції населення, вирішення нагальних соціальних питань.

Список використаних джерел

1. Малік М. Й. Стан та проблеми сталого розвитку сільських територій/ М. Й. Малік // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей / Заг. ред.. Губені Ю. Е. – Л: ЛНАУ, 2010. – 416 с., С. 69-76.
2. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю. Е. Губені // Економіка України. – 2007. - №4. – С. 62-70.
3. Дудар Т. Г. Системному відродженню сільських територій – сталий розвиток аграрної сфери / Т. Г. Дудар // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей / Заг. ред.. Губені Ю. Е. – Л: ЛНАУ, 2010. – 416с., С. 77 - 85.
4. Притула Х. М. Класифікація сільських територій у контексті формування пріоритетів їх розвитку: регіональні аспекти / Х.М. Притула // Економіка АПК. - 2013. - №9. – С. 71-77.
5. Публічний звіт голови обласної державної адміністрації за 2016 рік // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%B7%D0%B0%202016%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20%282%29%281%29.pdf>.
6. Статистичний щорічник Херсонської області за 2015 рік / За ред. В.А. Вознюка. – Херсон: Головне управління статистики Херсонські й області, 494 с.

*Яровий В.Ф. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний університет», м. Херсон*

КЛАСТЕРНА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ТА ЇЇ КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ

В останні десятиріччя в Україні та за кордоном поширення та розвитку набула кластерна теорія, концепція або модель розміщення та організації діяльності підприємств однієї й/чи суміжних галузей. Вона означає наявність зв'язків між ними, розміщення на відносно компактній території та використання спільних ресурсів і на цій основі – отримання конкурентних переваг та збільшення прибутків. Повною мірою це стосується підприємств галузі туризму та сільського зеленого туризму. Залучення суб'єктів підприємництва суміжних сфер, хвильова природа інновацій, які розповсюджуються в найбільш конкурентоспроможних підприємствах, звичайно сконцентрованих в одному регіоні, призводить до перетворення їх мереж в те, що можна назвати кластерами (пучками).

Вважається, що кластерна ідея з'явилася у 80-х роках минулого століття у працях французьких дослідників, які вивчали розвиток та розміщення торгівлі та сфери послуг (Лимер Е., 1984). Але ще раніше, у 40-х роках у працях з регіональної економіки та економічної географії, насамперед, М.М.Колосовським, у Радянському Союзі у науковий обіг було введено поняття територіально-виробничих або виробничо-територіальних комплексів (відповідно, ТВК і ВТК). Пізніше, у 50-х роках, цим же видатним вченим було введено поняття енерго-виробничих циклів (ЕВЦ). У практиці господарювання було розроблено та втілено організаційно-управлінську теорію територіально-виробничих комплексів та "інфраструктурних пучків", які мають подібну змістовну основу. Вказані терміни були офіційно вживаними у директивних радянських документах у 60-70-х – 80-х роках минулого століття. Від кластерів у їх сучасній трактовці, зокрема, М.Портером, вони відрізняються відсутністю внутрішньої конкуренції.

У 70-80-х роках на Заході використовувалось поняття "фільєри". За допомогою фільєрів описувались групи технологічно пов'язаних територіально-функціональних секторів (Толенадо Я., 1978, Сол'є Д., 1980). Саме функціональна залежність одного сектора від іншого за технологічною ознакою призводить до утворення фільєрів. Власне, з фільєрів і була започаткована ідея кластерів, але з наукового обігу термін "фільєри" не зникає. Він широко використовується у науковій літературі (особливо у Франції та Італії), коли треба аналізувати технологічні взаємозв'язки й взаємозалежності між галузями та територіальними секторами з метою реалізації їхніх потенційних переваг.

Загально визнаним вважається наступне тлумачення кластеру (у т.ч., туристичного): кластер - це мережа незалежних виробничих або сервісних фірм (включаючи їх постачальників), творців технологій, ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), зв'язуючих ринкових

інститутів (брокери, консультанти) і споживачів, що взаємодіють один з одним в рамках єдиного ланцюжка створення додаткової вартості. Новий, кластерний механізм стимулювання місцевої економіки був започаткований у Данії, Емілії-Романї в Італії, Баден-Вюртенбергзі в Німеччині, Каталонії в Іспанії, де структура економіки характеризується існуванням взаємозалежних галузей, які використовують традиційні професійні навички населення, мережу соціальних контактів у його середовищі.

Феномен кластеру у туризмі, сільському зеленому туризмі та в інших галузях неможливо зрозуміти, якщо розглядати його особливості без урахування впливу розміщення. Американські економісти М. Портер та М. Енрайт, вивчаючи географічні масштаби конкурентних переваг, дійшли висновку про існування регіонального кластеру – географічної агломерації фірм, які працюють в одній або кількох споріднених галузях господарства. Концепція регіонального кластеру як нової форми розміщення продуктивних сил, форми структурної перебудови – це новий спосіб бачення економіки країни, регіону, міста. Територіальні масштаби кластерів, отже, можуть варіюватися від одного міста, регіону до країни, або навіть до кількох сусідніх країн.

Сьогодні конкурують вже не окремі фірми і компанії, наприклад, у галузі туризму, сільського зеленого туризму, а регіональні туристичні кластери. При цьому конкурентоспроможність того чи іншого туристичного підприємства, що входить до регіонального кластеру, зазвичай, є похідною високої конкурентоспроможності кластера [1, с. 83]. На світовому туристичному ринку регіональні кластери присутні як єдині агенти мережі підприємств та конкуренції. Причиною ефективності кластерної моделі у галузі туризму є створення критичної маси для конкурентного успіху у сфері туристичного бізнесу. Малі та середні туристичні підприємства, оператори та агенти, якщо працюватимуть поодиночці, ніколи не сягнуть тих успіхів і тих переваг, яких досягають кластери галузі. Це треба враховувати й на вітчизняному туристичному ринку.

Кластери у галузі туризму, особливо на селі, дають можливість поєднати зусилля для вирішення регіональних проблем, ефективного та раціонального використання капіталу в умовах обмеженості обігових коштів та низької інвестиційної активності. Кластери сприяють раціональному використанню наявних ресурсів, підвищенню якості та збільшенню масштабів виробництва. З технологічної точки зору, кластери сприяють високим темпам впровадження інновацій, визначають їх напрям і, тим самим, створюють фундамент для майбутнього економічного зростання. Теорія кластерів тісно пов'язана з концепціями конкурентних переваг, конкурентоспроможності, сталого та інноваційного розвитку, розвитку сільських територій.

Відомо, що інновації, це, по-перше, ризик, тому навіть залучення найновіших методик вивчення та впровадження інновацій можуть закінчитись для підприємця-новатора комерційною невдачею. Саме через це є необхідність створювати сукупність сільського інноваційного туристичного підприємництва, сконцентрованого в певний період часу в певному економічному просторі. Це

не що інше, як об'єднання різних організацій (туристичних, аграрних, транспортних, промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, громадських організацій), які дозволяють використовувати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньо-фірмової ієрархії і ринкового механізму для швидкого й ефективного розподілу нових знань, наукових знахідок та винаходів [2, с. 94]. У цьому разі ми маємо справу з розповсюдженням інновацій по мережі взаємозв'язків у загальному або галузевому регіональному економічному просторі. Крім того, різноманітність різних джерел технологічних знань і зв'язків стає передумовою виникнення будь-якої інновації у галузі туризму на рівні сільських територій.

На нашу думку, інноваційний пошук та науково-дослідні розробки механізмів підвищення якості інституційних процесів означають перетворення окремих бізнес-одиниць у відповідні економіко-правові групи з метою забезпечення високого рівня якості туристичних послуг на селі та їхньої інвестиційної привабливості. Тому застосування кластерного підходу стає одним з ключових напрямів розвитку сільських територій. Об'єднання в кластер, як чітку систему розповсюдження знань і технологій, дає змогу впроваджувати швидкі зміни, оновлювати техніку, технології, організацію та управління за рахунок їх гнучкості. У кластері (коли витрати розподіляються між його учасниками) нижча ціна експерименту, чіткіше бачення та ясніше розуміння ринку, кращі умови доступу до інформації та кращі можливості її аналізу. Позитивною рисою кластерної моделі галузі туризму та сільського зеленого туризму є зростання продуктивності підприємств у тій місцевості, де створено кластер.

Позитивним ефектом розвитку кластерів, як форми розміщення продуктивних сил у туризмі, у т.ч. на селі, є поліпшення зв'язків між державними і громадськими організаціями, створення нового бізнесу у вільних сегментах ринку, відновлення спільних інтересів різних соціальних груп, підвищення впливовості некомерційних організацій у процесі сталого та конкурентоспроможного розвитку. В економіці повинні переважати кластери, а не ізольовані підприємства. Важливе значення має також соціальний аспект кластерів – це почуття єдності, співпраці людей, зайнятих у даному процесі, подолання ними відчуття взаємної недовіри, зайвої конкуренції, цілком реальна надія на розв'язання соціальних проблем села зокрема за рахунок спільних зусиль. До потенційних можливостей кластерного механізму слід віднести скорочення собівартості окремих видів промислової, аграрної продукції, туристичних та інших видів послуг, збільшення обсягів їх виробництва, диверсифікація економіки загалом.

Цінність туристичного кластеру полягає не стільки в комплексності, скільки, по-перше, в наявності внутрішнього конкурентного середовища, оскільки він не є вертикально-інтегрованою компанією, а по-друге, - в наявності у нього сильних конкурентних позицій, здатних забезпечити конкурентоспроможність туристичних послуг та продуктів на глобальному ринку [3, с. 67]. Національні економіки, в яких відсутні туристичні кластери, не

конкурентоспроможні на глобальному ринку туристичних послуг в довгостроковій перспективі. У туристичному кластері географічна близькість туристичних фірм та організацій розглядається як місце накопичення критичної маси людського й фінансового капіталів, природного, наукового, інформаційного, інфраструктурного й інноваційного потенціалів. Це сприяє зменшенню депресивності сільських територій.

До туристичних кластерів, у т.ч. сільських територій, входять: компанії з надання рекреаційно-туристичних послуг; постачальники спеціалізованих факторів, сервісних послуг; фінансові інститути; фірми допоміжних галузей; фірми, що працюють у низових галузях (збуту або споживання послуг); виробники супутніх послуг; спеціалізовані провайдери інфраструктури; організації, що забезпечують спеціальне навчання, збір інформації, проведення досліджень та надають технічну підтримку (такі як університети, курси перепідготовки та підвищення кваліфікації тощо); інфраструктурні агентства, що істотно впливають на функціонування кластеру. Деякі туристичні кластери включають торгові асоціації та інші спільні формування приватного сектору, які підтримують членів кластеру. Можливі різноманітні варіанти структури й конфігурації туристичних кластерів.

Центром регіонального туристичного кластеру найчастіше буває кілька потужних компаній, що становлять його ядро, навколо якого концентрується велика кількість малих і середніх фірм, взаємодіючих і конкуруючих між собою. Ключовою особливістю кластерної форми туристичної економічної діяльності є формування складної комбінації конкуренції та кооперації, які доповнюють одне одного в створенні сукупного інноваційного продукту на основі ефективного використання існуючих і нових знань, удосконалення форм і методів внутрішньомережевої співпраці. Внутрішня взаємодія у споживанні продукту туристичного кластеру пов'язана з конкуренцією, тоді як взаємодія із зовнішніми споживачами кластеру, як правило, ґрунтується на кооперації з використанням апарату постачання та розподілу логістичного єдиного вікна.

Використання кластерної моделі в управлінні регіональним розвитком туризму, насамперед, сільського зеленого, забезпечує значні переваги для регіональних органів управління, регіонального бізнесу, учасників регіонального туристичного кластеру [4]. В контексті управління регіональним розвитком туризму завдяки впровадженню моделі туристичного кластеру: збільшується кількість платників податків й оподаткованої бази (на відміну від вертикальних корпорацій, центри управління малим і середнім бізнесом, що входить до складу кластерів, як правило, знаходяться на тій же території, що і сам бізнес); впроваджується новий, зручніший інструмент для взаємодії органів місцевого самоврядування з бізнесом; збільшується кількість робочих місць; виникають умови для подальшої структурної перебудови економіки регіону; зростає інвестиційна привабливість регіону; підвищується соціальна, економічна й політична значимість регіону; покращується стан навколишнього середовища.

В контексті розвитку туристичного бізнесу сільських територій переваги кластерної моделі мають такі складові: знижуються трансакційні витрати;

поліпшуються можливості для результативнішого виходу на глобальні ринки; активізується інноваційна діяльність, з'являються нові знання; вдосконалюється і модернізується ринкова інфраструктура; стимулюється малий бізнес. У власне туристичних кластерах переваги полягають, насамперед, у покращенні внутрішніх зв'язків і взаємодій, що знаходять відображення у більш гарантованому збуті туристичного продукту; підвищенні доступності фінансових ресурсів; скороченні певних видів витрат (на маркетинг, рекламу, підвищення кваліфікації кадрів, науково-дослідні розробки); вільному обміні інформацією, знаннями; динамічнішій дифузії інновацій по всіх каналах виробників туристичного продукту, постачальників і споживачів; появі нових умов для конкуренції й диверсифікації, розширення меж кластеру та масштабів.

Для створення регіонального туристичного кластера необхідний базовий потенціал, який включає, зокрема, різні види ресурсів: наукові, освітні, інтелектуальні, кадрові, інформаційні, фінансові, матеріально-технічні, природні, а також досить потужні, успішно функціонуючі компанії, здатні скласти ядро відповідного кластера. До того ж потрібні ринкові, інституціональні, структурні, організаційно-управлінські, інноваційні, суспільно-політичні передумови, що відображають: наявність нормативно-правової бази; зацікавленість і здатність органів управління регіональним розвитком в кластеризації туризму й рекреації; наявність стійкого попиту на туристичні продукти; наявність господарюючих суб'єктів, принципово зацікавлених у кластерній взаємодії; коопераційні зв'язки між потенційними учасниками; наявні інноваційні напрацювання; достатнього рівня домагань ключових власників і топ-менеджерів; забезпеченість фахівцями; відповідний розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури; націленість і готовність відповідної освітньої системи; громадська усвідомленість необхідності впровадження кластерної моделі; бажання і досвід співпраці регіональних органів управління з туристичним бізнесом тощо.

Регіональний туристичний кластер – це не просто сума взаємопов'язаних підприємств, мережна взаємодія всіх його елементів і процесів [5]. Створення, формування і функціонування регіонального туристичного кластеру завжди пов'язане з появою і проявом зростаючого ефекту, насамперед, синергетичного, який забезпечує кількісний і якісний ріст багатьох складових соціально-економічного розвитку регіону, що в свою чергу сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону в цілому.

В туристичній сфері України існують значні проблеми та недоліки функціонування, які суттєво відрізняють туризм України та туризм країн Європейського Союзу. Незважаючи на зростаючий інтерес у наукових колах та підприємницькому середовищі до нових мережних систем, альянсів, кластерів та пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності туристичних послуг як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також здійснену низку заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності України, її окремих регіонів та сфер економічної діяльності, кількість кластерів в Україні, на відміну від європейських країн, збільшується повільно. Це обумовлено низкою факторів, викликів та ризиків. Серед них особливе значення мають:

- недосконала державна політика підтримки малого й середнього туристичного бізнесу, сільського зеленого туризму;
- відсутність нормативного визначення кластерів, їх видів, комплексу заходів щодо створення, в тому числі в транскордонних регіонах, на сільських територіях, сформованого інституційного середовища їх функціонування;
- відсутність достатнього інформаційного забезпечення створення та функціонування кластерів в Україні серед пересічних громадян, підприємців та громадських організацій;
- недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі та соціально-економічні мережі внаслідок невірної та неповної розуміння принципів і переваг діяльності кластерних об'єднань;
- невеликий досвід функціонування кластерів в Україні – внаслідок недостатнього вивчення світового досвіду формування кластерної політики розвитку; участі держави в процесі підтримки та реалізації ініціатив створення кластерів; переваг та можливостей від участі в кластерах підприємств, громадських організацій та вищих навчальних закладів;
- відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю та депресивністю регіонів, ризиками окупності інвестицій.

В діючому законодавстві України поняття «кластер» досі ще не знайшло свого відображення, хоча в підготовлених проектах стратегій розвитку регіонів та окремих сфер діяльності в національному масштабі це поняття вже позиціонується [6, с. 253]. З точки зору діючого законодавства України в інноваційній сфері «кластер» підпадає під класифікацію «інноваційна структура». Порядок створення і функціонування інноваційних структур регламентується Постановою Кабінету міністрів України від 22.05.1996 р. № 549 «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів».

Згідно п. 2 цього документу, «інноваційна структура – це юридична особа будь якої організаційно-правової форми, яка створена у відповідності з законодавством (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на підставі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи і без об'єднання вкладів її учасників (вид Б), з певними сферами діяльності і типом функціонування, орієнтованими на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції». У відповідності з п. 4 Порядку визначено, що ініціатором створення інноваційної структури можуть бути центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації незалежно від форм власності.

З метою нормативного визначення поняття «кластер», формування інституційних передумов, активного впровадження кластерної моделі розвитку туризму в Україні доцільно розробити методичку визначення потенційних кластерів, оцінку ефективності їх діяльності та статистичного спостереження для відображення об'єктивних показників. Для того, щоб створювати і розвивати кластери в регіонах, потрібна активна кластерна політика, яка могла

б забезпечувати зняття різних бар'єрів, з одного боку, і сприяти розширенню і зміцненню міжгалузевих і міжсекторальних зв'язків з іншого.

Кластерна концепція організації підприємництва у галузі сільського зеленого туризму повинна стимулювати ініціативу бізнесу на регіональному та місцевому рівнях. У такому випадку кластерна політика перетворюється на інструмент його регіонального розвитку. Можна виділити принаймні чотири напрями реалізації кластерної концепції, що відрізняються способами її здійснення:

1) каталітична – коли уряд зводить зацікавлені сторони (наприклад, приватні компанії та дослідницькі фірми) і надає їм невелику фінансову підтримку;

2) підтримуюча – каталітична політика доповнюється значними інвестиціями в інфраструктуру й різні важливі сфери (освіта, професійне навчання, маркетинг та ін), що створюють сприятливе середовище для появи і розвитку кластерів;

3) директивна – передбачає впливові дії держави в рамках програм трансформації економіки регіонів шляхом створення кластерів;

4) інтервенційна – коли уряд активно формує спеціалізацію кластерів за допомогою трансфертів, субсидій, стимуляторів і обмежувачів, а також контролює діяльність кластерів.

Означене підводить до судження про те, що у вітчизняних умовах можливе використання всіх чотирьох напрямів кластерної концепції з домінуючими акцентами відповідно зі специфічними особливостями (структурою, рівнем спеціалізації і станом) галузі туризму того чи іншого регіону. Активна кластерна політика сприятиме формуванню різних типів кластерів (промислових, аграрних, туристичних, технологічних, наукових, бізнес-послуг, комбінованих). Обґрунтовується необхідність створення транспортних та житлово-комунальних кластерів [7, с. 56]. Актуальним напрямом кластерної політики в Україні є їх виявлення і моніторинг на територіальному рівні, в тому числі структури, локалізації окремих ланок, співфінансування аналітичних досліджень перспектив розвитку, оцінка впливу на територію загалом і соціальну сферу зокрема.

Для галузі сільського зеленого туризму важливе значення має формування комунікаційних майданчиків для потенційних учасників територіальних кластерів, у т. ч., за рахунок їх інтеграції в процес розробки та обговорення стратегій регіонального розвитку, сприяння обміну досвідом між регіонами з формування кластерної політики у туризмі. Необхідним є сприяння консолідації учасників через асоціативні форми, реалізація програм сприяння виходу підприємств кластера на зовнішні ринки; проведення спільних маркетингових досліджень та рекламних заходів; реалізація освітньої політики, узгодженої з основними представниками кластеру; забезпечення можливості комунікації і кооперації підприємств та освітніх установ. Створення туристичних кластерів має спиратися на розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури в регіонах, формування інституціонального середовища їх функціонування.

Вбачається, що рішення зазначених та інших супутніх завдань вимагає активної організаційної роботи, до участі в якій необхідно залучення різних органів регіонального управління, представників туристичного бізнесу, науки, освіти, різних категорій регіонального співтовариства [8, с. 30]. Для успішної реалізації обраної регіональними органами самоврядування кластерної політики повинні бути взаємопов'язані та узгоджені стратегія розвитку регіону та стратегії розвитку окремих кластерів. У нинішніх умовах має бути досягнутий консенсус між діловими та адміністративно-управлінськими елітами щодо доцільності створення та розвитку туристичних кластерів. При цьому ролі і функції, які повинні виконувати органи самоврядування і бізнесові структури при формуванні і функціонуванні сільських туристичних кластерів, звичайно ж, будуть різними, але взаємодоповнюючими.

Реалізація кластерної політики організації сільського зеленого туризму вимагає формування адекватних інститутів сприяння. До їх числа можуть бути віднесені агентства регіонального та муніципального, туристичного розвитку, створені як за державної підтримки, так і у формі змішаних товариств і некомерційних організацій. Доцільно розробити методіку визначення потенційних кластерів, оцінку ефективності їхньої діяльності та статистичного спостереження для відображення кластерної політики й об'єктивних показників кластерного розвитку туристичної діяльності. Мова повинна йти також про необхідність дослідження реальної участі держави у формуванні кластерної організації туризму, визначення чіткої позиції Уряду, органів місцевого самоврядування в сфері пріоритетних напрямів розвитку туризму в умовах глобальної конкуренції. Без підтримки Уряду кластери, що формуються регіональною владою, не витримають конкуренції навіть на внутрішньому ринку туристичних послуг.

Однією з форм оптимізації туристичної галузі на селі є створення мережі кластерів, сформованих у результаті диверсифікації виробництва її послуг та продуктів і формування тісних кооперативних зв'язків малих, середніх і великих туристичних підприємств. Актуальність створення кластерів на регіональному рівні зумовлена процесами інтегрованості національної економіки до світової; сучасною організацією продуктивних сил у межах окремих регіонів; відносинами власності, удосконаленням систем менеджменту на підприємствах, як головних конструктивних важелях оптимізації туристичного бізнесу [9, с. 345]. Конкурентні переваги кластерів полягають у тому, що сучасна туристична фірма, особливо мале підприємство, вже не може розвиватись незалежно від того середовища, де воно функціонує. Тому більшість подібних фірм об'єднуються в локальні підприємницькі мережі.

Нові технології зробили такі об'єднання туристичних малих підприємств ефективними та конкурентоспроможними. Сільська територія, або точніше, економічне оточуюче середовище для таких об'єднань стає важливим фактором розвитку. Вона у значній мірі впливає на його конкурентні можливості, сприяє скороченню видатків виробництва, розвитку інноваційного потенціалу, підвищення інвестиційної привабливості туристичної діяльності. Отже, у туризмі одним із засобів стабільного розвитку підприємництва є впровадження

кластерних систем, що останнім часом стали як самостійні суб'єкти господарювання за різноманітними функціональними напрямками діяльності. Розвиток кластерних систем надає можливості використовувати типові організаційні форми господарювання у галузі. Питання утворення нових територіально-виробничих форм, наявність певних нерозв'язаних теоретичних та практичних проблем стосовно оптимізації туристичної сфери, що відповідають конкретним потребам економіки та іміджу України на сучасному етапі розвитку ринкових відносин, потребують більш глибоких наукових розробок.

Найважливішим моментом у функціонуванні кластерів сільського зеленого туризму є з'ясування комбінації внутрішніх можливостей і зовнішніх стимулів для активізації кластерної активності та економічного зростання. Тут треба добре вивчити такі речі, як розміри постачання та рівень зв'язків з зовнішніми джерелами та відповідні їм постачання й зв'язки в своїх регіонах. Досягнення балансів є необхідною умовою ефективного функціонування туристичних кластерів. Досвід показує, що чим більше різних комбінацій між внутрішніми та зовнішніми джерелами існування кластерів, тим вищий рівень їх активності. Вплив масштабів просторової структури на рівень розвитку кластерів може бути як позитивним, так і негативним. Не завжди великі міста сприяють розвитку кластерів. Більш ефективними є поліцентричні агломерації або інтегровані сільські системи розселення.

Якщо говорити про інвестиційну привабливість туристичної сфери на селі, то саме завдяки кластерам її підприємства стають потенційно привабливими для інвесторів [10, с. 8]. Кластерна територіальна організація сприятиме розвиткові спеціалізації, збільшенню масштабів і покращенню якості виробництва туристичних послуг та продуктів, залученню резервів, активізації економічного оточення, зменшенню витрат на виробництво, загальному підвищенню економічної ефективності, отриманню синергетичного ефекту. Таким чином, кластер являє собою об'єднання зусиль кількох компаній або агросадиб по сумісному збуту продукції та послуг, розподілу між собою ринків збуту і збутової мережі, проведенню спільного маркетингу, науково-дослідної роботи, фінансових вкладень у сільському зеленому туризмі.

Основний мотив кластерного сільського зеленого туристичного об'єднання полягає в тому, щоб купівля продукції або послуг в однієї туристичної організації стимулювала придбання продукції в іншій. По-суті, кластери дозволяють організаціям індустрії туризму вступати в безпосередній контакт зі споживачами їхніх послуг, організовувати обслуговування на більш високому рівні й, тим самим, підвищувати імідж торгової марки організацій та установ сфери туристичних послуг. У кластерах продукція та послуги однієї туристичної компанії, агросадиби відкривають можливості іншій вийти на ринок й шляхом розподілу фінансового ризику оминати загрози банкрутства навіть при несприятливому попиті.

Створення кластерів дозволяє організаціям та підприємствам галузі сільського зеленого туризму підвищувати якість туристичного продукту, вкладати кошти в екологічно чисте туристичне виробництво. Вони можуть

знаходити вільні ніші на туристичному ринку, диверсифікувати пропоновані послуги в рамках вибраної ніші або сегменту, збільшувати індивідуалізацію обслуговування споживачів. Загалом, можна говорити про те, що в українській галузі сільського зеленого туризму не слід обмежуватися використанням якоїсь однієї з організаційних форм інтеграції туристичної діяльності. Необхідно, враховуючи конкурентні умови на певному ринку, детально пристосовуючи їх до власних потреб, комплексно застосовувати різні організаційні форми розвитку на перспективу.

Список використаних джерел

1. Дишловий І. М. Питання формування та функціонування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі регіону / Дишловий І. М. // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 44. – С. 79-89.
2. Ковальва Ю. М. Практичні приклади функціонування кластерів у світі / Ю. М. Ковальва, Н. В. Алишева // Механізм регулювання економіки. – 2008. – №3 (2), Т.1. – С. 92-100.
3. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні: [навч. посіб.] / Гонтаржевська Л. І. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
4. Соколенко С. І. Створення міжнародних кластерів у галузі зеленого туризму (частина перша) [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко. – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2009/09/stvorenniya-mizhnarodnykh-klasteriv-u-galuzi-zelenogo-turizmuchastina-persha/>
5. Корольчук Л. В. Механізм запровадження кластерної моделі розвитку туризму в транскордонному регіоні [Електронний ресурс] / Корольчук Л. В. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/>
6. Ігнатенко М.М. Проблеми та перспективи розвитку сільського туризму в Україні / М.М. Ігнатенко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. – Серія «Економічні науки». – Т. 12, № 1 (43). – Львів, 2010. – С. 252-255.
7. Яворський Ю.М. Туристичний кластер як форма розвитку галузі / Ю.М. Яворський // Український туризм. – 2015. – № 2. – С. 56-57.
8. Романюк І.А. Системно-структурні дефініції категорій у галузі сільського зеленого туризму: узагальнення та використання / І.А. Романюк // Науковий вісник ХДУ. – Серія: Економічні науки. – Вип. 15. Ч. 3. – Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 29-31.
9. Економіка туризму: теорія та практика: [підручник] / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, С. В. Білоус, Н. Л. Мандюк. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 544 с.
10. Мармуль Л.О. Соціально-економічні засади організації та розвитку сільського туризму в Україні / Л.О. Мармуль, Ю.П. Грицку-Андрієш // Бізнес-навігатор : наук.-вир. жур. – Вип. 2. – Херсон: МУБіП, 2010. – С. 5-13.

РОЗДІЛ 7

ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

*Аверчев О.В - д.с.-г.н., професор
Осінній А.О. - аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ СОРГО В УМОВАХ ЗМІНИ КЛІМАТУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

В статті приведені результати досліджень з вивчення сучасного стану та перспектив вирощування сорго в умовах зміни клімату півдня України. Встановлено, що в агрокліматичних умовах, які складаються останніми роками, традиційним зерновим культурам досить складно сформувати високий урожай. Тому, за таких умов важливо висівати культури, які економно використовують вологу для формування врожаю, а також переносять ґрунтову та повітряну посуху без зниження продуктивності. Однією з таких культур є сорго, потенціал якого дуже високий. В умовах України в середньому можна отримувати на великих площах 40-60 ц/га зерна без зрошення. В умовах зрошення, можна отримувати врожаї вище 100 ц/га з витратами на 25-30% меншими, ніж при вирощуванні кукурудзи. Актуальним є питання розробки адаптивної технології вирощування сорго в умовах зміни клімату при краплинному зрошенні, застосування якого забезпечить стабільність валових зборів зерна цієї культури та можливість збільшення експортного потенціалу країни.

Ключові слова: сорго, південь України, краплинне зрошення, зміни клімату, адаптивні технології, врожайність, виробництво.

Зміни клімату, які відбуваються на планеті у зв'язку з підвищенням температури, впливають на умови виробництва в аграрній сфері і, на сьогодні, виробники відчують часто негативні наслідки цього впливу на розвиток сільського господарського виробництва. Асортимент продукції, яку виробляють в господарствах, здебільшого формується за рахунок традиційних культур помірного клімату. Україна має доволі велику територію, яка включає декілька агро-кліматичних зон, в тому числі і зону Степу. Зона Степу займає південну та південно-східну частини України і становить 46,5% площі сільськогосподарських угідь країни. За агрокліматичними умовами зону поділяють на північну та південну підзони. Природною межею між ними є лінія переходу чорноземів звичайних у південні. Для південного Степу України характерні підвищені температури та невелика кількість опадів в межах 300-450 мм, з них у теплий період року - 200-250 мм.

На сьогоднішній день в зоні південного Степу зернове господарство є стратегічною і найбільш ефективною галуззю народного господарства, оскільки зернові культури становлять основу продовольчої бази і безпеки держави.

Разом із тим, глобальні зміни клімату вимагають перегляду цілого ряду позицій щодо підбору сільськогосподарських культур в структурі сівозміни, впровадження адаптивних технологій, нових систем зрошення, техніко-технологічних, організаційно-економічних та ринкових чинників функціонування всього комплексу [1].

На зниження обсягів та виробництва зерна в останні роки в господарствах України суттєво вплинуло значне зростання цін на паливно-мастильні матеріали, поливну воду, електроенергію та основні засоби виробництва.

В агрокліматичних умовах, які складаються останніми роками, традиційним зерновим культурам досить складно сформувати високий урожай. Тому за таких умов важливо висівати культури, які економно використовують вологу для формування врожаю, а також переносять ґрунтову та повітряну посуху без зниження продуктивності. Такою перспективною культурою для південних регіонів є сорго.

Для сільськогосподарських підприємств важливого значення набуває раціональне використання наявних ресурсів і підвищення на цій основі ефективності виробництва. В даному аспекті сорго володіє високим адаптивним потенціалом і тому має ряд переваг порівняно з колосовими хлібами. Висока господарська цінність і потенційна продуктивність сорго досягається на основі:

- використання природно-ресурсного потенціалу півдня України на основі стійкості культури до екстремальних умов зовнішнього середовища і високої окупності врожаєм агротехнічних заходів;
- вмісту поживних мікро і макроелементів та вітамінів у зерні сорго;
- високої поживності і низької собівартості сорго як кормової культури;
- можливості використання сорго як страхової культури і в зеленому конвеєрі.

Значення сорго обумовлено його універсальністю - зерно сорго може використовуватися на кормові, харчові та технічні цілі. У ньому міститься 70-73% крохмалю, 12-15% білка, 3,5-4,5% жиру. З одного гектара цукрового сорго, яке містить 18-20% цукру, можна отримати 25-30 ц цукрового сиропу. Зерно та зелена маса за своєю поживністю не поступаються кукурудзі.

Без зерна ефективний розвиток тваринництва неможливий. В зв'язку з цим, виробництво сорго є складовою частиною забезпечення галузі тваринництва концентрованими кормами. Слід зазначити, що сорго – поживна і дешева кормова культура. У тваринництві використовують зерно, відходи круп'яного виробництва (лузга, січка, мугель), а також сіно і солому, яка перевищує за вмістом кормових одиниць солому інших культур і прирівнюється до сіна середньої якості.

Зерно сорго та продукти його переробки широко застосовуються в якості концентрованих кормів для відгодівлі птиці, свиней, великої рогатої худоби та інших тварин. Один кілограм зерна сорго прирівнюється до 1,20-1,27 кормових

одиниць, містить 80-90 г перетравного протеїну. Зі спеціальних сортів сорго виготовляють крупу, яка за технологічними та органолептичними властивостями не поступається рису і пшону. Вперше сорго в Україні почали вирощувати з середини дев'ятнадцятого століття як кормову культуру. За багаторічними результатами досліджень Державної служби з охорони прав на сорти рослин, у посушливих районах України врожайність зерна сорго вище, ніж кукурудзи, на 27 % [2]. Основною зоною вирощування цієї культури є Причорноморський степ України та Дніпровська і Донецька область.

Продовольча цінність сорго полягає у високій потенційній врожайності та універсальності використанні. При правильному застосуванні технології та виконанні всіх агротехнічних заходів, урожай зерна в сприятливі роки на зрошені може сягати 130-150 ц/га. Американськими вченими встановлено, що якщо повністю реалізувати потенційну продуктивність сорго, то врожай зерна може досягнути 600 ц/га. Ці розрахунки базуються на особливостях фотосинтезу і полягають у тому, що сорго не зменшує процеси фотосинтезу навіть при дуже низькій концентрації вуглекислоти в приземному шарі кисню і надзвичайно економно використовує пластичні речовини в процесі дихання[3].

Тому актуальність досліджень технології вирощування сорго зернового при краплинному зрошенні в умовах зміни клімату півдня України є очевидною.

Теоретичною основою для розробки сучасних технологій вирощування соргових культур є фундаментальні дослідження, проведені Ю. Ф. Олексієнком і С. В. Красненковим у середині та наприкінці минулого століття.

Сучасними науковцями (Влашук А.М., Войташенко Д.П., Демченко Н.В., Найденко В. М., Каленська С.М.та інші) проведенні вагомні дослідження, щодо удосконалення елементів технології вирощування сорго в зв'язку зі змінами клімату, як в богарних так і в умовах зрошення. Проте, на сьогоднішній день наукові дані про технологічні прийоми вирощування сорго при краплинному зрошенні практично відсутні.

Метою наших досліджень є оцінка сучасного стану виробництва та потенціалу рослин сорго зернового в Україні, найбільш важливих складових раціонального та різноманітного їх використання, а також вивчення можливостей адаптації технологій вирощування сорго в умовах краплинного зрошення південного Степу України.

Матеріалами досліджень слугували наукові праці з питань поточних і перспективних ресурсних можливостей виробництва сорго в Україні, потенціалу сорго зернового в умовах зміни клімату. Під час проведення досліджень було застосовано методи: кількісного та якісного порівняння, абстрактно-логічний, аналітичний.

Сорго відоме вже кілька тисячоліть. Центрами його походження вважають Індію і Китай, звідки воно було завезено в інші країни. В Африці, Китаї та Індії сорго вважалось хлібним злаком, так як саме з нього виробляли борошно і пекли хлібні коржі. Сьогодні сорго має більш широке використання як фуражна культура, яка чудово замінює кукурудзу, а також є джерелом виробництва біоетанолу, виготовлення паперу.

Сорго належить до ксерофітів, що не відмирають після скошування, як інші однорічні злаки, і забезпечує 2-3 укоси біомаси; має високу жаро- та посухостійкість; економно витрачає вологу за формування врожаю; характеризується підвищеною солевитривалістю [4].

Висока посухостійкість цієї культури визначається сильно розвиненою кореневою системою, високою здатністю вбирати вологу і особливістю асиміляційного апарату. Робота листового апарату сорго поновлюється одночасно з тургором листя навіть після 12-14 днів посухи, в той час як у кукурудзи асиміляційний апарат ушкоджується після семиденної посухи. Листя і стебло сорго покриті восковим нальотом, що зменшує випаровування. На формування одиниці врожаю сорго використовує в 1,5-2,0 рази менше води, ніж на інші зернові культури, що дає йому великі переваги при вирощуванні в зоні з обмеженими ресурсами вологи.

Також слід зазначити, що ця рослина дуже теплолюбна, добре росте і розвивається при температурі 30-35° за Цельсієм, легко витримує спеку до 40°С. Якщо ж температура нижче 20°С, рослина припиняє свій розвиток і може так і залишитися пучком трави висотою 10-20 см, хоча доросла рослина досягає висоти 2-3 метрів. Сходи і рослини сорго не витримують зниження температури повітря нижче 0°С.

Сорго (*Sorghum vulgare*) посідає п'яте місце за площами вирощування в світі серед зернових культур після кукурудзи, пшениці, рису та ячменю. За останні 50 років посівні площі під ним у світі збільшились на 60 %, його вирощують у понад 80 країнах світу на площі майже 50 млн га [6].

Міністерство сільського господарства США (USDA) оцінило виробництво цього зерна у 2011-2012 маркетинговому році на рівні 54,5 млн т, що менше порівняно з попереднім періодом на 13%. Проте у 2012-2013 зерновому сезоні обсяги виробництва сорго можуть досягти рівня 2010-2011 МР. Очікується із нового врожаю отримати 61,7 млн т цього зерна [7].

Зростання виробництва сорго пов'язане зі збільшенням попиту на продовольство та енергоносії. Якщо у 2011-2012 зерновому сезоні попит на сорго становив 55,9 млн т, то у новому оцінюється на рівні 612,4 млн т. У США, Мексиці, Чилі, Бразилії сорго є однією з основних культур для виробництва біоетанолу, що забезпечує вихід спирту на 25-30% більший, ніж у кукурудзи й пшениці. Тому одним із основних факторів впливу на ціну сорго є вартість нафти. До того ж, світові ціни на сорго мають пряму залежність від обсягу пропозиції зерна на ринку [5].

До 1980-х років в Україні сорго всіх видів (цукрове, віничне, зернове) активно використовувалося в раціонах годівлі сільськогосподарських тварин, птиці та риби. Вже з початку 90-х років у зв'язку з розпадом СРСР та нестабільною економічною ситуацією відбулося різке скорочення поголів'я у тваринництві й виробництво сорго значно зменшилося. За багаторічними результатами досліджень Державної служби з охорони прав на сорти рослин, у засушливих регіонах України урожайність зерна сорго вища від урожайності кукурудзи на 27%.

Одним з факторів, що може суттєво впливати на продуктивне формування врожаю сорго, залишається зрошення, на що культура реагує високими приростами [6]. Це, в свою чергу, відкриває великі перспективи вирощування зернового сорго як для неполивних так і зрошуваних земель півдня України.

Сорти та гібриди є також важливим фактором у виробництві кожної культури. Це найбільш дешевий та доступний фактор підвищення врожаю. У Державний реєстр України занесені понад 80 сортів різних видів сорго, більшість з яких вітчизняної селекції. Базовими селекційними установами є Інститут сільського господарства степової зони (м. Дніпро) та Селекційно-генетичний інститут - Національний центр насінництва та сортовивчення (м. Одеса), який знаходиться в структурі НААН України.

Найвищих успіхів у наукових дослідженнях соргових культур досягнуто в таких установах, як Інститут зернового господарства (Генічеська та Синельниківська дослідні станції), Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насіннізнавства та сортовивчення. У названих науково-дослідних установах селекція спрямована на високу продуктивність, посухостійкість, ранньостиглість, придатність до механізованого вирощування та збирання урожаю, високу якість зерна, придатність для переробки на біоетанол. У результаті селекції створено сорти соризу та деякі сорти зернового сорго, що придатні для використання на харчові цілі.

Сорти сорго цукрового Довіста та Троїстий селекції Інституту зернового господарства забезпечують збір зеленої маси в Степу 400-450 ц/га, в одному центнері якої міститься 24-26 кормових одиниць, цукристість соку таких сортів становить 18-20%, а в окремих зразках до 25%. Ці сорти рекомендовані для виробництва високоякісного силосу, а також можуть бути використані як сировина для виробництва біоетанолу. Цей напрям на сьогодні є дуже актуальним і перспективним [7,8]. До того ж, в аграрній сфері зростає пропозиція іноземних гібридів.

Незважаючи на цінність цієї культури, обсяги виробництва зерна сорго в Україні є незначними. Основні його площі зосереджені у південному регіоні: Херсонській, Миколаївській, Одеській, Дніпровській, Донецькій областях. Рекордний урожай сорго, який досяг майже 232 тис. т, вітчизняні аграрії отримали у 2008 р. На це вплинуло розширення посівних площ та понад двотонний рівень урожайності зерна. Після цього відбулося суттєве зменшення виробництва. За даними Державної служби статистики загальна площа посівів під урожай 2016 р. в усіх категоріях господарств становить 26775,6 тис. га, що на 126,2 тис. га менше ніж у 2015 р. (99,5%) (табл. 1).

Посіви зернових і зернобобових були висіяні в 2016 р. на площі 14349,5 тис. га, що на 2,6% менше, ніж у 2015 р. Посіви сорго в 2016 р. склали 63,5 тис. га, що на 12,2 тис. га (23%) більше, ніж в минулому році. В структурі посівів питома вага сорго зросла на 0,1%. Більша частина зерна сорго в Україні вирощується сільськогосподарськими підприємствами. За підсумками 2016 р. аграрними формуваннями різних форм власності було вирощено сорго на площі 63,5 тис. га.

Таблиця 1

**Площа посівів під урожай 2016 р.
в усіх категоріях господарств України**

Показники	Посівна площа, тис. га		2016 р. до 2015 р.		Структура площі посівів, %	
	2015 р.	2016 р.	+,-	%	2015	2016
Посівна площа всього	26901,8	26775,6	-126,2	99,5	100,0	100,0
в т.ч. зернові і зернобобові - всього	14738,4	14349,5	-388,9	97,4	54,7	53,6
з них сорго	51,3	63,5	12,2	123,8	0,2	0,3

Найбільшу питому вагу в структурі площ посівів займають сільськогосподарські підприємства, їх площа складає 49,8 тис. га, у тому числі в державних підприємствах посіяно 7,8 тис. га, а в недержавних - 42,0 тис. га. Найменшу площу посівів сорго мають господарства населення.

За п'ять останніх років стабілізувався попит на зернове сорго як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках. Сорго стає все більш популярною культурою в Україні через високу посухостійкість та стабільний попит з боку комбикормових заводів і експортерів. Ціна, яку сьогодні пропонують за 1 тону сорго – 3800-4000 грн.

Згідно з даними дослідження «Агропродовольчий спектр України 2015», Україна займає 4 місце в світі за обсягами експорту сорго, поставляла на зовнішні ринки в 2014 р. 196 тис. тонн цієї культури, що на 16 тис. тонн більше минулорічних показників. Про це повідомляє сайт «Agronews.ua».

При цьому частка України у світовій торгівлі зменшилася з 3,2% у 2013 р. до 1,9% в 2014 р., що було викликано збільшенням експорту із США на 65% порівняно з минулим роком. Основними імпортерами українського сорго залишаються Італія, Ізраїль та Іспанія, на які припадає 83% всіх експортних поставок.

Варто відзначити, що зростання експорту відбулося, незважаючи на зменшення валового збору сорго всередині країни на 37% через низькі показники його рентабельності, що змусило виробників переорієнтуватися на інші культури.

Перевагою сорго є високий економічний потенціал цієї культури. В умовах України в середньому можна отримувати на великих площах 40-60 ц/га зерна без зрошення. В умовах зрошення, можна отримувати врожаї вищі за 100 ц/га при витратах на 25-30% нижчих, ніж при вирощуванні кукурудзи.

На сьогоднішній день дефіцит та висока ціна водних та енергетичних ресурсів, що спостерігається у світі, не оминув і Україну. Для вирішення проблем економії прісної води, зокрема при зрошенні сільськогосподарських культур, очевидно, слід застосовувати екологічно безпечні ресурсозберігаючі технології, а саме нові способи та засоби поливу. Реалізація поставлених задач,

на нашу думку, повинна вирішуватись через впровадження технологій краплинного зрошення.

Відомо, що потенційні можливості технологій краплинного зрошення, у першу чергу за рахунок оптимізації водного та поживного режимів ґрунту, дозволяють отримувати достатньо високі рівні врожайності за одночасної мінімізації питомих витрат на одиницю продукції. Цей факт є основним стимулом у впровадженні цього способу зрошення при вирощуванні сорго в умовах південного степу України.

За даними досліджень вчених Інституту зрошуваного землеробства НААН: (Р.А. Вожегова, М.П. Малярчук, О.В. Морозов та інших) [9] встановлено, що найбільша площа земель в Херсонській області під краплинним зрошенням зосереджена на Каховському зрошуваному масиві – 22,33 тис. га. На Краснознам'янському зрошуваному масиві знаходиться 14 тис. га земель під краплинним зрошенням. Площа земель на Інгулецькому зрошуваному масиві під краплинним зрошенням складає 3,93 тис. га земель. Найменші площі під краплинним зрошенням знаходяться на Правобережному зрошуваному масиві та складають 1,89 тис. га.

З наведених наукових даних вчених ІЗЗ НААНУ та Херсонського ДАУ видно, що на півні України є значні можливості, щодо подальшого розвитку краплинного зрошення, в тому числі і при вирощуванні сорго.

Наслідки глобальної зміни клімату стають все більш відчутними в Україні. Це спонукає фахівців та науковців вносити зміни у структуру посівних площ із врахування культури, у яких є високий адаптивний потенціал.

Однією з таких культур є сорго, яке може зайняти достойне місце в структурі посівних площ, оскільки за своїми ознаками, сорго найменш вибагливе і найбільш пристосоване до умов довкілля південного степу, що ставить його на перше місце серед всіх зернових культур по вирощуванню в посушливих регіонах країни.

Використання переваг соргових культур (висока посухостійкість, адаптивність та економічна доцільність їх вирощування) та нарощування обсягів їх виробництва в Україні потребують державної підтримки та наукового супроводу (впровадження систем зрошення, сучасних ресурсозберігаючих технологій та нових високопродуктивних сортів і гібридів).

Особливу увагу слід звернути на вирощування сорго у степових посушливих районах Півдня України, зокрема і у зрошуваному землеробстві, в якості основної, післяукісної і післяжнивної культури. В основу ресурсозберігаючої технології вирощування сорго покладені високопродуктивні посіви сорти сорго, що забезпечують зростання врожайності на 20-30% та ощадне використання матеріальних і трудових ресурсів завдяки повнішій реалізації біокліматичного потенціалу зони. Актуальним є питання розробки адаптивної технології вирощування сорго в умовах змін клімату при краплинному зрошенні, яка здатна забезпечити стабільність валових зборів зерна цієї культури і можливість нарощування потужного експортного потенціалу для країни.

Список використаних джерел

1. Програма «Зерно України – 2015» - К.: ДІА, 2011. - 48 с.
2. Каражбей Г.М. Поповнення ринку сортових ресурсів сорго звичайного двокольорового (*Sorghum bicolor* L.) / Г. М.Каражбей // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин : науково-практичний журнал. - 2012. - № 2. - С. 42-44.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrocart.com/199/sorgo-prioritetnaya-kultura-v-usloviyah-yuga-ukrainy>
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *Agrometeorology of Sorghum and Millet in the Semi - Arid tropics: Proceedings of the International Symposium, 15 - 20 Nov. 1982, ICRISAT Center, India, Patancheru, 1984, 322 p.*
5. Сторожик Л.І. Агробіологічні основи формування агрофітоценозів сорго цукрового як біоенергетичної культури в степу та Лісостепу України., автореферат
6. Исаков Я.И. Сорго. - М.: Россельхозиздат, 1992. -134 с.
7. Маслак О. Ринок сорго в Україні та світі / О.Маслак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/1111-rynok-sorgo-v-ukraini-ta-sviti.html>.
8. Вожегов С.Г.Зернове сорго в рисовій сівозміні / С.Г. Вожегов, Т.В. Дудченко, І.В. Змієвська // Таврійський науковий вісник: Зб. наук. пр. – Херсон: Айлант, 2009. - № 64. – С. 98-105.
9. Науково-методичні рекомендації щодо збереження родючості ґрунтів в умовах локального зрошення / [Р.А. Вожегова, М.П. Малярчук, О.В. Морозов та інших.] – Херсон: ВЦ ІЗЗ НААН, 2015. – 79 с.
10. Сорго – «верблюд царства рослин» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/articles/marketing/366>.

*Аверчева Н.О. - к.е.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ М'ЯСНОГО ПТАХІВНИЦТВА В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

На сучасному етапі птахівництво довело свої переваги на основі впровадження високих інноваційних вкладень та використання новітніх технологій і утримує високий рівень конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринках.

Птахівництво виступає як одна із стратегічних галузей тваринництва, рівень розвитку якої значною мірою визначає продовольчу безпеку країни і регіону та якість харчування населення. Птахівництво - багатовекторна галузь, ефективне функціонування якої вимагає впровадження складних технологій, направлених на утримання птиці, організацію праці, застосування

модернізованого устаткування при різних технологічних операціях, а також науково обґрунтованих норм продуктивності.

Негативними наслідками тривалого періоду реформ для галузі птахівництва в Херсонській області, як і в інших регіонах, було руйнування організаційно-економічних зв'язків великих спеціалізованих птахівничих підприємств, племптахорепродукторів, комбикормових заводів, фінансових установ. Поступове покращення стану галузі птахівництва спостерігається після 2000 року. Цьому сприяли законодавчі рішення та прийняті Державні й Галузеві програми розвитку сільського господарства в Україні. Організаційно-економічні переваги розвитку бізнесу у м'ясному птахівництві та відносна стабілізація економіки країни позитивно впливали на залучення інвестицій у галузь, будівництво нових птахівничих комплексів, забезпечених сучасним обладнанням. Новостворені підприємства удосконалили виробничу і збутову діяльність на основі передового досвіду провідних закордонних підприємств.

Вирощування птиці на м'ясо є окремою галуззю птахівництва, яка в межах країни почала активно розвиватися на основі бройлерних комплексів - понад 95% загального виробництва м'яса птиці в Україні припадає на виробництво м'яса бройлерів. Його висока економічність порівняно з іншими галузями виробництва м'яса, обумовлена коротким періодом вирощування бройлерів, меншими питомими витратами кормів, енергії, живої праці, що свідчить про доцільність забезпечення пріоритетного розвитку галузі [2].

Сучасне бройлерне птахівництво являє собою комплексну інтегровану систему, яка включає в себе усі технологічні процеси від відтворення птиці до виробництва готової продукції та її реалізації з упровадженням передових вітчизняних і зарубіжних технологій та високопродуктивних кросів. Слід зазначити, що в Херсонській області існує ряд невирішених проблем щодо розвитку м'ясного птахівництва та підвищення ефективності виробництва м'яса птиці.

До основних факторів, що стримують розвиток галузі м'ясного птахівництва в Херсонській області на сучасному етапі слід віднести постійне зростання цін на енергетичні, кормові та племінні ресурси, низький рівень механізації виробничих процесів та продуктивності праці, дефіцит інвестиційних ресурсів для оновлення основних засобів та виробничих технологій.

Основними проблемами сучасного етапу розвитку галузі м'ясного птахівництва в аграрних підприємствах Херсонської області є високий рівень конкуренції з боку виробників з інших регіонів, потреба значних обсягів інвестицій для будівництва і введення в експлуатацію сучасних комплексів з вирощування бройлерів, дефіцит обігових коштів. Тому існує потреба визначити пріоритети розвитку галузі м'ясного птахівництва в регіоні та механізми їх державної підтримки з урахуванням специфіки ринкової економіки та вимог СОТ. Саме цими обставинами, необхідністю докорінних змін в галузі птахівництва області, виведення з кризи та надання їй стійкого поступального розвитку і викликана потреба в розробці Державних і регіональних цільових програм розвитку птахівництва.

Фактичний стан галузі м'ясного птахівництва в Херсонській області упродовж останніх років свідчить про неповну реалізацію потенційних можливостей регіону і постійно погіршується. За роки реформування аграрного сектору області не відбулося позитивних змін у м'ясному напрямі птахівництва, як і у показниках розвитку м'ясних напрямів тваринництва. У 2015 р. в області вироблено м'яса птиці у забійній вазі 10,8 тис. т, що у 3,3 рази більше, ніж у 2010 р., але це лише 2,0 % від загальнореспубліканського виробництва. За даним показником область займає 15 місце серед регіонів України. В Херсонській області вироблено у 2015 р. 48,9 тис. т м'яса всіх видів (18 місце серед регіонів), з яких 10,8 тис. т м'яса птиці. Питома вага птахівництва серед виробництва інших видів м'яса в області становить 22,1 % (рис. 1).

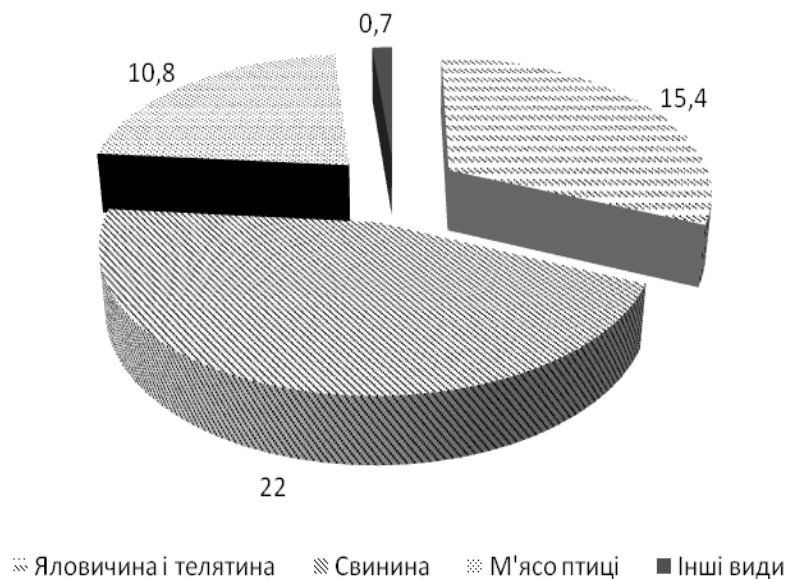

Рис. 1 – Структура виробництва м'яса за видами у Херсонській області, (у забійній вазі), тис. т.

Отже, м'ясний напрям птахівництва в області має низькі показники розвитку порівняно з середніми по країні, не забезпечує внутрішні потреби населення, відстає від інших регіонів, займає останні місця в рейтингу. Тому необхідно впроваджувати систему заходів щодо відродження галузі і підвищення ефективності її функціонування.

Дослідження динаміки виробництва і реалізації м'яса птиці за категоріями господарств Херсонської області показує, що обсяги вирощування птиці на м'ясо зросли за період 2010-2015 рр. від 5,0 до 10,5 тис. т, а у 2013-2014 рр. перевищували 16 тис. т. Слід відзначити, що частка сільськогосподарських підприємств зростає від 54,0 до 87,6 %, при цьому, відповідно, зменшується питома вага господарств населення, які постійно скорочують обсяги вирощування птиці на м'ясо (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виробництва і реалізації м'яса птиці в Херсонській області, тис. т*

Показники	Роки						2015 р. у % до 2010 р.
	1990	2000	2010	2013	2014	2015	
Вирощування птиці у живій вазі, тис. т							
В усіх категоріях господарств	32,3	8,2	5,0	16,1	16,5	10,5	210,0
в т. ч. в сільськогосподарських підприємствах	17,5	1,3	2,7	13,0	13,4	9,2	340,7
у господарствах населення	14,8	6,9	2,3	3,1	3,1	1,3	56,5
Питома вага сільськогосподарських підприємств, %	54,2	15,9	54,0	80,7	81,2	87,6	33,6 в. п.
Реалізація м'яса птиці у живій вазі, тис. т							
В усіх категоріях господарств	32,8	7,3	4,6	5,8	10,9	15,4	334,8
в т. ч. в сільськогосподарських підприємствах	15,9	0,9	1,9	2,8	7,9	5,0	263,2
у господарствах населення	16,9	6,4	2,7	3,0	3,0	10,4	385,2
Питома вага сільськогосподарських підприємств, %	48,5	12,3	41,3	48,3	72,5	32,5	-8,8 в. п.
Рівень товарності в сільськогосподарських підприємствах, %	90,9	69,2	70,4	21,5	59,0	54,3	-16,1 в. п.

*Розраховано за [3-5]

Обсяги реалізації птиці на м'ясо перевищують у 2015 р. обсяги виробництва на 4,9 тис. т, що свідчить про скорочення поголів'я птиці (рис. 2).

Отже, загальною тенденцією розвитку м'ясного птахівництва в Херсонській області є поступове зростання після 2000 р. обсягів вирощування і реалізації птиці на м'ясо. У 2015 р. в області вироблено 10,5 тис. т приросту живої ваги птиці, що у 2,1 рази більше, ніж у 2010 р.

Рис. 2 – Вирощування птиці у живій вазі в Херсонській області, тис. т

Позитивним є зростання обсягів виробництва у сільськогосподарських підприємствах за цей період – від 2,7 до 9,2 тис. т або у 3,4 рази. Відповідно зростає і їх частка у виробництві - від 54 до 87,6 %. Адже аграрні підприємства здатні забезпечити виконання технологічних вимог щодо утримання, годівлі, стандартів якості і безпеки продукції птахівництва. У 2015 р. в області реалізовано 15,4 тис. т м'яса птиці – це на 46,7 % більше від валового приросту. Це свідчить про скорочення поголів'я птиці. Основною метою вирощування птиці для великих підприємств була не реалізація на м'ясо, а поповнення поголів'я основного стада курей-несучок яєчного напрямку продуктивності.

Птахівництво не забезпечує значних приростів виробництва в області і у структурі м'яса за видами займає від 6 до 20 % за досліджуваний період. При цьому по Україні частка птахівництва серед інших видів м'яса становить майже 50 %. В області виробляється лише 2,0 % м'яса птиці від загальнореспубліканського рівня. Частка птахівництва у структурі виробництва м'яса за видами у Херсонській області зростає у 2015 р. до 22,1%, у сільськогосподарських підприємствах – до 29,7%. Господарства населення в цілому виростили у 2015 р. 7,3 тис. т птиці на м'ясо, а це становить 19,8 % від всіх видів м'яса. Такий обсяг є найвищим за досліджуваний період.

Фермерські господарства не переорієнтовують виробництво на тваринництво – у 2015 р. по країні обсяги вирощування всіх видів худоби і птиці на м'ясо становили 67,0 тис. т і лише 0,8 тис. т з них виробили фермери, що у структурі становить лише 1,2 %.

Невеликі підприємства-виробники продукції птахівництва мають низьку конкурентоспроможність і не можуть завоювати великий сегмент ринку м'яса бройлерів, але вони здатні вирощувати водоплавну птицю в літній період без значних капіталовкладень у будівництво приміщень. Тим самим вони зможуть забезпечити ринок необхідною м'ясною продукцією.

На нашу думку, поголів'я водоплавної птиці і надалі буде сконцентровано в невеликих за розмірами господарюючих суб'єктах, зокрема, у фермерських господарствах і особистих селянських. Важливо забезпечити їх добовим високопродуктивним молодняком і доступними за ціною комбікормами. Дана категорія господарств орієнтується на місцеві ринки, швидко адаптується до змін зовнішнього середовища і використовує наявні місцеві кормові і водні ресурси. Крім того, водоплавна птиця менш вимоглива до умов утримання і рівня годівлі, тому її вирощування швидко відшкодовується приростами і приносить прибутки виробнику. При цьому особливої уваги у розвитку м'ясного птахівництва заслуговують фермерські господарства, які мають значні потенційні можливості збільшення поголів'я птиці. В середньому по області фермери у 2014 р. утримували 5,1 тис. голів птиці, що на 4,9 тис. голів більше, ніж у 2013 р. Така тенденція буде позитивною для розвитку галузі в цілому.

Перспективним напрямком розвитку птахівничої галузі в Херсонській області є гусівництво. Комплексний розвиток галузі передбачає виробництво і переробку м'яса і субпродуктів, використання перо-пухової продукції у легкій

промисловості, жиру – у фармацевтичній . Це дозволяє значно підвищити ефективність виробництва. Відновлення роботи племптахорепродукторів області забезпечить поліпшення генофонду птиці, зростання її продуктивності, здешевлення племінного матеріалу для формування продуктивного стада.

На нашу думку, основними виробниками м'яса птиці в області повинні залишатися спеціалізовані птахівничі підприємства, які спроможні забезпечити розвиток галузі на інноваційній основі. Питома вага особистих селянських господарств буде скорочуватись, оскільки дрібні товаровиробники не здатні забезпечувати розвиток галузі на інноваційній основі, але спроможні задовольнити власні потреби і потреби місцевого ринку у м'ясі водоплавної птиці.

Таблиця 2

Структура поголів'я птиці за видами

Види птиці	Роки					
	2013	Структура, %	2014	Структура, %	2015	Структура, %
Всі види птиці	8275,7	100,0	9765,4	100,0	8200,2	100,0
Кури та півні	8234,7	99,5	9734,7	99,7	8180,0	99,7
з них кури-несучки	5189,9	62,7	6709,1	68,7	5661,0	69,0
Гуси	-	-	-	-	-	-
Качки	13,7	0,2	17,2	0,2	20,2	0,3
Індики	-	-	-	-	-	-

Результативні показники реалізації птиці на м'ясо в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області відображає таблиця 3.

При цьому, збільшення питомої ваги фермерських та особистих селянських господарств забезпечить поточні потреби ринку і зростаючі вимоги споживачів у м'ясі домашньої птиці. Загальні показники вирощування птиці за видами по області відображає таблиця 2.

Основними напрямами розвитку птахівництва повинні стати формування нових та відродження колишніх спеціалізованих комплексів з виробництва продукції птахівництва на індустріальній основі, більш повне використання генетичного потенціалу кросів і порід птиці, раціональної організації праці та виробництва, впровадження ресурсощадних технологій, поглиблення переробки птахівничої сировини, розширення асортименту і підвищення якості продукції, освоєння сучасних методів маркетингу, збуту, реклами.

В умовах підвищення роздрібних цін на молочні та м'ясні продукти на зовнішньому та внутрішньому ринках, виробництво м'яса птиці у сільськогосподарських підприємствах залишається збитковим. В останні роки у галузі птахівництва області практично не відбулося серйозних структурних

змін через брак крупних інвестиційних проєктів. Нині постає завдання вирішення проблеми підвищення економічної ефективності галузі, яке визначається генетичним потенціалом поголів'я птиці, вартістю комбікормів і ветеринарних препаратів, витратами енергоносіїв, забезпеченням технологічним обладнанням. На рівень собівартості виробництва м'яса птиці визначальний вплив має забезпечення повноцінними кормами, ціни на які постійно зростають.

Таблиця 3

Результати реалізації птиці на м'ясо в Херсонській області*

Показники	Роки				2015 р. у % до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	
Кількість продукції в живій масі, ц	8000	18 000	77851	7362	92,0
Повна собівартість продукції, тис. грн	10963,7	18821,7	105140,3	14717,0	134,2
Чистий дохід (виручка від реалізації), тис. грн	4142,2	11307,4	60623,4	14058,1	339,4
Прибуток, тис. грн.	-6821,5	-7513,9	-44516,9	-658,9	9,7
Повна собівартість 1 ц, грн	1340,80	1059,66	1350,53	1999,05	149,1
Ціна реалізації 1 ц, грн	506,57	636,63	778,71	1909,55	377,0
Прибуток в розрахунку на 1 ц, грн	-834,23	-423,03	- 571,82	-89,5	10,7
Рівень рентабельності, %	-62,2	-39,9	-42,3	-4,5	+57,7 в. п.
Кількість підприємств			6	7	
в т. ч. які одержали збитки			2	4	

*Розраховано за [3-5]

В умовах підвищення роздрібних цін на молочні та м'ясні продукти на зовнішньому та внутрішньому ринках, виробництво м'яса птиці у сільськогосподарських підприємствах залишається збитковим. В останні роки у галузі птахівництва області практично не відбулося серйозних структурних змін через брак крупних інвестиційних проєктів. Нині постає завдання вирішення проблеми підвищення економічної ефективності галузі, яке визначається генетичним потенціалом поголів'я птиці, вартістю комбікормів і ветеринарних препаратів, витратами енергоносіїв, забезпеченням технологічним обладнанням. На рівень собівартості виробництва м'яса птиці визначальний вплив має забезпечення повноцінними кормами, ціни на які постійно зростають.

Більшість сільськогосподарських підприємств, які виробляють м'ясо птиці в Херсонській області отримують збитки, оскільки не мають можливості оновити застаріле обладнання, не повністю завантажують виробничі потужності, використовують незбалансовані корми та низькопродуктивну птицю, не мають інтеграційних зв'язків із постачальниками засобів виробництва. В цілому в сільськогосподарських підприємствах області рівень

збитковості виробництва м'яса птиці знизився з «мінус» 62,2 % в 2012 р. до «мінус» 4,5 % у 2015 р. В галузі працювали 7 підприємств, 4 з яких отримали збитки (рис. 3).

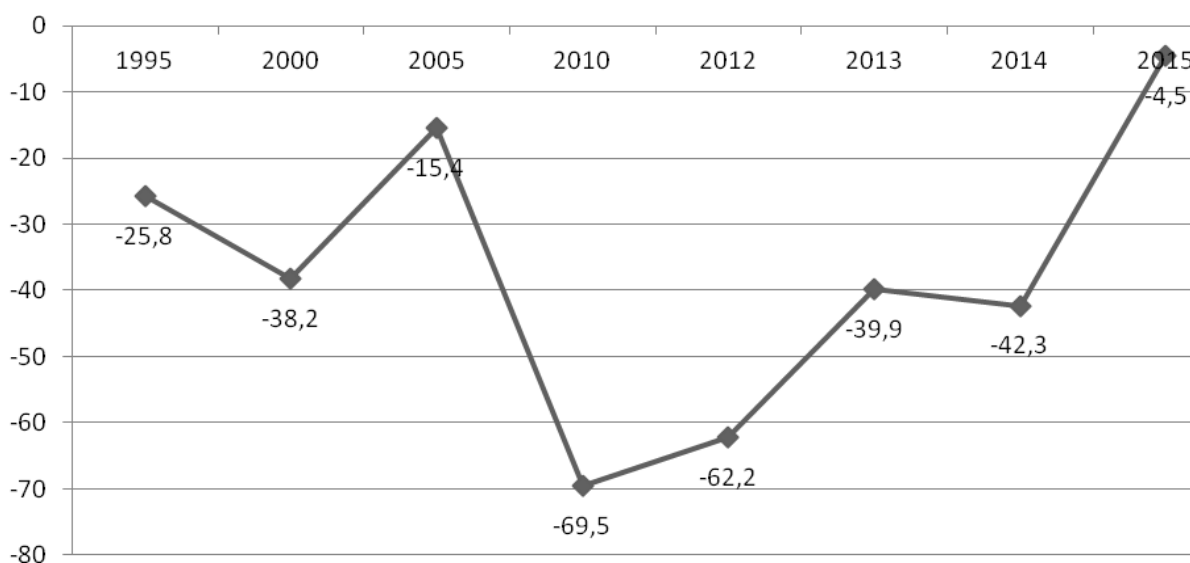

Рис. 3 – Рівень рентабельності виробництва м'яса птиці в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області, %

В Україні також спостерігається коливання рентабельності виробництва м'яса сільськогосподарської птиці у від'ємній площині від -39 % до -62 %. Такі процеси пояснюються впливом як внутрішніх так і зовнішніх факторів що призводять до нестабільності ситуації на ринку. Підняття цін на енергоносії та цін на зерно спровокувало підвищення підприємствами цін на власну продукцію, що додало поштовх до подальшого розвитку інфляційних процесів. Ціни на м'ясо птиці зростали, практично, протягом всього року.

Не вдалося уникнути підвищення цін і на м'ясопродукти. Протягом року ціни зросли на всі види м'яса, не стало винятком і м'ясо птиці. Ціни на нього зросли на 53,7 %. В середньому ціни на птицю зросли від 5,06 грн. за кг у 2010 р. до 19,09 грн. у 2015 р. або у 3,8 рази.

Проведені розрахунки свідчать, що в області немає наближення рентабельності підприємств з виробництва м'яса птиці навіть до рівня окупності. Причиною цього є те, що в основному вирощують птицю яєчного напрямку продуктивності для основного стада спеціалізованих підприємств, а бройлерне виробництво, яке могло б підвищити прибутковість галузі, не розвивається, вирощування птиці м'ясного напрямку має незначну частку в цьому виробництві.

До основних факторів, здатних вплинути на зростання обсягів виробництва м'яса птиці в області можна віднести якість поголів'я птиці, рівень кормовиробництва, удосконалення системи годівлі, впровадження високопродуктивної техніки та сучасної технології, спеціалізацію і концентрацію виробництва, а також ефективне управління галуззю. Для підвищення ефективності галузі пропонуємо збільшити обсяги виробництва

продукції на промисловій основі з використанням наявного потенціалу спеціалізованих підприємств, поліпшити матеріально-технічну базу птахівничих підприємств, значно збільшити обсяг інвестицій в розвиток м'ясного напрямку птахівництва, вдосконалити державне регулювання цін на енергоносії, кормові та інші матеріально-технічні ресурси.

У птахівництві Херсонської області діють дві протилежні тенденції. Яєчний напрямок ефективно розвивається і забезпечує виробникам прибутки, а м'ясне птахівництво, незважаючи на природні обсяги виробництва, є збитковим, оскільки собівартість 1 ц м'яса птиці в 1,5 рази перевищує ціну реалізації.

Проведені нами дослідження дають підставу стверджувати, що для підвищення ефективності м'ясного птахівництва, розвитку внутрішньодержавного і зовнішнього ринку м'яса птиці необхідна державна підтримка як аграрним товаровиробникам, так і підприємствам промислової переробки. Сутність її полягає у створенні сприятливих умов для виробництва і реалізації продукції.

Основними пріоритетними завданнями розвитку м'ясного птахівництва в Херсонській області є:

- виробництво м'ясної продукції в обсягах, які забезпечують продовольчу безпеку регіону;
- поліпшення якості продукції згідно із стандартами СОТ;
- підвищення прибутковості виробництва м'яса птиці товаровиробниками різних форм господарювання;
- підтримка спеціалізованих підприємств м'ясного напрямку продуктивності, що забезпечують конкурентоспроможність птахівничої продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- стимулювання підвищення ефективності виробництва продукції в дрібнотоварних і кооперативних формуваннях, зокрема виробництва екологічно чистої продукції, за рахунок надання бюджетної підтримки особистим селянським господарствам, що трансформуються у фермерські (інші юридичні форми господарювання), чи новоствореним фермерським і сімейним господарствам, які дотримуються встановлених вимог стосовно чисельності поголів'я;
- збереження генофонду існуючих ліній і кросів;
- використання високопродуктивного поголів'я у господарствах усіх форм власності;
- гарантування безпечності продукції птахівництва для кінцевих споживачів [1].

Херсонська область має значний невикористаний потенціал і конкурентні переваги у використанні природних, трудових і економічних ресурсів для забезпечення високої ефективності галузі м'ясного птахівництва, підвищення конкурентоспроможності продукції на споживчому ринку і насичення ринку продукцією птахівництва власного виробництва.

- сприятливі природнокліматичні умови Південного регіону дозволяють значно економити енергетичні ресурси при забезпеченні оптимальних технологічних умов утримання птиці;
- зерно-технічний напрям рослинництва Херсонської області є основою для створення повноцінної кормової бази;
- значний потенціал має потужна наукова і селекційно-племінна база для забезпечення потреби у добовому молодняку високопродуктивних кросів курей і водоплавної птиці;
- кадрове забезпечення галузі вирішує підготовка спеціалістів в ДВНЗ «Херсонський ДАУ» на біолого-технологічному факультеті, спеціалізація «Птахівництво»;
- конкурентні переваги мають підприємства області перед виробниками з інших регіонів в економії транспортних витрат на доставку продукції до місця збуту, особливої актуальності це набуває в зв'язку із подорожчанням паливно-енергетичних ресурсів.

Отже, птахівництво є важливою і невід'ємною складовою агропромислового виробництва Херсонської області, яка має значні потенційні можливості розвитку в різних категоріях господарств, на основі впровадження сучасних технологій, повного використання виробничих потужностей, відновлення птахівничих репродукторів і спеціалізованих птахівничих підприємств, потенційних можливостей і переваг аграрного сектору регіону. Галузь м'ясного птахівництва також потребує постійної уваги і підтримки державних і регіональних органів влади, впровадження інвестиційних проектів, технічного і технологічного оновлення.

Список використаних джерел

1. Програма розвитку тваринництва Херсонщини на 2010 - 2015 роки / Розпорядження голови обласної державної адміністрації 17.03.2010 р. - № 246.
2. Заболотний В.С. Конкурентоспроможне птахівництво України: аналітична оцінка, прогноз розвитку / В.С. Заболотний, О.Ф. Кирилук. - К.: ЦП "Компринт", 2013. - 197с.
3. Статистичний щорічник Херсонської області за 2015 р. // За ред. В.А.Вознюка. Відп. за вип. Т.В.Покидько. – Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області. – 494 с.
4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013-2015 рр.: стат. бюл. / ред. О. М. Прокопенка. – К. : Держкомстат України, 2014-2016 рр. – 88 с.
5. Тваринництво України 2015: стат. зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2014. – С. 97.

*Грановська В.Г. – к.е.н., доцент
Шестун М. Ю. – аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено аналіз розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області з позиції економічної діяльності. Досліджено структуру, обсяги й особливості експортно-імпортних потоків продукції області. Виділено основні загальнодержавні та специфічні для області перешкоди на шляху розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів виробництва та переробки продукції харчування. Акцентовано на необхідності активізації експортної діяльності на території області, як у сфері агропромислової продукції, так і несільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: харчова промисловість, економічна діяльність, зовнішньоекономічна діяльність, Херсонська область.

Продукція підприємств харчової промисловості має стійкий попит, проте, при нарощуванні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продукції переробки стоїть питання її невідповідності діючій системі якості. Внаслідок значних вимог більшості зарубіжних країн до якості продукції, її стандартизації та сертифікації, достатньо невеликі обсяги вітчизняної готової харчової продукції можуть експортуватися за кордон.

Відсутність системного підходу до забезпечення якості продукції підприємств харчової промисловості, необхідність забезпечення продовольчої безпеки та якості споживання вимагають ґрунтовних теоретичних та практичних досліджень в напрямі удосконалення системи управління.

Окрім цього, задоволення потреб населення у здоровій, корисній та високоякісній продукції, що споживається потребує детального та ґрунтового аналізу умов та принципів впровадження світових стандартів та формування аспектів управління якістю у підприємствах харчової промисловості.

Зважаючи на значну кількість підприємств харчової промисловості України, ймовірно було б очікувати достатньо високих обсягів експорту продукції, водночас існуючі зовнішньоторговельні потоки не підтверджують такої гіпотези. Розвиток підприємств харчової промисловості тісно пов'язаний на даний час з економічним та політичним становищем країни, а активізація експортної діяльності цього сектору економіки дала б необхідний поштовх до подальшого підвищення якості продукції, збільшення попиту, підвищення рентабельності виробників харчової промисловості. Можливими до розвитку на території України та її регіонів є й інші види економічної діяльності, що потенційно можуть знайти своїх споживачів за межами країни, широкий спектр локальних та дистанційних послуг.

Дослідження розвитку підприємств, були проведенні багатьма науковцями у цій галузі і розглядається в наукових працях: Ю.Є. Кирилова,

О.М. Алимова, І.Д.Блажа, В.М. Геєця, Б.М.Данилишина, Л.В. Дейнеко, С.І.Дорогунцова, А.О.Заїнчковського, М.Г.Ісаєвої, В.В.Кистанова, А.С.Лисецького, І.І.Лукінова, Л.О.Мармуль, Я.Б.Олійника, Б.Я.Панасюка, І.О.Сингаївського, В.Д.Слюсаря, Л.Г.Чернюк, М.Г.Чумаченка, П.Хейне, І.Р. Юхновського та інших. Водночас існування значної кількості проблем розвитку вітчизняного виробництва спричинює необхідність усе глибшого аналізу та пошуку шляхів їх вирішення, особливо з врахуванням регіональних особливостей.

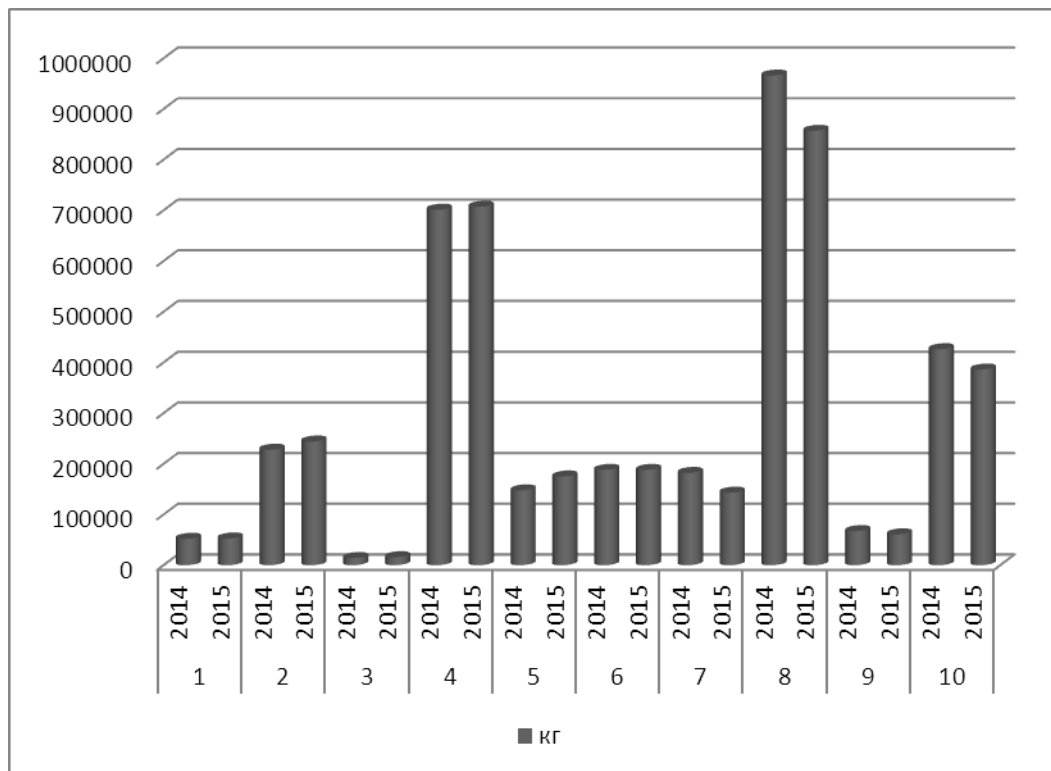
Відтак, метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив розвитку харчової промисловості в області.

Харчова промисловість України включає в себе понад 40 різноманітних галузей виробництва: борошномельнокруп'яну, цукрову, спиртову, пивоварну, хлібопекарську, кондитерську, молочну, рибну, крохмально-мелясну, лікеро-горілчану, макаронну, м'ясну, олійно-жирову, виноробну, овочеву тощо. Крім харчової продукції, харчова промисловість випускає мінеральні добрива, комбікорми, косметичні вироби, тощо.

Питома вага цієї галузі у загальному обсязі промислової продукції України — 16,3%, а продукції агропромислового комплексу — 33,5%. Продовольчі товари становлять 68,1% загального виробництва товарів народного споживання у відпускних цінах, 63% загального обсягу роздрібного товарообороту та 61,5% у структурі особистого споживання матеріальних благ населенням країни. У січні 2017 року харчова промисловість реалізувала своєї продукції на 31 млрд. гривень (без акцизу та ПДВ), що склало 124,7% у порівнянні із січнем 2016 року. Загалом, доля харчової переробки у промисловості країни склала 18%. Майже 28% (на суму 8,68 млрд. гривень) всієї продукції харчової переробної промисловості було реалізовано за межі країни. Реалізація продукції харчової промисловості у 2016 році зросла на 13% та склала 381 мільярд гривень.

За даними Держстату України індекс промислової продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в Україні (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя) у 2015 році, у порівнянні до 2014 року, склав 88,8 відсотка (індекс промислової продукції промисловості в цілому склав 86,6 %, переробної промисловості – 85,9 %).

В період з грудня 2015 року по листопад 2015 року індекс склав 85,1 %, до грудня 2014 року – 92,7%. За січень-грудень 2015 року у порівнянні до січня – грудня 2014 року збільшено обсяги виробництва: м'яса великої рогатої худоби свіжого чи охолодженого – на 1,2% (вироблено 52,8 тис.т); м'яса свиней свіжого чи охолодженого – на 6,6% (вироблено 244 тис.т), замороженого – на 10,1% (вироблено 15,8 тис. тонн); м'яса свійської птиці свіжого чи охолодженого – на 0,8% (вироблено 707 тис.т), замороженого – на 15,7% (вироблено 175 тис.т); виробів кондитерських цукрових (у т.ч. білий шоколад), що не містять какао – на 0,9% (вироблено 188 тис.т); коньяків, брендів – на 12,9% (вироблено 2,95 млн.дал); сигарет, які містять тютюн, або суміші тютюну з заміниками тютюну – на 8% (вироблено 92,9 млрд.шт.) Виробництво основних продуктів харчування України за 2014 – 2015 рр. (рис. 1).

- 1- м'ясо ВРХ свіже та охолоджене
- 2- м'ясо свиней свіже та охолоджене
- 3- м'ясо свиней заморожене
- 4- м'ясо свійської птиці свіже та охолоджене
- 5- м'ясо птиці заморожене
- 6- виробів кондитерських цукрових
- 7- шоколад
- 8- молоко оброблене
- 9- сир неферментований
- 10- кисломолочні продукти

Рис.1 – Виробництво основних продуктів харчування України за 2014 – 2015 рр.

Разом з тим, обсяги виробництва більшості видів продукції харчової промисловості у 2015 році знизились. Значний вплив на загальне зниження промислової продукції галузі мало зменшення обсягів виробництва продукції кондитерської та молочної промисловості як наслідок застосування в поточному році країнами Митного союзу обмежувальних заходів стосовно імпорту українських виробів. Так, за січень - грудень 2015 року у порівнянні до аналогічного періоду 2014 року зменшено: виробництво шоколаду та готових харчових продуктів, що містять какао – на 21,3% (вироблено 182 тис.т), молока рідкого обробленого – на 11,3% (вироблено 966 тис.т), масла вершкового – на 11,4% (вироблено 101 тис.т), сиру свіжого неферментованого – на 9,4% (вироблено 67,2 тис.т), сирів жирних – на 4,8% (вироблено 123 тис.т), йогурту та інших ферментованих чи сквашених молока та вершків – на 9,4% (вироблено 426 тис.т). Також зниження індексу промислової продукції відбулося за

рахунок зменшення обсягів виробництва деяких видів підакцизних товарів. Зокрема, у 2015 році у порівнянні до 2014 року, зменшено обсяги виробництва: пива солодового, крім пива безалкогольного та пива з вмістом алкоголю менше 0,5% – на 19,6%, горілки з вмістом спирту менше 45,4% – на 13%, лікерів та інших спиртних напоїв – на 16,1%.

На зниження індексу продукції харчової промисловості вплинуло також зменшення обсягів виробництва основної продукції олійно-жирової промисловості.

Так, за 12 місяців 2015 року, у порівнянні з 2014 роком, обсяги виробництва олії соняшnikової нерафінованої зменшено на 5,7%, на 30,1% зменшено обсяги виробництва маргарину і жирів подібних та на 30,9% - спредів та сумішей жирових.

Крім того, зменшено обсяги виробництва продукції інших галузей харчової промисловості, зокрема виробів ковбасних, соків фруктових та овочевих, їх сумішей, овочів консервованих натуральних, борошна, цукру, більшості круп, пшеничного хліба та виробів хлібобулочних, печива солодкого і вафель, соусів і приправ та прянощів змішаних, продуктів молоко-вмісних, вод натуральних мінеральних та напоїв безалкогольних та інших.

За даними Держстату України у 2015 році реалізовано продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (у відпускних цінах без ПДВ і акцизу) на суму 339,8 млрд грн, що складає 22,6% в загальному обсязі реалізованої промислової продукції України [1].

До харчової промисловості Херсонської області входить м'ясна, молочна, рибна, олійно-жирова, виноробна, лікєро-горілчана, спиртова, макаронна, хлібопекарська, плодоовочево-консервна, кондитерська та деякі інші галузі. В області функціонує значна кількість переробних підприємств, які забезпечують переробку сільськогосподарської сировини і забезпечують населення регіону продуктами харчування. Варто зауважити, що харчова і переробна галузь Херсонщини є найстарішим напрямком промислового розвитку області, оскільки з-поміж інших регіон виділяється високим рівнем родючості ґрунтів та оптимальними природно-кліматичними умовами, що сприяють росту різноманітних сільськогосподарських культур.

При створенні великих переробних підприємств реалізується політика замкнутого циклу у виробництві – вирощування-переробка-продаж. Понад 15 років успішно працює компанія «Чумак». Це українсько-шведське підприємство – провідний виробник консервованої продукції в Україні. Крім овочевої консервації підприємство виробляє і експортує кетчупи, майонези, соуси, соки, макаронні вироби.

Продовженням інвестиційної діяльності компанії «Чумак» стало створення компанії «GreenTeam» («Грін Тім»), яка займається вирощуванням, передпродажною обробкою і холодним зберіганням овочів в овочесховищі потужністю 50 тис.т, використовуючи найсучасніші технології та міжнародний досвід. У сезон збору врожаю 2015 р. виробничі потужності «Грін Тім» були задіяні на 100%, тому компанією розпочато будівництво другої черги овочесховища – теж на 50 тис.т.

Економічно ефективний проект здійснено французькою компанією «Danone». З 2006 року працює завод «Данон Дніпро», на якому виробляється понад 80% української молочної продукції компанії «Danone» – питні та десертні йогурти, сметана, молоко, кефір, ряжанка.

Традиційною для Херсонщини галуззю є виноробство. Агрофірма радгосп «Білозерський» – найбільший виробник виноматеріалів, вина, фруктового пюре. Якість білозерського вина підтверджують численні нагороди міжнародних і національних виставок, серед них 20 – золоті.

Історія коньяку «Таврія» починається з першого поселення швейцарських колоністів, в 18 столітті. Найбільше виноробне підприємство України – ПАТ «Дім марочних коньяків «Таврія» – створює коньяки з використанням вітчизняного та зарубіжного досвіду виноробства, які мають успіх не тільки в Україні, а й за її межами. За підсумками 2014р., ДМК «Таврія» продемонстрував збільшення обсягів виробництва на 53%, випустив близько 20-ти нових продуктів. На виставці «ПродЕкспо 2015» компанія отримала найбільшу кількість призів у своїй номінації, зокрема «Гран-прі» та «Зірка ПродЕкспо».

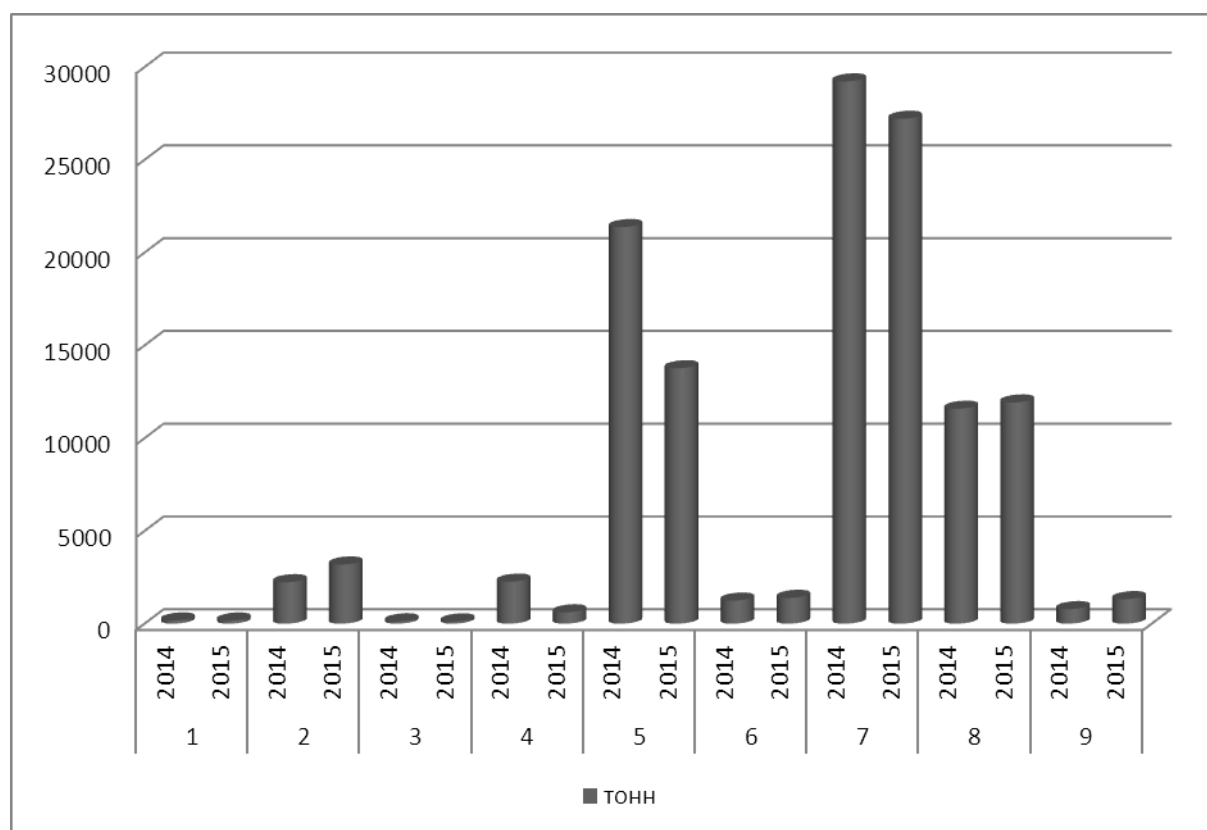
ДМК «Таврія» став першим в Україні виробником органічних коньяків, отримавши у лютому 2015 р. міжнародний сертифікат відповідності вимогам до екологічно чистої продукції згідно ISO 14024.

Основу товарної структури зовнішньої торгівлі області складали продукти рослинного та тваринного походження, механічні та електричні машини, готові харчові продукти.

На теперішній час укладено двосторонні угоди між Херсонською областю та наступними регіонами іноземних держав: Брашовським повітом (Румунія), Акмолинською областю (Казахстан), Підкарпатським воєводством (Польща), Гурійським краєм (Грузія), Ямало-Ненецьким автономним округом, Гомельським і Могильовським обласними виконавчими комітетами (Республіка Білорусь), провінцією Шаньдун (Китайська Народна Республіка), а також з великими іноземними містами: Кент (США), Зонгулдак (Туреччина), Кишинів (Молдова) і Тирасполь (Придністров'я).

Загалом частка Херсонської області в національних обсягах виробництва продукції харчування дорівнює 1,64 %, однак залежно від виду продукції цей показник коливається від 0,7% до 2,8% [2]. Обсяг виробництва основних видів продуктів харчування Херсонської області наведені (рис. 2).

Володіючи потужним промисловим потенціалом, Херсонщина потенційно спроможна задовольнити не лише внутрішній попит на продукцію, але й реалізувати її надлишки в інші регіони країни, а також експортувати за кордон. Економічна діяльність харчової промисловості як Херсонської області, так і України, незважаючи на наявні проблеми (особливо у 2008–2009 рр.), має тенденції до зростання. Вітчизняна продукція користується попитом не лише на внутрішньому ринку, але й на зовнішніх, причому місткість ринків тих зарубіжних країн, що розвиваються, постійно збільшується як внаслідок зростання кількості населення та покращення якості продукції українського виробника, завдяки підвищенню стандартів до світового рівня.

- 1- яловичина
- 2- свинина
- 3- ковбасні вироби
- 4- соки фруктові
- 5- молоко
- 6- масло вершкове
- 7- хліб
- 8- вироби макаронні
- 9- вино

Рис.2 – Виробництво продуктів харчування Херсонської області за 2014–2015 рр.

Зростають також і обсяги імпорту такої продукції, що спричиняє негативне сальдо платіжного балансу області. Теоретично це зумовлює необхідність застосування заходів зі збалансування експортних та імпортних потоків. Проте в умовах глобальної економіки імпорт надзвичайно складно обмежувати за допомогою застосування тарифних бар'єрів і нетарифних перешкод для ввозу продукції. Відтак, значно ефективнішою є концентрація зусиль на підвищенні конкурентоспроможності вітчизняної продукції, з орієнтацією на поступове імпортозаміщення.

Останніми роками розвиток харчової промисловості в області характеризується різким зниженням технологічного рівня виробництва, зношенням обладнання, механізмів та знарядь праці, затуханням інвестиційного та інноваційного процесів, витісненням вітчизняних харчових

продуктів з внутрішнього й зовнішнього ринків продовольчих товарів, зменшенням обсягів надходження до бюджету та валютних надходжень в область від експортних операцій галузі тощо. Для підвищення обсягів виробництва, підприємству потрібно виконувати основні аспекти (рис. 3).

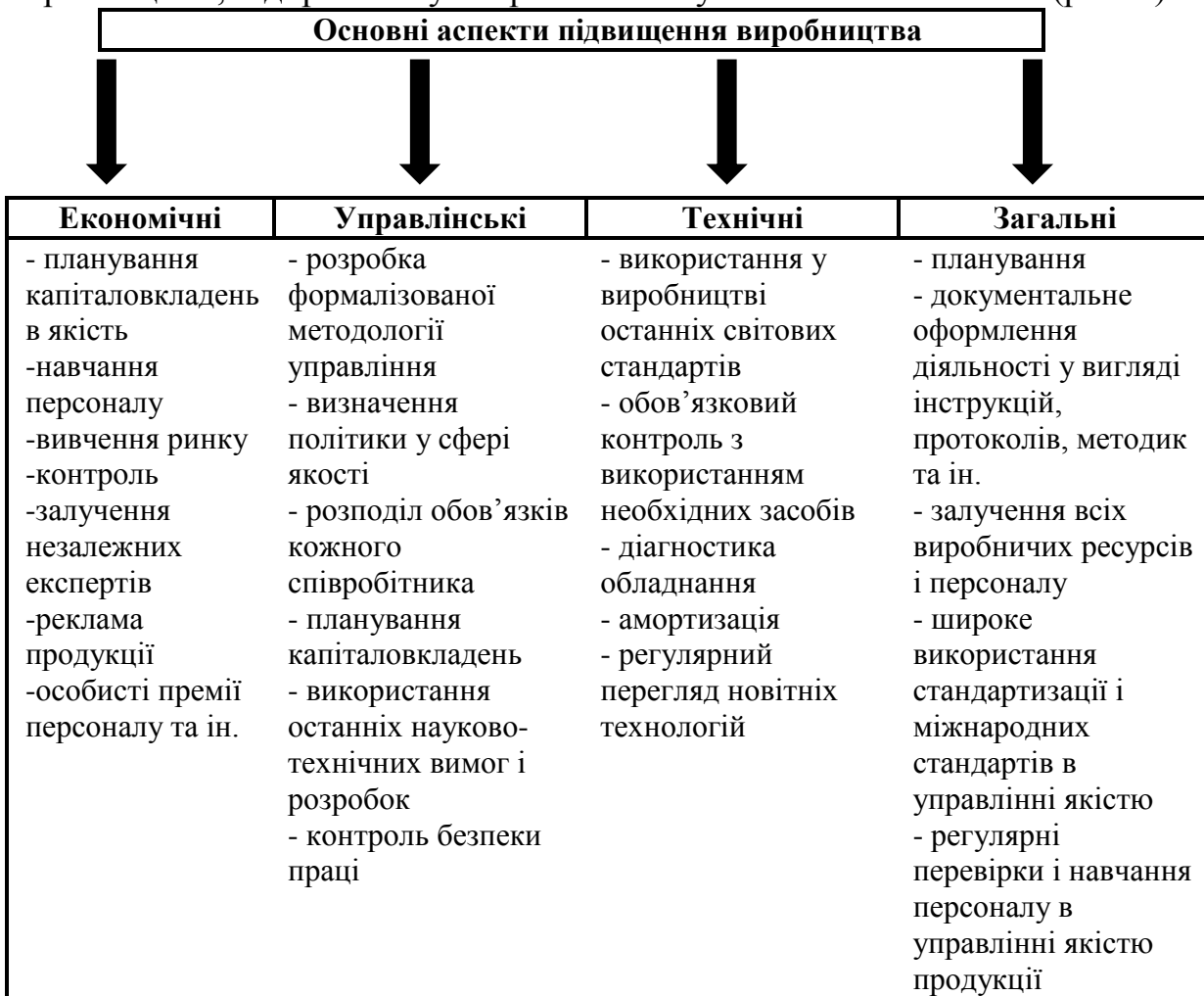

Рис.3 – Основні аспекти підвищення виробництва харчової промисловості

У контексті розвитку вітчизняних виробників та їх зовнішньоекономічної діяльності має місце також глобальний аспект. Постійне зростання дефіциту продуктів харчування у світовому вимірі ставить перед міжнародним співтовариством виклики щодо необхідності нарощування обсягів виробництва продукції. Україна, яка володіє одним з найбільших потенціалів для виробництва значних обсягів продукції в Європі, не використовує його достатньо ефективно. В умовах ринкової економіки така ситуація є неприпустимою і вказує на те, що регулювання даного сектору економіки потребує термінового вдосконалення та усунення наявних перешкод, які доцільно проаналізувати.

Так, основні перешкоди розвитку економічної діяльності товаровиробників області варто поділяти на загальнодержавні та специфічні. До загальнодержавних слід віднести:

– відсутність цілісної та ефективної системи державного стимулювання виробників, внаслідок чого вітчизняна продукція часто залишається неконкурентоспроможною на зовнішніх ринках, а імпортні продовольчі товари виявляються в Україні дешевшими за вітчизняні аналоги навіть після сплати усіх митних платежів. Така ситуація не лише заохочує імпорт, але й має руйнівний вплив на розвиток вітчизняного виробника;

– низьку якість вітчизняної продукції порівняно з закордонними аналогами, неготовність українського менеджменту швидко та ефективно працювати в умовах міжнародної конкуренції, забезпечуючи своєчасну та успішну сертифікацію власної продукції, неспроможність українських виробників налагоджувати ефективну взаємодію з іноземними партнерами та закордонними інвесторами;

– неспроможність вітчизняних підприємців долати бар'єри на зовнішніх ринках продовольчої продукції, що створюються як з метою захисту закордонних споживачів або виробників, так і для недопущення імпорту неякісного продовольства.

Специфічними бар'єрами на шляху активізації зовнішньоекономічної діяльності в контексті використання експортного потенціалу виробників області є:

– висока частка особистих підприємств та низька їх кількість і активність у зовнішній торгівлі, внаслідок чого вихід на зовнішні ринки є процедурно занадто складним (отримання необхідних дозволів, проходження стандартизації, сертифікації тощо), а також пов'язаним з додатковими трансакційними витратами (відсутність постійних зовнішньоекономічних зв'язків, неможливість використання ефекту масштабу);

– межування винятково з країнами ЄС, експорт продукції до яких вимагає відповідності вищим і жорсткішим стандартам, ніж ті, що діють у географічно більш віддалених країнах;

– незадовільний рівень розвитку прикордонної інфраструктури, зокрема, шляхів та міжнародних пунктів пропуску, що спричиняє надзвичайно великі затримки при транспортуванні продукції та перетині кордону, особливо це впливає на продукцію з малим терміном придатності, відповідно знижуючи ефективність будь-яких видів зовнішньоторговельної діяльності;

– низький рівень інформаційного забезпечення та обізнаності виробників з діючими вітчизняними та міжнародними програмами розвитку.

Харчова промисловість є важливою у економічній діяльності не лише області, а всієї країни в цілому. Вона володіє потенціалом ведення значної кількості непромислових видів економічної діяльності. Херсонщина, як і Україна загалом, володіє необхідними та сприятливими передумовами для виробництва значних обсягів продукції, що особливо актуально в умовах посилення світової продовольчої кризи. Постійно зростають також і потреби внутрішнього ринку, що останнім часом усе більшою мірою забезпечуються не лише внутрішнім виробництвом, але й імпортними надходженнями. Таким чином, промислова діяльність визначається, з одного боку, можливістю подальшого нарощування обсягів виробництва з метою експорту, а з іншого –

дає змогу імпортувати ту продукцію, яка буде використовуватися у виробничих процесах вітчизняних підприємств, в тому числі переробної та харчової, а також компенсувати дефіцит за окремими позиціями продукції, обсяги виробництва якої не відповідають обсягам внутрішнього споживання.

Підсумовуючи, слід наголосити, що Херсонська область потенційно може виконувати важливу роль в виробництві харчової продукції, а також забезпечувати виробництво інших видів товарів і послуг. Але для повноцінного використання цих можливостей необхідно забезпечити удосконалення підприємств, поліпшувати інституційне забезпечення їхнього розвитку, активніше та ефективніше застосовувати сучасні інструменти регіонального маркетингу, а також створити ґрунт для розгортання локальних транскордонних ініціатив підприємницьких структур на місцевому рівні і розвивати державні програми розвитку підприємств харчової промисловості України, основними пріоритетами програмами якої є:

- реалізація державної політики у сфері продовольчого забезпечення раціонального харчування населення продуктами, створення сприятливих умов для стабільного розвитку харчової та переробної промисловості;
- формування конкурентоздатного виробництва продуктів харчування в умовах СОТ та насичення продовольчого ринку області якісною та різноманітною продовольчою продукцією;
- забезпечення відповідності якості продуктів харчування вимогам безпеки для здоров'я людини;
- створення розгалуженої мережі заготівлі сировини;
- стимулювання технічного та технологічного прогресу, впровадження нових видів сертифікованих за європейськими стандартами ресурсозберігаючого обладнання, виробництв, технологій та продукції;
- фінансове оздоровлення підприємств;
- інтеграція підприємств галузі з товаровиробниками сільськогосподарської продукції шляхом їх стимулювання для збільшення обсягів виробництва сировини;
- впровадження сучасних форм торгівлі продовольчими товарами та розширення мережі фірмової торгової;
- забезпечення високої якості та безпеки харчових продуктів на основі застосування сучасних визнаних у світі систем менеджменту якості.

Список використаних джерел

1. Головне управління статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Головне управління статистики Херсонської області <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/>.
3. Організація виробництва на підприємствах харчової промисловості: Підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. Т.Л. Мостенська. – К. Кондор – Видавництво, 2012. – 492 с.

*Кирилов Ю.Є. – д.е.н., доцент
Желуденко К.В. – аспірант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В умовах інтеграції національної економіки в міжнародний економічний простір пріоритетне значення набуває здатність підприємств проводити досконалу конкурентну політику. Аграрні підприємства діють у досить динамічному конкурентному середовищі, що характеризується непередбачуваною поведінкою суперників, розвитком інновацій, удосконаленням методів господарювання, зміною потреб суб'єктів ринкових відносин. Тому для підтримання функціонування та подальшого розвитку підприємства змушені адаптуватися до постійних змін як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Вибір стратегічного напрямку в управлінні їх діяльністю забезпечує досягнення ними поставленої мети та пристосування до нових умов.

Метою дослідження є визначення сутності поняття «стратегічне управління» та його вплив на конкурентоспроможність аграрних підприємств.

На сучасному етапі функціонування аграрних підприємств все більш необхідним стає стратегічне бачення шляхів розвитку, забезпечення стійкого економічного зростання в довгостроковій перспективі. Управління господарською діяльністю не може зводитися лише до ухвалення поточних управлінських рішень з окремих її аспектів, тому підприємства усвідомлюють необхідність перспективного управління господарською діяльністю.

Питанням розвитку теорії та методології стратегічного управління присвятили наукові праці такі зарубіжні та вітчизняні учені, як: І. Ансофф [2], В.О. Василенко [3], Л.Є. Довгань [6], М. Портер [9], А. Томпсон [14], П.Т. Саблук [12], А. Стрікланд [14], Т.І. Ткаченко [3], З.Є. Шершньова [15] та інші. Теоретичні основи формування стратегічного управління, наведені у дослідженнях науковців, можуть бути використані у поглибленні визначення завдань і методів здійснення стратегічного управління аграрних підприємств в умовах динамічних змін конкурентного середовища.

Визначення та дослідження сутності стратегічного управління знаходиться в центрі уваги науковців. Серед учених немає єдиного підходу щодо визначення місця стратегій підвищення конкурентоспроможності у системі стратегічного управління організацією. Так як кожне підприємство є унікальним, неможливо впровадити єдину стратегію та застосувати універсальне стратегічне управління щодо всіх суб'єктів господарювання. Тому процес формування стратегії для кожного є особливим і визначається в залежності від положення на ринку, розвитку потенційних можливостей, поведінки підприємств-суперників, характеристик продуктів або послуг, стану

економіки, культури, традицій та багатьох інших показників. Водночас існують деякі основні моменти, які дозволяють стверджувати, що існують загальні принципи розробки стратегічної поведінки, незалежні від специфіки підприємства. Стратегію, спрямовану на досягнення, підтримку та посилення конкурентної позиції, визначають різними поняттями: «конкурентна стратегія», «стратегія конкуренції», «стратегія конкурентної боротьби» та «ділова стратегія».

Існує багато визначень терміну «конкурентна стратегія», представлених в роботах відомих вчених-економістів. Так, М. Портер [9] стратегію конкуренції описує як комплекс наступальних чи оборонних дій, спрямованих на формування стійкого стану в галузі з ціллю успішного подолання п'яти чинників конкуренції та гарантування максимальної віддачі від капіталовкладень підприємства. Як вважають А. Томпсон і А. Стрікланд [14], мета конкурентної стратегії полягає в тому, щоб перевершити суперників у наданих споживачам товарів і послуг, і мати за рахунок цього конкурентну перевагу та лідерство на ринку. Б. Карлоф [7] визначає конкурентну стратегію, як сукупність правил, дотримання яких дозволить підприємству досягати і підтримувати конкурентоспроможність у певній галузі. На думку Г. Азоева [1], конкурентною стратегією є послідовність дій організації, спрямована на досягнення успіху в конкурентній боротьбі в умовах ринку. Отже, конкурентна стратегія представляє собою комплекс заходів підприємства, направлений на досягнення конкурентних переваг над суперниками, завоювання і утримання конкурентної позиції на ринку, а також збереження або посилення бажаного рівня конкурентоспроможності. Проте конкурентні переваги все більше охоплюють властивості, важливі для споживачів та спрямовані на задоволення індивідуальних, а не внутрішніх потреб підприємства. Тому формування стратегії є необхідною умовою для ефективного використання можливостей і переваг діяльності підприємства з урахуванням його позиції в галузі.

Виходячи з розуміння поняття «конкурентна стратегія», можна визначити сутність та значення стратегічного управління у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств. У працях науковців наведено значну кількість визначень стратегічного управління (табл. 1).

Отже, узагальнюючи існуючі підходи, можна вважати, що стратегічне управління – це процес визначення та досягнення поставлених завдань за допомогою постійного балансування між потребами та можливостями підприємств та їх оточення, а основою стратегії на будь-якому організаційному рівні організації є конкурентні переваги і закріплена ефективна стратегічна позиція, що забезпечать майбутню життєздатність організації в мінливих умовах [13, с. 217]. Тому у національних аграрних підприємств на внутрішньому і на зовнішньому ринках виникає необхідність застосування ефективних інструментів стратегічного управління, що використовуються при формуванні науково обґрунтованої стратегії підвищення їх конкурентоспроможності. Її розробка, враховуючи специфіку діяльності та чинники забезпечення конкурентних переваг аграрних підприємств, потребує обґрунтування вибору механізмів її формування.

Таблиця 1

Визначення поняття «стратегічне управління»

Дослідники	Сутність поняття «стратегічне управління»
І. Ансофф [2]	діяльність, пов'язана зі встановленням мети й завдань організації, з підтримкою низки взаємовідносин між організацією і оточенням, що дозволяють їй досягти своєї мети, відповідають її внутрішнім можливостям та дозволяють залишатися сприйнятливою до зовнішніх вимог
В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко [3]	динамічний процес аналізу, вибору стратегій, планування, забезпечення та реалізації розроблених планів організацією
А.П. Міщенко [11]	процес, спрямований на створення конкурентних переваг фірми та забезпечення ефективної стратегічної позиції, які забезпечать майбутню життєздатність організації в умовах, що змінюються
А.Томпсон, А.Дж. Стрікленд [14]	процес, за допомогою якого менеджери встановлюють довгострокові напрямки розвитку організації, її специфічні цілі, визначають стратегії їх досягнення з урахуванням усіх можливих внутрішніх і зовнішніх обставин та реалізують обрані плани дій
З.Є. Шершньова [15]	багатоплановий, формально – поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між організацією та зовнішнім середовищем, а також досягненню визначених цілей

Джерело: [2, 3, 11, 14, 15]

Ефективна діяльність на довгострокову перспективу, високі темпи розвитку і підвищення конкурентоспроможності в умовах ринкових відносин визначаються переважно рівнем стратегічної політики, здатністю прогнозувати та приймати довгострокові рішення, які орієнтовані на майбутнє і є основою для прийняття оперативних рішень. Стратегічні рішення характеризуються такими показниками, як інноваційність, направленість на перспективні цілі підприємства, на можливості, та потребують певних знань. Для надання повної характеристики стратегічного управління потрібно його порівняти з оперативним управлінням. Порівняння доцільно провести по ключовим характеристикам управління (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння видів управління

Характеристика	Стратегічне управління	Оперативне управління
Місія	Створення конкурентних переваг для забезпечення довгострокової діяльності підприємства	Виробництво товарів та отримання доходу
Завдання	Спостереження за змінами у зовнішньому середовищі, адаптація і пошук конкурентних можливостей	Пошук раціональних шляхів використання ресурсів для отримання максимального прибутку
Час	Довгострокова перспектива	Короткострокова перспектива
Ефективність	Показник стратегічного успіху на ринку (зростання або падіння долі ринку)	Показники прибутковості та рентабельності підприємства

Джерело: [13, с. 217]

Система стратегічного управління підприємств визначається взаємодією певних факторів, до яких відносяться: галузева належність; розміри організації (залежно від галузевих особливостей); тип виробництва, рівень спеціалізації, концентрації та кооперації; характерні риси виробничого потенціалу; наявність або відсутність науково-технічного потенціалу; рівень управління та кваліфікації персоналу тощо [6, с. 14].

Стратегічне управління виконує велику кількість завдань, які стосуються стратегічного аналізу, реалізації, розробки та контролю за виконанням стратегій підприємств. Але, перш ніж їх формулювати, необхідно вивчити ринок та скорегувати діяльність аграрних підприємств, відповідно до їх потреб. Головними завданнями є: організаційно-економічне забезпечення виходу підприємства на нові ринки збуту сільськогосподарської продукції; реалізація інноваційних проєктів; забезпечення ефективної взаємодії науки, освіти, виробництва у розвитку інноваційної діяльності; розвиток системи економіко-правової та соціально-екологічної відповідальності за якість продукції тощо.

Впровадження стратегічного управління на підприємстві можливо здійснювати тоді, коли організація є стратегічно орієнтованою, тобто працівники якої мають стратегічне мислення, впроваджується стратегічне планування, яке дозволяє розробку та використання інтегрованої системи стратегічних планів, і поточна діяльність підпорядковується досягненню поставлених стратегічних завдань [6, с. 15]. Перевагами стратегічно орієнтованих організацій є: зниження до мінімуму негативних наслідків змін, що відбуваються; здатність покращити керованість підприємством, так як за наявності системи стратегічних планів є можливість порівнювати досягнуті результати з поставленими цілями, конкретизованими у вигляді планових завдань; впровадження системи стимулювання для розвитку гнучкості й пристосованості організації та окремих її відділів до змін; забезпечення динамічності змін через прискорення практичних дій щодо реалізації стратегічних планів на основі відповідної системи регулювання, контролю та аналізу; створення виробничого потенціалу та системи зовнішніх зв'язків, що можуть адаптуватися до змін і дають можливість досягти майбутніх цілей. Реалізація усіх цих переваг дозволить побудувати обґрунтовану послідовність дій щодо реалізації концепції і формування системи стратегічного управління.

З огляду на існуючі загальні принципи управління економікою, господарського механізму, а також організаційно – економічного управління підприємством, принципами функціонування механізму стратегічного управління конкурентоспроможністю є: принцип перспективності, пріоритетності, реалізації, поетапності та комплексності [6, с. 12].

Принцип перспективності означає орієнтованість стратегічного управління підприємства на довгострокову перспективу, а тому наслідки стратегічних рішень, що приймаються, мають велике значення для розвитку організації на тривалий термін.

Принцип пріоритетності означає, що керівництву підприємства потрібно послідовно дотримуватися певної стратегії, а їх тактичні дії повинні

відповідати стратегічним завданням. При цьому, так як стратегічне управління здійснюється в умовах високої невизначеності, керівництву потрібно бути готовим до внесення коректив, що не виходитимуть за межі узгодженої концепції розвитку організації.

Принцип реалізації визначається тим, що планові показники повинні відповідати реальним можливостям зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Принцип поетапності пояснюється тим, що стратегія впроваджується послідовно: довгострокові завдання вирішуються через реалізацію середньострокових і короткострокових ініціатив.

Принцип комплексності передбачає аналіз та облік інформації, що дозволяє вчасно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ. Розроблюючи ефективну стратегію, необхідно враховувати велику кількість факторів, при цьому досліджувати їх потрібно враховуючи важливість та пріоритетність.

Результативність стратегічного управління забезпечується дотриманням процесу його здійснення, який включає взаємопов'язані етапи, такі як [6, с. 18]: розроблення місії підприємства; визначення цілей організації; оцінка й аналіз зовнішнього середовища; визначення сильних та слабких сторін; аналіз стратегічних альтернатив; вибір стратегії; реалізація стратегії та її оцінка.

Першим, найбільш суттєвим і визначальним етапом є вибір місії та цілей. Місія підприємства визначає його статус та забезпечує напрям та орієнтири для формування цілей і стратегій на різних організаційних рівнях. Стратегічні цілі вказують напрям діяльності підприємства, встановлюють спосіб мотивування працівників та способи проведення контролю за виконанням планів.

Наступним етапом в управлінні стратегічним розвитком аграрних підприємств є визначення впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на стан підприємства. Нестабільність зовнішнього середовища, яка на сьогодні спостерігається в аграрному секторі, є джерелом соціально-економічних, технологічних та екологічних проблем для підприємств. Аналіз зовнішнього середовища в умовах невизначеності дає можливість встановити межі, у яких будуть функціонувати аграрні підприємства; визначити можливі сприятливі ситуації та загрози; виокремити сильні й слабкі сторони конкурентів, напрямів їх розвитку. Аналіз внутрішнього середовища розкриває можливості, сильні та слабкі сторони, потенціал, на який можуть розраховувати підприємства в конкурентній боротьбі в процесі досягнення власних цілей.

Визначення типу розвитку підприємств, на якому вони знаходяться в даний час, а відповідно і перспективи на майбутнє, є третім етапом стратегічного управління розвитком. Тип розвитку підприємств безпосередньо залежить від співвідношення між основними факторами виробництва й результативними показниками. При діагностиці типу розвитку аграрних підприємств потрібно враховувати стан і розмір сільськогосподарських угідь, кількість трудових ресурсів, основних виробничих фондів. Розвиток економіки країни залежить від рівня інноваційної активності окремого

підприємства, а саме перенесення акценту на використання принципово нових технологій, прогресивних організаційних і управлінських рішень. Таким чином, інноваційний тип розвитку є головним чинником довгострокового успіху аграрних підприємств та, як наслідок, розвитку країни в цілому. Стан підприємства покращується за рахунок скасування збиткових операцій, виходу з неперспективних ринків, відміни застарілих технологій, корегування обсягів виробництва відповідно до попиту та інше.

Формування портфеля стратегічних альтернатив та вибір стратегії розвитку підприємств дає змогу визначити напрямки поведінки їх на ринку з урахуванням умов зовнішнього середовища та можливого характеру їх зміни; оцінити конкурентоспроможність і стратегічні конкурентні переваги підприємств; визначити ресурси, які необхідно залучити для досягнення поставлених цілей, та забезпечити їх найбільш ефективне використання. Формування стратегії підприємств ґрунтується на виборі базової стратегії, та залежить від аналізу фінансового стану організації, виробництва, персоналу, організаційної культури, іміджу, конкурентних переваг, внутрішнього потенціалу підприємства та типу розвитку. Моделі поведінки визначаються на основі оцінки зовнішнього потенціалу підприємств: високому потенціалу відповідає наступальна модель, низькому – захисна. Вибір захисної або наступальної моделі поведінки зумовлює вибір однієї з трьох базових стратегій, запропонованих М. Портером (табл. 3).

Таблиця 3

Характерні риси конкурентних стратегій

Тип конкурентної стратегії	Характерні риси
Стратегія лідерства за низькими витратами	Отримання конкурентних переваг за допомогою оптимізації витрат сировину, матеріали, енергоносії; продуктивності праці,
Стратегія диференціації	Отримання конкурентних переваг за допомогою використання унікальності деяких елементів товарів, які мають цінність для споживачів
Стратегія фокусування	Орієнтована на конкретну послугу або сегмент ринку. Реалізується шляхом зниження витрат або на основі диференціації

Джерело: [13, с. 218]

Реалізація стратегії як наступний етап управління є критичним процесом, оскільки саме він у випадку успішного здійснення приводить підприємства до досягнення поставлених цілей. Реалізація стратегії здійснюється шляхом розробки стратегічного плану формування конкурентоспроможності підприємств, що представляє собою комплекс конкретних дій з реалізації розробленої стратегії забезпечення конкурентоспроможності. Дана програма включає набір тактичних задач, побудову графіків виконання стратегії, визначення задач і функцій виконавців стратегії. Реалізація програми виконання стратегічного плану перевіряється в процесі стратегічного контролю, основною задачею якого є оцінка ступеню відповідності даної стратегії сучасному стану внутрішнього та зовнішнього середовища

підприємств, запланованим цілям. За необхідності, здійснюється корегування самої стратегії та дії з її реалізації.

Умовами успіху реалізації стратегії вважаються: упевненість її виконавців у своїх здібностях; готовність підприємства до змін, відповідність стратегії потребам середовища. Проблемами, що пов'язані з реалізацією стратегії, є: її невідповідність структурі організації; високі ризики; відсутність досвіду; недосконалість інформаційних систем та методів діяльності тощо.

На функціонування аграрних підприємств та управління ними впливає значна кількість факторів, які зумовлені особливостями сільського господарства, зокрема: залежність результатів діяльності підприємств від природно-кліматичних умов; потреба з залученні сезонної робочої сили і труднощі в управлінні нею; тривалий часовий інтервал між періодом витрат та отриманням доходу; одночасний розвиток декількох галузей, які суттєво відрізняються технологією та організацією виробництва, але взаємопов'язані результатами; використання у виробничому процесі частини продукції власного виробництва; різні терміни зберігання та реалізації продукції; використання землі, як одного з ресурсів виробництва; ротаційність аграрного сектору економіки; низька рентабельність сільськогосподарської діяльності; залежність від світових цін на ресурси та продукцію.

Серед основних шляхів стратегічного розвитку аграрних підприємств виділяють: науково обґрунтовану систему ведення господарства, що враховує природно-кліматичні та економічні умови та розвиток на перспективу; створення матеріально-технічної бази, що відповідає обсягу і структурі виробництва продукції; удосконалення інформаційно-обчислювальної системи планування, обліку, звітності та оперативного управління виробництвом на базі сучасної комп'ютеризації, впровадження енергозберігаючих та ресурсоекономних технологій виробництва, підвищення залучення наукового аграрного потенціалу [5, с. 21].

Висновки. Актуальним завданням сучасного розвитку економіки України є досягнення високого рівня конкурентоспроможності національних підприємств та забезпечення їх ефективного функціонування на довгострокову перспективу. Для виконання поставлених завдань передбачається впровадження стратегічних заходів та розробка відповідних дій щодо їх реалізації. Стратегічне управління виконує значну кількість завдань, таких як стратегічний аналіз, реалізація, розробка та контроль за виконанням стратегій підприємств. Разом з тим особливості сільськогосподарського виробництва, відсутність методик оцінки типів розвитку суб'єктів діяльності призводять до його практичного застосування лише незначною кількістю підприємств, останні ж надають перевагу ситуаційному управлінню, яке не дає можливості орієнтуватися на перспективу. Тому подальші дослідження в даному напрямі повинні полягати в науково-методичному забезпеченні стратегічного управління екстенсивним, інтенсивним та інноваційним типами розвитку аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2001. – 270 с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
3. Василенко В.О. Стратегічне управління підприємством: навч. посібник / В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., виправл. і доп.; за ред. В.О. Василенка. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 400 с.
4. Гарафонова О.І. Стратегічне управління: принципи та підходи до класифікації стратегій розвитку / О.І. Гарафонова // Чернігівський науковий часопис [Електронний ресурс]. – 2013. - №1 (4). – С. 49 – 58. – Режим доступу: http://chasopis.geci.stu.cn.ua/nomer/2013/1/seriya_1/ua/049-058.pdf.
5. Голік В.В. Стратегічний набір як ефективний інструмент забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / В.В. Голік // Актуальні проблеми економіки. – 2015. - №2 (164). – С. 15 – 24.
6. Довгань Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. Стратегічне управління. Навч. посіб. 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.
7. Карлоф Б. Деловая стратегия: Пер. с англ./ Науч. ред. и авт. послесл. В.А. Приписнов. – М.: Экономика, 1991. – 239 с.
8. Кашуба Я.М. Вибір методів та підходів стратегічного управління розвитком підприємництва / Я.М. Кашуба // Економіка та держава. – 2011. - №9. – С.16.
9. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 454 с.
10. Кравець К.В. Концепція стратегічного управління аграрними підприємствами Луганської області / К.В. Кравець // Економічний аналіз. – 2014. – Том 16. №2. – С. 98 – 104.
11. Мищенко А.П. Стратегическое управление: учебное пособие / А.П. Мищенко. – Днепропетровск: Издательство ДУЭП, 2003. – 261 с.
12. Саблук П.Т. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / П.Т. Саблук, В.Я Мессель-Веселяк. – Інститут аграрної економіки УААН. – К., 2002. – 60 с.
13. Свірідова С.С. Стратегічне управління як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств / С.С. Свірідова, О.М. Стойловська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. - №3. Т.3. – С. 216 – 218.
14. Томпсон А.А. Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / Пер. с англ. 12 – е изд. – М.: Вильямс, 2006. – 928 с.
15. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 700 с.

*Мухіна І.А. - к.е.н, доцент
Хорунжий І.В. - к.с.-г.н, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ВЕКТОРИ КООПЕРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У рамках поглиблення інтеграції України в світовий економічний простір, питання розвитку кооперації в аграрному секторі постало з усією гостротою. Лише з країною, яка розумно використовує власний, у першу чергу – людський, потенціал, може бути рівноцінне партнерство. Якість життя більшості громадян повинна бути такою, щоб вони мали бажання розвиватися й налагоджувати економічні зв'язки з представниками інших країн для взаємної вигоди всіх учасників.

Разом з тим, динаміка кооперативного руху в Україні має негативну тенденцію. В аграрному секторі склалися дуже нерівноцінні відносини між суб'єктами економічної діяльності. З однієї сторони - значна концентрація с.-г. угідь у невеликої кількості агрохолдингів, з іншої – чисельна кількість власників особистих господарств громадян, які продають лише надлишки виробленої продукції й цим підтримують свою життєздатність.

У суспільстві наростає напруженість між соціальними верствами. Для зниження її рівня основною задачею державного управління стає соціалізація економіки. Тому Державна цільова програма розвитку економіки аграрного сектору на період до 2020 року ставить своєю головною метою створення організаційно-економічних умов для цього [1].

Світовий досвід показує, що кооперація - невід'ємна складова ринкової трансформації. Така форма об'єднання громадян здатна захистити їхні інтереси, уникнути соціальних конфліктів, отримати більш дешевий і надійний доступ до засобів виробництва, покращити добробут, та слугувати розвитку демократії. Саморегульовані громадські організації в розвинутих країнах мають реальний вплив на формування аграрної політики. Завдяки цьому, країна багатіє в цілому, а не лише її окремі громадяни.

Головною метою даного дослідження є висвітлення особливостей розвитку кооперативної діяльності в Україні на прикладі аграрних підприємств Херсонської області. Об'єктом виступає процес становлення кооперації. Предметом слугує сукупність факторів розвитку кооперативних процесів.

Дослідження проводилося в чотири етапи:

- 1) були узагальнені ключові позиції попередніх публікацій щодо змін соціально-економічного середовища аграрної сфери;
- 2) проведений аналіз сучасного стану кооперативного руху та порівняння його з прогнозними очікуваннями;
- 3) визначені пріоритетні напрями розвитку кооперації в Україні;
- 4) запропоновані шляхи активізації кооперативних процесів.

Українські вчені приділяють достатньо уваги особливостям функціонування кооперативних підприємств. Більшість досліджень виконується у напрямку організаційних та правових аспектів функціонування, а також економічних умов створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК). Серед науковців слід назвати: С. Бабенка, Г. Башняніна, В. Гончаренка, В. Деброва, В. Зіновчука, О. Крисального, М. Маліка, О. Могильного, Л. Молдован, А. Ревуцьку, П. Саблука, В. Терещенко, І. Топіху, Ю. Ушкаренко, В. Юрчишина та інших. Всі вони без виключення підкреслюють складність відтворювання кооперації в сучасних умовах олігополії.

На наш погляд, не менш важливою є соціально-психологічна складова кооперації, яка визначає особливості індивідуальної та групової поведінки, прагнення та потреби прошарку середніх та дрібних товаровиробників – основних суб'єктів сільськогосподарської кооперації. Недостатньо опрацьованою залишається еколого-економічна складова, яка пов'язана з розподілом та перерозподілом ресурсів аграрної сфери.

Висвітленню питань щодо користування природно-економічними ресурсами у свій час приділяли увагу такі українські вчені як: В. Благодатний, О. Гальчук, Й. Дорош, А. Степаненко, М. Хвесик. Взаємодія зв'язків між процесами соціальної сфери та станом економіки розглянута в працях І. Бистрякова, Л. Гумільова, П. Сорокіна, та інших.

Дослідження руху історичних та ресурсних процесів економіки показало, що виникнення й поширення кооперативних підприємств у промислово-розвинутих країнах відбувалося в умовах капіталізації економіки. Головною причиною широкого розповсюдження кооперації саме в аграрній сфері став нерівномірний розподіл ресурсів і концентрація великого капіталу у прибуткових галузях економіки, на відміну від с.-г. виробництва. Тому в ній утворилася «вільна ніша» для інших членів соціуму [2].

Об'єднання зусиль і коштів дрібних та середніх товаровиробників створило умови для використання переваг, притаманних великому бізнесу. Завдяки злагодженим діям, кооперативні підприємства в західних країнах досягли поставлених цілей. Це був бізнес, побудований на партнерській взаємодопомозі та демократичних принципах управління. Психологічною потребою було бажання виробників стати конкурентоспроможним учасником ринкових відносин [3].

Паралельно, кооперація вирішила важливу соціальну задачу – зменшення кількості збіднілих селян та їхній відтік у міста. Вона відкрила ряд проблем промислових країн, створивши нові галузі та робочі місця, які дали значній частині населення засоби до існування [4]. Кооперація стала одним із шляхів соціалізації економіки.

Історія кооперативного руху в Україні налічує майже 150 років. Наша країна була серед лідерів кооперації в Російській імперії, але примусова колективізація у 20-30 рр. ХХ ст. майже знищила кооперативну ідею. Якісно новий етап відродження української кооперації було започатковано в 1997 р. прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Науково-технічний прогрес призвів до технічних та технологічних змін у сільськогосподарському виробництві. Подальший розвиток агробізнесу сприяв перетворенню аграрної сфери у високоприбуткову. Вона стала привабливим об'єктом інвестицій. Це вплинуло на бізнесове середовище. Зараз спостерігається переміщення в неї великого капіталу (агрохолдинги, великі переробні підприємства, транснаціональні компанії). Явищу притаманне витіснення менш ресурсних підприємств та окремих товаровиробників [5].

Не зважаючи на складність економічної ситуації, наша держава має достатній природно-ресурсний потенціал для власної продовольчої безпеки. Вона повністю забезпечує себе продукцією для харчування населення та інших потреб завдяки функціонуванню с.-г. підприємств, фермерських господарств та особистих господарств громадян (ОГГ). Разом з тим, дії керівництва держави, направлені на активізацію кооперативного руху.

На нашу думку, причина цих дій криється в тому, що більшість членів уряду - представники крупного бізнесу і власники промислово-переробних підприємств. Об'єднанням ОГГ у кооперативи, вони прагнуть закрити свою основну проблему - нестачу сировини. Ці дії не тільки не вирішують питання, а й погіршують економіку країни в цілому. Одночасно, в аграрному секторі об'єктивною стала потреба демократичного розвитку кооперації, яка робить тільки перші самостійні кроки в цьому напрямку.

Проведений аналіз еколого-економічних процесів виявив, що гуманітарна криза в Україні пов'язана із затуханням етногенезу. Тому зміни, які відбуваються в аграрній сфері є частиною цього процесу. Прогнозне очікування було наступним: «затухання етногенезу призведе до екологізації виробництва як через вичерпаність природних ресурсів, так і зміну соціальної домінанти - прошарок середніх власників змінить представників крупного капіталу» [6, 7].

Отже, ми можемо перейти до другого етапу дослідження й визначати: чи відбуваються ці зміни, та яким чином вони проходять в Україні.

Як і традиційні для української економіки підприємства, кооперативи залежать від законодавчого та ресурсного забезпечення, політичної та економічної ситуації в країні, але на відміну від перших є менш стійкими, бо середовище навколо них тільки формується. Про це свідчить динаміка кількості кооперативних підприємств України (табл. 1).

Аналіз показав, що за період 2010-2015 рр. загальна кількість юридичних осіб в Україні зросла на 11%. Кількість кооперативних підприємств у 2015 р. становила 25763 одиниці, що складає 2,3% у структурі юридичних осіб. За розглянутий період кількість кооперативів скоротилась на 12% або на 895 од.

Різке скорочення кооперативів у 2014 р. (на 13,2%) та юридичних осіб (на 2,7%) пов'язано з кризовою економічною й політичною ситуацією в країні. Але вже дані 2015 р. відображають зростання цих показників.

Серед кооперативів, найбільшим було скорочення с.-г. виробничих - на 23% та обслуговуючих - на 15%. Разом з тим, зросла кількість виробничих (на 8%), споживчих - на 11% та с.-г. обслуговуючих кооперативів на - 17,5%.

Ці показники у Херсонській області мають відмінності. Так, за період 2010-2015 рр. загальна кількість кооперативних підприємств Херсонщини зменшилася на 10% і становила 578 одиниць.

Таблиця 1

Динаміка кількості с.-г. кооперативів України, одиниць**

Кооперативи	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2010 р.
Усього кооперативів	29275	28675	28435	28649	24868	25763	88,0
З них: а) с.-г. виробничі	1297	1249	1166	1137	1009	998	76,9
темп змін, ланцюговий, %	-	-3,7	-6,6	-2,5	-11,3	-1,1	-
б) с.-г. обслуговуючі	808	890	917	1006	899	949	117,5
темп змін, ланцюговий, %		10,1	3,0	9,7	-10,6	5,6	-

* розраховано на основі [8]

* в таблиці представлені дані лише за с.-г. кооперативами, інформація щодо інших видів кооперативних підприємств (виробничих, обслуговуючих, споживчих) у тексті

Скорочення відбувалося у групах обслуговуючих (на 18,3%) та сільськогосподарських виробничих (на 10,1%). Одночасно зросла кількість виробничих (на 32,5%), споживчих (на 56%) та сільськогосподарських обслуговуючих (на 52,8%) кооперативів (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості с.-г. кооперативів Херсонської області, одиниць*

Кооперативи	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2010 р.
Кооперативи, всього	644	610	576	554	547	578	89,8
З них: а) с.-г. виробничі	18	18	12	12	12	16	88,9
темп змін, ланцюговий, %	-	0,0	-33,3	0,0	0,0	33,3	-
б) с.-г. обслуговуючі	36	40	42	45	46	55	152,8
темп змін, ланцюговий, %	-	11,1	5,0	7,1	2,2	19,6	-

* розраховано на основі [9]

Так для обслуговуючих несільськогосподарських кооперативів напрямок змін має негативний характер. Водночас, визначені тенденції кількості виробничих та споживчих кооперативів, свідчать про стабілізацію та зростання, не зважаючи на скорочення їхньої кількості.

Порівняно з тенденціями в Україні, індекс змін кількості кооперативів у Херсонській області майже на 2 в.п. є вищим. Зростання відбувалося за всіма групами, крім обслуговуючих кооперативів. Найбільшим воно було серед споживчих, с.-г. обслуговуючих та виробничих кооперативів, дещо меншим – серед сільськогосподарських виробничих.

Аналіз показників структури кооперативних підприємств у таблиці 3 показав, що серед 578 кооперативів Херсонщини, які функціонували у 2015 р., найбільшу частку займали обслуговуючі кооперативи – 62,6%.

Таблиця 3

Порівняння індексів структури кооперативних підприємств України та Херсонської області у 2015 р.*

Кооперативи	Україна		Херсонська область		Співвідношення індексів
	одиниць	%	одиниць	%	
Кооперативи, всього	25763	100,0	578	100,0	100,0 : 100,0
у тому числі:					
а) виробничі	2321,0	9,0	53	9,2	9,0 : 9,2
б) обслуговуючі	17439	67,7	362	62,6	67,7 : 62,6
в) споживчі	730	2,8	39	6,7	2,8 : 6,7
г) с.-г. виробничі	998	3,9	16	2,8	3,9 : 2,8
д) с.-г. обслуговуючі	949	3,7	55	9,5	3,7 : 9,5

* розраховано на основі [8, 9]

Значно меншою є частка с.-г. обслуговуючих та виробничих кооперативів – 9,5% та 9,2% відповідно. Незначною є кількість споживчих (6,7%) та сільськогосподарських виробничих кооперативів (2,8%).

Порівняння індексів за більшістю видів кооперативних підприємств України та Херсонщини відображає тенденції, характерні для країни. Значне відхилення індексів структури у більшу сторону Херсонська область займає за споживчими, а особливо за с.-г. обслуговуючими кооперативами (9,5% проти 3,7% по Україні).

Для прогнозу розвитку ситуації щодо кількості с.-г. кооперативів Херсонської області на рисунку 1 представлені побудовані лінії трендів.

Відповідно до них, очікуваний прогноз на 2016 та 2017 рр.:

1. СОК – 60, 66 підприємств.
2. Виробничих кооперативів – 20, 24 підприємства.

Отже, не зважаючи на економічні та політичні складності в країні, кількість сільськогосподарських кооперативів Херсонської області зростає, що підтверджує прогнози змін у сфері землекористування [7, с. 49]. Причиною цього слугує як прибутковість аграрної сфери, так і відсутність вагомих конкурентів для дрібних та середніх товаровиробників.

Головними конкурентами даного прошарку власників виступають великі виробничо-промислові підприємства аграрної сфери. З цієї точки зору невеликі господарства Півдня України та Херсонщини, зокрема, опинилися в більш

вигідному становищі для розвитку, ніж аналогічні підприємства центральних, та східних областей.

Справа в тому, що Південні регіони відносяться до зони ризикованого землеробства, а великий бізнес не любить ризикувати. Товаровиробники та власники ОГГ регіонів України з більш сприятливими природно-кліматичними умовами значно потерпають від такої конкуренції. Незначна кількість агрохолдингів області або займається виробництвом продукції птахівництва на сухих кормо-сумішах, або овочівництвом на зрошуваних землях. Таким чином, на векторність коопераційних процесів аграрної сфери впливають природно-кліматичні особливості регіону.

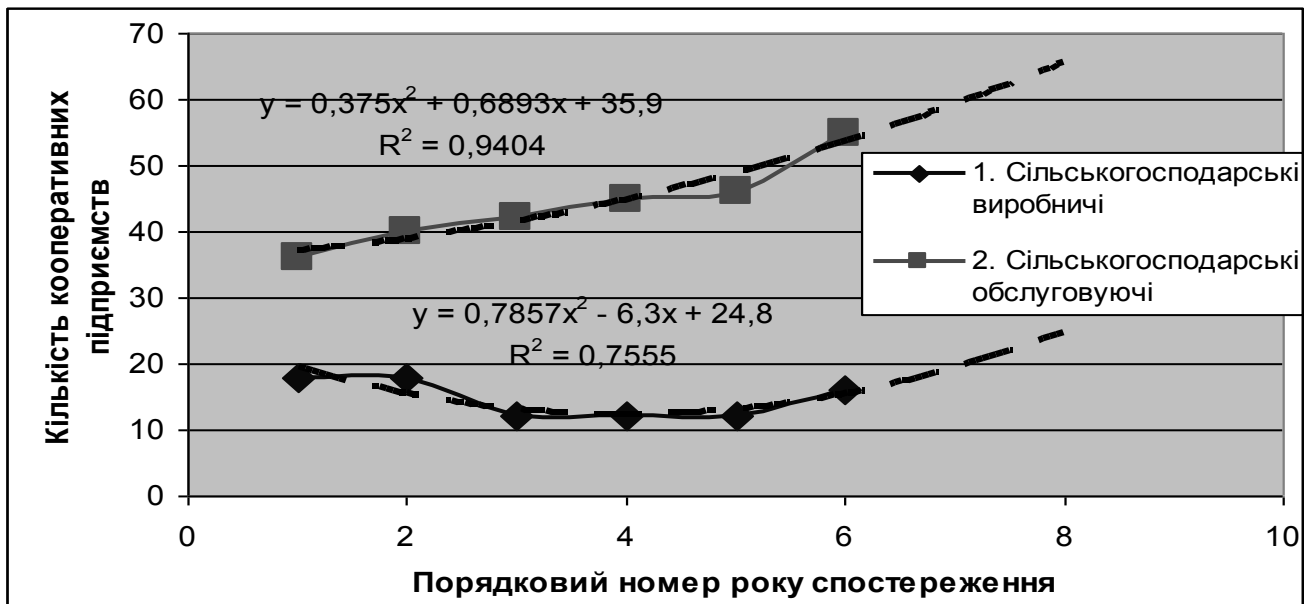

Рис. 1 – Лінії тренду кількості с.-г. виробничих та с.-г. обслуговуючих кооперативів Херсонщини у 2010-2015 рр. та прогноз до 2017 р.*

*порядковий номер року спостереження, відповідно: 1- 2013 р., 2- 2014 і т.д.

Термін «агрохолдинги» використовується в Україні останні роки, тому що ці підприємства контролюють великі масиви земельних ресурсів. До їх виникнення спонукали існуючі умови господарювання, а стимулом було прагнення власників капіталу примножувати його в довгостроковій перспективі. Як суб'єкти економічної діяльності агрохолдинги різняться за площею земельного банку, чисельністю зайнятих, рівнем доходу та прибутку. Більшість з них займається вирощуванням зернових культур [10, 12].

З економічної точки зору дана організаційна форма є ефективною, але має недоліки, пов'язані з екологічними та соціальними аспектами функціонування, тому що інтереси агрохолдингів нерідко суперечать вимогам комплексного ведення с.-г. діяльності [11]. Так, ігнорування теорії сівозмін призводить до втрати родючості ґрунтів, також вони не зацікавлені у створенні нових робочих місць та вирішенні соціально-економічних питань на селі.

Іншим напрямком діяльності холдингів є вилучення прибутків із первинних підрозділів, зокрема сільськогосподарських підприємств, фермерських і селянських господарств, кооперативів - виробників сировинної продукції. Саме це підтверджують наші дослідження, пов'язані з умовами відтворювання кооперації на півдні України [5, с. 288-289].

Така поведінка пояснюється тим, що рентабельність підрозділів у агрохолдингах є значно нижчою (або й збитковою) від рентабельності фермерських, особистих селянських, інших приватних підприємств, й таких, що зберегли колективні форми господарювання. Дослідження за цим напрямком проводилися вченими ННЦ «Інститут аграрної економіки»: Л. Молдаван, О. Бородіною, В. Юрчишиним та іншими [12].

Отже, в аграрному секторі України функціонують нерівноцінні групи економічних суб'єктів. Вони різняться за:

- чисельністю власників;
- рівнем розподілу ресурсів;
- економічною ефективністю виробництва;
- рентабельністю первинних підрозділів;
- засобами вирішення соціальних та екологічних проблем.

Дії холдингів створюють умови для вкрай нерівномірного розподілу доходів у аграрній сфері, що сприяє підвищенню соціальної напруги. Для згладжування протиріч необхідно, щоб держава взяла на себе відповідальність за регулювання цих відносин. Так, розробки потребують відповідні нормативно-правові та організаційно-економічні механізми, пильної уваги - система контролю за їх виконанням, необхідним є постійний пошук дієвих оперативних рішень та розробка стратегії розвитку кооперації в Україні.

Ми розуміємо, складність виконання поставлених задач, адже саме представники великого бізнесу зараз знаходяться у владного керма. Усвідомлення ними економічних втрат від соціальних потрясінь повинно слугувати ланкою ланцюжка, яка поверне до необхідності обмежувати вплив великого капіталу.

Викладені вище міркування підводять нас до думки, що соціалізація економіки - як мета Державної цільової програми розвитку аграрного сектору, потребує нетрадиційних засобів вирішення. Якщо Україна прагне існувати як окрема держава, то в ній повинні бути створені механізми для зниження негативного прояву внутрішньої конкуренції.

На думку теоретика та організатора кооперативного руху в Україні С. Бабенка, одним з шляхів вирішення даного виклику, може бути створення складних та змішаних організаційних структур, поєднання різних типів та видів кооперації, що дозволить членам таких утворень усувати слабкі сторони їхньої традиційної організації, ефективно пристосовуватись до посилення конкуренції. Перехід до цих форм відбувається одночасно з комерціалізацією діяльності. При цьому, вага найманої праці в них може перевищувати 50%. Вони визначаються як «квазікооперативні» [13].

М. Малік відмічає, що в розвинутих країнах підприємства з кооперативною формою власності використовують багатогалузеву

диверсифікацію діяльності як складову свого розвитку. Лібералізація умов господарювання дала поштовх існуванню форм іншого порядку та модифікації класичних. Диверсифікація слугує економічним підґрунтям для створення змішаної (командитної) форми власності. Подібні кооперативи та їх об'єднання функціонують як ринковий засіб, що одночасно сприяє вирішенню соціальних проблем й забезпеченню конкурентної альтернативи транснаціональним компаніям. Можливість залучення ними стороннього капіталу допомагає швидше реагувати на зміни ринкової кон'юнктури [14].

З думкою дослідників, які вважають що об'єднання кооперативного капіталу на акціонерній основі в певній мірі «вимиває» переваги кооперативних форм у частині соціального захисту своїх членів [15], можна погодитись лише частково, бо кооператори самі визначатимуть ступінь його використання.

Прогнозне очікування змін у аграрній сфері - поширення впливу прошарку середніх власників замість представників крупного капіталу у Південному регіоні України має місце. Високий рівень конкуренції з боку холдингових компаній у сприятливих для ведення с.-г. виробництва регіонах, слугує стримуючим фактором розвитку коопераційних процесів.

Засобом вирішення соціальних протиріч може стати державне регулювання цих відносин через обмеження впливу холдингів та забезпечення режиму сприяння утворенню підприємств змішаних форм власності.

Список використаних джерел

1. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>
2. Мухіна І.А. Соціальні психологічні та ресурсні складові кооперативного руху/ І.А. Мухіна, І.В. Хорунжий// ТНВ: Наук. журнал. Вип. 90 – Херсон: Грінь Д.С., 2015. С. 248 – 254
3. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996.- 224 с.
4. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація. Навч. посіб./ уклад. Рудік О., консульт. Бондарчук В., Грищенко М. - К.: К.І.С., 2013. – 192 с.
5. Мухіна І.А. Аналіз умов відтворювання с.-г. обслуговуючих кооперативів в Україні/ І.А. Мухіна, І.В. Хорунжий. //ТНВ: Наук. журнал. Вип. 91 – Херсон: Грінь Д.С., 2015. С. 284 – 289
6. Мухіна І.А. Динаміка етно-соціальних процесів та криза в Україні/ І.А. Мухіна, Н.Д. Смолієнко // ТНВ: Зб. наук. Пр. № 75, ч. II – Херсон: Айлант, 2011. С. 192-199
7. Мухіна І.А. Динаміка соціально-виробничих елементів та прогнозування змін у сфері аграрного виробництва// ТНВ: Наук. журнал. Вип. № 94 – Херсон: Грінь Д.С., 2015. С. 43-49
8. Статистичний збірник «Україна у цифрах» 2016 р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm]
9. Статистичний щорічник Херсонської області за 2015 р.

10. Організаційно-правові форми підприємництва і агробізнесу./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу://<http://agroua.net/economics/documents/category-138/doc-276>]
11. Lissitsa A., "To become a successful leader of the agrarian companies, selskim agriculture need to live"(2013), Upravlenye krupnym agrarnym biznesom, vol. 1, pp. 5-10.
12. Любовь Молдаван Аграрный сектор: пора принципиально изменить ориентиры развития / Любовь Молдаван, Елена Бородина, Владимир Юрчишин// Зеркало недели от 9 июля 2010 17:27 // Формування структур підприємництва і агробізнесу. / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/>
13. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці /С. Г. Бабенко. – К. : Наукова думка. – 2003. – 332 с.
14. Малік М. Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки/ М.Й. Малік // Економіка АПК. - 2010.- №12. С.103-108.
15. Лукінов І. І. Ринкові трансформації національної економіки і споживча кооперація України: проблеми сучасного розвитку /І. І. Лукінов. – Львів: Коопосвіта, 2012.– 214 с.

Панідіна В.А. – магістрант
Науковий керівник: Аверчев О.В. – д.с.-г.н., професор
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИНОГРАДАРСТВА В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Виноградарство і виноробство є частиною національної культури і важливою складовою економіки України. Історія розвитку виноградарства в Україні бере свій початок з глибокої давнини, про що свідчать зображення виноградних грон на деяких монетах III і II ст. до н. е. міста Тіра (сучасний Білгород-Дністровський Одеської області). У колишньому СРСР Україна посідала третє місце за площами виноградників і друге місце за виробництвом вина, виноградарсько-виноробна галузь була одним із основних джерел поповнення бюджету держави.

Виноград відіграє важливу роль забезпеченні раціонального харчування людини. В медичних цілях в цій ягоді використовується практично все - від шкірки до листя. Хімічний склад виноградного соку за складністю можна порівняти зі складом мінеральних вод: у 100 г цього продукту містяться: води (55-87 г), білків (0,15-0,9 мг), вуглеводів (10-30 г), органічних кислот (винна, яблучна – 0,5- 1,7 г), калію (250 мг), заліза, магнію (17 мг), кальцію (45 мг) й інших мікроелементів, а також вітаміни груп С, А, В і Р [1]. У кісточці багато поліфенолів, вітамінів А, Е, К і природних олій, які мають унікальну здатність

зв'язувати вільні радикали, які є однією з причин старіння і виникнення онкологічних захворювань. Шкірка сприяє очищенню кишківника від шлаків.

У світі відзначається позитивна тенденція до безперервного підвищення кількості споживання винограду. При цьому споживання свіжого винограду на душу населення в різних країнах досить різниться: від 5 – 10 кг в Італії, Іспанії, Португалії, Аргентині, Югославії, Румунії, ФРН, Угорщині і Франції; 10 – 15 кг в Ізраїлі, 15 – 30 кг у Болгарії, Кіпрі, Греції, Туреччині та деяких інших країнах Близького Сходу та Середньої Азії до більше 40 кг на душу населення в рік в арабських країнах – Сирія, Йорданія та інших [2]. В Україні ж при медичній нормі споживання 8 кілограмів ягід на людину на рік зараз виробляється лише близько 1 кілограма, тобто у 8 разів менше норми [3].

Крім того, за рівнем самозабезпеченості виноград в Україні належить до одного з небагатьох видів сільськогосподарської продукції, за якими цей показник становить менше 100%, по плодовій і виноградній продукції – 92,3% (для порівняння: зерна – 238,9%, овочів, баштанних – 100,3%, молока та молочних продуктів – 105,0%, м'яса – 106,2% у 2015 р.) [4].

Отже, збільшення обсягів виробництва винограду та підвищення економічної ефективності його виробництва слід розглядати як пріоритетне завдання розвитку промислового виноградарства та виноробства в Україні.

Дослідженню умов сталого розвитку виноградарства та виноробства в Україні та її регіонах, системному аналізу найважливіших проблем галузі як теоретичного, так і практичного характеру завжди приділялось чимало уваги провідними вітчизняними науковцями: А. М. Авідзбою [5], О. М. Гаркушою [6], І. І. Червеном [7] та іншими. Значний внесок у розробку загальних методичних підходів щодо оцінки ефективності функціонування галузі та перспектив її подальшого розвитку зробили наукові співробітники Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова» та Національного інституту винограду і вина «Магарач» – Н. А. Мулюкіна [8], І. Г. Матчина [9,10], Д. Б. Волинкіна [10]. Проте, динамічні зміни в економічній та політичній ситуації, постійне скорочення обсягів виробництва в країні свідчать про необхідність дослідження сучасних проблемних питань галузі та пошуку шляхів виведення її з кризи.

Крім того, слід звернути увагу на ще один важливий аспект досліджуваного питання. З урахуванням політичної та економічної ситуації, що склалася в країні та, зважаючи на те, що на сьогоднішній день виноградарство та виноробство Криму випало із сегмента даної галузі АПК України, роль виноградарських регіонів в наповненні бюджету країни та подальшому задоволенні потреб споживачів у свіжому винограді і виноробних підприємств у сировині різко зростає.

Мета статті – провести дослідження сучасного стану розвитку виноградарсько-виноробної галузі України та її окремих регіонів, визначити місце Херсонської області в регіональній структурі виноградарсько-виноробної галузі, а також дослідити потенційні можливості Херсонщини в досягненні високого рівня конкурентоспроможності виноградної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Останній Виноградний кадастр, затверджений наказом Мінагрополітики від 23.05.2008 р. №327, передбачає на території України 15 виноградарських зон (макрозон), які є основою для сорторайонування, і 58 природно-виноградарських районів (мікрозон) найбільшого поширення [11].

Територіально найбільше розповсюдження виноградарство як галузь отримало на півдні України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області), і в західному регіоні (Закарпаття), на долю яких припадає 353,6 тис. т виробленого в 2015 р. винограду, що складає 91,5 % від загального виробництва по Україні (рис. 1) [12, с. 161].

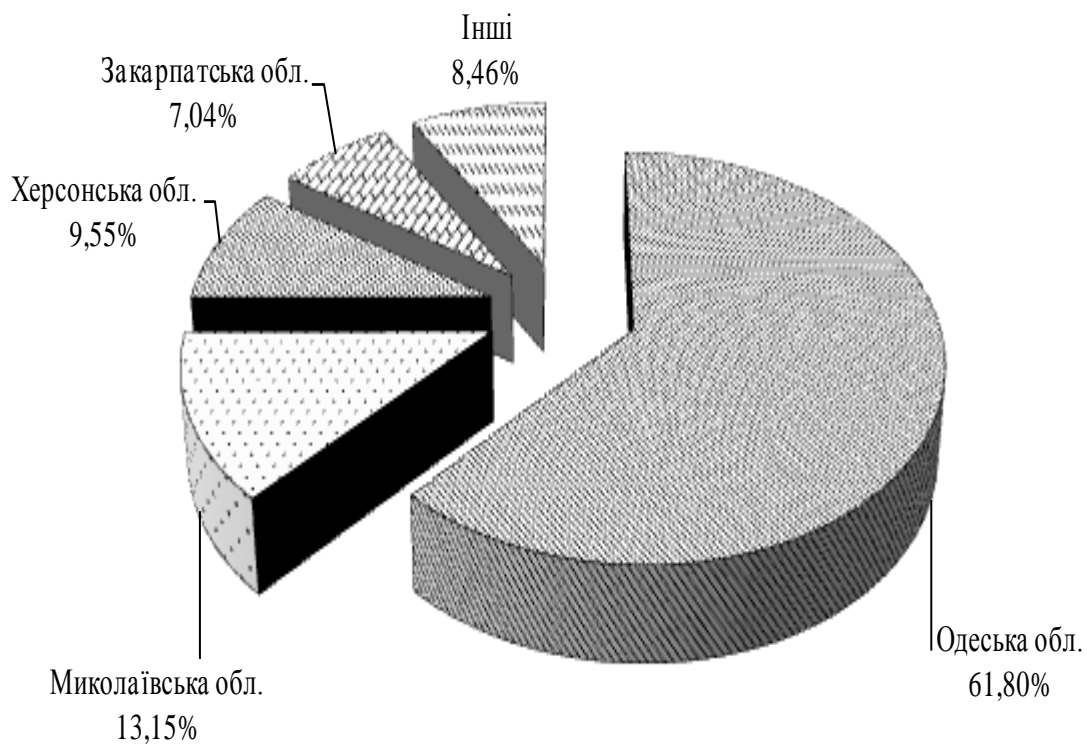

Рис. 1 – Виробництво винограду за регіонами України у 2015 р.

Херсонська область займає 3 місце в рейтингу регіонів України за виробництвом виноградної продукції. Відповідно до вищезгаданого Виноградного кадастру регіон віднесено до Лівобережної степової та Правобережної нижньодніпровської виноградарських макрзон з районуванням по 10 мікронах.

Стан галузі характеризується динамікою наявних площ виноградників, у тому числі в плодоносному віці. Аналіз офіційних статистичних даних показує, що розмір загальної площі виноградників в Україні, у тому числі в плодоносному віці, за більш ніж 20 років мав стійку тенденцію до зменшення; і як результат – у 2015 р. становив 42 тис. га (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка площ виноградників і валового збору винограду

Роки	Україна			Херсонська область		
	Площа виноградників у плодоносному віці, тис. га	Урожайність, з 1 ц / га	Валовий збір, тис. т	Площа виноградників у плодоносному віці, тис. га	Урожайність, з 1 ц / га	Валовий збір, тис. т
1990	143,3	58,3	835,7	15,6	43,8	68,3
2000	99,4	51,7	513,8	5,4	49,2	26,3
2010	67,6	60,3	407,9	4,5	65,4	29,3
2011	69,1	75,5	521,9	5,4	94,4	51,3
2012	67,9	67,2	456,0	5,2	77,8	39,4
2013	67,1	85,8	575,4	5,6	97,5	62,6
2014	44,2	98,6	435,6	5,1	96,9	54,0
2015	41,8	92,3	386,3	4,8	78,2	36,9
2015 р. у %до	61,8	153,1	94,7	106,7	119,6	125,9

Дослідження динаміки площ виноградників у плодоносному віці в Херсонській області свідчить про періоди зростання – 2010-2013 рр. і зниження – 2014-2015 рр. Із 1990 по 2000 р. по області площі виноградників скоротилися втричі – від 15,6 до 5,4 тис. га. За період після 2000 р. жодної тенденції до зростання площ виноградників у Херсонській області не відзначено, а у 2014-2015 р. навіть відбулося скорочення – від 5,6 до 4,8 тис. га. Валовий збір за останні три роки скорочено від 62,6 до 36,9 тис. т або на 41,1 %.

Рис. 2 – Площі виноградних насаджень та валовий збір у Херсонській області

При значному скороченні площ виноградних насаджень по Україні та Херсонській області, зростає врожайність винограду, що свідчить про

впровадження у виробництво більш продуктивних сортів та удосконалення технології вирощування [12, с. 151, 13]. Дослідження динаміки врожайності винограду, представлений в табл. 1, свідчить, що єдиної тенденції в коливаннях її показників за досліджуваний період немає як в Україні, так і по Херсонській області. Але, слід відзначити, що у період 2000-2014 рр. урожайність винограду в Херсонській області була вищою, ніж в середньому по Україні (рис. 3).

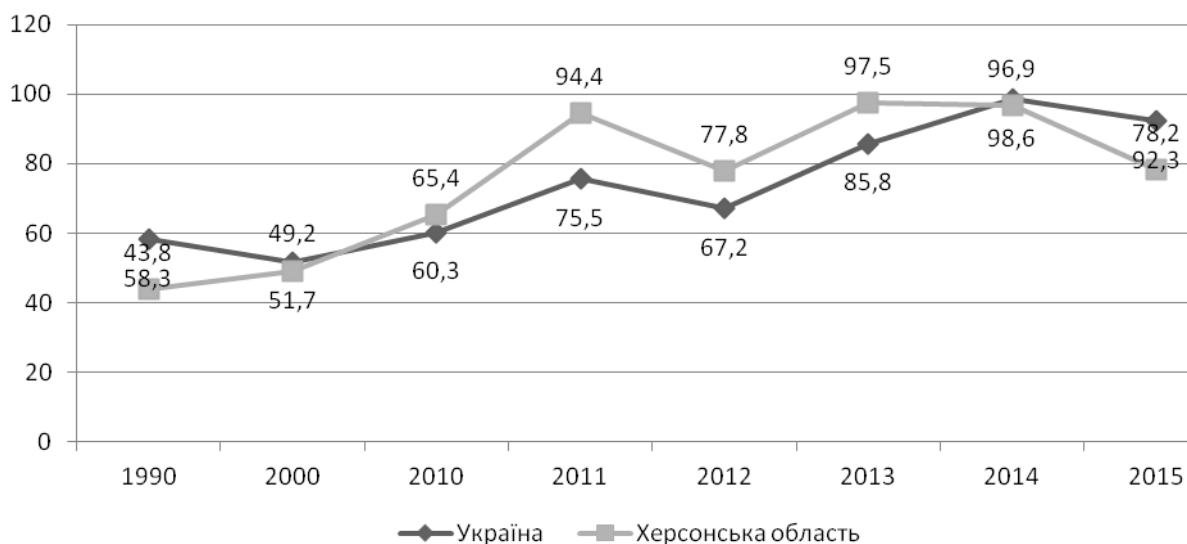

Рис. 3 – Динаміка урожайності винограду, ц /га

Стале зменшення площ виноградників в Україні та різкі коливання урожайності по роках впливають на обсяги валового збору винограду (див. табл. 1) [12, с. 161]. В різні роки обсяги валового виробництва винограду коливаються, як по Україні в цілому, так і по Херсонщині. Зокрема, простежується різке падіння валового збору в 2010 р. і зростання, наприклад, у 2013 та 2014 рр.

Отже, проведене дослідження свідчить, що Херсонська область, маючи достатній природно-кліматичний потенціал, придатний для розвитку промислового виноградарства, має всі можливості для досягнення високих економічних показників вирощування винограду, та за певних умов могла б зайняти достойне місце в структурі виноградарсько-виноробної галузі України.

Аналіз результатів від реалізації винограду за регіонами (табл. 2) свідчить, що у 2015 р. південь України – основний виробник винограду – отримав прибутки, у той час як Запорізька область отримала збиток.

Собівартість виноградної продукції південних виробників за даними таблиці також нижча, ніж в інших областях. Зокрема, в Херсонській області вона складає 226,9 грн. за 1 ц, що вище за середню по Україні (207,2 грн.), та значно нижче, ніж у таких регіонах, як Запорізька область (663,8 грн.), Одеська область (238,2 грн.). Відтак, і середня ціна реалізації 1 ц винограду коливається від 214,5 грн. у Закарпатській області (при рівні рентабельності 30,9%) до 516,7 грн. у Запорізькій області (при рівні збитковості 22,2%) [14].

Таблиця 2

Результати від реалізації винограду за регіонами в 2015 році

Регіони	Кількість реалізованої продукції, т	Повна собівартість, тис. грн	Чистий дохід, тис. грн.	Прибуток (збиток), тис. грн	Собівартість 1 ц, грн	Середня ціна реалізації 1 ц, грн	Рівень рентабельності (збитковості), %
Україна	171530,4	355419,3	572157,1	216737,8	207,2	333,6	61,0
Закарпатська область	5039,0	8258,5	10807,8	2549,3	163,9	214,5	30,9
Запорізька область	96,4	639,9	498,1	- 141,8	663,8	516,7	- 22,2
Миколаївська область	43705,5	56736,7	144223,5	87486,8	129,8	330,0	154,2
Одеська область	92699,4	220886,3	274401,4	53515,1	238,3	296,0	24,2
Херсонська область	29922,9	67894,8	141855,4	73960,6	226,9	474,1	108,9

Водночас, рівень рентабельності виробництва винограду в Херсонській області вищий, ніж у середньому по Україні. Отже, для виноградарів-практиків і науковців Херсонщини є широке поле діяльності для пошуку шляхів виведення галузі регіону на конкурентоспроможний рівень у жорстких умовах ринкової економіки (рис. 5) [14]. Втім, за останні 8 років чітко просліджується тенденція до поступального зростання рівня рентабельності виробництва винограду в Херсонській області.

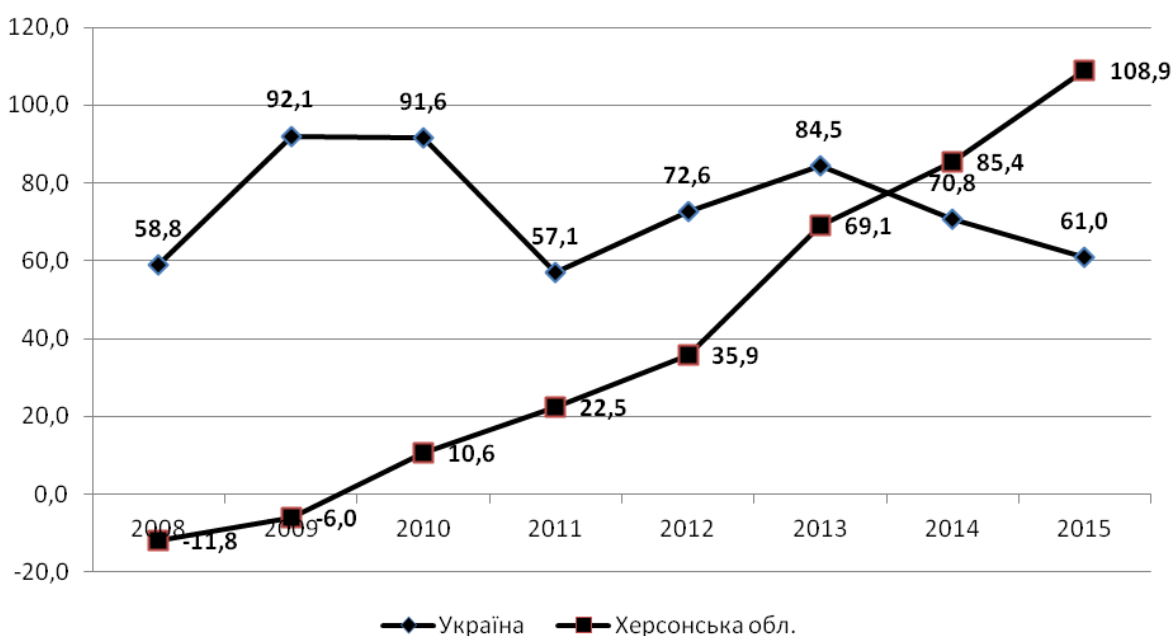

Рис. 4 – Рівень рентабельності виробництва винограду, %

Від розвитку виноградарства залежить стан виноробної галузі як по Україні в цілому, так і по окремих регіонах. На сьогоднішній день можна констатувати, що ситуація у виноградарсько-виноробній галузі України досить

складна, галузь перебуває у серйозній кризі – фінансовій, ресурсній, економічній.

Обсяги переробки винограду на виноматеріали в 2015 р. перевищують показники попередніх років, проте офіційні статистичні дані свідчать, що власно вирощеного винограду перероблено значно менше, ніж закупленого, що в черговий раз свідчить про необхідність подальшого розвитку сировинної бази для виноробства, тобто розширення площ під технічні сорти винограду та підвищення їх урожайності як чинник вирішення однієї з головних проблем кризи виноробної галузі в Україні [15].

Дані по виробництву виноматеріалів в 2015 р. за регіонами представлені в табл. 3 [15].

Таблиця 3

Виробництво виноматеріалів у 2015 р. (тис. дал)

Область	Фактично вироблено матеріалів			У тому числі			
	2015 р.	У % до загального підсумку	2015 р. у % до 2014 р.	Шампанські та ігристі	Коньячні	Для випуску вин і закладки на витримку	
						Столові	Кріплені
Україна	14103,6	100,00	93,6	4407,2	3277,5	4889,1	1282,9
Одеська обл.	8526,5	60,46	93,9	3092,9	1645,9	2979,4	645,8
Миколаївська обл.	3198,7	22,68	99,0	1196,6	142,2	1370,5	489,5
Херсонська обл.	1975,3	14,01	84,0	117,7	1489,5	228,4	63,6

Як видно з табл. 3, Херсонщина має досить потужний виноробний потенціал, найбільшу питому вагу (більше 75%) займає виробництво виноматеріалів для виготовлення коньяків. Для порівняння – в Одеській області цей показник становить 19,3%, Миколаївській області – 4,4% [15]. Отже, Херсонщина може стати основним українським виробником коньячної продукції, що покладає на регіон додаткові вимоги до пошуку шляхів підвищення ефективності функціонування виноградарсько-виноробної галузі.

Водночас є ряд невирішених питань, які гальмують подальший сталий розвиток виноградарсько-виноробної галузі України та окремих регіонів, зокрема Херсонщини.

Однією з найсерйозніших проблем, які спричиняють нестабільність розвитку виноробної галузі, є кліматична та сировинна. Сьогоднішній стан сировинної бази для виноробної галузі України має своє коріння ще з радянських часів, коли поступальному розвитку галузі виноградарства і виноробства завдав шкоди антиалкогольний закон 1986 р., внаслідок якого

значна кількість виноградних плантацій була знищена і всі аутентичні сорти винограду припинили своє існування. Відродження виноградарства та виноробства як галузі відбувалося вже за рахунок сортів винограду, привезених з країн Західної Європи, які, хоча й придатні були для виробництва вина, але, на відміну від місцевих сортів, не були морозостійкими. Відтак, враховуючи потенційну вірогідність аномально низьких температур, які притаманні інколи взимку південним областям України, існує реальна загроза втрат врожаю при сильних морозах. Так, у січні-лютому температура в Херсонській області може складати від -22°C до -25°C (2008 р., 2012 р., 2017 р.), що спричиняє промерзання ґрунту на глибину від 7 до 19 см і може завдати непоправної шкоди виноградним плантаціям. Схожа ситуація в різні роки спостерігалася і в інших виноробних районах – Миколаївській, Одеській областях тощо. Отже, така кліматична невизначеність є значною об'єктивною перешкодою для планування економічних показників виноградарсько-виноробних підприємств і сталого розвитку галузі в цілому.

Ще однією проблемою, що стоїть на перешкоді сталому розвитку вітчизняного виноробства, є застарілі виноградники. Як відомо, критичний вік виноградної лози в Україні – 30-40 років. Враховуючи, що посадка виноградних плантацій на території України здійснювалася ще за радянських часів, головним чином у 70-80 роки ХХ століття, істотна частина їх на даний момент є вже нерентабельною. Зважаючи, що на території України кількість таких виноградників з кожним роком зростає, це робить їх неефективними у формуванні конкурентоздатного виноградарства і виноробства: застарілі кущі просто не можуть дати належного врожаю. Слід відзначити, що в країнах-лідерах виноградарства та виноробства (Франція, Італія) за умов сучасних технологій виробництва продуктивний вік виноградної лози становить 50 і більше років.

Свій негативний вплив на розвиток виноробства накладають також старіння матеріально-технічної бази господарств і виноробних заводів і неможливість її оновлення, порушення зв'язків між сільським господарством і переробними підприємствами, а також наявність великої частки низькосортного вина, підробка та підміна марок і сортів і фальсифікація продукції.

Отже, проведені розрахунки у дослідженні свідчать, що має місце тенденція до зменшення площ виноградних плантацій, урожайності винограду притаманне коливання залежно від різного роду факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних, що відповідно впливає на валовий збір винограду. Собівартість виноградної продукції коливається в межах 129,8-663,8 грн / ц у різних регіонах. Крім того, виноробна галузь України потерпає від недоліків у плануванні сортового складу винограду для виробництва вина та виноматеріалів, а також наявності великої частки виробництва фальсифікованої продукції. Втрата налагоджених партнерських зв'язків, що притаманна сучасному етапу охолодження інвестиційного клімату внаслідок останніх політичних подій, прорахунки в податковій і цінній політиці та різке зменшення бюджетного фінансування виноробних підприємств також

приводять до негативних результатів функціонування виноградарсько-виноробного комплексу АПК України. У такій ситуації роль потенційних виноградарських регіонів, зокрема Херсонської області, виступає як першочергова в подальшому поступальному розвитку конкурентоспроможного виноградарства та виноробства, забезпеченні продовольчої безпеки країни, наповненні її бюджету та збереженні здоров'я нації.

Для більш ефективного функціонування виноградарства та виноробства в Україні, на нашу думку, необхідна розробка та ухвалення загальної концепції розвитку виноградарсько-виноробної галузі та створення на її базі науково обґрунтованих довгострокових програм розвитку розсаджування та сорторайонування з урахуванням вимог СОТ.

Список використаних джерел

1. Виноградний сік: склад, користь, протипоказання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bazikalo.kiev.ua/node/3185>.
2. У світі зростає виробництво і споживання винограду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pavlivsca.ub.ua/news/24788-u-sviti-zrostaevirobnictvo-i-spojivannya-vinogradu>. Html.
3. Научно-производственный журнал «Магарач. Виноградарство и виноделие» / Национальная академия аграрных наук Украины. Национальный институт винограда и вина «Магарач». – 2013. – № 2. – С. 2 – 4.
4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2016. – С. 39.
5. Авідзба А. М. Агроекологічні ресурси як основа стратегії відродження виноградарства Криму : автореф. дис. ... д-ра с.-г. наук: 06.01.08 / А. М. Авідзба; УААН, Інститут винограду і вина «Магарач». – Ялта, 2000. – 30 с.
6. Гаркуша О. М. Стратегія відновлення і високоефективного функціонування виноградарсько-виноробного під-комплексу АПК України в умовах ринкової економіки : дис. ... д-ра екон. наук: 08.07.02 / О. М. Гаркуша ; Миколаївська держ. аграрна академія. – Миколаїв, 2002. – 370 с.
7. Червен І.І. Розвиток та підвищення ефективності інфраструктури регіонального ринку аграрної продукції / І. І. Червен [и др.]. – Миколаїв : 2008. – 231 с.
8. Мулюкина Н. А. Совершенствование сортимента винограда в Украине за счет индивидуального отбора клонов, хорошо адаптированных к экстремальным условиям среды / Н. А. Мулюкина, И. А. Ковалёва, В. С. Чисников // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://journal.kubansad.ru/pdf/12/06/11.pdf>.
9. Матчина І. Г. Стратегія розвитку ринку винопродукції України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.07.02 / І. Г. Матчина ; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» УААН. – К., 2006. – 37 с.
10. Матчина І.Г. Государственная поддержка отечественного производителя винограда и винопродукции / И. Г. Матчина, Д. Б. Волынкина // Магарач. Виноградарство и виноделие. – 2010. – № 4. – С. 38 – 39.

11. Виноградний кадастр України [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://eurowine.com.ua/tmp/kadastr/index.php>.

12. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистика України. – К., 2016. – С. 151 – 161.

13. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду. Збір урожаю сільськогосподарських культур у 2006 – 2015 роках у розрізі районів. Статистичний бюлетень / Головне управління статистики в Херсонській області. – Херсон, 2015.

14. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2015. – С. 49.

15. Переробка винограду та виробництво виноматеріалів у 2015 році. Експрес-випуск № 06.2-14/5-14 від 14.01.2016 р. / Державна служба статистики України.

*Смолієнко Н.Д. - к.с.-г.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон*

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Земля як основа екосистеми, засіб і предмет виробництва, об'єкт права власності є базисом сталого розвитку, умовою соціального прогресу та добробуту людини. Проблеми раціонального і ефективного використання земельних ресурсів набувають першочергового значення, оскільки земля є основою існування людства, а значний ріст чисельності населення посилює її значення і роль для соціально-економічного розвитку суспільства. Однак, нераціональне землекористування, екстенсивні методи ведення сільського господарства стали причиною зменшення розмірів та продуктивності сільськогосподарських угідь. Підвищення ефективного використання земельних ресурсів є однією з найважливіших народногосподарських проблем, успішне розв'язання якої залежить від реалізації господарствами своїх потенційних можливостей у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції. Проблема є актуальною, їй присвячено досить багато досліджень та публікацій. Питанням ефективного землекористування присвячують свої дослідження В.Г. Андрійчук, А.С. Даниленко, В.М. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, А.М. Третяк та ін. Однак, дискусійних питань у сфері ефективного землекористування не зменшується, особливо у напрямку підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Завданням статті є дослідження тенденцій динаміки показників продуктивності сільськогосподарських угідь, визначення впливу змін у земельних відносинах на ефективність використання землі та вибір напрямів

підвищення продуктивності земель сільськогосподарського призначення, зокрема, ріллі.

Як відомо, у сільському господарстві земля виступає основним виробничим ресурсом. Від рівня ефективності його використання залежить не тільки величина одержуваного доходу окремим землекористувачем, а й добробут суспільства в цілому. Тому сільськогосподарські структури мають спрямовувати свою діяльність на підвищення ефективності використання земельних ресурсів, зокрема, продуктивності основних сільськогосподарських культур. Загострюють питання ефективного використання земель сільськогосподарського призначення проблеми необґрунтованого залучення до використання малопродуктивних та деградованих земель. Україна має значний ресурсний потенціал для виробництва сільськогосподарської продукції.

В агроформуваннях України частка ріллі зростає з півночі на південь, а площі природних сіножатей і пасовищ, відповідно, зменшуються. У середньому на одного жителя України в 2011 р. припадало 0,68 га ріллі. Для порівняння: у Канаді - 1,67; Австралії - 1,55; США - 0,67; Франції - 0,31; Англії - 0,11; Японії - 0,03 га ріллі. У результаті екстенсивного ведення землеробства, в Україні спостерігається найвища в Європі розораність землі – 57% (сільськогосподарських угідь – майже 85%). Для порівняння, розораність земель в США складає 20%, Англії – 25%, Франції – 41%, ФРН – 32% [2]. Абсолютний рівень економічної родючості ґрунту, за рівноцінних затрат на одиницю площі, характеризує продуктивність землі у вигляді врожайності і вартості валової продукції. Продуктивність використання землі сільськогосподарським підприємством – складний синтетичний показник, на величину якого впливають наступні чинники: природна родючість ґрунту; структура земельних угідь; структура посівних площ; віддача живої праці; досягнення науково-технічного прогресу.

В умовах зростання чисельності населення світу та зменшення площ, придатних до вирощування сільськогосподарських культур, Україні вкрай важливо максимально повно та ефективно використовувати потенціал землі як однієї з конкурентних переваг вітчизняного сільського господарства. За оцінками експертів, українські землі здатні забезпечити продуктами харчування 140-145 млн. осіб [1], тому підвищення ефективності використання земельних ресурсів сприятиме збільшенню обсягів виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції і забезпеченню продовольчої безпеки України, а також розширенню експорту сільськогосподарської продукції, збереженню ландшафтного і біологічного різноманіття країни. Загальна територія України станом на 01.01.2012 р. становила 60354,9 тис. га, з яких 41557,6 тис. га або 68,86 % - сільськогосподарські угіддя. У структурі сільськогосподарських угідь рілля займає 78,1 % (32,5 млн. га), що значно більше, ніж у європейських країнах і США. За часткою природних кормових угідь у загальній площі сільськогосподарських угідь (1 %) Україна значно поступається іншим країнам світу – в більшості європейських країн цей показник коливається в межах 30-40 %, а у Великій Британії і США становить 63,1 і 56,0 % відповідно [2]. Все це є свідченням високого рівня освоєння і навантаження на сільськогосподарський

грунтовий покрив, що підвищує імовірність виникнення загроз поширення ерозійних процесів та деградації земельного фонду країни.

Таблиця 1

Порівняльна структура сільськогосподарських угідь України та інших країн світу*

Країни	Всього с.-г. угідь, млн .га	У тому числі	
		рілля, млн. га / % у складі с.-г. угідь	природні кормові угіддя, млн. га / % у складі с.-г. угідь
Україна	41,6	32,5 / 78,1	7,9 / 19
Австрія	3,5	1,4 / 40	2,0 / 57,1
Білорусь	9,4	5,6 / 59,6	3,1 / 33
Велика Британія	17,6	5,7 / 32,4	11,1 / 63,1
Іспанія	30,2	13,7 / 45,4	10,3 / 34,1
Канада	73,4	45,7 / 62,3	27,9 / 38
Німеччина	17,1	11,8 / 69	5,2 / 30,4
Польща	18,7	12,6 / 67,4	4,0 / 21,4
Росія	210,2	122,6 / 58,3	78,0 / 37,1
Румунія	14,8	9,4 / 63,5	4,8 / 32,4
США	426,9	173,5 / 40,6	239,2 / 56
Франція	30,3	18,5 / 61,1	11,1 / 36,6
Швейцарія	1,6	0,4 / 25	1,1 / 68,8

*Джерело: Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

Україна характеризується високим рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями населення і поступається за цим показником лише Канаді, Росії, Білорусії та США (за рівнем забезпеченості ріллею – лише Канаді та Росії)

Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями на 100 осіб населення Канади -230,1га; Росії та США – більше 145 га; Білорусі - 95,5 га; України - 90 га, в т.ч. показники рілля відповідно становлять -143; 85; 59; 57; 70 га. Українські землі характеризуються високим рівнем природного ресурсного потенціалу. Дані ІХ туру агрохімічної паспортизації земель свідчать, що 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній . Високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн. га (93,8 % загальної площі орних земель). Із них землі, придатні для вирощування озимої пшениці, становлять 27,1 млн. га, ячменю – 28,1 млн. га, кукурудзи – 17,6 млн. га, соняшнику – 14,3 млн. га, цукрових буряків – 7,0 млн. га [3]. Сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа

яких становить 14,9 млн. га або 36 % від площі сільськогосподарських угідь, у т.ч. у складі орних земель їх налічується 43,7%. Спостерігається значна різниця часток особливо цінних земель у загальній площі ріллі за різними областями України – від 2,3 у Луганській області до 79,8 % у Полтавській [4]. По Херсонській області (станом на 01.01.2011 р.) з 1971га сільгоспугідь особливо цінними є 649 га, що становить 32,9%, з загальної площі ріллі 1777га особливо цінними вважається 636га або 35,8%.

Значна площа сільськогосподарських угідь в Україні є деградованими. Так, за даними Держземагентства України, близько 1,7 млн. га (4,1 % загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітровій ерозії (дефляції) і 13,3 млн. га (32 %) – водній ерозії, а понад 2 млн. га угідь (4,8 %) піддані сумісній дії водної та вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн. га середньо- і сильнозмитих, у т. ч. 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн. га (25,8 % сільськогосподарських угідь) складають кислі ґрунти, 2,3 млн. га (5,4 %) – солонцюваті і 1,7 млн. га (4,1 %) – засолені, 1,9 млн. га – перезволожені, 1,8 млн. га – заболочені і 0,6 млн. га – кам'яністі. Понад 20 % території України забруднено різними токсичними сполуками, у т. ч. значні площі забруднені радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш ніж на 50 % території України[5]. Однак, економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою. Так, поступово зростають виробництво валової продукції, урожайність сільськогосподарських культур, їхні валові збори. Виключенням є зменшення виробництва молока як на 100 га сільськогосподарських угідь, так і у розрахунку на одну особу.

З 2000 по 2015 рік сільськогосподарське землекористування становило в середньому 41558 тис.га с.-г. угідь. Середня урожайність сільськогосподарських культур - зернових культур збільшилася з 19,4 до 37,0; цукрових буряків (фабричні) з 176,7 до 363,3; соняшнику з 12,2 до 18,4; з картопля 121,6 до 168,0 ц/га. Валовий збір зернових в розрахунку на одну особу збільшився в 2,5 рази, цукрового буряку в 1,5 рази, соняшнику в 2,7 рази. Виробництво сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств - на одну особу, грн. збільшилося з 3071 до 5113; на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн. з 370,7 до 629,4. Найбільше виробництво зернових і зернобобових на одну особу приходить на Канаду 1473 кг, в Україні тільки 856 кг; у виробництві цукрових буряків Україна поступається Франції де виробляється 506 кг проти 300 кг у нас; але кількість отриманих в Україні овочів, баштанних культур, плодів і ягід майже втричі перевищує показники передових країн.

За окремими показниками економічної ефективності використання сільськогосподарських земель Україна поступається провідним країнам світу (Канада, США, Німеччина, Франція, Польща). Це передусім стосується урожайності сільгоспкультур і виробництва основних видів продукції тваринництва на одну особу (за винятком яєць). Водночас, за виробництвом окремих видів продукції рослинництва на одну особу Україна займає лідируючі

позиції, що свідчить про переважне використання земель для потреб рослинництва. Виробництво основних видів продукції тваринництва на одну особу в Канаді 135 проти 45кг м'яса (у забійній вазі) в Україні; молока у Франції 383 - у нас 245 кг. Недосяжні поки для нас показники урожайності основних сільськогосподарських культур - пшениця у Німеччині і Франції відповідно 78,1; 74,5 ц/га, Україні - 26,8; ячменю у Франції отримують 68,4 у нас 19,7ц/га; США більше ніж вдвічі вирощує кукурудзи - 103,4 ц/га. Майже в 2,5 рази вища урожайність цукрових буряків - у Франції 937,0 ц/га. Загалом, у європейських країнах, де якість ґрунтів не краща за українські, урожайність основних сільськогосподарських культур у 2-4 рази вища, ніж в Україні та стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання його технологічних і екологічних вимог. Через це спостерігається висока земле місткість [6] вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу [7]. Крім того, за даними Навчально-наукового інституту економіки природних ресурсів та екології землекористування, українські аграрії 79 % прибутків одержують за рахунок природної родючості землі й лише 21 % – як результат впровадження технологій[8]. Основними причинами низької ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні є наступні чинники.

1. Слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, що унеможлиблює удосконалення технологічних операцій вирощування сільгоспкультур, оновлення матеріально-технічної бази, впровадження у виробництво інновацій. Рівень отриманих доходів товаровиробників не співставний з рівнем цін на сільськогосподарську техніку не тільки іноземного походження, а навіть українських товаровиробників [10].

2. Порушення оптимальної структури посівних площ сільгоспкультур, що приводить до виснаження ґрунтового покриву. Високий рівень рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур (передусім це стосується насіння соняшнику, рівень рентабельності виробництва якого перевищує 50 %), а також спеціалізація крупних сільгосп підприємств на вирощуванні експортоорієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи призвели до розширення площ посівів зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур з 45 % у 1990 р. до 56,8 % у 2011 р., технічних – з 11,6 до 26,9 % відповідно та зменшення площ посівів кормових культур з 37 % у 1990 р. до 9 % у 2011 р. Нині у структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур посівам соняшнику належить 17,1 %, тоді як науково рекомендована насиченість посівних площ соняшником, наприклад для степової зони країни, не повинна перевищувати 12 %.

3. Недостатній рівень внесення органічних та мінеральних добрив, що призводить до дефіциту поживних речовин в ґрунтах. У більшості господарств відсутня можливість внесення органічних добрив, тоді як для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13-14 тонн органічних добрив, в Лісостепу – 11-12, Степу – 8-9, у т.ч. на зрошуваних землях – 11-13 тонн [11]. Крім того, через переважне внесення

сільгосппідприємствами азотних добрив відбувається порушення оптимального співвідношення поживних речовин у ґрунті, що призводить до його підкислення та погіршення якості виробленої продукції.

4. Низький рівень державної підтримки заходів щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів, охорони сільськогосподарських земель, їхнього раціонального використання, консервації деградованих і малопродуктивних земель. Тому необхідно запровадження загальнодержавної програми використання та охорони земель і програми охорони родючості ґрунті.

5. Загальна низька культура землеробства та відсутність зацікавленості сільгоспвиробників у впровадженні нових технологій обробітку ґрунту. Так, переважна більшість сільськогосподарських підприємств використовує традиційні технології вирощування культур, які передбачають обов'язковість оранки ґрунтового покриву, що призводить до порушення його структури та втрати вологи, розвитку ерозійних процесів. Натомість більш наукоємна та трудомістка технологія безполицевого обробітку з поєднанням прийомів обробітку ґрунту із сівбою в єдиному технологічному циклі та агрегаті, здебільшого у поєднанні з локальним внесенням добрив (No-till система), що виключає оранку ґрунту, забезпечує збереження вологи та структури ґрунтового покриву, не набула широкого розповсюдження в Україні. Така технологія забезпечує підвищення продуктивності праці у землеробстві у 4 рази, економію пально-мастильних матеріалів, металу, амортизаційних витрат машинно-тракторного парку, запасних частин при нинішніх світових цінах і зниження сумарних витрат на 1 га на 50-90 дол. США порівняно з традиційною технологією [12].

6. Низький рівень використання сільськогосподарськими землекористувачами технології точного землеробства із застосуванням ГІС технологій – системи менеджменту, яка за допомогою інформаційних технологій дає змогу приймати раціональні рішення з управління агроекологічним потенціалом землі під час організації виробництва у рослинництві. Така технологія дає змогу: здійснювати моніторинг урожайності диференційовано на окремих ділянках поля; виконувати роботи цілодобово; створювати у програмі геоінформаційної системи електронну карту сільськогосподарських угідь для аналізу ґрунтів; диференційовано вносити добрива у системі of-line залежно від забезпеченості ґрунту поживними речовинами та у системі on-line залежно від потреб рослин у даний час [13]. Таким чином, Україна не повною мірою використовує конкурентну перевагу природного потенціалу землі у вирощуванні сільськогосподарської продукції, постійно недоодержує ефект від сільськогосподарського землекористування, а також поступово втрачає якість ґрунтового покриву внаслідок нераціонального використання земель. Державна політика щодо використання земель у сільськогосподарському виробництві в подальшому повинна спрямовуватися на підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, впровадження у практику нових технологій обробітку ґрунту та інших

агротехнічних заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, оптимізацію сільськогосподарського землекористування шляхом виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних і деградованих земель.

З цією метою доцільно здійснити наступне:

1. Державним органам України відповідно до правил і заходів «зеленої скрині» СОТ розширити напрями державного фінансування щодо поліпшення земель, будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд, здійснення робіт по рекультивації земель, удосконалення сільськогосподарського землекористування.

2. Створити стабільний ринковий механізм регулювання земельних відносин, забезпечить удосконалення економічних і правових відносин власності на землю, розвиток землеустрою та економічне регулювання землекористування, введення в економічний оборот земельних ділянок та прав на них; забезпечити раціональне використання та охорону земель, захист їх від деградації та забруднення, підвищення врожаїв сільськогосподарських культур, збільшення обсягу виробництва високоякісної, екологічно безпечної продукції та забезпечення продовольчої безпеки держави, збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, створення екологічно безпечних умов проживання населення і провадження господарської діяльності.

3. Запровадити механізм державної підтримки землевласників та землекористувачів, які забезпечують дбайливе ставлення до земельних ресурсів, шляхом створення спеціального фонду у складі державного бюджету.

4. Запровадити порядок удосконалення консервації деградованих і малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенні забруднення земельних ділянок, на яких неможливо одержувати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їхнього здоров'я.

Список використаних джерел

1. Третяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання / Бабміндра Д.І., Третяк А.М. – К. : ТОВ „ЦЗРУ”, 2003. – 143 с.
2. Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.
3. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / Заяць В.М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 С.
4. Солов'яненко Н. Ґрунтовий покрив – складова природних ресурсів України / Солов'яненко Н. // Землепорядний вісник. – 2012. – №2. – С. 44-48
5. Осипчук С.О. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення / Осипчук С.О., Дорош Й.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 77.121.11.22/ecolib/6/33.doc
6. Показник землемісткості показує рівень використання земельних ресурсів у різних галузях рослинництва і характеризує розмір площі землі, який припадає на одиницю кожного виду виробленої продукції

7. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 57
8. Паленичак О.В. Рациональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О.В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 32
9. Сільське господарство України за 2011 рік. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України. – 2012 р. – С. 53. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. <http://www.agro-business.com.ua/2010-07-05-08-44-18/594-----1-230r.html>; <http://auto.ria.ua/spectehnika/combine/claas/>; <http://document.ua/prozatverdzhennja-pereliku-i-granichnih-cin-na-tehniku-ta-o-doc109729.html>; Каталог сільськогосподарської техніки. – Група компаній «Технлотогрг». – 2012 – 160 с.
11. Маракулін П.П. Земля та рациональне її використання. За ред. О.А. Бугуцького. К.: Урожай, 1983. – С. 25
12. Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В.В. Россоха // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : Збірник матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін.. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С.135
13. Мазнев Г.Є. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві / Г.Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2011. – №4. – С.133

*Рунчева Н.В. - к.е.н., доцент
Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНО-КОРПОРАТИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Управління завжди мало величезне значення для розвитку суспільства, але його роль особливо зросла в умовах ринкових відносин і глобалізації світового господарства.

Серед основних чинників, що підвищують значущість відтворення ефективної стратегії управління аграрною сферою, слід визначити наступні:

- зростання масштабів аграрного виробництва і якісні зрушення в економіці в цілому;
- ускладнення соціально-економічних зв'язків в національній економіці;
- прискорення науково-технічного прогресу, яке особливо високими темпами відбувається в корпоративному секторі сільського господарства;
- посилення концентрації і інтеграції, розширення кооперації і комбінування в аграрному виробництві;

- перехід від екстенсивних до інтенсивних форм сільського господарювання;
- розширення можливостей менеджменту завдяки загальному зростанню рівня освіти, розвитку науки управління, використанню комп'ютерної техніки;
- зміна змісту і організації управлінської діяльності із заміною традиційних методів управління науковими;
- наявність величезних невикористаних можливостей підвищення ефективності суспільного виробництва, і в аграрній сфері зокрема;
- розвиток і ускладнення корпоративних відносин в аграрній сфері, нових форм господарювання;
- перехід від прямого державного управління сільським господарством до непрямого, зміна пропорцій централізованого і децентралізованого регулювання;
- зміни в характері праці в сільській місцевості – заміна фізичної праці використанням техніки, автоматизація процесів.

Таким чином, аграрне виробництво як об'єкт управління має специфічні особливості як соціально-економічного, так і організаційно-технічного характеру.

Слід враховувати, що стійкий розвиток сільського господарства в сучасних економічних умовах можливий при поширенні використання ресурсозберігаючих технологій, реалізації взаємовигідних форм взаємодії держави і сільськогосподарських товаровиробників. Дуже важливим чинником підвищення ефективності діяльності сільського господарства і, як наслідок, його стійкого розвитку, являється ефективна державна політика і підтримка.

Становлення агрохолдингів слід розглядати як об'єктивний позитивний процес і приклад успішного функціонування аграрно-промислових структур і дієвий засіб подальшого розвитку аграрної сфери. Як показує практика, агрохолдинги стали першорядним суб'єктом сталого розвитку аграрної сфери економіки, реалізуючи потенціал зростання, який проте на сьогодні використовується не в повній мірі.

Слід зазначити, що стратегія управління корпоративним сектором в сучасних умовах повинна будуватися за принципом взаємозалежності. Це обумовлено тим, що виробництво кінцевої продукції сільськогосподарської галузі залежить ще і від інших галузей, а отже необхідна координація дій органів управління АПК з іншими галузевими міністерствами. Отже, здійснення окремих заходів в управлінні в сільському господарстві буде малоефективним, – необхідна цілісна система, комплексна стратегія управління.

В стратегії управління корпоративним розвитком доцільно виокремити два підходи до управління інтегрованими формами організації корпоративних відносин в аграрній сфері України: державне регулювання і саморегулювання:

- створення аграрно-фінансово-промислових груп (АФПГ) на основі законодавчих і нормативних актів для розвитку сукупності аграрних,

промислових фірм і фінансових структур через впровадження прогресивних технологій і здійснення структурних змін в економіці задля підвищення експортного потенціалу і конкурентоспроможності аграрної продукції на основі концентрації інвестиційних ресурсів і фінансування науково-дослідних робіт та впровадження їх результатів.

– самоорганізація і саморегулювання без організаційно-правових рамок, затвердженої структури. Управління здійснюється на основі оговорених зв'язків і відносин, участі (наприклад через законодавчо заборонене в офіційних АФПГ перехресне володіння акціями), особистої унії, довгострокових кредитних зобов'язаннях та інших формах залежності підприємств в холдинговій групі. Така форма управління гарантує доступ до фінансово-кредитних і матеріально-технічних ресурсів, а також надійність і прибутковість розміщення капіталу.

Державне регулювання розвитку корпоративного сільського господарства передбачає цілеспрямовану дію держави на організацію господарської діяльності корпоративних структур засобом видання нормативних актів. Найважливіші інструменти такого регулювання: податкова, цінова, кредитна, страхова, закупівельна, зовнішньоекономічна політика – тобто в більшій мірі економічні.

Предметом регулювання корпоративного розвитку сільського господарства є аграрні відносини у виробничо-господарській, соціальній та інших сферах діяльності сільськогосподарських корпоративних структур.

Стратегія управління корпоративним розвитком сільського господарства повинна враховувати специфіку ринкових аграрних відносин:

– значний і непередбачуваний вплив природно-кліматичних чинників, що потребує системи заходів захисту сільськогосподарських виробників від ризиків та страхування збитків сільськогосподарського виробництва;

– значні коливання цін на сільськогосподарську продукцію у зв'язку з різними рівнями врожайності, коливань кон'юнктури ринку, впливу природних чинників та економічних умов сільськогосподарського ринку;

– специфіка продукції, що випускається;

– низька інвестиційна привабливість сільськогосподарського виробництва через тривалий цикл виробництва, високий ступінь непередбачуваності і ризиків, низьку рентабельність певних видів діяльності;

– необхідність значних фінансових інвестицій для технічного оснащення галузі;

– висока залежність виробництва кінцевої продукції від міжгалузевих зв'язків.

Найважливіші напрями регулюючої діяльності:

– прогнозування розвитку аграрного виробництва, яке зараз практично відсутнє;

– здійснення ефективної структурної перебудови в галузі на підставі запропонованої стратегії взаємодії;

- коригування змісту розділів державних програм розвитку АПК окремо для корпоративного, кооперативного і приватного секторів з врахуванням їх інтересів і особливостей розвитку;
- сприяння розвитку всіх форм власності і організаційних структур в аграрній сфері;
- ефективна урівноважена комерціалізація, кооперація, корпоратизація і демонополізація.

Стратегія становлення та розвитку корпоративних структур холдингового типу обумовлюються територіально-господарськими і регіональними особливостями реорганізації, інтеграції та об'єднання самостійних суб'єктів господарювання аграрної та промислової сфер.

Агрохолдингізація надає певний вплив на розробку стратегії управління корпоративним розвитком сільського господарства. Зокрема, слід виділяти блок техніко-економічного обґрунтування створення агрохолдинга у визначеній місцевості. Організаційні заходи даного блоку повинні включати такі складові:

- аналіз майбутніх умов роботи агрохолдинга в регіоні: оцінка нормативно-правової бази щодо формування і функціонування холдингової компанії на державному і регіональному рівнях, аналіз природних, економічних і організаційних ресурсів, оцінка розвитку АПК в регіоні, аналіз конкурентного середовища;
- визначення мети і суті холдингового проекту: попередній відбір сільгосп підприємств, формування загального складу учасників проекту, аналіз організаційних і технічних рішень щодо реалізації проекту;
- визначення оптимального складу підприємств агрохолдинга;
- техніко-економічне обґрунтування проекту: маркетингові дослідження, схема мережевого виробництва продукції, економічна оцінка ефективності і т. п., аналіз альтернативних сценаріїв формування і розвитку холдингових компаній в АПК або інших галузях;
- підготовка нормативної і проектної документації, укладення договорів і т. д.

Агропромислова корпорація є вертикально або горизонтально інтегрованою структурою і тому для неї важливим питанням є розробка ефективної стратегії управління суб'єктами корпоративної інтеграції, яке може відбуватися на трьох рівнях:

- горизонтальний внутрішньокорпоративний – організація горизонтальних внутрішньокорпоративних відносин (потоки капіталу, обсяги постачань ресурсів і товарів і т.п.);
- вертикальний внутрішньокорпоративний – організація вертикальних внутрішньокорпоративних відносин (потоки інвестицій і перерозподіл прибутку в рамках корпорації, дивіденди);
- горизонтальний міжкорпоративний – організація горизонтальних відносин структур, які входять в різні корпорації (обсяги фінансування, постачань ресурсів, циркуляція ресурсів між корпораціями).

При жорсткому дотриманні антимонопольного законодавства; розвитку кооперативного сектора та стимулюванні процесу формування асоціацій та об'єднань; підтримці фермерства та невеликих землевласників, запропоновані інструменти сприятимуть корпоративній інтеграції в АПК. Крім того, вони свідчать про ведучу роль держави в управлінні розвитком корпоративного сектора як елемента АПК.

Найбільш оптимальною стратегією за результатами аналізу виявляється стратегія взаємодії з елементами державно-приватного партнерства. На сьогодні стратегія взаємодії між малими, середніми та інтегрованими структурами господарювання в АПК не набула належного поширення.

Пропонується кілька варіантів взаємодії в рамках даної стратегії:

- інтеграція сільськогосподарського підприємства до інтегрованої корпоративної структури в якості структурного підрозділу з втратою юридичної самостійності;

- інтеграція сільськогосподарського підприємства до інтегрованої корпоративної структури в якості дочірньої структури з втратою господарської самостійності і збереженням юридичної;

- інтеграційні відносини між підприємствами агробізнесу і корпоративними структурами на умовах авансування, підряду, контрактації, оренди;

- сателітна структура: функціонування малих фірм-сателітів при дочірніх фірмах або юридично самостійних малих фірм, тісно залежних від «батьківської» структури;

- коопераційні відносини – взаємодія щодо певних видів продукції рослинництва чи тваринництва, певних видів робіт або етапів аграрного виробництва (може утворюватися економічний симбіоз при стійких довготривалих відносинах);

- тимчасова співпраця для реалізації певного виду робіт або проекту для корпорації;

- відсутність інтеграційних відносин і співпраці - окреме орієнтування на ринок кінцевого споживача, розвиток незалежних власних каналів переробки, зберігання і збуту;

- жорстка цінова політика на ринку сільськогосподарської сировини з боку крупних корпоративних структур: пониження цін на ринку для скупки продукції завдяки монопольному лідерству на ринку споживачів.

Управління корпоративним розвитком сільського господарства складається з комплексу цілеспрямованих організаційно-економічних дій щодо органічного поєднання розвитку корпоративних структур з функціонуванням альтернативного сектору, тобто збалансоване регулювання дуальної структури на базі сучасних принципів, направлених на оптимізацію збалансованості агропромислового виробництва і ринкової кон'юнктури.

Стратегія управління корпоративним розвитком сільського господарства, як і будь-яка система, включає наступні елементи: ціль, завдання, принципи, об'єкт, предмет, методи, функції, інформацію, кадри, техніку і технологію

управління [1]. Система управління АПК є сукупністю вказаних елементів, які знаходяться в кількісних і якісних взаємопов'язаних відносинах, які створюють комплексну цілісність.

Принципи стратегії управління передбачають наступне:

– законність – дотримання законності у сфері сільськогосподарського виробництва всіма суб'єктами аграрних відносин;

– науковість – забезпечення наукового обґрунтування заходів щодо вдосконалення системи управління корпоративним розвитком сільського господарства, розповсюдження отриманих в умовах корпоративних структур наукових досягнень для вільного доступу інших суб'єктів аграрних відносин;

– системний підхід – системне формування і функціонування корпоративних структур в аграрному виробництві;

– демократичність:

1) єдиновекторність інтересів та рівність прав місцевих органів самоврядування, громадських організацій і підприємницьких структур всіх організаційних форм, що функціонують на сільських територіях,

2) управлінська ієрархія будується від низу до верху, на принципах виборності і підзвітності перед нижчими рівнями, що виключає бюрократизацію;

– ієрархічність – підлеглість корпоративних структур елементам вищого рівня і органам влади в контексті лінійного або функціонального управління;

– цілісність – властивість інтегрованої системи управління виконувати задану цільову функцію, що реалізується тільки централізованою системою управління сільським господарством, а не окремими її ланками або підсистемами;

– структурованість – наявність певної організаційної структури системи управління, яка складається із взаємопов'язаних суб'єктів всіх форм власності і організаційних форм, що реалізують задану мету;

– гнучкість – змінність параметрів елементів системи управління під впливом зовнішнього середовища, а також зміни у складі та структурі учасників реалізації стратегії;

– адаптивність – здатність системи управління змінювати свою структуру і механізм функціонування у відповідності з новими цілями і під впливом зовнішніх факторів;

– оптимальність – вибір найкращого варіанту організації управління, відповідного досягненням науки і передового досвіду і конкретним умовам сільськогосподарського виробництва;

– відповідальність – соціальна, за здоров'я і благополуччя нинішніх і майбутніх поколінь і стан навколишнього середовища;

– пріоритетність – надання пріоритетів у розвитку не тільки певним підприємствам, а корпоративним, середнім, малим структурам господарювання або приватним господарствам в залежності від специфіки того чи іншого регіону, його потреб, потреб аграрної галузі та переробної промисловості і т. п.;

– рівноправ'я – рівноправний розвиток всіх суб'єктів господарювання в аграрній сфері, рівні можливості доступу до кредитних ресурсів, каналів збуту, транспортних мереж і т. ін., однакові умови надання пільг у оподаткуванні.

Для підвищення ефективності функціонування сільського господарства через його підтримку в умовах глобалізації інтерес представляє досвід Німеччини, де поряд з найбільш високими в ЄС державними субсидіями широко застосовується позабюджетна підтримка аграрного виробництва. Центральний фонд підтримки збуту аграрних продуктів протягом 30 років сприяє виробництву і збуту продукції сільського господарства і харчової промисловості. Фінанси фонду формуються за рахунок встановлених законодавством внесків від підприємств аграрної галузі, харчової і переробної промисловості, оптової і роздрібною торгівлі залежно від обсягів реалізованої продукції. Створення подібного фонду підтримки в Україні приведе до зростання конкурентоздатності національного аграрного виробництва через зростання рівня його підтримки.

Ефективність управління цілісною системою можна визначати як результативність її функціонування за умови оптимізації матеріальних, трудових, фінансових та інших витрат, виражену в кількісних та якісних показниках об'єктів і предмета управління.

На практиці для визначення ефективності управління використовується багато методичних підходів, різноманітність яких ускладнює оцінку ефективності управління і не дає змоги обрати найбільш достовірний. Визначати ефективність управління корпоративним розвитком сільського господарства в загальному вигляді нами пропонується наступним чином:

$$E_{\Phi y} = E_e + E_c + E_i - E_n - B, \quad (1)$$

де $E_{\Phi y}$ – ефективність управління,

E_e – економічна ефективність,

E_c – соціальна ефективність,

E_i – інша ефективність,

E_n – негативний ефект,

B – інвестиційні витрати на впровадження інноваційних заходів управління.

Аналіз світових тенденцій та виявленої практики, свідчить про те, що найоптимальною з позицій отримання економічного ефекту стратегією буде державно-корпоративна, за якої об'єднання держави і корпоративних структур дозволить сформувати систему економічних відносин як якісно нову форму розвитку продуктивних сил в аграрній сфері економіки.

Органічні спільні шляхи розвитку державно-корпоративних, кооперативних і приватних господарств в сільському господарстві дозволять змінити рентоорієнтовану діяльність агрохолдингів на селі, забезпечать рівноправність форм господарювання, соціальну відповідальність

корпоративного бізнесу та добросовісну конкуренцію, що приведе в підсумку до соціоекономічної стратегії розвитку аграрної сфери.

Головним результатом реалізації вищезазначеної стратегії має стати скорочення амплітуди річних коливань внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію, матеріально-технічні ресурси та суттєве здешевлення кредитних ресурсів для села [2].

Найбільший рівень соціальної ефективності, на наш погляд, буде досягнуто в умовах пропонованого державно-приватного партнерства. Участь держави може відбуватися через капіталізацію державою земельних активів для входження в корпорації з певним відсотком акцій, що дасть змогу управляти процесом їх розвитку і діяльності.

Організаційно-правовою формою в такому випадку слід використовувати державно-приватне партнерство, яке регламентується Законом України "Про державно-приватне партнерство" [3].

Корпоративна модель інтеграції забезпечує можливість централізованого і оперативного управління виробничо-господарською діяльністю підприємств на різних стадіях технологічного ланцюжка не на основі адміністративних методів, а на основі контролю над власністю, скасовуючи протиріччя між спільністю виробничих завдань підприємств різних сфер АПК і економічною роз'єднаністю. Тому саме крупні інтегровані корпоративні структури дозволяють відновити технологічну та економічну єдність агропромислового виробництва, підвищити рівень його технічної оснащеності та фінансової забезпеченості, мобілізувати значні фінансові кошти для інвестування в будівництво сучасних агропромислових комплексів [4]. Отже, в цілому створення і функціонування системи управління корпоративним розвитком сільського господарства повинні базуватися на таких макроекономічних принципах:

- спрямованість цінової, фінансово-кредитної і податкової політики держави на відродження і підтримку підприємств всіх організаційних форм аграрного комплексу для досягнення розширеного відтворення галузі;
- забезпечення однакових економічних умов господарювання всім господарським структурам аграрного виробництва;
- рівноправ'я розвитку всіх форм власності і господарювання;
- вільний вибір структурами аграрного виробництва сфери діяльності;
- створення умов для розвитку конкуренції у всіх ланках системи;
- обмеження адміністративним та економічними методами монопольних формувань у сфері агропромислового комплексу;
- дотримання гарантій і відповідальності суб'єктів аграрних відносин за високу якість виробленої продукції і наданих послуг, термінів і умов їх постачань, своєчасність взаєморозрахунків;
- створення умов для забезпечення мінімальної кількості посередників в ланцюзі виробник-споживач;
- забезпечення через амортизаційну політику своєчасного відтворення матеріально-технічних засобів;

- ефективна взаємодія влади і інтегрованих структур;
- соціальна відповідальність корпоративного бізнесу за місцем діяльності.

До того ж, при визначенні пріоритетів державної підтримки різних категорій сільськогосподарських товаровиробників необхідно враховувати роль кожної категорії господарств у виробництві аграрної структури як в регіоні, так і в державі в цілому.

Наразі не заперечується провідна роль інтегрованих структур в забезпеченні економічного зростання аграрної сфери економіки та ефективність здійснення процесів корпоратизації. Але на аграрному ринку повинна бути встановлена рівноправність функціонування і однакове за умовами бізнес-середовище, та організована ефективна взаємодія сільськогосподарських корпорацій з іншими суб'єктами аграрного ринку (використання кооперації і контрактації), подолання диспропорцій між ними. Актуальним питанням стає політика визначення механізмів оптимальної взаємодії різних гілок влади з корпоративним сектором.

При цьому державі в реалізації даних завдань належить першорядна роль – держава повинна контролювати інтеграційні процеси на аграрному ринку з метою недопущення створення монопольних чи олігопольних об'єднань, які обмежують вільну конкуренцію між економічними суб'єктами.

Першочерговим є завдання державного регулювання ціноутворення в аграрній галузі, заходи антимонопольного регулювання, напрями, форми і методи державного регулювання фінансово-господарської діяльності корпорацій, напрями соціального розвитку, система заходів з стимулюванням і розвитку експорту та групи заходів, які формують інституціональні механізми, що створюють основу ефективності функціонування агросфери, в тому числі корпоративного сегменту.

Таким чином, для аграрної сфери України питання державної підтримки залишається актуальним, без підтримки вітчизняного агропромислового виробництва інтеграція в єдину систему світового продовольчого ринку на рівних конкурентних основах відбутися не може. Тому держава повинна розвивати всебічну підтримку пріоритетних напрямів розвитку аграрної сфери.

Список використаних джерел

1. Момот Т. В. та ін. Вартісно-орієнтований організаційно-економічний механізм корпоративного управління холдинговими компаніями: стратегія отримання комбінаторних переваг: монографія // Т. В. Момот, М. В. Кадничанський, О. А. Лобанов, Н. В. Рудь. – Х.: Фактор, 2010. – 220 с.
2. Мармуль Л. О. Державне управління сільським господарством в умовах вступу України до СОТ / Л. О. Мармуль // Вісник аграрної науки Причорномор'я / ред. В. С. Шебанін. – Миколаїв, 2007. – Вип.3(42): Україна-сільське господарство-СОТ: теорія і практика (26-28 вересня 2007 року), Т.1. – С. 10–16.

3. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 №2404-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – <http://portai.rada.gov.ua/>.

4. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.

*Шерман М.І. – д.пед.н., професор
Херсонський державний університет
Степаненко Н.В. – к.с.-г.н., доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет
Шерман Є.М. – к.е.н., провідний фахівець
Навчально-виховне об'єднання «Хабад», м.Херсон*

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ринкове трансформування підприємств харчової промисловості України являє собою процес зміни визначальних характеристик економічної системи, зокрема, її елементів, зв'язків між ними та пропорцій розвитку. Причому це стосується не тільки економіки в цілому, а й її підсистем галузевого рівня, серед яких особливу роль відіграє харчова промисловість, прискорений розвиток якої є одним з пріоритетів державної соціально-економічної політики.

Системна оцінка тенденцій і закономірностей розвитку підприємств харчової промисловості України за період формування ринкової економіки свідчить, що поряд із певними позитивними змінами, які відбуваються в цій галузі, пов'язаними в першу чергу із формуванням різних форм власності, організації виробництва і господарювання, проявився ряд значних негативних явищ, серед яких необхідно відзначити суттєве скорочення виробництва харчових продуктів, зростання їх вартості, зменшення обсягів їх реалізації, зниження рівня задоволення потреб населення в них.

Для того, щоб максимально врахувати специфіку діяльності підприємств харчової промисловості, пропонуємо застосувати компонентний аналіз організаційно-економічного механізму даних підприємств у розрізі таких основних її складових: організаційна, що містить управлінську, інформаційно-комунікаційну, кадрову та мотиваційну компоненти, та економічна складова, що враховує: техніко-технологічну, фінансову, інвестиційну, інноваційну, маркетингову та екологічну компоненти.

Значний внесок у дослідження питань формування та функціонування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств здійснили вчені: Л.І. Абалкін [1], В.Я. Амбросов, М.Г. Грещак, А.А. Кульман, П.В. Круш, А.С. Мохненко, О.П. Чукурна, П.Т. Саблук [8], В.Л. Тамбовцев, О.М. Тридід [10], С.О. Тульчинська [11] та інші.

Проблемам розвитку підприємств харчової промисловості присвятили праці такі вітчизняні вчені, як П.П. Борщевський, М.П. Бутко [2], А.Ф. Гончар, Б.М. Данилишин [4, 5], Л.В. Дейнеко [5, 6], А.О. Заїнчковський [7], Д.Ф. Крисанов, О.М. Кудирко, Ю.П. Лебединський, Н.С. Миколайчук, П.В. Осіпов, Г.Г. Савіна, О.А. Сарапіна, М.П. Сичевський [9], Ю.В. Ушкаренко, Л.Г. Чернюк, М.М. Якубовський та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових праць з оцінки розвитку підприємств, потребує розробки та надання практичних рекомендацій методика визначення рівня розвитку діяльності підприємств, яка б враховувала специфіку харчової промисловості.

Метою дослідження є аналіз компонентів організаційно-економічного механізму розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області та розробка практичних рекомендацій щодо його формування і реалізації.

Пропонуємо оцінити рівень розвитку підприємств харчової промисловості шляхом проведення компонентного аналізу на прикладі маслозаводів Херсонської області. Для визначення інтегрального індексу рівня розвитку даних підприємств доцільно застосовувати експертний метод.

З метою визначення вагових коефіцієнтів було використано метод ранжування, що передбачає упорядкування елементів за мірою збільшення або зменшення пріоритетності за деякою ознакою. Дослідження проводилось шляхом анкетування експертів, під час якого визначались ранги кожного показника окремо за основними функціональними складовими оцінки рівня розвитку підприємства. При цьому мінімальний ранг присвоювався найбільш вагомому показнику у відповідній групі.

У якості експертів були задіяні 15 фахівців підприємств харчової промисловості.

При ранжуванні експерт-фахівець розташовує показники (компоненти) в порядку, який представляється йому найбільш раціональним, і надає кожному з них числа натурального ряду – ранги. При цьому ранг 1 отримує найбільш вагомий фактор, а ранг n – найменш вагомий [3].

Узгодженість думок експертів оцінюється за допомогою коефіцієнта конкордації W , тобто загального коефіцієнта рангової кореляції для групи, що складається із m експертів. Для розрахунку значення коефіцієнта конкордації спочатку знаходиться сума рангів по кожному показнику, отримана від усіх експертів, а потім – різниця між цією сумою і середньою сумою рангів.

Далі розраховується сума квадратів різниць (відхилень). Очевидно, що дана величина має максимальне значення у випадку, коли всі експерти дають однакові оцінки.

Дослідження здійснювалося за умовою, що під час оцінювання експерт не може давати кільком показникам однакові оцінки. У такому випадку відсутні зв'язні ранги, а розрахунок коефіцієнта конкордації W проводиться за формулою:

$$W = \frac{12 \cdot \sum_{i=1}^n (S_i - S_{\bar{n}\bar{a}\bar{d}})^2}{m^2 \cdot (n^3 - n)}, \quad (1)$$

де S_i – сума рангових оцінок експертів за кожним показником;
 $S_{\text{сер}}$ – середня сума рангів для всіх показників;
 m – кількість експертів;
 n – кількість показників.

Для підтвердження значущості коефіцієнта конкордації здійснено його оцінку за допомогою критерію Пірсона (χ^2), розрахункове значення якого визначається за формулою:

$$\chi_{\text{дїсд}}^2 = W \cdot m \cdot (n - 1) \quad (2)$$

Розраховане значення зіставляється з табличним значенням ($\chi_{\text{дїсд}}^2$) для $n-1$ ступенів свободи та довірчої ймовірності ($P=0,95$). Якщо $\chi_{\text{дїсд}}^2 > \chi_{\text{дїсд}}^2$, то коефіцієнт конкордації істотний.

Після підтвердження істотності коефіцієнта конкордації здійснено оцінку вагомості одиничних показників за кожною компонентою. Розрахунок коефіцієнтів вагомості показників здійснювався за формулою:

$$\beta_i = \frac{m \cdot n - S_i}{0,5 \cdot m \cdot n \cdot (n - 1)}, \quad (3)$$

Отже, за розрахованими значеннями коефіцієнтів конкордації можна стверджувати, що думки експертів щодо вагомості представлених показників є достатньо узгодженими. Це дозволило визначити коефіцієнти вагомості окремо по кожному одиничному показнику та по кожній компоненті.

Для інтерпретації оцінок рівня розвитку підприємств рекомендовано використовувати шкалу бажаності Харрінгтона. Згідно цієї шкали інтерпретувати рівні розвитку треба наступним чином:

- 1) 0-0,2 – дуже низький рівень розвитку;
- 2) 0,2-0,37 – низький рівень розвитку;
- 3) 0,37-0,63 – середній рівень розвитку;
- 4) 0,63-0,8 – високий рівень;
- 5) 0,8-1,0 – дуже високий рівень.

Індекс рівня розвитку по кожній компоненті (I_P^K) запропоновано розраховувати за формулою:

$$I_P^K = \sum_{i=1}^n \beta_i \cdot z_i, \quad (4)$$

де β_i – вага i -го показника окремої компоненти;
 z_i – стандартизоване значення i -го показника окремої компоненти.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за управлінською компонентою представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за управлінською компонентою, (авторська розробка)

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,393	0,424	0,312	0,374	0,286
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,264	0,251	0,278	0,397	0,378
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,384	0,449	0,314	0,223	0,216
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,522	0,551	0,692	0,494	0,742
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,682	0,526	0,827	0,778	0,608
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,435	0,364	0,324	0,424	0,351

При розрахунку індексів розвитку підприємств за кожною компонентою було використано коефіцієнти вагомості, визначені експертним шляхом. Найбільш вагомими показниками управлінської компоненти експерти визначили рентабельність витрат на управління та коефіцієнт якісної укомплектованості персоналу підприємства.

Оцінку динаміки індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за управлінською компонентою представлено на рис. 1.

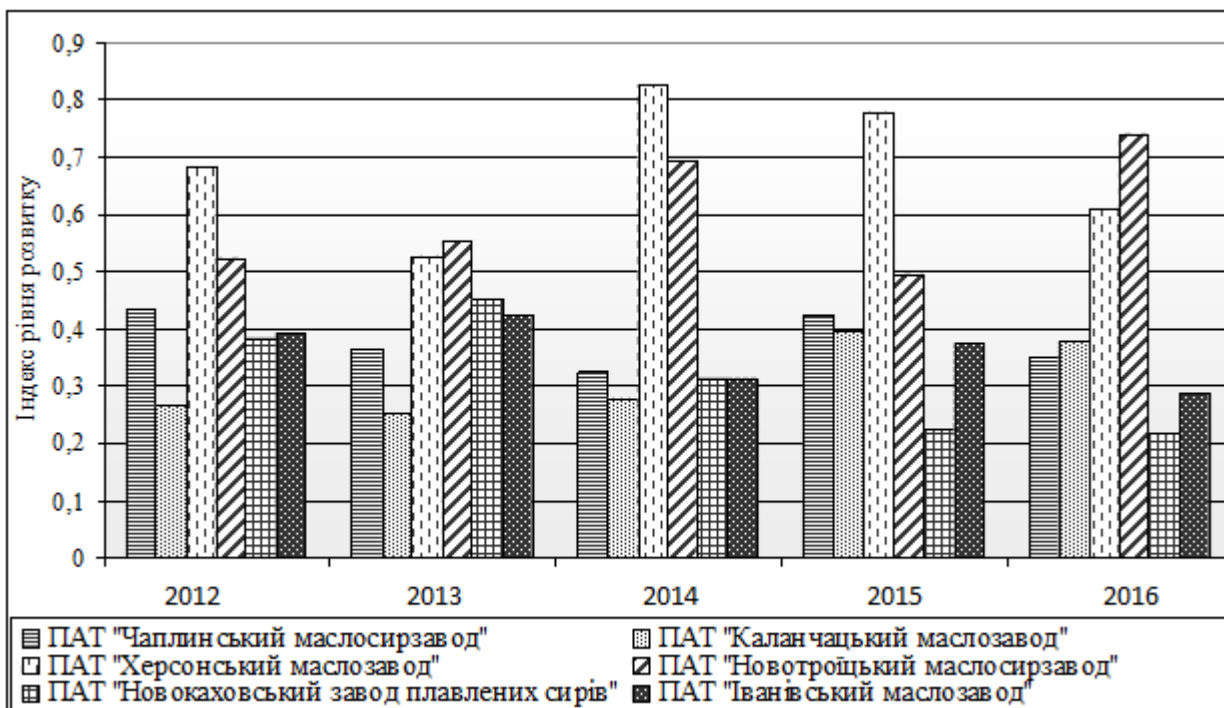

Рис.1 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за управлінською компонентою (авторська розробка)

Як показують представлені на рис. 1 дані, протягом 2012-2016 рр. не спостерігається чіткої тенденції зміни індексів рівня розвитку досліджуваних підприємств за управлінською компонентою. У 2016 році на усіх підприємствах, крім ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод», відбулося зниження рівня розвитку за даною компонентою.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за кадровою компонентою представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за кадровою компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,526	0,324	0,368	0,451	0,523
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,397	0,342	0,326	0,481	0,434
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,685	0,583	0,245	0,218	0,321
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,461	0,362	0,497	0,671	0,645
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,563	0,412	0,658	0,622	0,421
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,437	0,441	0,523	0,434	0,279

На рис. 2 представлено динаміку рівнів розвитку підприємств харчової промисловості за кадровою компонентою.

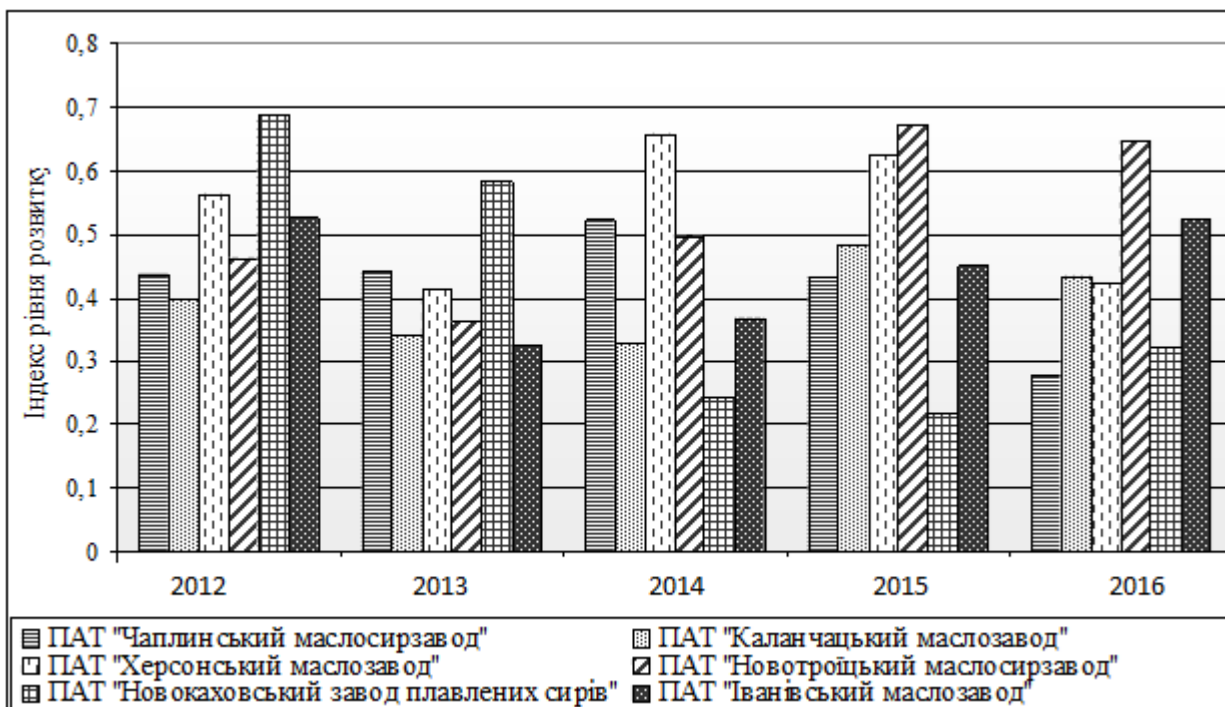

Рис. 2 – Динаміка індексів рівнів розвитку підприємств харчової промисловості за кадровою компонентою, авторська розробка

Отримані оцінки свідчать, що у 2016 р. більшість підприємств мають середній або високий рівень розвитку за кадровою компонентою. Серед досліджуваних підприємств низький рівень розвитку за кадровою компонентою спостерігався на ПАТ «Іванівський маслозавод» у 2013 р., на ПАТ «Каланчацький маслозавод» у 2013-2014 рр. та на ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» у 2014-2016 рр. Проте вже у 2016 р. рівень розвитку на цих підприємствах дещо покращився. Високий рівень розвитку за кадровою компонентою станом на 2016 р. має ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод».

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за мотиваційною компонентою представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за мотиваційною компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,416	0,362	0,325	0,316	0,407
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,326	0,281	0,349	0,466	0,448
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,368	0,392	0,317	0,205	0,312
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,506	0,522	0,689	0,645	0,462
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,617	0,487	0,595	0,614	0,686
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,249	0,315	0,265	0,367	0,378

На рис. 3 представлена динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за мотиваційною компонентою.

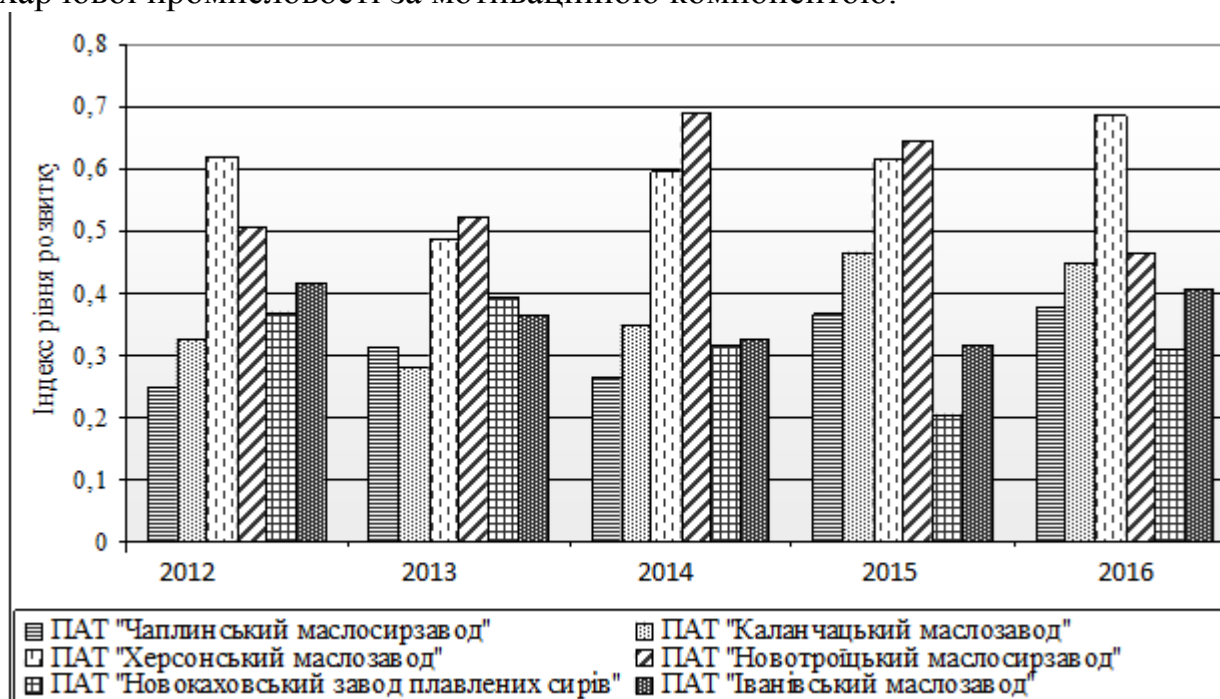

Рис. 3 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за мотиваційною компонентою, авторська розробка

Дані рис. 3 за 2012-2016 рр. свідчать про нестабільний рівень розвитку підприємств харчової промисловості за мотиваційною компонентою. Так, у 2012 р. ПАТ «Херсонський маслозавод» за показниками розвитку займає одне із перших місць з наступним їх погіршенням в 2013-2015 рр. Однак, у 2016 р. дане підприємство засвідчило високий рівень розвитку за мотиваційною компонентою. На сьогодні дане підприємство має найвище значення індексу розвитку серед досліджуваних.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інформаційно-комунікаційною компонентою представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інформаційно-комунікаційною компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,384	0,414	0,364	0,397	0,544
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,558	0,634	0,714	0,727	0,826
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,772	0,795	0,616	0,544	0,637
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,726	0,764	0,528	0,724	0,618
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,785	0,792	0,815	0,869	0,843
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,639	0,524	0,619	0,724	0,519

На рис. 4 подано динаміку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інформаційно-комунікаційною компонентою. В цілому більшість підприємств мають позитивну динаміку зміни рівнів розвитку за даною компонентою.

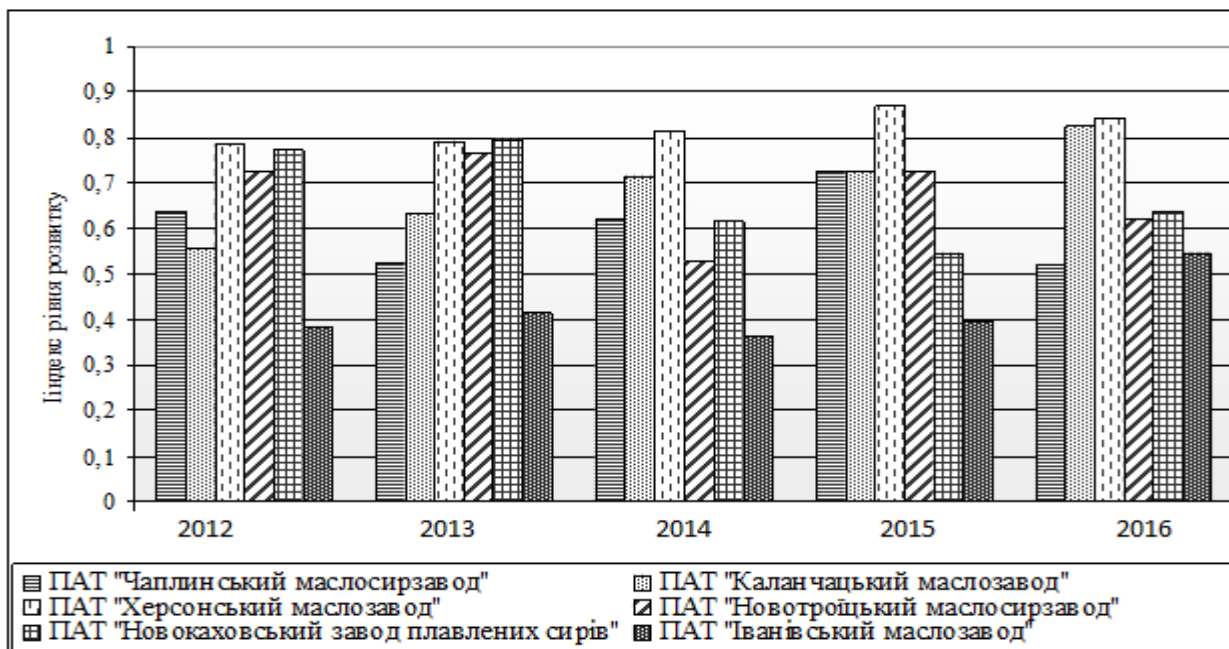

Рис. 4 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інформаційно-комунікаційною компонентою, авторська розробка

Розрахунок індексу рівня розвитку за кожною складовою пропонується здійснювати шляхом множення індексів розвитку відповідних компонент на їх вагомість. Результати ранжування компонент організаційної складової розвитку підприємств харчової промисловості представлено в табл. 5.

Таблиця 5

Результати ранжування компонент організаційної складової розвитку підприємств харчової промисловості, авторська розробка

Компонента	Сума рангів (S_i)	Середня сума рангів ($S_{\text{сеп}}$)	Квадрат відхилення, $(S_i - S_{\text{сеп}})^2$	Коефіцієнт конкордації, (W)	Критерій Пірсона		Коефіцієнт вагомості компоненти, β_i
					$\chi^2_{\text{дiсd}}$	$\chi^2_{\text{dаdд}}$	
1. Управлінська	48	37,5	110,25	0,858	38,60	11,34	0,1333
2. Кадрова	19		342,25				0,4556
3. Мотиваційна	26		132,25				0,3778
4. Інформаційно-комунікаційна	57		380,25				0,0333

Результати розрахунків індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за організаційною складовою відображені в табл. 6.

Таблиця 6

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за організаційною складовою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,419	0,387	0,326	0,363	0,372
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,315	0,287	0,326	0,445	0,427
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,431	0,457	0,316	0,226	0,280
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,515	0,522	0,660	0,582	0,619
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,645	0,505	0,716	0,698	0,620
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,372	0,361	0,338	0,414	0,357

Оцінку рівнів розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області за організаційною складовою представлено в табл. 7.

Таблиця 7

Рівні розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області за організаційною складовою, авторська розробка

Рівень розвитку	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Низький рівень $0,2 < I_{орг} < 0,37$	ПАТ «Каланчацький маслозавод»	ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»
Середній рівень $0,37 < I_{орг} < 0,63$	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»		ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»
Високий рівень $0,63 < I_{орг} < 0,8$	ПАТ «Херсонський маслозавод»		ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»	ПАТ «Херсонський маслозавод»	

Оцінюючи отримані в табл. 7 дані необхідно зазначити, що протягом 2012-2016 рр. жодне з досліджуваних підприємств не мало дуже низького або дуже високого рівня розвитку за організаційною складовою.

У 2012 році 16,7 % аналізованих підприємств мали низький рівень розвитку за організаційною складовою, 66,6 % – середній і 16,7 % – високий рівень.

В 2013 році ситуація дещо погіршилась. Низький рівень розвитку отримали 33,3 % аналізованих підприємств.

У 2014 та 2015 рр. відбулися неоднозначні зміни. Більша частина підприємств погіршили свій рівень розвитку за організаційною складовою до низького рівня. У той же час 33,3 % досліджуваних підприємств, а саме ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» та ПАТ «Херсонський маслозавод» спромоглися підвищити рівень розвитку за даною складовою до високого рівня.

У 2016 році жодне з підприємств вже не мало високого рівня розвитку за організаційною складовою, що є негативним явищем.

Протягом всіх періодів лідером за рівнем розвитку за організаційною складовою є ПАТ «Херсонський маслозавод», яке стабільно мало середній та високий рівень. Найнижчу оцінку отримало ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» у 2015 р.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за фінансовою компонентою представлено в табл. 8.

Таблиця 8

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за фінансовою компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,068	0,075	0,184	0,113	0,145
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,223	0,292	0,254	0,218	0,265
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,205	0,279	0,498	0,386	0,325
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,755	0,671	0,634	0,625	0,575
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,423	0,654	0,511	0,659	0,697
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,575	0,589	0,678	0,625	0,722

Динаміку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за фінансовою компонентою наведено на рис. 5.

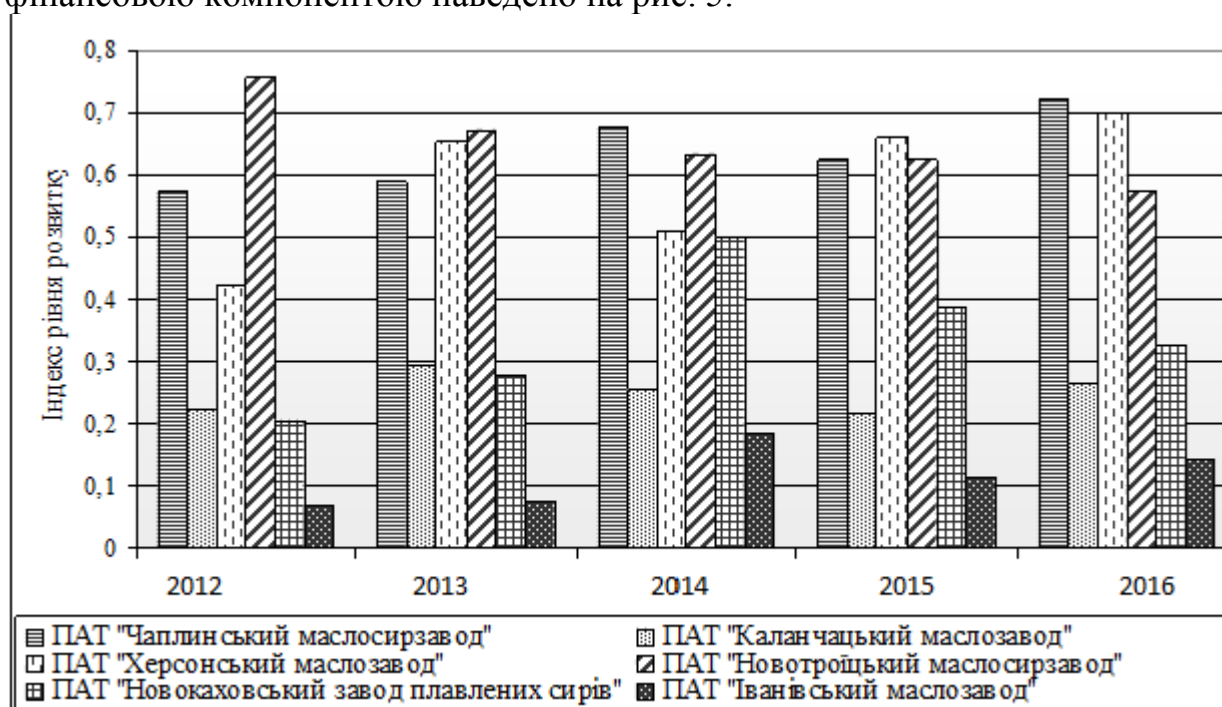

Рис. 5 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за фінансовою компонентою, авторська розробка

Як свідчать представлені на рис. 5 дані, протягом 2012-2016 років не спостерігається чіткої тенденції зміни рівнів розвитку підприємств за фінансовою компонентою.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інноваційною компонентою представлено в табл. 9.

Таблиця 9

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інноваційною компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,061	0,102	0,183	0,167	0,181
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,165	0,215	0,157	0,176	0,196
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,155	0,189	0,340	0,251	0,294
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,727	0,724	0,412	0,288	0,219
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,294	0,389	0,321	0,319	0,584
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,474	0,408	0,514	0,446	0,706

На рис. 6 подано динаміку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інноваційною компонентою.

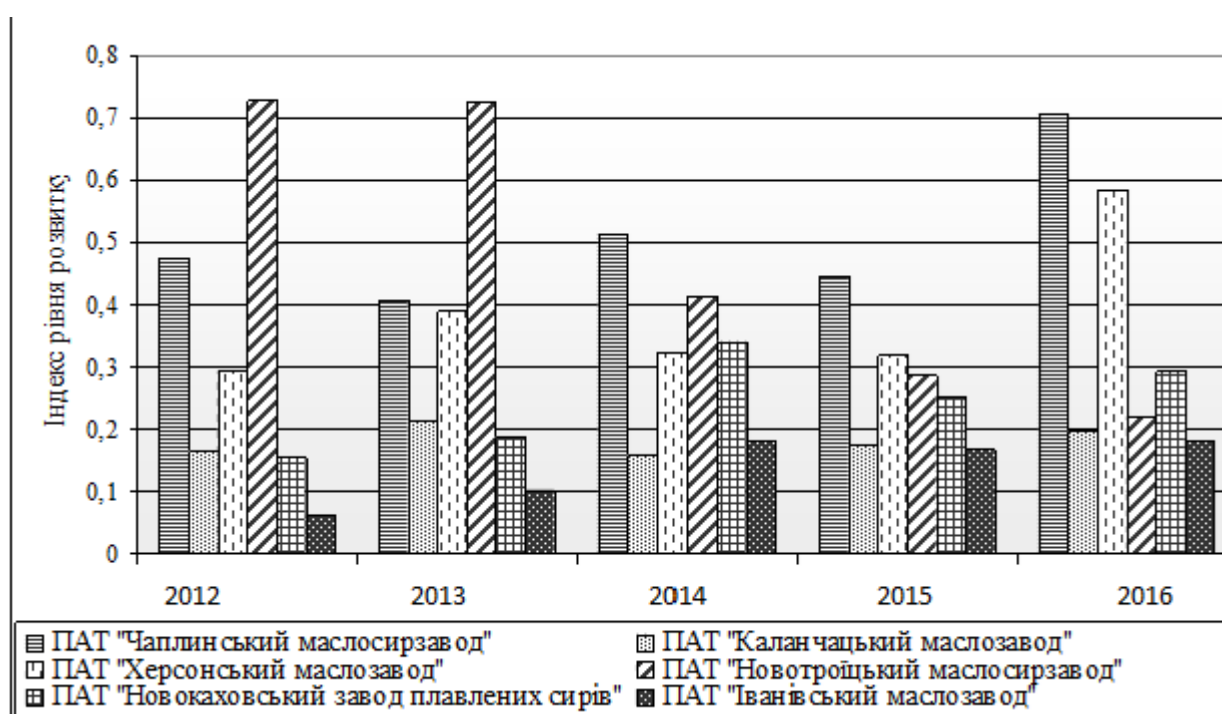

Рис. 6 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інноваційною компонентою, авторська розробка

Отримані оцінки свідчать, що більшість підприємств мають низький та дуже низький рівень розвитку за інноваційною компонентою.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інвестиційною компонентою представлено в табл. 10.

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інвестиційною компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,109	0,122	0,203	0,158	0,222
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,146	0,219	0,256	0,188	0,257
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,184	0,166	0,298	0,337	0,344
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,788	0,732	0,542	0,518	0,313
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,328	0,582	0,432	0,368	0,588
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,533	0,634	0,536	0,632	0,724

Динаміку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за інвестиційною компонентою наведено на рис. 7.

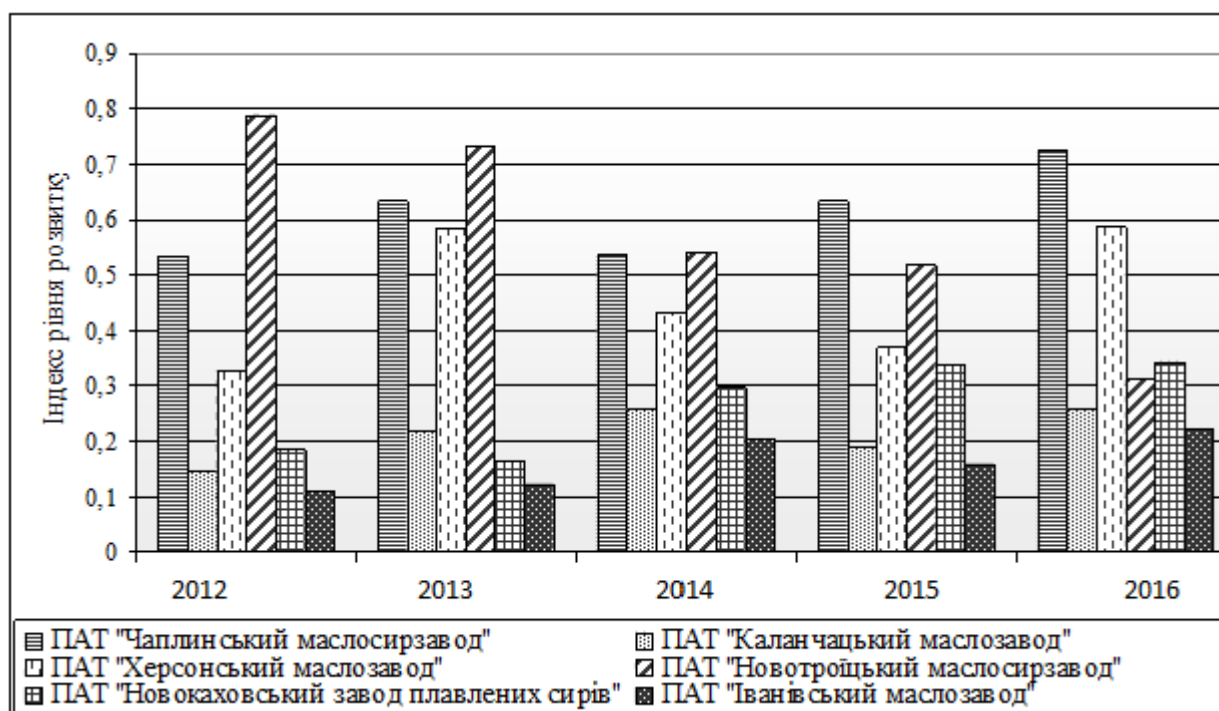

Рис.7 – Динаміка індексів рівнів розвитку підприємств харчової промисловості за інвестиційною компонентою, авторська розробка

Дані рис. 7 за 2016 р. свідчать, що, як і у випадку з результатами по інноваційній компоненті, більшість досліджуваних підприємств мають низький рівень розвитку. Частина підприємств, а саме ПАТ «Іванівський маслозавод», ПАТ «Каланчацький маслозавод», ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів», протягом 2012-2016 рр. взагалі не мали значення індексу рівня розвитку більш ніж 0,37. Тобто ці підприємства стабільно мають низький і дуже низький рівень розвитку за інвестиційною компонентою.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за маркетинговою компонентою представлено в табл. 11.

Таблиця 11

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за маркетинговою компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,161	0,321	0,346	0,319	0,328
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,232	0,384	0,307	0,329	0,278
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,312	0,357	0,678	0,667	0,358
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,712	0,808	0,539	0,646	0,341
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,657	0,781	0,587	0,634	0,747
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,661	0,295	0,749	0,681	0,828

На рис. 8 подано динаміку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за маркетинговою компонентою.

Динаміка рівнів розвитку підприємств харчової промисловості за маркетинговою компонентою за 2012-2016 рр. є також відносно нестабільною. Переважна більшість з них знаходяться на низькому рівні розвитку, крім ПАТ «Херсонський маслозавод» та ПАТ «Чаплинський маслосирзавод».

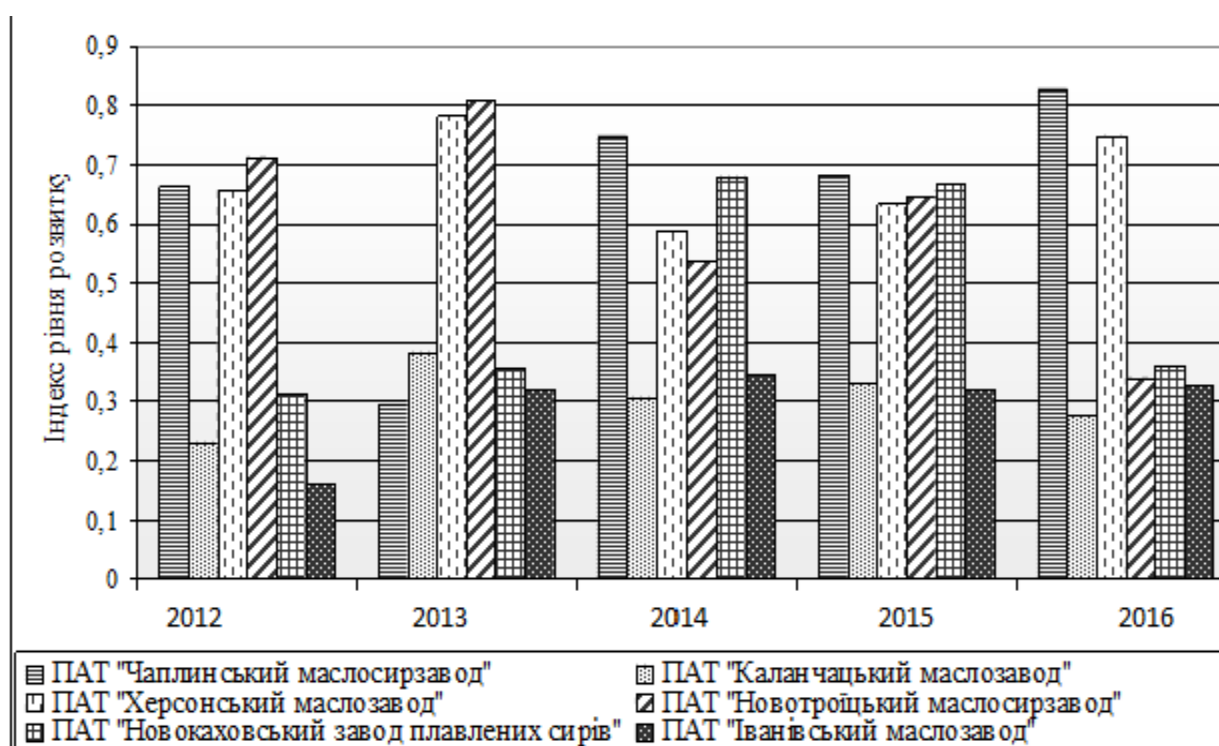

Рис.8 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за маркетинговою компонентою, авторська розробка

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за техніко-технологічною компонентою представлено в табл. 12.

Таблиця 12

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за техніко-технологічною компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,415	0,438	0,497	0,416	0,487
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,692	0,677	0,584	0,495	0,442
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,634	0,684	0,487	0,390	0,497
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,788	0,867	0,613	0,487	0,523
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,619	0,692	0,486	0,498	0,447
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,587	0,463	0,647	0,687	0,796

Динаміку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за техніко-технологічною компонентою наведено на рис. 9.

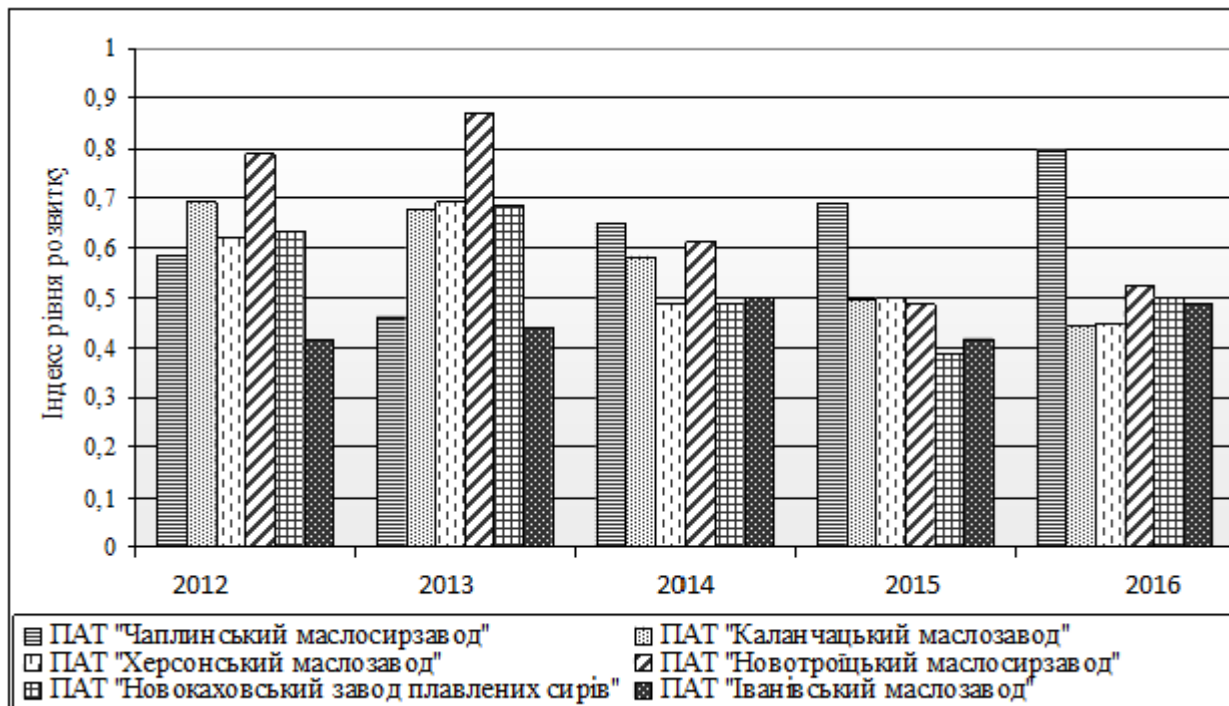

Рис. 9 – Динаміка індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за техніко-технологічною компонентою, авторська розробка

З даних рис. 9 видно, що в цілому більшість підприємств мають негативну динаміку рівнів розвитку за техніко-технологічною компонентою.

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за екологічною компонентою представлено в табл. 13.

Таблиця 13

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за екологічною компонентою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,273	0,355	0,475	0,398	0,327
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,379	0,318	0,325	0,416	0,495
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,522	0,655	0,689	0,705	0,745
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,876	0,594	0,674	0,703	0,707
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,689	0,744	0,805	0,835	0,886
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,876	0,885	0,872	0,875	0,884

Дані табл. 13 за 2012-2016 рр. свідчать, що більшість досліджуваних підприємств приділяє значну увагу екологічним питанням при здійсненні своєї діяльності (66,7 % підприємств у 2016 р. мають високий та дуже високий рівень розвитку за екологічною компонентою).

Результати ранжування компонент економічної складової розвитку підприємств харчової промисловості представлено в табл. 14.

Таблиця 14

Результати ранжування компонент економічної складової розвитку підприємств харчової промисловості, авторська розробка

Компонента	Сума рангів (S_i)	Середня сума рангів, ($S_{\text{сеп}}$)	Квадрат відхилення, ($(S_i - S_{\text{сеп}})^2$)	Коефіцієнт конкордації, (W)	Критерій Пірсона		Коефіцієнт вагомості компоненти, β_i
					$\chi^2_{\text{дідд}}$	$\chi^2_{\text{оаає}}$	
1. Фінансова	31	52,5	462,25	0,738	55,34	15,09	0,2622
2. Інноваційна	26		702,25				0,2844
3. Інвестиційна	38		210,25				0,2311
4. Маркетингова	61		72,25				0,1289
5. Техніко-технологічна	79		702,25				0,0489
6. Екологічна	80		756,25				0,0445

Результати розрахунку індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості за економічною складовою відображені в табл. 15.

Індекси рівня розвитку підприємств харчової промисловості за економічною складовою, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,113	0,155	0,237	0,193	0,221
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,219	0,285	0,253	0,236	0,264
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,235	0,274	0,438	0,387	0,352
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,756	0,724	0,538	0,504	0,386
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,416	0,584	0,460	0,492	0,642
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,562	0,517	0,615	0,597	0,742

Оцінку рівнів розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області за організаційною складовою представлено в табл. 16.

Оцінюючи отримані в табл. 16 дані слід зазначити, що в 2012 році 16,7 % аналізованих підприємств мали дуже низький рівень розвитку за економічною складовою, 33,3 % – низький, 33,3 % – середній і 16,7 % – високий рівень.

У 2013 році ситуація аналогічна. У 2014 та 2015 рр. ситуація дещо погіршилася, адже протягом цих років жодне з досліджуваних підприємств не мало високого рівня розвитку за економічною складовою.

Характерною особливістю 2016 року є те, що вперше за весь період два підприємства (ПАТ «Херсонський маслозавод» та ПАТ «Чаплинський маслосирзавод») мали високий рівень розвитку. Протягом всього періоду найнижчі значення індексу рівня розвитку мало ПАТ «Іванівський маслозавод».

Рівні розвитку за організаційною та економічною складовою є базою для визначення інтегрального індексу рівня розвитку підприємства. Запропоновано інтегральний індекс рівня розвитку підприємства визначати як середню геометричну з добутку індексу рівня розвитку за організаційною складовою та індексу рівня розвитку за економічною складовою:

$$I_P = \sqrt{I_{OPG} \cdot I_{EK}}, \quad (5)$$

де I_{OPG} – індекс розвитку підприємства за організаційною складовою;
 I_{EK} – індекс розвитку підприємства за економічною складовою.

Вибір даного методу розрахунку обумовлений тим, що середня геометрична величина більш тонко реагує на зміни показників, які використовуються для аналізу.

Рівні розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області за економічною складовою, авторська розробка

Рівень розвитку	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Дуже низький рівень $0 < I_{ЕК} < 0,2$	ПАТ «Іванівський маслозавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод»		ПАТ «Іванівський маслозавод»	
Низький рівень $0,2 < I_{ЕК} < 0,37$	ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод»	ПАТ «Каланчацький маслозавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»
Середній рівень $0,37 < I_{ЕК} < 0,63$	ПАТ «Херсонський маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Херсонський маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»
Високий рівень $0,63 < I_{ЕК} < 0,8$	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»			ПАТ «Херсонський маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»

Результати розрахунків інтегральних індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості відображені в табл. 17.

Загальний інтегральний індекс рівня розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області, авторська розробка

Підприємство	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Іванівський маслозавод»	0,218	0,245	0,278	0,265	0,287
ПАТ «Каланчацький маслозавод»	0,263	0,286	0,287	0,324	0,336
ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	0,318	0,354	0,372	0,296	0,314
ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	0,624	0,615	0,596	0,542	0,489
ПАТ «Херсонський маслозавод»	0,518	0,543	0,574	0,586	0,631
ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	0,457	0,432	0,456	0,497	0,515

Динаміку інтегральних індексів рівня розвитку досліджуваних підприємств харчової промисловості Херсонської області представлено на рис.10.

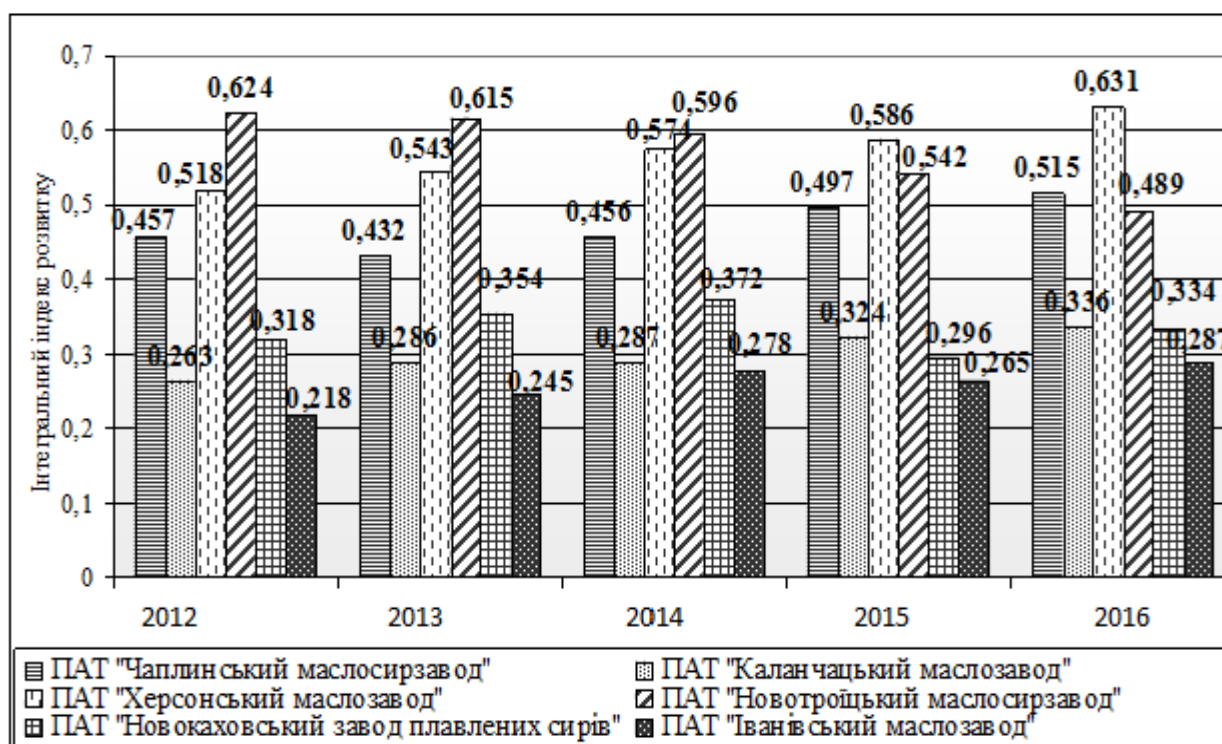

Рис. 10 – Динаміка інтегрального індексу рівня розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області за період 2012-2016 рр., авторська розробка

Оцінку інтегральних індексів рівня розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області за період 2012-2016 рр. представлено в табл. 18.

**Рівні розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області,
авторська розробка**

Рівень розвитку	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Низький рівень $0,2 < I_p < 0,37$	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	ПАТ «Іванівський маслозавод» ПАТ «Каланчацький маслозавод» ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»
Середній рівень $0,37 < I_p < 0,63$	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»	ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»	ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів» ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод» ПАТ «Чаплинський маслосирзавод» ПАТ «Херсонський маслозавод»	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»
Високий рівень $0,63 < I_p < 0,8$					ПАТ «Херсонський маслозавод»

За даними табл. 18 можна зробити висновок, що найкращі показники діяльності має ПАТ «Херсонський маслозавод» (протягом 2012-2015 рр. середній та у 2016 р. високий рівень розвитку). Низьким рівнем розвитку протягом тривалого періоду характеризується діяльність ПАТ «Іванівський маслозавод», ПАТ «Каланчацький маслозавод» та ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів». Саме вони потребують негайного вирішення наявних проблем.

Виходячи з вищезазначеного матеріалу, можна зробити такі висновки:

Встановлено, що до основних організаційно-економічних компонент, які впливають на забезпечення ефективності управління розвитком підприємств харчової промисловості різних форм власності та господарювання належать: інноваційна, маркетингова, техніко-технологічна та мотиваційна.

Здійснена оцінка рівнів розвитку підприємств харчової промисловості дає можливість бачення дійсного стану їхнього розвитку, розробки необхідних заходів для підвищення низького рівня та закріплення високого рівня розвитку досліджуваних підприємств.

Використання на практиці запропонованого підходу щодо розрахунку інтегрального індексу рівня розвитку дозволяє регулярно здійснювати моніторинг стану підприємств харчової промисловості та обґрунтувати організаційне забезпечення розвитку досліджуваних підприємств.

Розглянутий підхід до визначення структури шляхом проведення компонентного аналізу враховує специфіку діяльності підприємств харчової промисловості та сприяє більш адекватній оцінці рівня їх розвитку.

Список використаних джерел

1. Абалкин Л.И. Избранные труды. В 4-х т. Т. II. На пути к реформе. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. Новый тип экономического мышления. Перестройка: пути и проблемы. – М: Экономика, 2000. – 911 с.
2. Бутко М. П. Розвиток харчової промисловості в регіональних господарських системах України / М. П. Бутко, А. Г. Ясько // Агросвіт. – 2010. – № 9. – С. 2-9.
3. Гнатієнко Г.М. Експертні технології прийняття рішень: Монографія / Г.М. Гнатієнко, В.Є. Снитюк. – К.: ТОВ "Маклаут", 2008. – 444с.
4. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
5. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / [Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк, Е. І. Шелудько; за ред. Б. М. Данилишина] – К.: Наук. думка, 2007. – 276 с.
6. Дейнеко Л. В. Просторовий розвиток харчової промисловості України / Л. В. Дейнеко, П. М. Купчак // Економіка. Управління. Інновації: зб. наук. праць. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2009. – Вип. 1(2). – С. 13-25.
7. Заїнчковський А. О. Економіка підприємств харчової промисловості / [А. О. Заїнчковський, Г. М. Решетюк, Г. А. Болдуй та ін.]. – К.: Урожай, 1998. – 272 с.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
9. Сичевський М.П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України : Монографія / М.П. Сичевський; НАН України. Рада по вивченню продукт. сил України. – К.: Наук. світ, 2004. – 374 с.
10. Тридід О.М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства: Монографія / О.М. Тридід. – Х.: Вид. ХДЕУ, 2002. – 364 с.
11. Тульчинська С. О. Функціонування організаційно-економічного механізму інноваційного процесу / Тульчинська С. О. // Стратегічні пріоритети. 2008. – №1(6). – С.98-106.

ЗМІСТ

Передмова	3
<i>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ</i>	4
Кирилов Ю.Є., Стукан Т.М. Теоретичні основи дослідження поняття «економічне управління підприємством».....	4
Кривець Ю.М., Постол А.А. Інноваційні та корпоративні засади управління розвитком суб'єктів аграрного господарювання.....	11
Крикунова В.М., Фомішина В.М. Теоретичні засади управління ризиками підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників.....	20
Руснак А.В., Олійник В.С. Теоретико-методичні засади підвищення інноваційно-інвестиційної активності та привабливості аграрного сектору економіки України.....	31
Танклевська Н.С., Ковальова А.О. Теоретичні основи оцінки ефективності забезпечення фінансовими ресурсами функціонування сільськогосподарських підприємств.....	35
<i>РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА</i>	43
Бойко В.О., Бойко Л.О. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств.....	43
Галат Л.М. Сучасний стан розвитку зернового виробництва в Україні....	52
Давидко А.В., Аверчева Н.О. Особливості формування та використання оборотних активів аграрних підприємств.....	62
Золотун О.В. Техніко-економічне обґрунтування використання дренажних вод для зрошення сільськогосподарських земель.....	70
Ковальов Д.В. Оцінка ресурсного потенціалу аграрних підприємств Херсонської області.....	78
Лобода О.М., Кириченко Н.В. Вирішення задачі управління аграрного сектору економіки за допомогою достатніх умов оптимальності.....	88
Мохненко А.С. Концепція структурних перетворень у сільському господарстві у контексті спеціалізації підприємств.....	97

Панкратьєва Т.Л. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та перспективи подальшого розвитку галузі.....	106
Петрова О.О. Стан та динаміка інноваційної діяльності в Україні на сучасному етапі.....	115
Самайчук С.І. Методика оцінки економічного потенціалу аграрних підприємств.....	124
Федорова Т.В. Маркетинговий підхід у формуванні конкурентних стратегій підприємств хлібопекарської галузі.....	132
Шепель Т.В. Ефективність використання земельних ресурсів в аграрному секторі України.....	141
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	150
Губа М.І., Карташова О.Г. Механізми державного регулювання в аграрному секторі.....	150
Жуйков Г.Є., Жуйков О.Г. Структурні трансформації у рослинництві та становленні аграрного ринку України.....	159
Нікітенко К.С. Інституційна платформа підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України.....	168
Сілецька Н.В. Концептуальні засади стратегії адаптації аграрного виробництва до глобального інноваційно-інвестиційного середовища.....	176
Скрипник С.В., Шепель І.В. Актуальні аспекти організації трудових відносин на підприємстві.....	184
Степанова І.В. Механізми регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств АПК України.....	193
РОЗДІЛ 4. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІ, ПОДАТКОВІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	202
Вермієнко Т.Г. Сучасний стан та проблеми фінансового забезпечення аграрних підприємств.....	202
Ковтун В.А. Внутрішньогосподарський контроль виробництва продукції м'ясного скотарства.....	211
Минкіна Г.О. Фінансові аспекти функціонування аграрних підприємств України та шляхи їх вдосконалення.....	219

Собченко А.М., Круковська О.В. Обліковий аспект обчислення собівартості готової продукції в діяльності сільськогосподарських підприємств.....	227
Танклевська Н.С. Формування фінансової політики сталого розвитку сільського господарства.....	237
РОЗДІЛ 5. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОР ДІЯЛЬНОСТІ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	249
Грановська В.Г., Пітеров В.Ю. Роль та місце України у світовому ринку зерна.....	249
Дикий О.В. Аналіз стану зовнішньоекономічних відносин України	258
РОЗДІЛ 6. МОНІТОРИНГ БАГАТОУКЛАДНОЇ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	265
Боліла С.Ю., Коваль С.В. Стратегічні аспекти розвитку сільських територій на принципах менеджменту та маркетингу.....	265
Мармуль Л.О. Використання потенціалу сільських громад в управлінні та регулюванні розвитку сільських територій.....	273
Осадчук І.В. Фермерські та особисті селянські господарства: особливості класифікації та проблеми розвитку.....	282
Прохорчук С.В. Перспективи створення кластерів як моделі соціально-економічного розвитку територій.....	292
Романюк І.А. Розвиток сільського зеленого туризму в умовах необхідності диверсифікації сільської економіки.....	299
Рудік Н.М. Теоретичні та прикладні аспекти зайнятості населення	307
Руснак А.В. Стан та рівні розвитку сільської економіки й життя населення в Україні.....	317
Руснак А.В., Алещенко Л.О., Демографічні чинники розвитку сільських територій Херсонської області.....	323
Яровий В.Ф. Кластерна організація сільського зеленого туризму та її конкурентні переваги.....	331
РОЗДІЛ 7. ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	341
Аверчев О.В., Осінній А.О. Сучасний стан та перспективи вирощування сорго в умовах зміни клімату півдня України.....	341

Аверчева Н.О. Сучасний стан та перспективи розвитку м'ясного птахівництва в Херсонській області.....	348
Грановська В.Г., Шестун М.Ю., Стан та перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України та Херсонської області.....	358
Кирилов Ю.Є., Желуденко К.В. Сутність та значення стратегічного управління при забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств.....	367
Мухіна І.А., Хорунжий І.В. Вектори коопераційних процесів в Україні на прикладі аграрних підприємств Херсонської області.....	375
Панідіна А.В., Аверчев О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку виноградарства в Херсонській області.....	383
Смолієнко Н.Д. Шляхи підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні.....	392
Рунчева Н.В. Стратегічні напрямки державно-кооперативного розвитку сільського господарства.....	399
Шерман М.І., Степаненко Н.В., Шерман Є.М. Компонентний аналіз розвитку підприємств харчової промисловості Херсонської області.....	408
Зміст	428

Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України

Колективна монографія

За заг. редакцією д.е.н., доцента А.В. Руснак

Умовн. друк. арк. 23,1

Видається в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори статей. Думки, положення і висновки, висловлені авторами, не обов'язково відображають позицію редакційної колегії.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

2017 р.

Технічний редактор – к.е.н., доцент Петрова О.О.

Підписано до друку 25.05.2017.

Формат 60X84 1/16. Папір офсетний. Друк різнографія.

Гарнітура Times New Roman.

Умовн. друк. арк. 23,1. Наклад 100

Віддруковано з готових оригінал-макетів у ТОВ «ВКФ «СТАР»ЛТД»

м. Херсон, вул. Петренка, 45

www.stardruk.com.ua